

ԳՐԻԳՈՐ

ՉՈՏԸՐԱԿ

ԳՐԻԳՈՐ
ՕՈՏՐԱԿ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՈՐՈՎ

891-54

Գ-76

ԳՐԻԳՈՐ

ՕՈՏՐԱԿ

1971 թ.

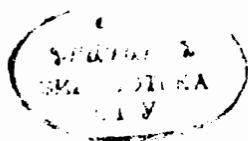

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Կազմեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց
ՄԻՆԱՍ ՀՅՈՒՍՅԱՆԸ

Եկառիչ՝ Կ. ՏԻՐԱՏՈՒՐՅԱՆ

106511

ГРИГОР ЗОХРАБ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
в 2-х томах
Том I

(На армянском языке)
Армянское государственное издательство
(Айпетрат) Ереван, 1962

Ա Ռ Ա Զ Ա Ր Ա Ն

Գիտությունը ու արվեստը ամեն վայրկյան կը
նորոգեն ու կը վերաշինեն այս աշխարհը:

Գ. Զոհրապ

Գրիգոր Զոհրապը հայ գրականության անմահ փառքերից է, մեր ժողովրդի ամենասիրած գրողներից մեկը:

Հայ ժողովուրդը սիրել ու գնահատել է Զոհրապին ոչ միայն իրրև գրողի, իրրև հայ նորավեպի (նովել) անզուգական վարպետի: Զոհրապը եղել է նաև իր տառապող ժողովրդի գոյությունը պահպանելու համար պայքարող համարձակ ու պատկառազու հասարակական-քաղաքական դործիչ, ականավոր իրավաբան և իրավագետ, մեծ հոնտոր, ճանաչված հրապարակագիր ու քննադատ:

Շնորհիվ բնական բազմակողմանի օժտվածության և փայլուն իմացականության, Զոհրապը, իր գործունեության այս բուրբ մարզերում անխտիր, հանդիսացավ առաջնակարգ դեմք՝ արժանանալով նույնիսկ թշնամիների հիացմունքին ու գնահատությանը:

Այսպես են իրական մեծութունները:

Իր անվան շուրջ ստեղծված հմայքի ամենախոշոր բաժինը Զոհրապը նվաճեց, իհարկե, իրրև մեծ արվեստագետ, առաջադեմ հայացքներով և պայքարի ոգով օժտված, գեղեցկության ու քերթության գանձեր ունեցող բացառիկ ինքնատիպ արվեստագետ, որն իր ասելիքն ուներ աշխարհին և ասելու իր կերպը: Հանդիսանալով գրական մի ամբողջ հոսանքի՝ 80-ական թթ. ռեալիստական շարժման ամենախոշոր արվեստագետը և տեսաբաններից մեկը, Զոհրապը թե՛ իր ստեղծագործությամբ, թե՛ իր գեղագիտական հայացքներով ազդեց արևմտահայ գրականության զարգացման ընթացքի վրա:

Իր կյանքի մեծագույն մասը Զոհրապը պարեց սուլթան Համիդի բռ-

նակալ ռեժիմի պայմաններում, երբ քաղաքական խավարը ժանր մղձա-
վանջի պես կախվել էր ամբողջ երկրի վրա՝ շթողնելով տեղ լույսի ոչ մի
շիթի համար 1908 թ. այդ թեոկրատիկ միապետութունը զարդարվեց
«սահմանադրական» փողկապով, բայց նրա էությունը ավելի վատացավ.
նա դարձավ իթթիհատական բորենինների գերմիապետութուն՝ թեև պնդված
«ազատութան, հավասարութան, եղբայրութան» (ի՛նչ դառն հեգնանք)
ցուցանակով: Այդպիսի պայմաններում, մանավանդ հայ ժողովրդին հոգե-
պես, տնտեսապես և ֆիզիկապես ոչնչացնելու ծրագրված գործունեության
իրադրության մեջ, մի իրադրություն, որ ստեղծվեց 1878 թ. Բեռլինի վե-
հաժողովից հետո, բացառիկ կամք, բացառիկ ուժ, բացառիկ կայունու-
թյուն էր պետք ստեղծագործելու, մանավանդ պայքարելու համար: Սակայն
Զոհրապը, արդարության այնքան նախանձախնդիր մեծ մարդասերն ու
հայրենասերը, պայքարեց իրեն մատչելի բոլոր միջոցներով՝ գեղարվես-
տական խոսքով և հրապարակագրությամբ, դատական ատյանում և պառ-
լամենտում, լեզալ ու անլեզալ միջոցներով՝ խտացնելով իր մեջ հայ ժո-
ղովրդի պայքարի ոգին, իր գոյութունը ամեն իրադրության մեջ պահպա-
նելու նրա վճռականութունն ու հաստատակամութունը:

Իր մի ատենախոսության մեջ, անդրադառնալով համիդյան կռուվա-
րության շարդի քաղաքականությանը, Զոհրապն ասում է. «Ջարդի քաղա-
քականութունը սխտեմ մըն է՝ հատուկ բոլոր տկար կառավարութուննե-
րուն», սակայն, «պետք է գիտնալ որ հայաժանքնիրուն ամեննն աղետա-
վորները շարդերը չեն, այլ անոնք, որոնք կուղղվին մտքի և սրտի դեմ: Եվ
այդ տեսակի էին 16րդ հոդվածին հաստատումեն անմիջապես հետո հա-
յոց դեմ սկսած հալածանքները»: Ահա այդ հալածանքների դիմագրավումը
դաւնում է Զոհրապի և նրա ժամանակակից ու հաջորդող սերունդի գլխա-
վոր գործը, 80-ական թթ. գրական շարժման գործունեության հիմնական
բովանդակությունը:

Այս, մեծ եռանդ և նվիրվածություն պահանջող գործունեության մեջ
Զոհրապը կատարում է շատ կարևոր դեր՝ սկսած պատանեկան տարիներից
մինչև իր եղերական մահը:

Քրիգոր Զոհրապը ծնվել է Պոլսում 1861 թ. հունիսի 26-ին: Միջնակարգ
կրթությունը հայկական դպրոցում ստանալուց հետո, 21 տարեկան հասա-
կում ավարտել է Պոլսում գործող ֆրանսական երկու ուսումնական բարձ-
րագույն հաստատություն՝ ճարտարապետի և իրավաբանի մասնագիտու-
թյամբ:

Վաղ սկսեց Զոհրապը իր հանրային (1877 թ.) և հրապարակախոսու-
կան (1878 թ.) գործունեությունը: 1883-ին հրատարակեց իր իրավագի-
տական առաջին աշխատությունը, նույն թվականից զբաղվեց փաստաբա-

նությամբ: Հետագայում նա հրատարակեց երկու այլ իրավագիտական աշխատություն, որոնցից մեկը՝ ֆրանսերեն՝ տպագրեց Փարիզում: Իր իրավագիտական աշխատություններում նա պաշտպանում է օրենսգիտական առաջավոր հայացքներ, պաշտպանում է ժողովրդի շահերը՝ հակադրվելով միապետական օրենքներին:

Փաստաբանական գործունեությունը շուտով Զոհրապին բերում է մեծ հռչակ: Իրավաբանական հմտությունը, ինչպես և հոետորական բացառիկ կարողությունն ու երկաթե տրամաբանությունը նրա զենքերն էին դատարանում, որոնցով նա փրկում էր բազմաթիվ կյանքեր՝ առանց ազգի խլրուրության, այդ թվում և բազմաթիվ հեղափոխականների: Զոհրապի բազմաբնույթ գործունեությունը, ըստ էության, մի հարատև պայքար էր բռնապետական իրականության դեմ, ուստի ամենևին պատահական չէ, որ նրան մի քանի անգամ ձերբակալում են: Սուլթան Համիդը նույնիսկ ցանկանում է նրան հեռացնել Պոլսից, իսկ 1905 թվից հետո, մի բուլղար հեղափոխականի խոշտանգելու պատճառով թուրքական իշխանությունների դեմ վարած դատի համար, Զոհրապին արգելում են փաստաբանությամբ զբաղվել, և նա ստիպված մեկնում է արտասահման՝ այնտեղ մնալու մտադրությամբ:

Նշանակալից և Զոհրապի պայքարը նաև միջազգային ռեակցիայի դեմ, հատկապես Դրեյֆուսի հայտնի դատի առթիվ: Զոհրապը այդ դատի մեջ՝ իբրև երևույթի՝ տեսնում էր ոչ միայն հրեաների, այլև առհասարակ փոքր ազգերի հալածանքի փաստը և այդ մտահոգությամբ էլ նա գրում է մի ընդարձակ պաշտպանողական և ուղարկում Փարիզ՝ Դրեյֆուսին պաշտպանող հրեական կազմակերպության, որից ստանում է շնորհակալագիր և կոճակ՝ Դրեյֆուսի մանրանկարով. դրանք Զոհրապին է մատուցում Պոլսի հրեա գաղութի պատվիրակությունը:

Զոհրապի երկրից հեռանալը ցավով է արձանագրում Պոլսի հայ մամուլը և, եզրվապոսյան լեզվին դիմելով, նշում նրա մաթառման պատվավոր օւլին: Այս տեսակետից բնութագրական է Լույս հանդեսում տպված մի դիմատավերը, որի մեջ, նմանեցնելով Զոհրապին «ամրակառույց» շենքի, «որում վրային ժամանակը, հովերն ու ամեն տեսակ զգացումները կանցնին առանց իսկ շաղախի կտոր մը փրցնել կարենալու», բացառությամբ այն բանի, որ մազերն են դառնում «ազերեկ», դիմատավերի հեղինակը շարունակում է.

«Այս գունաթափ մազերը սակայն պտտվաճառնի պես բան մըն են իր գեղեցիկ և անաղաթա գլխուն վրա. խոշտանգված ճյուղերը փոքրկիճ կուրծք տվող և կրկին անասասան կեցող ծառի մը որ հպարտությամբ կը կրն գտնոն՝ հովերու տարբեր և զայրագին հոսանքներուն դեմ մղած մարտերը հռչակող պատվո վկայականներու պես. կամ գետակներե ծեկծրկված, կտրատված դոռ՝ որ իր բզմտված վիճակին մեջ մանավաճդ պատվարեր կը դառնա, իբր անխաբոխ վկա կրակին սաստկությամբ»:

Ավելի պարզ ասել անհնար էր ժամանակի գրաքննության պայմաններում, սակայն այսքանով էլ դիմատավերի հեղինակը՝ Ա. Անասյանը, ցույց

է տալիս, որ Զոհրապի գործունեութիւնը հազեցված է եղել բուն պայ-
քարով:

1908 թ. պետական հեղաշրջումը Թուրքիայում շատ վտարանդիների
նման, Պոլիս է բերում նաև Զոհրապին, որը արժանանում է «խանդավառ
ցուլցեբու» ու անմիջապես նետվում քաղաքական գործունեութիւնն ասպարեզ
և շուտով դառնում կենտրոնական դեմք հայ հասարակական կյանքում:

Զոհրապը, որ ազգերի համերաշխութիւնն ջերմ կողմնակից էր, ձգտում
է համերաշխութիւն ստեղծել հատկապես հայ և թուրք ազգերի միջև, և
նրա նախաձեռնութիւնը կազմակերպվում է Պոլսում հրապարակային հրա-
կայական ցուլց՝ ժողովրդի լայն մասնակցութիւնով, ուր նա հանդես է գա-
լիս իր քաղաքական առաջին ճառով:

Զոհրապի հանրային գործունեութիւնն ամենաբուն շրջանը 1908—
1915 թթ. են, երբ նա ընտրվում է Ազգային Երեսփոխանական ժողովի և
Թուրքական պառլամենտի անդամ: Ոգևորված 1908 թ. հաստատված «սահ-
մանադրութիւն» փաստով, Զոհրապը շատ եռանդուն գործունեութիւն է
ժավալում պառլամենտում և նրանից դուրս՝ երկրի քաղաքական, տնտեսու-
կան, իրավական և մշակութային կյանքի վերափոխման և զարգացման
համար, ժողովրդի վիճակը բարելավելու, գյուղացիների և բանվորների
իրավունքների, բանվորական արհեստակցական կազմակերպութիւնն ստեղ-
ծելու իրավունքի համար, ժողովուրդների եղբայրութիւնն, Թուրքիայի
հպատակ ժողովուրդների, հատկապես հայ ժողովրդի պաշտպանութիւն
համար:

1908—1915 թթ. Զոհրապը պառլամենտի անդամ է ընտրվում բոլոր
ընտրութիւններում և ամենագործուն մասնակցութիւնն է ունենում գրեթե
բոլոր նիստերի վիճարանութիւններին, հաճախ շատ ընդարձակ ճառերով:
Շատ հաճախ ընտրվում է պառլամենտական տարբեր հանձնաժողովների
նախագահ կամ անդամ և հիացնում է իր՝ տարբեր հարցերի վերաբերյալ
գրած սեղեկագրերով: Հիշենք մի քանիսը պառլամենտում արած Զոհրա-
պի առաջարկներից. ժողովների և միտինգների ազատութիւնն, բանվորների
միութիւնն և գործադուլի ազատութիւնն, ռանտիենիւն հարկատու դարձնել,
իսկ ժողովրդի վրա ծանրացող ուղղակի և անուղղակի հարկերը թեթևաց-
նել. գյուղացիների հարկերը թեթևացնել և այլն:

Զոհրապը պահանջում է այնպիսի տնտեսական քաղաքականութիւն
վարել, որ «ժողովուրդին ստվար մեկ մասին թշվառութիւնն ու ընշազրկու-
թիւնն պատճառ» չզառնա: Առհասարակ նա պահանջում էր, որ կառավարու-
թիւնը մտածի ժողովրդի մասին՝ առանց ազգային խտրականութիւն: «Նու-
գենք, որ ժողովուրդը Սահմանադրութիւնն ոգին ըմբռնե և անոր հարի,—
ասում է նա,— բայց ահա երեք տարի է վեր ոչինչ զրինք ժողովուրդին
համար...»:

Զոհրապի պառլամենտական ճառերի մեծ մասը խիստ քննադատու-
թիւններ էին ժամանակի կառավարութիւնն վարած քաղաքականութիւնն՝
հոգուա Թուրքիայի բոլոր ժողովուրդների ընդհանուր շահերի և հիացմուն-

քով էին ընդունվում ժողովրդի առաջավոր խավերի կողմից, Նշանակալից են Զոհրապի խիստ ելույթները պառլամենտում՝ արանացիների, մակեդոնացիների, հրեաների, հույների, բուլղարների և հայերի (մասնավաճաճ Ատանասյի կոտորածի առթիւ) պաշտպանութեամբ:

Զոհրապը շատ է մտահոգ լի նաև հայկական հարցով: Տեսնելով իթթիհատականների՝ հայ ժողովրդին ոչնչացնելու միտումները, նա հատուկ բանակցութիւններ է վարել տարբեր պետութիւնների դեսպանութիւնների հետ՝ Հայաստանի նահանգներում բարեկարգութիւններ մտցնելու վերաբերյալ: Իսկ 1913 թվին՝ Marcel L'heart ծածկանունով՝ Փարիզում հրատարակել է Ֆրանսերեն մի աշխատութիւն՝ La Question Arménienne à la lumière des documents («Հայկական հարցը վավերագրերի լույսի տակ») խորագրով, որի մեջ օգտագործված է փաստական հարուստ նյութ արևմտահայութեան քաղաքական վիճակի, մշակույթի և տնտեսական գործունեութեան վերաբերյալ: Գիրքը կարևոր է մեր նոր շրջանի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար:

1915 թ. հատկապես ուժեղանում է իթթիհատականների բարբարոսութեան նոպան. ժամանակը (համաշխարհային պատերազմը) նպաստավոր էր՝ հայերին ջարդելու և երկրից վտարելու իրենց՝ փայփայած ծրագրի իրագործման համար: Իբրև այդ ծրագրի մի մասը, Պոլսում ձերբակալում են հարյուրավոր մտավորականների և արքային՝ ճանապարհին կոտորելու նպատակով: Խիստ հուզված այդ հակամարդկային արարքից, Զոհրապը գնում է Քուրթիայի փաստական դիկտատոր՝ Թալեաթ փաշայի մոտ և բողոքում: Հաջորդ օրը (մայիս 20-ին) նրան ձերբակալում են և ապա արքային:

Մինչև ձերբակալվելը հայերը քանիցս առաջարկում են Զոհրապին հեռանալ Պոլսից, փրկել կյանքը, բայց նա կտրականապես հրաժարվում է ասելով. «...որով թողում աս անտեր... ժողովուրդը: Չէ՛, փախչիլ չեմ կրնար, պետք է, պարտքս է մինչև վերջը պատնեշին վրա կենալ» («էջեր ուղևորի մը օրագրեն», առաջաբան, Իզմիր, 1922, էջ ԺԲ):

Աքսորի ճանապարհին՝ հայերը (մասնավորապես հայ երկաթուղայիները) առաջարկում են նրան փախցնելու զանազան ծրագրեր, նույնիսկ բանտի ծխնելուցից (Ուրֆա քաղաքում) ներս են մտնում՝ սպանութեան նախորդ օրը, համոզում Զոհրապին փախչել, որոշակի նշելով սպասվող վտանգը, սակայն մեծ քաղաքացիներ ձերբակալում է փախչելու ամեն առաջարկ, նկատի ունենալով, որ իր «վրախուստը» էլ ավելի պիտի կատուցեն կառավարութեան հայակեր ջոկերը, ու պատճառ պիտի ըլլար ավելի մաղձ ու թույն խափելու տարագիր հայութեան թշուառ և անհամար բեկորներուն վրա»:

1915 թվի, հալանարար, հուլիսի 7-ին (հ. տ.) վայրենիների ձեռքով ընդհատվեց Զոհրապի կյանքը:

Գրեւ սկսել է Զոհրապը շաղկերտական նստարանից, շատերի նման նախ շափածոյի մեջ փորձելով իր ուժերը: Այդ բանաստեղծութիւններէց երեւը, որոնք գրված են ժամանակի ավանդական ոճով, և նրա առաջին ու վերջին տուրքն են մի գրեւակերպի, որի դեմ հետո այնքան հաջողութեամբ պիտի սլաքարեր նա, տպագրված են 1883—84 թթ.: Սակայն նույն 1884 թվին Զոհրապը հանդես է գալիս ծրագրային բնույթի, շատ բովանդակալից մի երգիծական ակնարկով՝ Չինական նամականի, որը արդեն վկայում էր հասունացող հեղինակի՝ իրականութեանը սեփական պիտմակով դիտելու, ինքնուրույն մտածելու ուժը:

Չինական նամականի ակնարկում Զոհրապի ոճը շիրիւ հոգու վայրույթի բնկում», մեծ մասամբ երգիծական է, բայց դժվար չէ տեսնել, որ երգիծանքը այստեղ, Ա. Արփիարյանի բառերով ասած, «ցլավ մը կը վարագործե»: Այդ ցլավը երկտասարդ հայրենասերի հոգին արեւկոծող վիշտն էր՝ իր ազգի դրութեան համար, և նա ցլավով է արձանագրում ուրիշ երկրներում իբրև «ձանձրացուցիչ հյուր» գտնվող, իր սեփական գործերը «կարգադրելու բախտ»ից զուրկ, «իր ապրած մթնոլորտին» հարմարվելու ստիպված, տարագիր ժողովրդի վիճակը: Երգիծական հիանալի սրամտութեամբ հեղինակը մերկացնում է նաև ժամանակի կյանքի ճահճացումը, Ազգային ժողովի անբովանդակ նիստերը, գաղութահայութեան այլասերման հակումը: Այս ակնարկում հեղինակը առաջին անգամ արտահայտում է «բռնավորի» գեմ պայքարելու անհրաժեշտութեան միտքը:

Փննադատելով գաղութահայութեան կոսմոպոլիտիզմը, Զոհրապը փորձում է նույն մեղադրանքը տարածել ամբողջ հայութեան վրա՝ ասելով, որ «հաւր՝ հոս ալ նույնն է ինչ որ է ամենուրեք»: Մինչդեռ այդպիսի ընդհանրացումը իրավացի չէր: Պայքարի կիրքը հեղինակին շափազանցութեան է տարիլ: Բացի այդ, Զոհրապը, հավանաբար, նկատի է ունեցել Թուրքիայի հայութեան այն մասը, որը, ինչպես Պարոնյանը կասեր, «բարեխնամ կառավարութեան» ջանքերի շնորհիվ կորցրել էր իր մայրենի լեզուն և հայատառ թուրքերեն մամուլի ու գրականութեան միջոցով էր կապ պահպանվում նրա հետ:

Զոհրապի առաջին ծավալուն երկը՝ Անհետացած սերունդ մը վեպը, շնչած իր զգալի թերութիւններին, դարձաւ նրա ստեղծագործական առաջին խիզախումը: Երկտասարդ հեղինակը այդ վեպով, որը ռեալիստական առաջին վեպն էր արևմտահայ գրականութեան մեջ, ցույց տվեց՝ մտածողի, իրականութեանը գեղարվեստորեն դիտողի, հասարակական ուժերի հակընդդեմ պայքարը ըմբռնողի անուրանալի հատկութիւնները: Վեպի մեջ հեղինակը փորձել է ներկայացնել ժամանակի երիտասարդութեան տարբեր հակումներ ունեցող կերպարներ՝ ժողովրդի հետ կապված, առաջավոր հայացքների տեր մտավորականի (Տիգրան), հարստութեան և կրոնամոլութեան բռն թռթափելու ձգտումներ ունեցող մտավորականի (Սեդրաք), իրեն

ծնած ու սնած ժողովրդին դավաճանողի (Խոսրով) և այլն, Հարստության ու դիրքի հասնելու համար Խոսրովը նույնիսկ ազգային գործչի դիմակ է գնում և ցանկանում է վերացնել «Ազգային սահմանադրությունը», փակել «ազգային վարժարանները»:

Իր վնասում հեղինակը ըմբոստանում է՝ ազգային գործերում հակաժողովրդական տարրերի ոտնձգությունների դեմ, սոցիալական շարիքների դեմ, աուսջադրում է անհատի ազատության, ներդաշնակ ընտանիքի, գրականության զարգացման պահանջներ, բողոքում է հայ ժողովրդի ազգային գիտակցությունից զուրկ տարրերի ձուլմանը նպաստող գործոնների, հատկապես ճիզվիթ կղերի և ճիզվիթական դպրոցի դեմ:

Իր երկրորդ վեպի՝ Նարդիկի գրությանը ձեռնարկեց հեղինակը 1891 թվին, երբ արդեն գրական որոշակի ուղի էր անցել: Այդ վեպի վրա մեծ հույսեր էին դնում ժամանակի ուսուցիչ գրողները, բայց նա չավարտվեց: Ըստ երևույթին, Նարդիկում պետք է լայնորեն արտացոլվեր Պոլսի ժամանակակից կյանքը, վաճառականության աշխարհը, մամուլի և արվեստի աշխատողների աուրյան: Գրված մասերի մեջ հեղինակը կերտել է մի շարք վաճառականների կերպարներ, մերկացրել նրանց գիշատչական էությունը: Կալ է կերտված մանավանդ՝ թերթը խանութի վերածող լրագրողի ցայտուն ախպարը, ցույց է տրված տպարանի բանվորների թշվառությունը, որոնց հեղինակը անվանում է «աղքատության արձաններ»:

Մեծ կտավը չէր համապատասխանում Զոհրապի ստեղծագործական հոգեբանությանը, նրա ուժը իրականության ծավալուն պատկերման մեջ չէր, այդ պատճառով էլ նրա վիսյական փորձերը, փորձեր էլ մնացին, թեև Անհի տացած սերունդ մը վեպը իր ժամանակին ունեցավ կարևոր նշանակություն: Զոհրապի ուժը, իրականության գեղարվեստական ընկալման և պատկերման յուրահատկությունը խտացման մեջ է, հակիրճության մեջ: Կենսական մի կոնֆլիկտ՝ սյուժետային իր հանգույցի, զարգացման ու լուծման գեղարվեստորեն լիովին պատճառաբանված փուլերով խտացնել մի քանի էջի մեջ, մի քանի հպանցիկ ուրվագրերով կերտել կենդանի կերպարներ՝ անհրաժեշտ միջավայրի և գործողության մեջ, վրձնի մի քանի շարժումներով բացահայտել նրանց հոգեբանության էությունը, նրանց վարքագիծը՝ իրենց տիպական դրսևորումներով, մի քանի բառով տալ մի ամբողջ երևույթի պատկերը, — ահա Զոհրապի գրելակերպի ուժը և վարպետությունը, որ դրսևորվել է ոչ միայն իր նորավեպերի, այլև փոքր տարազի իր կիրառած այլ սեռերի երկերի մեջ:

Զոհրապի ստեղծագործության պատկեր նորավեպերն են, արվեստի այդ բյուրեղացումները, որոնք իրականության ստույգ վավերագրեր են և զգայական հարուստ ներաշխարհի ու փիլիսոփայաող մտքի արգասիքներ, ստեղ-

ծագրածող և ոչ թե նկարագրող արվեստագետի երկեր, այդ պատճառով էլ նրանց մեջ, իբրև ճշմարիտ արվեստի արտահայտությունների՝ կա լույս և ժպիտ, կա գեղեցկության զգացում և հույզի գունեղություն, կա հոգու կրակ և վերանալու զրդում:

Մշտաժպիտ բանաստեղծությամբ լեցուն այդ նորավեպերը «թանկագին գոհարներ» են նաև նրանով, որ նրանց մեջ ձևը և բովանդակությունը միացել են զմայլելի ներդաշնակությամբ, որ դրանք գրված են՝ բաղմբրանգ, կյանքոտ ու հմայիչ ոճով, կառուցված են մաթեմատիկ ճշգրտությամբ և ճարտարապետական սրանշնչի մտահղացումներով ու գյուտերով:

Զոհրապը այն գրողներից չէր, որոնք իրենց առանձնարանի պատուհանից են դիտում կյանքը, նրա տարերքը հասարակությունն էր, կենդանի ու եռուն իրականությունը, որի մեջ նա խորամուխ էր լինում իր մտքի և հոգու բոլոր պահանջներով, որը պիղոճ էր իր բազմաբնույթ գործունեության ընձեռած վիթխարի կենսափորձով: Ահա թե ինչո՞ւ Զոհրապի համար գաղտնիք չէր ժամանակի իրականության, լայն շառավիղով վերցրած իրականության և՛ երեսը, և՛ աստաղը, և՛ վերքերը, և դրանց հարուցիչները: Այսպիսի հստակ մտեցումով է Զոհրապը խորացել ժամանակի իրականության մեջ, արտացոլել ժամանակի սոցիալական երևույթները և դրանց անդրադարձումը կենցաղի ու հոգեբանության մեջ, ջուլջուլ տվել ժամանակակից մարդու անզորությունը քաղաքական և սոցիալական կրկնակի վանդակի մեջ, ցանկականի և իրականի խիստ հակադրությունը, սոցիալական աստիճանների վրա, Իրականության այդպիսի ճշգրիտ և իրական ըմբռնմամբ թույլ չի տվել շեղվելու նրա ռեալիստական պատկերումից: Սակայն Զոհրապը իբրև մեծ արվեստագետ նաև բանաստեղծ է: Ահա թե ինչո՞ւ միևնույն իրականությանը, հաճախ միևնույն երևույթին նա մոտեցել է ո՞չ միայն իրևա պայթարող ու քննադատող հեղինակ, իբրև հանրախտերի թըշնամի, այլև իբրև բանաստեղծ, և տվյալ իրականության գարշելիության կողքին գտել է նաև հայտնի ու թաքուն գեղեցկություններ, որոնք գունավորել է իր հոգու գեղեցկությամբ, իր սրտի բազմերանգ հույզերով, ինչպես վարվել են բոլոր մեծ արվեստագետները, գրող լինեն դրանք, թե երաժշտահան, նկարիչ, թե քանդակագործ:

Զոհրապը գրել է շուրջ քառասուն նորավեպ, բայց դրանք գրել է քառահինգ տարվա ընթացքում, և այս հանգամանքը, անտարակույս որոշակի նշանակություն է ունեցել նրա նորավեպերի ոչ միայն ձևի, այլև բովանդակության հարցում. ամեն մի նորավեպի մեջ նա հնարավորություն է ունեցել դնելու մտքի և հոգու երկարատև աշխատանքի կուտակումներ, երկարատև դիտողության արդյունքներ, լիովին մարսած ընկալումներ, հոգու բոլոր ակորդներով անցած, բյուրեղացած զգացումներ: Ահա թե ինչու Զոհրապի նորավեպերը կարելի է համարել մի մի վեպի միջուկներ:

Գրականությունը արժեք չունի առանց հասարակական բովանդակության, առանց հանրային դերի, որ արվեստի բուն նշանակությունն է:

Զոհրապի երկերը, գրեթե առաջին քայլերից, աչքի ընկան հասարակական հասկացվածությունում և քննադատական ոգով:

Զոհրապի առաջին նորավեպի մեջ («Էլարդապետին մականունը») շկա տակավին գեղարվեստական վարպետության անհրաժեշտ տիրապետումը, բայց նրա մեջ երիտասարդ հեղինակը պայթարում է իր սկզբունքների համար, ընդվզում «իրավունքը զորավորագունին»: Ըմբռնման դեմ, մեծատունները կողոպտչական գործնականի դեմ, մերկացնում է «Եմվրոպայի անառակ ու յզնվական երիտասարդաց» «կապիկներով» հայ բուրժուական երիտասարդության՝ իր ժողովրդից խորթացած մասին, որոնց համարում է «անօգուտ էակներ իրենց ազգին և համայն մարդկության համար»:

Իր երկրորդ նորավեպում («Կանանց բժշկը») հեղինակը մերկացնում է ամիրայական և բուրժուական խավերի այլասերվածությունը, այլասերվածություն, որ ներմուծվում էր նաև ֆրանսական ոստանից: Իսկ Նեհես հուզիչ նորավեպում նա ամբողջ էությունում ձգտում է պաշտպանել թշվառ, լքված խավերի իրավունքները:

Այսպես, քայլ առ քայլ խորանում է հեղինակի հասարակական շահագրգռությունը, իրականության արատներն ու խոցերը մերկացնելու ձգտումը:

Բոլորովին այլ իրականության և այլ խնդիրների է անդրադարձել հեղինակը Այրին նորավեպում, ուր ցնցող գուններով և հուզական բարձր շեշտով պատկերել է հայ պանդուխտների վիճակը, նրանց մի մասի այլասերումը օտարության մեջ, որով հայրենի երկրի դատարկումը երիտասարդությունից, և հատկապես պանդուխտների կանանց ծանր դրությունը:

Այրին նորավեպից սկսած տեսնում ենք գեղարվեստական վարպետության ակնառու վերելք, հուզական շեշտավորմանը տիրելու, գեղարվեստական ամեն մի մասար (դետալ) ստեղծագործական խնդրին ծառայեցնելու շնորհից: Իսկ Արմենիսա նորավեպից սկսած ուժեղանում է նաև բանաստեղծի ներկայությունը՝ քննադատող ունակությամբ կողմնորոշվելով, մի յուրահատկություն, որ այլևս դառնում է հեղինակի գրելակերպի կարևոր տարրերից մեկը և նպաստում երկի բովանդակության հարստացմանն ու գեղագիտական ներգործության ուժի ավելացմանը:

Սխալ չէ, ըստ երևույթին, այն պնդումը, որ Զոհրապի որոշ նորավեպերը հուշատետրից փրցված էջեր են: Արմենիսայի այգալիսին լինելը խոստովանել է հեղինակը իր էջեր ուղևորի մը օրագրեն ճամփորդական նոթերի մեջ: Երիտասարդ տարիներին, հունարենակ Հալթին կղզում նա տեսնում է հմայիչ մի կին, որը գրավել էր նաև հույների ուշադրությունը և նրան անվանել ին Արմենիսա (հունարեն՝ հայուհի): Բայց պարզվում է, որ Արմենիսան հայուհի էր սուսկ իր արտաքինով, որը, ի դժբախտություն իրեն, չէր կարող փոխել, իսկ ըստ էության նա ոչ միայն հայ չէր համարում իրեն, այլ ատում էր հայերին և այն ամենը, ինչ հայկական է: Ֆրանսիան, մանավանդ Վատիկանը, որոնք դարեր շարունակ հետապնդել են հայ ժողովրդին, մասնավորապես իրենց կրոնական գործակալություններով,

նույն այդ գործակալութիւններէ շանքերով անդունդ էին փորում միևնույն ազգի տարրեր անհատներէ միջև: Թեև հեղինակը այդ անդունդը անվանում է «սառույցն պատնեշ» և իր նորավեպում ցույց է տալիս, որ սիրո ուժով նա հալվում է, բայց դա կարող էր լինել միայն եզակի դեպք:

Բանաստեղծական է՛լ ավելի մեծ տարր ունի Փոքորիկը, մի նորավեպ, որը փոքրիկ «գուլս-գործոց» է համարել Ա. Արփիճարյանը՝ նույնիսկ եվրոպական գրականութեան մեջ: Գեղարվեստական մեծ վարպետութեամբ և կառուցվածքի սքանչելի գյուտով ներկայացված է նրա մեջ սիրո փոթորիկը՝ շուրջ մարտի ֆոնի վրա և դրա նվազակցութեամբ: Սերը, որ կարծես ոչ թէ պատկերված է այս երկում, այլ քանդակված, ամենահաղթ է և սրտերը ենթարկվում են նրան՝ հյու և կամակատար, բայց միայն մի պահ, որովհետև կողմերի միջև կա դասակարգային «պատնեշը», որը սառույցն չէ, այլ շահավոյ նյութից, դրա համար էլ նա պատճառ է դառնում նրանցից մեկի՝ աղքատ նավավարի խելագարութեան:

Իր ստեղծագործութեան այս շրջանի վերջին երկու նորավեպերի մեջ («Քարիսխը» և «Մեղա՝ տեր») ցույց է տրված, թե ինչ բնույթ է ստացել հավատքը բուրժուական հասարակութեան մեջ: Խաբիսխը նորավեպի մեջ կառուցվածքի նույնպես շատ գեղեցիկ գյուտով և տպավորիչ պատկերներով, նկարագրված է հավատքին կառչելը՝ իբրև անխորտակելի մի «ամբույթ», բայց այդ ամբույթունը՝ ձախորդութիւնների շարունակական հարվածներով խորտակվում է, և Սոֆիկը՝ հերոսուհին նորավեպի, կախվում է եկեղեցու մեջ: Հեղինակը հեզնում է հավատքի այդ «հաշվապահական» բնույթը, զարմանալով, թե ինչպե՞ս կարող են «խելացի» մարդիկ ապավինել հավատքին:

«Աստվածասիրութեան» մերկացումը երգիծական շատ ավելի սուր բնույթ է ստացել Մեղա՝ տերի մեջ, որովհետև նա վաշխառուական գործունեութեան հաջողութեանն է ծառայում սոսկ: Հեղինակը կերտել է վաշխառու Մարտիրոս աղայի կերպարը՝ տիպական և ընդհանրացված պատկերմամբ:

Իր ստեղծագործութեան երկրորդ՝ կարճատև (1892—93, թթ.) շրջանում հեղինակը ստեղծել է իր «անմրցելի հրաշակերտներ»-ից մի քանիսը՝ Ալիկկա, Քեֆարիկ և Ճիտին պարտքը նորավեպերը, բայց գրել է նաև տյնպիսի նորավեպեր, որոնց մեջ բացակայում է հասարակական հուզող հարցերի տրձագանքը («Ֆուրթունա», «Ճոկո», «Տալիլա»):

Այս շրջանի նորավեպերի համար բնորոշ է նաև ժողովրդական խավերի կյանքի արտացոլման խորացումը և դրական տիպարների կերտումը այդ խավերից:

Ալիկկայի բոլոր երեք հերոսներն էլ՝ Հակոբսը, Պերճուհին և Սահակը, դրական տիպարներ են, ամեն մեկը յուրովի դրական, աչքի ընկնող

իրենց հաստատակամութեամբ, անվեհերութեամբ և զգացմունքի ուժով: Մի քանի հպանցիկ ուրվագրումներով է կերտված Հակոբոսի հոյակերտ տիպարը, բայց նա թողնում է քայլող բրոնզե արձանի տպավորություն: Նա պայթարում է իր շքեղ և իրազեղ ճեղքներով հենած... ճակատաբաց: Այնպիսի վտանգների գնով՝ օրվա ապրուստը վաստակելու դժվարությունների պատմություն է, որը սակայն վերածվել է պայթարի մի գովերգի ընդհանրապես: Այս նորավեպի մեջ հեղինակը դրսևորել է ժամանակի արյունոտ բռնակալությանը որևէ ձևով հակադրվելու այրող կարողությունը:

Ձոհրապի գեղեցկագույն նորավեպերից մեկն է Քեֆառիկը, որի մեջ արտահայտված է հեղինակի հոգու մի այլ պահանջը՝ բարձր մարդկայնություն, ազնվություն, անկշռելի սիրո և գեղեցկության պահանջը՝ հոգու և մարմնի գեղեցկություն, որ պատկերված է ներդաշնակ ու կուռ միասնությունում: Այս նորավեպում հեղինակը կերտել է հայ աշխատավոր կնոջ հմայիչ տիպարը, որի միջոցով դրսևորել է հայ կնոջ հանրածանոթ մեղմությունը, բարությունը, անսահման նվիրվածությունը իր պարտականություններին: Նորավեպի հերոսուհու՝ Աշխենի հոգու շենշող գեղեցկությունը պատկերել է Ձոհրապը՝ մի պահ բաց անելով նաև իր հոգու նվիրական զգաղտնիքները: Այդ պատճառով էլ բարձր հուզականությամբ է թոթավուն նրա գունեղ վրձինը այս նորավեպում, հուզականություն, որ բխում է լեցուն օրտից, հազորդվում տպավորունակ ընթերցողին՝ նպաստելով նրա հոգու ազնվացմանը:

Ճիտին պարտքը նորավեպում խտացված է սոցիալական մեծ բովանդակություն, որը մեկնաբանել է հեղինակը հոգեբանական խոր անդրադարձումով: Դրամատիրական իրականության համար շատ սովորական մի պատմություն է այս երկը՝ սնանկացած վաճառականի տվայտանքների և, հուսահատության պահին, ինքնաուպանության դիմելու պատմությունը, որից հեղինակը հանել է լայն ընդհանրացում, հանգիլով այն եզրակացություն, որ տվյալ իրականության մեջ՝ կարիքը և բավարարման միջոցները խիստ հակադրության մեջ էին, այդ պատճառով էլ կարիքի ոսկրոտ ճանկերը բռնում էին շատերի կոկորդից՝ տառապանք ու մահ սփռելով ամենուր:

Այս շրջանում գրած նորավեպերին նյութ է ծառայել նաև ժամանակի բարբերի անկումը («Մամայիդ բարև ըրե», «Մառա»), դասակարգային հակադրությունից առաջացած դժբախտությունները («Առջի սեր առջի բարի», «Կատակ»), ժամանակակից բուրժուական երիտասարդության պատկերը («Դիմակը») և այլն:

Այս շրջանի վերջին նորավեպը՝ Ռեհանը նվիրված է պատանեկական սիրո փառաբանմանը: Եթե քնարականությունը Ձոհրապի նորավեպերում մեծ մասամբ «ստորերկրյա հոսանք» է, ապա այս երկի մեջ նա առատությունով դուրս է ցայտել՝ վերածելով Ռեհանը նորավեպ-արձակ բանաստեղծության:

Ձոհրապի հրատարակած Մասիս գրական շաբաթաթերթի վերջին համարը լույս տեսավ 1893ի օգոստոսին. դրանից հետո նա ոչ մի տող չտպագրեց մինչև 1898 թիվը, երբ Սիպիլի և Հ. Ասատուրի հետ ստանձնեց Մասիս օրոթերթի խմբագրությունը:

Այդ օրերը (1896 թ. կոտորածներից հետո) սուգի օրեր էին հայ ժողովրդի համար. Գրեթե բոլոր հայտնի գրողները փախել էին մահահոտ երկրից և ապաստան գտել արտասահմանում, Ձոհրապը միակն էր երկրում մնացած ականավոր գրողներից և նրա վրա մեծ պարտականություն էր ընկնում՝ դիտավորել գրական կյանքը, մամուլը, ոգևորել, հույս և տոկոճություն ներշնչել քանդված բույնը վերաշինողներին: Եվ «խիզախ ու անվեհեր» գրողը, «երկաթե նկարագրի» տեր հանրային գործիչը մեծ եռանդով է կատարում իր նվիրական պարտքը: Իր առաջին իսկ առաջնորդողներով նա խրախուսում է ժողովրդին, պահանջում է շքեղություն, վհատության գիրկը չընկնել, քանզի վհատությունը պայքարից հրաժարվողների բաժինն է, իսկ հայը. երբեք չի հրաժարվել պայքարից:

1898ից սկսվում է Ձոհրապի ստեղծագործության երրորդ և ամենանշանակալից շրջանը: Այդ շրջանումն է նա գրել իր լավագույն նորավեպերի և ակնարկների մեծ մասը, իր արձակ և չափածո շանաստեղծությունները: Ավլիի հասուն է դառնում նաև նրա հրապարակախոսական գրիչը: Նրա գեղարվեստական հրապարակախոսության լավագույն նմուշների մեծ մասը նույնպես գրված են այս շրջանում:

Որքան էլ Ձոհրապը հորդորում էր շքեղություն, չնուսահատվել, ինքն էլ, այդ լավատես ու կենսուրախ մարդը, չի կարողանում խուսափել հուսալքման իր տուրքից: Մարդկայնորեն միանգամայն հասկանալի է դա, քանզի սուգը շատ էր մեծ և հեռանկարը մշուշոտ: Այդ տրամադրությունների արդյունք են 1898ին գրած Խնդուբը և Կապիկը՝ նորավեպերը, որոնց մեջ ցույց է տրված երջանկության անհնարինությունը և աշխարհի անտարբերությունը տառապանքի և տառապողի հանդեպ:

Նույն տրամադրությունների արգասիք են Քիթեռնիկներ և Էսովայս արձակ քանաստեղծությունները, որոնց մեջ դիմելով այլաբանությունների, հեղինակը պտուկերել է 1896ի կոտորածներից հետո ստեղծված ծանր վիճակը, հայ ժողովրդի մեծ վիշտը այդ առթիվ և ողբերգությունը այն սերունդի, որի մեջ էր նաև ինքը՝ Ձոհրապը:

Հեղինակի շոշափած հարցերը այս շրջանում ավելի բազմազան են ու բազմաբնույթ և վերաբերում են թե՛ մայրաքաղաքի, թե՛ գավառի և գյուղի կյանքին:

Գյուղի մասին գրած Ձոհրապի լավագույն նորավեպը Փոքաւրլըն է, որի մեջ հեղինակը ջերմորեն դրվատում է գյուղական աշխատանքը և աշխատավորին, դատապարտում է գյուղում ապրելը պտտիժ համարող տգեղ

ուսուցչին և միջնակարգ կրթութիւն ստանալուց հետո՝ գյուղը արհամարհող գեղջկուհուն:

Այս շրջանում գրած Զոհրայի ամենախոր երկը՝ Փաստալը, զատորոշվում է դրամատիկ բարձր հագեցվածութեամբ և արծարծած հարցերի բազմազանութեամբ: Այս նորավեպում պատկերված է Պոլսի և գավառի կյանքը, բուրժուական ընտանիքի էությունը, բարքերը, հոգեբանությունը, գավառի աշխատավորության թշվառ վիճակը, քաղաքի այլասերող ազդեցությունը, աշխատավորության իրավազրկությունը և այլն: Աշխատավորության դժբախտ կյանքը հեղինակը նմանեցնում է երկարատև խավարի՝ «գոր ոչ մեկ լույսի ճառագայթ կուգա վայրկյան մը գեթ լուսավորել, ուրախացնել»: Հեղինակի գործադրած գույները այս նորավեպում այնքան հարուստ են, վրձինը այնքան խորութուններ հայտնաբերող, հուզականությունը այնպիսի բարձրության է հասնում, գլխավոր տիպարները այնքան հստակորեն են գծագրված և այնպիսի ընդհանրացումով, որ այս երկը դարձնում են հեղինակի գլուխ-գործոցը: Այս կարծիքին է եղել հավանաբար նաև հեղինակը, այլապես իր առաջին ժողովածուն չէր սկսի Փաստալով:

Զոհրայը արվեստագետ է հաճախ իր հրապարակախոսութեան մեջ, բայց երբեմն էլ հրապարակախոս է իր գեղարվեստական երկերում: Իրոք, հրապարակախոսական սրութեամբ են գրված նրա մի շարք նորավեպերը, ինչպես օրինակ, այս շրջանի նորավեպերից՝ Մագդաղինեն, Հակոբիկը, Զմտազտան և այլն:

Մագդաղինեն հուլի 2 դատաւթյուն է մի գժբախտ պարմանուհու մասին, «հինգ բանով պատմվելի՛ սուվաբեան և խավարային պատմութեանը իրենպեսներուն»: Այդ դեռատի աղջիկը դուրս է եկել իր կյանքի հունից, կարիքը նրան մղել է հանրատուն: Հեղինակը նրան պատկերում է իրրև սոցիալական պայմանների զոհի և անկեղծ ցավակցութեամբ: Սակայն դրա մեջ չէ այս երկի հրապարակախոսական սրությունը, այլ բուրժուական գործնականի վերաբերյալ արմատական եզրակացությունների մեջ, այն բանի մեջ, որ հեղինակը պոռնիկի հետ հավասար մակարդակի վրա է դնում՝ վաճառականին, խանութպանին, օրագրողին, փաստաբանին, երբ հարցը վերաբերում է տվյալ առօրյային, կեղծիքի և ստի առօրյային, երբ նրանք բոլորն էլ ստիպված էին՝ «իրենց ապրուստի բերմունքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խոսելու հարկին մեջ» լինել:

Ինչպես այս, նույնպես և Զոհրայի նորավեպերի մեծ մասի մեջ ծավալված քննադատությունը ուղղված է գլխավորապես ժամանակի իրականություն դեմ, որով և այն հանրակարգի, այն քաղաքական և սոցիալական պայմանների. որոնք ծնել էին տվյալ իրականությունը:

Այս շրջանի նորավեպերի մեջ պատկերված է նաև ժամանակի քաղաքակրթության պայմաններում ձևավորված կնոջ քամելիոնի «այլակերպությունը» (սկսած մի թեք), աշխատավոր կնոջ դասակարգային գիտակցության տարբերային զարթնումը («Զմարադա»), եկեղեցու հարմարվելը ժա-

մանակի պահանջներին և դրամատերերի ավազակային էութունը («Ժամին բակը») և այլն:

Ձոհրապի ստեղծագործութիւնը բազմաժանր է: Բացի վեպից և նորավեպից, նա գրել է նաև գրական դիմանկար, ակնարկ, արձակ և շափածո բանաստեղծութիւն, ճամփորդական նկարագրութիւն, հուշագրական էջեր, ֆելիետոններ և այլն, որոնք բոլորն էլ կարևոր են՝ հեղինակի ստեղծագործական դեմքը, գաղափարական ըմբռնումներն ու դիրքավորումը, կատարած դերը ուսումնասիրելու և որոշելու համար, մանավանդ որ, տարբեր ժանրի երկերը, զգալի մասով, կյանքի տարբեր քնագավառների, տարբեր ևրևոյթների են վերաբերում:

Ձոհրապի գրելակերպի հմայքը՝ հակիրճ, գունեղ, արտահայտիչ և կարկառուն ուրվագծերով գրելը, փոքր տարածութիւն մեջ մեծ բովանդակութիւն խտացնելու ուժը տեսնում ենք նաև նրա գրական դիմանկարների մեջ («Մանոթ դեմքեր»): Մարդկանց էութիւնը զարմանալի հմտութեամբ ճանաչելը և նույնքան զարմանալի խորութեամբ հաստատագրելը,— ահա ինչն է բնորոշ այդ դիմանկարներին: Իսկական գրող-արվեստագետը ոչ թե գրում է, այլ ինչպես ասվում է փոխաբերաբար, նկարում է քառերով: Այս արտահայտութիւնը կարծեք դադարում է փոխարեութիւն լինելուց, երբ խոսքը վերաբերում է Ձոհրապի գրելակերպին, նույնպես և այլ դիմանկարների մեջ: Իրոք, նա քառերով նկարել է իր շքեղ գեղարվեստական դիմանկարներ և ոչ ուսումնասիրութիւններ, թեև դրանց մեջ թե՛ գեղարվեստական, թե՛ գիտական ճշմարտացիութեամբ են մեկնաբանվել դիմանկարվածների մարդկային էութիւնը, ներքին և արտաքին բնորոշ առանձնահատկութիւնները և նրանց կատարած գործը:

Ինչպես իր գեղարվեստական մյուս երկերի մեջ, այնպես էլ իր դիմանկարներում, նա անտարբեր նկարագրող չէ, այլ որոշակի վերաբերմունք արտահայտող, և որովհետև գրական ու հանրային գործիչների, հրապարակախոսների և մանկավարժների մասին են Մանոթ դեմքերը, հեղինակի վերաբերմունքը պայմանավորվել է ինչպես գրականութեան դերի իր ըմբռնումներով և գեղագիտական հայացքներով, այնպես էլ իր հասարակական-գաղափարական պահանջներով: Ձոհրապը ունի ոչ միայն քննադատելու առաքինութիւնը, այլև «գնահատելու քաջութիւնը», մի առավելութիւն, որ հատկանշում է, ըստ զոհրապագետ Ստեփան Շահպազի, «Ձոհրապի թանկագին նկարագիրը», և այդ հատկութիւնները դրսևորվել են այս դիմանկարներում զոհրապյան անկեղծութեամբ ու համարձակութեամբ:

Այսպես, նա խստորեն մերկացնում է Հ. Նուրյանի միապետական հայացքները, ժազային աղետները շահագործելը», նշելով, որ «Ձեյթունի ապստամբութիւնը, Հայոց չարդը 96ին, իր կյանքին երկու հնավոր ու աքլունոտ էջերը պիտի կազմեն», քննադատում է Հ. Մըմրյանի միստիկ

հայացքները, Բ. Քեչյանի պաշտօնողական գաղափարները, Հ. Գուրգենի, Գ. Սևյանի և ուրիշների գրաբարամոլությունը, աշխարհաբար լեզվի զարգացման անհրաժեշտությունը շքմարտելը, քննադատում է հոռետես գաղափարների մուտքը գրականության մեջ («Ողիա Տեմիրճիպաշյան»), գրականության նոր պահանջները չհասկանալը և մեկուսանալը իրականությունից («Խ. Միսաքյան»), հայերեն «գեղեցիկ լեզուն ճաշակե լուրկ տարազով մը հագվեցնելը» («Ն. Տաղավարյան»), տրորված ճամփաներով գնալը («Հ. Ասատուր») և այլն:

Նույնպիսի ուժով և սրտաբուխ ջերմությամբ նա գնահատում է մարդկանց արժանիքները, դրանք տեսնելով նաև իր քննադատած անձնավորությունների մեջ: Զոհրապի գնահատում է Ա. Արփիարյանի, այդ ժողովրդական զավկի» դերը այն բանի համար, որ նա մոտեցրել է «գրականությունը ժողովրդին», որ գլխավորել, քաջալերել է 80ական թթ. «երիտասարդ գրողներու շարքը», Թ. Թերզյանին, այդ հայրենասեր և հմուտ ուսուցչին, որը, դեռևս 70ական թվականներին՝ Պոլսի հայկական դպրոցում մտցրեց գրականության, իբրև ուրույն առարկայի դասավանդումը, գնահատում է Հ. Ասատուրի դերը աշխարհաբարի զարգացման մեջ, Ե. Տեմիրճիպաշյանի աշխարհաբարի հմուտ իմացությունը, որին անվանում է «աշխարհաբարի նարեկացին», օրինակելի է համարում Գ. Սևյանի և նրա ժամանակակիցների «մեր գրականության համար» ցույց տված «հոգատարությունն ու սերը» և այլն:

Այդ դեմքերի որոշ մասը, ինչպես Հ. Պարոնյանի ջոջերը, անծանոթ են ընթերցողին, ժամանակի լայն երախը գրեթե կուլ է տվել նրանց անունները, բայց վրձինը, որով պատկերվել են այդ, մի ժամանակ ծանոթ դեմքերը, ապահովել է նրանց երկարակեցությունը՝ արվեստի մեջ: Գրական դիմանկարը սովորաբար վերարերում է քննադատության սեռին, սակայն Զոհրապը իր դիմանկարներին տվել է առավելապես գեղարվեստական բնույթ (այդ պատճառով էլ դրանք համարվել են Զոհրապի «ստեղծած սեռը»), դառնալով այդպիսի գրական դիմանկարի հիմնադիրը մեր գրականության մեջ, ինչպես երգիծական դիմանկարի հիմնադիրն է Հ. Պարոնյանը: Զոհրապից հետո այս ժանրը լայնորեն տարածվեց արևմտահայ գրականության մեջ, շատերը հետևեցին վարպետին (Օ. Զիֆթե-Սարաֆ, Ա. Հարությունյան, Ա. Անտոնյան, Սիպիլ, Հ. Ասատուր, Ալփիար, Թեոդիկ, Տ. Արփիարյան և ուրիշներ), նույնիսկ փոխ առին նրա ընդհանուր խորագիրը՝ որոշ փոփոխությամբ, բայց ոչ մեկը դրանցից չհասավ վարպետի արվեստի բարձրությանը:

Զոհրապի սիրած ժանրերից մեկն էր ակնարկը. նա գրել է հուշագրական (մեմուարային), երգիծական, խոհական, ճամփորդական և հրապարակախոսական ակնարկներ:

Հուշագրական գեղեցիկ էջեր են Ուղեորություն մը ճիշտականերուս մեջ ակնարկները, որոնց մէջ իր դպրոցական կյանքի առանձին դրվագներն ու տպավորութիւնն է պատմել հեղինակը, խոսել է իր ուսուցիչների և նրանց ազդեցության մասին, և հեզնանքով ու զվարթախոսութեամբ նշել իրենց՝ աշակերտների սնուցած երազի և սխուր իրականութեան բախումը և պատրանքները փուլումը:

Զոհրապի ակնարկներից առանձնապէս արժեքավոր են՝ Շիշլիի ազգային գերեզմանատունը մեռելոցի կիրակին, Բեռլին տակ, Վերջին արեւագալը, Գիրեւ պատերազմի դաշտն և մանավանդ էջեր ուղեորի մը օրագրենը: Առաջինի մէջ բացահայտված է դասակարգային այն խոր հակադրութիւնը, որ գոյութիւն ունի ժամանակի հասարակութեան մէջ: Բեռլին տակ փիլիսոփայական ակնարկում ցույց է տրված, թե ինչպէս դրամի բացառական իշխանութիւնը ընկճում է մարդկանց, նվաստացնում, ծոռում նրանց բարոյական ողնաշարը: Վերջին արեւագալը ակնարկը այլարեւական երկ է, նվիրված 1896ի կոտորածից հետո՝ հայ ժողովրդի ավերակոր ու փախստական» վիճակի պատկերմանը: Գիրեւ պատերազմի դաշտն ակնարկ-նամակներում, որոնք գրված են 1914ին (Քուրքիան դեռ պատերազմի մէջ չմտած), մերկացված է գերմանական իմպերիալիզմը: Նրա աշխարհակալական նկրտումները, արտահայտված է առհասարակ հեղինակի հակապատերազմական տրամադրութիւնները: «...Ազգերը գերի վարելու, աշխարհակալություն ընելու դարը իսպառ վերջացած է», գրում է Զոհրապը այդ ակնարկ-նամակներից մեկում:

Զոհրապը մեծ ցանկութիւն է ունեցել, ինչպէս վկայում է Հ. Ասատուրը, Նրատարակված տեսնելու իր էջեր ուղեորի մը օրագրեն ճամփորդական ակնարկաշարը: «Հոս դրած եմ,— ասել է նա,— կյանքիս ամբողջ իմաստասիրութիւնը»: Հեղինակի այդ ցանկութիւնը, նրա մահվանից հետո մասամբ կանարվել է Զմյուռնիայում՝ գրանց մի մասի հրատարակութեամբ (1922 թ.), մասամբ Եգիպտոսում (1945 թ.), գրեթե ամբողջովին կատարվում է ներկա հրատարակութեամբ:

Այս երկի նյութը նվրոպայի մի քանի երկրների կյանքն է առաջին աշխարհամարտի նախօրեին՝ Ֆրանսիայի, Գերմանիայի և Բելգիայի Հեզինակը հիացմունքով է խոսում նվրոպայի արդունաբերութեան, գիտութեան և արվեստի նվաճումների մասին (թեև նա, ինչպէս կտեսնի ընթերցողը, դժգոհ է բուրժուական ժամանակակից արվեստից), մերկացնում է իմպերիալիստական երկրների քաղաքականութիւնը, պատերազմի նախապատրաստութիւնը, տարտուֆիզմը, շահագործումը: Զոհրապը լավ է բնորոշել ժամանակի նվրոպայի կութիւնը, գտնելով, որ դրամն է իշխում քաղաքականութեան վրա, որ պետութիւնը և եկեղեցին դարձել են «առուտուր»: Զոհրապը զայրույթով է նշում, որ նվրոպական երկրներում «աշխատութիւնը... մինչև ստրկութեան կը տարվի», մերկացնում է «վհուկ» կղերի «սնագգեաներու ահալոր բանակի» ռեակցիոն դերը:

Զոհրապը շատ բարձր է գնահատում Կարլ Մարքսին և նրա կատարած

մեծ գերը, ասելով, որ Տրանսիայում բանվորական սկյանքին դժբախտությունները գիտնականապես» դեռ չքննված՝ «Քարլ Մարքս իր հռչակագրաբեր... «Դրամագլուխը» հրատարակած էր, այսօրվան տնտեսագիտության հիմքերը դնելով»:

Երիտասարդ տարիներից սկսած Զոհրապը խիստ հակառակորդ էր միլիտարիզմի, առհասարակ ուժի քաղաքականության և այս ակնարկներում նա ամենայն հստակությամբ մերկացնում է աշխարհակալ սոցիալիզմի հատկապես Գերմանիայի զենքի դիմելու քաղաքականությունը՝ պատերազմի հնարավորությունը համարելով «քսաներորդ դարուն մեծագույն եղեռներ»: Զոհրապը անվերապահորեն հակվում է պատերազմի դեմ մաքառողների կողմը՝ գրելով. «...մինչդեռ դրամի մարդիկ անճաղ շարաշահություններու համար արյուն քափելու հարկը կը զգացնեն, աշխատանքի մարդիկ եղբայրասպան մարտին մեջ կը նետվին, կարգիլեն»:

Զոհրապը գրականության մեջ եկավ նոր խոսք ասելու, նոր հոսանք ստեղծելու, մի գեր, որ նա կատարեց ո՛չ միայն իր գեղարվեստական երկերով, հատկապես իր նորավեպերով, այլև իր քննադատական և գեղագիտական հոդվածներով և Ծանոթ դիմվերով:

Գրական նոր ուղղության՝ առաջիկայի արմատավորման համար անհրաժեշտ էր մտքին ասպարեզը հնացած ուղղություններից և գրեյակերպից: Եվ Զոհրապը ամենայն հետևողականությամբ, թե՛ իր գրականագիտական հոդվածներով, թե՛ գրական դիմանկարներով պայքար ծավալեց «անդրըրհեղիդյան» ոճի դեմ, գրականության բուն դերը շրմբոնողների և գաղափարազրկության դեմ, ինքնուրույն ուղի և ասելիք շունչողների դեմ, այն ամենի դեմ, ինչը խուլագրում էր ռեալիզմի վերջնական արմատավորմանը: Զոհրապը պահանջեց դառնալ դեպի ժողովուրդը, նրա կյանքից բաղելով գրականության նյութը և նրա կյանքին ծառայեցնել գրականությունը:

Գրականության առարկայի և դերի այսպիսի ըմբռնումը, ժամանակի համար ամենաառաջդեմ ըմբռնումը, որին հավատարիմ մնաց Նոյնտալեի նայների հեղինակը իր գրական ամբողջ գործունեության ընթացքում, վրձապահ նշանակության աննեցավ ինչպես նրա ստեղծագործության, այնպես էլ գեղագիտական հայացքների համար իբրև ելակետային դրույթ:

«Գրականության իրավունքները» համարելով «քաղաքական պահանջումներուն շարժի տիրական», Զոհրապը ցանկանում էր, որ գրողը միջամտի ինի կյանքին, ազդի նրա վրա, զբաղվի ժողովրդի սոցիալական դրությունը, որովհետև գրականությունը, արվեստը առհասարակ, ինչպես և գիտությունը, նրա կարծիքով, նորոգում և վերաշինում են այս աշխարհը:

Զոհրապը այն մարդկանցից չէր, որոնք կանգ են առնում արդեն ձեռք բերածի վրա: Քննադատական ռեալիզմը ժամանակի ամենաառաջավոր

ստեղծագործական մեթոդն էր. բայց նրա պաթոսը գերազանցապես ժրխտումն էր: Զոհրապը շքավարարվեց գրականութիւն միայն այդ դերով, և իրրև գրականութիւն տեսարան, այս հարցում էլ գրականութիւն իր տարասովոր ինքնատրպութիւնը, առաջ անցավ քննադատական ռեալիզմի գեղագիտութիւնից, գտնելով, որ գրողը պետք է արտացոլի կյանքի ո՛չ միայն «պաշտօնութիւնները և տգեղութիւնները», այլև «մեծութիւններն ու գեղեցկութիւնները»: Սա նորութիւն էր ռեալիզմի տեսութիւն մեջ, սա համարձակ առաջընթաց էր ստեղծագործական մեթոդի նոր ուղիներ որոնելու իմաստով:

Ութսուական թթ. ռեալիստներից թատրոնի և թատերագրութիւն հարցերով ամենից շատ զբաղվել է Զոհրապը, ձգտելով վերականգնել հայ թատրոնը. տանել նրան ռեալիզմի ուղիով, բեմ հանել իրական կյանքը և ազդել նրա վրա: Այս ըմբռնումով՝ Զոհրապը դպրոցի շափ կարևոր է համարում թատրոնը:

Զոհրապը եղել է մեր մոտակա անցյալի ազգեցիկ հրապարակախոսներից մեկը: Նա մեծ նշանակութիւն է ավել հրապարակագրական խոսքին, գտնելով, որ «ճշմարիտ օրագրութիւնը համոզումի պես անկեղծ, հավատքի պես հաստատ, ու... սուրբ է, այնքան՝ որ ներելի չէ ամենուս ձեռք երկընցնել անոր»:

Պաշտամունք մըն է աս որ իր ծեսերը, արարողութիւնները ունի:

Հոն՝ ուխտի մը ձգողութիւնը ու անուշ անուրջի մը անգիժագրելի հրապույրը շգացողները օտարոտի եկամտանք են և չպիտի կրնան բնիկ մը դառնալ եթէ նույնիսկ բոլոր կյանքերին մաշեցուցած բլլան անոր մեջ»:

Ահա այս ըմբռնումով է նա շարժել հրապարակախոսի գրիչը:

Զոհրապի հրապարակախոսական առաջին ելույթը վերաբերում է 1878 թ., երբ տասնյոթամյա պատանին հրապարակ է նետում քննադատելու Բեռլինի այդ թվականի վեհաժողովի՝ հայերի համար ախար և վտանգներով լի արդյունքները գունազարգելու՝ Մ. Զերազի փորձերը: Այդ ժամանակից, որոշ ընդմիջումներով, Զոհրապը մնաց հրապարակագրի գիրքերում, գառնալով ժամանակի ամենաազգեցիկ և սիրված հրապարակագիրներից մեկը: Ինչպես իր բովանդակ գործունեութիւն մեջ, այս մարզումն էլ նա եղել է ազնիվ ու շիտակ մարդ, սկզբունքային ու համարձակ, շարժը՝ վող իր երկաթյա տրամաբանութիւն օրենքներով, իր հայրենասիրական ու մարդասիրական մղումներով, իր առաջադիմական ձգտումներով:

Զոհրապի հրապարակախոսութիւնը (որի մի մասն է միայն ընդգրկված այս երկհատորյակում) դառնում է ամենատարբեր հարցերի շարք, սակայն կան մի շարք հարցեր, բնորոշ մեր անցյալի իրականութիւնը, որոնք եղել են միշտ նրա ուշադրութիւն կենտրոնում: Կարևորագույնը դրանցից, հարցերի հարցը՝ հայ գպրոցն էր, նրա զարգացումը և օրվա

պահանջներին, կյանքի առաջադրած խնդիրների բավարարումը: Այս հար-
ցը գրաւել է Զոհրապին ամենավաղ տարիներից, երբ նա տասնվեց տարե-
կան պատանի՝ Հայաստանի դպրոցներին դասագրքեր հայթայթող Ասիական
Ընկերության նախագահն էր, ապա Միացյալ Ընկերության ամենագործուն
անդամներից մեկը և մինչև կյանքի վերջին տարիներին, երբ նա ներկա-
յացնում է Ազգային Ժողովին կրթական հատուկ կանոնագիր: Եվ դա հաս-
կանալի է, որովհետև հպատակ ազգի համար՝ դպրոցը ազգային գոյութու-
նը ապահովելու ամենակարևոր միջոցներից մեկն էր, մանավանդ այն հա-
լածանքների պայմաններում, որ սկիզբ առավ 1878ից հետո: Իզուր չէ, որ
Զոհրապը իր սերունդի գլխավոր գործը համարում էր «գաստիարակու-
թյունը»: Զոհրապը մտահոգվել է նաև բարոյական դաստիարակության
հարցով, հստակորեն գիտակցելով, որ բարոյական դաստիարակութունը
անհնար է առանց նյութական հիմքի: Այդ պատճառով էլ նա ասում է.
«Բարոյական նկարագրի բարվոքումը նյութական վիճակի բարվոքումով
կըլլա»:

Զոհրապի հրապարակագրութիւնը զգալի մասով գեղարվեստական է,
երբեմն գրեթե նույնքան պատկերավոր լեզվով, որքան իր գեղարվեստական
երկերը, հագեցված երգիծանքով և սրամտությամբ, մանավանդ թերթու-
ները: Այս հանգամանքը ապահովում է նրա հոգվածների մեծ մասի երկա-
րակեցութիւնը:

Գրիգոր Զոհրապը գեղարվեստական ժառանգութիւնը, որ առաջին ան-
գամ՝ ներկա հրատարակությամբ՝ ամբողջովին ամփոփվում է հատորների
մեջ, ճանաչված է իբրև մեր ժողովրդի հոգևոր հարստության մի մասը:
Այդպիսի ճանաչման լավագույն ապացույցն է այն ընդհանուր հետա-
քերթութիւնը և անխառն հիացմունքը, որ ունեցել է մեծ արվեստագետ-
քաղաքացու ստեղծագործութիւն շուրջ արդեն մի քանի սերունդ:

Զոհրապի հիշատակը կրկնակի թանկ է մեզ համար իբրև մեծ հայրե-
նասերի ու մարգասերի, իբրև մի մարդու, որը պատվով կատարեց իր որ-
դիական պարտականութիւնները հայ ժողովրդի հանգեղ և նահատակի պա-
կը գլխին՝ զնաց միանալու մեր պատմութիւն այն նվիրական անուններին,
որոնց փառքի հովիթմանն էր անհրաժեշտ: Են մեր ժողովրդի առաջնադաս
ճանապարհին:

ՄԻՆԱՍ ՀՅՈՒՍՅԱՆ

ՆՈՎԷԼՆԵՐ

Ա.

Հաճի Տյուրիկը, սպասուհիներու միջնորդը, տասնհինգ օր աշխատելեն վերջ միայն հաջողեցավ ձեռք ձգել կեսարացի Ղազար էֆենտիի կնոջ, Սուրբիկ հանրմին, Քատրգյուղի ամենեն հարուստ տիկիներեն մեկուն, ուզած սպասուհին:

Հաճին, պարտիզակցի մը, ինքն ալ սպասուհի, ստնտուս լվացարար, խոհարար կին եղած էր ատենով, պարագային համեմատ: Մառայության ամեն աստիճաններեն անցեր էր մեկիկ մեկիկ, Պոլսո հայ տուններուն, անոնց կարծեցյալ պարկեշտություններուն մեջեն հանելով իր հիմակվան անկախ դիրքը:

Այդ տուններուն բոլորին մեջ, Հաճի Տյուրիկ, որ ան ատեն դեռ Երուսաղեմ գացած շրջալուծն համար՝ հաճի չէր. իրեն ճրջմարիտ ու կատարյալ ազախին, աղաներեն մինչև սպասուվորները ճանչցեր էր մոտեն, երբոր մեծ ու պատիկ. գոթե առանց բացառության, քիչ շատ զինքը սղմեր սղմրտկեր էին, հոս հոն, սենյակներուն մեջ, հանրմները տունը շեղած միջոցին, սանդուխին գլուխը, դուռներուն ետին, երբեմն խահանոցներուն անկյունները: Շատ մը տուններու մեջ իր տիրուհիներուն նախանձը շարժելու շափ ընդունելություն գտած էր առանց գանգատելու:

Շատ բան տեսած էր իր անձին վրա և ավելի շատ իրեն շուրջը. իր բարակի հետաքրքիր քիթովը հոտվրտալով ամեն ապականությունները և սուր ականջովը՝ դռներուն ետևեն ունկնդրելով կամացուկ մը ըսված խոսքերուն:

Եփուն կնիկ մըն էր արդեն, երբոր առած պախշիշներեն և ամսականեն ավելցուցած ստակովը Երուսաղեմ գնաց, ով գիտե ուխտի՝ թե մեղքերուն թողություն ուզելու համար: Վերադարձին՝ Հաճի Տյուրիկ, սպասավորությունը թողուց, ինք իր գլխուն գործի սկսավ, ծասոթ տուներու համար կին ծառաներ գտնելու ձեռք զարկավ, թելլալ կնիկ եղավ: Իսկույն հայոդեցավ այս գործին մեջ. պատրաստարան ու զվարճախոս կին էր. էֆենտիներուն՝ վրան բաց կատակներ կ'ըներ. հանրմներուն՝ օրվան գայթակղությունները կը բերեր: Ամենքը գոհ էին իրմե. ամեն բանի հարմար սպասուհին ինքը միայն ճարել գիտեր: Իր տեղավորած ծառաները տարիներով կը կենային գտնված տեղերնին: Մենձ տուները, հարուստի տուները, իրեն կը դիմեին. անոնք որ իր հաճախորդներն էին՝ իր անունովը կը պարծենային.

— Մեր թելլալը Հաճի Տյուրիկն է:

— Մերն ալ:

Հաճին՝ Շփիկըլին կամ Պյուռկյուին պես բան մը կ'ըլլար հայ հանրմներուն համար:

Ասոր համար էր անշուշտ որ Սուրբիկ հանրմ իրեն լուր զրկեց երբոր իր տանը մեջ, հին օրվան Մարիամին քով, նոր սպասուհի մը ավելցնելու որոշում տվավ ու անոր ճշտեց այն հատկությունները որ նոր գալիք աղախինեն կը պահանջվեին:

— Ընտրիկ մեկը ըլլալու է ամեն բանն առաջ. հո՛գ չէ թե որ սկիզբը ձեռքեն գործ չգա. հոս շուտով խզմեքը կը սորվի. արդեն մեծ բան մըն ալ շունի ընելիք. տղուս՝ Օննիկին սենյակը պիտի շտկե, զգեստները մաքրե. սա ալ ըսեմ որ աղջիկ զավակ չեմ ուզեր տանս մեջ:

Եվ վախնալով որ գալիք սպասուհին Օննիկին սենյակը շտկելու, զգեստները մաքրելու սահմանելովը՝ պետք եղածեն ավելի բացահայտ կերպով իր դիտավորությունը հասկցուցած կ'ըլլա, իսկույն ավելցուց.

— Աչքը երեսը բաց մեկը շեմ ուզեր հա', հաճի'. դուն իմ սուգածը հասկցար, թե որ զիս գոհ ընես, ուզած թելլալչեֆդ եվելոքը կուտամ:

— Հասկցա, օղալ:

Միջնորդը քիչեն շատ հասկցող կին էր. անմիջապես չորս դին ինկավ, հարցուց փնտրեց, բայց գտնվածները Սուրբիկ հանրմին ուզած պայմանները լիովին չէին միացներ իրենց վրա: Գեղեցիկ աղախիններ չէին պակսեր իր ձեռքին տակ, բայց ասոնց աչքերն ալ, երեսն ալ պետք եղածեն ավելի բացված էին ու Սուրբիկ հանրմին ծեր էրիկը՝ Ղազար աղան գլխե հանելու շափ սատանա էին: Հանրմին ուզածը միամիտ աղջիկ, մըն էր և ասիկա Պուսո մեջ դյուրին շեղավ գտնել:

Այն ատեն Հաճի Տյուրիկ հատուկ ճամփորդութուն ըրավ. իզմիտ, Պաղչեճիկ, Արսլանպեկ, Ատաբազար: Վերջապես պըտտեցավ բոլոր այն գեղ տեղվանքը որոնք սպասուհիներու արտածումը կ'ընեն. և ահա մեծ հոգնութուններե վերջը. չորեքշաբթի օր մը ցորեկին, հաղթական մուտքով մը, Սուրբիկ հանրմին ներկայացուց իր գեղեն բերած սպասուհին, հագիվ տասնըութը տարեկան կին մը, զոր նույն օրն իսկ միասին առեր բերեր էր Պաղչեճիկեն:

Սուրբիկ հանրմ գլխեն մինչև ոտքը գննեց նորեկը որ դրան մոտ բարև բռնած կեցած էր. իր հագած պասման տձև շրջագգեստին հակառակ՝ իրոք խիստ շնորհալի գտավ գայն, քանի որ շուտով ամսականին վրա հարմարեցավ միջնորդին հետ. յոթը մեճիտ ամիսը և տարին երկու ձեռք նոր յաթ, բացի իր մեկդի նետածներեն զորս իր հոժարության համեմատ պիտի նվիրեր, եթե գոհ մնար անոր խզմեքեն: Եվ անմիջապես սկսելու համար կոկիկ ու մաքուր շրջագգեստ մը հագցուց անոր, ճերմակ գոգնոց մը կապեց, գլխեն յազման հանեց և մազերը շտկել տվավ. այս համառոտ արդուզարդով աղախինը իր գեղեցկության բոլոր շքեղությանը մեջ երեսաց: Մեջքը բարակ չէր, բայց հասակին բարձրությանը և բարձերուն հարստությանը վայլած էր: Զվաճև, և իր գեղացի բլրալուն հակառակ դեռ ճերմկոտիկ դեմքին վրա սև խոշոր աչքերը սովորաբար թարթիչներուն շուքին մեջ կը պահվեին ու

երբեմն միայն ընթվիններուն աղեղին տակ կը խրոխտային: Բերանը՝ իր զմայլելի գիծերովը ու երկու դիի անկյունեն իբրև թե հատկապես վեր առնված, անդիմադրելի պշրանք մըն էր ինքնին, և մոռցնել կուտար պոկունքին անարյունութունը:

Ոչ ոք կիններուն շափ գեղեցկության ճաշակը ու հասկացողութունը ունի. գեղեցկութունը այն միակ ճշմարտությունն է գոր կինը շի կրնար ուրանալ, նույնիսկ երբ իր թըշնամիին վրա կը գտնվի. շատ հեղ լսած եմ արամբի կնոջ մը վրա պատմված շարախոսություններու, բամբասանքին, իրավ կամ սուտ ամեն կերպ աղտեղությանց ամենեն տաք վայրկյանին՝ սա հայտնությունը, որուն խորին անկեղծութունը կը գարմացնե զքեզ և պատմողին արդարասեր մեկը ըլլալուն համոզում գոյացնել կու տա:

— Ասոնք բոլորը իրավ են, բայց շուն կնիկը աղվոր է:

Սուրբիկ հանրմ հավնեցավ ուրեմն իր սպասուհիին, ապրսպրեց որ վրան գլուխը մաքուր պահե, աշխատությունը պահմանեց, վարքի բարքի խրատներ տվավ:

Հետո, իմանալով որ հորմե մորմե որք ու նոր ամուսնացած էր Տիգրանուհին, Սուրբիկ հանրմ որ Հիվանդանոցի խնամակալուհի էր ու իր ամուսնին պես սրբասեր ու աստվածավախ կնոջ համբավը կը վայելեր, իր սովորական մեծախոսություններեն քիչ մը ջարդեց.

— Ծա ծառաներս զավկի պես կը նայիմ. ուրիշ տուներու մեջ անոնց հորի ջուր կը խմցնեն, դուն աղեկ գիտես, հաճի՛. ես աղբյուրի ջուր կու տամ անոնց. խոհանոցին մեջ երբոր կերակուրները շօգտեն ձեզի, ինծի անպատճառ իմաց տուր. խոհարարը ծառաները զրկելու կ'ելլա, ատանկ բան չեմ սիրեր ես. սա ալ ըսեմ որ կերակուրդ ուտելուդ պես խոհանոցին մեջ կենալու չես. էրիկմարդ ծառաներուն հետ պետք չէ որ սոսքի բռնվիս. հասկցա՞ր, աղջիկս. հիմա գնա՛, թող Մարիամը գործդ ցուցնե քեզի:

Մեղր ու կաթ կը վազեր բերնեն. Տիգրանուհին կատարյալ հրանության մեջ զգաց ինքզինքը:

Հետևյալ առտուն կանուխ Տիգրանուհին արթնցավ, Գտուհանենն եկող արևը ճիշտ իր անկողնին վրա կ'իյնար. կը սփռվեր, իր հալանի պարանոցին ու թևերուն սպիտակության վրա կը ճառագայթեր, բոլոր սենյակին մեջ ուրախություն մը կը բերեր: Ծրկու օրե ի վեր իր կյանքին մեջ պատահած փոփոխություններուն տակ ընդարմացած կը մնար. անկողնին մեջ նստած, մտքովը ատոնց քաղվածքը կ'ըներ:

Գեյը, մորաքրոջ մը տանը մեջ ապրած էր ինքզինքը գիտնալեն ի վեր մինչև ամուսնացած օրը: Մորը հիշատակը իր պզտիկ տարիքին մեջ շատ տարտամ կերպով մը կուգար մտքին անջև, ատեն անցնելով գույնը նետած, գիծերը եղծքված հին լուսանկարի մը պես: Հայրը բնավ ճանչցած չէր Այս մորաքրոջ տանը մեջ՝ կես մը աղախինի ու կես մը ազգականի պես կ'ապրեր, տատելով, ինչպես կ'ըսեր ինքը. իր ապրուստին բեռը զգալի շղարձնելու նպատակով: Ու երջանիկ պիտի ըլլար հոգ ապրելուն, եթե մորաքրոջը երկու աղջիկները անտանելի շղարձնեին իր կյանքը: Ի՞րն էր հանցանքը՝ եթե անոնցմե աղվոր էր ինքը: Ապաքեն, այս աղվորությունը իր թշնամին եղած էր և անկեղծությամբ Տիգրանուհին կը զրզջար իր գեղեցկությանը համար:

Գեղին մեջ շատ մը տղաք իր ետևեն ինկած էին գիշերցորեկ, հասակին շքեղությանը, մինչև կոնակը հասնող խարտյաշ մազերուն գովեստը փսփսալով ականջն ի վար: Լսունց և ոչ մեկուն հավտացած էր, բայց այս հետապնդումները՝ հանդարտ ջուրի մը մեջ նետված մանր քարերու պես, իր հանգիստը վրդովեր էին: Մորաքրոջը աղջիկները իր վրա ամեն տեսակ շարախոսություններ տարածելու մեջ առաջիններեն էին: Ահա այդ միջոցին էր որ երիտասարդ բանվոր մը, իր օրական ապրուստը ճարելու հազիվ հազ կարող մեկը, գինքը ամուսնության ուզելու ելեր էր: Տիգրանուհին տասնութը տարու էր հիմա, ինչ որ գեղ տեղերու մեջ աղջիկներուն համար շատ առաջ գացած տարիք մըն է. հետո, իր մորաքրոջ տունեն ելլելու ստուգությունը կար, մորաքույրն ալ, գինքը

ճամփելու փափագին մեջ, սիրով ընդունեք էր այս առաջարկութիւնը: Եւ օրին մեկը հարս գացած էր տան մը մեջ, ուր փեսեն գատ անոր ծնողքը կային: Մեծ բան մը շահակցավ այս ամուսնութենէն. կարգվելէն ութ օր վերջը էրիկը լեռ գնաց իր գործին, ածուխ շինելու, ու ամիս մը վերջը օր մը միայն դարձավ կնոջը քով, հետեյալ օրը նորին իր լեռը երթալու, աներևութանալու համար: Հարսը հոս ալ կ'աշխատեք օրն ի օրն ու իր կյանքը, բեռային օրերուն պես, երկարատև խավարի մը կը նմանեք գոր ոչ մեկ լույսի ճառագայթ կուգա Վայրկյան մը գեթ լուսավորել, ուրախացնել:

Հանկարծ օրին մէկն ալ իր էրիկը տուն բերին ոտքը կոտրած, ամիսներով անգործութեան դատապարտված. ասիկա չրումը եղավ: Ա՛հ, թե որ գոնե զավակ մը բերած ըլլար, հիմա ստնտվութեան կ'երթար Պոլիս, ստակ կը վաստկեր ու տուն մը կրնար գնել, բայց այդ ալ չկար ու ասիկա՝ իր կեսուրը ու կեսրայրը հանցանքի մը պես կը զարնեին իր երեսին:

Հաճի Տյուրիկ ճիշտ այդ ժամուն հասավ գինքը միասին Պոլիս տանելու համար: էրիկն ալ, մորաքույրն ալ, որ մոր տեղ կ'անցնեք, հոժարեք էին ասոր. Տիգրանուհին ազատագրութեան պես բան մը կը տեսնեք հող: Թեյլալը՝ անոր ապագա հանրմին փառաբանութիւնը բերնեն շէր ձգեք: Հարուստ մարդիկ, վերկիլի հանրմ, կաղանդին, ծնունդին, զատկին պախշիշ, կերուխումը առատ, աշխատութիւնը թեթև. սպասուհիի մը համար ասկե ավելի ցանկալի տեղ չէր կրնար ըլլալ:

— Աղջի՛, օղո՛ւ, շատնված տուն է, կ'ըսեք Հաճի Տյուրիկ:

Ա՛յնքան որ մորաքույրը պահ մը կը մտածեք իր աղջիկներեն մեկը դրկել Տիգրանուհին տեղը: Վերջապես որոշումը տվեք էին, և հետեյալ առտուն, դեռ չուսցած, գիշերվան մուտուն մեջ կառքը երկու կիները Պաղլեհիկեն իջեցուցեք, ծովեջերքը բերեք ձգեք էր, ճիշտ երբ արշալույսը կը ծագեք:

Տիգրանուհին հիմա այս մութեն դեպի յույս ուղևորութիւնը, ժամանումը միտքը կը բերեք, բարի գուշակ մը կը համարեք իր կյանքին համար: Իսկույն զմայլեք էր Իզմիրի

ժովածոցին վրա, որ այգուն սրսկած դեղին ոսկիի ցույցու-
մին մեջ, անշարժ կը տարածվեր, կանուխ արթննալ շուգող
աղվոր ու ծուլ կնկան մը պես: Մինչև այդ տարիքը մոտանց
չէր տեսեր ծովը ու այս պահուս, գեղին եռաթի խոշոր նա-
վակի մեջ տեղավորված, իր պզտիկ պողջան քովիկը, այդ
կապույտ տարածութեան վրա սահելուն կ'զբոսնուր ու անոր
վրա պատմված ահավոր պատմութիւններուն շէր հավտար:
Իզմիր հասնելուն՝ հազիվ ատեն ունեցեր էին շոգեկառքը
մտնել և իսկույն կայարանին աղմուկեն ու դոհ ու բոհեն
զատվելով խուլ արշավ մը սկսեր էր. անդուլ, անդադար, ժա-
մերով վազք մը, քերելով ծովեզերքը ձախեն, ու աչեն՝ սու-
րալով մութ մանիշակագույն հողերու մեջեն որ մինչև Հերեքե
այդ տեղի ցամաքը կը կազմեն: Հոս հոն, տեղ տեղ, կը կե-
նային ու Տիգրանուհին կը կարծեր որ հոգնութիւն առնելու
համար էր ասիկա. ոմանք կը ձգեին շոգեկառքը, ոմանք նոր
կը մտնեին, և անմիջապէս ճամփա կ'իյնային. հիմարական
խոյացումը կը սկսեր դեպի Պոլիս: Ու կը հիշեր վերջապէս
հասնելին, Հայտար Փաշա, Պոլիսը, Փերան գործ Հաճի Տյու-
րիկ մատովը իրեն ցուցուց հեռվեն և ասդին՝ Քատրգյուղ՝
իրենց գալիք տեղը, մաքուր փողոցներով, գեղեցիկ տուներով
շինված քաղաքը որուն վրա հիացավ: Կայարանին մեջ կը
վախնար որ բազմութեան մեջ շկորսվի. թևին տակի պզտիկ
պողջան ուժով մը կը սեղմեր, իր շփոթութեանը մեջ մոռնալու
վախով: Հաճի Տյուրիկը քովն էր սակայն, ճարպիկ ու վարպետ
առաջնորդ, որ ամեն դժվարութեանց մեջ կը քաշեր կը հաներ
զինքը, մինչև որ հո՛ս, այս հարուստ տանը մեջ թերավ ու
հանձնեց զինքը: Հաճի Տյուրիկ պահապան ու զորավոր հրեշ-
տակի մը մարմնացումն էր իր աչքին, ու Տիգրանուհին սըր-
տին խորեն շնորհակալ կ'ըլլար անոր այս վայրկյանիս:

Եվ այս տունը՝ իր հարուստի բարբառող կահավորումին
մեջ. երեք ծառա որոնք իրենց աշխատութեան մեքենական
ճշտութեամբը զարմացուցեր էին զինքը. ծեր Մարիամը, որ
ինչ ընկիւր պիտի սորվեցնէր հոս տեղ. և մանավանդ անուշ
լեզու հանրմ մը: Միայն իրիկունը աղային լուրջ ու խոժոռ
գեմքե՛ր վախցավ քիչ մը. հետո անոր անդան, երիտասարդ

մը, մարմնեղ, արյունոտ անձ մը. հորը ձևը, հորը լրջությունը:

Այս ամենը կարգով ամփոփեց շարեց մտքին մեջ ու խորունկ գոհունակություն մը զգաց. հետո, ցատկեց տեղեն շուտով, հագվեցավ, մազերը սանտրեց, պատեն կախված հայելիի մեծկակ կտորի մը մեջ նայեցավ. այն ատեն, առջի անգամ ըլլալով ուշադրությամբ դիտեց իր դեմքը, աղվոր ըլլալուն հաճույքը զգաց ու վար իջավ:

Գ.

Սուրբիկ հանրմին աղվոր պեսլեմեն ամենուն բերանն էր գեղին մեջ: Աղաներն ալ, հանրմներն ալ Սուրբիկ հանրմը կը շնորհավորեին:

Պզտիկ ու անգիտակից պշրանքով կը հագվեր անիկա, իր հանրմին պատվերին համեմատ, ճերմակ մաքուր գոգնոց կապած առջին: Իրիկունները, աշխատությունները լմննալեն ետքը, ամենեն վերի հարկը իր փոքրիկ սենյակը կ'երթար, պատուհանին առջև կը նստեր, շոգենավեն ելլողները դիտելու համար, մինչև որ վարեն կանչին գինքը:

Տանը մեջ կ'սկսեր վարժվիլ. իր առած ամսականը ամբողջությամբը գեղ կը ղրկեր, էրկանը ձեռքը, ու գոհ էր այս կյանքեն: Միայն երբեմն խուլ անհանգստությունը ուներ վտանգի մը զոր չէր տեսներ, ճիշտ ինչպես սենյակի մը մեջ ինքնիրենը նստած մեկը, նույնիսկ աչքը գոց պահուն, կ'զգատրիշի մը ներկայությունը, աչքը դեռ չբացած:

Այս վտանգը ավելի օգին մեջն էր քան թե շոշափելի բան մը: Չէր գիտեր հաստատ կերպով թե ի՞նչ էր իրեն սպառնացող բանը, բայց զգուշ կենալու պետքը կ'զգար:

Այս Պոլսո մարդիկը, իրենց բոլոր քաղաքավար վարմունքին հակառակ, կնկան նայելու ձևեր մը ունեին, որ համբուրելու պես կը դպչեր իր երեսին և իր նոր հարսի, գրեթե կույսի ամշկոտությունը կը վիրավորեր ամեն վայրկյան: Միմիայն իր կնոջական բնագոյովը կ'զգար լուռ իղձերու հովը որ թր շուրջը կ'եւներ, կը բարձրանար, երբոր էրիկմարդոց առջև

գտնվեր, անուշ բերած կամ ջուր տված միջոցին: Եվ, դեպի դուռ դարձած՝ սենյակեն դուրս ելլելուն, ամեն աչքերը իր վրա էին, իր հաղթ ու գեղեցկաշեն մարմնին վրա որուն լեցուն գիծերը, իր քաղվածքին համեմատ հազիվ թե նշմարելի շարժումով մը կը խաղային: Մինչև անգամ իր հագուստը ու կապուստը, շինականի և սպասուհիի պարզությամբ, և թերևս ատոր համար, հրապուրիչ բան մը ունեւր:

Այս ձգողութեան՝ Ղազար աղային տղան շղիմացավ երկար ատեն:

Մարմնեղ ու տարփասեր երիտասարդ մըն էր, հորը պես փր բոլոր իղձերը թաքուն պահելու սորված ու, ատոր համար, ա՛լ ավելի ինքնզինքը զսպելու անկարող, երբոր դիպվածով մինակ մնար սպասուհիին հետ:

Իր ծանր գլուխ տղու համբավին հակառակ, շուտով սկսավ կատակներ ընել Տիգրանուհիին հետ, փորձի ենթարկելով զայն, ջանալով հասկնալ դիմացիներն ընդդիմութեան ուժը: Երբեմն, իբրև թե անզգուշութեամբ, անոր մարմնին կը դպեր: Ընդհանր բռնել կ'ուզեր: Այն ատեն, Տիգրանուհին հասկցավ անոր միտքը ու ետ քաշվեցավ, առանց խուճապի, այն վախկոտներուն պես որոնք ծանր ծանր քալելով կը նահանջեն, շինծու քաջութեամբ և անփութութեամբ մը ծածկելով իրենց ներսիդիի դողը, դիմացիներն հարձակումը շփութացնելու նպատակով:

Անկե վերջը երիտասարդը բացե ի բաց իր պահանջումները պարզեց անոր, այնքան ավելի բռնանալով, որքան վեց ամիսե ի վեր տևող մերժումները զինքը ամեն ծայրահեղութեանց տանելու աստիճանին հասցուցեր էին: Առտու, իրիկուն, գիշեր, աչքկապուկի կամ պահվրտուքի պես բան մըն էր տանը մեջ, սենյակե սենյակ, անկյունե անկյուն հալածանք մը, որուն մեջ աղախինը, պարտավորված անոր մոտ գալու ամեն անգամ որ խրզմեք մը ապսպրեր իրեն, ինչ ընելիքը չէր գիտեր:

Վերջապես, հուսահատած, օրին մեկը հանրմին գնաց ամեն բան խոստովանելու: Սուրբ ու առաքինի կին էր իր հանրմը, որուն գովեստը կ'ըներ քարոզիչ սրբազանը շատ

անգամ եկեղեցւո թեմեն: Ու իրեն պաշտպան մը գտնելու առաջադրութեամբ, ցորեկ մը իր հանրմին հետ մինակ մնացած մեկ ատենին, վարանելով կարմրելով ամեն բան հասկըցուց անոր:

Սուրբիկ հանրմ զարմացավ, շահվտաց նախ ասանկ բանի մը գոյութեանը, թերևս Տիգրանուհին սխալած էր: Հետո ըսավ որ իրիկունը իր տղուն հետ պիտի խոսեր, բայց ավելցուց ժպտելով որ այս բոլոր պատահածին հանցանքը Տիգրանուհին գեղեցկութեանն էր:

— Աղեկ սիրտ ունի տղաս, բայց էրիկմարդ է, դուն ալ այնքան աղվոր ես որ շեմ զարմանար զքեզ սիրելուն: Մարդ քեզի շի կրնալ դիմանալ:

Հաճի Տյուրիկ, որուն Տիգրանուհին հայտնած էր իր վիճակը, խնդաց իր վրան:

— Սղու՛լ, ըսավ անոր, էֆենտիիդ տղան կը սիրե կոր քեզի, ա՛լ ի՞նչ կ'ուզես:

Տիգրանուհին քիչ մը ատեն ալ շարունակեց պաշտպանել ինքզինքը անոր ձեռնարկութեաններուն դեմ, բայց կամաց կամաց վարժվեցավ սիրո խոսքեր լսելու անկե: Հանրմը այդ միջոցին շատ շատ պարզ կուտար իրեն. ամսականին մոտ գումար մըն ալ ասանկով կ'առնէր: Տիգրանուհին կը խոստովանէր ինքնիրենը որ ասիկա միմիայն իր աշխատութեանը համար չէր: Հետո, բոլոր այս հետապնդումներուն, հայածանքներուն մեջ իր արյունն ալ կ'եռար, դող կ'ելլեր ու կը սկսեր ինքն ալ փոխադարձ հաճույք մը զգալ այդ ամեննէ: Փախչիլ կը ձեռացներ, բայց կը ձեռացներ միայն ու կը ժպտեր:

Գիշեր մը Տիգրանուհին իր սենյակին մեջ գտավ իր երիտասարդ էֆենտին, պոռալ ուզեց, բայց վախցավ ձայն հանելու, աղաչեց.

— Ոտքդ պագնեմ, էֆենտիս, մեղք եմ:

Բայց էֆենտին կորովի էր և իր ուժին տակ զսպեց զինքը:

— Հանրմս, հանրմս ի՞նչ պիտի ըսե, կ'ըսեր անիկա դողզրզալով:

— Խե՛նթ, պատասխանեց երիտասարդը անոր, մայրս

ինծի ըսավ որ սենյակդ ես ու եկա քեզ գտա. մորմես բնավ մի՛ վախնար:

Ետ ետ երթալով կինը պատին կոթնած էր ալ զինքը գրկող պողպատե բազուկներուն մեջ անշարժ մնացած. հոս՝ դիմադրութեան ուժը կը պակսեր. գլուխը պատին դարձուցած ըլլալով, իր պարանոցին վրա կ'զգար համրույրներու կիզումը, ու Տիգրանուհին, անձնատուր ըլլալու մոտ ու անձնատուր ըլլալի առաջ, իր արդարացումը կը փնտրեր հիմա, մտածելով որ ձեռքեն եկածը ըրեր էր ինքզինքը պաշտպանելու համար. ու հանցանքը իրը չէր՝ եթէ չէր հաջողեր: Անձնասպաններ կան որոնք վերջին պահուն զղջալով հանդերձ, չեն կրնար իրենց որոշումեն ետ կենալ և տող մը գիրով իրենց մահը կը բացատրեն, կ'արդարացնեն. Տիգրանուհին ըրածն ալ ատ էր:

Դ.

Երկու տարի տեց այս կյանքը. ուզված աղախինն էր անիկա որ էֆենտին տղան Փերա, գեշ տեղվանք երթալին վազ բերած էր: Սուրբիկ հանրմ հարսի մը պես հիմա կը հագվեցներ զայն, ու եկողին գացողին անոր գովեստը ընելի չէր դադրեր:

Օրին մեկը, սակայն, Տիգրանուհին հիվանդացավ. գլուխը կը դառնար, սիրտը կը խառնվեր. այս անհանգստութիւնը շարունակեց քանի մը օր, բայց սպասուհին վախեն բան մը չըսավ, բերանը չբացավ մեկու մը. քիչ մը ատեն անցավ ու ծոցվորութեան նշանները երթալով շեշտվեցան: Տիգրանուհին շվարած էր, ինչ ըսելիքը, ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Մյուս ծառաները կ'սկսեին քիթերնուն տակեն խնդալ, կատակներ ընել, շարշարել զինքը: Այդ միջոցին երիտասարդ էֆենտին իր մոտը չէր գար, ու տանը մեջ երեսը չէր նայեր: Հանկարծ օր մըն ալ Սուրբիկ հանրմ զինքը ուշադրութեամբ դիտեց, նայվածքով մը որ կրակե պատմուճանի մը պես սպասուհին գլխին մինչև ոտքը շրջապատեց:

— Մո՛տ եկու, Տիգրանուհի, ըսավ անոր բիրտ ձայնով մը: Եվ տեսնելով անոր վարանիլը.

— Սա՛նկ, ա՛վելի՛ մոտ:

Մոտեն՝ հղությունը ակններն էր. շատ մը կիներու պես Տիգրանուհին տգեղցեր էր. երեսին մորթը թուլցեր, կախվեր էր, փորը անշնորհ կերպով դուրս կը ցցվեր ու ամեն սիրտը զարնելուն՝ շփազանց մեծցած կուրծքին հարուլցքը աչքի կը զարներ իսկույն:

Այն ատեն բարկութենեն Սուրբիկ հանրմին խելքը գլխեն գնաց:

— Փոստա՛լ, պոռաց անոր երեսն ի վեր, փոստա՛լ, տունս անպատվեցիր, թե՛զ ճեճեճեմ եղի՛ր:

Մարիամ վեր վազեց հանրմին ձայնը լսելով:

— Հաճի Տյուրիկը կանչեցեք շուտ, սա շունը առնե տանի՛, կը պոռար հանրմը:

Երկու ժամ ետքը թելլալը գտան բերին ու բերանը փրփրելով Սուրբիկ հանրմ իր զայրուլթը դուրս թափեց:

Կեղծավորությունը անանկ բան մըն է որ երբեմն ու վերջ ի վերջո անկեղծության հետ կը շփոթվի և անկե շի տարբերիր, ինչպես որ սուտ խոսողներ կան որոնք իրենց սուտին կը հավտան:

Ասանկ ալ Սուրբիկ հանրմին բարկությունը շինծու բան մը չէր, անկեղծ էր. երբեք կարող չէր հիմա մտքեն անցընել որ իր գիտությամբը, իր կամքովը, իր կարգադրությունովը ամեն բան եղած կատարված էր: Իր բերնին մեջ ամեն վայրկյան հեղհեղվող պատիվ, պարկեշտություն բառերուն վարժությամբը՝ ցավագարի մը պես կը պոռար, աղախինը, Հաճի Տյուրիկը ու բալոր աշխարհը հանցավոր գտնելու կ'ելլեր:

— Հիմա՛, հիմա՛, փոստալը թող կորսվի երթա, վայրկյան մը չեմ ուզեր տունիս մեջ:

Այս եղավ իր վերջին խոսքը:

Թելլալը Տիգրանուհիին սենյակը ելավ, մահվան դողերու մեջ գտավ զայն. սաստիկ ջերմ եկած էր վրան, երեսները կարմրեր էին, մինչդեռ ակուսները իրարու կը զարնվեին:

Միջնորդ կինը գթաց անոր. բան մը հարցնելու պետք չունեիր. անցած դարձածը գիտեր. միայն հարցում մը.

— Քանի՞ ամսու ես, աղչի՛:

— Չեմ գիտեր, մրմնջեց մյուսը:

Վար իջավ հանրմին քով, բայց անիկա նորեն սկսեր էր ձայնը բարձրացնել ու ջանքեր կ'ընէր իր զայրույթը ավելցնելու համար. շարունակ կը հիշեր ասանկ աղքատ կին մը իբր սպասուհի իր տունը ընդունելով գործած բարիքը և ասոր փոխարեն, գտած ապերախտությունը. աս ազգը ասանկ էր միշտ. աղքատները ասանկ խայտառակ արարածներ էին բուռն ալ. ու նստած տեղեն փեշը վեր կը քաշեր իբրև թէ այս տիղմին չքովելու համար: Եվ հանկերգի մը նման, միևնույն նախատական բառը կուգար շուրթերուն վրա, թուքի մը պես.

— Փաստա՛ւր, փոստա՛ւր, ով գիտե՞ս ո՛ր ծառաս գլխե հաներ է:

Այն ատեն Հաճին նեղացավ ա՛լ. ձեռքերը մեջքին դրավ ամբարտավան ձևով մը.

— Ինձի նայե՛, հանրմ, շտտակն ըսե՛մ, անիկա խեղճ վնիկ ծառա մըն է, դուն քու տղուդ խոսք հասկցնելու էիր. հիմա ալ ելե՛ր ծառայի հետ տեսնվեր է կ'ըսես. ասիկա մեղք է:

— Ի՛նչ, հիմա ալ տղո՞ւս վրա մուր պիտի քսեք. իմ տղաս ծառայի վրա չի թուքներ. բոլոր գեղին աղջիկները, կնիկները իրն են:

— Քու բոլոր գեղիդ մեջ ալ Տիգրանուհիին պես աղվոր մը չկա, հանրմ. դուն եկո՛ւր իմ խոսքս մտիկ ըրե, իմ գլխես շատ տաք ու պաղ անցած է. բան մըն է որ եղեր է. ասիկա առնել անցնելու չէ:

Բայց մյուսը կը համառեր. չէր ընդուներ որ իր զավակը տեսնված ըլլա Տիգրանուհիին հետ:

Ու վեճը երկարեցավ. երկուստեք բիրտ բառերով նախատինքներով լեցված վեճ, որուն մեջ ստորին ու աղտոտ դերը՝ քելլալ կնկանը դերը չէր:

Սուրբիկ հանրմ ուրիշ բանի չէր բաղձար, բայց միայն գայթակղությունը ավելի շտարածված մեյ մը դուրս նետել Տիգրանուհին:

Հաճին խորամանկ էր, զգաց ասիկա և շանաց օգուտ քաղել անկե, սպասուհիին համար քանի մը դրուշ ձեռք ձգելով:

— Ամեն բան ստակով կ'ըլլա:

— Անոր տալուս Հիվանդանոցին կու տամ, կ'ըսեր Սուրբիկ հանրմ, կրկնելով այն խոսքը զոր իրենց պարտքը վճարել շուգողները, հայտնի ավագակ մը շհամարվելու համար, սովորաբար կը գործածեն մեր մեջ:

Ան ատեն Հաճին բերանը բացավ:

— Ինծի նայե, ձեր տղաքներուն էյլեննին համար տունը աղվոր պեսլեմն ուզողը փարա տալին քաշվելու չէ, հասկցա՞ր, օղու: Հիվանդանոցիդ ստակ տալուդ, տղուդ ծոցվոր ձգած աղքատ աղջիկին տուր. շունիկ շունևորիկ չեք, փառք աստուծո: Աս աղջիկը տեղ մը չի կրնար աշխատիլ, զավակ պիտի բերե, ապրուստ շունի, գեղը՝ հիվանդ էրկանը ղրկելու ստակ շունի:

Սուրբիկ հանրմ պոռաց, հայհոյեց, սակարկեց, և վերջ ի վերջո քսան ոսկի տվավ, բայց այն պայմանով որ նույն վայրկյանին Հաճին առնե տանի Տիգրանուհին: Ժամը տասներկուքը անցեր էր: Ղազար էֆենտին ու տղան տուն դարձեր էին վերջին շոգենավով և, դիմացի սենյակը նստած, առուտուրի վրա կը խոսեին. տղան հորը դեմ բարև բռնած էր գրեթե, հնազանդ ու առաքինի զավկի պարկեշտությանը մեջ:

Այս ժամուն Քատրգյուղեն Պոլիս գալու շոգենավ չկար: Հաճին պարտավորվեցավ, աղջիկը հետը առած, նավակ մը վարձել Ղալաթիա անցնելու համար:

Աշունի իրիկուն մըն էր, ձմեռնամուտի մոտ: Անձրև մը կուզար միօրինակ և անընդհատ, սև քողի մը մեջ պարփակելով ծովն ու ցամաքը: Նավահանգիստին մեջ շոգենավերը անշարժ հսկաներու պես կեցեր էին իրենց խաշածև կայմերովը, կարծես թե բարև բռնած: Մովեն՝ Ղալաթիան, ու ավելի բարձր՝ Փերան՝ իրենց անհամար լույսերը կ'սկսեին մեկիկ մեկիկ վառել:

Ու սմքած՝ այս նավակին մեջ, իր փոքրիկ պողջան թևին տակ, Տիգրանուհին, կամքե ու գիտակցութենե զուրկ, ուշադրությամբ մտիկ կ'ըններ թիեքուն ծովին մեջ մխրճվելու ձայնին, և հեռուն մութին մեջ վառվող բիծերը կը դիտեր, երբոր, առաջին անգամ, իր զավկին խաղալը զգաց որովայնին մեջ:

Պյուղին մեջ Ղազար աղային տանը համար գայթակղութիւն մը շեղուցեցաւ ասիկա. թեև ճշմարտութիւնը քիչ շատ իմացվեցաւ, բայց ամենքը լսին որ Տիգրանուհին ծառաներեն մեկը գլխե հանելուն համար վռնտված էր: Սուրբիկ հանրմին բարեպաշտութեանը վրա այս առիթով ավելի շատ խոսվեցաւ. անոր տանը բարոյականին համբավը քիչ մըն ալ ավելցաւ կարծես: Տղուն աղջիկ տալ ուզող կիները միաբերան գովեցին մայրն ալ, զավակն ալ:

— Փոստալին մեկն էր, կ'ըսեին սպասուհիին համար, ասանկ տան մը խըյմեքը շփտցաւ:

Առուտորի մեջ Ղազար աղային հետ գործ ունեցողներն ալ միևնույն կարծիքն էին: Ղազար աղան, Սուրբիկ հանրմը կը մեղքնային, անոնց ի գործ դրած բարիքին դեմ եղած ապերախտութեան վրա կը զարմանային շարունակ:

— Աշխարհք է աս, կը կրկնեին գլուխնին երեքցնելով: ✓

Ե.

Վրայն շորս տարի անցեր էր, երբ այս պատմութիւնը իմացա ես բարեկամ տունի մը մեջ ուր Տիգրանուհին կ'աշխատեր իբրև սպասուհի:

Միշտ աղվորիկ կին մըն էր, թեև տարիքին հակասող ծանրութիւն մը կար դեմքին վրա:

Հղութեան վերջին ամիսները, տղաբերքը Հաճի Տյուրիկին տանը մեջ եղեր անցեր էր, կայտառ, խնդումբես ման; մը ձգելով իրեն, այն պահուն ուր անդին գեղին մեջ էրիկը թոքատապե կը մեռնէր:

Մեծ ցավ մը չէր զգացեր Տիգրանուհին այս շճանչդած էրկանը մահն. բայց նորեն թիկունք մը պակասած էր իրմեն. այս մահով, որչափ ալ ենթադրական բան մը ըլլար ատիկա: Ու ավելի մեծ սիրով մը փարած էր այս զավկին որ հայր շունեննալուն համար կրկնապես իրենն էր:

Ինքը աշխատելու ստիպված ըլլալուն, իր զավակը օտարկնոջ մը հանձնելու հարկադրված էր, և օրին մեկը անոր ալ:

Տիվանդանալուն լուրը բերին: Վազեց գնաց, բայց մանկիկին վերջին ժամուն միայն հասավ. բժիշկ, դեղ օգուտ չըրին, ոչ ալ ս. մասունքը զոր Ամենափրկիչին բերել տվավ. թռչունի մը պես առանց տրտունջի հոգին ավանդեց անիկա իր գիրկին մեջ:

Տիգրանուհին մարդ մարդասանք շուներ. Հաճի Տյուրիկն ալ գեղն էր այդ միջոցին. ինքն իր գլխուն պարտավորվեցավ մեռելաթաղի բոլոր շնչին ու ահավոր պատրաստութունները տեսնել: Ինքը հագվեցուց, սազեց մանկիկը, ինչպես վերջեն կը պատմեր լալով: Հետո եկեղեցի գնաց փափագ հայտնելով որ կարելի եղածին չափ շքեղ ըլլա հուղարկավորութունը:

— Մեղք ես, կնի՛կ, ստակ շունիս, ըսին ժամեն:

Անիկա համառեցավ, ուզածնին վճարեց, շատ մը մոմեր վառել տվավ, պնդեց որ երկու քահանա գտնվի արարողությանը. մանավանդ շուգեց որ ճաղի մեջ գնեն իր զավակը, վախնալով որ հողին մեջ չմտն անիկա. սնտուկ ապսպրեց, համոզված ըլլալով որ անոր մեջ պիտի պատսպարվի պըզտիկը:

Օր մը շարունակ ասոնցմով զբաղեցավ, ամեն բան իր ձեռքովը կարգի դրավ. ժամին մեջ ինքը մինակ էր և մինչև գերեզմանատուն, գլուխը բաց, ինքը մինակ հետևեցավ դագաղին: Հո՛ն, իր աչքին տակ, տեղավորել տվավ զայն հողին մեջ ու ետ դարձավ իր ծառայած տունը, երկու օր բացակա մնալիս ետքը:

Աչքերը ուռած էին լալեն, բայց գանգատի բառ մը չելավ քերենն. գլուխը կախած, առաջվան պես աշխատության տվավ ինքզինքը:

Անկե վերջ իր բոլոր մտմտութիւնը, իր բոլոր առաջադրությունները այս պզտիկ հողակույտին հատկացան: Ամսակառնեն ժողված առջի ստակովը՝ գերեզմանատան մեջ պզտիկ հող մը գնեց:

— Երկու հոգինոց հող մը, ըսավ ցած ձայնով մը թաղապաններուն:

Ստակը վճարեց և թուղթը ձեռքը բռնած իսկույն գերեզմանատուն վազեց, զավկին մարմինը հոն փոխադրել տալու

համար: Քիչ ատեն վերջը, պզտիկ պատով մը շրջափակեմ:
տվալ այդ պզտիկ հողը. վերջն ալ քար մը դնել տվալ անոր-
վրա: Բոլոր վաստկածը հող կը ծախսեր. ամեն ատեն նոր-
քան մը ունեւ շինելիք, ավելցնելիք, գեղեցկացնելիք այդ տե-
ղին մեջ:

Ու մեռելոցին օրերը, քանի հատ որ մեռելոցի օր կա-
տարվույն մեջ, մեծ ու պզտիկ, ցնծության օրեր էին իրեն հա-
մար: Առտուն կանուխ կ'ելլեր, իր այրի կնոջ արդուզարդը
կ'ըններ, լուրջ ու հանդիսավոր արդուզարդ մը, ու ճամփա-
կ'իյնար դեպի գերեզմանատունը. պզտիկ տապանին քով շո-
քած՝ երկար բարակ ու ցած ձայնով կը խոսեր իր զավկին
հետ, անոր մանուկի բարբառովը: Ամեն հեղուն տերտերին-
օրհնել կու տար գերեզմանը, հարուստե մը ավելի առատա-
ձեռնությամբ տալով օրհնողչեքը:

Դարձին՝ երանություն մը կար անոր դեմքին վրա:

— Ո՛ւր գացեր էիր, Տիգրանուհի՛, կը հարցնեին տնեցի-
ները, իբրև թե չգիտնային անոր ո՛ւր երթալը:

— Հանը՛մ, զավկիս գացի, կը պատասխաներ ուրախու-
թյամբ:

Ա.

Բարձրահասակ, ձաղկահեր, և արյունոտ աչքերով. արթըվի սպառնացող քիթ մը որ հոնքերեն ուղիղ ու պարկեշտ գիծով մը իջած պահուն, հանկարծ կը զղջա կարծես, կանգ կ'առնե, կը գայարվի, կնճիթ մը ձևացնելով հոն: Եվ ամեն սոսկումները բերելու միացնելու համար այս պատկերին վրա՝ որսպեսզի համապատասխանե իր տիրոջը ահարկու հռչակին, արածադեմ մարդ մը որուն տեղ տեղ շրուսնող պեխն ու մորուքը երեսին աղջամղջին սևությունը կը մատնեն:

Այսպես կ'երևակայի ոճրագործը որուն երեսը չէի տեսած դեռ և զոր պաշտպանելու համար կրկին մարդասպանության մը ամբաստանության դեմ, կ'երթայի ահա ներկայանալ Իզմիտի հղեռնական ատյանին առջև:

Հայտար Փաշայեն շոգեկառքը կը մեկնի խոյանալով իր երկաթե զույգ գիծերուն վրա. մինչև Փենտիք ոչինչ կը հետաքրքրե գիս. ծանոթ վայրեր ամենքն ալ: Հետո մշակյալ դաշտերու, շեկ ու դեղին այգեստաններու մեջ կը նետվինք. իսկ անկե անդին ծովեզերքը ձեռք կ'առնենք նորեն, շարունակ ծովեզերքը այսուհետև մինչև Իզմիտ:

Դեկտեմբերի ցուրտն ու բուքը կ'ընկերանան մեզի. և քո-

վիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փշտե-
ամեն կողմեն, անհամար պալարներով որոնք մի առ մի կը
պայթին, իրենց վերջին ճերմակ թարախը ցուցնելով:

Ձախերնիս՝ տարածվող սարահարթներուն հետ այգիները
կը շարունակվին մինչև վերջը, հողին գույները կը փոխվին
միայն, կը մթննան, կը մուգանան, շեկը մանիշակի կը դառ-
նա, սգավոր մանիշակ մը: Աջերնիս՝ ծոցին դեմի եզերքը ի
տես կու գա, տարտամ ստվեր մը նախ, հետո ցամաքը ձևաց-
նող լեռները իրենց պատուվածքներովը, հովիտներովն ու սո-
վորաբար լերկ կողերովը որոշ և հայտնի, որոնց ստորոտը
տեղ տեղ գյուղերը կը ճշտվին, արածող երամակներու
պես:

Առաջին անգամն է որ Իզմիտ կ'երթամ. ուղևորությունը,
ծովին ու ցամաքին այլազան տեսարանները շեն գրադեցներ
զիս, ո՛չ: Ճամփա ելլելեն ի վեր գուցե տասներորդ անգամը
ըլլալով կը կարգամ ոճրին մանրամասնությունները պատմող
պաշտոնագիրները: Ոչ իսկ հուլյսի նշույլ մը. ամենեն անլուր
ոճիրը և ամենեն անհերքելի պպացույցները. երկու պայթյուն
և երկու դիակ մեջտեղը. մահաբեր գնդակներեն մեկը որ
ճշտիվ կը պատշաճի ամբաստանյալին հրացանին. նույնիսկ
իր հայտարարությունները որոնք անհավատալի միամտու-
թյամբ ամեն բան կը խոստովանին:

Եվ ասոնց ամենուն վրա պատժական օրենքի հողվածին
կտրուկ—տառական անձուկ իմաստովը—տրամադրությունը,
որուն կ'ականարկե ամբաստանիչ ատյանին տեղեկագիրը և որ
այս արյունալի եղերերգության վրա կը պտըտի, կը սավառ-
նի, օդին մեջ կախաղան մը ձևացնելով զոր ահա աչքիս առջև
կը տեսնեմ:

Ի՞նչ ընելու կ'երթամ Իզմիտ:

Պաշտպանողական սովորական հնարքները աչքե կ'անցը-
նեմ մեկիկ մեկիկ: Ուրացո՞ւմ, կ'զգամ որ անօգուտ է: Հիմա-
րությա՞ն վերագրել ոճիրը, բոլոր հարցաքննությունները կը
հերքեն այս ձրի ու անմիտ առարկությունը: Պատժական հող-
վածին վրա խժթա՞նք մը, բայց մարդասպանությունը այն
հանցանքներեն չէ որոնց սահմանը վեճ ու առարկություն

Արնա հարուցանել. մարդասպանութիւնը կոշտ, բիրտ, հայտնի բան մըն է. դիակ մը և ահա ոճիրը: Մեղմացուցիչ պարագա՞, բայց ոճրագործը ոստիկան մըն է: Այո՛, մոռցա ըսելու որ այս կրկին մարդասպանը Սափանճայի ոստիկանութեան տասնապետն է:

Կը խորհիմ որ զուր տեղը իմ փաստաբանի համբավստանգի կ'ենթարկեմ այս անկարելի պաշտպանութիւնը ատանձնելով: Շոգեկառքին բոլոր արագութեամբը — մեկ ժամու մեջ երեսուն մղոնի արագութեամբ — ստույգ ու անկասկած պարտութեան մը դեմ կը վազեմ:

Կը խորհիմ ինքնիրենս թե ի՞նչ պիտի ըսեն իզմիտցիները իմ անհաջողութեանս վրա. ահավասիկ պոլսեցի փաստաբան մը որ Իզմիտի մեջ չի կրնար հանցավոր մը փրկել. իրենց թաղրող ծիծաղներուն ձայնը կը լսեմ ականջիս մեջ:

— Բայց ի՞նչ կարող էի ընել:

Մտիկ շեն ըներ ինծի. կը խնդան, կը մարին խնդալեն:

— Մո՛, ադ տղա՛ն, Պոլսուն ապուխաբը:

Եվ իմ տատաս, այն որ զիս մեծցուցած էր գիրկին մեջ, Հաճի Մարիամը որ այնչափ մեծ գաղափար մը ունի իմ ճարտարութեանս վրա, ի՞նչ պատասխանե ամենուն երբ այս դատը կորսնցուցած ետ դառնամ. մինչև այս վայրկեանը ինձմով լեցված այդ պարծուկ, անծալք ու անձնվեր սի՛րտն ալ կոտորած ու պարպած պիտի վերադառնամ ուրեմն. ես որ իր անձուկ մտքին մեջ քաջարվեստ փաստաբանի մը անհպելի արձանն եմ, պիտի ցո՛ւյց տամ իմ կավակերտ շինվածքիս բոլոր տկարութիւնները ու բոլոր փշրանքները:

Անդիմադրելի մարմաջ մը կ'զգամ անշշուկ ետ դառնալու, աղմկալից ամոթահարութենե մը խուսափելու համար: Շոգեկառքը կը կենա: Իզմիտ ենք ահա. դռնակս կը բացվի. ոստիկանութեան պաշտոնյա մը, որ ինծի կ'սպասե քարափին վրա, պայուսակս կ'առնե կը տանի. մինչդեռ ես սրտադողիս մեջ կը վարանիմ իրեն հետեւելու, կը կանչեն զիս. կարելի չէ՛ որ ետ դառնամ: Հարյուրապետն է որ դիմավորելու կու գա այս անգամ, հարյուրապետը որ իր տասնապետը փրկելու համար ջանք չի խնայեր:

Վար կ'իջնեմ ակամա, կը հետևիմ իրեն, գլխիկոր ու մտ-
լորած գաղափարներով:

Ի՞նչ ընելու եկա Իզմիտ:

Բ.

Բանտը ուր կ'երթամ ուղղակի իմ պաշտպանյալ տե-
նելու համար, կառավարութեան շենքին դրան աջ կողմի-
մասն է:

Գալուստս իմացված է ամեն կողմ. հայեր, շերքեզներ ան-
ցած ճամփուս վրա ուշադիր կը դիտեն զիս, շոնուխ մը ոք
փրկութիւն բերել կը խոստանա Իզմիտի մեծագույն ոճրա-
գործին:

Գլուխները կ'երերան, շեն հավտար, նորեն կը հարցնեն
իրարու.

— Ապուֆա՞ք:

Բանտին դրան մեջ աղմուկը կը մեծնա. բոլոր բանտար-
կյալները մեկեն տեսնել կը փափագին Պոլսն եկող փաստա-
բանը. կը պնդեն, կը պահանջեն: Տեղի կուտամ անձիս հա-
մար ցույց տրված այս հետաքրքրութեան. ներս կը մտնեմ:
Թավարծի ձորձեր հագած մարդիկ, ամեն տարիք ու ամեն
հասակ, զիս կը դիտեն, ճանչցողի աչքով, ոտքես մինչև
գլուխս, և գոհ կը մնան տեսքես, շեմ գիտեր ինչո՞ւ: Համա-
կրութիւնը կը շահիմ այս մարդոց. ու հարցումները կը տե-
ղան շորս կողմեն: Ամեն ոք իր ցավը և տե՛ւտը կը բերե, ամ-
բողջ հավաքածո մը, ցուցահանդես մը ուր պատժական Օրի-
նագիրքը կենդանի պատկերներով կը դասախոսվի: Հասածիս
չափ կը պատասխանեմ, կը հուսադրեմ: Բայց իմ մարդս շեմ
տեսնեք դե՞ռ. կ'երևա որ ոտքի շղթան քակելու զբաղած են և
այս պատճառով կ'ուշանա: Նորեն կը պոռան իր անունը գոր-
բանտին խուլ արձագանքը կը կրկնե, կ'երկարացնե, կ'երկա-
րացնե.

— Քրանտյո՞ւք... Քրանտյո՞ւք...:

Քովիններս կը ժպտին իմ ապշութեանս վրա և կը բացառ-

դեն թե այս տարօրինակ անունը շերքեզի պարզ անուն մըն է, անոնցմե զորս շուրջս կը լսեմ ամեն վայրկյան հորմեհետե իզմիտ ոտք կոխած եմ:

Վերջապես Քրանտյուք կ'երևա, ա՛յս մարդը, իրա՛վ, ո՛րքան հեռու այն արհավրալից դեմքեն զոր իմ երևակայությանս մեջ գծեր էի առաջուց. այս փոքրիկ նիհար դալկադեմ մա՛րդը որ կնոջ մը ոտքերը, ձեռքերը ունի և անզլիացի աղջկան մը կապույտ աչքերը. լայն ուսեր որոնք կը նեղանան իջնելով մեջքին զոր բարակ կաշիե գոտի մը կը սեղմե. զինվորական համազգեստը չի կրեր. նայվածքը անուշ ու տխուր է. դեմքը պատող հյուծախտավորի դալուկը տեսնելով, կուրծքեն բխող շոր հազը լսելով որ իր ամեն մեկ բառը կ'ընդհատե, Քոխ վայրկյան մը շպիտի վարաներ իր ներարկումը ընելու համար այս ազնվական հիվանդին փափուկ մորթին մեջ:

Կը բացատրե ինծի իր գործած կրկին մարդասպանությունը՝ ճակատագրին հավատացողի մը համակերպությամբ:

— Այս է եղբի աստուծո կամքը:

Նորեն կը դիտես ձեռքը, հիանալու համար մատերուն նըրբության, անոնց տոհմիկ երկարության վրա, շկարենալով երբեք հավտալ որ այդ մատերեն ելլե երկու մահ միանգամայն:

Քրանտյուք մեղմությամբ կը շարունակե իր խոստովանությունը, հիմա որ բանտին վերատեսչին սենյակին մեջ առանձին ենք:

— Նյուշ ավազակ մըն էր, կ'ըսե ինծի:

— Շատ լավ, բայց մյո՛ւսը:

— Մյուսը սխալմամբ էր. ես զինքը սպաննելու դիտավորություն չունեի. ճակատագի՛րը...

— Ինչե՛ն հայտնի էր որ նյուշ ավազակ մըն էր. և հետո, դուն զայն ձերբակալելու պաշտոն ունեիր և ոչ սպաննելու:

Քրանտյուք առարկությանս չի պատասխաներ նախ. վերջը հարցում մը կ'ուղղե ինծի.

— Ի՞նչ պիտի ընեն զիս:

— Զեմ գիտեր:

— Պիտի կախե՞ն:

— Ո՛չ, ո՛չ:

— Թիապարտութեան պիտի դատապարտվիմ:

— Գուցե:

— Ճեյրա՞նը ի՛նչ պիտի ըլլա:

— Ո՞վ է ձեյրանը:

— Նյուշին կինը:

— Քեզի՞ ի՛նչ ուրիշին կինը:

Երեսս կը նայի զարմացած, շկրնալով մտքին մեջ սղմեց-նել իմ հանդիմանութեանս անպատեհ խստութիւնը, կարծե-լով որ իր հարցման կարևորութիւնը շեմ ըմբռնած թերևս: Եվ երկու ժամ տևող մեր խոսակցութեան մեջ այս հարցումը կու գատարբեր ձևերով: Մտերմութիւնն իսկ ավելնա երթալով, և այն մութ սենյակին մեջ ուր ատեն ատեն իր տոգունած հի-վանդի ու ջղային մարդու երեսը կը կենդանանա, կը գունա-վորի, կը լսեմ իր ողորմելի կյանքին բոլոր պատմութիւնը: Սերը՝ լեռներու վայրենութեան ու սրբութեան մեջ. հուժկու ու կատաղի կիրքը՝ քաղքին ռամիկ, տափակ ու կանացի ցանկու-թիւններուն հանդեպ, հողի այն ահագին զանգվածներուն ու կույտներուն պես որոնք իրենց արհամարհանքին տակ քաղա-քին հարթ ցածուկ միօրինակութիւնը կ'ընկճեն, կը ճնշեն:

Գ.

Քրանտյուք Տաղստանցի մըն էր Նյուշին պես: Քով քովի մեծցեր էին լեռներու կողերուն վրա վազվտտելով շարունակ. բայց շափահասութեան տարիքին՝ մահացու թշնամիներ դար-ձեր էին հանկարծ իրարու դեմ, աղջկան մը սիրուն համար:

Հետո գաղթականութիւնը սկսեր էր դեպի Քուրքիա, ան-հատնում աղետներով լեցուն ուղևորութիւնը, ուղիսինահոս գետի մը հորձանքին պես իր ջուրերուն հետ թավալելով, քշե-լով, տանելով ամբողջ ազգի մը բեկորները, արմատախիլ անտառի մը բոլոր ծառերը՝ ոստերը ու ճյուղերը միասին:

Հոս, Իզմիտի շրջակայքը նետեր էր հոսանքը զիրենք օս-մանյան հողին վրա որ հոժարակամ կ'որդեգրե այս վտարան-գի ցեղերը: Բայց հայրենի երդիքին հիշատակը, լեռնային ու

վայրենի կյանքի վարժությունը չի կրնար ի բաց թողվիլ վայրկյանի մը մեջ: Եթե շատեր ընդունեցան պաշտպանությունը կառավարութեան որ նախախնամութեան մը պես կը հոգար զիրենք, գտնվեցան նաև ոմանք որ վայրի անասուններու պես իրենց թափառական ու անհանդարտ գոյութիւնը պահեցին, ասպատակներ դարձան, իրենց արյունալի շահատակութեանց արձագանքովը լեցնելով այդ կողմերը: Նյուշատոնց պարագլուխներեն մեկն էր. իր անունն ու սարսափը կը ծանրանար Սափանճայի ամբողջ գավառակին վրա:

Քրանտյուք անդին զինվոր կը գրվեր ու ոստիկանական անձնավեր ծառայութեան մեջ տասնապետ կ'ըլլար: Իրեն կ'իյնային միշտ ամենեն վտանգավոր ձեռնարկութիւնները, ավազակները ձերբակալելով դատարաններուն հանձնելու գործը:

Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց միջև, տասնապետին ու ավազակին, ատեն մը եղբոր շափ սիրով, հիմա մահու ատելութեամբ զինված: Այս փոսը որ կը բաժներ զիրենք, հիմա անհատակ վիճ մը՝ որ իրենց ոտքերուն տակ կը բացվեր, կնոջ մը գործ էր. ամբողջ տարիներ նախանձով, հուսահատ սիրով պեղված անդունդ գոր այս երկուքեն մեկուն դիակը միայն կրնար գոցել այսուհետև, անել կացութիւն մը որ ճակատագրային, անխուսափելի բան մը ունի և որուն երկաթե շրջանակեն մարդ ողջ չելլեր դուրս:

Երկուստեք հնարքն ու քաջութիւնը կ'ելլեին մրցումի, գիշերներ լուսցնելով, սպասելով հրացանը ձեռվընին, իրարու ճամփուն վրա, թավուտի մը ետին պահվրտած, երկուքն ալ գիտնալով իրենց փոխադարձ ոխն ու քենը, լուր ղրկելով իրարու թե առջի հանդիպումին պիտի սպաննեն զիրար, սպառնալիքներ նետելով իրարու, մինչև որ կապարի գնդակներ փոխանակեին:

Եվ կռիվը կը շարունակեր ապարդիւն, հուսահատեցուցիչ, ավելի ևս գրգռելով իրենց պրկված շիղերը, անընդհատ արշավանքին բոլոր հոգնութիւնովը ծանրացնելով — եթե տեղ կար դեռ — իրենց նախնական հակառակութիւնը, և մտքի ցասմնակոծ հալածում մը, պաշարում մը դարձնելով իրենց համար փոխադարձ մահու այս անդուլ, անշշուկ սպառնալիքը:

Իզմիտի եղեռնադատ ատյա՞նը:

Ատյան թող ըլա, թե որ այս բառը աղեկ կը հնչե: Բայց իրոք պզտիկ սենյակ մը, մեր տուններուն պարկեշտ սենյակներեն մեկը, ուր դատական մարմինը կը բազմի աթոռներու վրա և որուն դեմ, տեղին անձկութեան մեջ, ամբաստանող և ամբաստանյալ, վկա և ունկնդիր իրարու քով կը շարվին:

Դատավարութեան ժամանակ շլտած անուններ ու լեզուներ կը լսվին. Տաղստանի գավառաբարբառները զորս կը թարգմանեն և որոնց հառաջ բերած շփոթութիւններեն, հակասութիւններեն կը ջանամ օգտվիլ:

Հարցաքննութենեն վերջը ոճիրին պարագաները կը ճշտըվին ամբաստանագրին մեջ, դատական լեզվին հակիրճ ու անզգա պարբերութիւններով:

Սփանճայի ոստիկանութիւնը կանխապես կ'իմանա Նյուշի այն գիշեր իր գյուղը դառնալը: Քրանտյուք քանի մը հեծյալ ոստիկաններով առտվան դեմ կը հասնի, կը պաշարե ավազակին ապաստանած խրճիթը: Գաղթականներուն գյուղը հրացանի ձայնով կ'արթննա. սխալմամբ մեկը կը զարնվի և այս շփոթութեան մեջ ավազակը պատուհանեն կը ցատկե, կը փախչի: Կը հալածեն Նյուշը, Քրանտյուք կը հաջողի մտենալ անոր անտառին մեջ ու կ'սպաննե զայն:

Այս ընթերցանութիւնը, շերքեզներուն ձայները պզտիկ սենյակը մահահոտ բուրումով մը կը լեցնեն, և ես կ'երևակայեմ անտառը որ շի կրնար փախստական զավկին ապաստան ընծայել այս անգամ. երկու ոստիկաններուն մենամարտը, այն՝ որուն համառ ժամադիրները եղած էին. մութին մեջ կռիվ մը. Կովկասեն մինչև Իզմիտ երկարող արկածներուն, շարունակելի հողվածներուն վերջին բառը. տասը տարվան անցյալ մը որ մեկ երկվայրկյանով մը կը կտրի կը դադրի. կիրքերու հոծութիւն մը որ կաթիլ մը արյան մեջ կը լուծվի կը հալի. մրցումներու գոեհիկ վախճանը, քաղաքակրթութեան մեջը կամ դուրսը. երկուքին մեկի վերածումը:

Եվ համոզմամբ, խղճի մտոք ահա կը ձեռնարկեմ պաշտպանութեանս դժվարին գործին, և, այս է մտքի մը զարմանալի հեղափոխութիւնը, որ վստահորեն կը խոսիմ հիմա և ամբաստանյալին արձակվիլը կը պահանջեմ: Ավագակին սպաննութիւնը՝ ընկերութեան համար այնքան դառն կորուստ մը չէ, և վերջապես դժբախտ տասնապետը լուրջ ընդդիմութեան մը դեմ զենք գործածելու հարկադրված էր անշուշտ: Այս պահուս ինքը պիտի ըլլար սպանյալը եթէ շսպաններ: Եվ ատյանին բարյացակամ տրամադրութիւնները տեսնելով կը քաջալերվիմ, ու ոստիկանին անշուք ու անշշուկ կյանքը կը պատմեմ անոնց. անփառունակ զինվորական որ պատերազմի դաշտը ու անոր պատիվը շի տեսներ, բայց կը տեսնե ամեն ժամ մահու վտանգը. որ գիշեր շունի, հանգիստ շունի, գոյութիւն շունի իրեն հատուկ, և որ ամեն զրկումի վրա կու գա հոս՝ ոտքը ձեռքը շղթայակապ՝ համար տալու իր դժնդակ պաշտոնին: Կ'զգամ որ ամբաստանութիւնը կը տկարանա, ջուրը կ'իյնա: Սխալմամբ ի գործ դրված մյուս սպանութեան ամբաստանութիւնը ձեռք կ'առնեմ և կը հայտարարեմ որ տասնապետին ութամսյա բանտարկութիւնը կը քաղե այդ հանցանքը:

Ե.

Դուրսն ենք. ես, մյուսը, ամենքս: Ներսը կը խորհրդակցին, կը վիճին, թեր ու դեմ կարծիքներ կու տան: Քրանտյութի գլուխը վիզին վրա կ'երերա, աջ ու ահլակ կը ծռի. պիտի փրթի՝ արդոք. երեսս կը նայի դատապարտված ոչխարի մը նայվածքին քաղցրութեամբը. այդ նայվածքը հարցումներ ունի, որոնց չեմ կարող պատասխանել. ես ալ տասնապետը գողացնող հուզումներուն մասնակից եմ, հոս այս անկյունը քաշված, ու սրտատրոփ կ'սպասեմ:

Կես ժամ. ոչինչ դեռ. ներսը ձայներ կը բարձրանան ու զիս սարսափով կը համակեն: Կ'աղաչեմ. մի՛ ընեք. որի՞ հետ կը խոսիմ:

Ժամ մը, ու կը շարունակեն խորհրդակցիլ. ձայները կը մեղմանան, շեն լսվիր ա՛լ, համաձայնած են. ինչի՞ վրա արդյոք:

Ու հանկարծ զանգակին ձայնը, սուր, ուժգին, սարսափելի հնչյուն մը, որ շունչս կը կտրե մեկեն. տասնապետին տժգույն դեմքը կը կարմրի. ամենքը սենյակեն ներս կը խուժեն ինծմե առաջ, անհամբեր, ա՛լ չհանդուրժելով սպասել:

Ես ալ կը մտնեմ վերջապես: Չնստած դեռ իր աթոռին վրա՝ նախագահը կը վարանի. ամբաստանյալին ներկայութիւնը կը ստուգե. գեշ նշան:

Եվ դատավճիռը կը կարդա, համառոտ գիր մը, չորս տող, որ կլանք կամ մահ կը բերե հետը: Առջի պարբերութիւններեն դեռ բան չեմ հասկնար. գլուխս դեպի առաջ՝ բառերը ավելի շուտ լսելու հիմարական ջանքեր կ'ընեմ, շո՛ւտ, ավելի՛ շուտ, եզրակացո՛ւր:

Անձնապաշտպանութիւն: Փրկվա՛ծ ենք:

Բանտ կը դառնանք նորեն, ցնձութեան աղաղակներու, ողջագործումներու մեջ: Քրանտյուք չի խոսիր, ձեռքս կը բռնե կուլա ու սենյակին պատեն վաթ առնելով շերքեզի դաշույն մը, ինծի կը նվիրե զայն:

Ի՞նչ ընեմ ես այդ դաշույնը: Քրանտյուքի բազմավեպ կյանքին անբաժան ընկերը, հո՛ս, տան մը, սրահի մը կահ կարասիներուն մեջ՝ անվնաս զարդ մը, խաղալիք մը պիտի ըլլա այսուհետև: Իր դաշույնի կյանքը վերջացած է. կիները ձեռվրնին պիտի առնեն զայն երբեմն, չհասկնալով անոր լեզվեն, չըմբռնելով՝ իրենց աղկաղկ ու աշխարհիկ կիրքերուն անզորութեանը մեջ՝ այս երկաթի կտորին՝ սիրո հետ ունեցած մշտնջենական խնամութիւնը և շտեմնելով այդ անզգա գործիքին մեջ՝ սուրբ ու վայրենի տոշորումներու նախանձոտ պահապանը:

Թ Ե Փ Ա Ր Ի Կ (ժամանակ)

Ա.

Արսւան Պեկեն,— Իզմիտի շրջակա լեռներուն մեջ կորսւած գյուղե մը,— եկավ մեր տունը գյուղացիի շալվարով, մազերը ժողված. առանց թել մը դուրս ձգելու, սև յազմաին տակ. տգեղ երևալու, հրապույր շագղելու հաստատ ու բարբարոս կամք մը:

Գլխեն մինչև ոտքը զինքը ծածկող սևերուն մեջ՝ դեմքը, ճերմկոտիկ ավշային անարյուն կազմվածքի դեմք մը, վատառողջ սպիտակութուն մը, ձյունի մաքուր ցուացում մը ունեք, ցուրտ ու պաղ:

Աշխարհիկ արդուզարդե ու վայելչութենե այս խուսափումին մեջ,— իր նոր մեռած էրկանը հիշատակին նվիրված անձնագոհութուն մը,— այս երիտասարդ կինը սփոփանք մը, գոհացում մը կը գտներ, և ասով՝ ինքնիրենը անդրաշխարհային կապ մը կը հորինեք, կը ձևացնեք, գերեզմանեն անդին կեցող մեկու մը, բացակա, աներևոյթ էակի մը հետ, դեռևս անոր հաճելի ըլլալու, անոր նախանձոտ կամքին հպատակելու տարտամ դիտավորությամբ: Իր հագուստին այս կամավոր անշնորհութունը տեսակ մը պշրանք կ'ըլլա՞ր՝

պահվրտած տեղեն զինքը դիտող ամուսնին հանդեպ, իբրև թե երիտասարդ այրին ըսել ուզեր անոր.

— Քեզի համար միայն փափագած եմ գեղեցիկ ըլլալ և ոչ ուրիշի:

Տանը մեջ՝ իր սպասուհւո պարտականությանը մեջ ամփոփված կին մըն էր, սակավախոս, միավանկ բառերով միայն պատասխանելով մեզի, երբ պատասխան տալը անհրաժեշտ դառնար:

Չէր խնդար, չէր ծիծաղեր. ու գիշերը ճաշեն վերջը իսկույն կ'առանձնանար իր խուցը, մերկ, անզարդ, խստակյաց ճըգնավորի մենաստանին պես, ու հոն կը նստեր ժամերով, ժամերով, գյուղը ձգած զավկին համար հյուսելով անհատնում գուլպաներու զույգեր:

Բ.

Օրն ի բռն կ'աշխատեր, իր գործին հետամուտ, շալվարին ծալքերուն մեջ ճարպիկությամբ դառնալով, ավլելու, մաքրելու, սրբելու հատկացված գործունեությամբ մը, խնամոտ ու հոգածու, բազմոցին վրա թել մը, հայելիին վրա փոշի մը շձգելու շափ:

Իր բոլոր ջանքին հակառակ, իմ սենյակս միայն չկրցավ կարգի կանոնի բերել. օրը տասն անգամ կը շտկեր ու տասն անգամ կ'ավրշտկեի իր բոլոր տանտիկին խնամքին արդյունքը. զգեստներս հոս կը նետեի ու ճերմակեղեններս հոն, գիրքերս ցիրուցան բազմոցին վրա կամ գետինը անկյուն մը ձգված. և այս բոլորը հարյուր անգամ իր տեղը կը դրվեր, ժամ մը վերջը առջի վիճակին վերադառնալու համար: Մըրցում մը կար կարծես իր անսպառ հոգածությանը ու իմ անկարգությանս մեջ: Չէր գանգատեր, եթե երբեք իր լռիկ մնջիկ աշխատության անօգուտ բազմապատկությունը գանգատ մը չէր ինքնին իմ տված նեղությանս համար. ո՛չ, չէ՛ր գանգատեր. ընդհակառակը, ա՛լ ավելի կը համառեր հիմա, իր համբերատարությամբը ամշցնելով զիս, և ներողամտության

անհունությանը մեջ ծածկելով իմ անառակ որդիի անգթությունս:

Կ'զգայի որ վայելուչ չպիտի ըլլար կատակ ընել այս երիտասարդ սպասուհիին հետ. կը հարգեի իր համր գործունեությունը, իր անկեղծ սուգը, ու եղբոր մը պես կը խոսեի հետը ամեն անգամ որ բան մը հրամայել պետք ըլլար, քաղցրությամբ, գրեթե գգվանքով.

— Քուզում Մարիամ:

Գ.

Մարիամ կը կոչեինք զինքը: Մայրս ուրիշ անուն չէր ընդուներ սպասուհիներու համար. իւր բուն անունը Աշխեն էր և այս կրկնամկրտությունը որուն կ'ենթարկվեր ահա առաջին քայլին, օտար տուն ծառայելու սկսածին պես, իր բոլոր անցյալին, իր գոյության, իր անհատականության ուրացման պես տպավորություն մը կը թողուր իր վրա: Ոչ իսկ կը հարգեին իր անունը. օտարականներ՝ անփույթ անզգա կ'արտաքսեին զինքը իր նսեն դուրս. խոսելու նոր ձևեր, հագվելու նոր տարազներ կ'առաջարկեին իրեն, ապսպրելով իրեն թողուլ ինչ որ գյուղեն բերած էր հետը, անունեն սկսելով մինչև կոշիկները:

Եվ չէր հանդուրժեր այս նվաստացման. իր այդ անունը որուն չէին հավներ պոլսեցիք, Արսւանպեկի տղոց էն հաճելի անունն էր: Իր ձևերը, զգեստը, շալվարը գյուղին մեջ ամենեն շնորհալի կ'ինը հանդիսացուցեր էին զինքը մինչև այն ատեն, և ահա պետք կ'ըլլար իր վայելչության բոլոր հաղթանակները ոտնակոխ ընել մի առ մի, անոնց ծիծաղելի ըլլալը խոստովանիլ:

Ես՝ երբեմն Աշխեն կ'անվանեի զինքը ու կը վազեր կուգար ձայնիս, ձգելով ձեռքի գործը, բոլոր տնեցիներեն զիս գտնելով իր հոգեկան վիճակին գիտակից, պարծենալով որ իր անունը պոլսեցի պատանիի մը համար սիրուն ու հաճելի կրնար թվիլ:

Ա՛լ կը սկսեինք խոսիլ իրարու հետ. ես Արսւանպեկ մե-
ռած էրկանը, գյուղը ձգած զավկին վրա տեղեկութիւն
կ'ուզեի: X

Մեղմիվ կը պատասխաներ, սիրտը բանալով. վիրավոր
խոցված սիրտ մը որ սփոփվիլ չէր ուզեր, թերեւ անոր հա-
մար որ այդ խոցոտանքը տանելի բան մը, սովորութիւն մը,
պետք մը դարձած էր զոր ի բաց թողուլը դժվարին պիտի
ըլլար, ճիշտ ինչպէս սիկառի վարժվող մեկը ժխելի ետ կենալ
ուզեր օր մը: X

Գ.

Հիմա ա՛լ ավելի փուլթ կը տաներ սենյակիս, որուն պար-
տեզին նայող պատուհաններուն վրա՝ վարեն բարձրացող
վարդենին՝ փոխն ի փոխ ճերմակ ու կարմիր ժաղկե մեհեռ
վանդներ կը հորիներ:

Ճորեկները իմ բացակայութեանս կու գար հոն աշխատող
թյուներ վերջանալուն, մինակուկը հյուսելու իր անավարտելի
գուլպաներուն շարքը, վարդերուն սաստիկ ու հեղձուցիչ հա-
տին մեջ:

Բարեկամական խրատներ կուտար ինձի, հնազանդ աղա-
թիւնի ու սրտի մոտ անձի խրատներ, թուղթերս գետինները
ձգելու համար:

Մեղք ես, էֆենտիս, աչքի լուս ես թափեր

Աչքի լու՛ւյս միայն. եթե գիտնար թե սիրտը ինչե՞ր չէր
հանձնած այդ փոշոտած ճմրթկած թուղթի կտորներուն. եթե
գիտնար որ պատանութիւնը՝ իր բոլոր անմեղութիւնը, երի-
տասարդութիւնը՝ իր բոլոր հավատքը թափած էր հոն ու,
տտոնցմն գութս, ստոյիկ տղա մը միայն ահա կը մնար, հա-
լոցե անցած մետաղի կտոր որ իր նախնական վիճակին բոլոր
պեսպիսութիւնը կորսնցուցած է, միաձուլլ, անխառն, անողոք
բան մը դառնալու համար. եթե գիտնար...: Սպասուհին ուրիշ
բան չէր գիտեր բայց եթե գիշերվան վերադարձիս, այն ժա-
մուն ուր ամենքը կը հանգչին, իմ աշխատելու ճերմակ էջի մը

վրա ծռած, մաքուր սպիտակ թուղթ իմ սրտիս պես՝ որ հետրզհետե կը մրոտեր, կը սենար, կը զարդարվեր, իբրև թե սևությունը ըլլար իր շպարը:

Եվ մեղքնալով զիս, ոտքին մատներուն վրա կը քալեր առտուն, աղմուկ շրնելով քովս, լավ մը իշեցնելով սենյակիս վարագույրները, պատիր ու արհեստական գիշեր մը ձևացնելով շուրջս, զիս քիչ մը ավելի քնացած տեսնելու բաղձանքով:

Արթննալուս ուռեցած աչքերով, հանդիմանությամբ լեցուն նայվածքը կը քաղցրանար, ու կը վազեր խոհանոց, նախաճաշիս պատրաստությամբը, քնատությանս կորուստը դարմանելու հաշիվով:

Ե.

Երբեմն ալ մորս միջամտությանը կը դիմեր զիս կարգի բերելու և առողջությանս հսկելու ստիպելու համար զիս:

— Հանրմս, ըսե՛ որ գիշերները շատ շնուտի, հոգին չքակե գրելով:

— Դուն ալ գուլպա կը շինես, կ'ըսեի ծիծաղելով:

~~ՔՔ~~ — Ես զավկիս համար կ'աշխատիմ, ես մյուսքան եմ: Եվ անմիջապես իր ձայնը կը փոխվեր, դեմքին սովորական թախիծը կ'ավելնար Արսլանպեկ եղած զավկին հիշատակին՝ ուրկե կարծես փանձրամայի ձևով, անցյալին բոլոր դառնությունը, սուգը կու գար, կարգավ, մեկ մեկու ետևե, համբիշի մը հատիկներուն պես. իր ամուսնությունը հազիվ երկու տարի տևած, էրկանը հիվանդությունը, ունեցած շունեցածնուն սպառիլը հիվանդության ծախքերուն մեջ, գյուղը մնացած զավակը և վերջապես օտարի դուռ իյնալը, ինչպես կ'ըսեի ինքը. այս ամենը կը տեսնվեր իր տխուր նայվածքին մեջ, կը գծադրվեր իր դեմքին թափանցիկ, արտահայտող մորթին վրա, իրարու ետևե, ամբողջ կառախումբ մը ցավերու, կակիծներու, ու խոսակցությունը կը գաղթեր:

Հետո գիտողություն ընելու կարգը ինձի եկավ:

— Աշխեն, ա՛լ հանե՛ սա շալվարը:

Կ'ամշնար. շրջագգեստը՝ իր մատնանիշ ընող ձևերովը, խոստովանող՝ գրեթե անպատկառ բան մը ունեի իր երկշոթ աչքին:

— Կ'ամշնամ:

Այ՛գգայի որ դիմադրութիւնը կը թուլնար, իր տգեղ երևալու որոշումը կ'իյնար հազիվ թե քանի մը շարաթ կանգուն մնալի ետքը, և իր հաստատամիտ գյուղացիի երկարող շեշտը «կ'ամշնամ» բառին վրա կը մարեի կը հատնեի: ✕

9.

Շրջագգեստը հեղաշրջում մը բերավ ու վայլեց իրեն. նախ, բնավայրը, կլիման կորսնցնող մեկը դարձավ. մեջքը շատ նեղ եկավ իրեն ու փեշը շատ լայն. առջի օրերը շկրցավ շարժիլ. մասնավոր ուշադրութիւն մը կ'ընեի ծիծաղելի շրջալուս համար իր քալվածքին մեջ. շփակը՝ կուրծքին շնորհալի մանրամասնութիւնները՝ ի հայտ բերելուն՝ ամենքը իր լանջքին ականատես եղածի տպավորութիւնը կը թողուր իրեն:

Իր գեղեցկութեանը այս ծագումին առջև ամենքս ապշեի էինք. ինքը՝ իր աղվորութեան համար տրված վկայութիւնները լսելով՝ կը կարմրեի, գլուխը ծռելով մեղմիվ ուսին վրաս:

Ու քիչ քիչ ավելի վայելուչ երևալու ջանք մը սկսավ ընել. զարթում մը եկավ իր սրտին մեջ. ինքն ալ գիտեի Պոլսի հանրամենբուն պես գեղեցիկ ըլլալ, սյուս ընել. իր գյուղացիի պարզամտութեամբը սպասուհիի դիրքին մեջ ունեցած պզտիկ միջոցներով՝ պշրանքով լեցուն արդուզարդ մը ունեի հիմա. միշտ մտքուր հազված ու ստնտրված էր օրվան ամեն ժամուն. մութ կապույտ յազման, դեպի ետև շրջած, հազիվ թե կը կենար պզտիկ սիրուն կապով մը ու կ'սպառնար ամեն վայրկյան վար սահիլ ուսին վրա, բոլորովին արծակելով անոր առատ մազերուն կոհակները. մինչդեռ մաս մը ճակտին, մինչև աչքերուն վրա կը թափեի, կամա՛ թե ակամա, ու վարը, ծոծրակին քով, նուրբ աղվամազի թավիշ մը՝ մորթին կաթի

ճերմակութիւնը ցույց կուտար իր նոր բուսած մարգագետնի մեղկ ու կակուղ խավերուն մեջքն:

Ու հոտեր կը քսվեր, անծանոթ ու բոլորովին տարրեր մեր գիտցածներեն, հագիվ թե զգալի, որոնք իր մարմնին արտաբուրումը ըլլալ կը թվեին. և այս շինական յուղագոծութիւնը մեր քաղքենիի հոտավորումներեն ավելի խորհրդավոր ու մեղկ ու ցանկացուցիչ բան մը ուներ:

Է.

Այս արդուզարդի պերճանքը ու խոռվիչ ձգտումները բոլոր ինձի համար էին. իր սրտի հին վերքերը սպիացած կը թվեին հիմա բոլորովին ինձմով լեցուն այդ հոգվույն մեջ:

Իր սերը դողահար և շիկնոտ բան մըն էր, անձնուրացում մը ամբողջ, կատարյալ. անձնուրացում մը որ չի բարբառիք ու քեզի համար ըրած զոհողութիւնները երեսիդ չի գարներ ապերախտութիւնդ ցույց տալու համար. ո՛չ, գրեթե գաղտնիք ու ծածուկ զգացում մը որ իր սաստկութեանը համար կ'ամչնա, կը պահվտի, երկրաշարժ մը որ հրաբուխի բոլոր սաստկութիւնը ունի առանց անոր աղմկալից ու բոցավառ արտահայտութիւնները ունենալու:

Բան մը չէր պահանջեր իր սիրույն փոխարեն, ոչ իսկ իմ սերս. իր բոլոր ուզածը թույլտվութիւն մըն էր հավիտյան գիտ շրջապատելու իր անհուն խանդաղատանքովը, հսկելու վրաս, թող չտալով որ հիվանդանամ, իր խնամքներեն շինված տեսակ մը խանձարուրթ մեջ ամփոփելով իմ բոլոր կյանքս ու շարժումներս, որպեսզի ցավ մը կամ վիշտ մը չունենամ երբեք:

Այսպես ամիս մը տեկց. գետինը կը նստեր միշտ ծունկիս վրա թափելով իր սև մագերը, ածուխի կոտրտուքի պես փայլուն, ու ձեռքերուս գգվանքին տակ կը հպարտանար, կ'ուռեր, փայլալանքե ախորժող կատվի մը պես:

Հետո ձանձրացա — քսան տարու էի այն ատեն ու անկեղծ սիրո մը հարգը չէի գիտեր — այս հովվերգութենեն.

այս աղախնին անձնվիրութիւնը անտանելի լուծի մը ձեռ կ'առնենք քիչ քիչ. փախչիւր անհնար էր իր խնամող խանդաղատանքեն. հիվանդանոցի մեջ գտնվելու պես բան մը կ'զգայի ու ազատութիւննս վերստանալու ապարդիւն ջանքեր կ'ընենի:

Բան մը չէր հասկնար իմ խուսափումներես. իր միամտութեանը մեջ կը խորհեր անշուշտ որ գեշութիւն մը ըրած չէր ու պատճառ մը չունեի իրմե երես պահելու. ու չէր գիտեր թե ճիշտ իր սիրույն մեծութիւնն էր որ զիս կը ճնշեր այն ամառվան պայծառ օրերուն պես որոնց ջերմութեան ու անդորրութեանը մեջ կը խեղդվիս:

Չէր գիտեր խեղճը որ մեզի խաբերա գովանքներ, կեղծ հրապույրներ պետք են, խենթեցնելու համար մեզ սիրով. չէր հասկնար որ իր անմեղ անձնվիրութիւնը ձանձրութիւն պատճառե. բայց գիտեր, կ'զգար որ կը հեռանայի իրմե ու փորձ մը փորձել կու գար, վերջին ջանք մը՝ շխաբելու մեր մտերմութեան կապերը:

Երբ սենյակս մտալ տեսա որ իր արդուզարդին բոլոր հրապույրները շեշտած, բազմապատկած էր այն օրը՝ հաճելի երևալու համար աչքիս: Միշտ այն գեղեցիկ կիսն էր բարձրահասակ ու ճերմկոտիկ, իր երերուն քալվածքովը որ նազանքի կը նմաներ. իր եղնիկի մեծ մեծ բացված աչքերուն մեջ տրտմութիւն կար. բայց իրմե առաջ թեֆարիկի ուժգին հոտ մը ծավալեցաւ օդին մեջ, ծանրատաղտուկ հոտ մը որ շնչառութիւնը կ'արգիւրէր:

Ի՞նչպես եղաւ որ այս հեղձուցիչ բուրումը բավական եղաւ ինձի ատելի դարձնելու այս կիսը. պարզ բարուրանքի՞ մը պետք ունեի արդյոք ամեն հարաքերութիւն դադրեցնելու համար իրեն հետ, թե ոչ հին ատենի կանանց հատուկ այս յուզագօծումը իր շնորհներուն, իր արդուզարդին բոլոր շինծու կողմը, ժիծաղելի հանգամանքը երևան հանեց. չիմ գիտեք թեֆարիկ. ուսկի՞ց գտաւ թեֆարիկը. ու ինքը բերանը շրացած դեռ, ես պոռացի հեռվեն, բարբարոս ու վայրենի ձայնով մը.

— Ի՞նչ հոտ է ատ վրադ. գնա՛ վրացվե շուտովս

Քառ մը չկրցալ պատասխանել. դրան առջին դամված մնաջ, չկրնալով առաջ գալ, հրեսս նայեցալ ապշած, շըմբըռնելով որ շնչին հանցանքի մը համար այսքան անողորմ գտնվիմ իրեն դեմ. վարանոտ կեցալ հոն, պատերազմի մեջ գարնված զինվորին պիս որ վիրավորվելեն ետքը դեռ քիչ մ'ստեն կանգուն կը կենա ու հանկարծ գետին կը փովի:

Ը.

Ի՞նչ կ'ուզեք որ ձեզի ըսեմ ասկե ավելի. կ'ուզե՞ք անպատճառ լսել վերջին բառը այս միամիտ սիրո պատմության:

Շարաթ մը հիվանդ պառկած էր իր խուցին մեջ, սաստիկ թոքատապով մը որուն ես էի միակ պատճառը. խոհանոցին մեջ գիշեր ատեն վերեն վար լվացվեր էր, ազատելու համար թեֆարիկի կաշուն հոտեն, իմ պատվերիս համաձայն. ու տոքթորը, բարեկամ մը քան թե բժիշկ մը, կը զարմանար այս գյուղացիներուն տարօրինակ սովորություններուն վրա:

— Խե՞նթ է, ի՞նչ է այս կինը. խոհանոցին մեջ կը լվացվի՞ն:

Չէի պատասխաներ և բժիշկը կը համառեր իր զարմանքին մեջ, ու իմ ալ կարծիքս առնել ուզելով, կը կրկնէր շարունակ.

— Ի՞նչ կ'ըսես, խենթ չէ՞:

— ԾԾ, մահվան վտանգին առջև ահաբեկ՝ իր կյանքը փրկել կը խորհեի միայն:

— Պիտի ազատի՞, տոքթոր:

Ութը օր ամբողջ այս տազնապին մեջ անցուցի. հետո քաղաքինությունը սկսավ, դանդաղ ա՛յնքան որ նոր հիվանդության մը կը նմաներ:

Հիմա երբ երթայի սենյակը որպիսությունը հարցնելու, իր անուշ նայվածքը դեռ անհուն գորովով կը զեղուր. հանդիմանությամբ չէր նայեր երեսս, ու կարծես ա՛լ ավելի գոհ էր հիմա, անձնվիրության նոր ապացույցով մը ա՛լ ավելի երախտապարտ ընելուն զիս: Առնելիքվոր ըլլալ կ'ուզեր այս կինը

իր զոհողություններուն մեծությամբը, առնելիքվոր մը որ քաղցր խոսքի մը փոխարենն իր բոլոր պահանջը ներելու հոժար ու պատրաստ է:

Երբեք չխոսեցա՞վ հետս այն օրվան դեպքին վրա զոր բուրովին մոռցած էր կարծես. բայց իր տկարությունը կ'երկարեր ու շէր վերադառնար առջի ուժը: Հյուծում մը կար որ կ'սպառեր զինքը մեղմի՞վ, տակա՞վ առ տակա՞վ, ու բժիշկը գլուխը կ'երերցնէր, շարագուշակ նշան, առաջուց գիտցված, գուշակված աղետի մը ներկա գտնվելու ձևով. թորատապեն վերջի անխուսափելի ցավն էր այս նորեկ հիվանդությունը որ անընդհատ ջերմով ու բարակ քրտինքով մը կ'սկսի:

Թ.

Մեռա՞վ իր գյուղին մեջ ուր զրկեցինք զինքը բժիշկին պատվերին համաձայն. մեռա՞վ անհուն խղճի խայթ մը թողլով սրտիս որ ահավասիկ տասը տարի վերջը կը թելադրե վարանող գրիշա, ու իմ կամքիս հակառակ առաջ կը մղե զայն գրով պահելու անշահասեր, աննման սիրո մը գեմ ցուցված ապերախտությանս հիշատակը:

Ու կը խորհիմ որ կյանքը լեցուն է այս կերպ աղետներով. իրար չհասկնալիս առաջ եկած ցավեր որ անյարմանելի կ'ըլլան. անսպառ գորովներ հո՛ս հո՛ն թափված, անօգուտ ու ավելորդ դատվելով, և փճացնելով սերը զոր պետք էին ամուրք եւ տեական դարձնել. նպատակեն շեղած սպառումներ, իրարու չհամապատասխանող երթևեկ մը զոհողությանց որոնք, փոխադարձ շրլլալուն համար, կը վատնվին ու խղճի տառապանքներով լեցուն հիշատակներ կը թողուն միայն:

Ա.

Այր ու կի՞ն, թե քույր և եղբայր, շեմ գիտերս
 Երկուքն ալ մեղրամոմի գունատությունը ունին, որուն
 վրա շեկ ու գոռու մազերնին ոսկիի ցուլքեր կը թողու. միևնույն
 գիմագիծը, երեսի միևնույն ձվաձևը, երկուքին վրա ալ նուրբ
 ու քնքուշ բան մը:

Շագենավին մեջ ուր իմ մոտիկս նստած են, երիտասարդը
 վեր դարձուցած է փալթոին մուշտակավոր օձիքը ու հորը ին-
 կած աչքերեն՝ նայվածքը աննպատակ կը թափառի պատու-
 հանեն դուրս, ծովդն վրա: Չի խոսիր ու գլխու շարժումնե-
 րով միայն կը պատասխանե իր ընկերուհիին, առանց դիտելի
 գաղբելու ծովը որ իր բոլոր ուշադրությունը գրաված կը թվի:

Անիկա, ընդհակառակը, առողջության խրոխտ արտահայ-
 տություն մը ունի. մեղրագույն բուրդի շրջազգեստ մը հագած
 է, իր բնական գույնին հետ՝ միօրինակություն մը կազմելու
 համար կարծես: Նիհար ու բարձրահասակ կին մըն է, բարակ
 մեջքով ու տարօրինակ կերպով ուռուցիկ լանջքով մը որուն
 գուրս ցցված երկու սուր անկյունները՝ իրենց հիմերուն վրա
 թավալած գույգ մը վրաններու տպավորությունը կը թողուն:

Ամբարտավան նստվածք մը ունի որ կը վայլե իրեն, ոտ-

քը ոտքին վրա, էրիկ մարդու մը պես. պահ մը կը հագնի. Ա ոտքին դիրքը կը փոխն, ու մետաքսի շրշյուն մը կու գա պատմուճանին տակեն, ներդաշնակ ու փայփայտող նվագի մը պես, բհհգգ հանդերձեղեններու ձայնը:

Այսպես նստած, գիրք մը կարդալու տված է ինքզինքը. էջերը կը դարձնեն հետզհետե տենդոտ ձեռքով մը, երբեմն ընթերցումը կ'ընդհատե, հիվանդին բառ մը ըսելու, պարբերութիւն մը ցուցնելու համար. ժպտելով, ծիծաղելով իր մունջ բարեկամը խնդացնելու, անոր մռայլամած ճակատը պատող տրտմութիւնը փարատելու հայտնի ջանքով մը:

Այս խնամոտ հոգածութիւնը այդ վես ու խիզախ կնոջ քով՝ հսկա ծառի մը վրա բացված փափուկ ծաղկի մը ներգործութիւնը կը թողու ինծի: Կ'զմայլիմ վրանին աւ նորեն կը հարցնեմ ինքնիրենս.

— Ա՛յր ու կին, թե քույր և եղբայր:

Բ.

Փրինքիփոյի մեջ ճանչցա զիրենք, մեծահարուստ հրեա ընտանիքի մըն էին: Էրիկը իր հորեղբորորդին էր ու անոր հիվանդագին վիճակը գիտնալով Սառա՝ ամուսնացեր էր հետը. երբեք ասիկա արգելք մը չէր նկատած իրենց ամուսնութեանը: Ի՞նչ փուլթ, կրնային մեռնիլ. օր մը չէ նէ օր մը պիտի զատվեին աշխարհես. կ'արժեր հաշվի դնել ասիկա: Սպանյուլի տաք արյունը կը խաղար իր երակներուն մեջ. ոստիրո մեջ ալ նորեն հրեա շահախնդրի հանդուգն իմաստասիրութիւնն էր որ ժառանգութեամբ փոխանցվեր ու մտեր էր այս գեղեցիկ կնոջ հոգվուն մեջ:

Գարգվեր ու երջանիկ եղեր էին. բայց երթալով ա՛լ ավելի օտարականներ էր այն մաշող հիվանդութիւնը որ իր երիտասարդ ամուսինը կը հատցնէր:

— Խնայե՛ք էրկանդ, ըսեր էին իրեն:

Իր ախտավարակ խառնվածքը չկրցավ երբեք հանդուրժել այս պատվերին. արտաքին ցուրտ ու անտարբեր երևույթին

հակառակն էր ներսը ու երկու տարվան մեջ դիրենք այրող հուրը ճշմարիտ ապերումներ գործեր էր էրկանը վիճակին վրա. օդափոխութենն՝ եթե ոչ բժշկություն՝ գեթ բարվոքում մը կ'ակնկալեին: Ու հիվանդապահի մը պես կ'ընկերանար ահա իր ամուսնին, ամբողջ խնամքի, գուրգուրանքի մթնուլորտի մը մեջ պահելով զայն, ճիշտ ինչպես կանխահաս ծնունդով աշխարհ եկող երեխաները՝ արհեստական գաղջ մթնուլորտի մը մեջ կը մեծցնեն:

Բայց փոքրիկ բարեկալություն մը ամեն խոհեմություն մոռցընել կու տար իրենց ու նորեն անուղղա շռայլի մը վարժությամբ կը վատնեին այս շնչին դրամագլուխը: Հևտո, զրդջումը կու գար և հիվանդը վերստին կազդուրելու անգույ աշխատությունը:

Աղեկ բարեկամ եղանք ամուսնին հետ ու շատ հեղ կ'երթայի իրենց տունը զոր Փլադանայի կողմը ընտրած էին, հյուսիսեն փախչելով: Պատուհանին քով իր լայն թիկնաթոռին մեջ ընկողմանած հիվանդին աչքը դուրսն էր. ի՞նչ կը խորհեր արդյոք. կնոջը երեսը շնայելու տարտամ դիտավորություն մը կը գուշակեի. դժգոհ էր անկե. անոր վրդովիչ ներկայությամբը՝ չէ՞ր նմաներ քիչ մը այն սնանկ խաղամուկին որ ձեռքը գրպանը կը դեգերի հիմա, ուրիշներուն ձգելով սեղանը որուն ատենով բախտավոր գահերեցն էր:

Այո՛, ուրիշներուն պիտի թողուր այն կիներ, իր սպառիչ հրապույրներովը որ հիմա տարտամ կերպով մը կը հիշեցներ ինձի այն հոյակապ ապարանքներեն մեկը որուն տերը մեկնեելու հարկադրված՝ կանխահոգ հեռատեսությունամբ ինքը մեջը եղած ատենեն պիտակ մը փակցնե սա բառերով.

Մ Ե Խ Ո Ւ Յ Ո Ւ Ն

Գ.

Իր բազմաթիվ սիրողներուն մեջ ամենեն վեհերոտը ես էի. համարձակները կային, ձևներեցները, քծնողները, պահանջողները, ամբողջ հավաքածո մը, տեսակ մը սիրահարներու

Թանգարան: Ինծի՛ վերջապահին մեջ աննշան անկյուն մը միայն տրված էր. ոչ մեկուն համար հաշվի առնվելիք մրցակից մըն էի. ոչինչ ունեի Սառայի պես արտակարգ կնոջ մը առջև շնորհ գտնելու համար. իմ՝ աշխարհի սրդողած իմաստասերի խոկումներս անշուշտ իր ջիղերուն կը դպչեին ու անկապ խոսքերս, բրոնք ցիր ու ցան մտածումներու ցուքերն էին, շահեկան բան մը չէին կրնար ըլլալ իրեն համար:

Անդին՝ իր շուրջը մարդիկ կային որ նրբամտութեան հեղեղներ կը թափեին. հանճարեղ բառերով, անակնկալ պատրաստաբանութիւններով կը խնդացնեին իր անտարբեր դիտողի դեմքը: Ամենուն կ'ըսեր միշտ.

— Էրիկս հիվանդ է ու սիրտ չունիմ: }

Ասով իմ սրտիս ա՛լ ավելի կը մոտենար, վասն զի ես աչ կը սիրեի այս հիվանդը: Բանաստեղծի ու արվեստագետի խառնուրդ մը կար այս մարդուն վրա և աղնվական բան մը որ համարում ապատկառանք կ'ազդեր ինծի: Եվ տեսնելով երիտասարդ կինը՝ հավատարիմ իր սիրույն ու անձնվիրութեանը մեջ, իմ սերս ալ պարզապես հիացումի կը փոխվեր ու անմռունչ կը պաշտեի զինքը անմատչելի ու աննյութ արարածի մը պէս: Գոհ էի երես շտալուն համար զինքը շրջապատող մարդոց որոնք անկարեկից կը մտնեին այս տունը, իրենց փողկապին հանգույցը, շապիկին անբիծ սպիտակութիւնը ցուցնելով:

Սառա առաքինի կին մըն էր, աշխարհային երանութենեն իր արդար բաժինը առած ու վայելած կին մը՝ որ իր իրավունքեն ավելի շուգեր և գիտե իր սրտին ու իր մարմնին իշխելը

Այսպեսով իր բարոյական նկարագիրը մեծնալուն հետ՝ իմ պաշտումս ալ կ'ավելնար իր անձին համար. իր քաղվածքը կը ճանչնայի ոտնաձայնեն. իր թաշկինակը կը զանազանի ծավալած հոտեն. իր փոքրիկ սովորութիւնները, քմահաճույքները գոց գիտեի վաղեմի բարեկամի՛ մը պես:

Ու արգահատանքս հիվանդին ավելի առողջին կ'երթար. մեղքը վելիքը այս մանկամարդ կինն էր որ իր անսպառ գորովի գանձերը անտես թաղելու ու իր երիտասարդի իղձերը ու գողերը զսպելու արիութիւնը ցույց կու տար:

Հիվանդին վիճակը հետզհետե կը ծանրանար ու Սառայթ, անձնվիրությունը նույնքան ավելի մեծ կ'երևար աչքիս. հիմա դուրս չէր ելլեր էրկանը սենյակեն. երբեմն ես ալ կը գտնվեի հոն. բերանը բերնին կը կենար մինչև վերջը, հիվանդին շընշառությունը խառնելով իրենին: Այս շափազանց զոհողությունը ճշմարիտ խելագարության մը հանգելու վրա էր. էրկանը հետ մեռնիլ կ'ուզեր անշուշտ. անդին ալ անոր հետ ըլլալ, ինչպես հոս եղած էր, և իր անհատնում վայելքները անոր պահել միայն: Այո՛, այս էր իր գաղափարը:

Մնաս բարովի մը ատեն մինչև մանդուխին մոտ կ'ընկերանա ինծի ու առիթը բարեպատեհ կը նկատեմ բառ մը ըսելու, զգուշացնելու համար զինքը:

— Վախկոտ, պատասխանեց ինծի, ձեռքերս թոթվելով, վախկոտ, այդպե՛ս երիտասարդ ես դուն:

Ամոթես ու զայրույթես դեղնեցա:

— Քու անձիդ համար միայն վախկոտ եմ, ըսի իրեն. տեսար որ ես այն հյուրերեն չեմ որ հիվանդեն կը փախչին չպլըշկվելու համար. ես ամեն վայրկյան ամուսինիդ քովը գտնված եմ: Եթե դուն չես փախչիր իրմե, այդ քու պարտքդ է արդեն, դուն անոր կինն ես, ե՛ս...:

— Այդ կնոջը սիրողը, մրմնջեց ականջս ի վար:

Ձեռքս շթողուց ու ես ծռեցա համբուրելու համար զիս բռնող մատները:

— Ո՛չ ըսավ հեռանալով, չ'ըլլար:

Հետո, տեսնելով ցաված դեմքս, մեղքեցավ անշուշտ ու մատովը՝ խորհրդավոր նշան մը ընելով ավելցուց.

— Վերջը:

Ե՛րբ:

Իրիկվան՝ սրտատրոփ նորեն եկա:

— Վերջը, ըսավ ինծի:

Ամեն նյութի վրա խոսեցանք. անիմաստ խոսքեր միայն ըսի կարծեմ. խելքս վրաս ըլլալու չէր. մեկնելու ժամուն կ'սպասեի ակնդետ. դուրս ելա:

— Վերջը, վերջը, ըսավ նորեն Սառա ու ճամփու դրավ զիս:

Միշտ այսպես կ'ըսեր ինծի ու այս անգույ հետաձգումը՝ մերժումի քաղաքավար ձև մը միայն նկատած էի:

Ամբողջ ամառը անցավ ասանկ ու ես ալ չէի հիշեցներ իրեն խոստումը. բայց ան չէր մոռնար ու ամեն առթիվ միևնույն բառը կու գար իր շրթունքին վրաս

— Վերջը:

Ե՛րբ արդյոք:

Ե.

Վերջին վայրկյանները հիվանդին անուշ մրափի մը նմանեցան: Մահը մեղմիվ եկավ, պայծառութիւն մը բերավ կարծես թէ այս տժգույն դեմքին: Գլուխը բարձին դրած, աչքերը կիսափակ՝ ճիշտ միևնույն մարդն էր որուն շորս ամիս առաջ շոգինավին մեջ հանդիպած էի: Իր ոսկիի կարմրությամբ ցուլացող մազն ու մորուքը պատուհանեն եկող առտվան ճառագայթներուն տակ կը խայտան կարծես ու անգո կյանքի մը պատրանքը դեռ կու տան երեսին: Մեռավ. և ես գլխիկոր ու ապշած՝ առջի հեղ կը տեսնեմ մահը հոս աչքիս առջև, հանդարտ, շքեղ, գրեթէ հրապուրիչ: Սավանի պես պարզվող ծովի երեսն է ան, մաքուր ու միօրինակ հանդարտությամբ մը ծածկելով պարապութիւնը:

Սարսափը չի բռներ զիս. արհավիրք չեմ զգար այս հրեա երիտասարդին տեսքին քով, այլ զարմանքով կը լեցվիմ. ի՞նչ է այս պառկող մարդը: Հարցո՞ւմ մըն է թէ Պատասխան մը: Հետո, անզգալարար աչքերս կը լեցվին. Սառա քովս է բայց չի լար. կը կարծեմ որ իր վիշտին մեծութիւնը կ'արգիլե գիները արտասովիւն, այն շատ լեցված ամաններուն պես, որոնք շրջելով շեն թափիր:

Սևեր հագած է որոնք իր մեղրամոմի դեմքին անփայլ ճերմկութիւնը կը ցուլացնեն. քովս կու գա ու իր բուրումնավետ թաշկինակովը աչքերս կը սրբե: ✓

Այս վայրկյանիս, այս մահվան սենյակին մեջ բուրովի

մոռցած եմ գինքը. բայց ան՝ իր ներկայութիւնը հիշեցնել
կու տա ինձի. ձեռքս կը բռնե նորեն, ճիշտ ինչպես ամիսներ
առաջ կեցուցած էր զիս մեկնելու ժամուս: Կը տեսնեմ որ աշ-
քերը անսովոր փայլով մը կը ցուան, մութի մեջ կատվի աշ-
քերու վառելուն պես, դեղնորակ լույսով մը:

Իր քովը կը նստեցնեն զիս բռնի, ու ակնարկութիւն մը
ընելով իմ առջի թախանձքներուս.

— Հիմա՛, կ'ըսե հանկարծ:

Եվ այս սենյակին մեջ կը բացատրե ինձի, իրավագետի
մը պես փաստերով զինված, իր կյանքի ըմբռնումը ու պար-
տավորութեան գաղափարը:

Էրկանը հավատարիմ եղած էր ցորչափ կենդանի էր անի-
կա. մազի շափ չէր թերացած իր անձնվիրութեան ու պարտ-
քին մեջ: Ի՞նչ պետք թերանալու. չէ՞ր կրնար համբերել. անոր
կյանքը՝ յուզը հատած պատրույզի մը պես՝ վայրկյանն վայր-
կյան շիջելու վրա էր. կրնա՞ր այնքան անսիրտ ըլլալ որ անոր
մարելուն շսպասելու շափ անհամբերութիւն ցույց տար, ո՛չ
անոր համար վերջը ըսած էր միշտ:

Ու ահա ասանկ կը մեկնեիր իր պարտականութիւնները.
թվարանական հաշիվ մը լուծելու պես:

Տրամաբանութիւն կար իր խոսքերուն մեջ, բայց սիրտ
չկար ու չեմ գիտեր ինչո՞ւ պարզապէս ահարկու ու նամիկ
թվեցավ ինձի այս ըմբռնումը՝ որ ապաքեն բոլոր աշխարհի
մարդոց սովորական ըմբռնումն է:

Լավագույն սեպեցի անոնք որ առանց հաշիվի կը թերա-
նան, քան թե անոնք որ Ստոալին պես, հաշիվներու շնորհիվ
անթերի կը հանդիսանան մեր աշքին:

Քովիկնիս երկնցող այս դիակին մոտ այս դավանութիւնը
վրդովեց, սարսափեցուց զիս: Եղճիս ձայնը արթնցավ ան-
ժամանակ խոսող աքաղաղի մը պես, ու մերժեցի զինքը:

Ա.

Զարհուրելի կերպով շպարված ըլլալուն հակառակ՝ իր տասնյոթը տարու աղջկան շնորհը տակավին երեսին վրա էր իր ծարուրած աչքերը մռայլ ցուցումով մը կը փայլեին, այնպես որ ակնարկը զքեզ շոշափելուն՝ թավիշի կակուղ հպումին տպավորութիւնը կը ձգեր մարմնիդ վրա: Մազերը առատ ու շքեղ, դեղինի ներկված, ո՛վ գիտի՝ ատեն շունենալուն կամ ուրիշ պատճառով մը՝ հարողարված չէին: Արձակված թափված այսպես ուսին վրա՝ կարծես անոնց ծանրութեամբ էր որ գլուխը դեպի ետ կը ծռեր քիչ մը:

Հոռի ճաշակով պոռչտող քան մըն էր արդուզարդը. կապույտ դիպակե փեշ մը, կարմիր մետաքսե վերիդիով մը ամբողջացած, ծանրագին կերպասներու սեր որ իր զրկված արարածի միամիտ վրիժառութիւնն էր տիկիններու դեմ:

Պարարտ ու շնորհալի կազմը այս կնոջ՝ անպատկառ կերպով հոլանի կուրծքեն, շարունակ վար սահող սև գուլպաները շտկելու, տեղը բերելու համար բրած հարատև ջանքեն կը հայտնվեր: Ինքն ալ ցանկահարույց կեցվածքի մը հրապույրները կ'ավելցնէր անոր վրա, գիտակից ու ջանադիր լրբութեամբ մը:

Չորրորդ հարկի խցիկին կեսը կը գրավեր իր անկողինը, լայն, խորունկ ու ընդարձակ, որ իր սավաններուն երկբայելի ճերմկությամբը՝ մտածելու տար հոն առաջնորդվողը: Այդ անկողինն վրա նետած նայվածքես գուշակելով իմ վարանքս՝ կը համոզեր զիս, վեր առնելով, մեկիկ մեկիկ ցուցնելով վերմակը, բարձին երեսը դեռ նոր լվացված, կ'ըսեր ինձի, լեզու թափելով ապրանքը քշել ուզող վաճառականի մը պես: Ու բռնի նստեցնելով զիս անկյունին պզտիկ սետիլին վրա, խնդալով տղու մը պես, գրկելով զլուխս, կ'ավելցնեի:

— Պագնեմ քեզի անգամ մը:

Նախահարձակը ինքը կ'ըլլար, պզտիկ ձգելով իմ պատանի մարդու նոր սկսող հավակնություններս:

Վարժ աղջիկ մըն էր որ իմ անփորձ տղու վեհերոտությունս փարատել կը ջանար իր գգվանքներուն համոզիչ ու շքեղ փաստերը մեջտեղ նետելով:

Իր մարմնին բուրումը՝ շեմ գիտեր ինչ լլկող ու անուշ հոտ մը՝ մատուցումը կը շեշտեր:

Այս տանը մեջ, կ'ըսեր ինձի, ամենեն պզտիկը ես եմ, զատկին տասնըյոթս պիտի լմնցնեմ:

Ճիշտ քովս նստած էր, կատվի մը պես պզտիկնալով, գրեթե սեղմվելով կուրծքիս վրա:

Հինգ վայրկյանի մեջ արդեն մտերմացած հետս՝ կը հարցափորձեր զիս. ով ըլլալս հասկնալ կ'ուզեր:

Եվ առանց սպասելու որ իմ պատմությունս ընեմ՝ ինքք իրենը կը զրուցեր ինձի, հինգ բառով պատմվելիք սովորական ու խավարային պատմությունը իրենպեսներուն:

— Երկու տարի առաջ մայրիկս մեռավ, — այս «իկս»-ին մեջ անհուն գորովանք մը ու թախիժ մը կա. — հայրս շեմ ճանչնար. ինե երկու տարու պզտիկ քույր մը ու ավելի պզտիկ եղբայր մը ունիմ. մեյ մըն ալ մեծ մայր՝ մը ունիմ. ասոնք են իմ բոլոր ազգականներս. քույրս ու եղբայրս դպրոց դրած եմ, ամենքը ես կը պահեմ:

Այս վերջին բառին մեջ իր ընտանիքի տեր ու գլուխ եղող, անձի պատասխանատվությունով լեցուն հպարտության շեշտը կը դնեն:

Ատկե գուրս իր քրոջը խոսքը հոս՝ ամոթով լեցուն այս մթնոլորտին մեջ՝ թող շիտար որ ըլլըվի. խստաբարո ու աշաւուրջ մոր մը ձևը կ'առնե գեմս. կը ծիծաղիմ քիչ մը վրանս. բայց կը տեսնեմ որ իսկույն կը խոժոռի իր աղվոր ճակատը. շետո, վախնալով որ զիս շորդողցնե,

— Գոցենք այս խոսքերը, կ'ըսե ինծի:

Իր շրթունքը նորեն կը փակչին իմիններուս և իր մարմինն բոլոր բեռը վրաս կը ժանրանա պահ մը:

Գ.

Այն օրը այսքան եղավ մեր բոլոր ճանշվորությունը. ի՞նչ ֆախանձանքներս ասկե ավելի գոհացում չստացան:

— Ի՞նչպե՞ս կրնա ըլլալ, ավագ շաբաթով, կ'ըսեք զարմացած, դուն քրիստոնյա չե՞ս:

Իրոք ավագ շաբաթվան մե՞ջն էինք:

Պահք կը բռնիր անիկա ու վերջին օրն ալ ծոմ պիտի պահեք: Իր ջերմեռանդ ու մեղավոր աղջկան համոզումներու՞ն տարօրինակ գիրկընդխառնումը կը պարզեր ինծի:

— Ո՞ր օր սրբություն պիտի առնես, հարցուց հանկարծ:

— Չեմ գիտեր ալեկ մը, պատասխանեցի. դո՞ւն ս՞ր օր պիտի առնես:

Երեսս նայեցավ ապշած՝ կարծես ասանկ անհարկի հարցում մը ուղղելուս համար:

— Հիշ մեզի հազարդություն կուտա՞ն:

— Ինչո՞ւ չտան:

Քահանայի մը շափ գիտեր անիկա բոլոր կարգը կանոնադասանկ բաներուն, ու քահանայ մը ավելի խստապահանջ էր ինքզինքին համար:

— Չեմ կրնար հաղորդություն առնել քանի որ վերջը դարձյալ մեղք պիտի գործեմ, կը բացատրեր ինծի: Ինչո՞վ պիտի

ապրիմ ես. քույրս, եղբայրս, ծեր յայաս պիտի ապրեցնեմ.
Պղջումս սուտ զղջում մը պիտի ըլլա:

Այս պզտիկ սենյակին մեջ՝ արտասանված այս լուրջ
խոսքերը ինծի մտածել կու տան:

Ամեն անոնց, կ'ըսեմ ինքնիրենս, որոնք իրենց ապրուստի
քերմունքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խոսելու հարկին
մեջ են, եթե եկեղեցին իր հաղորդութունը զլանար, ի՞նչ
պիտի ըլլար ասոր վերջը, ո՞ր վաճառականը, ո՞ր խանութ-
պանը, ո՞ր օրագրողը ու ո՞ր փաստաբանը, նույնիսկ ո՞ր
եկեղեցականը հաղորդութուն առնելու իրավունքը պիտի վա-
ջելեր. չէ՞ մի որ հետևյալ օրը իրենց առօրյա կյանքին պիտի
վերադառնան անոնք: Ոչ ոք սակայն մտքէն անցուցած է եկե-
ղեցվո սուրբ խորհուրդներէն այս մարդիկը գրկել:

Աղջիկը կը գրկեր, կը համբուրեր զիս անընդհատ:

— Քանի՞ տարու ես դուն, կը հարցնե ինծի:

— Քսան տարու:

Անձնատուր իր գգվանքներուն՝ մտքովս կը շարունակեմ
առարկութիւններուս երկար շարքը: Եկեղեցին՝ իր արդի ձևին
տակ իր զանազանութիւններուն ակնհերև անիրավութեամբը,
մարդկային քան թե նրկնային հաստատութիւն մըն է. մար-
գոց բոլոր թիւը վճիռները հոն ալ կը տիրապետեն ինչպես
այլուր:

Աղջիկը վերջին համբույր մը կու տա:

— Ես ժամ պիտի երթամ, կ'ըսե ինծի. զատկեն վերջը
եկուր, բարեկամ ենք, չէ՞: Գալուդ պես հոս զիս հարցուր:

Ու պշրանքով մը, որ մեջերնիս հաստատված համակրու-
թյան օծումն էր, կը պահանջե.

— Ուրիշի հետ չպիտի տեսնվիս, խոսք տո՛ւր:

Խոսք կու տամ, քսան տարու երիտաւարդի խոսքս:

✕ Անկե վերջը տարիի մը շափ սիրեցինք իրար:

Անուս, ուամիկ, բայց սրտի տեր աղջիկ մըն էր. իր սիրող-
ներուն թիվը չկար. ամեն ազգե, Նտարիքե ու դասակարգե
մարդիկ մոլորած՝ կու գային հոս. ալևորածները, ինչպես հա-

զիվ պեխերը բուսած տղաքը, կու գային ամենքը իր սիրովը հափշտակված:

Բայց մանավանդ ստորին դասն մարդոց մեջ իր անունը, իր գեղեցկությունը նախահիրներ կը գործեր:

Պատճառը այն էր գուցե որ այս տարօրինակ աղջիկը ուղ-
գամտություն մը ուներ իր վաճառիկ սիրույն մեջն այլ:

Իմ դեմս, երբոր քիչ մը ավելի մտերմացանք, իր տգի-
տությանը վրա կ'ամչնար, բայց երբե՛ք իր վիճակին համար
Անհուն խնամքով ու գորովով մը իր պատիկ քրոջ ու եղբորը
վրա կը շարունակեր հսկել հեռվեն, ծախելով շարունակ իր
մարմնին ճոխությունները, առանց զոհողություն մը ըրած
ըլլալու գաղափարը մտքեն մազի շափ անցընելու: X

Դ.

Բազմություն մը աղտոտ ու ստորին մարդոց կը խռնվե-
րանը առջև. գողեր, մարդասպաններ կային անոնց մեջ.
ամենքը կը հրմշտկեին իրար, առաջ անցնելու ջանքով մը, կը
լեցվեին իրարու վրա՝ հետաքրքիր: Հետո ոստիկաններ եկան
թուղթ ու կաղամար ձեռքերնին, կատարված ոճիրը արձանա-
գրելու համար:

Քովիններու հարցուցի այս հավաքումին պատճառը:

— Աղջիկ մը զարկին սա տանը մեջ, ըսին ինձի:

Նախազգացումս որ բնավ չի խաբեր, զիս դող հանեց.
միջոց մը գտա ճեղքելու այս մարդերն ձեռքով պատնեշը:
Վեր վազեցի իսկույն, մեր շորրորդ հարկի պատիկ խուցը.
տնեցիները հոն հավաքվեք էին. բժիշկ մը վերջին պահուն
եկած, անկողնին վրա ծռած էր:

Հող, այդ անկողնին վրա տարածված տեսա գինքը վերջին
անգամ: Իր սովորության հակառակ ամբողջ ճերմակներ հա-
գած էր, ձյունաթույր ու շլացուցիչ. ու միայն լանջքին վրա
ձախ կողմը շապիկը կարմրած էր պատիկ բուրակով մը,
այդ անբծության վրա բացված վարդի մը պես:

Ձիս տեսնելուն ժպիտ մը դժվարավ գծագրվեցավ իր դեմ-

քին վրա: Բժիշկը անհույս վճոց անոր վիճակը: Ինքը հաղորդություն առնելու փափագ հայտնեց ու մեկ երկու հոգի իսկույն եկեղեցի վազեցին, բայց տերտերը մերժեց զալ:

Հետո մահը վրա հասավ. դանդաղ, հանդիսավոր ու մուսլթանը, վերարկուն՝ ուր նախախնամությունը հոգածու ձեռքով փաթթեց բուրբեց այս աղջիկը, որուն՝ մարդոց ճղճիմ հաշիվները ու սխալ դատաստանը ամեն սփոփանք զլացեր էին աստուծո անունով:

Իր պզտիկ քրոջմեն ու եղբորմեն զատ ոչ ոք անոր անունը տվավ մեյ մըն ալ:

Ե.

Այս հին դեպքը պատմելուս, անցյալները՝ բարձրաստիճան եկեղեցական մը, աստվածարան ու կենցաղագետ մարդ՝ մանրամասն հասկցուց ինձի կրօնական պատճառները այս զլացումին: Հրապուրված աղչկան և պոռնիկին զանազանությունը ըրավ. սա պարագային մեջ եկեղեցին ասանկ կը տեսնեն, ըսավ ինձի, սա մյուս պարագային մեջ ալ անանկ: Բացատրություններ տվավ՝ որոնք նուրբ թվեցան ինձի. վկայություններ բերավ որոնց դեմ ըսելիք մը չգտա: Իր փաստերը՝ բարբարոս ու ավերական՝ շհամոզեցին զիս:

Ու միշտ աչքիս առջևն է մահիճը լայն ու խորունկ որ սեփյակին կեսը կը գրավեր, լայն ու խորունկ որուն մեջ՝ կարծիր վարդ մը կուրծքին՝ այն աղվոր կինը կը քնանար:

Ա.

Քիչեր էր, նոյեմբերի տրտում ու խոնավ գիշեր, որուն մթությանը մեջ ընկղմած էր Փերայի Մէծ Փողոցը իր քարաշեն ու բազմահարկ ապարանքներովը: Փռչիի պես բարակ ու ասեղի պես սուր անձրև մը կու գար ու կը լվար ամայի և թափուր քարահատակը: Կալաթա Սերայի պահականոցին դեմ, երկու կառապան՝ հապաղած անցորդ մը գտնելի հուսաբեկ՝ ցուրտեն պատսպարվելու համար իրենց կառքին մեջ կը մտնէին: Մարդ չկար ու այդ աղմկալից փողոցի ժխորեն ուրիշ բան չէր մնացեր բայց եթե առջի իրիկվընեք ի վեր տեղացող անձրևին անընդհատ ձայնը իր հուսահատական միօրինակությամբը: Հեռվե հեռու, ուղիղ ու լայն ճամփուն բոլոր երկայնությամբը, մութին մեջ կը տեսնվեր շարք մը կարմիր ու արլունագույն կետերու՝ որոնք կազերուն տամուկ ու դողդոջուն լույսերն էին:

Քաղիւնոները, քաֆե շուքանները և ուրիշ զրոսավայրերը շատոնց գոցված էին. անոնց տեղ, հոս՝ մսավաճառի, հոն՝ կաթնավաճառի խանութ մը իր դուռը կը բանւոր, և մութուն ելլելու վարժվող այս խանութպաններու աշկերտները՝ դեռ

ներ արթնցած, կես քուն, կէս արթուն, կանթիղի լույսով գիշերեն կ'սկսեին իրենց օրական աշխատութիւնը:

Ձայն ձուն շկար դեռ ու գիշերապահը տասներկու կը զարներ փողոցին հնչուն մայթին վրա: Պատի մը տակ, մարդ մը՝ անշուշտ խաղատան մը մեջ ունեցածը շունեցածը կորսնցնելի տորը, կծկտած էր լուսնալուն սպասելով, պառկելու տեղ մը գտնելի հուսակտուր, վասն զի այս հյուրընկալ փողոցը ստակ շունեցողներուն համար չէ: Ասդին անդին քուրջեր հավաքող մարդիկ, լապտեր մը ձեռքերին, լոկ ու գլխահակ, իրենց ուսի կողովը կը լեցնեին:

Բայց հետզհետե մութը իր խստութիւնը կը կորսնցնէր. Կալաթա Սերայեն վար վաճառատուններուն մեջ ձայներ կը լսվէին ու քիչ քիչ անցորդներ երևան կ'ելլեին փողոցին մեջ: Բանջարեղեններով ու կաթի ամաններով բեռնավորված ձիեր հանդարտաբայլ կու գային, կ'անցնեին վիզերնուն կապված զանգակներուն ձայներովը արթնցնելով քարուկիր շենքերուն արձագանքը:

Հիմա ա'լ լուսնալու մոտ էր ու Փերայի տուները կը ճշտվեին ստվերամած հորիզոնին վրա. ձայները երթալով կը շատնային. խանութներու երկաթե փեղկերը կը շարժեին. կանուխ ելլող սպասավորներ, պահապաններ, փեղկին մեջ բացված դռնակեն դուրս կ'ելլեին ու վաճառատուններու առջև սալաքարերը կը մաքրեին խանութին ներսը ավելի վերջը. բոկեղ, կաթ ու սալեպ վաճառողներ պոռալով կ'սկսեին իրենց առտվան առուտուրը, այդ ծառաներուն, բեռնակիրներուն ու պահապաններուն բերելով աժան գինով նախաճաշ մը. «բարի լույս»-եր կը փոխանակվեին դրացի մարդոց մեջ:

Բ.

Մութին հետ ելավ Մարտիրոս. խանութը ավելց, առջի օրվրնե անկարգ թուլված տուփերն ու ծրարները տեղը դրավ, վաճառատան մեծ ապակին սրբեց ու երկաթյա փեղկերը բացավ: Քիչ մը վերջը ա'լ բողբոջի լուսցած էր, գործավորներ,

արհեստավորներ, ամեն ազգե ու ամեն կարգե, Պոլիս կը դիմեին ու Մեծ Փողոցը կը վարթնուր, կը շարժեր այս անցուդարձով. կամաց կամաց խանութները կը բացվեին, ապակիները կը մաքրվեին, գրագիրներ իրենց պաշտոնին, կար կարող աղջիկներ իրենց գործին գլուխը կու գային:

Առաու էր:

Վեց ամսե ի վեր այս մաղազային մեջ կ'աշխատեր իր հորեղբորը տեղ որ տասը տարի իբրև բեռնակիր ու պահապան ժառանգելի վերջ հայրենիք վերադարձած էր, Մարտիրոսը թողլով իր տեղը:

Տասնըինը տարու կար չկար. բարձրահասակ ու մեծ մեծի էր, ինչպես կ'ըսելին կիները, բայց իր թուխ ու գեղեցիկ դեմքը պատանության փափկությունը կը պահեր առնական դրոշմը առնելով հանդերձ. սեահեր ու սեաչվի էր. քաղցր, վեհերուտ և տղայական բան մը ուներ իր նայվածքը. լայն ու դուրս ցցված կուրծքը իր հզոր ու հպարտ իրանին բոլոր առավելությունները ցույց կու տար: Կապույտ շուխայե ձեռք մը հագուստ շինել տվեր էին իրեն որ աղեկ կը վայլեր իր կորովի ու առույգ մարմնին. ջլապինդ բազուկները հազվագյուտ ուժ մը պետք էին ունենալ, մինչդեռ կարճ ու ամփոփ փոխանին զանգապանը աղդրերուն հարուստ ու բարեձև լեցունությունը կը հաստատուէր:

Փերայի մեջ նորություն մը եղավ այս նորեկ պահապանը, կիները հիացան ու սքանչացան այս երիտասարդին վրա, որուն ամշկոտ համեստությունը նոր ու կանանց համար միայն հասկնալի հրապույր մը կու տար իրեն:

Վաճառատան համար ձգողության պատճառ մը եղավ այս պատանի մարդը. ինքը միայն շհասկցավ այն հետաքրքիր ու մանրախույզ նայվածքները որոնց ենթակա էր. ամենքը համակրելի կը գտնեին զինքը ու չէին քաշվեր բաց ի բաց իր երեսին ըսելու այնպիսի անհավատալի համարձակությամբ մը որուն վրա կը զարմանար:

— Ամուսնացած ես, կը հարցնեին իրեն ամեն կողմե. Ու հաստատական պատասխանին վրա, որը կը ցավեր, որը կը ծիծաղեր. այս պոլսեցի կիները կատակը կը սիրելին. այնպի-

սթ, հիմար բաներ կը տեսներ որոնց վրա հազիվ իր խնդուքը կը զսպեր:

Առանց բացորոշ բան մը գիտնալու, իր նրբամիտ դրսեցիի քննազոյնովը կ'ըմբռնեն սակայն որ իր նպաստավոր ընդունելութունը ավելի վայելուչ մարմնին կը պարտեր քան թե իր աշխատութեանը:

«Փոննթան»-ի վաճառատան մեջ առջի օրերը Մարտիրոսի համար ապշության, զարմանքի ու սքանչացման օրեր եղան:

Այս բազմահարկ ու փառավոր շենքը, իր հազար ու մեկ բաժանումներովը, օձապտույտ սանդուխներովը, ճոխութեամբը, հաճախորդներու անընդհատ հոսանքովը, պատիկ բայց երանելի քաղաքի մը ազդեցութունը ունեցավ իր վրա:

Առտվրնն մինչև իրիկուն ոսկիներու, մեծիտիներու հընչունն էր որ կու գար դրան մոտ դրված սեղանին կողմեն, ուր հատուկ պաշտոնյա մը տոմարներու վրա ծռած՝ անհավատալի գումարներ ժողվելու միայն զբաղած էր:

Հաճախորդներ, մեծ մասամբ կիներ, համարձակ, երեսնին բաց, ամեն ազգե, գլխավորապես ֆրենկներ, մինչև անգամ քրքուհիներ ու հայուհիներ, շարված ներկված, միշտ գեղեցիկ ու ա՛լ ավելի գեղեցիկ լինելու հետամուտ՝ կու գային անվերջանալի պահանջներով, վեճերով զբաղեցնելու բոլոր խանութը:

Ինքը՝ հոն կանգուն էր, շվարած, բան մը չհասկնալով այս տարօրինակ ու միջազգային լեզվեն զոր կը խոսեին և այս առուծախեն որուն օգտակարութունը չէր ըմբռներ: Հետո քնն ալ վարժվելով քիչ քիչ այս բուրդե, մետաքսե, ասվիե, շղարշե, թավիշե ծրարներուն զորս մեկ օրեն մյուսը այս կանանց շրջազգեստը դարձած կը տեսներ, տակավ առ տակավ հասկնալով այս ամենը, ֆրանսերեն բառեր շարունակ լսելով ու սորվելով: Պարապ չէին թողուր գինը խանութին մեջ, անընդհատ տարուբեր այս բոլոր նյութերուն մեջ զորս մեկ տեղեն մյուսը կը փոխադրեր մինչև իրիկունն:

Եվ գիշերը երբ այս բոլոր ժխորը դադրեր ու մինակ մնար ընդարձակ խանութին մեջ, վարանոտ ու հետաքրքիր, կը փառնեիր, կը ջանար հասկնալ իր շուրջի բոլոր նյութերը:

Ղոս Ֆիլտեհոսե կամ մետաքսե կանացի գուլպաներ գուլ-
նըզգույն, բանված, մինչև զիստը ամփոփելու շափ երկայն-
որոնց ներդաշնակ շրջագիծը՝ մարմնին ճշտությամբ պատ-
կանելու համար ձևված էր. անդին ճերմակեղեններ՝ սպիտակ
ու նուրբ վուշե որոնց իր համբակ մտքովը գործածության
տեղ չէր գտներ. շապիկներ՝ երկար, լայն, թափանցիկ, փըր-
փուր տանթելներով խառն, որոնք կուրծքը մերկ ձգելու քան
թե ծածկելու համար պատրաստված էին. ուրիշ ճերմակեղեն
հանդերձներ, կարված թե կարվելիք, չէր գիտեր, վասն զի
է՛ն անհրաժեշտ մասերը իրարմե անջատ ու բաց թողված կը
տեսնվեին. ավելի անդին գլխարկներ, թռչուններով կամ ծա-
ղիկներով զարդարուն, կոշիկներ տարօրինակ ձևերով, ձեռ-
նոցներ, պախճավանդներ, ծնրակապեր—այս վերջինները կը
ճանչնար հայրենիքեն, և զորս երբեմն իր ծունկին վրա կը
փորձեր—վերջապես հազար խոռվիչ ու հեշտավետ առարկա-
ներ, մանավանդ դեղաբույր փոքրիկ ու զարդարուն շիշեր ու
բոնք իր դրսեցիի դյուրագրգիռ քիթին համար ամենեն ախոր-
ժելի էին:

Բայց վերի հարկը ո՛ր ավելի զարմանքներու կը հանդի-
պեր. կար կարողներու աննյակին մեջ, մերկ, բուրբուլին մերկ
կին մը, ո՛չ, կանացի փայտաշեն մարմին մը, ճշմարիտ ու
կենդանի կարծվելու շափ ճարտարությամբ շինված, իր զմայ-
լած աչքին կը պարզեր, հայտնի լրբությամբ մը, այն բոլոր
թաքուն հրապույրները որոնք իր նոր ամուսնացած երիտա-
օարդի տենդագրգիռ արյունը կը բորբոքեին: Ու մինչև լույս
չէր քնանար, կանանց մարմնին համար մտածված, երևա-
կայված, ստեղծված այս բոլոր խոսուն և գրգռիչ նյութերեն
չրջապատված, որոնց բոլորին վրա, իբրև հրաշալի աշխարհի
մը մեջ, այդ մերկ կինը՝ սեգ, խրոխտ, բայց միանգամայն
կարծես թե անձնատուր ըլլալու պատրաստ, կը տիրեր իր
մարմնին շացուցիչ գեղովը: Ու կանանց հատուկ, անոնց
գաղտնիքներովը, հրապույրներովը լեցուն այս քաղաքին մեք
անզգա պահապան մնալու դատապարտված՝ այս երիտասար-
ձը կուրտ աքաղաղի տարօրինակ դեր մը կը ստանար:

Հայրենիքը, Զարդար, իր մանկամարդ կիներ, կը սպասեր: Իրենց սուրբ պսակեն ի վեր հագիլ մեկ երկու ամիս էրկանը երեսը տեսած էր, ու ստակ վաստկելու աննահանջելի հարկը՝ հեռավոր երկիրներ առաջնորդած էր զայն:

Կը սիրե՛ր արդյոք այն երիտասարդը որ իր ամուսինը եղած էր. այն կույր ու անտրտունջ հնազանդության մեջ որ հայուհիներու բոլոր կյանքը կը կազմե՛ այդ կողմերը, ո՛չ խորհելու և ո՛չ զգալու տեղի մնացած է. իրեն չէին հարցուցներ երբեք թե կ'ուզե՛ր այն մարդը, զոր իրեն սահմանած էին. ինքն ալ չէր մտածեր անոր վրա. ո՛չ կատեր և ո՛չ կր սիրե՛ր զայն մինչև իր ամուսնության օրը: Եվ ամուսնութենեն ետքը ա՛յնչափ քի՛չ ատեն անցուցած էր հետը, այնչափ մտերմութենե՛ն զուրկ, որ գրեթե պաշտոնական եղած էին իրենց հարաբերությունները՝ միևնույն հարկին տակ բնակվող բազմաթիվ ազգականներու աններող նայվածքին տակ:

Այդ նոր ընտանիքին մեջ ուր կը մտներ զլխավորապես ծառայության համար, ամենեն քիչ իր էրկանը կը պատկաներ. վասն զի կեսրոջը, աներին, մյուս ազգականներուն սպասավորությունն էր իր ավագ պարտավորությունը:

Այս գեղի աղջիկը գորովի և սիրո անսպառ գանձեր ուներ սակայն իր սրտին խորը, որոնք մեկ բառով, մեկ զգվանքով թերևս պիտի հայտնվեին: Բայց ավանդությունը կար իր աչքին առջև, իր ամուսին հորեղբայրներուն կիները կային, նույն իսկ իր կեսուրը կար դեմը, Պոլիս գացող մնացող ամուսիններու սպասելով, տանը անհատնում հոգերուն ու աշխատությանցը մեջ մաշելով ծերացած կիներ, հիմա գրեթե պառավներ, ճիշտ իրեն պես, նոր հարսի պես լռիկ ու խոնարհ՝ այդ մարդոց քով որոնք հանկարծ, երկարատև տարիներե ետքը, հիշեր էին թե այդ դժբախտներուն ամուսիններն էին իրենք ու հայրենիք վերադարձեր էին, այլևս անսպասակ ու անօգուտ դարձած ամուսնական կյանքը շարունակելու:

Ահա այս հեք, աղերեկ ու կորաքամակ օրինակները կային իր առջև, որոնք սովբերներու պես անխոս՝ իր շուրջը կը

գառնային, և Զարդար էրիկ կնկան ուրիշ տեսակը չէր երևա-
կայած երբեք:

Զգարմացավ ուրեմն երբ կարգը էրկանը եկավ մեկնելու:
Իր մշտնջենապես կրավորական դերին մեջ գավառացի հայ
կինը գանգատելու անգամ զօրություն չունի. Պուսեն թուղթ
եկավ. հորեղբոր մը գալուտը իմացուցին ու Մարտիրոսի
մեկնելու պատրաստությունները տեսան. հարաւ՝ իր հոգածու
ամուսինի պատրաստությամբը՝ երկու զույգ բուրդե գուլպա
շինեց, մայրը ու մյուս ազգականները մեյ մեկ հիշատակ
տվին ճամփորդին ու երկուշաբթի օրվան կարավանով մոտի
գյուղեն Պուխ գացող ուրիշ երիտասարդի մը՝ Խաչոյին հետ
ճամփա դրին զայն: Զարդար մինչև իրենց արտը, որ ճամ-
փուն կողմն էր, մեկտեղ գնաց ու վերջի պահուն երբ հրա-
ժեշտի ողջույններ փոխանակվեցան, արցունքի փախստական
կաթիլ մը սահեցավ ինկավ հարսին աչքեն երիտասարդին
ձեռքին վրա, այսչափ ահա այս բաժանման բոլոր սրտա-
հազությունը:

Մարտիրոսի մեկնելեն ի վեր հարսը իր բաժինը առած էր
տան աշխատութենեն ու իր տեղը կեսուրը հանգստյան կոչ-
ված. հաց եփել, կնթ կթել, շուր ու փայտ բերել իրեն կ'իյ-
նար միշտ, ու երիտասարդ կինը՝ ազարակի կենդանիներու
հատուկ հեզությամբը իր ծառայությունը կը կատարեր:

Գ.

Փերայի Մեծ Փողոցին մեջ վաճառքի ահագին հակի մը
անտանելի բեռին տակ ճնշված, քրտնաթոր, ճակատներնուն
երակները պայթելու շափ ուռած, հագուստին պատառուն,
ցեխոտ, շորս բեռնակիրներ, մեկը ծերուկ; այս տառապանք-
ներուն տակ ալևորած, մյուս երեքը դեռ երիտասարդ, կ'անց-
նին հեկուկ:

— Խաչո՛, պոռաց ձայն մը անոնցմե մեկուն:

Խաչո գլուխը դարձուց, մեծահարուստ վաճառատունն մը
իր անունը տվող ձայնի տերը ճանչնալու համար:

Նոր լաթեր հագած գեղապանժ երիտասարդ մը, կապույտ ըողիկին մեջն ցույց տալով վահանաձև կուրծքը, ածիված, մաքուր, ֆեսը աչ կողմ ծռած քիչ մը, իր փոխանին փոթերը շտկելու զբաղած, վաճառատան դրան մոտ կեցեր ու իրեն կը ձայներ:

Բեռնակիրները արդեն ուժասպառ վար դրին իրենց բեռը, բայց Թաղապետութեան շավուշները ընդդիմացան. Փերայի Մեծ Փողոցը հոգնութիւն առնելու տեղ չէր. բեռնակիրները շունչ առնել կ'ուզեին և շավուշները թող չէին տար:

— Օլմագ, կ'ըսեր սպիտակ ժապավեններով զարդարված ու մեջքը սուր կապած կես-լեզու հույն պաշտոնյա մը որ, անոնց մեծը կը թվեր:

Բեռնակիրները իրենց հայախառն թուրքերենով կը բողբոջէին.

— Պիզիմտե ճանիմիզ յո՞խ մի'. պե մարդ աստուծո, կը գոչեր ծերուկը:

Գլխարկավոր անցորդներ կը շրջապատեին զիրենք, կիները կանգ կ'առնեին՝ վեճին պատճառը իմանալու հետաքրքիր. Ու բեռնակիրները կը ծոռեին իրենց տաժանելի խաշին տակը մտնելու համար նորեն:

Աղքատութիւնը հարստութեան դեմ կանգ առնելու իրավունք շուններ:

Մարտիրոս իր շորս ճեմշերտներուն հեռանալը տեսալէ, ո՞րը հաշոն, ո՞րը ինք. և սակայն միևնույն գեղեն էին գրեթե, միևնույն տարիքը ունեին և միասին մեկնէր էին երկրեն. հաշոն ալ կայտառ ու հաղթամարմին տղա մըն էր, իր նշանածը թողած, ինչպես որ ինքն ալ իր կինը ձգած էր՝ ստակ, միշտ ստակ, հավիտյան ստակ վաստկելու համար:

Ինքը Փերա էր ու հաշոն Ղալալաթիա մնացեր էր. մեկը լերան վրա, մյուսը ստորոտը, և կը թվեր թե երբեք այդ ստորոտեն վեր չպիտի կրնար ելլել: Մարտիրոս այս բաղդատութիւնը կ'ընէր մտքեն:

Աղեկ շահ կար իր ծառայութեան մեջ ու աղեկ հաճույք. հայրենի տան աղքատիկ ու միօրինակ կյանքը՝ լուսուն ճեղքովելուն հետ անհետացող անհաճո և անկարելի երազի մը տը-

պաՎորութիւնը կը դառնար հետզհետեւ. այս բոլորովին ի-
գական աշխարհին սեմեն ուր հագիվ ոտք կը կոխեր, ապա-
գան փայլուն ու հիանալի կ'երևար. ֆրանսերեն սորվիլ կը
սկսեր ահա ու մատամ կ'ըսեր տիկիններուն խոսած ատենը,
վասն զի տիկիններուն հետ կը խոսեր. շարունակ փոքր ու մեծ
ծրարներ կը տաներ անոնց տունը ու պախշիշ կ'առնէր:

Հայտնի էր որ քիչ շատ ամենուն հաճելի սպասավոր մըն
էր: Ֆրանսուհի մը՝ արեւելքցիներուն այս կատարելագործյալ
տիպարին սիրահար, դե մանավանդ փերացի հայ տիկին մը
ամենեն անակնկալ կերպով իր փոքրիկ ծառայութիւնները կը
վարձատրեին ու ինքը այս ներհակ, նախանձոտ ու ոսոխ,
հրապուլներուն մեջ կը վարաներ իր դեռարույս պելսերը
շոյելով:

Ե.

Հայ տիկինը հարուստ վաճառականի մը ամուսինն էր
շարունակ հողացավե տանջվող էրիկեն զզված՝ մոռցեր էր
որ այս ծեր բայց հարուստ մարդը աղքատութենէն գուրս հա-
նած ու իրեն կին ըրած էր զինքը:

Այս հարստութիւնը՝ զոր ատեն մը աղքատութեան խոշոր
բացուցովը տեսած էր՝ շէր փոխարիններ հիմա հիվանդոտ ու
ալեւոր մարդու մը կինը ըլլալու դժբախտութիւնը և այս առու-
տուրեն՝ որ իր ամուսնութիւնն էր՝ պարագաներուն ներածին
չափ՝ զոչումը հայտնած էր:

Անկախ, ինքնիշխան, իր անսահման ազատութիւնը ինչ
բանի գործածելու շվարած՝ այս կինը ամեն օր Փերայի խա-
նութներուն մեջ թափառիկ, մեծածախ արդուզարդի մտմտու-
քով զբաղած, ոչ ոք գտած էր մինչև այն ատեն իր արտակարգ
բնավորութեանը հարմար: Շուրջը դարձող երիտասարդները
միշտ մեծարանքով ու փայփայանքով վայելեր էին զինքը և
սակայն այս թույլ ու վատ եղանակը շէր իր տարփատենչ
երազը:

Հանկարծ օր մը իր հաճախած խանութներեն մեկուն մեջ երիտասարդ մը տեսավ առույգ, գեղեցիկ ու կոպիտ, որ ճիշտ իր փնտրած առնական տիպարն էր, և այն վայրկյանն ան եղավ իր միակ կիրքը: Այլ չպակսեցավ այդ վաճառատունն մանր մունր բաներ գնելու պատրվակով: Անթիվ, անհամար ծրարներ կը դրկեր տուն գորս Մարտիրոս հոժարափույթ կը տաներ, ու երբ պատահեր որ իր մեծածոխ շրջագգեստը երիտասարդին դպեր, կամ դրամ տալու առթիվ իր քնքույշ ու փափուկ ձեռքը անոր լայն, ամուր ու ջղուտ ձեռքին հանդիպեր, սարսուռ մը կանցներ իր մորթին վրայն:

Երբեմն տունը կը գտնվեր ու մոռցված հանձնարարություն մը լսելու համար Մարտիրոս մինչև հանրմին երանավետ սենյակը կ'ելլեր:

Այսպես շարունակեց տիկինը ատեն մը, բայց հետո համբերությունը հատավ. վերջապես այդ գեղեցիկ համալը սեպելու մարդ չէր: Բայց միշտ հնարամիտ ճարտարությամբ իր տեսակցությունները կարգադրեց այս դրսեցի տղուն հետ որուն անփորձ պարզմտությունը իր տարփանքին սաստկությանը չափ մեծ էր: Կը զգար որ հիմարություններ ընելու կարող էր անոր համար. ու թաղված գանձ մը գտնող ագահի մը պես իրեն միայն վերապահել ու հատկացնել կ'ուզեր զայն, մինչդեռ Մարտիրոս՝ որ իր լեռնցի մարդու բնությունը ձգելու ատեն ունեցած չէր, այս քաղաքի մարդոց ու կիներուն վրա հավասարապես կը զարմանար:

Եվ այս զրոսանքներուն մեջ մոլորված, հայրենի տնակին մեջ թողած օրինավոր ամուսինը չէր հիշեր այլևս. այն արցունքով գրված տողերը գորս հեք կիներ իր ձեռքը կը հասցներ, անոր քարացած ու ապսկանած սիրտը շարժելու անկարող էին. ստակ կը դրկեր որչափ որ ուզեին, բայց դառնալու խոսք մտիկ չէր ընել:

Ու հեմշերիները, անդին, իրմե քայլ մը հեռու, խնայողությամբ ու զրկանքով ստակ հավաքած, մաս առ մաս կը վերագառնային հայրենիք, սիլանուն խավուշմիշ ըլլալու:

Չմեռնամուտին, շրջակա գյուղերեն շատեր Պոլսեն դարձան եկան. ամուսիններ, նշանածներ ու աղջիկներ խնդացին. գյուղային ու ընտանեկան կյանքը իր բոլոր սուրբ ու մաքուր եռանդովը վերակենդանացավ:

Խաշոն այդ վերադարձողներեն էր. արտ մը ու զույգ մը եգ գնելու շափ ստակ ժողվեր ու եկեր էր. նշանած էր արդեն ու հարսնիքը շուշացուցին. Մարտիրոսի մեկ հորեղբայրը կնքահայր եղաւ. ամենրը կը սիրեին Խաշոն. ուրախության, տոնի օր մը եղավ հարսնիքին օրը:

Ջարդար հոն էր. իրեն ալ ճիշտ վեց տարի առաջ այսպես ուրախությամբ տոներ էին հարւնիքը. դրացի ու գյուղացի եկեր էին, այո՛, ճիշտ այսօրվա պես հազար մաղթանքներ րնելու. Բայց քանի մը օր վերջը էրիկը ձգեր գացեր էր զինքը ու ա՛լ չէր երևցեր, և իր առանձնությունն ու լքումը ամոթ մը կը քվեր իրեն՝ այս ցնծահույզ բազմության մեջ:

Ծաղարձան. հետևյալ օրը իրենց ամայի տնակը բոլորովին մութ ու խավար երևցավ իր աչքին:

Գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով սրտաբուխ ու վատով եկեղեցի վազեց ու տիրամոր պատկերին առջև արտասվելով իր խնդիրքը ըրավ. և տիրամայրը, արծաթե թագը գլխուն, ունկնդրեց իր սեցած ոսկեզօծ շրջանակեն, ինչպես շատերուն աղաչանքներուն էր ունկնդրած:

Ապա ձմեռը հասավ իր բոլոր սաստկությամբ, իբրև թե այս հայրենիք դարձողներուն հիշեցնելու համար որ հարմար ժամանակին հասած էին հայրենի վառարանը:

Ու Պոլսեն լուրեր, տեղեկություններ կու տային գյուղե գյուղ անոնց վրա որոնք այս աշնան չէին կրցած միասին դառնալ. կարապետ հաջորդ տարին, իսկ կիրակոս մյուսին պիտի դառնար: Միայն Մարտիրոսի վերադարձին խոսքը չկար: Հետո ձյուն ու քառույց ամեն կողմ, ամեն ոք իր տան մեջ փակված, և այսպես տարի մը ևս լրացավ:

«Փոփոխան»-ի վայելչակազմ պահապանը աղեկ ճամփոս մեջ էր: Մուլությունն ու ապականութունը սահուն զառիվայք մըն է որուն կեսին վրա կանգ առնել դժվար է:

Տարիները կ'անցնեին միշտ ու ինքը, Փերայի փողոցներուն մեջ կը շրջեր թափառահած, միշտ մաքուր հագված, ածիլված, սև պեխերը ոլորուն ու հնդիկ իշխանի մը պես պահելով իր հայրենի զգեստները որոնք իրեն այնքան աղեկ կը վայելին: Օր մը միայն, փորձի համար, եվրոպական զգեստներ հագած էր և այն օրը ոչ ոք երեսը նայեցավ:

Հիմա Փերայի ամեն սովորությանցը, զրոսանքներուն մուլությանցը տեղյակ մեկն էր. բավական ատենն ի վեր անա կը վարեր գեղեցիկ ու առույգ հսկա մարդու դերը:

Այս կյանքը չէր կրնար տեւել այսպես. իր ազդած հրապույրը կը ռամկանար. առջի հետաքրքրությունը կը նվազեր:

Նոր եկող պարզամիտ տղան չէր. բայց ի՞նչ օգուտ, հարուստ տիկնանց համակրությունը՝ ծառերուն վրա կեցող թռուլուններուն պես անհաստատ է:

Իր պաշտպանուհին ճամփած էր զինքը, ու խանութին մեջ հին օրերու վաստակին տասներորդը անգամ շուներ. մոտան անցնելը այդ վաճառատան մեջ գտնվող բոլոր նյութերուն ճակատագիրն էր, և ինքն ալ այդ նյութերեն մեկը եղած էր բավական ատեն: Սակայն վստահ ու հանձնապաստան ձև մը ստացեր էր ու իր երիտասարդության ատենն մնացած վարժությամբ մը, եթե ոչ տիկիններու, գեթ կար կարողներու կամ ասդին անդին տուներու մեջ աշխատող սպասուհիներու մոտ հարգի էր:

Հանկարծ հայրենիքեն թուղթ մը եկավ որ բռնի կը հիշեցնէր իրեն մոռցած ու ոտնակոխ ըրած սրբազան պարտավորությունները. այն բարակ պահարանին մեջնն ելլող քառածալ թուղթի կտորը անխուսափելի պարսավ մըն էր ուսկից ակամա կ'ամչնար. այդ անզգա փոքրիկ սուրհանգակը ընտանի և անողոք մարդու կերպարանք կ'առնէր և զինքը կը հանդիմաներ: Ո՛րքան արժանի էր այս հանդիմանությանց.

այն ատեն կը զղջար, ինքնիրեն որոշում կու տար երկիր երթալու. վաղանցիկ ու անհաստատ որոշում զոր գործադրելու ուշժը կը պակսեր իրեն:

Ու այսպես կը համոզվեր որ Պոլիս մնալի ուրիշ միջոց չկար իրեն, ու ժամանակը կ'անցնէր:

Օր մըն ալ զգաց որ տարիքը առնելու վրա էր. սպիտակ թելեր կ'երևային մազերուն մեջ. հայելին՝ ավերած ցուցուց իր դեմքին գիծերը: Զարմացավ. ինչ շուտ. երկու օր մտածեյ ստոր վրա, հետո դարձյալ շարունակեց իր առջի ընթացքը:

Հարցնողներուն ա'լ չէր ըսեր որ ամուսնացած է. բավական ատենն ի վեր վաճառատունն ալ ելած էր ու դրամի նեղութիւն ունեցավ:

Պարտիզակցի սլասուհի մը՝ վերջին մնացորդ իր նախկին հարաբերութիւններուն, ա'լեցուցած բոլոր ստակը, իր շորս հազար դրուշը կուտար իրեն եթէ զինքը կնութիւն առնէր:

Մարտիրոս բեռնակրութիւն ընելու ուշ և կամք շունք գործ մը բռնել կ'ուզեր ու գործը առանց դրամագլխի չըլլար: Ինքնիրեն ըսավ նաև թէ քանի որ երկիր չպիտի երթար, առանց կնոջ ապրիլը անկարելի էր:

Գաղտնի ու անձայն պսակվեցան, գողերու պես, առանց պատրիարքարանին լուր տալու, բարեկամ մը հրավիրելու. ոսկի մը տվին քահանային ու խնդիր շմնաց: Այս եղավ իր վարած կյանքին վերջավորութիւնը:

Ը.

Հայրենիքը իր կինը կը սպասեր. ձմեռը ամառվան, ամառը ձմեռվան կը հաջորդեր, ու տարիները կ'անցնէին անփույթ ու անտարբեր իր թախծալից ու սգավոր կյանքին համար:

Պոլսեն թուղթերը ցանցառ և ուշացած կու գային. փոլոսները չէին վճարվիր ա'լ ու աները իր նամակներուն մեջ կը սպառնար հարսը վճարել երբոր երկրորդ փոլոսն ալ անվճար մնար. տանը մեջ ամենքը զինքը հանցավոր կը բռնէին էրկանը անտարբեր ընթացքին համար:

Գացողները կը շարունակեին Պոլսեն դառնալ, ու պատե-
նիներ կ'երթային պանդխտութեան տառապանքներուն պակա-
սը լեցնելու մայրաքաղաքին մեջ: Ու թուղթերը կը ճամփին
գեղեն, բարեներե, րնտանյաց անդամներու ողջ առողջ ըլլա-
լուն լուրեն և ստակ ղրկելու հավիտենական պահանջումեն
բաղկացած: Պատասխան չկար: Հարսը՝ հիմա կատարյալ կին
եղած՝ կրնար երբեմն անկյուն մը քաշված արտասւլել:

Ամեն կիրամուտքի եկեղեցի կերթար. կիսակործան ու
բյուղին տնակներուն պես հին ու սևցած եկեղեցի մը ուր
պզտիկուց ի վեր գացած էր և ուր իր պսակը օրհներ էին:

Հոն, սուրբերու պատկերներուն դեմ զորս լուռ բայց անա-
չառ վկաներ կը կարծեր իր ամուսնութեան, իր տառապանքը
կը պարզեր ու ջերմեռանդ աղոթքներովը, որոնք հանդիմանու-
թեան պես բան մը կը նշանակեին, պատասխանատու բռնել
կ'ուզեր այս եկեղեցին իր խորանովը, մասունքներովը, բոլոր
սուրբերովը, իր կործանած հույսերուն համար: Սակայն այս
հավիտյան բացակա էրկանը համար ըրած աղոթքները չէին
փոխեր իր ճակատագիրը:

Այն ատեն հարկ կ'ըլլար համոզվիլ, բոլորովին հույսը
կտրել այս ամեն ժամ սպասված ու ամեն ժամ ի դերև եղած
վերադարձն:

Ճիտեր, ստույգ գիտեր ալ որ ամուսինը չպիտի գար. բայց
ֆրիկունը, առանց ուզելու, քայլերը կ'առաջնորդեին զինքը
այն արտք ուրկե վերջին անգամ տեսած ու Պոլիս ճամփած էր
իւր երիտասարդ էրիկը: Հոն, կանգուն և առանձին, հեռուն տա-
բածվող ընդարձակ ու հարթ դաշտին վրա պտտցնելով իր
հետախույզ նայվածքը, Այրին դեռ կը սպասեր: ✕

Ա.

Ոչ ոք իրեն չափ աստվածասեր ու աստվածավախ էր միանգամայն. կյանքի բոլոր երևույթները, բնության բոլոր գաղտնիքները աստուծո գաղափարովը կը բացատրեր ու կը հասկենար ինքը՝ խելացի կին մը սակայն:

Աղոթքը իր հոգվույն ամենեն անդիմադրելի պետքն էր, հորմեն մորմեն ժառանգած այս որոշյալ ժամերու աղոթելու սովորութիւնը զոր զավակներուն թողուլ կը խորհեր:

Իր ամուսնութեան առջի օրեն, դեռ երիտասարդ կին ու աղքատացած մարդու աղջիկ, էրկանը փարթամ ու հարուստ տանը մեջ շէր կրցած համակրութիւն շահիլ, ու պարտավորված էր հյուրի մը պես, ավելորդ, ձանձրացուցիչ օտարականի մը նման, զգույշ ու անձայն մնալ, ոտքին մատներուն վրա կոխել: Այն ատեն ժամասիրութիւնը իր ճշմարիտ սփոփանքը եղած էր:

Այն գեղին, ուր Սոֆիկ հանրմ հարս եկած էր, կը սիրեր փոքրիկ եկեղեցին. պարտեզ մը կը բաժներ իրենց տունը աստուծո տունեն: Իր հարսանեկան սենյակին մեկ պատուհանեն կը դիտեր ծովը մշտաշարժ ու անհուն կապույտովը. մյուսեն՝ եկեղեցվույն կամարները, երկուստեք դուրս ցցված պահարան-

Ներով, որոնք շենքին երկայնքին հետ ամրակուռ ու քառակուսի խաչ մը կը ձևացնեն, իբրև անքույթ ու անշարժ խարիսխ մը որուն իր ձևոքն էր փարիլ:

Իր ամուսնութիւնը որով աշխարհի պայքարին մեջ կը թևակոխեր, աստուծո բացորոշ կամքին վերագրած էր միշտ և այս անծանոթ տան ու կյանքին, նոր բացվող ապագային մեջ այս ուղևորութիւնը՝ ամենազոր էակի մը երաշխավորութեանը տակ դրած էր:

Ուրիշներ՝ պարի, խրախճանութեան, զբոսանքներու համար կը հագվեին. ինքը՝ կիրակի առտունները եկեղեցի երթալու, վերնատան իր հատուկ անկյունին մեջ կենալու աղոթելու համար կը սիրեր արդուզարդը, որուն մեջ ցույց կու տար ընտրանքով ու ճաշակով հագվող կնոջ բնական գերազանցութիւնը:

Գլխարկին, կոշիկին, շրջագոստին բարեձևութեանը զմայլողները հոն հանդիպած էին այս երիտասարդ կնոջը: Մեծ պահքի շորեքշաբթի օրերը, ծնունդի և զատկի տոները անպատում խնդութեան օրեր էին իրեն համար: Էրիկ մարդիկ բակին մեջ, բանկալին քով կը սլքտկային, կը սպասեին, երբ բարձրագլուխ կը հառաջանար, ժողովուն ու երջասիկ, փղոսկրե ծածկութիւնով աղոթագիրքը՝ ձեռքը և ամփոփ շրջագոստին եզերքեն ցույց տալով փոքրիկ կոշիկներուն ծայրը և հեշտաբույր հոտ մը ծավալելով շուրջը:

Երբեմն գավիթին մեջ կը կենար, ջերմեռանդ խաչակնքում-Ներովը, ծնրադրութիւններովը, մրմունջներովը զմայլեցնելով իր թաղեցիները և հատկապես այն աչրերը որ աւտուծո նվիրված այս գեղեցիկ կնկան հետամուտներն էին:

Բ.

Այս էր իր հրապույրը, իր հաղթութիւնը, սուրբ, բոլորովին կրօնական բան մը, իր խանդավառ կնոջ մարմնական անձկութիւնները՝ քսութեան ու թողութեան գաղափարներու աւժովը զսպելով շարունակ:

Եվ սակայն հաշիվ մը կար այս աստվածասիրութեանը մեջ: Ատենով հարուստ, հետո շքավորութեան մատնված հոր մը զավակն էր: Աղջիկ ատենէն երբ պլասմա շրջագգեւտի մը ա'խք քաշած էր բոլոր ամառը, երբ իրենց աղքատիկ կարասիներուն նայելով, ճոխ ու զարդարուն սենյակի մը կարոտովը տանջված էր, երբեք հուսակտուր եղած չէր. կը զգար, ինչուն չէք գիտեր թեև, որ այս շքավորութիւնը վաղանցիկ բան մըն էր, այս հինումին տունը վերջնական կայան մը չէր: Կը հիշեր, իբրև մշուշի մը մեջէն, իր մանկութեան օրերուն փարթամ վիճակը, բազմաթիվ սպասավորներով ընդարձակ ապարանքը, անհատնում սրահներով ու սենյակներով լեցուն, հեռանկար մը որ կը հրահրեր, կը տոշորեր իր երիտասարդուհիի իղձերն ու տառապանքը:

Ու կը խորհեր որ այս ամենը վերագարձնելու, իրականացնելու կարող մեկը, աղերսանքի ունկնդրող հազվագյուտ մեկը, քովը, մոտը, գլխուն վրա էր, աստված: Եվ իր ամուլ մնացող փափագներուն, փառասիրական ցնորքներուն սաստկութեանք շափ, աստուծո վրա իր հավատքը զորավոր ու հաստատ կք դառնար:

Կը հավատար որովհետև անհրաժեշտ էր այդ հավատքը իր կարոտ ու զրկյալ հոգւոյն:

Իսկ հիմա այնչափ ավելի որքան այդ պատանուհիի երագները՝ անհուսալի, ո'հ, բոլորովին անհուսալի ամուսնութեամբ մը ստուգութեան փոխված էին. և անկեղծ երախտագիտութեամբ մը լեցված, ինքը գոհ ըլլալուն համար կարծելով որ ամենքն ալ պետք են գոհ ըլլալ, պարզամիտ և ակամա ետութեան մը բերմամբ, ինքն ալ փոխադարձապես պաշտպան կը կանգներ իր աստուծուն ամեն կարգի թիրահավատներու դեմ որոնց շատնալը կը դիտեր ցավով ու զարմանքով: Կը մաքառեր անկեղծ եռանդով մը, շղթալով իր փաստերուն տկարութիւնը:

Կը ծաղրեին գինքը, կը խնդային իր անդրդվելի համոզմանը վրա. ամեն կերպ աղետներ, մահ, ավերում, հրդեհ, աղքատութիւն կը թվեին իր առջև, համար պահանջելով այս ցավերու և անիծից աստուծոմեն: Ոմանք, հայհոյիչնե՛ք, անոք

գոյությունը կ'ուրանային ու Սոֆիկ հանրմ, չկրնալով այս նախատինքներուն տոկալ, ոտքի կ'ելլեր ձեռնամած գոչելով.

— Անուշիկ աստվածս, աս ինչե՛ր պիտի լսեմ եղեր:

Ինքը բարիք միայն վայելած էր անկե, այդ մահերուն, ավերումներուն զոհ գացող անձերուն համար անշուշտ աստուծո արդարությունը այնպես տնօրինած էր, և այս պատուհասները առանց պատճառի չէին հարկավ:

Գ.

Հիմա «վերադարձի վրա» կին մըն էր. բացորոշ ժերության մեջ թեկնոյսի և առաջ կիները երիտասարդության, թարմության հրապույր մը կը վերստանան միշտ. Սոֆիկ հանրմ այդ վերջալույսի հրապույրովը կը փայլեր, իր աղջկանը չէին փոխեր զինքը: Գարձյալ առջի հավատացյալ կինն էր, թեև այն քսանհինգ տարիներուն, որոնք անծանոթ ու թշնամի հովե մը մղված ալիքներու պես եկեր անցեր էին, շատ կորուստներ տված էր: Իր կրոնասիրությունը անդրդվելի մնացած էր սակայն այն հարատև ձախորդությանց մեջ զոր շրմբոնել կը սկսեր: Քանի մը տարվան մեջ շորս զավակներե երկուքը մահը առեր տարեր էր իր ձեռքեն և էրկանը հարստութենեն Բոնսալիտեի կորուստներու, հիմնահատակ փճացումին հիշատակը մնացած էր:

Ի՞նչ բանի համար արդյոք աստված կը պատժեր զինքը. հետաքրքիր, անձկահույզ կը քններ կը պրպտեր իր կյանքը, ուշադիր՝ սև բիծ մը, շար գաղափար մը շմոռնալու շափ. այս անվերջ հետախուզություններուն մեջ ոչինչ կը գտներ՝ անընդհատ դժբախտությանց արժանանալու շափ կարևորություն անեցող: Կը սարսափեր մանավանդ վերահաս աղքատութենեն, Փժգոհ և անհանգիստ կը մնար միտքը, զարմանալով այս բարեկամ աստուծուն իրեն դեմ բռնած տարօրինակ ընթացքին վրա:

Կ'աղոթեր, հարցումներով լեցուն աղոթքներ, իբր թե իր մտերմին երեսին ըսեր.

— Ի՞նչ պատճառով մեզի նեղացած եք:

Ի՞նչ կար անցած դարձած մեջերին այսչափ գժտելու հա-

մար. և ընդունելի պատճառ մը գտնելի հուսարեկ, հարյուր
անգամ քալված ու թողության արժանացած մեղքերու վրա
միտք հոգնեցնելի ձանձրացած, կ'առանձնանար իր սենյակը,
առջի հարսանեկան սենյակը, և աչքին առջև ցածուկ եկեղեցին
իր քառաթև որմերով կը տարածվեր, իր կամարներուն ուռեց-
քը կը թավալեր օդին մեջ, հանդարտ ու անփույթ առջի օրվան
պես. Խարիսխը կը շարունակեր վստահություն ներշնչել:

Հետո պզտիկ հաշտության թվական մը սկսավ աստուծո և
իր տանը մեջ. առջինեկ զավակը եկավ հասավ, ճիշտ ժամա-
նակին, վասն զի բոլորովին փճացած էին ալ. որքան աղո-
թած պաղատած էր աստուծո այս սիրական զավկին համար,
հիվանդոտ ու նիհար տղա մը: Ամենքը կը գովեին այս երթ-
տասարդը որ կառավարական պաշտոնի կոչված՝ փայլուն
ապագա մը կը խոստանար: Այն ատեն Սոֆիկ հանրմ ինք-
զինքը մեղադրեց վայրկյան մը կասկածած ըլլալուն համար
աստուծո անհուն գթությանը վրա. առտու իրիկուն իր եկեղե-
ցին վազեց, մոմ վառելով խորանին ու բոլոր պատկերներուն
առջև:

Շատ մը մարդիկ շտեմնել կը ձեռքնեին իր ամուսինը՝
իմացած ըլլալով անոր դրամական վիճակը: Հիմա զավկին
հաջողությունը լսելով նորեն բարեւ կ'սկսեին զինքը իբրև թէ
ճամփորդութենէ մը վերադարձած ըլլար:

Եվ այս տեսած բարիքին փոխարեն, երախտիք ճանչցող ան-
ձի պարկեշտությամբ, Սոֆիկ հանրմ, որոշեց աստուծո տան
պայծառությունը հոգ ու նպատակ ընել իրեն անկե ետքը:

Մեծ խորանին, պզտիկ խորանին, ավագ կամ լուր օրերու
հատուկ, պարզ կամ ոսկեզօծ վարագույրներով, շապիկներով,
գորգերով, ձեռագործներով եկեղեցին զարդարեց:

Սուրբ մուրացկանությամբ տունն տուն կը պտտեր, մեկուն
աղջիկը նշանելու, մյուսին հիվանդը առողջացնելու խոստու-
մով. ասոր, անոր, բարեկամ, ծանոթ կիներու ուխտ ընել կու-
տար ու նվեր կը հավաքեր: Իր եկեղեցվո սուրբին զորությանը
ապաստանած, ամենուն սրտին բաղձանքը առաջուց կը շնոր-
հեր, և եկեղեցին կը ճոխանար այս կանացի բարեպաշտության
արդյունքը եղող նվիրատվություններով. մինչդեռ իր մտքովը

այս ամեն ջանքերով տեսակ մը ապահովագին տված կ'ըլլար իր ընտանեկան հաջողութիւնը ապագա վտանգներն զերծ պահելու համար:

Դ.

Երեք օրն ի վեր Սոֆիկ հանրմ իր տղուն անկողնին քով կը հսկէ. երիտասարդը պտույտի մեջ մսած՝ ծանր թոքատապն մը կը տառապի: Սոֆիկ հանրմ շի հասկնար այս նոր հարվածը. բժիշկները կու գան կ'երթան զլուխին երերցնելով և իրենց ապիկարութիւնը, ուրիշ ամեն ատեն ծաղրելի, հիմա սպառնական ու ահարկու բան մը կը նշանակէ:

Կը դողա այս մարդոց երթեկէն, կը դողա անոնց խորհրդակցութիւններէն, վառն զի ասոնց խոսքը ի դերև հանելու կարող մէկը շի տեսներ իր քովը: Ու հիվանդին քնացած մեկ վայրկյանին, գիշեր թե ցորեկ, կը վաղե շնշաւպառ իր եկեղեցին, իր սուրբին, իր աստուծուն, իր բժիշկին ոտքը, արցունքով ու պաղատանքով օգնութիւն հայցելու, մինչդեռ խորանին առջև կան: Թեղը կը շարունակէ պլպլալ միօրինակ հատնումներով, նվաղումներով: Երբեմն, գիշեր ժամուն կը վախնա կը սոսկա թանձր ստվերներէն որոնց մեջ, ոչ սուրբի, ոչ աստուծո պատկեր կրնա զանազանել, հապա անտեսանելի ոգիներ, որոնք, իր գալուն, պատե սլատ կը վազվզեն ու եկեղեցիին պարապութիւնը աներևութ բազմութեամբ մը կը լեցնեն:

Հիվանդին քով կը ծածկէ իր տագնապները որոնք ալ հայտնի համարձակ կը գծագրվին իր դեմքին, իր ճակտին վրա. մագերը կ'ալևորին, և Սոֆիկ հանրմ, առանց ուզելու, առանց գիտնալու սևեր հագնիլ կը սկսի:

Հետո զավկին վիճակը ծանրանալուն հետ, փոխն ի փոխ աստուծո կամ մարդկանց ապավինելու վարանումներ, երկամրտութիւններ կ'ունենա: Կը զգա որ աւտված կ'ուշանա ու միանգամայն կը զղջա այսպես խորհելով մեղք գործելուն համար:

Մահը իր միակ ապավենը եղող այս զավակն ալ պիտի իլև արդէոք: Սոֆիկ հանրմին ակնարկը կը թափառի հեռուն

տարածվող, փրփրացող ծովուն ու իր մոտի ամուր խարսխին վրա. անիկա հիմա փրկության գաղափարը շարթնեցնել իր մտքին մեջ, այլ ստույգ նապարեկության մը տպավորութիւնը կը թողու: Ի՞նչպէս կ'ըլլա որ մինչև այս վայրկյասիս անոր միայն վստահած ու ապրած է, իր բոլոր կյանքը դրած այդ հիման վրա որ կ'երևա, կը շարտի, կը տատանի:

Մինչև վերջին վայրկյանին, քաջությամբ սպասեց իր զավկին քով. առտվան դամ նորեն եկեղեցի գնաց, վերջին բացատրութիւն մը ուզելու համար. պարտազեն անցավ, պահարանն ներս ւարդեցավ. ոչ ոք. իր ծանոթ փոքրիկ եկեղեցին էր. այս գիշեր ժամուն մերկ, ցրտին ու ամայի պատերը միայն տեսավ շուրջը, սարսուռ մը կը վազեր այս անզգա պատերուն վրա:

Խորանին առջև նվաղկոտ լույսի մը նշույլովը տիրամոր գեմքը նշմարեց իր հարատև ժպիտովը: Սոֆիկ հանըմ ծնրագրեց աղոթելու համար ու բարձրաձայն խոսիլ սկսավ:

Կանթեղին ցոլացումը հոս հոն դողդոջուն լույս մը կը նետեր, ու աղոթողին ւտվերը նախ գետնիս, հետո վերնատան, հետո քարե կամարին, հետո խռններուն վրա կը տարուբարեր, կը պտտցնէր ու անոնց համեմատ կտորտվելով կը պատշաճեցնէր:

Այսպես ժամերով կանթեղին վտիտ լույսը զբոսնեցավ անոր հետ, մինչդեռ կինը կը բողոքեր զայրագին այս անարձագանք պատերը արինցնելու, անոնցմե վերջնական խոսք մը առնելու ճիգով: Հանկարծ ետին դարձավ, ճերմակ ներկված պատերուն վրա շուք մը տեսավ, իր շուքը, և ու սգավոր իր ապագային պես, որ հիմակուց կը պատկերանար, սիրելիներու գերեզմաններուն վրա ուտոստող վհուկի մը պես:

Անկէ վերջը կանթեղին լույսը անհեթեթ նկար մը ձևացուց պատին վրա. այն երկաթե ձողեն, որ կամարին բացվածքը կը միացնէր, չվանով կախված մարմնի մը, աստվածածնին դեմ լեզու հանող մարմնի մը տատանումը գծեց, միօրինակ և հետըզհետե նվազող ճոճումով որ կը շարունակվէր դեռ երբոր լուսարարը եկեղեցին բացավ այն առտուն:

Տ Ա Լ Ի Լ Ա

Ա.

— Տոբթոր, կ'ըսեի իրեն...»

Տոբթորը բարձրահասակ, ոսկրուտ ու նիհար մարդ մը, իմ գեմի սենյակիս վարձակալն էր, այն տանը մեջ ուր կը բնակեի: Կանուխեն—հազիվ հիսուն տարու կար—հանգստյան կոչեր էին զինքը, սրտի հիվանդության մը պատճառով որդուն մահացու հանգամանքը հաստատված էր:

Իր մերձավոր մահվանը գիտակից այս մարդը՝ կավե արձանի մը անվրդով դեմքը ունեի ամեն ատեն:

Լյուքսանպուրի սրճարանին հաստատ հաճախորդներեն մեկն էր ու ամեն օր անխախտ կը գտնեիր զինքը հոն, կես օրեն վերջը, աչ կողմի կարմիր թավիշե նստարանին վրա, քոնյաքի բաժակի մը առջև, «Տեպա»ի կամ «Քան»ի ընթերցման մեջ ընկղմած, շխոսելով մարդու հետ, շփոթանելով նայիլ փողոցը, անցուդարձին, ապրելու, զվարճանալու, վայելելու անձուկը ունեցող աշխարհին, իբրև մեկը՝ որուն ակնարկն ու ուշադրությունը մեծագույն վայելքներու ու վեհագույն աշխարհի մը վրա սևեռած ըլլային:

Ապահովապես, իր քաշված մարդու միայնությունը՝ մեզ շրջապատողներին շատ ավելի աննենգ ու հաստատ դեմքերով, անանց ու հավատարիմ պատկերներով շրջապատված էր:

Առանձնութիւն մը՝ համակ լեցված այն տեսիլներով որոնց
համար Սյուլլի Բրյուտոմ ըսած է

« ր մնան միշտ

առանձնութիւն մը ըլլալի շի՞ դադրիր:

Այս մարդը իր նմաններուն պես ապրելի զգված ու նոր
ծանոթութիւններու, դեպքերու համար վերջնապես փակված
կը թվեր:

Մենք՝ մեր սրտաբաց ու հետաքրքիր ձևովը՝ ընդունելութեան
այն մեծ դահլիճին կը նմանինք ուր ամեն ոք կրնա գալ, ձեռք
սեղմել, տեղ մը գրավել ու քիչ մը վերջը հեռանալ. դահլիճ՝ որ
կը լեցվի ու կը պարպվի ամեն վայրկյան, ուր գույները, գի-
ծերը ու հոտերը իրարու կը խառնվին ու կը շփոթվին միշտ:

Անիկա պզտիկ խուցն էր ուր մտերիմները միայն մուտք
ունին, առաջուց ի վեր իրենց հատկացված տեղը կը բռնեն ու
միևնույն խոսքերը կը կրկնեն երբոր խոսին. հիշատակներ՝
որոնք այս պզտիկ սենյակը կը կահավորեն, կը լեցնեն, կը
զարդարեն թանկագին գեղորներու պես որոնց՝ աչքը վարժված
է ալ ու գոց գիտե ամեն մեկուն դիրքն ու պատկերը:

Բ.

Երեք ամիս շարունակ, ամեն հեղ որ սանդուխին վրա կամ
ձեր դեմ դեմի սենյակները զատող սրահին մեջ հանդիպեցանք
Քրարու, բարև մը միայն փոխանակեցինք:

Հետո, օր մը—սաստիկ հագե մը կը տանջվեի—խնդրեցի
որ սենյակս գա. եկավ, դժկամակելով քիչ մը. բազկերակս
չքննեց ու լեզուս շնայեցավ, այլ գրքատունս աչքե անցուց,
գեղեր շտվավ:

— Խաբեբա ու սնոտի բաներ են այդ ամենը, ըսավ ինծի-
հիվանդութիւնը իր շրջանը պիտի ընե:

Տարօրինակ բժիշկ:

Հաջորդ օրը նորեն եկավ. վիթթող Հյուկոյի հատոր մը
ունեի ձեռքը. նստիս քով նստավ ու առանց վիճակս հարցնելու

«Ճին»երը կարդաց: Մյուս օրը Համառթինի «Ժիւղնտեններ» պատմութիւն»ովը եկավ քովս:

Ոնտցա ու այնուհետեւ բարեկամ եղանք իրարու:

Առանձին, բոլորովին առանձին էր աշխարհիս վրա. ազգական ու բարեկամ շուներ և ունենալու պետքը չէր զգացեր երբեք:

Կյուլհանեի շրջանը ավարտելէն ետքը, քսան տարի ամբողջ գուրսերը շրջած էր, լեռնահողով ու սառուցիկ բարձունքներէ մինչև արևակեզ անապատներու միայնութիւնը:

Ու կը հնազանդեր անտրտունջ, ընկեցիկ մանուկի մը պես, երթալով միշտ հոն ուր կը ղրկեին զինքը, վայրապար շտանջելով իր սիրտն ու միտքը անիրականալի փառասիրութիւններով, հանգիստ ու հանդարտ կյանքի պահանջումներով:

Ինքն էր որ կը կոչվեր միշտ Միջագետքին մեջ երկցող ժանտախտին, Սուրիո մեջ երևան ելլող քոլեռային դեմ առողջապահական միջոցները անմիջապէս ձեռք առնելու: Այս մահտարածամներուն մեջ թրծված, եփված մեկն էր, սկեպտիկ մարդ գոր բնութիւնը իր մեծագույն աղետներուն վարժեցուցած էր, անտարբեր դարձնելու աստիճան:

Այսպէս թափառահած ու վտարանդի կյանքի վարժութեամբ, հաստատուն կայանի մը, ծանոթ ու սիրելի շրջանակի մը կարող զգացած չէր երբեք. իր սրտին խանդաղատանքը՝ բույն չէր դրած տեղ մը, այլ ցրված թոթափած էր ամեն կողմ, ամեն տեղ, բզիկ բզիկ եղած՝ իր անդուլ ուղևորութեանը մեջ:

Քաջ վիրաբույժ էր. այլպէս կ'ըսեին գոնե անոնք որ ինձմէ լավ կը ճանչնային զինքը. բայց երբեք ամենափոքրիկ վիրաբուժական գործողութեան մը մասնակցիլը չէի լսած, թեև բժըկութիւնն ի գործ կը դնէր մեր թաղին մեջ, ծուլ ու անտարբեր պաղարյունութեամբ:

Գ.

— Տոքթո՛ր, կ'ըսեի իրեն, քեզի համար կ'ըսեն որ քաջ վիրաբույժ ես. ինչո՞ւ արվեստդ ի գործ չես դնել:

Դեմ դեմի նստեր էինք Լյուքսանպուրի սրճարանին մեջ. ինքը՝ իր սովորական տեղը, ես՝ իր Լեղանին դիմացը:

Հարցումս զինքը հանկարծակիի բերավ, տեսա որ իր սովորական անխոռվ դեմքը այլայլեցավ, քոնյաքի պզտիկ բաժակը զոր բերնին մոտեցուցած էր, դողաց ձեռքերուն մեջ:

Մարդ չկար մեզմե զատ:

— Հսեմ քեզի թե ինչո՞ւ այլևս վիրաբուժություն չեմ ըներ, պատասխանեց բժիշկը ինձի:

Այն ատեն, հիշատակները ամփոփող մեկու մը պես վայրկյան ւր կեցավ ու շտկվեցավ նստարանին վրա. իր շոր ու կորցած իրանը ուղղեց ու խոսիլ սկսավ:

Բժշկական վարժարանին հառաջադեմ շրջանավարտներեն եմ. ամբողջ պատանությունս, երիտասարդությունս մեկ մասը աննվեր ու լուին աշխատության մեջ անցած է: Գիտությունը՝ իմ միակ ըղձանքս ու հաճույքս էր, այնքան որ ընկերներս կը ծաղրեին տարիքիս անպատշաճ այս անմեղությունը. հիմա որ քնավորությունները, խառնվածքները վերլուծելու կարող եմ, կը տեսնեմ որ միամիտ ու խանդավառ մեկն էի ես ու առջի դեմս ելլողը բոլորովին պիտի գրավեր, հրապուրեր զիս. երբեք ինքզինքս բանի մը մասնակի չեմ կրցած տալ. մարդիկ կան որոնք հանչափս կոտորակներու կրնան վերածվիլ առանց պակսելու, տեսակ մը անուշ հոտի պես որ կրնա ամեն կողմ տարածվիլ առանց իր քաղցրությունը, իր ույժը կորսնցնելու. այս մարդիկ կարող են ամեն առարկայե, զբոսանքե հաճույք զգալ. մեկու մը շեն կապվիր ու ամեն բան իրենցը կը համարեն. աւիկա տեսակ մը հոգեբանական ընկերություն է. ես անոնցմե չէի:

Առջի դեմս ելլողը Գիտությունը եղավ և զայն սիրեցի հոգվույս, տարիքիս բոլոր զորությունները:

Երբոր վարժարանեն ելա, ուսյալ տղա մըն էի ու այսչափ միայն: Այն ատեն ժանտախտը կը ճարակեր Սուրիո մեջ. հոն զրկեցին զիս. երբեք չվախցա մահեն ու հիմա այ չեմ վախնար: Իրարու դեմ մաքառելու կոչված առջի օրեն՝ բարեկամ-թշնամիներ ենք որ կը հարգենք, կը ճանչնանք իրար. բժիշկ մըն եմ

ես ու ան՝ մեծագույն բժիշկն է. գիտութեան ստեղծած հակա-
նեխական դեղերուն դիմացը՝ մահն ալ՝ աստուծո ստեղծած
հականեխականն է: Կը հավատամ որ մեծ ջարդերը, ահագին
կոտորածները, որոնց վարժված եմ ականատես ըլլալու, պա-
տերազմներու մեջ կամ մահացու հիվանդութեանց ճարակած
միջոցին, առողջարար պաշտոն մը, նախասահմանութիւն մը
ունին: Ժողով տը Մեթոի իմաստասիրութեան հավատացող մըն
եմ. այս անունը կը ժպտեցնե՞ք զի ես իմաստասիրութիւնը
կը սիրեմ իբրև գերագույն բանաստեղծութիւնը: Եւ շոր ու
ցամքած գիտնականներն չեմ որոնց բոլոր հոգին ու զգայնու-
թիւնը կաշկանդված են ֆուրմյուլներու մեջ ու թռիչ չունին:

Դ.

Դամասկոսի մեջ մարտնի աղջիկ մը սիրեցի. բայց սիրեցի
հիացումով ու շլացումով: Կուլրի մը աչքերը բացվելուն պէս
բան մը զգացի. ա՛յս էր սերը: Տալիլա—այս էր աղջկան անու-
նը—ինքը կը զարմանար վրաս. կարծեմ թե հարյուրապետի
օսկեզօծ համազգեստես, մայթերուն վրա ձգձգվող ու զարնվող
սուրես ալելի հրապուրված էր քան ինձմե. թեթև, զրոսասեր
մեկն էր, լուրջ խոսակցութեան մը և մեծ ըմբռնումներու ան-
կարող: Ես՝ իմ մտքիս մեջ՝ զինքը ամեն կատարելութիւննե-
րով օժտեր էի. սիրեցի զինքը, իր անունն սկսելով մինչև սո-
քին սիրուն շրփշրփները:

Տալիլա երկայն ծովածուփ մագեր ուներ որոնք իր ոսկե-
զանգ գրվագներով շրջապատված փոքրիկ տիատեմեն դուրս
կը թափեին անհնազանդ և կամակ ցայտուցներով. կարմիր
շուփայն պզտիկ սեյմենին մեջ շղմող լանջքը՝ նրբաթել կագի
մը պարկեշտորեն կրկնված ծալքերով ու փրփուրներովը՝ գոգ
առած առագաստի մը կը նմաներ. իր շալվարը սև մե-
տաքսե էր:

Արքենի հասակով, բարակամեջք աղջիկ մըն էր Տալիլան և
իր հրապուրներուն գիտակցութիւնը ուներ. կ'երգեր և ուտի
վրա նվագել գիտեր. իր մոտ, օթոցին վրա, իր ոտքին քովիկը

անցուցած ժամերս, անխոսիկ անմոռնչ վերացուցնելով՝ շնորհալի երազի մը հիշատակը ձգած են հոգվույս մեջ:

Բայց որքա՛ն անհաստատ սիրտ մը ու թեթև գլուխ մը. իր քաղցր նայվածքը՝ արևուն ճառագայթին պես՝ խտիր չէր դներ իրմով ապրողներուն մեջ ու ամենքն ալ հավասարապես իր լույսովը կ'ողողեր, ինչպես կ'ըսե Ֆրան տը Բոնբինյան: Ես՝ նախանձոտ, հպարտ ու նեղսիրտ, չկրցա հանդուրժել ասոր. սրտմտեցա. Տալիլա զարմացավ. ի՞նչ կ'ելլեր ատկե. ձեռքս բռնեց ու համոզել ջանաց զիս. այնքան մարդիկ երջանիկ կ'ըլլային իր մեկ բառովը. կրնա՞ր այսքան շնչին բան մը զլանալ անոնց:

— Չե՞ս սիրեր գեղեցիկ կնոջ մը երեսը նայիլ երբոր փողոցը հանդիպիս, հարցուց ինձի:

— Երբե՞ք, ըսի իրեն խստությամբ:

Ե.

Հինգ տարի վերջը. Հալեպի մեջ զորաբանակին կը ծառայեի. օր մը քրիստոնեի մը տունեն կանչեցին զիս վիրաբուժական գործողության մը համար: Գետինը փռված անկողնին մեջ երիտասարդ կին մը տեսա:

— Տոքթո՞ր, կանչեց իր անուշ ձայնովը:

Տալիլան էր:

Մտեցա ու քննեցի խոցը: Գրեթե սրտին վրա, ուտիչ վերք ձրն էր որ իր գունդ ու կարմրած ցցունքովը՝ մարմնին անբիծ ճերմակությանը վրա խոյացող գիշատիչ թռչունի մը գլխուն կը նմաներ:

— Ի՞նչ պիտի ընես, տոքթո՞ր, հարցուց հիվանդը աղերսարկու ձայնով:

— Մի՛ վախնար, ըսի իրեն:

Բայց ան իր պաղատանքը ավելցուց. սենյակին մեջ լեցվող բազմությունը դուրս ելավ. մայրը ու ես մինակ մնացինք իր քովը: Տալիլա կը շարունակեր լեզու թափել.՝

— Պիտի մեռնի՞մ, տոքթո՞ր:

— Ո՛չ, ո՛չ, հիմա կ'ազատիս:

Մայրը բացավ լանջքը ու ես նշտրակս կեղանկին մոտեցուցի:

— Անդի՛ն նայե:

— Քու ձեռքեդ թող մեռնիմ, ըսավ Տալիլա մեղմիվ:

Դրանակը դպավ... աստված իմ, ի՞նչ ըրավ ձեռքս, ի՞նչ ըրի ես, ինչպե՞ս, վրդովումս զոր կրցեր էի գսպել, ճնշեց զիս հանկարծ ու նշտրակս մոլորեցուց: Երբեք չգիտցա. կտրված երակեն արյունը վտակի պես կը հոսեր ու վրաս կը ցայտեր. դուրս վազեցի օգնութիւն ուզելու համար. ես որ վարպետ վիրաբույժ մըն եմ, ապիկար մարդասպան մը դարձած էի: Հոսումը դադրեցնելու բոլոր հնարքներս ի դերև ելան: —

Տալիլան իմ ձեռքես մեռավ, ճիշտ ինչպես որ գերագույն պշրանքի մը վայրկյանին փափաքած էր:]

Ճ Ի Տ Ի Ն Պ Ա Ր Տ Ք Ը

Ա.

Այս կաշիին մեծկտակ պայուսակ մըն էր զոր առտու իրիկուն իր ձեռքը բռնած կ'երթար փողոցներեն: Իր կյանքին անբաժան ընկերն էր այս տոկուն կաշիին պարկը որով ամեն իրիկուն իր տան պիտույքը, հացն ու միսը կբ տաներ, կամ պտուղը իր երկու փոքրիկ զավակներուն, որոնք դրան առջևեն կը բուրվելին խոստմնալից ու խոստմնապահ այս պայուսակին շուրջը:

Այս մարդուն բոլոր հոգնաչան վաստակը ու քրտնաթոր գործունեությունը անոր մեջն էր, դանայան տակառ զոր կը լեցներ շարունակ երեսուն տարիներն ի վեր առանց հաջողելու: Իր կյանքի պայքարը հոն էր ամբողջ, ապրուստի խնդիր, օրական հացի խնդիր, որուն արհամարհովը լեցուն էր միշտ այդ կաշիին պահարանը իր մշտնջենական պարապուսթյամբ. իր ուրախությունները ու ցավերն ալ հոն էին, իր հիշատակներն ալ: Աղեկ օրեր ու դեղ օրեր ուներ այդ տոպրակը: Երբեք ~~ալ~~ ճակատագիրը մը հարավոփոխ, և անոր պես հոգի մըն ալ ուներ կարծես: Ո՞վ էր տերը այս երկուքին մեջ. երեսուն տարի վերջը, երբ ձախորդությունը իր երկաթի շրջապտույտ օղակ-

հերով գինքը կը պաշարիր, այս մարդը կը հասկնար որ այդ անզգա տոպրակը իր տերը եղած էր միշտ:

Բ.

Հիմա միջակ հասակով, մորվոք, ալևորած մեկն էր Հուսեփ աղան որ վաճառականութենե, խանութպանութենե հետզհետե իջնելով իջնելով առուտուրի միջնորդությամբ կ'ապրեր ալ, խանութե խանութ, դուռնե դուռ տանելով պասմախ ու ճեմակեղենի մատուցումներու և պահանջումներու անհամաձայնելի ու հակառակորդ հավաքածոները:

Ո՞վ ըսեր էր որ աս երկուքին մեջ ներդաշնակություն մը կա. Հուսեփ աղան իզուր օրն ի բուն իր հաշտարարի դերը կը կատարեր, ողոքիչ, համոզիչ փաստերով, առնողին ըսելով թե ապրանքը աժան էր այդ գինով, ու ծախողին՝ թե իր վաճառքը պահանջած գինեն շատ պակաս կ'ընէր. ո՛չ. երկուքն ալ կը համառոտին և Հուսեփ աղան հուսակտուր ձեռնթափ կ'ըլլար ա՛լ. առուտուրի տազնապը, զոր իր վաճառական եղած ատեննե այնքան լավ կը ճանչնար, նորեն իր վրա, իր համեստ միջնորդի ապրուստին վրա ալ կ'իշխեր ու փճացնել կը սպառնար գինքը:

Ո՞հ, թե որ մինակ ըլլար. ի՞նչ փուլթ. բայց երկու աղջիկ զավակներ իրենց պատանության ամեն հրապույրներովը, ամեն պատրանքներովը իրեն կը նայեին. առջի մանկուհիները շէին, այլ խելահաս պատանուհիներ կյանքի վայելքի արդար ու անմեղ ըղձանքներով, ակնկալություններով ծարավի:

Այս զավակները, իր բոլոր երջանկությունը, հիմա կը ճընշին գինքը իրենց 14—15 տարու աղջկան անմեղության ժպտովը, որ հանդիմանությունով լեցուն կ'երևար իր հայրական աչքին: Հանցավորի պես կը մտներ ներս, զրկանքներու դատապարտված այս երկու հոգիներուն առջև, մեղավորի նման գլխիկոր կը դառնար տուն, երեսին վրա միշտ պահելով զվարթության կեղծավոր երևութիւնն ու այս դիմայլակին տակ պարտկելով ապիկար ու շվարած մարդու կսկիծը:

Սկյուտարի բարձունքին վրա՝ Իճատիյեի կողմն է իրենց փոքրիկ ժուռը, ուր երկու հարյուր դուռն ամասական վարձքով կը բնակին երեքը, հայրը ու երկու աղջիկները, որոնց մայրը շատոնց մեռած է. փողոցի վրա նայող փոքրիկ սենյակին պատին կախված երիտասարդ կնոջ պատկերը անորն է. էրկանը աղեկ օրերուն մեռած էր կուրծքի հիվանդութենն մը, որ պատկերին մեջ տեսնվող սպիտակ ու անարյուն երեսն կը գուռակվի: Բայց իր հիշատակը կ'ապրի և օր շըլար որ իր խոսքը չընեն. գիշերները, երբ աղջիկները կը քաշվին, ամուսինը կը մնա դեռ իր վաղամեռիկ կնոջ պատկերին դեմը, անխոսուկ ու առանձին. ու իր ոսկեզօծ շրջանակեն նայող այդ անթարթ աչքերեն՝ աղքատացած վաճառականը քաջալերություն մը կ'ակնկալե, գերեզմանի մյուս կողմեն սպասված զորավիգ մը:

Վասն զի բարոյական կորուվը կը պակսի իրեն օր օրի. իր երբեմնի նյութական դրամագլխին պես, հիմա կը զգա որ սրտին քաջությունը կը սպառի ու կը հատնի քիչ քիչ: Գեռառտունները իր դողդոջուն ձեռքին մեջն է պայուսակը, զոր առանց ամբողջապես լեցնելու կը դառնա շատ հեղ. ու առտուն, նավամատույցին վրա, այն վաճառականներուն քով՝ որոնք մուրացիկի մը ողորմություն տալու պես երբեմն գործ կուտան իրեն, կը սլքտկա, երբեմն կը համարձակի անոնց խոսքին խառնվիլ, կարծիք տալ, միշտ խոսողին նպաստավոր կարծիք մը: Անոնց գծին վրա չի էալեր, այլ քիչ մը ետևեն, իր անբաժան պայուսակը ձեռքը, ու երբ պատահի որ առևտուրի մեջ մեկու մը երեսնն վնաս մը կրեն այդ մարդիկը, ինքանոնցմե ալեւի կը զայրանա այդ մեկուն դեմ, խաբեբա ու խարդախ կը կոչե զայն, որ իր վաճառականին, այդ պատվավոր մարդուն ապրանքները շորթած էր ու ստակները շէրուզեր հատուցանել: Ուրիշ ատեն՝ անոնց զվարթ վայրկյաններուն՝ կատակներով, փոքրիկ սիրուն պատմություններով կը զվարճացներ, կը խնդացներ զանոնք, հետևյալ օրվան համար սլզտիկ գործ մը շնորհվելու սպասումով:

Ու վաճառականները կը սիրեին այս պապա մարդը որ սիրիչներու պես աներես չէր ու իր միջնորդները իրավունք մը պահանջելու եղանակով չէր ուզեր և առաջարկված ամեն զեղչի գուլիս կը ծոեր:

Գ.

Պասմաի ջոջերը կը քալեին տոտիկ տոտիկ, ճամփուն վրա խոսելով, իրենց ծախելիք ապրանքներուն հոգերովը բեռնավորված ամենքն ալ: Պարսիկ վաճառականները, գլխավոր հաճախորդները, աչքերնին կը սկսեին բանալ. թահացած ու գունաթափ կերպասներու, կշիռն ու շափեն պակաս ամերիքաններու վրա առջի շահերը չէին մնացած ա՛լ, և վաճառականները խնայողութեան նոր միջոցներ կը խորհին. մաքսին ետքը, գրասենյակի ծախքն վերջը, միջնորդները ծանր կը թվեին իրենց: Ի՞նչ հարկ միջնորդի, անձամբ չէի՞ն կրնար առնել կամ ծախել ապրանքները, այնուհետև, ուրիշ պատճառներ կուգային զորացնել այս որոշումը. միջնորդը միջնորդ մըն է վերջապէս և ոչ ապրանքին տերը. ոչ անոր արժեքը կրնա բացատրել տիրոջը շափ և ոչ անոր հոգը տանիլ միշտ, և Հուսեփ աղան որ ետևնուն կուգար, իր սեցած պայուսակը ձեռքը, կը դողար հիմա:

— Հուսեփ աղա, քեզի համար չենք, կ'ավելցնեին վաճառականները, դուն մեր մարդն ես:

Շունչ կ'առնէր խեղճ մարդը. բայց գործերը կը պակսեին, ավուրչեքը շահիլը տաժանելի տառապանք մը կ'ըլլար ու պարտքերը կը դիզվեին շուրջը, գյուղը, շաւրին, ամեն կողմ: Հագուստը տակավին մաքուր կոկիկ էր ու իր արտաքին տեսքն ոչ ոք պիտի գուշակեր իր զարհուրելի անկումը:

Ու պայուսակը կը շարունակեր կրել ձեռքը, անօգուտ տարուբեր մը հիմա, բայց ամչնալով թողուլ, մեկդի նիտել գայն, հուսահատութունը խոստովանիլ աշխարհքի առջև, վասն զի ի՞նչ պիտի ըսեր աշխարհք ձեռնունայն տեսնելով զինքը այսուհետև:

Հետո՝ ճարահատած՝ այն վաճառականն էր որուն արբան-
յակն էր, երկու ոսկի փոխ ուզեց ու մերժողական պատասխան
ստացավ. հինգ ոսկի պարտք ունեւր. պետք էր նախ այդ պարտ-
քը վճարել: Այն իրիկունը իր պղինձե փոքրիկ ժամացույցը
ժախեց Էրեւուն դրուշի ու պայուսակը մասամբ գոնե կրցավ
լեցվիլ նորեն:

Ե.

Տունը՝ ուրախ ու զվարթ էր. աղջիկները իր վիճակին վրա
տեղիկություններ կ'ուզեին երբեմն. գուշակություններ, նա-
խազգացումներ ունեին իրենց ներսիղին:

— Գործերը ինչպե՞ս են, հայրիկ, — կ'ըսեր անդրանիկը:
Ու կրտսերը՝ կապույտ աշվի, շուշանաթույր աղջիկ մը որ
ճիշտ մորը պատկերն էր,

— Այսչափ ուշ մի մնար:

Հայրը կը խնդար. ո՛չ, գործերը գեշ չէին երթար. աստուծով
ասկե վերջը ավելի պիտի բացվեին:

— Վաղը կանուխ եկու, և մեզ պտտցնելու տար: Ու ողոր-
մելի հայրը կը խոստանար, ամեն բան կը խոստանար, կա-
նուխ պիտի գար ու պտտցնելու պիտի տաներ այս հեք զրկյալ
սրբերը, որոնց էն աղվոր տարիները շքավորության մեջ
կ'անցնեին. երևակայացեք ուղևորություն մը որուն է՛ն գեղե-
ցիկ տեսարանը թյունելի մը անցքը ըլլա, մութ ու քաբակոփ
պատեր, և որուն մյուս ծայրեն սպասված լույսի շառավիղը
չտեսնես երբեք:

Եվ առտուն, կանուխ կանուխ, առջի շոգենավով կ'երթար
Պոլիս, իր ուժաթափ թևին տակ սեղմելով իր պարպված պա-
յուսակը, այս համբալանական թշնամին ու հավիտենական ան-
կուշտը որ չէր հագեցած երբեք երեսուն տարիս ի վեր. ու հոն,
թևին տակը, խեղդելու պես կը սեղմեր զայն, այդ պարպված
փորը ու շքացնել կ'ուզեր:

Պոլիս գործ չկար. ժամացույցին ստակեն մնացորդը
երթևեկության ծախքին մեջ սպառեցավ ու վայրկյանը կը մո-

տենար ահա՛վոր արագութեամբ մը խոյանալով իր վրա, ուր վերջին երեսուն փարան Քուզկունճուքեն Պոլիս իջնելու, հուլիսի մը ևտեան վազելու ծախքը—վասն զի հիմա հուլիսի ետեան երթալն ալ ծախքով է—պիտի հատներ:

Այն ատե՛ն. այս հարցումը զոր միտքը կ'ընեն, որուն պատասխանելու հարկեն չէր կրնար խուսափիլ, իր դեմը կ'ելլեր, խոշոր, հսկա տառերով կը գրվեր օդին մեջ, ու իր առջևն կը քալեր իր նայվածքին փակչելով ամեն տեղ:

Զ.

Ինչպե՛ս կ'ըլլա որ մարդ հացի մը ստակին կարոտը կը քաշե կամ շոգենավի մի ստակը չվճարելուն համար կեցած տեղը կը մնա գամված, անշարժ:

Հուսեփ աղան հիմա այս խնդիրները կը հարուցաներ մտքին մեջ, լուծելու կը ջանար, և փողոցին մեջ քալելով, իր դատարկ պայուսակը զգալով, շոշափելով մատներուն տակ, իր տունը փոխադրված կը զգար ինքզինքը հանկարծ, իր սիրուն զավակներուն քովիկը, և պահ մը վերացած՝ կը մոռնար ինքզինքը, իր ավուր հացի կարոտ մուրացկանի դիրքը, վայրկյան մը գոնե, հարուստ ու ամենակարող ըլլալու համար. այդ փոքրիկ տունը կը ձգեր, ավելի ճոխ բնակութիւն մը տալու համար իր զավակներուն. նոր զգեստներ, գլխարկներ, անոնց երիտասարդի բոլոր պահանջումներեն ավելի՛ն, շատ ավելին կուտար, ու հրճվանքնին տեսնելով կը բերկրեր: Ի՛նչ դյուրին ու ի՛նչ գծվար երջանկութիւն:

Եվ ձեռքին տակ՝ պայուսակը իր կաշիի կոպիտ ու ծակոտկեն երեսովը կը դողդղար, կ'արթնացներ զինքը, իրականութեան քով կը քաշեր կը բերեր, անոթի առնելիքվորի մը պես:

Հետո վերջին հնարքները սկսան ապրուստի. մանր ու արհավրալից բաներ. նորոգելու պատրվակով տունեն տարված ու շնչին գինով վաճառված կարասիներ. տնական պետքերը հոգալու համար նորե նոր՝ ամեն օր տարբեր խանութներու, փախողներու դիմումներ. ապառիկ գնելու համար հաստատված

մտերմություններ, բարեկամություններ. հետո շոգենափ-
տոմսակը ուրիշի ստակով առնելու համար ուրիշին քով սպա-
սելներ. զուր ջանքեր բռնորն ալ՝ լեցնելու, ոհ, մասամբ գոնե
լեցնելու համար իր պահանջող պայուսակը զոր բռնած կը
թանի դեռ, առանց պատճառը գիտնալու, առանց պետքի-
անգիտակից շարժումով:

Է.

Այն առտուն իր առջինեկ աղջիկը տվավ պայուսակը
ձեռքը.— «Երեկվան պես միսը շմոռնաս. քիչ մըն ալ պտուղ
բերես. պանիր ալ»:

Ու փախստական հորը ետևեն որ կ'աճապարեր հեռանալու,
կը շարունակեր իր շնչին խնդրանքներուն անհատնում շարքը:

Զառիվայրեն իր ընդոստ աճապարող քալվածքին հետ պա-
յուսակը կ'երերար, պարապ որովայնի ձայներ, հեծկլտուքներ
կը հաներ:

Երեք մեթալիք տասնոցները զորս իր գրպանին մեջ հուսա-
հատորեն կը սեղմեր, չկորսնցնելու սարսափով, Պոլիս պիտի
տանեին զինըք. ի՞նչպես պիտի վերադառնար իրիկունը. ու կը
զղջար, ո՛րքան կը զղջար բնակելուն Սկյուտար ուր ոտքով
չերթցվիր, ու շի բավեր բարի կամեցողություն կամ աշխարհիս
մեծագույն քաջությունը ունենալ՝ նույնիսկ պարապ ձեռքով
տուն դառնալու համար:

Շոգենավին մեջ ծանոթներե հեռու նստավ, ժայրը, հոն ուր
մեկզի չկա, ոչլոտ մարդերու մոտիկ: Լավ մը իր քովը տեղա-
վորեց պայուսակը. խնամքով, հոգածու ձեռքով անոր փոթերը
չտկեց: Հետո անիվներուն փոֆ փոֆը իր ուշադրությունը գրա-
վեց. այս եղանակը իր հետաքրքրությունը շարժեց. անիվները
իրենց շրջանին մեջ, տեղ մը հասնելուն, միշտ վարանումի
պես բան մը ունեին նոր շրջան մը սկսելի առաջ. ասով մաս-
նավոր եղանակ մը կը ձևանար. փոֆ, փոֆ, փոֆ, փոֆ... փոֆ.
Մտքեն այս տարօրինակ նվագին կը հետևեր, հաճույք մը կը
զգար: Այդ վայրկյանին իր հոգվույն ու մտքին մեջ այդ խոր-
հրդավոր ձայնեն զատ բան մը չկար. ո՞վ էր ինքը, ի՞նչ կը

փնտրե՛ր այս շոգենալին մեջ. ո՞ւր պիտի երթար. չէ՛ր գիտե-
իրա՛վ որ չէ՛ր գիտեր:

Պոլիս իր վաճառականներուն հանդիպեցավ. խոժոռ ու դա-
ժան դիմքեր գտավ միայն որոնց տեսքը անգամ իր լեզուն
պապանձեցուց. քաջութի՛ւն. ըսե՛ սա երկաթե քացան խրոխ-
տորեն բացող ու գոցող մարդուն որ զավակներուդ ուտելիք
տանիլ խոստացած ես այս իրիկուն. ո՛չ, չկրցավ ըսել:

Շուկան թափառեցավ առանց բան մը ըսելու մեկու մը.
խանութներեն ներս նայեցավ քիչ մը. հետո, ոսկերիչներու
կրպակներուն դեմը կեցավ քառորդ ժամի մը շափ, ադամանդե
զարդերու վրա զմայլած. իր աղջիկներուն երբեք չէ՛ր կրցած
հատ մը տալ ասոնցմե, ու հիշեց որ իր երկու աղջիկները կը
սպասեին իրեն: Ժամը հարցուց: Իրիկուն էր. այն ատեն վազել
սկսավ. ուշ մնացեր էր. պարապ վարանումներու ու մեծսրտու-
թյան ատեն չէր. հաց պետք էր ու պիտի ուզեր առջի դեմը ելլող
ժանոթե՛ն: Զարմա՛նք. ինքը որ այնքան շատ մարդ կը ճան-
չընար, անոնցմե մեկուն չէ՛ր հանդիպեր: Սա դեմի կողմեն
քալողը կը ճանչնար անշուշտ. ատենով իրեն մրցակից եղող
վաճառական մըն էր, բայց շատոնց բարևը կտրած էին, իր
աղքատանալեն ի վեր. սա մյուսը, որ արագ քայլերով իր քո-
վեն անցավ հիմա, ան ալ կը ճանչնար, ատենով երաշխավոր
ալ եղած էր անոր, բայց քանի մը օր առաջ մեճիտիե մը փոխ
տալ մերժած էր և հիմա ալ փախչելու պես, երեսը պահելով
իր քովեն կ'անցներ: Մերուկ մը, մինակ, բարևեց զինքը. իրմե
ավելի դժբախտ մը:--

Կամուրջը հասած կեցավ. չկրցավ անցնիլ. տասը փարա
չուներ. այդ պահուն զգաց որ բան մը կը պահսեր: Ինքզինքը
հարցուփորձեց ու պատճառը գտավ. պայուսակը մոռցեր էր
տեղ մը. ետ դարձավ, վազեց, ի՞նչ ընելու համար:

Ը.

Ետվուն վրա կը ծփար, կ'օրորվեր, կը տատաներ, կոնակին
վրա պառկած, բոլոր հասակովը ջուրին երեսը. գեր մարդ մըն
էր ասիկա, մեծ մեծ բացված, կարծես թե զարմացած աչքե-

րով ու անթարթ, համառ նայվածքով մը դեպի երկինք՝ ուր լուսինը, իր տասներֆինգին մեջ, արծաթե կլոր ու հսկա դրամի մը պես կը փայլեր:

Ու մարդուն վզին սերտիվ կապված սև կաշիե պայուսակի մը մասը, ջուրեն դուրս մնացած, կը ծփար անոր հետ, ատեն ատեն գլուխը լուռել տալով քիչ մը դեպի վար. հետո այդ գլուխը վեր կ'ելեր իսկույն, ազատելու ճիգով մը պայուսակին ծանրութենեն:

Մովին հայելիի պես արծաթած երեսին վրա՝ այս մարմինը, իր ճիտեն կախված պայուսակովը, մակույկը ետին ձգած նավու մը կը նմաներ, հեռուն, խիստ հեռուն. ջուրին մեջ երկուքն ալ կապված էին ինչպես կյանքին մեջ ալ զատված չէին իրարմե: Կապը անեղծ կը մնար ամեն տեղ: Քար լեցված այս կաշիե տոպրակը ալ պարպվելու վախ չուներ այսուհետև. հագեցած ու կշտացած փոքն էր, գիրգ և ուռեցվորած. իր տեղը՝ մարդոց թևին տակը չէր ուր այդքան տարի ծալված, սեղմված ու շնչահեղձ մնացած էր, ո՛չ. այդ պայուսակը՝ իր անողորմ հասնառությամբը, իր հուսահատեցուցիչ դատարկությամբը, մարդոց ճիտին պարտքը կը մարմնացներ անշուշտ. իր ճշմարիտ տելը, ուրեմն, անոր վզին վրա էր, ճիշտ հո՛ն ուր հաստատված էր հիմա:

Եվ երեսուն տարիե ի վեր, վտարվածի մը նման՝ որ առջի անգամ իր բուն տեղը գտնելուն ու բազմելուն համար կ'ուրախանա, Բեյք կ'ընե, ծովուն ամեն ծփանքին հետ՝ պայուսակը իր կոպիտ մորթովը մարդուն երեսը կը գզվեր ու կը շոյեր:

ԵՐԶԱՆԻԿ ՄԱՀԸ

Ա.

Տորքթոռ Վահանյան սովորական բժիշկ մը չէ. մարմնի հիվանդութիւններուն շափ ու, թերևս անոնցմե ավելի, հոգիի ցավերուն հետամուտ, հետաքրքիր բժիշկն է անիկա: Իր ըմբռնումին ու դատողութեան շափ՝ իր ներողութեան սահմանը ընդարձակ է: Գիտութեան ֆոռմյուններուն, կամ իր արհեստին մեքենական կիրառումին մեջ տափակցած ու շքացած միտք մը չէ:

Իր հմտութեան մեծութիւնը՝ չոր ու ցամաք ապառաժի զանգվածին շի նմանիւր բնավ, այլ դալար դաշտավայրի մը թիծղուն երևույթը ունի:

Վաթսունի մոտ, մազը մորուքը ճերմկած, տկարակազմ բայց զվարթախոս մեկն է տորքթոռը:

Մահվան դեմ՝ իր քառասուն տարվան բժիշկի մղած պայքարովը, մտերմութիւն մը հաստատած է կարծես անոր հետ անոր ամեն դավերը ու խաղերը գիտե. անոր զարհուրելի, երբեմն հանկարծահաս ու երբեմն համեցող հարվածներուն թուր գաղտնիքները ուսումնասիրած է:

Իր խոսակցութիւնը օգտավետ դասերով, ուղիղ դիտողութիւններով ու իմաստուն խորհրդածութիւններով կը վխտա:

Անձնական փորձառութենեն ու հիշատակներեն ընդելուզված պատմութիւնները հետաքրքրությամբ մտիկ կ'ըլլվին:

Քատրգյուղի իր տանը մեջ իրիկուն մը ժողովներ էինք, և մարդոց համար ամենեն հետաքրքրական հարցումը մեջտեղ նետվեցավ հանկարծ: Ո՞րն էր հազար տեսակ մահերուն ամենեն քաղցրը, բժշկական ու հոգեբանական կրկին տեսակետով:

Հայտնված կարծիքներուն մեջ համաձայնութիւն չկար. առողջ ու կայտառ աղջիկ մը, որ Ռաֆայել կարդացեր էր և գալուկ ու նիհար կազմվածքի մը կը տենչար, թոքախտի հյուսիսումն է, ըսավ, էն գեղեցիկ մահը. երիտասարդի մը կարծիքին նայելով՝ ռեվոլվերի գնտակն էր ուղեղին մեջ. ուրիշ մը՝ ծովահեղձ ըլլալը ամենեն քիչ տանջանք տվող վախճան մը ըլլալուն վրա պնդեց. քլորոֆորմը երկու կուսակից գտավ:

Բնության ու գիտության հնարած բոլոր միջոցները զատ զատ քննվեցան ու քննադատվեցան. ամենքն ալ իրենց աղեկ ու գեշ կողմերը ունեին:

Տոքթոռը ինքը, մտիկ կ'ընեիր ամենուս, առանց բառ մը արտասանելու. վեճը կ'երկարեր ու համաձայնության մը գալիս հետու էինք:

— Ես, ըսավ տոքթոռը, խոսքերնիս կտրելով, ամենեն քաղցր մահը տեսա, բայց շեմ կրնար պնդել որ ամեն անգամ մարդս կրնա զայն իր ձեռքին տակ ունենալ. մեկ հատիկ մահն էր ասիկա զոր, իմ տեսած հազարավորներուս մեջն, ոչ միայն ամենեն հեշտն էր կրնամ ըսել, այլ իրոք քաղցրն ու երջանիկն էր:

Պատմութիւն մը ունեի լեզվին ծայրը. խելոք կեցած տղոց պէս մտիկ ըրինք զինքը:

Բ.

Տասը տարի կա անկե ի վեր. բարեկենդանի գիշեր մը իմ գրացիներես մեկուն տանը մեջ երեկույթ մը կար. տիկին... անունը պետք չէ ձեռքի, այնպես չէ՞, քառասունը հազիվ թևակոխեր էր, բայց երեսունըհինգ տարու շէր ցուցներ վրային.

այն շատ հավնված ու շատ սիրված կնիկներեն մեկն էր որոնց սերունդը հետզհետե պակսելու, անհետանալու վրա է մեր մեջ. իր մասին պատմված առասպելներու վրա ամենեն առաջ և ամենեն շատ խնդացողը խնքն էր: Սուտ պարկեշտութուններու, կեղծավոր կարմրութուններու կինը չէր այն կինը. գլխեն մինչև ոտքը ամեն բան խիզախ ու համարձակ էր վրան:

— Աղվոր կուրծք մը շունեցողները միայն *décolleté*-ին թշնամի են, կ'ըւեր խնդալով, և հոժարակամ կը պարզեր իր լանջքին կոհակները քոռսեին բացվածքեն:

էրիկը, ծերունի մը, հայր մը գրեթե տարիքով, հոր մը թույլտվութունները, ազատութունները թողած էր անոր: Էն աղվոր երիտասարդները, էն շնորհքով մարդիկը իր շուրջն էին, թիթեռնիկներու պես դառնալով, երբեմն էրելով մրկելով, իր ջերմ ու կիզիչ մթնոլորտին մեջ:

Բուրր կիները չէին քաշեր զինքը, կը նախանձեին, կը շարխոսեին իր վրա. անոր համարձակ վարմունքը իրենց պարտրկված մեղքերուն, իրենց շինծու ամոթխածությանը դեմ պայծառ արևի մը հալածիչ լույսին կը նմաներ՝ խպնոտ ստվերներու վրա սփռված:

Ասոր հետ մեկտեղ, երբեք չէին պակսեր անոր տունեն, անոր երեկույթներեն, ուր էն աղվոր, էն զվարթ, էն նրբամիտ ընկերությունը գտնելուն ապահով էին:

Ատեն ատեն կը կանչեին զիս այս տունեն, տիկնոջ համարոր մարելիքի պես տազնապաներ կ'ունենար երբեմն: Առջի քննութենես՝ սրտի հիվանդության մը հաստատ նշանները գտեր էի վրան, բայց զինքը շխռովելու համար բավականացեր էի ըսելով.

— Բան մը չեն ասոնք, պարզ ջղային անհանգստություններ:

Գլխավոր բանը քիչ մը հանդարտ կյանք վարելու պետքն էր. այս եղավ՝ քիմ պատվերս ալ. բայց ո՞վ մտիկ կ'ըներ ինծի: Օր մը նեղացա:

— Տիկին, ըսի, պարապ տեղը երթալ գալեն չեմ ախորժիր. քանի որ իմ պատվիրած բանս չեք ըներ, պետք չկա որ զիս

Քանչեք ուրիշ անգամ. ավելի հաճոյակատար բժիշկի մը դիմեցեք, խնդրեմ: Հիվանդս հասկցավ, և որովհետև մտքի ու սրտի տեր կին մըն էր, իսկույն ներում խնդրեց այնպիսի քաղցր ու անուշ ձայնով մը որուն դեմ կենալու էն քարսիրտ մարդն անգամ կարող չէր:

— Ձեր աղեկութեան համար է իմ պահանջումս. շեմ կրնար առողջապահութեան բոլոր կանոններուն հակառակ ձեր վարած կենցաղին ավերումները տեսնել և լուռ կենալ, շեմ կրնար ձեզ շարգիլել այս կյանքը շարունակելի:

— Օր մը ավելի՞ ապրելու համար, տոբթոս, պատասխանեց ինծի ժպտելով, օր մը ավելի՞ տառապելու համար. և քոնելով ձեռքս, ստիպելով զիս որ քովը նստիմ, երբ ես մեկնելու կը պատրաստվի արդեն, շարունակեց.

— Դուք, բժիշկներ, կյանքը երկարացնելու աշխատող մարդիկ, կիններուն՝ այս հեք էակներուն կյանքը պահպանելու մի՛ աշխատիք, քանի որ շեք կրնար այդ կյանքը իր թարմութեան, իր գեղեցկութեան մեջ անայլայլ ու հաստատ պահել. ճերմկած թափած մազերու, փոթփոթած երեսի, թուլցած միսի մը ավելի կամ նվազ տևողութիւնը նշանակութիւն չունի. կինը իր երիտասարդութեան, իր հրապույրներուն մեջ կրնա՞ք վար դնել, կեցնել: Չե՞ք կրնար, թող տվեք ուրեմն որ երթա հոսկե. իր պաշտոնը, իր կոչումը ավարտած է ան. ի՞նչ, կը պահանջես ձայնը մարած երգիչն՝ որ սրահին վրա՞ կենա, մինչև որ սուլեն, ծաղրեն ու նախատեն զինքը. կինը ծիծաղ մըն է, պետք չէ որ լացի փոխվի:

Հիվանդութիւնը կը սաստկանար, հեղձումները կը հաճախեին ու միշտ խուլ կը մնար անիկա իմ խրատներուս, և իր զրոսանքի, հաճույքի կյանքը անխափան կը շարունակեր: Տարօրինակ, բայց թերևս ամենեն ուղիղ ըմբռումն էր իրենը՝ աշխարհիս մեջ կնոջ մը դերին և կոչումին վրա: Հույսը և Ուրախութիւնն էր ինքը և անձնուրաց արիութեամբ մը կը բաշխեր իր կենդանութիւնը, իր շնորհը, իր հրապույրը, երբոր ինքը պետք ուներ ատոնց, Քոփեի մանիշակ ծախող աղջիկին պես.

Elle mourait de l'hiver, en vendant le printemps.

Երեկույթը իր ամենեն ցնծահույզ վայրկյանին մեջն էր։ Շատ մը աղվոր կիներ, շատ մը շնորհալից աղջիկներ, այնքան ալ երիտասարդ մարդիկ ու պատանիներ. լուռ ըղձանքներով ծանրացած մթնոլորտ մը, որուն մեջ՝ տանտիկինը իր հասակին ու արդուզարդին շքեղությամբը ամենեն զմայլելին կը հանդիսանա։

Քովես՝ պզտիկ ձայն մը. ասանկ երեկույթներու սովորական շարախոսությունները, որոնց ամենեն թունավորները տանտիրուհւոյն դեմ կ'արձակվին։

— Տեսեք, իր սիրած երիտասարդեն վայրկյան մը շիբաժնվիր. մարդ չի սեպեր աս կնիկը։

Երիտասարդը՝ տժգույն ու նիհար մեկն էր, զոր կիները իրարու ձեռքե կը խլելին։ Իր վրդոված կյանքին կը պարտեր այս ձգողությունը։ Ուրույնություն մը ուներ անիկա, և իրեն հատուկ դրոշմը կար իրեն պատկանող ամեն բանի մեջ։ Արհամարհոտ պզտիկ ժպիտ մը նուրբ ու սև պեխերուն ծայրը. կոպերը կտրած աչքեր որոնք իր գիշերամուլ մարդու հոգնությունները կը պատմեին. վես խրոխտություն մը որ վաղաթարշամ երիտասարդությանը վրա ծավալած ծանրության պեռ բանի մը կը նմաներ, կարծես ուսումներու և հսկումներու մեջ խորասուզվող մարդու ծանրությունը։

Մտքի ու ճաշակի տեր մեկն էր։ Իրավագիտություն սորվելու համար Եվրոպա կեցած տարիներեն՝ միջակ վկայականով մը, բայց նրբացած իմացականությամբը վերադարձած էր հոս։ Համալսարանին սրահներեն սվելի՝ գեղեցիկ կիներու քով, միանգամայն՝ տաղանդավոր մարդոց և լավագույն ընկերությանց մեջ մտած ու ապրած էր, մսխելով փճացնելով ունեցածը և շունեցածը։ Հոս ոչ փաստաբան եղեր էր և ոչ դատավոր. անկեղծությամբ, քաջությամբ խոստովանած էր իր ապիկարությունը։

Ամեն ինչ շափավոր, գրեթե մեղմ էր իր վրա, իր ձայնը, իր շարժումները. բայց ատոր խորը կը տեսնայիր անձնավստահ

մարդու, կամ՝ ավելի ճիշտը ըսելու համար՝ իր գերազանցությունը գիտցող մարդու մը անխռով հանդարտությունը:

Աղջիկներու հետեան չէր վազեր. երեխաներ անոնք՝ իր փորձ, գրեթե հայրական աչքին: Զիջում մը, ստորնացում մը պիտի ըլլար իրեն համար խռովել կույսի մը մաքուր հոգին. այս կենցաղասեր մարդուն մեջ՝ ահա՛ այս կերպ իր կյանքին հակասող ազնվություններ ալ կային: Իր ասպետական, կռիվով, հարձակումով բերդ առնող մարդու համբավին և սովորությանցը հակառակ էր տեսլական սիրո մը հեռանկարովը աղջկան մը սրտեն ներս սպրդիլ. այս Ողիսեսի միջոցները իրեն չէին պատշաճեր:

Զրուցվածին նայելով՝ տարիք մը ի վեր տիկին^{***} ի մտերիմն էր, ու ամենքը, իրենց բոլոր շարախոսությանց մեջ անգամ, այս երկուքին միջև ճշմարիտ ներդաշնակություն մը գտեր էին որ երկուքին ալ սովորական էակներ չըլլալեն առաջ կուգար անշուշտ:

Դ.

Դիմա կը պարբին. այրերը իրենց պահանջումներուն անհամբերությունը բերելով հոս ալ, կիները իրենց անձնամատույց մեղկությունը. խուլական գիրկընդխառնումներու, վետավետումներու անընդհատ շարք մըն էր այս ամենը:

Վալսին՝ տիկինն ալ ելավ այն երիտասարդին հետ որ իր խոսակիցը եղած էր գրեթե շարունակ, և պարողներուն մեջ այս եղավ էն շնորհալի զույգը: Զմայլած կը դիտեինք զիրենք. պար մը չէր այս, այլ շլացուցիչ բան մը, եթերային ու ցնորական սլացում մը, հափշտակություն մը, քերթված մը ամբողջ:

Մյուս պարողները իրենք ալ կանգ առեր էին այս զույգին շուրջը հիացած, հիացում որուն մեջ նախանձը իր արդար բաժինը ուներ:

Հանկարծ, սայթաքումի պես բան մը պատահեցավ, կինը իր բոլոր ծանրությամբը վար իյնալու պես եղավ. երիտասարդը մեծ ճիգով հաջողեցավ իր գիրկին մեջ բռնել զայն:

— Ոտքը սահեցավ, կ'ըւեին:

Ոչ, ավելի բան մըն էր, նվաղում մը ունեցեր էր:

— Հասե՛ք, տոբթոռ, պոռաց երիտասարդը:

Իսկույն քովը վազեցի ու երկուքնիս բազմոցին վրա տեղավորեցինք զինքը. հազիվ կրցավ աչքերը բանալ. անմիջապես տեսա սրտի կաթվածի բոլոր նշանները:

Ընդհանուր տակնուվրայութեան մեջ՝ դեղ մը ապսպրելն անգամ անկարելի կը դառնար. օտարականները հեռացուցինք. հյուրերը մեկիկ մեկիկ մեկնեցան. բայց դեռ սանդուխներուն վրա անոնց ոտնաձայնը շմարած, անիկա իր հոգին ավանդեց, գլուխը իր սիրած տղուն գիրկին մեջ, նույնիսկ իր բույնին մեջ նետահար ւպաննված թռչունի մը պես, ժամանակ չձգելով որ գեղ կամ դարման մը ընեմ:

Այս եղավ ահա իր վախճանը. կյանքին բոլոր երանութեանները միացած խտացած էին այն երկվայրկյանին մեջ ուր կյանքը կը թողուր. ասկե ավելի երջանիկ մահ մը կրնա՞ք երեակայել, պատրաստել, շինել ձեզի համար:

Հիվանդութեաններու, ցավերու մեջ շտառապեցավ. ժերութեանը չփճացուց իր շնորհները. պաշտելի ու պաշտված կինը մնաց մինչև վերջի վայրկյանին ու ընդհանուր զմայլումով մը ողջունված, իր սիրած տղուն թևին վրայն գնաց հեռացավ անիկա: Բաժակի մը պես որ կոշտնքի մը ւեղանին վրա, ցրն-ծութեան մաղթանքներու, բախումներու մեջ կը փշրվի, փոխանակ դուրսը սպասավորներու ձեռքով, լվացքի աղտոտ ջուրին մեջ օր մը կոտրելու անհետանալու, այս կինն ալ էն շնոհագեղ պատկերի մը մեջ գերագույն երջանկութեանը զգացած ու սլարգևած ժամուն անհետացավ:

1 100 100
(սխալում է)

ԱՅԻՆԿԱ

Ա.

Յորարք Մահալլեին մեջ, բլուրի մը վրա մանառիկ և անձուկ փողոցներով շինված թաղ մը, կռիվը կը սկսեր խուզ շուկով մը, խուզարկութեան եկող դետերուն դեմ:

Կիներու բազմութիւնը կ'ավելնար շարունակ. անկյուններե, ծակերե, խորշերե կ'ելլեր հետզհետե ու կը լեցվեր հին֊ փայտաշեն տան մը առջին, ուռուցիկ շալվարներու կոհակներով խափանելով անցուդարձը. հոժ, գրեթե միակտուր զանգված մը ահա՛, որուն մեջ Ռեժիէ համազգեստին կարմիր երիզները կը խառնվին նուրբ արշունոտ շիղերու սողոսկումներով:

Եվ այս կանացի խուժանին բողոքը կ'ելլեր դուրս, զսպլած հառաշանքի մը պես բարձրանալով օդին՝ ամառ ցերեկվան մը հեղձուցիչ մթնոլորտին մեջ, ժխոր մը նախ, հետո ճշտվելով քիչ քիչ, որուն մեջ բառ մը հստակ ու որոշ, ականջի կը զարներ, անժանոթ լեզվի մը բառը զոր այս բազմութեան մեջ ամեն ոք կը հասկնար, կը կրկներ, իրարու երեսին կը նետեր և զոր երկարող փողոցին անձկութիւնը վիթխարի փողի մը պես կը տաներ, կը հասցներ հեռուն, մինչև քաղաքը:

— Այինկա՛, այինկա՛:

„Ռեժիի պաշտոնյաները կը խորհրդակցեին բունության դիմելէ առաջ, շափելով այս տկարությամբ կազմված զորությունը գոր ահա պեղել, անցնիլ հարկ կ'ըլլար մինչև սա տունին մուտքը. ուր ծխախոտի մեծաքանակ մթերք մը կար պատրաստ. ինչպես որ իրենց իմացուցած էին կանխավ. և իրենց վարձատրության հաշիվով շահամուլի ջիղերնին կը պրկվեր, ավրնին կը փայլեր ու նոր ցանք մը կ'ընեին, ուսովնին ճամփա մը բանալու, քայլ մը ավելի մոտենալու համար այդ դեմի գրան, ուրկե հազիվ տասը քայլ կը բաժներ զիրենր:

Լեղին՝ բազմությունը ա'լ ավելի կը սեղմվեր, համբերությունը սպառելով, վերջ մը տալու պետքը զգացվելով երկուտեք. զայրույթը, հին ատելությունը՝ այս երկու տարրին մեջ, ավանդական, ճակատագրային բան մը երևան կ'ելլեր բիրտ անկեղծությամբ:

Մխախտաի հին խուզարկություններու, գրավումներու հիշատակը կուզար արծարծել մշտնջենական հակառակությունը. կ'իմենքու մեջ տրված առնված վերքերու սպինները կը բացվէին այս պահուս, իրենց շարավին հոտովը, թարմ արյունի քուրումովը զայրացնելով հատուցումի պետքը և կծու մարմաջը. հետո ամբողջ Յոքարը Մահալլեի մթերքը պահված էր այս խարխուլ տան մեջ, ամենուն հարստությունը, ամբողջ տարվան ապրուստը: Եվ կը հաշվեին մինչև հիմա իրենցմե գրավված ծխախոտներուն քանակությունը, որուն կսկիծը՝ ամեն մեկուն համար զատ զատ, ծանր տուգանքներով, երկար քանտարկություններով սաստկացած էր:

Լմբոխեն՝ բերնե բերան խոսքեր, անցախոս բառեր կը սաշէին. կը սպրդեին ներս, պատվերներ, հրամաններ՝ փութալու, աճապարելու:

— Պո՛. Հակոբոս, տե՛ նրերա:

Ներսը կ'երերային, կը շտապեին, ուղնաձայներ, կահ կարասիներու, մթերված ապրանքներու փոխադրության խուլ ջանքեր կը լսվեին, վայրկենական տեղափոխություն տանիքներու վրա, առաստաղներուն տակեն. և նեղ փողոցին մեջ հիմա ծխախոտի ուժգին հոտ մը կը ծավալեր, այնքան որ Ռեժիին դետերը՝ հուսահատ՝ այս բոլոր կիները ցրվելու և կողո-

պուտը շփախցնելու փորձությամբ կը բռնվեն, մինչդեռ ոստիկանութունը, ամենէն ավելի հեռատես, օրինական ձևակերպությունները կը կատարեն այդ տունը կոխելիս առաջ:

Եվ աղաղակը կը բարձրանար ավելի ուժգին, կիպի: առեին սկավառակն իյնող հորդ ու ջերմ լույսին պես զայրացած աղաղակ մը՝ որուն մեջ առջի բառը կուգար, կը դառնար. կը վերադառնար շարունակ.

— Այինկա՛, այինկա՛:

Բ.

Երկու եղբայրներուն մեջ Հակոբոս՝ այինկաճիններու մեծք՝ անդրանիկն էր. սեաշվի, սեահեր երիտաւարդ, ամառ ձմեռ պահելով իր մեղրագույն ապայե փոթունն ու շալվարք, հաստ տոկուն կտավ որ դաշույնի հարվածներու կը դիմադրեն և զոր ցերեկները կը պտտցնեն Իզմիտի շարձալին մեջ, զորավոր մարդերու հատուկ դանդաղ ու ծուլլ քալվածքով:

Լեռներու զավակ, իր գյուղացիի անձուկ միտքը բնավ չէք կրցած ըմբռնել Բեժի դրութեան նրբությունները. և իր բնական իրավունքին հենած՝ կը կովեր ահա տասը տարիներ ի վեր, ճակատարաց՝ փոխանակ հանցավորի մը պես պահպանելու. այինկաճիններու համարավաճող պետն էր ու դուրսագնք այնքան արյունոտ ծեծկվուքներու:

Այս երիտասարդն էր որ վկայութեան համար կանչված, դատարանի մը առջև, իր արհեստը հարցված ատեն պատասխանած էր անփութորեն.

— Այինկաճի:

Հիմա ամենուն ծանոթ է ինք, զոր լերան մեջ ավազակը ու ճամփուն վրա ձիապանը կը ճանչնան, կը սիրեն. մեքի դաշույնը, որուն երկաթը Պոլսեն եկած գնած է, Դամասկոսի դուրաթեք երկաթ, վետվետող երանգներով, երբեք զուր տեղը փայլատակած չէ: Մտերը կը ճանչնան զայն, այնքան շատ իրենց կեղևին վրա Հ գիրը՝ իր երբեմնի դպրոցական կլանքն մնացող միակ հիշատակը՝ փորագրած է, սրտնեղութեան, ձանձրուլթի վայրկյաններուն մեջ:

Այս քաղթին շրջակայքը՝ ծխախոտի ամեն փոխադրութունն իր աշալուրջ ու ճարտար պահպանութեան կը հանձնվի ամեն ատեն. երբեք չի թողուր փախիր իր արիութեան վստահված ապրանքը. հնարքը ու քաջութիւնը կը լծորդե փորձ ուղղա- գետի մը պես ու կը հաջողի:

Հիմա պիտի նշանվի. ո՞վ զավակ կուտա այս լերան մար- գուն. և սակայն մեկե ավելի աղջիկներ սրտատրոփ կը սպա- ան գուռը իր անցուդարձին, իրիկվան մութին:

— Բարև, Հակոբոս, ե՞րբ եկար:

— Երեկ գիշեր:

Միշտ գիշերը կուգար այս տղան. անորոշ ժամերով, անծա- նոթ, անկոխ ուղիներն գորս իրմե զատ ոչ ոք գիտեր, ոչ իսկ իր եղբայրը, Սահակ՝ որ Ռեծիին կը ծառայե. ինքը ահավոր այնկաճիին կրտսերը՝ Բոլնի մըն է հիմա լեցուն թռչակով, երիտասարդ կտրիճ մը. բայց հոքարը Մահալլեն, իր ազգա- կաններուն թաղը չի ժպտիր իրեն. աղջիկները չեն սպասեք գուռը. էն տգեղը կը ծիծաղի իր վրան, և եղբորը նշանածը, Գերճուհին չի բարևեր զինքը:

Ինչո՞ւ համար հանկարծ թողած է այս տղան իրենները, ատելութեամբ զինվելու համար անոնց դեմ:

Եվ այս նեղ փողոցին մեջ, դեպի խարխուլ տունը, որ ճիշտ իր հայրենի տունն էր, ինքն էր ահա որ կ'առաջնորդեր Ռե- ժիին. և հանկարծակիի եկած ամենքն ալ, շահավատալով դեռ, կը հարցնեին իրարու ահանջն ի վար փսփսալով.

— Սո ո՞վ բերավ ասոնք, Սահակը:

Գ.

Սա դեմի ելևէջավոր գիծը որ հորիզոնը կը կտրե կը կտրու- ան, որ իր ատամներով կը խածնե երկինքը անսահման կա- պուլտին մեջ՝ լեռներու շղթա մըն է դեպի հյուսիս վազող. իր ափափա կողերուն վրա տարածվող խիտ մթութիւնը, անթա- փանց սևութիւնը՝ անտառներունն է, աղջամղջային կանան- չութիւն, որ գիշեր ատեն և լուսնի լուսով թանձր հեղուկե քիճի մը պես կը փալփիլի:

Ասդին՝ Իզմիտի ծովն է հետզհետե ամփոփված, նեղցած, սպառած, որուն տամուկ կապույտին մեջ լուսինը կ'իջնե վերեն, կը թաթխվի առանց իր պայծառությունը, հստակությունը մազի շափ կորսնցնելու, և մանրուք ալիքներու տարուբումին հետ կոտրտած հայելիի բեկորներ կը ձևացնե, որոնք իրարու կը կցվին, իրարմե կը հեռանան, կը ցրվին, նորեն միանալու ու նորեն բաժնվելու համար:

Հոս՝ քարահատակ ճամփուն վրա՝ ձիերու շարք մը կը քալե հազիվ լսելի ոտնաձայնով մը, որ պայտերուն վրա փաթըթված շուխայի կտորներով կը մեղմանա, ամբողջ կարավան մը ծխախոտ փոխադրող շրջակա գեղերեն. ու տասնի շափ տղաք կուգան քովեն հետիոտն, հրացանը ուսերնուն կախած, ատրճանակը մեջքերնին:

Հիմա լուսնին լույսը կ'իջնա ասոնց գլխուն վրա շիտաֆ, լուսավորելով և մատնանիշ ընելով այինկաճիներուն խումբը, որ շի կրնար ինքզինքը պաշտպանել այս լույսի վտանգավոր ողողումին դեմ. և հուշիկ կը քալեն աղետի մը նախազգացումով, ծառի խարշափյունին, տերեխի մը կծկումին ուշադիր, անձկությամբ լեցված. հետո կը վարժվին այս պայծառ լույսին որ զվարթություն կը բերե հետը, և կը խոսակցին մեղմիվ:

— Քանի՞ օրա քյուքյուն վերուցին Մահալլենն:

— Հարյուր քսան:

— Ո՞ւր է Հակոբոսը:

— Առջևեն կ'երթա:

Միշտ առջևեն կ'երթար, մինակուկը ամեն վտանգի դեմ, ձեռքը մեջքի դաշույնին բունին, խորհելով իր եզրոք հետ հավանական հանդիպումին ճամփու մը վրա, ու այս գաղափարին՝ զգալով կսկիծ մը, սուր ցավ մը որ սիրտը կը լեցնե, կուկորդեն կը բռներ և շնահեղձ կ'ըներ զինքը:

Պահ մը կը մտածեր թողուլ այս կյանքը, այս մշտնջենական վտանգի արհեստը, որ հիմա եղբայրասպան հանդիպումներու պարհուրանքով կը լեցվեր, որ իր նշանաժը հարս շեղած, զայն այրի թողուլ կ'սպառնար ամեն վայրկյան. և գլուխք կախ կ'երթար, մոռնալով կարավանը, ոք կը հետևե իրեն,

որոն պահպանութեան հոգը իր պզտիկ դաշույնին և իր մեծ սրտին վստահած էին:

Անտառը կը մտներ. ու լուսինն ալ կը խոնարհեր կ'իջներ իր բարձրութենէն անտառին ծոցը, ծառերուն սաղարթներուն երկարող վտիտ ընձյուղներուն վրա որոնք իր սկավառակին մեջ կը մխվեին, կարծես հոն անձնասպան ըլլալու համար նետվելով անտառին սուր ծայրերուն վրա, որոնք զինքը պիտի գիշատեին:

Հեռուն՝ լեռներէն իջնող ջուր մը երիզուտ ավազանի մը մեջէն վազելով կը խոխոջեր. գորտեր կը կռկռային, խոռվելով գիշերվան լուսնունը:

Առջի օրվան կորուստին կը խորհեր պահ մըն ալ, կը խորհեր գրավված ծխախոտին զոր շէին կրցած փախցնել, և միտքը եղբորը կ'երթար ու ձեռքը՝ մութին մեջ ուժգին կը սեղմեր գաշույնին կոթը:

Գ.

Առջի իրիկվան դեմ Սահակ Պերճուհին տեսավ եկեղեցիէն վար, Մեյտանին մեջ, ու քովը գնաց փախչելու ատեն շքողով անոր.

— Սրդողա՞ծ ես հետս:

— Ծ՛ս:

— Բարևս ինչո՞ւ չառիր, բարևը աստուծո է:

Աղջիկը շխոսեցավ և հեռանալ ուզեց:

— Կեցի՛ր, ատեն մը կը սիրեիր զիս, եղբորս հետ շնշանված դեռ, կը հիշե՞ս աղբյուրին քով խոսածներդ:

— Ես եղբորդ նշանածն եմ, մի՛ խոսիր հետս, ես ային-կաճիի աղջիկ եմ:

Սահակ ձեռքը բռնել ուզեց ու աղջիկը քաշվեցավ ետ:

— Այդա՞նքի գեշ մարդ եմ ես... Եթե գիտնայիր որ մեկ կ'ոստրովդ սիրտս կը բանամ սա դանակով. իմ սերս ամուր է աս երկաթին պես, քուկդ... ծառի մը ոստին պես ամեն դի կը ծռի, պզտիկ եղբորմեն մեծ եղբորը, Սահակեն Հակոբոսին կը գառնա:

Պերճուհի թողուց որ ձեռքը բռնե. իր առջի բարեկամին ձայնը կը շարժեր զինքը. տեսավ որ արցունքի կաթիլ մը կը գլորեր անոր արևակեզ այտեն՝ մրոտած պերևեշտին վրա:

— Ո՞վ ըսավ որ Բուճի ըլլաս: *u t.../*

— Քեզի համար:

— Ես այինկաճիի աղջիկ եմ:

Ու քիչ քիչ, իրիկնամուտին ստվերներուն մեջ մտերմացան նորեն. մշուշը պատեց իրենց առջի սիրույն վերադարձը. հետո Սահակ մեկնիլ ուզեց ու աղջիկը շթողուց այս անգամ:

— Կեցի՛ր, տե, քիչիկ մըն ալ:

Կեցան, շիրնալով համոզվիլ որ հարկ էր իրար թողուլ. անցորդները պիտի գայթակղեին տեսնելով այս ժամուն այինկաճիին նշանածը սա Բուճիին քով. վախցան ու զատվեցան. իրարմե:

Հիմա դեպի լեռը կ'երթար դեռ հմայված, կրելով հրապույժը իր առջի սիրած աղջկան, որ եղբորը նշանածը եղած էր. այս հինգ վայրկյանի խոսակցութենէն վերարժարժեցած իր սերը կը զարհուրեցնէր զինքը: Քաղքին զատիվայր տուները հեռվէն թավալալոր կործանումի մը տպավորութիւնը թուրուցին իր վրա: Ծամփան շարունակեց անտառին մեջ մխվելով՝ հետզհետե. այս ծառերը իր պատանութեան, ուրախ գվարթ/ օրերու հիշատակները կ'արթնցնէին մտքին մեջ: Եվ ամառին վեհաշուք խաղաղութիւնը բարկացուց զինքը. վերեւ՝ տերևներու բացվածքէն արծաթ շառավիղներ կը թափանցեին ներս, կ'իջնային գետնի գայարիքին ու մամուռներուն վրա, ուղղաբերձ լուսանյութ ծառի անթիվ կոճղերու պես. ձեռքերը լով երկու անտառ մեջ մեջի անցած, մեկը որ հողեն կը բուսներ ստվերամած գոռը մազերու պես, ու մյուսը՝ երկինքէն եկող անհամար շողերու՝ որ ազամանդե սանտրի մը՝ նման անոր մեջ կը մխվեր:

Եվ փոխն ի փոխ այս մութ ու լույս, կարծր ու աննյութ գծերու շարքը, որոնց մեջ կը քալեր հիմա, իր կյանքին անտարիր ճամփուն կը նմաներ ճիշտ. քանի մը ժամ առաջվան տեսակցութիւնը Պերճուհիին հետ՝ վերջին լուսավոր գիծն էր ուր կե անդին համակ աղջամուղջը կը տիրեր. եղբորդ նշանածը,

Հաղթ գուցե անո՛ր կինը... Իր միտքը պատող խավարը ա՛յն ավելի կը թանձրանար ու շսեց կամ լսել շուգեց ձայնը որ խո-
րեն, հեռվեն պոռաց.

— Մի՛ գար առաջ:

Ինքը շարունակեց հառաջանալ, անփույթ, անտարբեր, ծի-
ծաղելով այս մութեն եկող հրամանին վրա: Հանկարծ ձայնը
արոտաց նորեն սուր, կտրուկ.

— Կե՛լմե: (Մի՛ լսե՛ք.)

Անտառը կրկնեց հրամանը, թավ, հաստ ձայնով, ջանալով
արթնցնել Սահակը, իրեն սպառնացող վտանգին անփույթ:
Հետո ավելի ուժգին ձայն մը, զոր Սահակ ճանչցավ, եղբո-
րը ձայնը.

— Կրա՛կ:

Հրացանները պայթեցան տասը մեկեն, գնդակները սուլե-
ցին իրենց կարմիր շավիղներով ծակծկելով շուրջի մթություն-
ներ: Սահակ կեցավ ծառի մը բունին կռթնած, խազամուծ
մարդու մը խոնջենքով, դիտելով այս գնդակի թափթփուք-
ները որ իր շորս դին ինկան ու զվարճացուցին զինքը: Մեռ-
նի՛լ վախցա՛ծ էր երբեք մեռնելի, և եղբորմեն եկող այս հար-
վածները փրկության մահ մը կը խոստանային իրեն. անոր
ձեռքեն մեռնի՛լ. ի՛նչ հաճույք:

— Կրա՛կ, հրամայեց այինկաճիին ձայնը, կրկնվելով եր-
կարելով անտառին խուլ ու մութ խորշերուն մեջ:

Ի՛նչ հաճույք եղբորը գնդակին հանդիպիլ, ու Պերճուհին...

Եվ գետին ինկավ Սահակ, կուրծքեն զարնված:

Ե.

Ռեծին ամսական թոշակ հատկացուց Սահակի ընտանի-
պին, այինկաճիներու հետ կովի մեջ մեռնելուն համար, թոշակ
մը զոր Հակոբոս կը ստանա տարիս մը ի վեր, հորմեհետ՞
մայրը մեռավ տղուն կսկիծեն:

Պերճուհին սևեր հագնող աղջիկ մըն է որ շամուսնախոր. իր
նշանը նոտ եղավ առանց պատճառը հասկցվելու:]

Ա.

Լոշակ Յագրճյախն, որ պարահանդեսին էն տաք միջոցին, միտքը ուրիշ տեղ եղող մարդու մը պես աննպատակ և անուշադիր կը պտըտեր, հանկարծ թևի մը շոշափումը զգացիր թևին տակ. վարդագույն տոմինո մըն էր հասակագեղ, որ կ'ըսեր իրեն.

— Ինչո՞ւ չեք պարեր:

— Չեմ ախորժիր:

— Չեզի պես երիտասա՛րդ մը...

— Պարելը տարիքի հետ գործ չունի. տեսե՞ք ապա ալևոր մարդը որ վալս կը դառնա պատանիի մը աշխույժով:

Ու երիտասարդը իր ընկերուհին դիտեց ոտքի պզտիկ կոշիկեն մինչև դիմակը, բեհեզի պատառ մը՝ որուն շիկնոտ երանգը դեմքին շծածկված մասին վրա կը շարունակվեր. իր մեծաշեն գեղեցկությանը հակառակ, մանուկի ձեռքեր ուներ և մինչև արմունկը հասնող ճերմակ ձեռնոցները կը հիշեցնեին Պեշիկթաշլյանի երգած ձյունաթույր թաթիկը:

Կուրծքը, զոր տոմինոյին մեջքը սեղմող մետաքսյա գոտին գուրս կը ցայտեցնեի, զույգ մը ըմբոստ նժույգի գլուխներու

պես, քարակարկառ արձանի մը լանջքին խոստումը ու գաղափարը կուտար, խոստում, զոր հիմա իրարու դպող թևերուն մեջ սողոսկող սարսուռը կը շեշտեր:

Տոմինոն անձնավստահ մեկու մը պես թող կուտար առանց տրտնջալու որ զինքը երկարորեն դիտեն, քննեն ու գնահատեն, գիտնալով որ վերջ ի վերջո նպաստավոր պիտի ըլլա եզրակացութիւնը իրեն:

Բ.

— Կը սիրե՞ս զիս:

— Այն ատեն միայն կրնամ ըսել երբոր դիմակդ վար առնես:

— Անկարելի է այդ:

— Գնա՛ քովես ուրեմն:

Կը վռնտեր. առանց քաղաքավար դարձվածներ փնտրելու, Արշակ կը վռնտեր այս կինը որ իր ցանկազարթույց ընկերութեամբ եկած էր ընդմիջելու իր գաղափարի, խոկումի մարդու պտույտը պարասրահին մեջ: Ինքը կը սոսկար այն կիներեն որ մունջ ու անխոսիկ մատուցում մը կը կրեն կարծես հրապուրիչ և ուշադրութիւն հրավիրող շարժումներնուն մեջ: Կը վախնար անոնցմե. ինքը, լուրջ ու պարկեշտ տղա, սիրո հաճույքն ալ անոր պարկեշտ, գրեթե առաքինի հանգամանքին մեջ կը փնտրեր:

Ն Այնպես կը հավտար թե այն կինը միայն կարող պիտի ըլլար սիրել որ զինքը մերժեր մինչև վերջը. այս տոմինոյին պես իր գիրկը նետվող կիներեն խորշած էր միշտ. զինքը շտապող կինն էր որ իր իտեալ սիրուհին պիտի ըլլար: Սերը՝ իր աչքին՝ տառապանքի մեջ էր միայն, այնպես որ դժբախտ ըլլալով կարծես երջանիկ պիտի ըլլար: >

Իրոք ալ այնպես էր այս երիտասարդ երազատեսր. այն հազար ու մեկ կիներեն որոնց կրնար սիրտը շահիլ, և ոչ մեկին կապված էր. իր բարեկեցիկ վիճակովը երբեք չէր խորհած ամուսնութեան, և ոչ ալ այն վաղանցիկ հաճույքի ժամերուն, որոնցմե իր տարեկիցները շէին կրնար անցնիլ. ողորմելի

մարդիկ՝ որոնք կազմ ու պատրաստ երանություններով կը քավականանային:

Ինքը կը շրջեր փողոցները, դժվարահաճ արվեստագետի մը պես

Որ աչքն ի դարան և քիթն ի թամի,

ինչպես կ'ըսեր Ռուսինյան, կամ որսորդի մը պես որ արյունարբու վագրի մը հանդիպելու երազովը երջանիկ կ'ըլլա: Այսպես կույս ու մաքուր մնացած էր իր սիրտը, սպասելով հազվագյուտ կերպով հրապուրիչ ու նույնքան անմատչելի կնոջ մը երևումին: Թեև ճիշտ քսանըմեկ տարու էր հիմա, կապույտ, անուշ աչքերով, երկուքի ճեղքված երկար, շագանակագույն մազերով ու ազնվական երևույթով երիտասարդ մը:

Գ.

Այդ ըզձացած կինը ճանչցած էր օր մը. փողոցը հանդիպած էր երբեմն. սիգաճեմ ու խրոխտ կին մըն էր, նայվածք մը անգամ շնորհելով բոլոր կանգ առնողներուն, բարև բռնողներուն իր ճամփուն վրա. մեկ հեղ, երկու հեղ ու քիչ քիչ անտեղիտալի պետք մը դարձած էր անզգալարար հետևիլ անոր ամեն կողմ:

Եվ հետաքրքրվելով՝ հետը տեսնվելու, տունը երթալու առիթը փնտրած ու գտած էր. իրեն պես դեռ քանինե՞ր կուգային հոգ, անմատչելի կուռքի մը առջև ծխող սպառող երիտասարդի սրտեր, բռնված այն անմռունչ հրապույրեն որ տիկնոջ խստահայաց բայց նշուպագեղ աչքերուն մեջ կը կարդացվեր:

Առաքինի կնիկ մըն էր, որուն կրնայիր ժամերով խոսիլ կամ հետը առանձին մնալ առանց մոռնալու թե իր ամուսնին հավատարիմ մեկն էր այս բարակամեջք ու առույգաբարձ գեղանի կինը որ իր թիկնաթոռին մեջ մարմնակործան կ'ունկընդրեր քեզի, վառարանին դուռնեն ցուլացիկ լույսին նայելով միշտ:

Դեղնած դեմքով տղաք կուգային երերուն քալվածքով, այս տաքուկ սրահին մեջ որ կարծես հիվանդանոց մըն էր տառապյալներու, որոնք ներս կը մտնեին գիշերվան ճաշին ետքը թևթև հազուվ մը ընդմիջված բարևով, հոս՝ այս ջերմոցին գաղջ օդին մեջ կազդուրվելու, այս կնոջ տաք ու խոնավ նայվածքին, անոր այրեցյալ գոտիեն իբրև թե կենդանություն փնտրելու համար:

Ու փալթոնին հանած, իրենց հագուստին վայելչությանը մեջ կը պարտկեին նիհար իրաննուն ցցվող ոսկերոտիքը, ու ձյունաթույր մաքուր շապիկի պարանոցին մեջ՝ վիզերնին, վտիտ, երկարած, մորթվելու ոշխարի սիրահոծար պատրաստականությամբ:

Կ.

Այս կինը ահա կը սիրեր երկու տարիե ի վեր, անոր համար որ անկե շէր կրցած սիրվիլ. իր երազը կ'իրագործվեր ու երջանիկ էր. ճիշտ իր ուզած անգութ ու գեղեցիկ կինն էր դեմինը: Հիմա առանց քաշվելու, երկու տարիե ի վեր հաստատված համարձակությամբ մը կ'ըսեր անոր.

— Անկեղծապես շնորհակալ եմ զիս շսիրելուդ. եթե սիրեիր՝ շատոնց քեզ ձգած փախած էի. բայց տես որ այդ սիրուն ու խոժոռ դեմքդ պահելով կապեցիր զիս:

Ու կինը կը պատասխաներ ծանրությամբ, առանց երեսը նայելու, անթարթ ակնարկով մը դիտելով վառարանին ղրունակեն ցուլացող կարմիր բոցը.

— Շատ կը վախնամ, որ մինչև վերջը այդպես կապված մնաս:

— Ուրեմն երբեք զիս չպիտի սիրես:

— Բնավ:

— Ոչ իսկ պատիկ համբուլը մը:

— Մատիս ծայրեն անգամ շեմ տար:

Հետո խոսակցությունը կը փոխվեր. երբեմն պեզիկ կը խաղային կամ ընթերցում մը կ'ընեիր Արշակ, որովհետև այս

կինը աղվոր ընթերցումները կը սիրեր, ու աչքը գոց, բոլորովին ընկողմանած իր աթոռին խորը, անուշ երազի մը մեջ կորսը-վածի պես կ'ունկնդրեր անոր ժամերով:

Կես գիշերին կը մեկնէր, տխուր ու երջանիկ միանգամայն այս սիրով որ ստվերի մը պես անշոշափելի էր:

Այս էր երիտասարդին բոլոր կյանքը. անկե զատ որևէ կին չէր զբաղենցած զինքը, ու պարահանդեսին մեջ պտտած պահուն դեռ այդ կնոջ պատկերովը լեցված էր սիրտը, երբ վարգե տոմինոն, առանց իր հոժարությունը առնելու, թևը կը մտնէր ու տիրաբար կը քաշեր կը տանէր զինքը ուզած կողմը:

Ե.

Տոմինոն կը բռնանար:

Ամբողջ մարմինեն՝ մանիշակի զգլխիչ բուրում մը կը ծափայեր, շնչին կանխավճար այն ամեն թաքուն հրապույրներուն զորս այս հսկա վարդի թերթը կը պահեր իր ծոցին մեջ:

Պատիկ խուցի մը մեջ նստեր էին քով քովի, ու տոմինոն՝ վաստակաբեկ կը հենուր իրեն, մինչդեռ վերը՝ պարասրահը կը գոռար, կը թնդար ցնծության թափերով, որպես թե քաջալերեր վերեն իրենց վարանող երիտասարդությունը: Զերմությունը՝ անոր թևին դպած տեղը կ'ավելնար. այրուցի մը կը փոխվեր հոն, երիտասարդին շնչառությունը կը դժվարացներ, անոր անտարբերությունը կը վրդովեր:

Քոնյաքի փոքրիկ բաժակները կը պարպեն մեղմիվ, քամելով վերջին կաթիլը ու շուգելով կարծես բաժակը զատել բերաննուն. ամեն մեկ ումպին՝ մտածումներ կուգային իրենց միտքը, զորս կուլ կուտային անոր մեջի հեղուկին պես: Ու երկուքն ալ արբած այս լռին առանձնութենեն, տաքեն, մանիշակի հոտեն, շէին խոսեր՝ ա՛լ հեղգացած, առջի ընդհարումին իյնալու, կործանելու պատրաստ կավե արձաններու նման, կորսնցնելով դիմադրության ուժը:

Վերը՝ աղմուկը կ'ավելնար, կը սաստկանար, ոտքերու տրոփունը՝ թատրոնին երկաթե ձեղունը կը ցնցեր տեղեն,

երաժշտության ձայները պատերեն կ'անցնեին, խուլցած, անհասկնալի եղանակներով որ իրենց ականջին մեջ կը բըզզային:

— Դիմակդ վար առ կ'ըսեր Արշակ:

— Երբե՛ք:

Մի՛ գուցե տգեղ ու տարիքոտ կին մը ըլլար որ ամչնար երեսը ցույց տալու, հուսախար շքնելու համար զինքը. բայց ամեն ինչ կը հերքեր այս ենթադրութիւնը: Աթոռին մեջ ընկողմանած էր բազկարձակ ու վայելչապանծ, ու հեքոտ կուրծքեն երկար, խուլ հառաչանք մը դուրս կը թոեր:

Ո՞վ էր այս կինը, Երեսը տեսնելու հուսահատ փորձ մը ըրավ, բռնի վար առնել ուզելով դիմակը:

Տոմինոն ցատկեց ոտքի ելավ, ուղիղ, գրեթե սպառնալից.

— Երբե՛ք, հաւկցա՞ր:

Խրոխտ ու կտրուկ կերպով կը խոսեր միշտ, փոխելով, սքողելով իր ձայնը. ու տեսնելով որ երիտասարդը կը տառապեր, անուշությամբ ավելցուց.

— Պիտի գղջաս, գիտեմ որ պիտի զղջաս զիս ճանչնալուդ: Ենթադրե որ սիրած կինդ եմ ես:

Արդյո՞ք

Վերը՝ երաժշտութիւնը, աղմուկը, պարերը կը շարունակեին:

Զ.

Այնպես ենթադրեց. այս քարուկիր, մութ ու գեջ խցիկը հեծածանքներ լսեց, արցունքներ տեսավ, բայց մինչև վերջը չտեսավ այդ պատրվակին տակ պահվրտող երեսը: Բաժնվեցան, խռոված մարդոց պես իրարմե դժգոհ:

Հետևյալ գիշերը, երբ Արշակ իր բարեկամուհիին սրահեն ներս մտավ. վառանեցավ. հանկարծ տարակույս մը ծնավ ու մեծցավ իր սրտին մեջ. հետախուզող ականարկը իր դիմացինին աչքին մեջեն սինչև սրսին խորը թափանցեց՝ կարդալու համար հոն: Արդյո՞ք. շփոթած՝ կեցավ պահ մը, մինչդեռ տան տիկինը իր աթոռին մեջ ընկողմանած կը մնար պարտասուն,

աչքերը սևեռած միշտ վառարանեն ցայտող բոցին, որուն նշույլները կերպասներուն վրա կը խաղային. կրակը ու լուս-
սը այդ վառարանին խորեն կուգային տաքցնել ու զրոսցնել
զինքը, ու փույթ չէր ըներ թե ո՞րկե էին անոր մեջ խանձող,
տոշորող փայտերը: Արշակ շհամարձակեցավ ուղղակի հար-
ցում մը ընել, բայց լուվորական պեզիկի խաղին ատեն, մա-
նիշակի հոտ մը առավ ծանր, խնկարույր, առջի գիշերվան
պես ու չկրցավ ինքզինքը զսպիլ:

Արդյո՞ք:

— Ի՞նչպես ատեն անցուցիր երեկ գիշեր, տիկի՛ն:

— Միս մինակ, դուն ալ մոռցար զիս:

— Եթե գիտնայի՞ր... պարահանդեսին մեջ մեկը կար որ
ա՛յնքան կը նմաներ քեզի:

— Իրա՞վ:

— Մինչև վերջը անոր հետն էի:

— Զիս կարծելով, այնպես չէ՞, բայց երեսը տեսար ան-
շուշտ:

— Ո՛չ, չկրցա տեսնել, և այս վայրկյանիս իսկ կը կարծեմ
որ դուն էիր թերևս:

Տիկինը խնդաց սիրուն քահքահով մը: Հետո.

— Այսպես եք դուք՝ էրիկ մարդիկ ամենքդ ալ, ըսավ, դի-
մակի կտոր մը և հա սիրածնիդ ու շսիրածնիդ ղանազանելու
անկարող կ'ըլլաք. դիմակ մը ու անոր մեջ ամեն դեմքերը կը
տեսնեք. բայց կիները այնպես չեն. ամեն ծպտումի տակ միշտ
կը ճանչնան իրենց սիրած անձը, որովհետև սիրտով կը սի-
րեն անոնք, մինչդեռ դուք աչքով կը սիրեք միայն, և աչքը խա-
բելի դյուրին բան չկա:

Խոստովանությո՞ւն մըն էր այս թե հերթում մը:]

Ժ Ա Մ Ի Ն Բ Ա Կ Ը

Ա.

Նոր ճեղքված էր լույսը երբոր տերտերը ճամփա ինկավ ժամ երթալու համար. ոչ ոք կար փողոցներուն մեջ ու համատարած լուսթյունը որ հազիվ փարատվող գիշերեն կուգար, քահանային ոտնաձայնը հատիկ հատիկ կը լսեցնէր:

Զառիվեր մը կ'ելլէր, վասն զի ժամը, ~~ամուր ու ցած շենք~~ մը որ հոսկե կը տեսնվեր, վերը՝ գեղին բարձունքին վրա էր: Հեկալով կը քալեր հովանոցի մը կռթնելով, սև թիպեթ ու քիչ մը գույնը կորսնցուցած աղքատի հովանոց՝ որ գավազանի տեղ կը ծառայէր:

Երեսուն տարիե ի վեր միևնույն համաշափ քայլերով կ'ելլէր այս փողոցեն վեր, այն ճշտությամբ որով արևը կը ծագեր, իր սիրական ժամը՝ իր աստուծուն քովը փութալու համար:

Երբոր դուռը հասավ, վայրկյան մը կեցավ լիաթոք շունչ մը այնելու համար ու նայվածքը շուրջը պտտցուց անգամ մը: Իր աչքին առջև պարզվող այս հուլիսի առտուն շլացուց զինքը:

Վոսփորը կ'երևար, կ'ընդհատվեր հանկարծ, նորեն կը

սկսեր, կը դառնար, կը գալարեր, տիտանյան օձի մը պես, երկու դիեն բարձրացող բլուրներուն մեջ:

Արևին ձգած լուսավոր շավիղը անհամար ադամանդներու սփռում մըն էր հոն, ավելի մութցնելով կարծես ծովին թավիշի կապույտը:

Մովեզերքին մոտ՝ այն կողմեն ուրկե կը նայեր քահանան՝ այս ադամանդները մեկ մեկ կը զանազանվեին, այնքա՛ն մեծ էին. երթալով հետզհետե կը պզտիկնային՝ բայց ավելի մերձենալով իրարու Ծվ ավելի հեռուն՝ փոսրտուք մըն էր այլևս, լուսաճաճանշ փոշիներու տարածութուն մը որ միապաղաղ մակարդակ մը կը ձևացներ, դյութական փողփողումի մեջ անշարժացած:

Մովին մեջտեղը այս հյուլենները կ'երերտկային շարունակ, ձևերնին, դիրքերնին, լուսերնին կը փոխեին, իրարու տուչե կը վազեին, իրարմե խույս կուտային անհնարին ու խոլական սստումներով, արշավներով, համեցումներով, այս կապույտ թնջրպետին վրա ակնախտիղ պար մը շինելով:

Ծամաքին վրա առավոտը ոչ նվազ հիացուցիչ էր. լեռները իրենց դալարիքը ու նոր հերկված հողերուն կարմիր ուռեցքները քովե քով կարգով կը տարածեին: Անդին՝ ածուներու թնդաստաններն էին զուգահեռական գիծերու անհատնում ջարքերով, ու ավելի հեռուն, հորիզոնին վրա, ծառերու հոծ խումբ մը, կանանչներու ամեն վառ երանգները մեկտեղ բերած, այն կանանչեն որ դեղինին կը մոտենա, մինչև այն որ սևին հետ կը շփոթվի: Այս կանանչության վրա մերթ պզտիկ օարսուռ մը կը վազեր, ու իսկույն կանանչ ու համր կոհակներու ծփացում մը կը տեսնվեր:

Գետինը, խոտերուն վրա, գիշերվընե մնացած ցողը կը շոգիանար արևին ջերմութենեն:

Ձան ձուն ու շարժում չկար գեղին մեջ: Բյուրեղի հստակության մը և շեմ գիտեր ի՛նչ տեսակ սպասումի մեջ էր կարծես իր բոլորտիքը:

Հետո ճերմակ ամպերու ծվիններ երկինքին լուրթ բեհեգին վրա երևցան. թեթև հով մը ելավ: Քանի մը եզներ քնաշրջիկի

քաղվածքով մը անցան. կաթնավաճառ մը իր պղինձե ամաններուն աղմուկովը լուսթյունը վրդովեց:

Եկեղեցին կես խավարի մեջ էր՝ պատուհանին երկաթ փեղկերը բացված շլլալուն. երբուր ավագերեցը ներս մտավ, պահարանին մեջ շուրջառ մը ձգեց ու ին վրա, խալփախը սև գդակի մը հետ փոխեց ու խորանին առջև կանգ առավ: Իսկույն արծաթ թագը գլուխը դրած աստվածածին մը իր հինցած ոսկեզօծ շրջանակեն նայվածքը իրեն ուղղեց. ապաքին այս եկեղեցվուն մեջ դրվելեն ի վեր ամեն եկողին կը նայեր ան միևնույն անստույգ ու անվրդով նայվածքովը: Քահանան երեսը խաշակեց:

— Հանուն հոր և որդվո և հոգվուն սրբո...

Թավ ձայնը թնդաց այս պարապուսթյան մեջ ու արձագանքը կրկնեց.

— Եվ հոգվուն սրբո...

Լուսարարը փեղկերը բանալու եկավ ու հարուցած աղմուկը եկեղեցվուն անդորրությունը խանգարեց:

Բ.

Տեր Աբրահամ այն հազվագյուտ ծերունիներեն էր որոնք իրենց կենդանութենեն՝ մարդկային կապերը թոթափելով՝ կանխահաս մուտքով մը բարձրագույն աշխարհի մը մեջ կը թևակոխեն, ուրկե կիրքերը ու ակնկալությունները վտարված են ի սպառ: Տեսակ մը անդրիացում է ասիկա:

Մահվան մերձավորությունը այս հրաշքը կը գործե շատերու վրա. հրաշք որ կյանքի վերադարձին իսկույն կ'աներևութանա:

Տեր Աբրահամ մեծ իմացականություն մը շուներ, բայց իր հիշողությունը կարծես նոր ավյունով, և այն համեմատությամբ որով իր մյուս զգայարանքը տկարացեր էին, զորացած կը թվեր՝ մարելու մոտ կանթեղի մը վերջին ցլքին պես:

Իր երիտասարդությունը ու պատանությունը լեցնող է՝ նվարևոր եղելություններուն հստակ վերհուշումը ուներ որ կար-

ծես իր հիմակվան կյանքին պարապութիւնը մոռցնելու կը ծառայիր այս պահուն:

Նախ՝ իր համեստ դաստիարակի սկզբնավորութիւնը, սկզբնավորութիւն որ վերջ մըն է եղեր միանգամայն, վասն զի երբեք այդ համեստութենէն թիզ մը վեր շէր կրցած ելլել, հազիվ ձեռքը մինչև բնրանը հասցնելով. նույնիսկ հիմա որ քսան տարվան ավագերեց մըն է ահավասիկ:

Շատ լավ կը հիշեր այն ատենի աղաները, ամիրաններ ամենքն ալ, մեծ մասը սարաֆներ, ոչ ուսյալ հարկաւ, ոչ ալ կրթյալ մինչև անգամ, որոնց դիմացը փեշը փեշին բերելու ստիպված էր ամեն վայրկյան: Բայց ատոր քով հատկութիւններ որոնք վճռապէս պատկառանք կ'ազդեին և նժարը դեպի համակրութեան կողմը կ'իջեցնէին:

Անոնցմէ մեկուն յանավանդ՝ Սեղբոսյան Մկրտիչ աղային, որ ճիշտ այդ եկեղեցին կառուցած էր իր ծախքովը՝ դեմքը աչքին առջևն էր, նիհար, բարձրահասակ, երերացող քավածքով մարդ մը, որ սրտմտութեան մը վայրկյանին դպրոցներ վռնտեր էր զինքը:

Պետրոս պատվելին, այս էր իր աշխարհականի անունը, տուն դարձեր էր այն իրիկուն, ամոթին ու դողեն գունատածուկուր իր հեք կիներ, իր գավակները միացեր էին միխթարելու համար զինքը ու չզգացնելու աղետին մեծութիւնը: Հազիվ ամիս մը կար ավագ օրերուն, ու հեռվեն գալուստը գատկան տոնին՝ հիմա այրացավեր այս ընտանիքին վրա ահավոր ու սպառնացող խոցոտումի մը պես կը թվեր իր աչքին, ու շքավորութեան դատապարտված իր գոյութեան բոլոր դառնութիւնները երևան հանելու հատուկ դիտավորութեամբ պատրաստված փորձութիւն մը:

Հաջորդ օրը դպրոց չկար. պզտիկ լաճերու անտանելի խաժամուժը իր գլուխը շքավցուց այլես, բայց աղմուկին վարժութիւնը ուներ ու զրկանք մը եղավ ասիկա իրեն: Հետո ապրուստի ուրիշ միջոց մը գտնելէն հուսահատեցավ:

Ավագ շաբթուն քանի մը բարեկամներ եկան գտան զինքը. իր վիճակը հարցուցին. մեկը՝ խօսհուրդ մը հղացավ. թե որ

պատվելին խոնարհ, շատ խոնարհ լեզվով մը խնդրագիր մը ուղղեր աղային. կամ ինքը անձամբ անոր տունը երթար գործած պակասութեանց ներում խնդրելու:

Իսկույն համոզվեցաւ ասոր ու գիշերը լուսցուց գրելով սրբագրեց ու ավրեց իւր աղերսագիրը: Առտուն նորեն շհավնեցաւ իր ոճին. ո՛չ, գթութիւն հրավիրելու համար պետք եղած բառերը գտած չէր. ու թե որ մերժումի մը ենթարկվե՛ր, երեւակայեցեք անգամ մը, փճացում՝ իրեն և իրեններուն. գրավը՝ որ իր գրչին ծայրին կապված էր՝ ապշեցուցիչ համեմատութիւններ կ'առներ:

Նվազ տենդոտ ժամվան մը հետաձգեց այս անիծած թուղթին գրութիւնը: Հանկարծ իրարանցում մը ելավ տանը մեջ. կինը, տղաքը դուռը վազեր էին: Աղան ինքն էր որ սանդուխներեն վեր կ'ելլեր իր սովորական ծանր ու երբրացող քալվածքովը. պատվելին վազեց, դիմավորեց. հավտա՛ր թե շհավտար տեսածին. ի՞նչ դիտավորութեամբ եկած էր: Աղան հարցնելու ատեն շթողուց, քաշեց համբուրեց ու ճակտին տարավ հեք դաստիարակին վտիտ ու դողողուն ձեռքը:

— Պատվելի՛, ներե գործած հանցանքիս, ըսավ մեղմ ձայնով. ասանկ բեռ մը սրտիս վրա՝ ասանկ օրերու մեջ շուգեցի պահել, շատ կ'աղաչեմ որ ներես ինձի. որոշեցի որ քս քու ոտքդ գամ:

Պատվելին հազիվ կրցավ ըսել.

— Ես խոնարհ ծառանիդ եմ միշտ. պակասութիւնը իմս էր:

— Այս ժամեն դպրոցը քուկդ է նորեն. գրագիրս քեզի հազար դրուշ պիտի բերե որ զատկական ծախքերդ հոգաս. քայց կ'աղաչեմ որ սրտիդ մեջ ինձի դեմ ոխ չպահես. հրաման սո՛ւր որ երթամ հաղորդվիմ:

Ո՛խ չպահել, հրամա՛ն տալ, ինքը որ պարզապես աղային ոտքը ձեռքը համբուրելու անդիմադրելի փորձութիւնը ուներ միայն:

Երբոր Սեդրոսյան Մկրտիչ աղան մեռավ, ինքը քահանա ձեռնադրված էր արդեն:

Շա՛տ ասանկ մանրավեպեր գորս կրկին և կրկին կը պատ-

մեր հարմար առիթներու մեջ, իրեն հատուկ զվարթ ոճով մը: Քեղացիները բոլորն ալ գիտեին Մկրտիչ ամիրայիս պատվելիին մինչև ոտքը գալը և ձեռքը պագնելը:

Գ.

Թաղական խորհուրդին մեջ կարևոր նիստ կար այն կիրակի առտուն. թաղականները ամենքը ներկա էին: Ցած ձայնով կատարված կարծիքի փոխանակության մը մեջ ատենապետը մեկ-երկու շրջավ. առաջարկությունը ընդունելու կողմը եղավ:

— Ես անկեղծ կերպով իմ կարծիքս զուրցեմ... ես ժամը թաղելու կողմն եմ. ասանկ ատեն մը հարյուր հիսուն ոսկին կարևոր գումար մըն է. զանգակատունը փլչելու վրա է. ուրիշ շատ մըն ալ նորոգություններ կան. այո՛, գումար մըն է, անկեղծությամբ ըսեմ:

Միշտ անկեղծությամբ կը խոսեր այս մարդը. իր թաղականի ու հաշվի մարդու կրկին խղճմտանքը հաշտ էին իրարու հետ. իրոք այս աղքատ ժամուն համար հարյուր հիսուն ոսկին շատ մը օգուտներ պիտի ընծայեր. մյուս կողմն տարտամ ու խուլ բան մը իր ներսիդիեն կ'ըսեր որ ինքն ալ իր կարգին օր մը պզտիկ գումարով մը ժամու մը մեջ պիտի կրնար թաղվիլ. ինչո՞ւ չէ. մեծ ճարտարարվեստը ամեն բան ատենցուցած էր այս դարուն մեջ. եկեղեցին ալ պատվո և անմահության գիները իջեցնելու էր:

Մեռելին տերերը խորհրդարանին մեջ պատվո տեղը բազմեր էին: Թաղական մը ննջեցյալին ժամու մեջ թաղվելուն դեմ առարկություն ըրավ. ասիկա փորձ խանութպանի հնարք մըն էր. միտքը հիսուն ոսկի մը էվել փրցնել էր միայն:

— Շիտակը ես ձեզի համակարծիք չեմ, ատենապետ էֆենտի. հանգուցյալը, աստված լուսավորե հոգին, աղեկ մարդ էր. մեռնող մարդուն վրա գեշ չզուրցվիր. բայց շատ թշնամիներ ուներ. թե որ զինքը եկեղեցվույն մեջ թաղենք, զմեզ իրավամբ պիտի քննադատեն. տված դրամն ալ շատ չնչին է. շարժեր:

Ատենադպիրը, որ հաշտութեան կողմն էր միշտ, միջամբ-
տեց.

Հարյուր ոսկի ևս տան և ամեն բան լմննա. ես պատաս-
խանատւութիւնը վրաս կ'առնեմ:

Կարծես ուսերը կը ծոռին այս բեռին ծանրութեանը ներքև:

Ան ատեն բուն սակարկութիւնը սկսավ ալ. թեր ու դեմ
ամեն փաստերը, աւարկութիւնները մեջտեղ հանվեցան.
մեռելին տերերն ալ բոլորովին անմիտ չէին, բաղդատութիւն-
ներ, հաշիվներ կ'ընեին, երեքի կանոնի վրա հիմնվելով:

— Ի՞նչ տվա՞վ նիկողոս էֆենտին մայր եկեղեցվո մեջ
թաղվելու համար. եթե մայր եկեղեցվո մեջ թաղվելու համար
հինգ հարյուր ոսկի տրվի, այս ձեր մոռցված մատուռի՞ն ինչ
կ'իյնա. հիսուն ոսկին ալ շատ է:

Բայց թաղականները եկեղեցվո շահը դյուրավ լքող չէին.
ուրիշ զենքերու դիմեցին իսկույն: Հանգուցյալին կյանքն ալ՝
խոսքը մեջերնին՝ շատ մաքուր չէր. ու պատմութիւններ՝ ան-
պատված ու վռնտված կույսերու, ընդունված և չվերադարձ-
ված ավանդներու, սուտ երդումներու՝ դուրս թափվեցան:
Ահագին դեզ մը կը բարձրանար հիմակ ու հազար տեսակ
խարդախութիւններու աշտարակ մը կը սպառնար մինչև եր-
կինքը հասնիլ:

Վեճը դառնացեր էր. հանուն կրոնքի ու բարոյականի պայ-
քարը կը մղվեր, ու մեռելին տերերը հայտնի կերպով կ'ընկ-
ճըվեին:

Ու Խորհրդարանին մեջ, այս ութը-տասը մարդիկը հա-
վաքված՝ մարդկութեան էն նվիրական սկզբունքները կ'առնեին
կը ծախեին, իրենց պահանջումներուն կը պատշաճեցնեին:

Մեռելին ազգականները, դրսեցի բոլորն ալ, ի՞նչ ըսելիք-
նին չէին գիտեր, բայց նորեն պարտվելին շխոստովանեցան:

— Մենք ալ ննջեցյալը Պայրքը կը տանինք:

Ատենապետը դողաց. ասանկ հաճախորդ մը տասը տարին
մեջ մը չիյնար:

— Կ'ուզե՞ք որ անկեղծութեամբ խոսիմ, գումարը ավել-
ցընելու եք:

Իր սրտին խորեն հարյուր հիսուն ոսկին անգամ շատ կը

գտնելու. մտածեցեք որ օրին մեկը կարգը իր թաղումին պիտի գար ու հիմակուց սակագինը տուկալիք սահմանի մը մեջ պահել կը բաղձար:

Ատենադպիրը իր հաշտարարի դերը նոր զիջողութեամբ մը վերսկսավ:

— Թող հիսուն ոսկի ավելի տան և խնդիրը փակվի:

— Երկու հարյուր ոսկի:

— Կ'ընդունինք, բայց ֆրանսական ոսկի պիտի տանք. դուք ալ մի՛ պնդեք. ժամանակ չկորսնցնենք. դեռ շատ մը ուրիշ կարգադրութիւններ ունինք. մահազոյները անգամ չենք տպել:

Թաղականները խորհեցան որ թելը պիտի փրթեր. ճշտեցին սակայն, թյուրիմացութիւն չըլլալու համար, որ հուղարկավորութեան ծախքը այս գումարին մեջ չէր:

Պզտիկ դժվարութիւն մը որ դյուրավ հարթվեցավ՝ բակին մեջ գերեզմանին տեղը որոշելու առթիվ ծագեցավ. եկեղեցվուն դրան քով չէր ըլլար. աջ կողմի պատուհանին ու պատին մեջտեղը առաջարկվեցավ. բայց այդ տեղը աչքի առջև չէր. խորհրդարանին ձախ կողմին վրա հարմարեցան: Չնչին կես մը մնացեր էր զոր նշեցյալին տերերը հարկ սեպեցին հիշեցնել և զոր թաղականները իբրև անվիճելի իրավունք մը ճանչցան անմիջապէս: Նորոգվելիք զանգակատան ճակատը հանգուցյալին անունը պիտի նշանակվեր վայելուչ հիշատակութեամբ մը:

Երբոր ավագերեցը ներս մտավ, համաձայնութիւնը կատարյալ էր արդեն:

Գ.

Տասը հարկ շենքի մը բոլոր բարձրութենէն վար իյնող մեկը այնչափ տակնուվրա չպիտի ըլլար որչափ տեր Աբրահամ եղավ այս որոշումը իմանալուն:

Շուկավոր ավագակը եկեղեցվո գրկին մեջ տեղավորված, դաշուն մը մխվածի պէս:

Չէր բավեր կենդանութեանը մարդոց միշտ տրամագրելի

հարգանքները ու պատիվները գնելը դրամով և այնքան ավելի անձկությամբ որքան անարժան էր անոնց: Մահվրնեն ետքն ալ այս կողոպտված փառաբանություններուն մշտնջենավորումը ու նվիրագործումը աստուծմեծ ծախու կ'առնէր:

Երբոր ազգականները գացին, քահանան թաղականներուն հետ խոսելու ատեն գտավ:

— Կ'աղաչեմ, էֆենտիներ, այս բանը մի՛ ընեք, մեր ս. եկեղեցին մի՛ պղծեք:

Հեզ ու աղաչավոր ձայնով կ'ըներ իր խնդիրքը:

Իրեն համար եկեղեցին՝ ունէ շենք մը չէր քարով ու կիրով շինված. եթե լեզու բերան շուներ, հոգի ու սիրտ մը կը կրեր միշտ. իր ծոցը նվիրական էր ու մուտքը հոն՝ անոնց միայն վերապահված որ անոր կսկիծները ու սուգերը կը զգան: Ի՞նչ կը փնտրէր այս ննջեցյալը այդտեղ և ի՞նչ կը հասկընար ատկե. ասկե ավելի մեծ լլկում մը իր վճիտ ու նըրբությանց անգիտակ խղճմտանքին առջև չէր կրնար պատկերանալ:

— Ի՞նչ ծառայություն ըրած է այս մարդը մեր եկեղեցվույն. քիչ մը դրամ առաջարկված է. բայց այս դրամը տվողը անգամ ինքը չէ. ժառանգորդներն են որ ստակ մը տալով իրենց ննջեցյալը հոս թաղել կը պահանջեն: Արժանիքի խնդիր մը կա հոս. գոնե իր անհատական կյանքը անբասի՛ր ըլլար. ինձի շինար վճիռ արձակել. աստված է դատավորը. բայց վերջապես մաքուր անուն մը չէ ձգած այս մարդը. ի՞նչ կըսեք, էֆենտիներ:

Ի՞նչ ըսեին: Ավագերեցը անիրավ չէր բոլորովին. բայց եկեղեցին միայն աղոթքով չապրիր. շենքը նորոգության կարոտ էր և զանգակատունը փլշելու վրա էր:

Մեծ փաստն էր ասիկա:

Տեր Արրահամ շուսահատեցավ. եկեղեցին իրն էր... մինչև հետին շունչը պիտի պաշտպանէր զայն: Սև թիպեթե հովանոցը ձեռքը նավամատույց իջավ ու շոգենավ նստավ քարոզիչ եպիսկոպոսին քով երթալու համար:

Սրբազանը Գուզկունճուք գացեր էր քանի մը օր, իր քրոջը քունը: Ուսյալ եկեղեցական մըն էր, փորձառությունով լիցուն,

համոզված որ միմիայն ավետարանական ճշմարտութիւններով շի շարժիր աշխարհ: Իր կյանքն անգամ ասոր ապացույցն էր. տարիներ գավառները թափառելի վերջը իր հոտին ետևեն, խանգարված առողջութիւնը կազդուրելու համար Պոլիս եկեր անկյուն մը նետվեր էր ահավասիկ. ու պարտասուժը կը զգար՝ հիմա որ հանգստութեան մեջ էր այլևս: Իր երիտասարդ վարդապետի օրերեն մնացած ակնկալութիւնները ու թռիչները փճացեր էին, ու կյանքի շփումեն՝ իր բոլոր մտավորական զարգացումը սկեպտիկ փիլիսոփայութեան մը վերածված էր, խավը թափած հագուստի մը պէս:

Փոքրիկ սենյակին մեջ Հավատքն ու Թեթահավատութիւնը դեմ առ դեմ կը ճակատենին այս վայրկյանիս:

— Բոլոր ըսածներդ կը հասկնամ, տե՛ր Աբրահամ, բոլոր հոգովս կը հասկնամ ըսածներդ. բայց մտածենք միասին անգամ մը. այս մարդը կապակցութիւն ունի մեր շատ մը հարուստներուն հետ. զինքը վտարելը՝ ամենուն դեմ թշնամական փորձի մը պէս մեկնութիւններու տեղի պիտի տաւ. այս կետն ալ աչքի առջևն չհեռացնենք:

Ու տեսնելով որ ավագերեցը անդդովելի կը մնա՝

— Ասով նպատակս նորեն մեր ս. եկեղեցվուն ծառայել է. արդեն ամենքը անտարբեր են եկեղեցականութեան հանդեպ. քիչ մը վերջը հայտնի հակառակութեան պիտի դառնան. ու երբ եկեղեցականութիւնը փճանա՝ կրնա՞ եկեղեցին կանգուն մնալ:

— Եկեղեցին հավատացյալներով միայն կանգուն կրնա մնալ. թե որ հավատացյալները պակսին, արդեն իսկ եկեղեցին ինկած կ'ըլլա:

— Այդ ըսածդ աստվածաբանութիւնն է, բայց իրողութիւնը տարբեր է. կրօնական համոզումները տազնապալից վիճակ մը ունին այս դարու մեջ. զանոնք շատ առաջ վարելը նոր վրդովումներու տեղի կրնա տալ. խուսափինք ասկե, տե՛ր Աբրահամ, խուսափինք: Պատմութիւնը կը հայտնե որ ամեն հասարակութեան մեջ դասակարգի զանազանութիւններ միշտ գոյութիւն ունեցած են և ասկե վերջն ալ պիտի մնան: Մեր հասարակութեան մեջ ունևորը զատ դասակարգ մը կազմած

է և պիտի կազմեն, այն ալ մեր հոտին մեկ մասն է, և էն կարևոր մասը, զայն ալ սիրաշահինք, ինչ կ'ըսենք:

Դադարեմ մը վերջ ուր սրբազանը իր խահվեն խմեց լմրնցուց՝

— Նորեն եկեղեցվո սրբութիւնը պիտի առարկես, ննջեցյալին ալ ծանոթ կյանքը պիտի հիշեցնես հարկա՛վ. բայց գերեզմանատունն ալ եկեղեցվո մաս չէ՞ միթե. երբ մեկը անարժան է ժամուն բակին մեջ թաղվելու, պետք է ուրեմն գերեզմանատունեն ալ մերժել զինքը. կը տեսնես թե ո՛ր կը հանգիքու պահանջումդ՝ եթե տրամաբանենք:

Ու տրամաբանեց այսպես, իր շուրջը մեծ վեճ մը, աղմուկ մը շահարուցանելու գաղափարեն մղված քիչ մը, ու քիչ մըն ալ իր դրական մարդու հայացքովը տարբերութիւն մը չզրտնելով ժամին բակին և գերեզմանատան հողին մեջ:

Եվ գավառական կյանքեն քաղված պզտիկ պատմութիւններով համեմեց իր տեսութիւնները, միշտ անհամաձայնութեան դուռ չբանալու հայտնի ճիգով:

Ավագերեցը սանդուխներուն կեսը իջած էր ու սրբազանիծայնը դեռ ետևեն կու գար.

— Սիրաշահինք:

Ե.

Թաղեցին մարդը շքեղ թաղումով: Հապճեպով նորոգված զանգակատունին ճակատը անոր անունը սրտառուչ տողերով արձանագրվեցավ, զոր մտնողը դուռնեն ներս խսկույն կը տեսնե. «Նորոգեցավ զանգակատունս արդյամբ բարերար...»

Մարմարե զանգված մը այս մարդը ծածկող փուին վրա կը բարձրանա, իր պաղ ցոլացումը պտտցնելով պզտիկ շըրջափակին մեջ ու բարեպաշտներուն ուշադրութիւնը հայցելով կարծես:

Տարին մեյ մըն ալ հոգեհանգիստի պաշտոն կը մատուցվի մեծ հանդիսավորութեամբ: Այդ օրը տոնի օրվան պես բան մը կ'ըլլա. ազգականները կու գան նորեն, ամենքն ալ տիրոջ

ձևերով ու աղքատներուն հաց ու դրամ բաշխել կուտան. և հաջորդ առտուն կանուխ լրագիրները կը հաղորդեն մանրամասնությունները, փղձկելով այս մարդոց մեծվայելուչ բարեպաշտության վրա:

Միայն տեր Աբրահամ կը պահե իր շվարումը, քիչ մը ավելի ուսերը կքած, քիչ մը ավելի համր քայլերով կը քալե փողոցը, ավելի ուժով կռթնած իր մշտնջենական հովանոցին՝ կարծես գլուխը վեր շառնելու ու մարդոց երեսը շնայելու մտադրությամբ: Ուշ կուգա առտունները եկեղեցին ու այնպես մը կ'ընե որ շտեմնե ամբարտավան քարե շիրիմը որ կը խրոխտա և զանգակատունին ճակատը փալփլող ոսկի տառերը:

Քիչ ետքը անանուն հիվանդություն մը, որ հյուժում մըն էր ավելի քան թե մարմնավոր ախտ մը, անկողին ձգեց զինքը:

Ավագերեցը մինչև իր վերջին ժամը ալ եկեղեցին ոտք չկոխեց:

Ասիկա իր ցավը ու սփոփանքը եղավ միանգամայն:

Ա.

— Ճոկո, ինչո՞ւ համար ծոկո. իմ անունս Սարգիս Ուղուր-
լյան է. կարելի չէ ինձի, որքան ալ մեծ ըլլա ձեզի հաճելի
ըլլալու փափագս, այդ անունը ձգել. հորս, Կարապետ Ուղուր-
լյանի, հարուստ վաճառականին զավակն եմ և շեմ կրնաք
վերջին պահուն անոր զավակը ըլլալի դադրիլ. մանավանդ
թե մեծ ժառանգութեան մը ակնկալութիւնը ունիմ:

«Ի՞նչ պետք ունիք այդպես ուշադիր նայելու երեսս և զիս
շիկնեցնելու. այո՛, շիկնեցնելու, վասն զի այդ գեղեցիկ կա-
պույտ աչքերուն առջև անսովոր ջերմութիւն մը կը զգամ
այտերուս վրա. մի՛ խնդաք, կ'աղաչեմ. շա՛տ ծաղրելի եմ
արդոք ձեր աչքին: Ծոկո, դարձյա՛լ»:

— Միշտ, ըսավ աղջիկը, ժպտելով:

— Կ'երևա թե կատակը կը սիրեք. ձեզ նեղացնել շեմ
ազեր, դրե՛ք ինչ անուն որ կ'ուզեք ինձի. կը բավի որ այդ
անուշ նայվածքնիդ շհեռացնեք ինձմե:

— Ծոկոն, Ծոկոն է, կ'ըսեր աղջիկը, ինքնիրեն խոսելով:

Ճերմկոտիկ, վարդի թերթին վրա փակած շուշանի մը ճերմկությամբ, նրբահասակ աղջիկ մըն էր. մազերը իրենց անսովոր ու ծայրահեղ դեղինի մը սաստկությանը մեջ, գըլխուն վրա ամփոփված, ինքն իր վրա գալարված ոսկեծուլ օձի մը մորթին շլացումը կուտային. այդ ոսկիի դեղինը կը շարունակվեր դեմքին վրա, կը ցանցնվեր հոն ալ:

Աչքին կապույտը այն կապույտն էր, որ անուն շունի, հալած, մարած լրջություն մը խորունկ, թափանցիկ ու վճիտ խավերով: Նիհար, նրբավարտ մատներեն, որ դաշնակի ձայնաշարին իշխելու կոշումը կը հայտնեն, դաստակը մսոտ՝ հետզհետե գիրնալով լեցուն ու հիանալի գիծով մը ուսին կը միանար:

Մոտայի ծովեզերքին վրա շորցած տերևներե ու գոսացած ոստերե ձևացած հովանիի մը տակ հավաքված աղջիկներեն մեկն էր աս, որոնց մեջեն ծանոթ մը կանչեր էր Սարգիս Ուղուրլյանը, երբ կանցներ քովերնուն:

Այդ կատակասերներեն՝ ամենեն լրջախոհը կը թվեր այս գեղուհին, որ զինքը կը դիտեր հիմա, իբրև թե մտացածին քաղղատություն մը ըներ իրեն ու բացակա մեկու մը մեջ, ու հանկարծ գոչեր էր երեսն ի վեր, համարձակ, առանց քաշվելու առաջին տեսակցության պարտք դրած զգուշութենեն.

— Ա՛հ, ծոկոն է, ծոկոն է, կ'ըսեմ ձեզի:

Մյուսները համակարծիք կը թվեին իրեն. այո՛, ճիշտ ան էր. ի՞նչպես խորհած չէին մինչև հիմա. թե որ միտքերնին գար, շատոնց Սարգիսը ճանչուցած պիտի ըլլային իրենց բարեկամուհիին:

Գարեջուրի գավաթներուն շուրջը կը խոսեին այսպես, խնդալով այս գյուտին վրա, թող շտալով որ երիտասարդը հեռանա.

— Կեցի՛ր, ծոկո:

— Զեք գիտեր որքա՞ն կը սիրեմ ձեզի հետ տեսնվիլ, կ'ըսեր աղջիկը, երբ օր մը նորեն պատահեցան իրարու. ինչո՞ւ չեք անցնիր երբեմն մեր տանը առջևեն. եթե պատահութիւն չունիմ խոսելու հետերնիդ, գոնե հեռվէն տեսնեմ ձեզ: Գիտեմ, ճամփանիդ պիտի երկարի քիչ մը, բայց չե՞ք ուզեր հաճույք մը պատճառել ինձի, զիս երջանիկ ընել գրեթէ:

Սարգիս Ուղուրլյան կը շվարեր. իրա՞վ. ո՞ւրկե կու գար իրեն այս անակնունելի համակրութիւնը. ինքը՝ կյանքը տալու պատրաստ էր այս աղջիկին, և ան էր ահա որ իրմե առաջ, մեկդի ընելով պայմանադրական վեհերոտութեան մը կանոնները, սիրտը կը բանար, միամիտ պարզութեամբ, ատեն չձգելով իրեն հայտնելու թե ինքն ալ խենթենալու շափ կը սիրեր այս աղջիկը:

Այդ օրը անճառ երանութեան օր մը եղավ երկուքին համար ալ: Բաժնվեցան, ակամա, նորեն իրար գտնելու առաջադրութեամբ:

Զմայլած կ'երթար երիտասարդը, շհավատալով դեռ լսածին ու տեսածին, հուշիկ քայլերով կ'երթար, խիստ շարժում մը չընելու երկյուղով, վախնալով որ վաղանցիկ երազի դրութեան շենքը հանկարծ շքայթայի:

Այս աղջիկը ա՛լ մտքի սևեռում մը եղավ իրեն. նորամուտ և անհրաժեշտ պայման մը իր գոյութեան մեջ. մինակը լուծեց ու վերլուծեց այս անակնկալ պարզէր, այս մտերիմ ու բարի սիրտը՝ որ իրեն անձնատուր կ'ըլլար: Ո՛չ, տեղ մը չէր գտած այն տրտում ու քաղցր նայվածքը որ իրեն կ'ուղղվեր ամեն հեղ, երբ մտը ըլլար այս աղջկան, որ զինքը լուռ պաշտումի մը ակնածոտ գուրգուրանքովը կը շրջապատեր. ինքը որ ուրիշ ամեն տեղ ձեռներեց ու զրոսասեր մեկն էր, կը խռովեր այս աղջկան մտածած պահուն. անոր ոսկեգիսակ ու ծանրակիր

մագերուն արձակած շողերեն կը շլանար. մինչև այդ ժամուն մարդու չէր հարցնէր աղջկան մը հետ խոսելու կերպը. և ահա իր համարձակութիւնը կը կորսընցնէր հոս:

Այս սեքը, տարօրինակ եղանակով մը ւկսած, տանջանք մը կ'ըլլար, կը շարշարէր զինքը. կը տառապէր, առանց պատճառը գիտնալու. մինչդեռ աղջիկը ավելի կը մոտենար իրեն, հեշտաբոց շունչովը, որ տաք ու վրդովիչ հովի մը պէս կը զարնէր երեսին ու քծնելով կ'ըսէր.

— Զխոսի՞ս, ծոկո:

Իրա՞վ. ինչո՞ւ չէր խոսեր. ինչո՞ւ հուսահատ մարդու ձեռ կ'առնէր, երբ ամեն ազատութիւն կը տրվեր. և ինքզինքը քաջալերելու համար Սարգիս մտքեն կը կրկնէր անոր բառը.

— Զխոսի՞ս:

Ե.

Իցիվ թե յխոսեր:

— Ոչ, ըսավ աղջիկը. մի՛ ըսեք որ կը սիրեք զիս, անխառն ուրախութիւն մը ձգեցեք ինծի. կը խոստովանիմ որ հիմար, անկարելի բան մըն է այն երազը որ ձեր շնորհիվ զիս երջանիկ ըրավ. բայց մի՛ ավրեք զայն:

Ու տեսնելով որ երիտասարդը կ'ընդմիջէր զինքը.

— Ծոկոն եք դուք, ծոկոն մնացեք ինծի համար. ի՞նչ կ'ելլէ ատկե. ձեր ծնողքին, ձեր սիրածներուն համար Սարգիսն եք միշտ. շի՞ բավեր ձեզի. բայց, ինծի համար, գոհացեք պաշտելով. ու պաշտելու մի՛ ելլեք երբեք. ապա թե ոչ ամեն բան պիտի վերջանա մեր մեջ: Իմ աչքիս՝ անգիտակից ներկայացուցիչ մըն եք սիրո մը գոր շատոնց կորուսուցած եմ աշխարհիս վրա: Զայնքնիդ. նայվածքնիդ, քալվածքնիդ, ամեն բան իմ կորսնցուցած անձս կը հիշեցնէ ինծի: Առջի վայրկյանն որ տեսա ձեզ, չկրցա ինքզինքս բռնել. առանց դարձվածքի ըսի որ կը սիրեմ ձեզի: Դուք կուռք մըն եք որ պաշտելի գաղափար մը կը պատկերացնեք. ու երբոր կենդանութիւնն նշան տաք, վար պիտի իյնաք ձեր պատվանդա-

նեն. անմիտները միայն կը կարծեն որ մարդիկ կուռքերուն նյութը պաշտած են ատենով. ես ալ ձեր անձին մեջ՝ անհավատալի սեպվելու շափ մեծ նմանութիւն մը, հիշատակ մը կը պաշտեմ. այդ պատրանքը չպիտի մնա թե որ զիս սիրելու քլլաք:

«Քերականութիւն կարդացեր եք, այնպեօ չէ՞. գիտե՞ք ինչ է անդեմ բայ մը. ճիշտ այդ բայն եք դուք. Ճոկո րսի ձեզի. այսինքն մարդու մը անուն տվի որ երբեք չսիրեց զիս, որուն սակայն ես որոշած եմ հավատարիմ մնալ»:

Գլխու շարժումով մը կը հաստատեր իր անդդովելի կամքը:

2.

Եւ այս յէ՞ միթե մեծ մասով բոլոր սերերու պատմութիւնն ալ. կը պատահի՞նք մեր դիմացինին անձին մեջ, իրոք այն մտացածին էակին գոր սրտերնուս ու հոգիներնուս մեջ ստեղծած ենք. ո՞չ ապաքեն այդ երևակայական, այդ կատարյալ էակն է գոր գտնել կը կարծենք, կը պաշտենք:

Ո՞չ. հափրացումները չպիտի գային երբեք, դառնութիւնները չպիտի խառնվին մեր սիրույն, եթե ճշտիվ այն ըղձացված ու անկարելի կերպով կատարյալ արարածը ունենայինք դեմերնիս: Ամեն մարդ իր Ճոկոն, իր ստեղծած ու չգտածը կը սիրե միշտ, նույն իսկ ամեննն շատ պաշտել կարծած անձին վրա. ու ասոր համար է որ, քիչ քիչ, մեր սխալը ճանչնալնուս հետ, վարագույրի մը բացվելուն պես՝ պատրանքը կը փարատի տակավ, ամեննն զորավոր ու անխախտ կարծեված սերեն հիշատակի փշրանքներ միայն ձգելով:]

Փ Ո Ր Ո Ւ Ր Լ Ը Ն

Ա.

Վերադարձին՝ մրցանակարաշխութենեն — ո՞վ հնարեր է այս բարրարոտ բառը — Զարուհի՝ երջանիկ, բայց քիչ մը հոգնած հանդեսին հուզումներեն, իր ոսկեզօծ գրքերուն ծրարը թևին տակ, գեղին մանառիկ ու գառիվեր փողոցներեն կ'անցներ, տուներուն առջև նստած գուլպա հյուսող կիներուն, բոբիկ ստբով հողին վրա փոշիներուն մեջ վազվզող, տապալուկող տղոց մեջեն, զինքը դիտող գեղջուկներուն նետելով հարաբառաբանք ու քիչ մըն ալ արհամարհանքով լեցված նայվածքը:

Հաղթական վերադարձ մը իրեններուն քով, իրենց տնակը, վե՛րը, գեղին մեկ ծայրը, ա՛յնքան խարխուլ, ա՛յնքան հին տնակ որ քովի տուներուն կռթնելուն համար միայն կարծես կանգուն կը մնար:

Ինքը, իր տասնըվեց տարիներու ծլումովը, իր կենսարույր երիտասարդության բոլոր ճոխություններովը, այս մութ ու աղտոտ խրճիթին մեջ՝ աղբերու պարարտ բողբոջումովը ծաղկած վարդի մը տպավորությունը կը ձգեր:

Հոս, սակայն, իր շրջանավարտի բոլոր ցնծահույզ խքն-գությունը անտեղի կը թվեր այս աղքատության հանգեպ:

Քիչ մը առաջ արսուսասանված ճառերէն, տնօրենին ու հոգաբարձութեան իրեն շուայած գովեստներէն ու ժողովուրդին ծափահարութիւններէն, որ ամեն մեկ մրցանակի շնորհվելուն կը կրկնվեին, ամեն կերպ շնորհավորութիւններու, գրեթէ խոստումներու երփներանգ ծաղկեփունջէն՝ ոչինչ կը մնար ահա իր ձեռքը, տանը սեմէն ներս ոտք կոխած վայրկյանն:

Իր հիվանդ ու ցավագար մայրը անկողինն էր ու պզտիկ եղբորը, ցնցոտիներ հագած շորս տարու երեխայի մը, ճշելու, պոռալու ձայնը որ փողոցին ծայրէն կը լսվեր, դժգոհութեան մշտնջենական աղաղակը, այս աղբատիկ տան ճշմարիտ ձայնը ըլլալ կը թվեր:

Պահ մը մորը անկողնին մոտ գնաց, ցուցնելու անոր իր առած մրցանակներուն շքեղ կազմածքը որ, հիվանդ կնոջմէն ավելի, գետինը տախտակին վրա մոռցված մանկիկին ուշադրութիւնը գրավեց իսկույն: Հետո, վեր ելավ իր փոքրիկ խցիկը, խնամքով զետեղելու, պահելու համար այս ամենը իր դասագրքերուն քով, որոնց՝ այնքան անձկութեամբ սպասուած վերջավորութիւնը կը բերեր, սպասելով որ լավագույն կյանքի մը սկզբնավորութիւնն ալ բերեր միասին:

Բ.

Այդ կյանքը կը գուշակեր, կը տեսներ, գրեթէ կը վայելեր կանխավ, իր երեակայութեանը մեջ: Կանխահաս զարգացումով մը՝ իր աճապարող իմացականութիւնը իր շուրջի իրական մթնոլորտէն շուտով դուրս հաներ էր գինքը: Ուսումնական աղջիկ մըն էր հիմա, լիովին իրագործելով փափագները իր մորը, Պոլսո մեջ երկար տարիներ ստնտովութիւն ու սպասավորութիւն ընող կին, որ իր կաթովը մեծցուցած օտար աղջիկներուն ուսումնական օրիորդներ դառնալը տեսնելով, իր աղջիկն ալ անոնց պես տեսնելու փառասիրութիւնը ու անձուկը ունեցեր էր: Զավկին քով դառնալուն և նույնիսկ գեռ չգարձած, ունէ ծախք ու զոհողութիւն չէր խնայեր անոր տալու այն կրթութիւնը որ գեղին մեջ էն հարուստի զավակը

կրնար ձեռք բերել: Պոլսո հայ հանրմեներու կենցաղին վրա՝ հիանալի բաներ պատմած էր իր աղջկան, այնչափ՝ որ ճախություններու, վայելքներու առասպելախառն ավանդություններով լեցուցեր էր անոր հոգին: Զարուկ՝ իր պզտիկ դասընկերներուն մեջ՝ բան գիտցողն էր ամեն ատեն, վճիռ արձակելու կարողը, որուն ետին՝ իր Պոլիս ապրած մորը հեղինակությունը կար:

Դպրոցին մեջ՝ Զարուհին պսակեր էր իր վրա դրված բոլոր ակնկալությունները, ամեն տարի, ինչպես այս վերջին տարին ալ, առաջին կը հանդիսանար քննություններուն մեջ, ծափերով ողջունված ու շորպաճիներու աղջիկներեն ավելի փառավորված:

Եվ մայր ու աղջիկ, միևնույն լուին ու թաքուն համաձայնությամբ, գեղջուկ կյանքն վեր աստիճանի մը հասնելու տենչանքը կը սնուցանէին իրենց սրտին մեջ:

Վարժարանին մեջ, իր Պոլսեցի վարժուհին՝ կատարելագործյալ կնոջ տիպար մը Զարուկին աչքին՝ մնացածը ամբողջացուց: Մայրաքաղաքեն հեռանալու՝ համար, անկյալ հրեշտակի մը ձեռքը ունեւր այս կինը և գեղացի աղջիկներուն քով ապրելու, անոնց բան սորվեցնելու պարտականությունը՝ պատիժ մը կրելու պես ի գործ կը դնէր: Պոլիսը, իր Պոլիսը հիշելու առիթը չէր փախցնէր. գերագույն բաղդատության կզրը որուն տակ՝ բոլոր գեղը գեղացին ու գեղին դպրոցը կ'ընկճէր, կը փճացնէր:

Զարուկ, երբոր բարձրագույն կարգը անցավ, ընկերուհի մը եղավ անոր, այնքան ավելի մտերիմ, որքան միևնույն խուլ տրտունջը կար երկուքին ալ սրտին մեջ:

Ընթերցանությունն ալ հկավ իր բաժինը բերելու այս մատաղ հոգին խոռվեցնող հովերուն մեջ, և դպրոցական վերջին տարին, երազամու տարին եղավ, շքնաղ ու անդարձ տարին, որուն մեջ քաղքենի կյանքը, իր բոլոր շնչին մանրամասնություններովը, անմիտ կարգ ու սարքովը, այլազանությամբը, վարքերու արտոնյալ ազատությամբը՝ գունագեղ երանգներու ծիրանի գոտիի մը սլես իր գեղացիի նսեմ մթնոլորտին վրա կ'ը գծագրվեր ամեն վայրկյան:

Առտուն կանուխ աղբուրին քով հտվաքված էին մաքալեին աղջիկները, կիները, մեյ մեկ դույլ, մեյ մեկ պարխան ձեռքերին, կանուխ կանուխ սկսելով իրենց տնեցի աշխատավորի միօրինակ վաստակը ու բամբասանքը:

Աղբուրը ամեն անցած դարձածի, ամեն գայթակղութեանց արձագանքի կեդրոնավայրն էր, թելեֆոնի ընդունարանի մը պես ուրկե լուրը իսկույն կը տարածվեր գեղին մեջ հազար ու մեկ բերաններով:

Բարեններեն, առաջ անցնելու պզտիկ վեճերեն ետքը, Իսֆուհին, ամենեն հետաքրքիր ու լավատեղյակ կինը բոլոր գեղին, օրվան նոր լուրը հաղորդեց ներկաններուն.

— Գիտե՞ք, աղջիկներ, Օհանճանը Ջարուկը ուզեք է:

— Օհանճանը:

Զհավտալու, զարմանալու պզտիկ մրմունջ մը՝ որուն վրա նախանձի պզտիկ հով մը կը թռչտեր՝ հանդարտ ծովի մը մակերևույթը փոթփոթող թեթև քամիի մը հպումին պես:

Օհանճանը՝ առույգ ու կորովի կտրիճ մը, որուն վրա էին կարգելու աղջիկ ունեցող բոլոր մայրերու աչքերը: Ապայծե փառուցվը, որ իր ջղուտ՝ բայց աղվոր կնկան մը նախանձը ջարժելու շափ բարեձև սրունքին բումբը կը գրկեր, շեփկեճեճ գուրս պոթկացող լանջքին տոկուն կամարովը, իրեն պես բարձրահասակ մարդոց հատուկ քավածքին պզտիկ երերումովը, որ պշրանքի պես բան մը կ'ավելցնէր առնական հրապույրին վրա, իրոք աղվոր տղա մըն էր անիկա, որուն յազմայով փաթթած ծուռ ֆեսին երկար ծոպը ուսը կը ծեծեր: Իր նորարույս ու նուրբ պեխին ոլորքը, առանց ուզելու, շատ մը սիրտեր էրած ու մրկած էր:

Ասոնց բոլորին վրա զույգ մը եզի ու աղվոր արտի տեր, պարզ բեննպեցուցյամբ առաջ եկած, բանվորութեան մաքուր ու թարմ հոտը, պարզութունը, քիչ մըն ալ ոամկութունը պահելով իր վրա և հպարտանալով այդ ոամկութունովը որ կը վայլեր իրեն:

Եվ սակայն գացեր եկեր գիտնական աղջիկ մը իրեն կին

առնելու որոշում տվեք էք ահա. տարօրինակի ամուսնութեան գաղափար որ իր մտքին մեջ մտեր ու իր կամքին հակառակ հետդհետե գամվեք ու հաստատվեք էք հոն, Տյումային խոսքին համեմատ, այնքան ավելի խոք՝ որքան զարկեր էք այդ գաղափարին վրա:

Պատիկ մը վերլուծելով գեղին էն ուայալ տղջիկը, ինքք ռամիկ ու անուս մարդ, իրեն կին առնելու փառասիրութենեն ավելի՛ ճշմարիտ ու հիմնական համակրութուն մը այս ընտ-
ցութունը թելադրած էր իրեն, և աղթատ աղջիկ մը շքավո-
րութենե ազատելու, համեստ, բայց անդորր կենցաղ մը անոք
ընծայելու ներքին գոհունակութունը ավելցած էր այդ հա-
մակրութեան վրա: Ու այս բոլոր մտածումներով առաջնորդ-
ված՝ Օհանճան, իր մորը խուլ ընդդիմութեանը հակառակ, Ջա-
րուկը ուզելու ելեր էր օրին մեկը, անօր շրջանավարտ ըլլալեն
վեց ամիս անցած շանցած:

Այս բախտը, որովհետև իրոք բախտ մըն էր ասիկա, ազ-
բուրին քովը հավաքված կիներուն միաձայն կարծիքին նա-
յելով, միայն Ջարուկին աչքին շերևաց սակայն. իր գիտնա-
կան աղջիկի երազներեն ռամիկ զարթնում մըն էր ասիկա,
չուր կրող, լաթ լվացող աղջիկներուն սովորական ու գոհճիկ
ամուսնութունը՝ հողագործի մը հետ, անոր կուպիտ ու դժնե-
գակ ապրուստին մշտնջենական մասնակցութունը. հերկելու,
ցանելու, քաղելու սահմանված գործունեութուն մը՝ ցորենի,
հարդի, աղբի կապված երիտասարդութեան մը հետ. ահա
քաղոր ստուգութունը որ այս ամուսնութունը իրեն կը խոս-
տանար: Ու մարդ մը դեմը՝ որ իր աղվոր երիտասարդի բոլոր
հրապույրները կը կորսնցնէր գեղացիի անշնորհ հագուա-
ներով:

Ջարուկ լավագույն տեսից իր ազգատութեանը մեջ մնալ,
քան թե այս տղուն հետ կարգվի: Իզուր ազգականներ մեջ
մտան և ավագերեցը եկավ գինքը խոստովանցնելու: Բան մը
օգուտ չըրավ. աղջիկը անդրդվելի մնաց իր որոշումին վրա,
միջնորդելու եկող մարդիկ մեկիկ մեկիկ բլան գացին. ժեք
հորաքույր մը մնաց հոն, համառելով Ջարուկը համազելու
գեթ անոր մերժումին պատճառը հասկնալու համար:

- Աղշիկս, ինչո՞ւ չես ուզեր Օհսնճանը:
- Ես փոքուրջ մարդու հետ չեմ կարգվիր, պատասխանեց Ջարուկ:

Դ.

Իրոք փոքուր շուներ ան տղան որուն հետ տարի մը վերջի Ջարուկ ամուսնացավ: Պոլիսեն եկեր ինկեր էր այդ գյուղը, չեմ գիտեր ի՞նչ կերպով, ու ազգ. վարժարանին մեջ տնօրեն-դասատուի պաշտոն մը կը վարեր քիչ մը ատենն իվեր:

Ջարուկին աչքին՝ գիտության, ազնվության ու ճաշակի ներկայացուցիչն էր այդ ազազուն ու վտիտ երիտասարդը, որ ազարծուկ աքաղաղի ու դեմինին գիշողությունն ընող մարդու մը ձևերը ուներ գեղացիներուն մեջ:

Հինգ հարյուր ղուրուշ էր իր ամսականը որ գեղ տեղերու մեջ մեծ բան մըն է հարկավ, և որ, ամեն պարագայի մեջ, իր շնչին արժանիքեն շատ ավելի էր:

Իր կիսկատար, ամեն կերպով թերի ուսումը՝ կատարյալ իմաստակ մը, մեր տգետ ուսուցիչներուն ճշմարիտ տիպարը ըրած էր զինքը:

Ավելցուր ասոր վրա պահանջկոտ մեծամտություն մը, ոչ մեկ բան քիթին շտանող մարդու բնավորությունը, ահա Ջարուկին ընտրած ամուսինը, մայրաքաղաքեն եկած մեկը, որ օր մը զինքը հոն տանելու ամեն երաշխավորությունները կ'ընծայեր:

Արդարև այս էր իրենց խոսակցությանց մեջ հաճախող հանկերգը.

— Երբոր Պոլիս երթանք...

Անկեղծ էր այս մարդը երբոր Ջարուկին հետ մայրաքաղաք գառնալու ծրագիրը, գուցե հազարերորդ անգամը ըլլալով, կը պարզեր անոր շլացած աչքին առջև: Քանի քանի անգամ Պոլիսը նկարագրեր, բացատրեր էր:

Քանի մը տարի այս գեղին մեջ կենալն հտքը, Պոլսո կտրոտը ու անձուկը կը գորանար այս դասատուի հոգիին մեջ, ու

գեղին միօրինակ ու ընդարմացուցիչ կյանքովը ասլրելու տեղ,
մայրաքաղաքին մեջ անոթի տանջվիլը կը նախընտրեր:

Երբեմն, իր երիտասարդ կնոջը կը նկարագրեր Վոսփորը,
իր օձապտույտ գալարումներովը, երկու դիեն բարձրացող
ապարանքներու շքեղությանը մեջ. ու կը պարծենար ատով՝
իբրև թե իրը ըլլային այդ բոլորը: Ու ասանկով, այր ու կին
կը համաձայնեին, մոռնալով շնչին ամսականն մը ձեացած
ապրուստի մը բոլոր զրկանքները, միամիտ վստահությամբ
մը հավտալով որ Պոլիս ոտք կոխելուն՝ իւկույն ձեռքն ձեռք
պիտի քաշեին այս ուսուցիչը, ամսականները պիտի թափեին
չորս դիեն, ըղձացված հանգիստը բերելով իրենց:

Ու առժամանակյա կայանքի մը համոզումով այս գեղին
մեջ կեցեր էին, դիմումներ ընելով Պոլիս, հոն գործ ու պաշ-
տոն ձեռք ձգելու համար. ոչ ոք պատասխան կուտար իրենց,
մանկավարժական տաղանդուն կոչում կ'ըներ. սկիզբները
այս դժվարությունները շքովեցին անոնց երիտասարդի հու-
սալից կորովը փճացնելու նոր նամակներ գրեցին գեղին,
ժանոթներու դիմումներ ըրին շարունակ:

Զարուկ տարի մը շանցած իր առջինեկը ունեցավ. հետո
երկրորդ մը. և հիմա, միշտ շնորհալի կին, տնական սպասա-
վորության տաժանքովը կը պաշարվեր հետզհետե: Իր ոսկե-
զօծ երազները, խուսափող ստվերներու պես, միշտ մոտ՝
բայց միշտ անմատչելի կը մնային:

Հինգ տարիս ի վեր ամուսնացած էին, երբոր առաջնորդի
թաղականի, հոգաբարձուի կոխվ մը, պարբերական կոխվը
վրա հասավ և իր էրիկը վարժարանն ճամփեց:

Ուսուցիչը բացը մնաց. զինքը պաշտոնի կոչող հոգաբար-
ձուներուն հակառակորդները գործի գլուխ անցեր էին: Ինքը,
իր խրոխտ բավականությանը ապաստանած, շուգեց ասոր
անոր դիմել ազաչել իր պաշտոնը վերստանալու համար.
Զրկված, անիրավված դասատուի, ազգային աշխատավորի
դերը ուզեց վարել, ապերախտ դեր որ եթե իր հպարտու-
թյունը կը գգվեր, բնավ դրական օգուտ մը չէր ընծայեր:

Հիմա փողոցները կը թափառեր, գեղջուկներուն գեմ իր
արհամարհոտ պլոտիկ ժպիտը շուրթին վրա, ուրիշ գործ մը

գտնելու, հացի ստակ մը ճարելու մտմտուքը պահելով իր հագվույն խորը:

Գեղեն ոչ ոք ձեռք երկարեց այս պոլսեցիին. նոր եկող տնօրենը, վանեցի մը, անոր դեմ զինվեցավ. պարտված, նահանջած ոսոխ մը թուրոսվին շրացնելու, ու ասոր անոր օգնութեամբ՝ հարձակողական վերադարձ մը արգիլելու մտադրութեամբ: Նոր տնօրենին խոսքին նայելով՝ կ'երևար թե Զարուկին էրիկը բան մը շէր սորվեցուցեր իր խնամքին հանձնըված աշակերտներուն:

— Ո՛չ տղոց միտքը, ո՛չ անոնց հոգին մշակեր է, կ'ըսեր ան ամեն դեմը ելողին:

Այս մարդը մանկավարժի հովեր ուներ, հոգեբանութեան վրա կը ճառեր, ու ապշած հոգաբարձուներուն երեսին՝ Յրեսպելի ու Փեստալտոծիի անունները կը նետեր:

— Խեղճ տղոց թուր ժամանակը զուր տեղը վատնել տվեր է ձեր պոլսեցի ուսուցիչը. երեսաներու հոգիին պետք էր խոսիլ, փոխանակ շոր ու ցամաք կերպով կարգ մը անուններ քերնուց սորվեցնելու անոնց:

Այս հարձակումներուն տակ՝ ճամբված դասատուն անգարձ կորսված կը զգար ինքզինքը: Կուսակից շուներ, ինչ որ հագվագլուտ բան մըն է գեղերու մեջ. պարտքը մինչև վիզք ելած էր, ու հացի, շոր հացի կոփվը կը սկսեր՝ իր թուր զարհուրանքին տակ ընկճելով այս հեք ընտանիքը:

Նախ, իր ունեցած բաղդիրքերը ծախեր էր. հետո կնոջը քանի մը կտոր գիրքերը, ոսկեզօծ մրցանակները որոնք այս նեղութեան օրերուն մեջ միայն՝ իրենց պահված տեղեն դուրս ելեր էին, իրական օւ շոշափելի օգուտ մը արտադրելու համար:

Ե.

Սրբոր, դատի մը առթիվ, ես այդ կողմերը գացի ասկի քանի մը տարի առաջ, դրացիներուն ողորմութունը միայն կ'ապրեցնէր այս ընտանիքը:

Փասատուն ծանր հիվանդ էր, գացի տեսնելու զինքը իր

անկողնին մեջ: Երեսուն տարու չկար դեռ հեք տղան և սա-
կայն մազերը ալևոր էին բոլոր: Աչքերը, որ ջերմեն կը փու-
լեին, փոսը ինկած էին. դիակի գեղնություն մը ծավալած էր
իր խոռոչացած այտերուն վրա. դրան առջև՝ իր երկու տղաբը,
պզտիկ շալվարենք հագած, երկու պզտիկ փոքուրլենք, կը
խաղային իրենց տարիքին անգիտակից ու շքեղ անփութու-
թյամբը:

Մայրերնին՝ գույնը նետած պասման շրջագգեստի պե-
րան մը հագած էր. իր սև ու հին յազմանն՝ որ այրիի մը երե-
վույթը կուտար անոր՝ առատ մազերը կը թափեին դուրս
ճակտին վրա ու կոնակեն մեջքը կը հասնեին:

Մաքուր հայերենով մը, որուն մեջ զիս զարմացնելու ան-
մեղ պշտանքը զգացի, խոսեցավ հետս, իր էրկանը կարող
վիճակը պարզեց, ամուսնացած օրեն օր մը դեռ հանգիստի
երեսը տեսած շրլալը խոստովանեցավ:

Հիվանդութունը, հյուծախտ մը՝ սնունդի անբավականու-
թենն ու բարոյական հոգերն առաջ եկած, օր օրի կը հալեցներ
անոր տկար ույժերը ու դուրսով գուշակել կուտար վախճանք
որ մոտայուտ էր:

Իմ հոն երթալես ութ օր վերջը մեռավ անիկա, մահ մը որ
փրկություն մըն էր գրեթե անտանելի թշվառութենն մը. իր
կարճատև կյանքին պես աղքատիկ ու անշուք եղավ իր թա-
ղումը. ես, մեկ երկու պուլսեցիներ որ դիպվածով այդ կողմը
կգտնվեինք, հուղարկավոր գացինք իրեն մինչև գերեզմանա-
տունը որ անոնց տունեն շատ հեռու ալ չէր: Գեղացիներեն
ճազիվ շորս հինգ հոգի, որոնց մեջ չորպաճիներեն մեկը, երի-
տասարդ մը, զոր ճանչցուցին ինձի. Օհանճան աղան:

Համեստ, գրեթե ամչկոտ մեկը, որ իմ մոտս գտնվելուն,
ինձի հետ խոսելու համարձակելուն համար կարծես թե նե-
րում կը խնդրե:

— Խապա մարդեր ենք մենք, կ'ըսե ինձի, մեր ըրածին
խոսածին մի՛ նայիք, մենք ուսումնական չենք. փոքուր կը
հաղնինք, եմենի ունինք ոտքերնիս:

Պակասություն մը խոստովանելի ավելի, լուռ բողոքի
զանգատի պես բան մը կա այս խոսքին մեջ որ միտքս կը

շարշարե: Շուտով կը բարեկամանա հետս ու վերադարձին՝
ճամփունուս վրա իր գործատունը կը հրավիրե, խոզակի գոր-
ծատուն՝ Թթենիի պարտեղներով շրջապատված՝ զոր հաշո-
ղությամբ կը բանեցնէ:

Մեկիկ մեկիկ քովի արտերը, հողերը կը թվե ինծի, անոնց
բերքը, հասույթը կը բացատրե, բոլոր իր սեփականութիւնը,
որուն վրա արդար ու համարձակ հպարտությամբ մը կը
պարծենա:

— Ես ռենչպետութենե առաջ եկած եմ:

Կը գովեմ իր հաշողութիւնը, այնքան սիրահոժար, որքան
Օհանճան խոնարհ ու ստորին աստիճանե մը տակավ բարձ-
րանալով ձեռք բերած էր զայն:

Իրիկվան, իր տունը ճաշի կը հրավիրե զիս. կը մերժեմ.
բայց անիկա կը թախանձե ու օձիքս չի թողուր. շեմ կրնար
իւր այսքան հյուրասիրութեանը դեմ համառիլ. մանավանդ որ
պարզուկ բայց ազնիվ սրտի տեր մեկը կ'երևա ինծի:

Տունը՝ էն աղվորներեն մեկն է գեղին մեջ. ծովեզերքը տա-
նող կառուղիին վրա կը նայի ու գեղեցիկ պարտեղի մը մեջ
շինված է. ընդարձակ շենք մը որուն մեջ իրմեն զատ մայրը
կա միայն, դեռ կորովի կին մը, աշխատասեր ու խնայող
հայուհիի տիպար մը:

— Բարի եկաք, կ'ըսե ինծի: Օհանճանս միտաֆիրը կը
սիրե, կը մեծարե. բարի եկաք:

Քիչ մը կը մտերմանամ հետը ու կը հարցնեմ թե ինչո՞ւ
մինչև հիմա հարս մը չունի տանը մեջ:

— Օհանճանիս հարցո՞ւր, կը պատասխանե ինծի:

Բան մը չեմ հասկնար ասկե. ուրիշ խոսքեր վրա կը բերեն,
հին ու նոր պատմութիւններ կը պատմեն ինծի: Ծաշեն վեր-
ջը, դրացիներ կը հավաքվին ու մինչև կես գիշեր կը զբոս-
նունք: Գիշերը ես կը դառնամ այն տունը՝ ուր այս գյուղը
անցուցած բոլոր միջոցիս հյուրընկալված եմ:

Հետեյալ առտուն այնտեղ պատմեցին ինծի Օհանճանին
պատմութիւնը, իր միլիթիւս սերը, մինչև հիմա ամուրի մնա-
լուն դադտնիրը:

Անցյալները սպասուհի մը եկավ մեզի այդ գեղեն. իմ այցելութենես ի վեր հրկու տարի անցած էր: Շատ մը հարց ու փորձեր ըրի իրեն: Ի՞նչ կ'ընեին գեղացիները, խոզակը շահ կը ձգե՞ր առաջվան պես. գեղին աղաները իմ ճանչցած անձե՞րս էին, Հաճի Կարապետը, Օհանճան աղան, ուրիշները:

Այս վերջին անունին՝ սպասուհին ժպտեցավ.

— Օհանճան աղան կարգուկ է հիմա, պատասխանեց ինձի, որբեարի մը առավ ամիս մը առաջ:

— Ի՞նչ, որբեարի՞, հարցուցի:

— Վարժապետին կնիկը, Զարուկը: Իր առջի ուզածը առավ. տեսա՞ր, էֆենտիս, խըսմեքքը ինչ է՞ ան կըլլա:

Երկու բառով ամեն բան հասկցուց ինձի, ասիկա ամենուն դիտցածն էր գեղին մեջ:

— Առաջ՝ փոքուրու ըլլալուն՝ շուգեց Օհանճան աղան. ասիկա ալլըման տելիխանը մըն էր, ըմա հիմակին պես հարուստ ալ շէր շտտակը: Աղջիկը կարգալ կիտեր, դպրոց գացեր ու կիտնական էր. շհավնեցավ անոր. առջի էրիկը վարժապետ էր. աղեկ օր մը շցուցուց կեկանը: Հիմա Օհանճան աղան առավ նորեն: Առաջ ալ աղվոր էր Զարուկը, շունկորութենեն շէր ցուցներ: Թե որ հիմա տեսնես, պոյ, պոս, ծովի պես մաղեր, լուսնի պես երես մը. հրեշտակ կըլմանի:

Ու բարոյականը հանելով այս բոլոր պատմությանը, իր պարզամիտ՝ բայց խելացի գեղջուկի բարոյականը՝

— Նայե, էֆենտիս, մեր գեղը Պոլիս շէ, հոն շալվար կը հագնինք մենք, մեր էրիկ մարդիկ ալ փոքուր պիտի հագնին:

Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Չ Ը

Ա.

Տասերկու տարվան անջրպետ մը

Ամենահիմար սիրո մը ամենառամիկ վախճանին վրային թնցած տարիներ:

Զատվի մը առանց կովի, առանց վեճի, առանց իրարու երեսի նետված ծանր խոսքերու, թունավոր նետերու նման զորս հեռացած փախած միջոցիդ կ'արձակես թշնամիին դեմ և որոնք անմիջական մահ մը շեն տար՝ դիմացինին, այլ մեղմ, գրեթե շնչին խայթվածք մը, ասեղին ծայրը դպելու պես բան մը, որ սակայն ժամանակով՝ տարիներու ընթացքին մեջ՝ համրաբար իր դառնությունը, իր ցավը կը ծավալե բոլոր մարմնին վրա, ու անոր մնացորդ կյանքը, նույնիսկ էն անուշ անցյալը, մանավանդ թե այդ անցյալը կը ժահրոտե մշտնջենական թունավորումով մը, և հին սերը ատելության կց փոխե:

Ո՛չ, մերինը այդ անջատումներեն շնդավ:

Իր ընդոծին հպարտությունը և կնոջական բնազդը, որ քիչ անգամ կը սխալի. գուշակել տված էին իրեն՝ պարապը որ հետզհետե կը շինվեր, կը մեծնար, կը խորունկնար մեր սրբաժեռուն մեջ. խոնջենքը որ կը ծանրանար վրաս, ափսո՛ս,

խոնջինքը իր գգվանքին որ, կ'ամչնամ ըսելու, իմ փոփոխածիտ երիտասարդի խառնվածքիս վրա՝ պատատուկ բույսի մը հազիվ թե զգալի փաթթվածքովը՝ շղթայի մը ծանրութունը կ'առննր:

Եվ առանց սպասելու որ սնտի կամ շինծու բարուրանքներով ձևացած հրաժեշտը իմ կողմես զա, ինքը քաշվեր հեռացեր էր, ձանձրութուն տալ շտիրող մտերմի փափկանկատությամբ, որ իր դեմինը պարտավոր կը թողու անոր համաթ որ «զիս մինակ ձգե» ըսելու ծանր հարկեն կ'ազատե զինքը որ համբույրներով օծված ուխտերը, արցունքներով նվիրագործված առաջադրութունները, երդումներով տևականութունը երաշխավորված սեր մը դրժած ըլլալուդ ամոթը բացահայտ կերպով շի ծանրացներ վրադ: Ավելին կ'ընե. ինքը կը ստանձնե այդ մեղքը, առաջինը՝ ինքը քեզ թողած ըլլալու երևույթը առնելով:

Ու այնպես է եղճմտանքը, անողորբի ու անկաշառ խրդճճրտանքը մարդուս, որ ան ալ՝ մարդոց պես՝ ի հարկին երևութական ու արտաքին ճշմարտությամբը կը բավականանա: Ան որ հանգիստ ու դադար չպիտի տար քեզի եթէ ոչնչեւ նախ լքեիր սիրած աղջիկդ, հիմա անոր անձնվիրութունը չհատկացնէ քեզիս: Դեռ քեզիս չհարկեցիր, հիմա անոր անձնվիրութունը չհատկացնէ քեզիս: Դեռ քեզիս չհարկեցիր, հիմա անոր անձնվիրութունը չհատկացնէ քեզիս:

Ինքնախարութունն է այս, առանց որուն ապրիլը անհնար պիտի ըլլար գուցե:

Այս աղատագրությամբ երջանիկ եղեր էի սկիզբները՝ տարիքիս եսասեր անփորձությանը մեջ. վերջեն ինքզինքիս վերադարձիս՝ մինակ մնալուս՝ իր բոլոր անձնվիրութունը խոստովաներ ու վայելեր էի ուշ մնացող շնորհակալությամբ մը և կարծես հետադարձ սիրտ վերսկսումով մը:

Այս էր անցյալը:

Ու հանկարծ դեմ առ դեմ գտնվելնիս կիրակի առտու մը Ալեմտաղիի փոքրիկ եկեղեցիին մեջ. անակնկալ ու բիրտ հանդիպումը որ ո՛րքէ կանխապատրաստությամբ չէ մեղմացած, օրուն մեջ երկու կողմն ալ պատշաճ կեցվածք մը առ

նելու և իրենց հոգիին խոռվքը գոնն սքողելու ժամանակ և միջոց շունին. այնպես որ այն իրկար տարիներու անջրպետը օր մեզ զատած էր, շնջվելով բոլորովին, մեր բաժնվելուն ճիշտ հաջորդ օրվան կը վերադարձնե մեզ:

Տպավորութիւնս այնքան սաստիկ է որ իր կարգված ըլլալուն և քովը կեցող մարդուն, հավանականաբար, իր էրիկը ըլլալուն տարտամ գիտակցութիւնը միայն կ'արգիլե զիս իր քովը փութալ վազելէ:

Բ.

Գասեն՝ կը դիտեմ զինքը հետաքրքիր, ու քիչ մըն ալ, ինչո՞ւ պահեմ, անձկութեամբ: Ինն շորս քայլ միայն հետու է, փղոսկրե կողքով աւտթագիրքը ձեռքը, դեմքը այլայլած ու աչքը՝ իմինիս շահնդիպելու փախուստին մեջ՝ սեղանին ապավինած:

• Իր գեղակառույց արձանի շոյլված պարզեները խաթարված շէին ամուսնանալովը. ընդհակառակը:

Նույն հասակյա կինն էր, աղջիկ ատենին վրա սոնքացած քիչ մը, իրավ է. բայց իր գորշ արդուզարդին ճարտարաբանստ վայելչութեամբը, որ այս գլուղի ժամուն մեջ զարմանք կը հրավիրե, պարտկելով, նույնիսկ շնորհալի ընծայելով իր մտտ կնկան թանձրութիւնը:

Աշվըները՝ ածուխի կոտրտութի պես փայլուն ու պճլտացող սևութիւննին պահելով հանգերձ՝ առջի աչքերը շէին, միշտ խոլ խնդուքով մը լեցուն աչքերը, այլ հանցավորի խոնարհ ու երկյուզաբեկ անձկութիւնը կը մատնեին:

Առաջին զգացումս վերլուծելով՝ խորունկ գոհունակութեամբ մը կը լեցվի սիրտս: Վախցեր էի որ ատենով, դյուրախար պատանիի անփորձութեանս մեջ, անշնորհք էակի մը սիրտ տված ըլլամ. ինչ որ պիտի ամշցներ զիս այսօր օր ճաշակիս ու ընտրութեանս ազնվութեանը կը վստահիմ: Մեկ նայվածքով կը համոզվիմ որ այս վախը անտեղի է բոլորո-

վին. թե որ այս վայրկյանին առջի անգամ ըլլալով հանդիպած ըլլալի իրեն, կը զգամ որ հիմա ալ բոլորանվեր պաշտումով մը պիտի պաշտեի զինքը:

Միակ վախը որ կա՝ այն է որ ինքը արժանի չգտնե զիս իր սիրուն. ժամանակէն առաջ ճերմկցող մազերես՝ հոգերով ու մտմտութեով բեռնավորված ճակտես՝ շճանչնա այն պատանի ու ամբարտավան գլուխը զոր ծունկին վրա հանգչեցնելը կը սիրեր ատեն մը:

Ու կը խորհիմ որ անտրտունջ, գրեթե ժպտելով բաժնվեր էր ինն մինչև վերջին վայրկյանը անուշբերնէլով զիս, իր սովորական գգվող, փայփայիչ անուններէն և ոչ մեկը զլանալով ինձի, «հոգի՛ս»-ներ, «կյանքս»-ներ որոնցմով օրորեր, վարժեցուցեր էր զիս և ուրկե վերջին պահուն զիս զրկել շուգեց բնավ, այն բժշկին պես որ մոտալուտ վախճանին գիտակցութեամբը ամեն ուզածը կը շնորհե հիվանդին:

✓ Մինչև վերջին օրերը իր կատակասեր ու զվարթ բնավորութիւնը պահեց. սաշափը միաքս է սակայն որ երբեմն հանդիսավոր ձև մը կ'առնէր. իրիկունները՝ իրարմ բաժնվելնու՝ ձեռքը որ իր գիծերուն անուշ նրբութեամբը զլուխ-գործոց մըն էր, ինձի երկնցուցած պահուն, երդումի մը համար կարկառված կը թվէր՝ երդում զոր շրթունքը չէին արտասաներ, այլ իր աչքերը կը զուրցեին ինձի իրենց մռայլամած երկինքի ստվերներովը:

Սրբեմն պզտիկ ակնարկութիւններ կ'ընէր մեր հավանական բաժանումին:

— Ինձի նայե, Գիրգորս, կ'ըսեր ինձի, ամեն բան աշխարհիս մեջ հանգիստի, արձակուրդի պետք ունի. ժողովները իրենց փթթումովը կը հոգնին ու հաջորդ տարին կը ծլին մեյ մըն ալ: Սերն ալ իր վաճանքը ի՞նչու չունենա. շա՛ր զավակս, մի՛ վախնար որ քու հարափոփոխ խառնվածքդ մեղադրեմ. քու սիրույդ սպառումը իր ուժգնութենէն, շափազանց վատնումէն կու գա. թե որ սա մեր միասին անցուցած երկու տարվան մեջ շատ շտիբիտ զիս՝ չպիտի պաղեիտ հիմա ինն. քու արդարացումդ նույն իսկ հանցանքիդ մեջն է. այն բանը զոր ուրիշ կին մը իրեն պզտիկութիւն պիտի սեպեր, ես ինձի

բարժանք կը համարիմ. հիմա ինն փախչիլ ուզելի՞ գիտ շատ
սիրած ըլլալուդ ապացույցն է:

Մերսես՝ բոլոր սրտովս իրավունք տալով իրեն՝ դյուրա-
ջօւրթն կեղծավորութեամբ կը բողոքեի այս խոսքերուն գեմս
— Խե՛նթ ես, Մաքրիկ, կրնա՞մ քենն անցնիլ:

Երկու օր վերջը, ուշադիր նայելով աչքիս մեջը, հոգիիս
խորը կարդալու ջանքով մը, երբոր ես իր քովը ծունկ չոքած
էր փայփայանքներուն անձնատուր կեցե՛ր էի, կը հարցնեի
— Ի՛նչ կ'ընես, հոգի՛ս, թե որ գալ շարթո՞ւ հանկարծ
ելլեմ մեկու մը հետ կարգվիմ:

Ես, կեղծ վրդովումով մը, զոր խորամանկութեան կը կար-
ծեի, կը պատասխանեի իրեն.

— Դուն ատանկ բան չես ընեի:

— Շատ աղեկ ալ կ'ընեմ, գիտեմ որ թտով իմ սիրույս
բոլոր խոնջենքեն կը փրկեմ քեզ, գիտեմ որ մոմ կը վառես
եկեղեցին՝ իմ ամուսնանալս իմանալուդ, շէ՛. մանավանդ ոք
թե որ ամուսնանամ ալ, դարձյալ պիտի սիրեմ քեզ, հիմա-
կուց գիտցած ըլլաս:

Եվ վախնալով որ բոլորովին չհավատամ իր ըսածին, մեկ-
դի ընելով իր լուրջ ձևերը, սինեմաթոկրաֆի պատկեր մը փո-
խելու պես փոխելով իսկույն տեսարանը, քահքահով կը խըն-
գար վրաս, ու ապտակելով երեսո՞՛

— Զէ՛, անառակ մա՛նչս, դող մ'ելլեր, էն հարուստ վա-
ճառականն ալ թե որ գիտ ուզելու ելլե, նորեն չեմ առնեք
գիւրքը:

9.

Մտկե երեք օր վերջն էր որ ամուսնացավ. մանրերկրորդ
մը մեջ վճոված կատարված ամուսնութեան՝ բոպեական լու-
սանկարի մը պես: X

Անձնասպաններ կան որոնց անակնկալ մահվան շուրջ
քեզ ապշեցնելուն հետ միտքդ կը ձգե քանի մը օր առաջ այդ
մեռնողին խոսքերը որոնք զուրգված պահուն՝ անիմաստ ու

անհասկերնալի երևցեր էին. արտասովոր շարժումները որոնք
զարմացուցեր էին քեզ և որոնք հիմա՝ այդ մահվան քովք
բերվելով՝ իրենց ահավոր մեկնությունը կը ստանան. և կք
զարմանաս որ ան ատեն՝ այդ խոսքերը լսելուդ փույթ շունե-
ցար զանոնք վերլուծելու. «հիմար խոսքեր» ըսիր ու անցար,
սպրդեցան գացին անոնք առանց սթափեցնելու, և հիմա,
խղճմտանքդ կը տանջե քեզ. թե որ ժամանակին գուշակեիք
այդ անիմաստ թվող խոսքերուն, տարօրինակ երևցող ըն-
թացքին բուն նշանակությունը, պիտի հաջողեիր թերևս այդ
հուսահատը իր կտրուկ վճիռնն ետ դարձնելու:

Այսպես ալ եղավ Մաքրիկեն զատվելուս. իր վերջին խոս-
քերուն միտքը անոր թմուսնության լուրը առած ժամուս
հասկցա, մութ սենյակի մեջ մտցված պայծառ լույսի մը պես,
օրուն շնորհիվ որոշ կերպով կը զանազանես հոգ շարված
առարկաները:

Անոր խրոյստ նկարագիրը այն ատեն միայն կատարյալ
կերպով ճանչցա երբոր շատ ուշ էր արդեն կրկին իր սիրույն
կաշում ընելուս

Սուտ զուրցած կ'ըլլամ թե որ այս լուրը ինձի ուրախություն
պատճառեց ըսեմ. այս բաժանումը, որուն բոլոր հոգիովս կք
բաղձայի, զրկանք մը կ'ըլլար ինձի հիմա՝ որ եղած լմնցած
բան մըն էր. Մաքրիկին շնորհալի դեմքը, մտքի ու մարմնի
բոլոր ձիրքերը աչքիս առջևն անդին շէին երթար. անոր քով
պզտիկ մնացած ըլլալու տարտամ տպավորություն մըն ալ
կ'ավելնար վիրավորված անձնասիրությանս վրա:

Իրո՞ք այսքան դուրավ ձգվելիք բաժնվելիք մեկն էի ես,
և որ անոր հավերժական սեր մը ազգած ըլլալու անախա-
ճությունը անեի:

[Ոչ իսկ բացատրություն մը, մնաս բարով մը, բառ մը ին-
ձի: Դանակի հատու հարված մը երկու տարվան սիրո հյուս-
վածքին վրան, և ուրիշ ոչինչ:]

Հաջորդ օրը, երբ իր Մանչեսթր մեկնիլը իմացա էրկամք-
հետ, որ հոն հաստատված մեկն էր,

— Երթաս բարով, ըսի մտքովս իրեն, երթաս բարով

այդ մարդուն քով զոր հարկավ պիտի խաբես և իրո խոստում-
ներով, ինչպես որ զիս ալ խաբեցիր. բարի վայելում կը
մաղթեմ իրեն:

Ու այս մարդուն դեմ, որուն ո՛վ ըլլալը չէի գիտեր, ատե-
լություն չէի զգար, այլ արգահատանք մը, կը խնդայի վրան,
կը կարեկցեի իրեն. վայրկյան մըն ալ սաստիկ մարմաջ մը
կը զգայի երթալ գտնելու զինքը ու ականջն ի վար ըսելու, որ
հետը կարգված աղջիկը իմ սիրուհիս եղած էր. ասով կարծես
թե կը սփոփվեր իմ վիրավորանքիս ցավը. բայց կը խոստո-
վանեի իսկույն որ ասանկ փափագ մը ունենալս անգամ զրդ-
վելի բան մըն էր. հիմա իմ բարոյական ստորնացումիս դեմ
կը սրտմտևի և Մաքրիկին ազնիվ նկարագրին իմինես շատ
ավելի բարձր ըլլալը զայրույթով կը լեցնէր զիս:

Հետո, ատեն անցնելով, այս ամենը ամոքեցավ, մեղմա-
ցավ, շնչվեցավ վերջալույսի մը բոցավառութեան պես, որ մեր
սիրույն իրիկնամուտն էր: Իմ հեղհեղուկ ու փութամոռաց
երիտասարդի սիրտս բան մը չհիշեց այլևս:

Անոր մեկնելէն հեռանալէն շատ ետքը կրցա իր ամուսնու-
թեան պատմութիւնը ստուգել ու ճշտել. շատ լացեր էր ինն
զատվելուն համար. հարուստ էրիկ մը ձեռքէ շփախցնելու վա-
խովը բացատրեցին ոմանք իր տարօրինակ աճասլարանքը
կարգվելու: Ես, վերահասու ճշմարտութեան, գիտեի որ այս
ամուսնութեան շնորհիվ Պոլիսը ձգել երթալու և զիս մոռնալու
կարելիութիւնը զինքը համոզեր էր ամեն բանն ավելի. և
այս վստահութեամբ ինքնիրենս հաշտվեր էի Մաքրիկին հետ.
Ի՞նչ կ'ըսեմ, տարիներէ վերջը անզուգական կիներ մնացեր էր
ան իմ աչքիս:

ՃՈՆԱՆՈՐ ու տարիքոտ մարդ էր էրիկը: Երազված միութեան
նը չէր ասիկա, այլ այն գոհհիկ կապակցութեաններն մեկը,
որ ամուսնութենէ մը ավելի զուգավորիլ մըն է, և զոր պսակին
օրհնութիւնը ոչ կրնա ազնվացնել և ոչ իւր արդարացնել: Ոչ
հոգիի և ոչ մտքի պատշաճութիւն երկուքին մեջ. ո՛չ կրթու-
թեան և ոչ զգացումի ներդաշնակութիւն. ոչ տարիքի և ոչ
մարմնի հարմարութիւն. այլ բիրտ հպումը, անմեկնելի ու
հավիտենական մերձեցումը, ավելի բիրտ քան այն զույգ մը

եզինը որ արորի մը կը լծվի և ուր գոնե՝ գույնի, տարիքի ույժի ներդաշնակութուն կը փնտրվի: X

Մաքրիկ գոհ էր սակայն իր ամուսնութենեն. արտաքին ուցույցի գոհունակութուն զոր ամեն աղջիկ կ'ունենա կարգվելն վերջը, որ հակառակ իր պարծանքի հանգամանքին, համակերպութենե ուրիշ բան չէ, և որ, ափսո՛ս, անոր հույսերուն ու երազներուն նավարեկությանը մեջն անջատվող ծփացող միակ խլյակն է. ամուսնացած ըլլալու և դրամի տեր մեկու մը կնիկը եղած ըլլալու գոհունակութուն:

Մարդը, այսպես կը կոչեի ես էրիկը, Անդլիո մեջ հաստատված հարուստ հանձնակատար մըն էր, Կեսարիային հու. և հոսկե Մանչեսթր անցած, որ անգլիական ոստանին վարքը ու բարքը յուրացուցած կը կարծեր, այն պատճառով որ իր ածիլած ծնոտին, — գիշակերի հուժկու ու կոպիտ կզակ մը, — երկու դիւն երկնցուցած էր մորուքը, որ իր ամեն ժամ պիֆթեք ուտող ու գինի խմող մարդու կարմրած այտերը կը ծածկեին: Երկար, գլանաձև գլխարկովը, ծունկերը գոցող սեռտենկոդովը, որ հանդիսավոր ու պաշտոնական մարդու ծպտումը կուտար այս դրսեցիին, զույգ մը կարմիրի գարնոգ դեղին ձեռնոցովը զոր իր ոսկրուտ ու ոտքերու շափ մեծ ձեռքերուն մեջ կը ճմրթկեր, այս մարդը՝ Պոլիս գալուն՝ բոլոր հոստեղի աղջիկները ափ ի բերան ըրած ըլլալու միամտությունը ուներ:

Հոս հաշ վաճառականներու կիները որոնք խլավուզութուն ընելը կը սիրեն, կը թրվուային վրան, ձեռք ձեռք կը քաշին զինքը, իր դրամի տեր մարդ ըլլալը գիտնալով. ո՛րը քույր մը, ո՛րը եղբոր աղջիկ մը ունեք անոք հազնեցնելու և ընդհանրապէս հեքիտու, պղտիկ գուլներու, երբեմն շարությամբ ու նախանկար չյաջված մրցումներու մեջ կը սպառեին. մեկը ճաշի կը հրավիրեր զինքը, մյուսը երեկույթի, ու այս ընդդիմամարտ հրավերներուն մեջ մարդը շփոթած կը կենար, թեե հատկապես կարգվելու համար եկեր էր Պոլիս, շատ մը իր նմաններուն պես որոնք՝ ամուսնության globe-trotter-ներ՝ մենե աղջիկ մը առնելու համար մինչև հոս կու գան:

Հետո, փողոցը դիպվածով Մաքրիկը տեսնելուն, իսկույն

հավնեք, հարցուցեք փնտրեք և ամուսնութեան ուզեք էր զայն: Աղջկան ընտանիքին համար անակնկալ բախտ մըն էր ասիկա. նշանտուգը, հարսնիքը և հարս ու փեսին ասկե մեկնիլք մեկ եղավ:

Անկե ի վեր ճիշտ տասերկու տարիներ անցեր էին միապաղաղ անդորրութեամբ մը. իր հարստութունը ավելցուցեք էր հիմա: Կյանքին մեջ ամեն բան ժպտեր էր այս մարդուն երեսին և այս հաջողութունները իր մեծ խելքին ու արժանիքին պարտիլ կը կարծեք, նույնիսկ այն վայելչագեղ կինը, որուն վրա իր ցանկասեր մարդու նայվածքը կանգ առած էր:

Այսքան տարիներ բացակա մնալի վերջը, առջի անգամ շլլալով կնոջը հետ Պոլիս կու գար պտտելու համար քիչ մը, քիչ մըն ալ Պոլսո առևտրական վիճակը մոտեն հասկնալու:

Հիմա եկեղեցիին մեջ, կնոջմեն՝ էրկանը կերթա նայվածքս ու կը փորձեմ ինքնիրենս ճշտել այս ռամիկ մարդուն ինչ ըլլալը: Կիրակի առտվընով մեծ կու գար ան, չէր սղմեր կարծես այս պզտիկ ժամուն մեջ ուր քրիստոնեական խոնարհութեամբ մը միայն կնոջը քով եկած կեցած կը թվեր, ճաղաք գլուխը բաց, վայելուչ կեցվածքի մը մեջ արձանացած և ձախձեռքին մեջ բռնելով գլխարկը ու ձեռնոցները, իր անբաժանելի կարմիր ձեռնոցները:

Դ.

Վերտերիմ բարեկամս է ան հիմա. սվթ օրվան մեջ հասարակած մտերմութեամբ:

Այս բարեկամութունը ստանալու համար՝ իր ունայնամիտ քե ինքզինքին հավնած մարդու տկարութուններեն օգուտ քաղեցի: Ղ

Խոսելու ձևերէս, որոնց մեջ մասնավոր մեծարանք կց գնեմ իր անձին հատուկ, ախորժած կը թվի. կը զգա այն գանազանութունը, որ կա «հրամանքնիդ»-ին՝ զոր խոսքս իրեն հողած ատենս կը գործածեմ և պարզ «դուն»-ին մեջ զոր չուրջս տեսած ուրիշ մարդոց անխտիր կը բաշխեմ, սվ որ ալ շլլա այդ սւրիշը:

Մտտօ գալուն՝ շեմ մոռնար իսկույն ոտքի ելլելու ու միշտ մեծ ուշադրութեամբ, քիչ մըն ալ հիացումով կ'ունկնդրեմ իբր խոսքերուն, որոնք դրական մարդու խոսքեր են և որոնց մեջ են ընտրանոք զատված մասերուն, ինքզինքս զսպելու անկարող ծափահարելու պես բաներ մը կ'ընեմ:

Իր կնոջ դեմ՝ որուն ներկայացուց զիս՝ ուղիղ գիծերն ձեւացած բարեկրթութենն ուրիշ ընթացք մը շունիմ. մարդուն ծեր տարփավորի նախանձոտութիւնը կը զգամ և անոր համեմատ կը վարվիմ. զգույշ կը կենամ ամեն բանն, որ այս քարակցած կեսարացիին կրնա shoking թվիլ. ինչ հեզնութիւնն:

Մաքրիկ անգլիացի կնկան հով մը առած է. թերխաշ հայերեն ու անգլիերեն բառերով խառնված լեզուն իր խոսակցութեանը մասնավոր հրապույր մը կու տա: Իր ծուլ ու դանգաղ քալվածքովը, երածշտութեան պես եղանակավոր բան մը, կյանքի վաստակարեկ ու անտարբեր դարձած կնոջ երևույթն ունի:

էրկանը բոլոր համակրութիւնը հետզհետե գրաված կ'երեւում. հինգ վայրկյան շի հեռանար քովես, առանց ինծի չըլլաք սե անվհատ՝ ժամերով մանրամասն կը պատմե ինծի իր վաղ և առականի կյանքը, այն մեծ ֆուլիոնները որոնք զինքը հասարակացուցած են և որոնց մեջ ես ներսես՝ գողութենն զատ բան մը շեմ գտնելու: Ակներն ջանք մը ունի հաստատելու իբր հեռատեսութիւնը, coup d'oeil-ը, օրինակներով, մանր մունր գեպքերով, որոնց շատին, բերնի վարժութեամբ մը, շարունակ իր կինը վկա կը բռնե, ըսելով.

— Զրսե՛ս, Մաքրիկ:

Հետո, իր ամուսնութեան պատմութիւնն ալ կ'ընե ինծի: Առտունները կանուխ կու գա զիս պանգոզես վերցնելու մեկտեղ է ելլելու պատիկ պատույտի մը համար դեպի գյուղի մը տունը: Երբեք չէր քաջազայր. հետո գյուղին մեջ պտույտ մը և Այանին խաչվեին մեջ երկու փառքի նարտ. ցերեկին կը բաժնվինք իրարմե, երկու ժամ ետքը նորեն իրար գտնելու ո՞նէ լիմար կամ Դաշտելեն երթալու համար: Այս վերջին պտույտ տին Մաքրիկ մեկտեղ է. մեկտեղ են նաև գրեթե բոլոր գյուղացիները ընտանիքները:

Կովի կառքերու անհատնում շարքն է, որ կը ձևանա իսկույն: Կարմիր ու պարարտ հողին մեջ սայլերուն անիվները կը թավալին փորելով իրենց խորունկ ակոսը, հողին ճակտին վրա ձգված խորշոմի մը պես: Ահա անտառին մեջն ենք և աչքդ առածին շափ կը շարունակվի ան, ամեն մութ բաներու պես, իր սահմանին անստուգությամբը, իր հսկա ծառերուն անհատնում շարքովը, իր ստվերին խորհրդավոր անդորրությունովը, իր գույնզգույն կանանչությամբը որ երբեմն մինչև դեղինին կը մոտենա և երբեմն գրեթե սևը կը շոշափե, ամեն երանգները անկարգ կարգավորությամբ մը սփռելով:

Ձան ու ձուն չկա հոս՝ անիվներուն կոնչող թավալումեն զատ. հանկարծ սարեկի մը սուր երգը կը վրդովե լուսթյունը ու այստեղ կյանքի գոյությունը կը հաստատե:

Գետինը կակուղ է, փետուրներով շինված բարձի մը սլես. շորցած տծգունած տերևներու անկումով ձեռքած կակղություն, որոնք ամեն քայլափոխի կը խշրտան, շտեսնվող օձերու սողոսկումներու պես:

Այս դարավոր ծառերուն, որոնք իրենց երկնամբերձիկ ուղղությունը անվթար կը պահեն առույգ ծերունիներու պես, բազեղի փաթթվուքներ մինչև գաղաթները կը հասնին հավերժական գիրկընդխառնումի մը մեջ, ու գորշ կեղևնուն վրա փռած մամուռները՝ թավիշի կտորներու փայփայանքը կը ցանցընեն, հին զգեստի մը վրա փակցված թանկագին կերպասի տպավորությունը ձգելով:

Այս է մեր ամենավուր ճամփան ուրկե Մաքրիկին ու անոր ամուսնին հետ կ'անցնինք:

Հոս հոն՝ ծերացած ինկած ծառերու բուներ, ոմանք տարիներու բեռան տակ փճացած ու ոմանք իրենց առուզությանը մեջ օր մը կայծակեն դարնված:

Գետնեն հագիվ թիզ մը բարձրությամբ նիհար ցողուններով բույսեր՝ լայն ու հորիզոնաձև տերևներով, հողմահարի պես բացված, որոնք բոլոր այս տարածությանը վրա, դեպի երկինք բացված անհամար ձեռքերու կը նմանին, ամբողջ մարդկության մը ձեռքերը, շեմ գիտեր ինչ սպասումի և ազնուկալության դիրքի մեջ:

Մաքրիկ երկյուղած կը կենա այս վեհաշուք ու պատկառ-
աելի տեսարանին առջև, մինչդեռ մարդը իր շահագետ վաճառ-
ականի անհարկի հաշիվը մեջտեղ կը դնե.

— Գիտե՞ս սրշափ խորանարդ մեթր ատաղձ կրնա տալ
այս անտառը, կ'ըսե ինձի, որչափ քրավերս երկաթուղիի
խորանարդ մեթրը տասը ֆրանքեն՝ գանձ մը ըսել է ասիկա,
անանկ չէ՞, Մաքրիկ:

Մաքրիկ գուլսը կ'երերցնե, բայց նայվածքը հեռուն է, մոռ-
ւորած անցյալին մեջ՝

Ե.

Զո՞ւր ջանքեր, անօգուտ պայքար զոր միտքս սրտիս դեմ
կը մղե, շվերարժարժելու համար սեր մը զոր հավիտյան մա-
րած կը կարծես: Իրմե փախչիլ հեռանալ ուզելով իր շուրջը
կը թափառիմ, ընկզմելու մոտ նավի մը՝ հորձանքին մեջ
պտուտկելուն պես. հետզհետե կը զգամ, որ կյանքը ու լույսը
իրմեն միայն կրնան գալ ինձի. կը զգամ որ գիմադրությանս
ույժը կը նվազի տակալ, բայց ինքն ալ հանցավոր է ինձի
չափ այն պզտիկ ու լուռ պշրանքներուն համար որոնցմեջ գիտ
կը պաշարե:

Այնպիսի սերս այն նյութապաշտ սերը չէ ալ որ մարմ-
նական հրապույրներ կը հետապնդե միայն. անցյալ տարի-
ներու բովանդակով՝ մաքրված ու ազնվացած է հիմակ:

Մեր երիտասարդության սկիզբը, մաս մը տեղ միասին
քալելի վերջը ճամփաներս հանկարծ ճյուղավորվեր էր առջև-
նիս ու ճակատադիրը գիտ մեկ կողմ և զինքը ուրիշ կողմ մը
նետեր էր. ու շատ մը տարիներն հետք բախտը ահավաճիկ
նարն միացուցեր, գեմ առ դեմ բերեր էր՝ մեզ: Երկուքնիս ալ
կարտառով ու զգո՞ւմով կը հիշեինք մեր անցյալը ու վաղա-
փուլ երջանկությունը: Աշխարհիս երկու ծայրեն եկած ան-
ծանոթներու պես որոնք՝ երկուքնուն ալ սիրելին եղող բացա-
կայի մը վրա խոսելով իրարու կը մոտենան, այսպես ալ
մենք՝ մեր հին օրերու հիշատակովը՝ նոր մտերմությամբ մը
կը կապվեինք:

Այս մունջ համակրությունը, իր լուռ զգուշավորությամբը հայտնի ու համարձակ սիրո հայտարարութենն մը շատ ավելի քաղցր էր ինծի:

Գրեթե երջանիկ էի այսչափով:

Իր ամեն մեկ խոսքը, շարժումըը նույնքան մեկնությամբ նյութ էին ինծի երբոր առանձնանայի. ամեն մեկ բառին մեջ էր անեղծ մնացած սիրույն խոստովանությունը կը գտնեի էս

Բնավ շեմ զարմանար որ պզտիկ գրքույկի մը վրա հաս-
տորներով մեկնություններ գրվին, թե որ ատիկա սիրված գիրք մըն է: Մեկնելը վայելել մըն է, ծուլ ու համեցող վա-
ջելում ինքն իր գլխուդ, ուզածիդ պես: Բայց այս վայելքը կատարյալ ըլլալու համար, տված մեկնությունդ ամեն տա-
քակույսն վեր ըլլալու է. ապա թե ոչ ատիկա շուտով ամենեն անհանդուրժելի տվայտանքը կ'ըլլա: Ատեն մը կու գա ող
գիմացիներդ որոշ վավերացում մը, այո՛ մը, գլխու հաստա-
տական շարժում մը կը սպասես: Եվ այն լուռ ու անհատնում հարցումներուն փոխարեն զորս կ'ուղղես իրեն, այդ «այո»-ն ուշանալուն՝ բոլոր մեկնություններդ և այն ազվոր վստահու-
թյունդ իր համակրությանը վրա, իսկույն կ'անհետանան: Քո
բացատրություններդ հիմարական ու ծիծաղելի քաշքշուքներ կ'ըլլան մեկեն. ամեն բան կ'երերա շուրջդ ու ամենեն երջա-
նիկ մարդը՝ հիմա ամենեն դժբախտը կ'ըլլաս:

էն շնչին պատեհութենեն սգուտ կը քաղեի մինակ տեսնը-
վելու հետը. այդ վայրկյանները սուղ ու անգին էին ինծի հա-
ճար, էրկնեն գաղտուկ տեսակ մը մաքսախուսություն, որով
զիս տառապեցնող այս անստուգությունս կը հասկցնեի իրեն
ու երբեմն ալ իր հին խոստումները կը հիշեցնեի:

Պատասխան տալի կը խուսափեմ անիկա. բայց որքան
հստակ ու մեկին էր իր տրտում նայվածքը: Ամեն ինծի դպե-
լուն՝ դաշույնի մը ծայրին պես մինչև սիրտս կը մխվի ու հոն
կը կենա, կը դառնա իր սուր ծայրին վրա, հաճույք մը զգայով
հոդ կենալուն ու մանրակրկիտ պրպտելով՝ բացած վերջին
բոլորսիքը ու խորունկությունը: Վարժ մարդասպանները չեն
քաղականանար դանակ մը խոթելով հակառակորդի մը կուրծ-
քը, այլ այդ վերջին մեջ կը դարձնեն զենքը, անբուժելի ք

Ծանդարմանելի ընելու համար զայն. Մաքրիկին նայվածքը այս
նրբութիւնները ունի իր քաղցրութիւնը մեջ:

Առաջ մը կանուխ ճերմակ շրջազգեստով մը տեսա զինքը
քր գրան առջև. բանված ճուրքով շրջազգեստ մըն էր, ծաղ-
կասփյուռ պատմուճանի մը պես որ իր քանդակած մարմնին
կը փակչեր, լանջքին բարձրակոհակ թավալումներեն մեջքին
կ'իջներ ու ավելի վար, զիստերուն, մինչև ծունկվըներուն կը
փաթթվեր:

Աղջիկ ատենին պես երկուքի ճեղքած էր իր առատ ու
ճոխ մազերը, գլխուն ետեր ժողվելով զանոնք. անցյալ տա-
րիները ինծի հիշեցնելու հայտնի ճիգը կը տեսնեմ իր քովը, և
գիտավորութիւնը՝ անդիմադրելի ընելու իր սիրուն կալանքը:
Ի՞նչ մը վերջը էրիկն ալ եկավ քովը ու այն առտուն երեք-
նիս մեկտեղ ըրինք սովորական պտույտը:

Իրիկվան՝ շատ մը ընտանիքներու պես՝ Քորուպաշի ըրինք
ճաշեքնիս, վարի գյուղին մոտիկ պզտիկ սարավանդ մը որ
Փաշտելենի անտառին կը կռթնի: Որոշված է, որ ամենքնիս
մեկտեղ վերադառնանք:

Այս վերադարձը վարի ճամփեն եղավ. ամբողջ կարավանք
մեր կովի կառքերուն, երաժշտութիւն, երգի, խնդալներու խլա-
ցուցիչ ժխորով մը ու շորս դիեն արձակված հրթիռներու մեջեն,
ժանր ծանր կը քալե խորտուրորդ ուղիին համեմատ ելեչելով:

Անտառին մեջ կը մխվինք նորեն՝ վրդովելով անոր հան-
գիստը մեր խոլ ուրախութիւն արդարակներովը որոնց արձա-
գանքը կ'երկարի, կը կրկնվի հեռուն: Մութ է շորսդինիտ
հսկա ծառերուն շուքը վերահաս գիշերին սևությամբը կը
թանձրանա, տեղ տեղ մեղմացած մեր կառքերը զարդարող
թուղթե յապտերներուն վարանող ու տարտամ յույսերեն: Այս
մութի զանգվածին մեջ ուր դեմքերը չեն որոշվիր, ձայները կը
բարձրանան սակայն, իրարու կը հանդիպին:

Սա Մաքրիկին քովն եմ ու կառքեն իջած՝ հետիոտն կ'երթ-
թանք երկուքնիս քիչ մը առջևն ու ետևնուս կը լսեմ էրկանց
ձայնը որ այդ միջոցին իր առևտրական մեկ ճարտարութիւնը

կը բացատրեն քովի մարդուն: Հաղիվ միջոց ունիմ կամաց մք
երկու խոսք զուրցելու Մաքրիկին:

— Հսն՝ ինծի որ դիս կը սիրես տակավին:

Չի պատասխաններ անիկա, ձեռքս կը բռնե միայն ու երկու
քայլ անդիեն, մութին մեջեն հանկարծ էրկանը ձայնը կու գա
մեզի, իր կինը վկա բռնելու սովորական կոշումը իր խոսակ-
ցին դեմ:

— Չըսե՛ս, Մաքրի՛կ:

Ու անտառին մեջ այս ձայնը, որ իմ հարցումիս կրկնու-
թյունն է, կը տարածվի ծառե ծառ, ճյուղե ճյուղ, ճամփան
կորսնցուցած թռչունի մը պես հոս հոն կը զարնվի նվաղելու
մոտ և դոր արծագանքը էն վերջը մեզի կը վերադարձնե.

— Չըսե՛ս, Մաքրի՛կ:

Քիչ քիչ գեղին կը մոտենանք. վայրկյան մըն ալ ու ան-
տառեն դուրս սլիտի ելլենք. տերևներուն մեջեն գեղին վառ-
ված ճրագներուն բիծերը կ'երևան լուսազարդ երկինքի մը
պես որ կարծես գեսնին վրա փռված ըլլար: Վերջին փորձ մը
կը փորձեմ՝ խզել տալու համար՝ իր սփինքսի լոռիթյունը. իմ
հեք սիրույս պատրանքովը՝ մշտնջենապես վերապահված կը
կարծեմ զինքը վերստանալու իրավունքս, համոզված՝ որ էրի-
կը քանի մը տարի հետը ապրած ըլլալուն համար շէր կրնար
այս աղվոր կինը համայրամել:

Այս պահուս ոչ ոք ուշադրություն կ'ընե մեզի կամ գեթ ես
այնպես կը կարծեմ, ու գրեթե կը բռնադատեմ զինքը պա-
տասխանելու ինծի:

Դնավարին մեջ իր ճերմակ շրջագգեստը ճառագայթող բան
մը ունի ու այս մութ անտառին դիցուհին կը թվի անիկա աչքիս:

— Հույս մը տուր, սիրո բա՛ռ մը ըսե գոնե:

Ավելի ուժով կը սեղմե ձեռքս, բայց դարձյալ չի պատաս-
խաներ:

Ու էրկանը ձայնը հանկարծ օգնության կը հասնի ինծի
կարծես, հեռվեն, խորունկեն եկող ձայն մը, անտառին ար-
ձագանքովը խոշորցած ու մութին մեջ իր նշանակութունը
փոխած ձայնը.

— Չըսե՛ս, Մաքրի՛կ:

Ա.

Հալթին հունարնակ կղղի մըն է: Հոն ճանչցա զինքը. Անանթաշի քաղինոն կու գար իրիկունները՝ շոգենավեն դիմավորելու իր ամուսինը, վասն զի իր ամուսինը պիտի ըլլար այն գեր, կարճահասակ, հիսուննոց մարդուկը զոր կ'առնէր միասին՝ պանդոկ վերադառնալու համար:

Մինակ դուրս կ'ելլեր ամեն ատեն. երբեմն հետը կը բերեր վեց տարեկան փոքրիկ տղեկ մը որ իր զավակն էր անշուշտ և որուն հետ մեծ մարդու մը պես կը խոսակցեր մինչև վերջը:

Ոչ մեկու հետ հարաբերություն կամ տեսություն հաստատած էր: Երիտասարդներ, ամեն ազգե, միշտ հետաքրքիր երբ կին մը ճանչնալու վրա է խնդիրը, ի զուր իր շուրջը գեզերած կամ իր ակնարկը ակնկալած էին. երբեք չէր գարձած զանոնք դիտելու:

Քաղինոն, ծովուն վրա երկնցած տախտակի դարատափին եզերքը, անկյուն մը ուներ, ուր ամեն իրիկուն կու գար առանձին նստելու. այդ անկյունը իրն էր. գեթ այդպես նրկատված էր քաղինոյին հաճախորդներեն, որոնք՝ իբր բարեկիրթ մարդիկ՝ այս անձանոթ օտարուհին մեծարել կը սիրեին:

Քանիցս հանդիպեցա իրեն ու անսուք հարցուցի հուժ-
ժանոթներուս:

— Ի արմենիսա ինե, արմենուհին է, կը պատասխանեին
ամենքը. այս էր միակ անունը որով կղզիին մեջ ճանչցված
էր հոն գալեն ի վեր:

Քազինոյին սպասավորներուն ըրած հարցուփորձօ ավելի
արդյունավոր չեղաւ, մինչդեռ օտարազգիներն ալ ինձի կը
գիմեին, իբր ազգակից, իր վրա տեղեկութիւն ուզելու համար:

Ամուսինը, որ շաբաթը ևրկու անգամ միայն կու գար,
կնոջմեն ավելի մարդախուլս կ'երևար. մեկուն հետ բարև մը
փոխանակած չէր ամիս ու կեսնն ի վեր, հորմեհետե կղզին
Պելլոյու պանդոկը եկած էին: Երիտասարդները՝ անոր նա-
խանձոտ բնավորութեանը կը վերագրեին այս տարօրինակ
մենակեցութիւնը, ու կինը ամուսնին բռնութեան զոհը հա-
մարած էին:

Եվ իրավ ալ այս կնոջ գեմքին վրա շեմ գիտեր ինչ տըրտ-
մութեան անբացատրելի երևույթ մը կար որ այս ենթադրու-
թիւնը կը հաստատեր:

Վեհերոտ մեկը չէր թվեր. վայելուչ ձևերն ու համարձաք
քաւածքը այնքան կը վայելին իր մատղաշ ու աղվոր հա-
սակին: Առանց քաշվելու, բարձր ձայնով, պանդոկներու մեջ
կյանք վարող անձի մը վարժութեամբ, սպասավորները կը
կանչեր և ուզածը կ'ապսպրեր:

Առջի բերան կարծեր էի որ մինչև այն օր այս տիկնոջ հե-
տևող երիտասարդներն ավելի բախտավոր պիտի ըլլամ եւ
իրեն հետ ժանոթանալով:

— Ո՛հ, դուն կարող ես, կ'ըսեին հուլն բարեկամներս՝
ազգութեանս վրա նախանձելով. իր լեզուն կը հասկնաս ու հե-
տը խոսելու դյուրութիւն ունիս:

Առջի անգամն էր աշխարհիս վրա որ հայ ըլլալու մեջ
առավելութիւն մը կը գտնեի: Այսպես իմ օտարազգի ընկեր-
ներես քաջալերված՝ տեսութիւն մը հաստատելու փորձերը
սկսաւ:

Շատ հեղ գաջի իր մոտը նստելու և ուշադրութիւնը հրա-
ժիրելու շափ բարձրաձայն խոսելով՝ ներկայութեանս զգաց-

Ճեղու, Մաքուր հայերեն խոսեցաւ նախ, բառերս ու բացա-
տրութիւններս զատելով, խնամելով. հետո ֆրանսերեն ու
թուրքերեն, հասկցնելու համար որ բալորովին արհամարհելի
անձ մը չէի:

Հետո հագուստիս սկսաւ խնամք տանիլ. գերձակա, որ զիս
միշտ խնայող ճանչցած էր, զարմացավ հինգ ձեռք զգեստ մե-
կեն շինել տալուս. փողկապներու ահագին պաշար մը ամբո-
քեցի ու վերջին նորաձևութեան պահանջումներուն և ոչ մե-
կեն փախուստ տվի: Շապիկներու օձիքը, ձյունաթույր, նեղ
ու բարձր, որ մինչև թուշս կը հասներ և զիս շնչահեղձ ընկը
կը սպառնար, թաշկինակներս, նուրբ, մանուշաքույր, շքեղ
սկզբնատառերով զարդարված, կը բավին արգուզարդի աթ-
ժեք ճանչցող կին մը հրապուրելու:

Ինքն ալ շատ ազվոր ու շատ մաքուր կը հագվեր. ամեն օր
կը փոխեր իր շրջագոստները որոնք իրարմե գերազանց կեր-
օղով վայելչաձև ու ճաշակավոր էին, և որոնք Տըմիլվիլի կամ
Քոնքոթյոզի խանութներուն մեջ պատրաստված կը թվեին:
Իր կամարած և փոքրիկ ոտքերը, զորս հաճույք կը զգար աե-
շուշտ ցույց տալու շրջագոստին ծայրին, միշտ մետաքայտ
սև գուլպաներով ու Փերայի ամենեն ճարտար արհեստավորն
ըինված կոշիկներով ամփոփված էին:

Ինչ օգուտ սակայն որ իրեն ծանոթանալու ամեն ջանքերս
անտես մնացին. համբակ սիրահար մըն էի. ո՛չ բարձրաձայն
խոսակցութիւնս որուն ակամա ունկնդիրն էր, ոչ վրդովյալ
չարժուձևերս, ոչ իրեն ուղղած համառ ու բոցավառ նայվածքս,
ասոնց և ոչ մեկը կրցավ իր գեղեցիկ մարմարե արձանի վա-
յելուչ անտարբերութեանը հաղթել. և ոչ իսկ նայեցավ երեսօս:

Այն ատեն անհաջողութիւնս, հունաց ջով պզտիկ մնալու
ամոթս, բուն հակառակութեան մը փոխվեցավ այս կնոջ
զեմ: Իր հպարտ ձևերը անկրթութեանը տվի և իր մեկուսացյալ
կյանքը՝ ընտանիքի մեջ երևալու համար ունեցած գաղտնի
պակասութեանցը: Ամեն կողմ սկսաւ շարախոսել իր վրա. որոշ
ամբաստանութիւն մը ընելու անկարող էի, բայց անանկ
կասկածներ կը հայտնեի որոնց ուժ ու հաստատութեան կտ-
տար այդ գաղտնաժառնկ կենցաղը:

— Պոլսո ծանոթ ընտանիքներեն չէ այս կինը, կ'ըսեի գեմս ելլողին, և իր ծերունի սիրահարը ավելի հոմանին կ'երևա քան թե օրինավոր էրիկը:

Ու բարեկամներս, ինձի պես դառնացած, իմ խոսքս ամեն կողմ կը տարածեին:

Բարեբախտաբար իրեն չէր հասներ այս բամբասանքներուն արձագանքը: Կղզեցիներուն ուշադրութիւնն ու հետաքրքրութիւնը չէր դադրեր. հելլենուհիները, ամեն ատեն աղեկ հագվելու հետամուտ, իր զգեստներուն տարազը օրինակել կը ջանային, առանց ձեռք բերելու անոր կատարելութիւնը. և երբ անցներ կիվատիայեն, իր փոքրիկ տղուն ձեռքեն բռնած, նազելաճեմ, դիցուհիի մը պես հանդարտաքայլ, գմայլանքով ու գովեստով խառն մրմունջ մը կը լսվեր ամենուրեքներէն, մրմունջ որ զիս ցասամամբ կը լեցներ.

— Ի արմենիսա ինե, ի արմենիսա:

Բ.

Արմենիսա շնորհալի ու հրապուրիչ էակ մըն էր. ատողներու պաշտողներ միայն կային շուրջը. անտարբերներու հանդիպած ըլլալու չէր: Իր վրա ամեն բան հատուկ դրոշմ ուներ, շարժվածքը, նայվածքը, խոսվածքը:

Բնավ հետաքրքիր չէր. զարմանալու սովորութիւնը չուներ կարծես. ի՞նչ բանն կ'ախորժեր արդյոք, ինչո՞վ կարելի էր հաճելի դառնալ իրեն. դժվարի՞ն հանելուկ, զոր լուծողին՝ այս հեշտաբույր ու գեղանի կինն էր խոստացված պարգևը:

Իր լանջաբերձ ու խրոխտ կուրծքին՝ մեջ սիրտը կը մնար թաքուն ու գաղտնի, անհպելի գանձի մը պես, որուն «Բացվե՛, ո՞վ Սեզամ»-ը կը փնտրվեր ու չէր գտնվեր:

Արմենիսայի մեծագույն զրոսանքը պտույտն էր, լայնեզր հարդե գլխարկի մը տակ ամփոփելով առատ մազերը որոնք դեպի վեր առնված, իր ծոծրակին աննման ու անքիժ ապօրտակութիւնը դուրս կուտային, մեկ ձեռքով իր շրջագգեստը ժողվելով շնորհալի ձևով մը և մյուսով իր կարմիր հովանոցը

բացած, որուն արևին տակ ցուացումը իր դեմքին վարդի
երանգները կը շեշտեր:

Պաշտելի ու հրաշագեղ էր այսպես. կիրակի առտունները
անպատճառ Մեծ Կղզի պիտի երթար. ես ալ հոն պատահեցա
օր մը իրեն:

Այն մաքուր, ավլված ու ծառազարդ ուղիեն կ'երթայի, որ
նավամատուցեն դեպի Ճաքոմոյի օթելը կը տանի:

Նրկու կողմե, խնամված ծաղկած պարտեզներու մեջ,
ամեն մեկ քայլին սիրուն տուններ, վիլլաներ երբեմն, ապա-
րանքներ որոնց բաց դռներեն ներս կահավորման ճոխու-
թյունն ու շոայլութիւնը աչքի կը զարնե, սև հագուստներով
և ճերմակ փողկապով սպասավորներ, տիրուհիին շափ զար-
դարված սպասուհիներ, ստնտուններ՝ ճերմակ ու բարակ կտա-
վե գոգնոցով՝ դրան մոտ սպասելու կեցած:

Տարբեր տարբեր ճաշակով կառուցված այս քոշկերուն
մեջ քարուկիր ու անպաճույճ շէնք մը իր պարզութեամբ
ուշադրութիւն կը հրավիրե, իբր միակ լուրջ դեմքը այս բոլոր
զվարթ ու խնդացող պատկերներուն մեջ:

Ամենքը հոն կը դիմեն, ես ալ կը հետևիմ իրենց ու հայ-
հոմեականաց մատուռին մեջ կը գտնեմ ինքզինքս:

Իրավ հայոցն է այս եկեղեցին. տաճկերեն կը խօսին,
ֆրանսերեն կը բարևեն իրար. եվրոպացիներ կը տեսնեմ
միայն շուրջս, ձեռնոցը ձեռվընին, գլուխին բաց, Շիայնի
խանութին հագված արձաններուն պես անշարժ ու կանգուն.
ոչ ոք կ'ազոթե. սեղանին վրա քահանա մը ցած ձայնով ու
անհասկնալի բարբառով ինքնիրեն բան մը կը մրմնջե, լու-
թիւն կը տիրե ամեն կողմ. թիվ պատարագն է այս. կինները
իրենց փղոսկրե ծածկույթով ազոթագիրքնին կը թղթառեն և
երբեմն սեղանին խոնարհութիւն մը կ'ընեն, շիրնալով շփա-
կին տակեն քոսսին, երկաթներուն մեջ ամփոփված ճմլված
լանջերնին ծռել. այրերը՝ իրենց հագուստին ծալքերը շտկե-
լով, ատեն ատեն ձախ ծունկերնին առջևի նստարանին կոթըն-
ցնելու շափ կոտրելով, իբր ծնրադրելու փորձ մը, ամենքը
լուրջ ու ծանր կերպարանք մը առած, ներկայացման մը
եկածի պես հանդիսավոր:

Արմենիսային կը հանդիպի ակնարկս. ալ ավելի գեղեց-
կացած կը տեսնիմ զինքը այս սրբավայրին մեջ. բոլոր այս
գիմակավոր դեմքերուն մեջ իրենը միայն անկեղծ ու ջերմե-
ասնդ երևույթ մը ունի որ մանկական անմեղութուն մը
կ'ընծայե իրեն: Ակամա սակայն այս հիացումս կը թողումս
կը վախնամ որ իրեն նայիլս ուշադրութուն չհրավիրե. ի՞նչ
ընելու եմ սակայն. այս մաքուր ու բարձր ընկերութեան մեջ
կորսված, շվարած, տիկիներու վրայն բարոյ անուշ հոտե-
քուն անձնատուր, բոլոր ճիգս կը թափեմ գոնե անպատշաճ
քարժամ մը շընելու համար:

Նեղվելով, դողալով որ վրաս շխնդացնեմ այս հեզոտ ու
կարծես իբր օտարոտի զիս միայն դիտող բազմութունը,
չհամարձակելով տեղ մը նստիլ, չհամարձակելով դուրս ելլե-
լի գուր մանկական հիշատակներու կոշում կ'ընեմ ժամերգե-
թեան սկիզբը թե վերջը ըլլալնիս հասկնալու համար. շեմ հա-
ջողի. հուսահատելու մոտ եմ. քրտինքի խոշոր կաթիլներ
ճակտես վար կը սահին. հանկարծ մեկ քանի անձերու մեկ-
նիլը կը նշմարեմ. փրկութիւն. առիթը փախցնելու շար-
քոլոր քաջութիւնս կը ժողվեմ ու դուրս կը նետվիմ շուտ-
փուլթ ու սրտատրոփ, այո՛, սրտատրոփ, վասն զի ահա Ար-
մենիսայի ճիշտ մոտն եմ. ան ալ կը մեկնի. դրան մեջ քով
քովի ենք. մեկնելի առաջ մարմարե ավազանի մը մեջն ջուր
կ'առնե և երեսը կը խաշակնքե. շեմ գիտեր այս ջուրին ինչ
ըլլալը, բայց ես ալ Արմենիսայի պես այդ ջուրով կը խաշա-
կնքեմ երեսս. ջուրե՛ն թե իրմե երանութեան խոստում մը կը
ժավալի ու հոգիիս կը թափանցե. Արմենիսա ինձի կը նայի,
և ժպիտ մը, մթամած հորիզոնի մը վրա ծագող ճառագայթի
մը պես, իր գեղեցիկ կարմիր շրթունքին վրա կը գծագրվի:

Այս եղավ ահա մեր բարեկամութեան սկիզբը. այդ ավա-
զանը մեր ճակատները միացուց, ու կաթիլ մը ջուրը հալեցուց
ճեղ իրարմե բաժնող սառույցն պատնէշը:

Հալքի վերադարձին՝ շոգենավին մեջ միասին գտնվեցանք
գարձալ. Արմենիսա խոսեցա՛վ հետս, օդին գեղեցկութեան,
ջերմութեան, Հալքի գրոսանքներուն վրձ, մինչդեռ ես, ամեն
մեկ բռուս կշռելով, անսխալ ու ապուշ համարվելու աստիճան

խոհեմությամբ կուտայի պատասխանս, որպես դի այս անհուսայի դիպվածով ձեռք բերած մտերմությունս չկորնցնեմ:

Ապաքեն հինավուրց բարեկամի մը պես մտերմությունացուց կու տար հիմակ: Հայքիի Երիտասարդներուն վրա կը խնդար, ազատ ու համարձակ ծիծաղներով. կը զգամ որ այս խնդուքներուն մեկ մասը ինծի կը պատկաներ, մինչդեռ ինք՝ հանկարծ ուղղակի ինծի նայելով՝

— Կաթուղիկ եք, այնպես չէ՞, հարցուց:

Այս անակնկալ հարցման վրա շվարելու խելացությունք ունեցա:

— Այո՛, ըսի իրեն՝ ատիկա հարցնելն իսկ ավելորդ դատող եղանակով մը:

Ես իսկ վարմացա այս հայտնի ստախոսությանս վրա պզտիկ մը շվարանելուս: Այս հաստատ պատասխանս զինքը համոզեց, գրեթե զվարթացուց:

— Խոսվածքնուդ կ'երևա արդեն. հայերը — և նախատական ու արհամարհող բան մը ունեք ձայնին մեջ՝ այս բառք արտասանած ատեն — երբեք ձեզի պես տաճկերեն շեն կրնար խոսիլ:

Տաճկերեն խոսեր էինք միշտ:

Արմենիսա, ճշմարիտ կաթուղիկ մը, մուլեռանդ բայց պաշտելի հայատյաց մը կը թվեր:

Գ.

Արմենիսան կը սիրեի ու երջանիկ կրոնափոխ մը եղալ «Կաթուղիկ եք» հարցումը անդիմադրելի ու աննահանջելի բան մը ունեք իր մեջը, զոր սիրահարի մը սիրտը միայն կ'ըմբռնե. առանց խղճահարության, առանց երկմտելու, այո՛ մը ըսելով կրոնքս գաղտնի պահեր էի, ինչպես հարուստի մը քով չբավորությունս պիտի ծածկեի:

Ի՞նչ դյուրավ կ'ըսվի «այո»-ն. երկու վանկե և երեք գիրք կը բաղկանա այս փոքրիկ բառը և բովանդակ տիեզերքին կեսը կը նշանակե, վաւն զի «այո»-ն և «ոչ»-ը բոլոր տիեզերքը կը ներկայացնեն: Մեկ բառով ուրեմն անցեր էի Ռյուպի:

ժողովներն և գոհ էի անցած ըլլալուս համար: Ինչպես որ գուշակեց էք չէք. պարզ կաթողիկոսի մը շէր, այլ հայության ոխերիմ թշնամի մը. մեր ազգին պես խեղճ ու ողորմելի զարմե մը տերած ըլլալուն նախատինքը մեր ազգին դեմ անհաշտ ու վայրենի ատելութուն մը առաջ բերեր էր իր մեջ. կաթողիկոսությունը անո՛ր համար գոհացում տված էր իր սրտին, որովհետեւ ատով՝ օտար կրոնքի ավելի օտար ազգության մը կը պատկաներ ու հայության աղտը միանգամ ընդմիշտ կը թոթափեր իր վրային: Արմենիսա անոնցմէ էր որոնք ի՞նչ ազգի ըլլալնուն հարցման անվեհեր կը պատասխանեն.

— Կաթողիկ եմ:

Քնավ հայերեն բառ մը արտասանելը լսած չէի. հասունիսթի և անթիհասունիսթի կովին տաքության մեջ, ծայրահեղ ու հատաղի հասունիսթ մը եղած էր, անկատար հայ մը ըլլալնէն վատարյայ լատին մը ըլլալը նախամեծար համարելով:

Բայց հասունիսթի ավելի կաթողիկ և կաթողիկի ավելի պապական էր. հոռմեականներու եկեղեցին այն ատեն միայն կ'երթար երբ լատին եկեղեցի մը շատնվեր. իր ընտանիքը էնկյորթիւն Պրուսա և Պրուսայէն հոս հաստատվեր էին, միասին քերելով այս հավատքը:

Ի՞նչ համոզումները՝ գեղեցկությանը պես իշխող ու նվաճող էին. իր փաստերուն անձնատուր ըլլալը ճշմարիտ հաճույք մը պիտի ըլլար ինծի, եթէ արդեն կաթողիկ եղած չըլլայի իր տղին:

Հիմա որ մուկին կը սիրեի զինքը, կեղծիքս ճշմարիտ տարացումի ավելի առաջ երթալ կը սպառնար. իր բոլոր կատարությանը համամիտ կը թվի. անհավատալի գաղափարեք ունեք աշխարհիս վրա, զորս հերքելի կը զգուշանայի. այդ փոքրիկ ու սիրեցյալ գլխուն մեջ՝ երկրիս ամեննէն մեծ փշտանութիւնը պապական զորութիւնն էր:

Ու ես այս տգետ, գեղանի, կրոնամուլ կնոջ դեմ երկշտ ու միշտ պարտված, սրտիս մեջ կը զգայի սակայն ազգիս ու Պրուսիա գեմ ուղղված այս անիրավ նախատինքները, զորս Արմենիսա մեկ զգվանքով, առանց գիտնալու, մոռցնել կուտար ինծի:

Այսպես շարունակ հագեցած ու շարունակ անհազ իղձերժ տոշորված, որ իմ հանցանքս ու արդարացումս է միանգամայն, սիրույս ու խղճմտանքիս մեջ երերածուի, սարսափով միտքս կը բերեի իմ հանդուգն ստախոսությունս և օր մը հանկարծ երևան էլլելու հավանականությունը:

Արմենիսայի սերը՝ ատելությանը պես բուռն ու զայրացած բան մըն էր. այն սովորական կիներեն չէր որոնք մեկ անկումով բոլորովին կը նվաստանան: Արմենիսա, ընդհակառակը, իր անկումով բարձրացեր էր: Իր անփորձ օրերուն մեջ խաբեության մը զոհ գացած ըլլալով, իր տարիքին ավելի յուրջ ու ծանրախոհ դեմք մը ուներ:

Պարզապես սլահժու կին մը ըլլալով հանդերձ, միշտ պատկառանք ազդած էր ամենուն:

Ինչպե՞ս համակրեցավ ինձի, շեմ գիտեր, բայց գիտեմ թե իր ամեննէն երջանիկ սիրահարը եղա:

Երկինքը ավելի ջինջ ու կապույտ երեցավ ինձի, ծովը ավելի հեզ ու իր ալիքը քաղցրամրմունջ ու խորհրդավոր, ծաղիկները, ծառերը, լեռներն ու առանձնությունը սիրեցի, գիշերվան աստղերը մտերիմ ու բարեկամ եղան ինձի, բարեսիրտ ու հեզահամբույր դարձա, առաջին անգամը ըլլալով տիեզերքը իր վեհության մեջ դիտեցի, զմայլեցա, ոտանավորներ գրեցի. սիրահար էի:

Հրաշալի տեսիլ մըն է կյանքը երբոր դիտվի այն վարագույրին պատովածքեն զոր պատանություն կ'անվանեն:

Ասկե վերջը ա՛լ չպիտի տեսնեմ ո՛չ այն երանության և ո՛չ այն խղճի տանջանքին օրերը:

Արմենիսա անսահման գորով մը ցույց կուտար ինձի. ի՞նչ չփոթած ու երկշոտ դիրքս նախամեծար թվեցավ իրեն՝ գործոնն ու ձեռներեց մարդու մը համարձակութենեն. կիները այսպէս են. մայրական հոգածություն մը ունենալ կ'ուզեն իրենց մտերիմներուն վրա, հոգածություն՝ որ տեսակ մը իշխանություն կ'ենթադրե. ամոթխած ու դողդոջուն պատանի մը որ առաջին անգամը ըլլալով կնոջ մը ձեռքը կը սեղմե, փորձ աս հանդուգն երիտասարդե մը ավելի կը սիրվի:

Անկարելի բան մը պատահեցավ մեզի. երկուքնիս փոխա-

քարձասյես երչանիկ եղանք. անկարելի ըսի, որովհետև սիրո մեջ մեկուն երչանկությունը մյուսին տառապանքեն կը բաղկանա:

Ա՛յ իր հայտնի մտերիմն ու ընկերն էի. ամենքը զարմացան ու նախանձեցան վրաս. ի՞նչ կերպով հաջողեր էի այս բախտը վայելելու. չգիտցան երբեք:

Ու այնուհետև միասին կ'երթայինք պտտիլ կղզիին շուրջը և վայրի ելակ քաղել ճամփուն վրա: Վերջալույսին, Մանասթըրի փոքրիկ անտառակին մեջ, հետաքրքիր ու շար ակնարկներե հեռու, ձեռք ձեռքի մեջ, ծառի մը տակ կը նստեինք մինակ. բոլորովին մինակ, Մարմարայի կապույտ երեսին դեմ: Պիշերները, Ահիլիան, մեր երիտասարդ նավավարը, իր եռագույգ թիով նավակը պատրաստ կը պահեր մեզի համար, և լուսնին լուսով, ծովուն մեղմ ու հանդարտ ալիքներուն վրայն կը թռցներ մեզ Փրինքիփոյի գաղտնապահ ու ամայի եզերքները:

Արմենիսա գեղեցիկ ձայն ուներ. իր երգերուն ոչ ոք գիտե տալ այն երկնալին ու աննման շեշտը որ մարդու հոգին հեշտությամբ և աչքը արցունքով կը լեցնի: Սիրո ու դժբախտության վրա կը դառնային միշտ իր երգերուն տուները:

Ինծի այնչափ համակրելուն դժկամակած կ'երևար:

— Մենք իրարու համար շենք, կ'ըսեր երբեմն՝ տրտմությամբ գլուխը երերցնելով:

Բնավ չհարցուց ո՛ւր տեղացի, որի՞ զավակ ըլլալս. կաթուղի էի, ու այս կը բավեր իրեն. ես ալ հարևանցի տեղեկություններ միայն ունեի իր վրայոք: Որոնք ավելի ենթադրություններ էին քան ստուգություններ:

«Մատամ» կ'ըսեի սկիզբները. երբ հարաբերություննիս ավելցավ՝ Մառի կը կոչեի զինքը պարզապես: Օր մը ըսի իրեն թե նախ Արմենիսա անունով ճանչցեր էի զինքը, և թե այսպես կը կոչեին միշտ բոլոր կղզեցիք:

Իր զայրույթը չեմ կրնար բացատրել:

— Ես կաթուղիկ եմ, ըսավ ցամաք կերպով:

Իր ծեր բարեկամը կու գար դարձյալ որոշյալ իրիկունները: Ֆրանսացի դրամատեր մըն էր. տարիներե ի վեր միա-

սին գտնված էին. հետզհետե համոզված էի որ իր հոմանիւն էր և ինքը կը հոգար անոր բոլոր շռայլութիւնները: Քաշվելու մարդ չէր. հլու ու հնազանդ կ'երևար միշտ. այն ոսկերարձ ավանակներեն մեկը որոնց ամեն կողմ կը հանդիպինք:

Շատ կ'ուտեր ու քիչ կը խոսեր, շատ կը վճարեր ու քիչ կը ստանար, առանց մոլտալու. իր առաջին հաճույքը Արմենիսան գոհացնելն էր. զավակ ու ազգական շունենալով, ամեն բան զոհելու պատրաստ էր անոր համար. ամուսնանալ ուզած էր հետը, բայց նորատի կիներ իր ազատութիւնը դյուրավ չէր ծախած:

Սիրով ու միաբանությամբ կը սահեր ուրեմն մեր կյանքը. Արմենիսա լուսավորչական ըլլալուց կասկածն անգամ չուներ. բայց ես՝ շիտակը՝ կը տառապեի իմ ակամա հավատուրացութեանս համար: Հայերը իր գլխավոր ծաղրանքի նյութերն էին. մեր լեզուն՝ զոր չէր հասկնար, մեր եկեղեցին՝ ուր ոտք կոխած չէր հերետիկոս ըլլալու վախով, իր հարձակումներուն ենթակա էին: Կրցածիս շափ կը ջանայի իր սխալ ու հոռի դատողութիւնները ուղղել, առանց կասկած հրավիրելու վրաս:

Իրավ ալ ամենեն նվաստ արարածը եղած էի. խիղճս կ'ըմբոստանար վերջապես, ու ես առաջինն էի անկմանս բռնոր ամոթն ու բոլոր խորութիւնը ճանչնալու, բայց Արմենիսան կորսնցնելը՝ կյանքը կորսնցնելն ավելի դժնդակ ու մահացու չէր:

Որքա՞ն պիտի տեւեր իմ սրբապիղծ խաբեութիւնս. ոե՞ք դիպված չպիտի՞ գար ճշմարտութիւնը երևան հանելու. և ամեն վայրկյան՝ ձեռքս հանելու ահուդողով՝ իմ երջանկութիւնս դառն ու պաշտելի տառապանք մը կ'ըլլար միշտ:

Գ.

Խաչի կիրակի առտու մը, սեպտեմբերի գեղեցրկ առտու մը, նստեր էինք ծովեզերքի քազինոն:

Կիները հագված, շքված, շպարված. էրիկ մարդիկ՝ մարտը, նոր, կիրակնավուր հագուստներով, բոլորն ալ հույներ:

հետզհետե կը լեցվեին. մեկ ժայրը երաժշտական խումբ մը կը նվագեր, ու կամուրջեն մեկնող շոգենավը Հայքիի նավա-
ժառանգը կը բերեր այցելու ու շրջուն բազմութիւն մը: Եւ-
ջողները կը գիտեինք. ընդհանուր զվարթութիւն կար. ես ալ
տոբորականեն ավելի ուրախ Արմենիսայի կատակներուն վրա
կը խնդայի: Հանկարծ, բարձր հասակ մը, ալեխառն երկայն
ժորուք մը, սև վերարկու մը և շուխայն փակեղ մը հեռվեն
տրոշեց գիս, բարևեց ու գեպի ինծի շտկվեցավ. այս սև վե-
թաբկուն, այս երկար մորուքը անմիջապես ճանչցա. ինծի
Պանքոյի ստփերեն հազար անգամ ավելի ահարկու այս մար-
զը՝ որ իր անուշ ժպիտովն ու բարի դեմքովը կը մոտենար,
մեր խոստովանահայր քահանան էր: Առաքինի, մաքրակրոն,
չատախոս ու ներողամիտ մարդ մըն էր. երբեք տաղավարի
ժը պարապ չէր թողուր մեզ. ինք կնքեր էր ու զավկին պես
կը սիրեր գիս. զգացի փոթորիկին գալուստը և ի գուր խույս
տալ ուզեցի կամ ծակ մը փնտրեցի՝ ոտքով զլխով անհետ ու
աետես ըլլալու համար:

— Ողբույն, տղաս, ըսավ տեր հայրը որ քովերնիս հասած
էք ու շփոթութիւնս չէր տեսներ, ահա եկա գտա քեզի. ու՛ր
կը նստիք. անցյալ տարիէն ի վեր խոստովանած չես. այսօր
տունով տեղով պիտի խոստովանիք ու գալ կիրակի Գնալը
զխտի երթաք սուրբ հաղորդութիւն առնելու համար. տիկինը
ս՛գ է. շնմ ճանչնար:

Տիկինը. երեսն անգամ նայելու քաջութիւն չունեի. բե-
րես չէր բացվեր. կիվատիայի կողմը ցույց տվի քահանային,
իբր թե մեր տունը ցույց տալու համար:

— Հայրդ տո՛ւնն է:

Գլուխս երիցուցի՝ «այո»-ի մը փոխարեն:

Այս համր ու պապանձած վիճակես բան մը գուշակե՞ց
տրոջք. շնժ գիտեր. միայն թե տանջանքս չէրկարեց ալ:

— Ուշ մի՛ մնար, ըսավ ինծի հրամայական կերպով ու
ճամփան շարունակեց:

Արմենիսա բառ մը չէր արտասանած բոլոր այս խոսակ-
ցութեան միջոցին: Տերտերը մոտենալուն, չգուշակելով դեպի
ինձի գալը, խնդալու ու ծաղրելու վրա էր. քահանային ուղ-

զակի ինծի դիմելը, մտերմությունը, ծանոթությունը զինքը ապշեցուց. լսած խոսքերը անհավատալի բաներ էին. ու ամեն բան գուշակեց:

Երբոր քահանան հեռացավ, երեսս նայեցավ աղեկ մը զգացի որ այս նայվածքը՝ դաշույնի մը պես պաղ ու սուք մինչև սիրտս կը մխվեր. ճակատս քրտնաթոր ու վայրասակ էր:

— Կաթուիկ եմ ըսելով խաբեցի՞ր զիս մինչև հիմա, հաքցուց այնպիսի ձայնով մը որ բարկութենեն կը դողաք:

Երեսիս գույնը՝ բերնես ավելի բացահայտ կերպով խօստովանեցավ հանցանքս:

— Պատասխան չտա՞ս, խաբեցի՞ր զիս, գոչեց զայրազին մեզ շրջապատող բազմությունը բոլորովին մոռնալով:

Պատասխան չունեի տալիք:

— Ըսե՛ տեսնեմ, կը կրկներ՝ գունաթափ ու բարկաճալքս Մոտերնիս նստողները մեզի ուշադրություն ընել սկսանք:

— Հոս տեղը չէ ասանկ խոսքերու, ամենքը մեզ կը դիտեն, վերջը կը հասկցնեմ խնդիրը, ըսի իրեն՝ փախուստի դուռ՝ մը գտնելու հույսով:

— Ո՞ւր է տեղը, չըսե՞ս:

— Պանդոկ երթանք:

— Քալե՛:

Ու բացատրությունս, թերևս արդարացումս լսելու անհամբեր, Արմենիսա ոտքի ելավ. ես կալանավորի մը պես իրեն հետևեցա, ըսելիքս փնտրելով, չգտնելով շվարած մտքիս մեջ կը զգայի որ ժամը եկած էր հրաժեշտ տալու վաղանցիկ երջանկությանս. Արմենիսան կը ճանչնայի համառ ու սխեքիճեակէ զթություն չէի ակնկալեր իրմե. կորուստս անդարձան ու բաժանումնիս վերջնական պիտի ըլլար:

Տուն հասանք. որչա՞փ կ'ուզեի որ ճամփան. անհատնում երկարեր ու բնավ չհասնեիք. սենյակը ելանք միասին. այն քաղցրարույր, ժպտուն, խոստմնալից սենյակը ուր ամբաստանյալի մը պես կը մտնեի, և ուրկե դատապարտյալ մը պես դուրս պիտի ելլեի վայրկյան մը վերջը:

Հիշատակներով լեցուն էր այս սենյակը. բայց կեզծիքս

շարունակել մտքես շանցուցի. մեկ բառով տիրացեր էի երջանկութեան ու մեկ բառով որոշեցի խույս տալ մեղապարտ ու հանցավոր երանութենես. բայց չկրցա անտարբեր զատվիլ ու հեռանալ. սիրտս փղձկեցավ. այն ատեն դուրս թափեցի հոգիիս բոլոր տառապանքը, սիրույս ու հանցանքիս մեծութունը. ի՞նչ ըսի արդոյոք. չեմ գիտեր ու չեմ հիշեր. Արմենիսա ապշած, զարմացած, մտիկ կ'ընէր առանց ընդմիջելու ու թող կուտար որ ուզածս ըսեմ: Ինքզինքս պաշտպանեցի հուսահատ քաջութեամբ. երկու ամսվան կեղծավորութեանս վրեժը Արմենիսայի կրոնական սկզբունքներեն լուծեցի. իր ամենեն նվիրական գաղափարներուն զարնելով գիտեի որ անդարձ կ'ըլլար իմ հեռացումս:

— Պիտի սիրեմ քեզ, որքան ալ ատելի ըլլամ ասկե ետքը. իմ սերս քուկիներդ ավելի անկեղծ ու մաքուր է, ըսի անոր, անիկա իմ հանցանքս պիտի քավե, բայց քուկդ միայն մոլեւանդ գաղափար մըն է եղեր և ոչ թե ճշմարիտ սեր մը:

Արմենիսա համարձակութեանս վրա կը դարմանար. երբք զիս այսքան անվեհեր ենթադրած ըլլալու չէր. պահ մը իմ շուգումս իր սիրտն ալ շարժեց, բայց այսքան ատեն քիթին թնդացած ըլլալուս գաղափարը իր վիրավորված կրոնասիրութիւնը արթնցուց:

— Շատ լավ, շատ լավ, պատասխանեց, շերկնցնենք, հերթաիկոս մըն ես և ուղղափառ ձեացուցիր ինքզինքդ. հոգ չէ. բայց ասկե ետքը մեր տեսակցութիւնը վերջացած է. զնա՛ մեղքերդ քահանայիդ խոստովանելու, խեղճ մարդը քեզի կը տպասե:

— Թող այդպես ըլլա:

Մեկնեցա, ավերակներու մեջնն խույս տալու պես, վախճալով որ պատերը վրաս շփլշին հանկարծ. հեռացա պանդոկեն, ու հոն թողուցի փշրված հույսերս ու երազներս. ետիս չդարձա. ճամփան՝ մեր խոհարարին հանդիպեցա որ զիս կը փնտրէր ամեն կողմ. տեր հայրը դեռ զիս խոստովանցնելու կը սպասեր մեր տունը:

Քավելու մեղքս մնացե՞ր էր:

— Թող սպասե, պոռացի ծառային, ու հիմարի մը պես

առանց գիտնալու թե ո՞ւր և որ կողմ կ'երթամ, ճամփաս շարունակեցի:

5

Արմենիսա ութը օր հիվանդացավ. այս սաստիկ հուզման շէր դիմացեր. անկեղծապես կը սիրեր զիս, և բաժանումը իրեն ալ դժնդակ երևցավ: Սպասավորներեն իմացա որ իմ երթալես վերջը ինքն ալ շատ լացեր էր. ամեն առտու գացի գողտուկ լուր առնելու իր առողջությանը վրա:

Քիչ քիչ շտկվեցավ, վրդովումը անցավ, հիվանդության ջերմը իր զայրույթը առավ տարավ, բարկությունը հանդարտության ու հանդարտությունը խորհրդածության տեղի տվավ:

Այս ցնցումը իր մտքին մեջ մանկութենե ի վեր հաստատված նախապաշարումներուն շենքը կործանեց. խելացի ու դատողության տեր կ'իս էր, զիս մոտեն ճանչցեր ու սիրեր էր. մտածեց որ լուսավորչական ըլլալովս միևնույն անձը ըլլալե գագրած չէի: Հայերը բիրտ ու վայրենի մարդիկ ենթադրելուն ճրի զրպարտություն մը ըլլալը խոստովանելու պարտավոր էր: Ծշմարիտ ու հաստատուն համակրանք մը ունեցած էր ինծի. իմ խաբեությունս սիրույս մեծությամբը բացատրեց, հասկցավ ու առաքինություն համարեց: Հաշտվեցավ հետս, և զոհողությանս մեծությունը ճանչնալով՝ ավելի մեծ զոհողությամբ մը փոխարենը հատույց. ես կաթոլիկությունը կեղծեք էի, ինքը լուսավորչականությունը իրապես ընդունեց. քանի որ միևնույն աստվածը կը պաշտեինք, կրոնքի տեսակետով հիմնական տարբերություններ չկային, այլ լոկ նախապաշարումներ. սերը այս նախապաշարումներուն հաղթեց, ինչպես վայրկյան մը խղճիս ու համոզմանս հաղթած էր:

Բայց ա՛լ երկար չտևեց մեր սերն ու մտերմությունը. այս անձնվիրությունը կարծես թե խանդաղատանքը սպառեց, իմ սիրույս փոխարենը վճարեց ու պարտավոր շմնաց. անկե վերջը մեր առջի օրերը շգտանք մեյ մըն ալ. բարեկամներ մնացինք միշտ, բայց ոչ առջի սիրահարները:

Իր նախապաշարումները կորսնցնելով՝ այս կինը իր հրա-

պուլրներեն գլխավորը կորսնցուց. տարօրինակ ու սովորա-
կանեն տարբեր հանգամանքը նվազեցավ:

Հիմա կը զգամ որ պետք է թողուլ կիներուն միշտ իրենց
նախապաշարումները, սխալ համոզումները, մինչև անգամ
հոռի կողմերնին:

Կանացի գոյութիւնը այնպիսի ամբողջութիւն մըն է որուն
մեկ քարը խախտելու չգար:

Արմենիսա՝ ուղղամիտ կին մը ըլլալով՝ հետաքրքրական
ու շահագրգիռ ըլլալի դադրեցավ. թերևս ժամանակ անցնե-
լով, ես իմ հետաքրքրութիւնս կորսնցուցի:

Ա՛լ չէր բարկանար երբ Արմենիսա կոչեին զինքը. մեր բո-
լոր սերեն այս միայն հիշատակ մնաց իրեն. հետո դեպքերը
մեզ բաժնեցին ու տարիներ անցան վրայեն. վերջեն իմացա-
ւոր Արմենիսա իր ժերունի բարեկամին հետ ամուսնացեր է:]

Կ Ա Ր Ծ Ե Մ Թ Ե

Ա.

Մոծրակին վրա վազվզող ոսկի ճառագայթներեն ավելի, որոնք կրակի մեջ ինկող պզտիկ օձերու պես՝ գալարումներ, Կծկումներ ունենին, մատղաշ ու արքենի հասակեն ավելի, որ քալվածքին մեջ՝ զեփյուռեն օրորվող ոստի մը նազանքը Կ'առներ, իր վճիտ ու հստակ աչքերուն համար պաշտեցի զինքը:

Կանացի աչքը, անոր մեջ խորունկ նայողին համար, վիհի մը վրա բացվող լուսամուտի մը տպավորութիւն կ'ընն միշտ, և այնքա՛ն անստուգութիւններ, հեղակարծ անակնկալներ կ'ընդնշմարվին հոն, որ աննենգ և անխարդախ բանը զոր կը տեսնէի դեմիս աչքերուն մեջ՝ զիս կը հափշտակեր:

Բացարձակ ու անգիտակից Անկեղծութիւնը ունեի դիմացս, որ կարծես թէ ակամա ըլլալուն համար արժանիք մը ըլլալն կը դադրեր:

Մովեր կան որոնք թաքուն ցասումներ ու հրճվանքներ ունին միշտ իրենց կուրծքին մեջ զսպված. անոր համար է որ անոնց շափուղյա ճակտին պայծառութիւնը վայրկյանն վայրկյան հազար գույներով կրնա գունավորվիլ. իրենց հափափոփոխ ու հեղուկ կյանքին ճակատագիրն է աս:

Անդին ալ բյուրեղե կաթիլներ կան որոնք իրենց մաքուր ցուացումը կորսնցնելու կարող չեն, եթե ուզեն իսկ, և իրենց հավատարիմ անշարժությամբը քարացած կը թվին: Աննիկիս սիրտը այս ադամանդներեն էր:

Բ.

Ինծի թափած սիրո լեզուն գեղջուկ, գրեթե շինական բան մըն էր:

— Հոգի՛ս, հոգիս ու կյանքս ես դուն, հասկցա՛ր:

Մանուկներու կցկտուր ու սահմանափակ բարբառը ուներ. ո՛չ նոր պարբերություններ, ո՛չ շրջված բացատրություններ՝ իր միակերպ, միակտուր սիրույն համար, միևնույն խոսքերը որոնք ինծի՝ տղայության մեջ ստրված երգի մը պես՝ հանհունս կրկնվելով ավելի քաղցր կը թվեին:

Բայց այս պարզությունը զուրկ չէր կանացի բնազդիկ նրբություններե:

Երբ պատկերս տալ ուզեցի իրեն՝

— Ո՛չ, ըսավ ինծի, իմ աչքերուս չեմ վստահիր քեզ, հոն չես դուն:

Եվ հարուստ ու շքեղ լանջքին վրա դնելով մատը,

— Հո՛ս, հոս, սրտիս մեջն ես, գաղտնի, խորունկ, անհարկի աչքերե ծածուկ տեղն ես դուն, միս մինակդ ու բոլորովին իմս, հասկցա՛ր:

Ուրիշ ատեն՝

— Գիտե՛ս, կ'ըսեր ինծի, որ դրան զանգակին զարնվածքեն, սանդուխին վրա քալվածքեդ կը ճանչնամ քեզ և ուրախության սարսուռ մը կը վազե ոտքես մինչև գլուխս:

Իմ պաշտումս ալ իրեն համար նույնքան բուռն էր. ես ալ զինքը՝ սրահին մեջ ձգած անուշ հոտեն, շրջապատող շնչին նյութերուն ազգականութենեն անմիջապես կը գուշակեի:

— Հոս նստած էիր քիչ մը առաջ, կ'ըսեի իրեն, աթոռ մը ցույց տալով, երբ ներս կը մտնեի սրահեն:

Ճշմարիտ էր ըսածս. կ'ուրախանար, կը ժպտեր, կը շառա-
գուներ:

Եվ ձեռքը ձեռքիս մեջ՝ երբոր կը սթափիր զինքը համակող
անէացումի հեշտանքեն, ինծի կ'ուղղեր տրտում ու անձկու-
թյամբ չեցուն նայվածքը, կարծես պահանջելու համար.

— Խոստացի՛ր որ շպիտի մոռնաս զիս:

Գ.

Երբոր իմ մտերիմ բարեկամս, Ճամճյան Օսնիկ, Իգմիրեն
Պոլիս եկավ ամուսնանալու համար, ես տարիք մը ի վեր
Աննիկեն բաժնված էի, այն խոլ արշավին մեջ զոր կը մղեի
կնոջական զբոսանքներու համար, ավելի հետաքրքիր ուղևորի
մը պես քան թե ճշմարիտ վայելքի մը սիրույն:

Բայց անոր դեմքը՝ հատուկ պատվանդանի մը վրա դրած
կը պահեի սրտիս խորը. մասնավոր խուց մը հատկացուցած
էի անոր, բացառիկ ու անստգյուտ էակին. ամեն հեղ որ կա-
նացի պզտիկ դավերու, ստահոգ պշրանքներու հանդիսատեսը
կ'ըլլայի, այդ դեմքին հաստատատիպ արտահայտությունը
կ'ամոքեր զիս:

Եվ ունայնասեր՝ ինչպես կ'ըլլան իմ տարիքիս մարդերը,
կ'երևակայեի այդ վճիտ ու հստակ սիրտը դեռ ինձմով լեցուն՝
Թեև ես լքած ու ձգած ըլլայի զինքը շատոնցվրեն ի վեր:

Աղեկ կը հիշեմ որ շաբաթ առտու մըն էր:

Բարեկամս եկավ տեղեկություն առնելու ինն աղջկան մը
վրա, որուն հետ միտք ունեք ամուսնանալու և որուն գովես-
տը ըրեր էին ամենքը. իմ ալ կարծիքս առնել կ'ուզեր որոշում
մը տալն առաջ. ո՛վ ըլլալը հարցուցի. Աննիկն էր ան:

Չեմ ծածկեր որ մեծ սրտնեղությամբ մը իմացա այս լու-
քը. ուրեմն այս աղջիկը մոռցեր էր զիս, քանի որ ահա ուրի-
շի մը հետ կ'ամուսնանար՝ մինչդեռ ես անմխիթար կը կար-
ծեի զինքը ինն զատվելուն համար:

Բարեկամս իմ դժկամությունս կարդաց երեսիս վրա, այն-
քան այս հետադարձ նախանձը սրտիս վրա խարանի ցավ

մը ձգած էր. վախցա՛վ որ աննպաստ կարծիք մը ունիմ այս աղջկան վրա:

— Ո՛չ, ըսի իրեն, ընդհակառակը, շատ գեղեցիկ ու շատ ուսթալ աղջիկ մըն է. ճաշակի ու մանավանդ սրտի տեր մեկն է. գեթ այսպես կ'ըսեն զինքը ճանչողները. ես հեռվանց միայն նշմարած եմ զինքը. երբեմն հոս հոն տեսած բայց մոտեն չեմ ճանչցած բնավ. գիտեմ սակայն որ ամենքը միաբերան զինքը կը գովեն:

— Ես ալ այնպես լսեցի, ըսավ բարեկամս, ուրեմն որոշումս որոշում է. վայրկյան մը վախցուցիր զիս, գիտե՞ս, կարծեցի որ անխելք բան մը ընելու վրա էի, Աննիկին հետ ամուսնանալովս. ուրեմն այս մասին ա՛լ խնդիր չկա. վաղը միասին պիտի երթանք խոսք կապը տանելու:

Ի զուր մերժեցի, ընդդիմացա, փաստաբանեցի. իզմիրցիները համառ կ'ըլլան, և բարեկամս մինչև որ խոսք չառափ ինե հետևյալ օրը իրեն ընկերանալուս, շթողուց զիս. ձեռքեն ազատելու հնարը չեղավ. թող այդպես ըլլա ուրեմն:

Վաղը ես Աննիկին խոսք կապ պիտի տամ... ուրիշի մք համար. ի՛նչ բախտի խաղ, աստված իմ:

Դ.

Սրահին մեջ՝ ծնողքը, ազգականները, բարեկամները. հանդիսավոր բան մըն է այս խոսք կապը, և մենք երկու երիտասարդ եկած ենք մինակուկնիս այս մեծ արարողության համար. ես՝ իմ բարեկամիս ազգականն եմ, հղրայրն եմ, ամեն ինչն եմ. անիկա իբրև նշանած չի կրնար խոսիլ, և ես անոր տեղը պիտի խոսիմ, շնորհավորեմ, ավանդական բարեմաղթությունները պիտի բաշխեմ:

Անուշ կը հրամցնեն մեզի. Աննիկ դեռ չերևցավ. մտքովս կ'երևակայեմ որ վերջին վայրկյանին զիս տեսնելով իր նշանածին քովը, առջի սերը պիտի վերարժարծի այնքա՛ն ավելի սաստկությամբ որքան լուռ ու մունջ կեցեր էր մինչև հիմա. իմ դեմս ուրիշի մը խոսք տալու քաջությունը չպիտի ունենա.

Վերևակայեմ անլուր գայթակղութիւնը, հաջորդ օրը տունե-
քուն մեջ ըսվելիք խոսքերը, երբոր հիմա ներս մտնելով ուղ-
ղակի ինծի գա, գիրկս նետլի ամենուն առջև ու պոռա.

— Ես քուկդ եմ միայն և ուրիշինը չեմ ըլլար:

Մտքովս կը շարունակեմ երազը. ծնողքը ահա որ կը մի-
ջամտե. բոնի կը բաժնեն զայն, կը հափշտակեն թևերուս մե-
ջեն. մագերեն քաշելով, գետինները քսկուտելով կը տանին
ոճրագործի մը պես, ով գիտե ո՛ր մութ սենյակին մեջ բան-
տարկելու համար:

Որչա՛փ կը զղջամ եկած ըլլալուս:

Աննիկ ներս մտավ. այս ժամին հանդիսավորութիւնը
քնավ շի շփոթեցներ զինքը. վախս կը փարատի տակավ ու կը
զմայլիմ իր անսեթևեթ ձևերուն վրա. գլխու թեթև ու շնոր-
հալի խոնարհությամբ մը կը բարևե մեզ, օտարականներու,
հյուրերու ուղղված պաշտոնական բարև մը, ոչ շատ մտերիմ,
աչ շատ ցուրտ. իր անձին վրա որչա՛փ մեծ իշխանութիւն
ունեցող մեկն է այս աղջիկը. ոչ դող, ոչ հուղում կա իր անուշ
դեմքին վրա. շի շիկնիք, շի շառագունիք:

Կ'ապշիմ ու կը նեղանամ միանգամայն. կը սպասեի որ
հանկարծակիի գար. կայծակե զարնվածի պես մնար զիս
տեսնելուն, գույնը նետեր ու ծունկերը կթոտեին քիչ մը,
ամենքը նշանտուրին առաջ բերած ջլային տազնապի մը վի-
րագրեին իր թալուկը և ես միայն ասոր բուն պատճառը գիտ-
նայի: Իր քաջառողջ անտարբերութիւնը զիս պզտիկ կը ձգե:
Կես ժամ վերջը խոսք կապի արարողութիւնը ավարտած
է. աշին ձախին շնորհավորութիւններ, բարեմաղթութիւններ
կը թոթովեմ:

Նորեն անուշ, նորեն սուրճ կը հրամցենն ու ամենքը կը
մտերմանան. կատակներ, զվարճութիւններ կ'ըլլան:

Բարեկամս, որ ժամանակ կորսնցնող չէ, իր նշանածին
քովն է. կը խոսի կը խնդա. պատուհանին քովը անկյուն մը
կեցած ինծի նայելով բաներ մը կ'ըսեն իրարու. իմ վրաս կը
խոսին. որքա՛ն հետաքրքիր եմ Աննիկին խոսքերը իմանալու.
Կրցա՛վ ինքզինքը զսպել, ծածկել իր առջի սերը. արդյոք
Պննիկ բան մը գուշակե՞ց. ահա նշան կ'ընե որ մոտենամ

իրենց. շուգելով կ'երթամ քովերնին. ինչ ըսելիքս, ինչ ընելիքս չեմ գիտեր:

— Աննի'կ, կ'ըսե բարեկամս, քեզի կը ներկայացնեմ իմ խիստ, բայց խիստ մտերիմ ընկերս. դուք պոլսեցի եք, հարկավ իրար կը ճանչնաք քիչ մը, այնպես չէ՞:

Այս հարցումին, Աննիկ աղեկ մը իմ կողմս դարձավ. անանկ մը որ պատուհանեն եկող լույսը զիս ողողե. աչքերը պզտիկցուց քիչ մը, ավելի մեծ ջանք մը ընելով իր հիշողությունը ամփոփելու համար. արագ և ուշադիր նայվածքով մը ոտքես գլուխս քննեց զիս. ես ալ կը հետևեի հիմա իր նայվածքին բոլոր ճիգերուն. /անկեղծ, բայց բոլորովին անկեղծ ջանք մը կ'ըներ այդ նայվածքը զիս հիշելու համար ու չէր հաջողեր. այնքան որ ես իսկ հավտալ կը սկսեի զինքը բնավ տեսած չըլլալուս, վասն զի աննենգ ու անխարդախ բան մը կար այս աշխատության մեջ որով իր բոլոր կամքը կը դներ զիս ճանչնալու համար, այն անկեղծ ու անխարդախ բանը զոր միշտ գտած էի ես այդ աչքերուն մեջ. և վերջապես, եզրակացության մը հանգելով, բայց կ'երևա շկրնալով բոլորովին հաստատ ու ապահով ըլլալ ըսածին, Աննիկ պատասխանեց բարեկամիս.

— Կարծեմ թե տեղ մը տեսած ըլլալու եմ էֆենտին:

Ա.

Նրա ժշտության եղանակներ կան, տարիներն ի վեր մոռցված, որոնք հանկարծ միտքդ կ'իյնան: Եղանակներ՝ զորս անօգուտ ջանքեր ընելն հոքը մտքեդ վանելու ու հեռացնելու համար, մեկնն ի մեկ բարձրաձայն երգելու կ'ելլես: Իմ Հակոբիկը հիշելու ելլելս այդ տեսակ բան մըն է: Ի՞նչպես, մտքի ի՞նչ անդիտակից ջանքով հիշողությանս առջև եկավ կանգնեցավ այս տղուն դեմքը. չպիտի կրնամ բացատրել. սագիտեմ միայն որ ութը օրն ի վեր, վայրկյան մը աչքիս առջևին շեմ կրնար վտարել զայն:

Դպրոցին մեջ նախ կը տեսնեմ զինքը, ճիշտ իմ քովս նըստած, զմեկիովը գրասեղանին վրա իր անունը քանդակելու կամ շատ անգամ ալ պարզապես զայն տաշչու զբաղած, իր օրրական զբաղումը. հետո, դպրոցեն ելլելնուս, իրարմե բաժնվելնես վերջը, հոս ու հոն, միշտ աղվոր հագված երիտասարդ՝ որուն կենցաղասեր մարդու համբավը, հարափոփոխ սերերուն պատմությունը ամենուն բերանն էր: Ավելի հեռուն՝ երեսունին մոտերը՝ միկնույն մարդը, հոգնած քիչ մքսակայն, և դրամական անձկութենեն՝ արդուզարդի ծախքերուն հետ իրավախոհության գալու ստիպված: Ու քիչ մը վերջն

ալ բոլորովին շքավորության մեջ ինկած, խավերը թափած
ուրտենկոթ մը կոնակը որուն մաշած կողմերը շուրջնելու հա-
մար իր ջանքերը կը նշմարեմ: Հետո աներևութացումը, ծովին
մեջ սուզող լուղորդին պես որ իր գոյութենեն նշան չտար. և
չսպասված վայրկյանին վերերևումը, ամուսնության մը շնոր-
հիվ, անհնարին ամուսնություն մը այս տղուն համար, ուռած
տիկի պես բան մը որ ծովին հատակը սուզած նավը ջուրիե-
րեսը կը հանն:

Եվ շատ շանցած՝ լայն, սև շրջանակով պարուրված թուղ-
թր, վրան՝ ծունկ չոքած անշնորհք հրեշտակով մը, որ անոր
մահը եկավ օր մը ինձի ծանուցանել: Ուրիշ ոչինչ:

Մասնավոր պատճառ մը որոնելու շեյա ասոր համար. հի-
վընդցեր ու մեռեր էր Հակոբիկ որ սիրուն տղա մը ըլլալու
համար մահկանացու ըլլալի դադրած չէր ու թերևս ճիշտ
ատոր համար ուրիշ մը ավելի մահկանացու ըլլալու էր:

Հիմա սակայն կը վերակազմեմ այս կյանքը: Օդաչու
գնացք մը քան թե տոտիկ տոտիկ քալել մը հաստատ հողի մը
վրա: Ընդհանուրեն տարբեր ապրիլ մը՝ ընդհանուրեն տար-
բեր մեռնելով մը իր թողությունը գտած: Ութ օրվան մեջ իր
վրա հավաքած պզտիկ պատմություններես, շնչին դեպքերես
առաջնորդված՝ քայլ առ քայլ կը հետևիմ իրեն: Այս կյանքին
բոլոր հորինվածքները կը քայքայեմ մեկիկ մեկիկ, ջիղերը կը
զննեմ, երակները կը բանամ ու, ինչ որ անհնար կը թվի ձեզի,
իր հոգին կը գտնեմ ու կը վերլուծեմ: Տեսակ մը հետադար-
ձիկ վիրահատություն անգոյին որ զիս կը հետաքրքրե, կյան-
քի ու մահվան հարց՝ իրարու խառնված որ քուն չի քնացնեք
ինձի մինչև որ լուծումը չգտնեմ ու ճիշտ եզրակացության մը
չհասնիմ՝ տխուր, ամեն ճշտությանց պես:

Բ.

Հայր ու մայր շունք անիկա, այլ ծերունի մեծ հայր մը,
Վեկնեն եկած կարծեմ ու հացազործությամբ հարստացած որ
մինչև վերջը վրան գուրգուրաց և որուն մեկ հատիկն էր: Այս

երկու անշարժահասությունները, մեկը՝ տարիքի անբավակա-
նութենէն առաջ եկած՝ Հակոբիկինը, մյուսը՝ տարիքին սահ-
մանազանցութենէն բխած՝ իր հավիւնը, դիրար գտեր ու հաս-
կըցեր էին միշտ: Իրենց Պեշիքթաշի տանը մեջ՝ քսան սենյա-
կով, ընդարձակ պարտևւով տուն մը՝ մերինին դրացի, միս
մինակ երկուքն էին: Հոն ամեն բան իրմե կախում ունեւ
միայն, իր մանկական դատաստանն: Եթե իրավ է որ զքո-
սանքը շուսլվելով կը դադրի զքոսանք ըլլալի, Հակոբիկ իր
տղայութեան ատենն ճանչցավ Չանձրույթը, հագուրդե եկող
Ջանձրույթ, աշխարհիկ հաջողութեանները արհամարհելու
մերձավոր: Իր տարիքին հատուկ խաղերը շատոնց վայելած ու
մեկդի նետած էր կոտորած խաղալիկներու պես, երբ մենք ամեն
մեկս ատոնց մեջ գերագույն երջանկութեանը կը տեսնեինք:

Հակոբիկ անոր համար միայն վարժարան եկավ, որով-
հետև ւովորութեան մըն էր ասիկա և որովհետև տունը մինակ
մնալով սիրտը պիտի նեղանար:

Աչքիս առջևն է իր նիհար բայց աղվորիկ դեմքը լուսնկայի-
կութեանով ու բերնին, թուշին, ճակտին գրեթե կնոջական
գիծերը, այնքան նուրբ, այնքան փափուկ: Խարտյաշ մա-
զերը միշտ սանտրած ու երկուքի բաժնված գլխուն վրա: Հի-
վանդագին շնորհ մը վրան սփռված որ պահպանութեան կո-
չում մըն էր կարծես: Տասնըշորս տարու էր այդ միջոցին: Ան-
հնարին ծուլութեանով ծուլ մը սակայն իր դասերուն մեջ:
Բացի գծագրութենէն, որուն մեջ նորէն զարտուղի կերպով՝
բայց իրական ձիրքով օժտված էր, հետինն էր ամեն ուսում-
ներու մեջ: Մաղրանկարի վարպետ մը միայն. տնտեսն սկսե-
լով մինչև տնօրենը իրենց պատկերները ապահով էին գտնե-
լու պատերուն վրա՝ մատիտով, երբեմն ալ ածուխի մը ծայ-
րով գծված: Հարուստի զավակ ըլլալուն՝ իր հանցանքները,
քրեական մեղ ամենուս համար, ներողամիտ խրատներն ուրիշ-
հետևութեան մը ունեցած չէին:

Իր վտիտ կազմին հակառակ՝ ճապուկ ու ճկուն տղա մըն-
էր, պարագլուխը մեր ամեն անկարգութեանց ու մեր տղայա-
կան ըմբոսսութեաններուն: Ինչպե՞ս կ'ուզեք որ ասանկ տղա-
ժը շսիրվեր մենե: Օրերով բացակա կը մնար դպրոցէն. այդ

միջոցին նոր զբոսանքի մը, երբեմն նոր մարզանքի մը հետա-
մուտ էր և որուն մեջ իսկույն գերազանց կը հանդիսանար:
Մաւնավորապէս կը հիշեմ կիրակի օր մը երբ Օխլամուրի
կողմը հանդիպեցա իրեն. ձի հեծեր էր, ամեհի նժույգ մը զոր
պշրող ամազոնի մը պէս խաղցնելով կը վարեր: Աղչիկները
խենթ ըլլալու էին իրեն համար. այդ օրը նախանձեցա իր
վրան: Ատեն մըն ալ որսորդութեան սեր տվաւ. իր հագուստը
կապուստը, զեն ու զարդը, պատմած պատմութիւնները
ամենուս բերնին ջուրերը վազցուցին:

Այս լիարուն վայելքը կյանքին, որ շնորհւած էր իրեն
մեր ցավատանջ դպրոցականութեան ճիշտ դեմը, դառնութիւն
մը շրջաւ երբեք մեր ներսը, այնքա՛ն կը վայլեր իրեն
անիկա, այնքա՛ն շնորհալի կ'ըլլար ատով:

Կը հավատամ որ շատ մը բաներու մեջ վայլեցնելը՝ մեծ
ու գուցե ճշմարիտ Արդարացումն է:

Վարժարանի կյանքն վերջը կորսնցուցի զինքը. ես նոր
ուսանողութեան շրջանի մը մեջ նետվեցա. անիկա բուն կյան-
քին մեջ թեկտիսեց իսկույն:

Պատանութենէն իր մուտքը երիտասարդութեան մեջ՝ շքեղ
եղաւ: Ծերունի հայրը մեռեր էր մեծ հարստութիւն մը ձգե-
լով իրեն, պատրաստ դրամ, կարգ մը կալվածներն ու շատ
մըն ալ առնելիքներն բաղկացած: Ուրիշ մը իր տեղը՝ այս
ժառանգութիւնը հաշվելու, ժողվելու, կարգի բերելու պիտի
նայեր: Ասանկ հիմարութիւն մը շանցուց մտքն բնաւ: Ունե-
ցածը ծայրեն սկսաւ վատնել, նախ պատրաստ դրամը, հետո
կալվածները մի առ մի ժախելով. առնելիքները ձգեց պար-
տականներուն ու շինարարաց զանոնք, նույն իսկ երբոր աղքա-
տացաւ: Պեշիքթաշ իր մեծ հոր տունը բնակեցաւ միշտ, նա-
խապաշարում ըսե կամ հարգանք անոր հիշատակին: Գիշեր
չեղաւ որ Փերա շերթար, հաճույքի, զբոսանքի արվարձանը,
նոր տարփուհիներու ետեւն: Բայց իր փճացումին ու զխու-
թեանցը մեջ անգամ միշտ ուրույնութիւն մը ուներ, վեա ու
տոհմիկ բան մը, ինչ որ, եթէ ուշադրութիւն ըրած եք երբեք,
մեր գավառացիներու զավակներուն մեջն՝ Ակնեն եկող սե-
րունդին վրա միայն կը նշմարվի:

Ու այս բոլորին մեջ ատեն գտաւ ճշմարիտ, մաքուր ու ազնիւ սեր մըն ալ ունենալու իր սրտին մեջ. վասն զի աղեկ գիտեմ որ մեր գեղեն աղջիկ մը սիրեց ու սիրվեցաւ անկե, էսնաֆ ընտանիքի աղջիկ, պարզուկ ու անբիծ սիրտ որ անոր նվաճող էրիկ մարդու մեկ նայվածքին առջև տկարացաւ: Դեղինի վրա, աղվոր առատ մազեր ու դշխոյի հասակ մը ունեւր, խրոխտ գեղեցկութիւն որ ամեն երանութիւնց պես Հակոբիկին բաժինը եղաւ: Բոլոր ախտավարակ հաճույքներու մեջ, այս աղջիկը՝ անհպելի սրբութեան մը պես իր սրտին առանձին մեկ անկյունը պահեց միշտ: Իր խոլական արշավին ու հետո վերջնական քայքայումին մեջ այս սերը անխախտ իր տեղը մնաց:

Այսպես անցաւ իր երիտասարդութիւնը, անդու վազք մը: Այն օրը միայն որ ա՛լ դրամ չգտաւ վատնելու, կանգ առաւ առանց զարմանքի, մանավանդ առանց տրտունջի: Երեսունին մոտ էր հիմա, նորեն վայելչագեղ երիտասարդ՝ պահելով վրան այն նրբութիւնը ու շնորհը որ առնական կորովին հակընդդեմ է քիչ մը և ուրկե սակայն այնքան կ'ախորժին կարգ մը կիներ:

Ուրիշ մը իր տեղը պարտք պիտի ըներ շարունակելու համար իր ապրելու եղանակը. ատանկ բան մը չըրաւ. ըսի որ կեցաւ իսկույն ու իր մեծ հորը տան մեջ փակվեցաւ, աներեւոյթ եղաւ գրեթէ:

Ատենին նահանջելը՝ ամեն բանի մեջ՝ ճարտարութենեւ ավելի բան մըն է. ընդհանրապես ասիկա կը պակսի անոնց որոնք հաջողութեամբ լեցուն կյանք մը վարած են:

Հետո, ստիպւած, այդ տունն ալ ծախեց. իր առաջին վիշտը եղաւ ասիկա բովանդակ կյանքին մեջ. ատկե վերջը անդաստական մեկը եղաւ ա՛լ. զինքը շրջապատող համակրութիւնը, իրեն ընկերացող ծափահարութիւնները հետզհետե հեռացան իրմե ու տակաւ պասկեցան մարող արձագանքի մը նման, իր երեսին ժպտող բոլոր երեսները թթվեցան ու անդին դարձան: Անհրաժեշտ բարեկեցիկ անգամ պզտիկցան, տար-

տամ, խուսափողական ձևեր առին՝ իր վալրոին գույնին պես։ Այս ընդհանուր սառնությունը զինքը շփոթեցուց քիչ մը ու մամեն արիություն մեռցուց իր մեջը։ Ընդհանուր լքումին մեջ՝ ձեռք մը միայն կարկառեցավ իրեն, իր սիրած աղջկան ձեռքը։ Բայց հիմա՝ իր անկումին մեջ՝ ինքզինքը անարժան զգաց անոր ու խույս տվավ անկե։

Հոս հոն շրջեցավ, դեռ նոր ոտք դնելով մյուս կյանքին սեմեն ներս, դժնդակ ու իրական կյանքին։

Որչա՛փ ատեն աղքատ ապրեցավ, պատերու տակեն սպըրդելով քալեց, զրկանքներու ահագին աշխարհքին մեջ թափառեցավ։

Այդ միջոցին էր կարծեմ որ պատահեցա իրեն ու կեցուցի զինքը փողոցին մեջ։

— Տեսնենք, հարցուցի իրեն, ինչո՞վ կը զբաղիս հիմա։

— Մեռնելով, պատասխանեց ինձի։

Դ.

Շաբաթ մը վերջը իր ամուսնության լուրը առի։ Տունը մնացած, ստակի տեր, անհրապույր աղջիկ մը՝ երիտասարդ էրիկ մը փնտրելու ելեր էր, ու Հակոբիկը համոզեր էին որ այս պաշտոնը ստանձնե։

Առանց ընդդիմության, առանց խորհրդածելու հետևեր էր իրեն տրված խրատին, հիվանդի մը պես որ ամեն կամք կորսընցուցած՝ հանձն կ'առնե ամենեն դառնահամ դեղը խմելու և օրին մեկը տուն-փեսա գացեր էր Փանկալթի, փայտաշեն, հին օրերե մնացած տուն մը, Պետրոսյաններուն տունը, առանց աղեկ մը գիտնալու թե ի՛նչ ընելու համար։

Կարգի կանոնի մարդիկ էին հոն եղողները, հարսին հորմեն մորմեն սկսելով մինչև տան ծառաները. առտուն երեքին՝ սեղանատունը նախաճաշ. վեցին՝ ցերեկվան ճաշը. իրիկվան դեմ՝ աներհայր ու զոքանչ հինգ փառթի պեզիկ իրարու հետ, իր կինը՝ դեմը անկյուն մը նստած, դրացի տուններուն մեջ պատահած եղելությունները մանրամասն պատմելով։

Ամենուն դեմքին վրա լուրջ ու հանդիսավոր բան մը կար

որուն մեջ նոր փեսան իր անառակ տղու անցյալին դեմ լուսկշտամբանք մը կը կարդար:

Իսկ կիրակի օրերը եկեղեցի պիտի երթային անխափան: Հակոբիկ ընդդիմութիւն չըրավ այս ամենուն, այնքան նոր, այնքան անհնարին, այնքան անիմաստ էր իրեն այս ամենը: Իր կինը, զուրկ ամեն պշրանքե, կարծես քրիստոնեական պարտականութիւն մը կատարելու համար կը մոտենար իրեն ու պարզապես զզվանք կ'ազդեր անոր: Իրենց հարաբերութիւնները անհրաժեշտ են անդին շանցան:

Ամեն անհատականութիւն կորսնցուցած՝ Հակոբիկ ինքզինքը վերստին գտնելու ջանք մը չըրավ, գիշեր մը մինակ դուրս ելլել մտքեն անգամ շանցուց:

Աշխարհի առջև սակայն՝ Հակոբիկ նոր բախտի մը տիրացած էր Պետրոսյաններուն փեսա ըլլալովը. բարեները սկսեր էին նորեն տրվիլ: Աները ըրավ չըրավ գործի դրավ զինքը իր կնոջ ազգականներեն մեկուն քով, որուն կալվածներուն հասուլթը պիտի հավաքեր ու վարձու պայմանագիրները պիտի նորոգեր. բավական ատեն կանոնավոր ու գոհացուցիչ կերպով վարեց իր նոր փեսի ու գործակատարի գերը:

Եկեղեցի հաճախելը տեսնելով՝ քանի մը հոգի առաջարկեցին Հակոբիկը թաղական ընել:

Ենիքը գլուխը եկավ, կ'ըսեին շատերը: Հանգստութիւնը ու երջանկութիւնը հիմա գտավ, ըսին ամեն տեղ: Աներհորը հարստութիւնը ու զամ կանուխ իրն էր և իրազեկ անձեր տասը հազար ոսկիի մոտ կը հաշվեին այդ հարստութիւնը: Նախանձողներ ունեցավ:

Թաքսիմ, պարտեզին մոտ բռնեցի զինքը:

— Ի՞նչ ըրիր, Հակոբիկ:

— Ինչ որ ըսեր էի քեզի արդեն, մեռա:

— Ի՞նչ կատակասեր մարդ ես:

Տրտում ժպիտ մը գծագրվեցավ ու անհետացավ իսկույն երեսին վրա:

— Ծաշի ատեն է, պատասխանեց ինձի, պետք է որ տունը ըլլամ:

Հեռացավ փութկոտ քայլերով, առանց զիս ողջունելու

Ու մեռավ իրոք, շափավոր հիվանդութենի մը վերջը, ոչ շատ երկար՝ ոչ շատ կարճ, կարգով կանոնով, ինչպես որ պատվավոր մարդ մը պետք է մեռնի: Ոչ հանկարծակի, ոչ դիպվածակա՛ն մահով, որոնք զղջումի ատեն շեն ձգեր ու գերագույն պատրաստութեանց շեն հարմարիր, այլ երեք ամիս անկողնին ծառայելեն վերջը ու ս. Եկեղեցու խորհուրդները առնելէ զկնի, ինչպես մահազդը ծանույց:

Բժիշկները, որոնք զինքը դարմանելու եկան, ճշտիվ չկըրցան ճանշնալ հիվանդութիւնը որ զինքը սպառեց. նվաղում մըն էր տակալ, անխոսիկ, առանց ցավի, որ այս շենքով ու շնորհքով լեցուն տանը մեջ միակ ներելին էր արդեն:

Անոր մեռնելովը ոչ ոք ցավ մը զգաց, թեև միշտ միկնույն մահազդը մեզի իմացուց թե այս կորուստը ի խոր սուգ համակեց տնեցիները:

Իր այրին տարի մը սևեր հագալ, առջի երեք ամիսը թանձրը քողք մը դրած Լրեսն ի վար, որ մինչև ոտքը կը հասներ, հետո քողքը կոնակին վրա իջալ ու քիչ քիչ վերցալ բոլորովին. ընդունված սովորութիւնները ամենքն ալ հարգվեցան ու պահպանվեցան: Նույն իսկ քառսունքին, Հակոբիկին հոգուն պատարագ մը ընել տվին:

Այսպես գլխիվայր բան մը եղալ այս տղուն ճակատագիրը: Ծիշտ անկե մեռալ ուրկե շատ մը մարդիկ այնքան հանգիստ կ'ապրին աշվընուա առջև: Ճալը որ զինքը տարալ, բորոտութիւնն էր՝ տարածված այնքան մեր մեջ և որուն իր առողջ նկարագիրը շտոկաց: Այդ հիվանդութիւնը կը կոչվի՝ պայմանադրական կեղծիքը ընկերութեան:

ԱՆԴՐՇԻՐՄԻ ՍԵՐ

Ա.

Ա և շրջանակով պարուրված, սովորական ու ռամիկ պիտակն էր փակցված հող պատին, վրան ավանդական տապանովը որուն քով ծունկ շոքած՝ կին մը կ'աղոթէ. վարի դին՝ ազգականներու թվումը, ու թուղթին ճիշտ մեջտեղը՝ հոն ուր նայվածքները կ'երթան իսկույն, անուն մը, կարծես հատկապես իմ շհավտացող աչքերուս համար ահավոր կերպով մեծցած, ամբողջ հորիզոնը գրավելու շափ խոշորցած տառերով գրված անունը.

Տ Ի Կ Ի Ն ***

Մեկու մը վրա ունեցած հիշատակներդ ու զգացումներդ՝ որքան ալ մոռցված ու անհետացած ըլլան, այդ անձին մահը իմանալուդ մեկեն կը վերադառնան ու կյանք կ'առնեն՝ ճիշտ ինչպես ճերմակ թիթեղը լուսանկարին՝ քիմիական բաղադրութեան մը տակ հանկարծ պատկեր մը ի հայտ կը բերի քեզի:

Այս բոլորովին անակնկալ մահը միևնույն ներգործումը կ'ըներ վրաս, ու մեղմիվ՝ անցյալ մը կը կազմվեր շնչին հանգիպումներե, հավնելներե, անոր անցնիլ երթալեն վերջը դեռ

ետևեն երթալու պես յայիլներե կազմված անցյալ, որ, պահ-
ված տեղե մը դուրս ելլելու պես, հանկարծ կ'ելլեր ահա, մըտ-
քիս առջև, իր տարտամ ու վարանոտ գիծերը կը թոթափեր
վար, այս կնոջ համար որոշ ու մեկին զմայլանք մը ըլլալը
բացի ի բաց խոստովանելու համար:

Ժողովելով, հավաքելով այդ մանր մունր տպավորութիւն-
ները, բերելով քով քովի՝ սիրելի դատ մը ապացուցանելու
համար զորավոր փաստի զանգված մը շինելու պես, պայծառ
կերպով կը տեսնէի ինքզինքս հեռվեն, միշտ հեռվեն, քանի
որ ներկայացած չէի այս կնոջ և հետը խոսած չէի բնավ, եր-
կըրպագումի մը պես դիրքի մը մեջ, մունջ հիացումով համակ-
ված, ամեն հեղ երբ կղզի գաղող շոգենավին վրա կամ Փերա-
մեծ փողոցին մեջ և կամ խանութի մը բան մը. գնած սահուն
կը տեսնէի զինքը:

Միշտ արտորացող բան մը ուներ վրան որ հիմա, իր վա-
ղահաս մահվան առջև կեցած պահուս, ահեղ խորհրդանշանը
կ'երևա ինծի՝ արտորանքով կարճըցած երիտասարդութեանը:

Կապույտը կը սիրեր ան. ոտքեն մինչև գլուխը կապույտնե-
րու մեջ պլլված, համակ կապուտագեղ կին, որ իր աճապարող
փութացումին մեջ՝ ճշուտ երեսս նայեցեք, վայելեցեք դիս,
վասն զի վայրկյան մը վերջը ալ չկամ՝ ըսելու պես բան մը
ունենալ կը թվեր, երբոր կ'անցնէր քովեզ:

Նրբահասակ ու նրբամարմին էր. թափանցիկ կաթնաթույր
մորթով ու եղջերուի մեծ մեծ բացված աչքերով որուն մեջ
ճերմակը կ'աղոտնար, կը հատնէր, այնքա՛ն կ'իշխեր մեջտեղի
սեին ցուացումը ու կը վարագուրվեր երկար բիրբուռն ձգած
ստվերովը:

Խոսուն աչքեր, ժպտուն աչքեր, անմեղ ու մեղավոր աչքեր՝
որոնք տիեզերքին երանութիւնը իրենց ծոցին մեջ կը պահեն:

ԵՍ ՍԻՐՈՒՏ ԵՏ ԶԵԶ

Քովես, ինծի պես այս մահազոյին առջև կեցողները կը խո-
սակցեն, իրենց գաղափարները կը փոխանակեն մեռնողին
վրա, հիմա որ ունէ նկատում ու ակնկալութիւն չէր մնացած,

արտասանելով իրենց խղճին թելադրած անկախ վճիռը անոր մասին:

Այսպես կ'ըլլա միշտ մեռնողներուն համար. մարդիկ՝ դերասաններու պես, որոնց թատերախաղը վերջացած է, իրենց լեզուն ու դիրքը կը փոխեն, գոհունակութեան շունչ մը առնելով, երկարատև ծպտում մը, լեզվի ու վարքի ծպտումը թոթափող մարդու ազատ շնչառութիւնը:

— *** Հյուպատոսին կինն էր. բայց իր անկարգութեանը համար էրիկը ձգեց զինքը:

— Գիտեմ, դատարանին առջև հաստատուեցավ կնոջը գեշ վարքը ու երեք ամիս կա որ զավկընները ձեռքեն առին:

— Այո՛, ճամփեն ելած կին մըն էր:

Ու բարոյականի տոպրակնին բացած, այս անցորդները, որ դեռ քանի մը օր առաջ այս կնոջ մեկ ակնարկին արժանանալու համար կը քծնեին անոր ճամփուն վրա, իրենց մաղձոտ շարախոսութիւնները դուրս կը թափեին:

— Ինչե՞ն մեռավ, հարցուց առաջին խոսքը բացողը:

— Թոքատապեն:

Ո՛չ, ըսի մտքովս պատասխանելով անոնց, զավկըններուն ցավեն մեռած է այս կնիկը: Եվ իսկույն ներսես պաշտպան կանգնեցա անոր, երբ աշխարհ խոսք մեկ կ'ընեն զինքը դատապարտելու համար: Իր շնորհին, իր երիտասարդութեանը վայելուչը՝ արատով մը շոգովիւն էր իր դագաղին: Ինչ որ ալ եղած ըլլար իր կյանքը, սիրտս կ'ըսեր որ ծաղիկ մը նետելու է անոր վրա և ոչ աղբի դեզ մը, ինչպես կ'ընեին սա մարդիկը:

Վարանոտ կեցեր էի մայթին վրա, անցորդներուն պատմած ուղիղ կամ սուտ զրույցներուն ակամա ունկնդիր, երբոր հեռվեն տեսա մեռելը զոր մեր կողմը կը բերեին:

Առջևեն խաչալեմները բարձրացուցեր էին երեք գիծի վրա, որոնց երկու ծայրերունը՝ քահանաներու դասին ու մեջտեղինը դագաղը տանող կառքին առջև կ'իյնար. համակ ընկուզենիե էր ան, տեղ-տեղ արծաթ դրվագներով զարդարված: Աղերեկ մազերով ծերունի մը, հայրը, դագաղին անմիջապես ետևեն կուգար: Ու անոր ետևեն, հուղարկավորներու ցանցառ թիվ մը:

որուն մեջ Փերայի հույն հասարակութենեն քանի մը ծանոթ դեմքեր կը նշմարեի:

Մեռելին հրեսը բաց էր, ինչպես սովորութիւնն է հունաց մեջ, այնպես որ կեցած տեղես կրցա, թափորին ծանր ծանր քալածքեն օգտվելով, լավ մը դիտել զայն:

Անհավատալի բան. միշտ իմ ճանչցած գեղեցիկ կինս էր հող պառկողը, կարծես թե կենդանի, աչքերը գոց, քիչ մը տժգույն, քիչ մըն ալ նիհար երեսով: Հասակը որ դագաղին բոլոր երկայնութիւնը կը գրավեր, ամենեն վեհաշուք բայց ամփոփ ու պարկեշտ պառկածքի մը շնորհքովը կը շքեղանար, իր վրդոված կյանքին կարծես թե զղջումը բերելով զինքը դատող մարդոց: Այս դիրքին մեջ կուրծքը՝ իր լայնածիր պարույրովը տրոփելու մոտ կը թվեր. ճերմակ բեհեզ շրջազգեստին ծայրեն, դաղագին նեղութեանը մեջ ճմռթկած, ու համագույն բեհեզ մուճակներուն մեջն, հարսի մուճակներ, ոտքերը, մանրիկ երեխայի ոտքեր, իրենց կորնթիքովը կը հայտնեին որ գեղջուկ կամ ուամիկ աղվորութիւնն մը չէր այս կնոջ գեղեցկութիւնը. և ոտքին պճեղը տոհմիկ ու ազնվական գիծերու սկզբնավորութիւնը կուտար իր նրբութեամբը:

Մեռելը վարդարողները անոր ոսկի մազերուն սովար խուրճը, աղջկան մը մազերուն պես, քակեր ու ձգեր էին ուսերուն վրա. հետին պշրանքը այս աղվորութեան որ ոշնշանալու կ'երթար ահա. ու այսպես, իր լուսավոր դեմքը վերջին պահուն կը փայլեր՝ երկու դիեն ծփացող դեղին կոհակներուն մեջ. դեղնութիւնն որ շատ անգամ կը տեսնվի երբոր արևը այգուն այգուն կը ծագի ծովին վրա:

Գ.

Զեմ գիտեր լավ մը թե ինչպես եղավ որ մեռելին ետեւն գացողներուն խառնվեցա ես, ու ինքնակոչ հուղարկավոր՝ մինչև Թաքսիմ ընկերացա անոնց: Միևնույն ատեն մտքովս, — գիտեք իմ հիվանդագին միտքս, — իսկույն երկու քայլափոխի մեջ, վեպ մը սկսա պատրաստուիլ իր վրա, ջատագովիչ վեպը,

քուրորդին տարբեր անկե որ մահազդին առջև կանգ առնող անցորդներու կշկատուր խոսքերեն կը կազմվեր:

Կը խորհեի ինքնիրենս որ զո՛հ մը ըլլալ կը վայլեր այս գեղանի մեռելին և ոչ այն անարգ ու հերատուկ կինը զոր վայրկյան մը առաջ դատափետեր էին: Չճանչցված էակը ըլլալ, զոր իր ամուսինը, իր անհասկացողութեամբը թերևս, խորտակած էր առջի ձեռք դալցնելուն, այն քնքուշ, դուրաբեկ ու նըրքարվեստ առարկաներուն պես որոնց խիստ հպում մը՝ մահը ու խորտակումը կ'ըլլա իսկույն:

Ես իմ վեպիս առջի գլուխն էի դեռ, էրկանը դաժան, գրեթե քարքարոս նկարագիրը կը շինեի մտքովս, երբոր հուղարկավորները, գերեզմանատուն տանող կառքերեն մեկուն մեջ հրամցուցին զիս: Ո՞վ էի ես. ի՞նչ ընելու եկեր էի հոս. այս բաները շխորհեցա այդ պահուն. ներս մտա հույնի մը հետ որ, բարեբախտ դիպվածով մը, ճանշվոր ելավ ինծի:

Մինչև գերեզմանատուն եկողները շատվոր չէինք. ութը ամսոր հոգի ամենքս:

Մյուսներեն, որոնք ազգականները ըլլալու էին հարկավ, ես քիչ մը ետև կեցեր էի՝ աչքի շգարնելու տարտամ ջանքով մը:

Բայց երբոր թաղման արարողութիւնը սկսան, այնքան այլալից էի արդեն որ հեկեկալով կուլայի առանց ա՛լ մեկը սեպելու, իբրև թե ես տերը ըլլայի ննջեցյալին, ու արցունքներուս մեջեն, երբ փոսը կը դնեին մեռելը, դեռ կը հիանայի վրան:

Երբեք մահը ոչ ոք այդ աստիճան գեղեցկացուցած էր: Ո՛չ այն աշխարհիկ ու ցանկազարթույց աղվորութիւնը որ այս կնոջ աղվորութիւնը եղած էր իր առողջութեանը. այլ դեմքին վրա շքնաղ ու անմեղունակ արտահայտութիւն մը նախ, վճիտ ու պայծառ խղճմտանքի մը ցոլացումին պես: Ո՞վ ըսավ որ հանցավոր ու պարտազանց մեկն էր անիկա. ամենեն մեծ արվեստագետին երևակայելիք շնորհը ու վայելչութիւնը սփռված էր այս մարմնին վրա, բայց մոայլ ու սրբազան վերարկու մը ձգածի պես պատկառանք միայն տարածելով անոր շուրջը:

Ու հիմա՝ քահանային աղոթքին հետ համընթաց՝ փոսին երկու դիմն բահերով նետված հողերուն տակ հեծեծող դագաղը

հետզհետե կը ծածկվեր ու ծովին մեջ ընկղմող նավի մը պես աչքե կ'անհետանար: Մեռելաթաղները հողին զանգվածները կը կոտրեն, կը շտկեն, կը կոկեն ու ահա ոչինչ՝ բացի այն ուռեցվորած թարմ ու կարմիր հողեն որ նեղ ու երկար ձվածե մը կը կազմե այդտեղ:

Հուղարկավորները կարգով կը մոտենան ծերունի հորը ու վշտակցություննին կը հայտնեն, ու էն վերջը ես կը մոտենամ անոր ձեռքը թոթվելու համար, երբոր, տարօրինակ բան, ես պետք ունիմ որ իմ ձեռքս սեղմեն:

Մտերմության ի՞նչ անբաղդատելի օղակ մը կը հաստատվի հանկարծ, վայրկյան մը առաջ իրարու անծանոթ ևրկու հոգիի մեջ, ի՞նչպես կ'ըլլա որ մեկ վայրկյանի մեջ զգացված կսկիծ մը՝ տարիներով միասին զգացված, բաժնված ուրախություններե ալելի սերտ մերձավորություն կազմե, ամուր ու պինդ շաղախ որ սիրտերը իրարու կը կապե իրապես անմեկնելի կապերով:

Գ.

Անկե վերջ բարե մը կը փոխանակեինք անոր հետ, իրարու հանդիպելնու: Զհարցուց բնավ թե ո՞վ էի ես և թե ի՞նչ իրավունքով իր սուգին մասնակցեր էի:

Վեց ամիս վերջը: Լյուքսանպուրի սրճարանը կ'երթար անիկա պոիչի փառքի մը ընելու համար, իրեն պես գործե քաշված քանի մը մարդոց հետ: Հոն գտնվեցա ես ալ ու միասին կը խաղայինք շատ հեղ: Ինքը վարպետ մըն էր ու ինձի պես համբակի մը խաղեն մեծ հաճույք չէր կրնար առնել. բայց շեմ գիտեր ինչո՞ւ ան ալ իմ ընկերությունս կը փնտրեր:

Ու միասին, խաղին փառքին լմննալեն ետքը, իրիկվան դեմ, քով քովի պզտիկ պտույտ մը կ'ընեինք մինչև Քաքսիմի պարտեզը և նույնպես միասին կ'ընեինք վերադարձը, հոր ու զավկի պես:

Ի՞նչ էր այն անպատմելի բանը որ այս ծերունիին մոտ գտնվելու՝ զիս ցնժությամբ կը լեցներ, ամեննն երջանիկ

արարածը կ'ընեն դիս: Մոտիկադարձ համակրութիւնը, զոր այս-
մարդը ինծի ցույց կուտար, իր աղջիկեն եկածի պես տպավո-
րութիւն կ'ընեն վրաս: Ինքը իր աղջկան հիշատակը կ'ապրե-
նա ալ:

Անոր մահվանը տարեդարձին՝ Երկուքնիս ալ մեյ մեկ շքեղ
պսակ դրինք գերեզմանին վրա: Գարունը ցնծությամբ կը լեց-
նեն այս սուգի տեղը. ծառերը, ծաղիկները կը խայտային. ու
գերեզմանին վերի դին բացվող եղրեանի մը իր կապույտ ծա-
ղիկներու մեհեանդներովը և անոր սիրած գուլնովը այդ փոսը
կը զարդարեն դեռ:

Վերադարձին հայրը իր տունը հրավիրեց զիս. անհուն
երանութիւն մը զգացի ոտք կոխելով այն տունը ուր ապրած
էր Սերաֆիթան:

Այս էր տարօրինակ ու աղվոր անունը այս կնոջ որուն
մեռնելէն վերջը մտերիմ եղեր էի ինքնիրենս:

Անկե վերջը միշտ գացի հոն. օրին մեկն ալ հայրը անոր
խուցը տարավ զիս: Անոր աղջիկնության հասերու՛նը լեցուն
սենյակ մը, որ զինքը գրկող, պատող, շրջապատող առարկա-
ներով լեցուն էր. վարագույրները գոց էին միշտ, խորհրդա-
վոր ստվերի մը մեջ պահելով զայն. աջ կողմի անկյունը բռնող
թիկնաթոռին մեջ փետուրով լեցված բարձիկը անոր մարմնին
թողած գոգը կը պահեր դեռ, թռչունի մը բուլնին պես՝ ու քովի
մահոնն նրբակերտ սեղանին վրա՝ Պուռժեի, Մոփասանի մեկ
երկու հատորները. քառորդ ժամվան մը համար միայն կար-
ծես դուրս ելած էր այս սենյակին տիրուհին, և քիչ մը վերջը
պիտի դառնար հոս իմ քովս, իր կապույտ արդուզարդովը,
վազելով, արտորալով՝ ինչպես իր սովորութիւնն էր, կարմրած
քրտնած ու համբուլով մը ներողութիւն խնդրելով զիս սպաս-
ցընելուն համար:

Սովորաբար նարտ խաղալու կու գայի անոր հորը հետ և
ականջես Սերաֆիթան, ինձմեռ ուրիշին աննշմարելի, դեպի ին-
ծի ծռած, գողտր ու դողդոջուն ցողունի մը ծռելուն պես, կա-
մաց մը շնորհակալութիւն կը հայտնեն իր հեք հորը մասին
ցուցուցած խնամքներու համար:

Ես երջանիկ էի, մունջ ու անխառն երջանկությամբ մը։
 Սերաֆիթան, իր աշխարհային կապերը ու պակասությունները թոթափած վրայեն, երազաշեն ու միանգամայն իրական կին մըն էր ինծի համար։ Անոր մահը՝ հալոցն էր, մերկացնող, զատող, հարազատող այս ոսկին՝ խառնուրդեն, ազնվական մետաղը պահելով միայն՝ Միայն բան մը չէր կրցած հեռացնել անկե, պշրանքը թերևս անոր համար որ առանց անոր՝ Սերաֆիթան կին մը ըլլալի պիտի դադրեր հրեշտակ մը դառնալու համար։

Գլուխ գլխի կ'ապրեի անոր հետ. հիմա ինե զատ ոչ ոք ունեի անիկա. պզտիկ նախանձ մը սակայն. երբ իր վռթկած աղջկան ձևերը կը տեսնեի իր քալվածքին, իր ժպտելուն, իր գլուխը ծռելուն մեջ։

Հայրը ամեն օր մեյ մեկ պատմություն ուներ անոր վրա պատմելիք ինծի. ես՝ տպավորություններ միայն և հեռվեն նշմարված բաներ որոնք մոտը ապրող մարդուն համար նորություններ են միշտ։

Մանրամասն գիտեի ա՛լ իմ սիրած կնոջս մանկությունը ու երիտասարդությունը։ Այս խոսակցություններուն մեջ անոր ամուսնուժյան դժբախտ պատմությունը կու գար երբեմն. բաժանումը, ամուսնալուծման դատը, որուն մեջ էրկանը փաստաբանները այս կնոջ թեթև մեկ շարժումը՝ քրեական հանցանքի մը պես ցուցնելու հաջողք էին. վերջապես գայթակղությունը, որ ծամոցը եղած էր ամենուն բերնին։

Հայրը տաք ու պաղ տեսած ու երիտասարդությանը մեջ շատ մը հոգեկան տազնապներ անցուցած մարդ՝ կանուխեն հանգած էր ներողամիտ վարդապետության մը որուն մեջ աղջիկը արդարացնելու դիտումը շունբր։

— Ես ալ, ըսավ օր մը ինծի, շատ տառապեցա սկիզբը իմ կնոջս երեսն. ճիշտ Սերաֆիթան էր ան. անոր գեղեցկությամբը, անոր ուրույնությամբը ու անոր զարտուղությամբը։ Քսանրհինգ տարու էի երբոր սիրեցիք իրար. իր ընտանիքը մեր ամուսնության ընդդիմանալուն համար՝ առևանգեցի զայն

ու ամուսնացանք հեռու տեղ մը, գյուղի մը մեջ: Սրբոր գործերս հաջող կերպարանք մը առին, ամեն ոք զիս ծափահարեց. աներս և զոքանչս հոգի տալ սկսան վրաս. աշխարհքը, այն անիրավ ու ապուշ աշխարհքը, որ հաջողողներուն դարպաս կ'ընե միայն, իմ շուրջս բոլորվեցավ:

«Փերայի մեջ մեր երեկույթները ամենեն փնտրվածներեն էին, ու կինս՝ կիներու ամենեն շնորհալին: Բայց իր գեղեցկությանը չափ անհաստատ ու թեթև էակն էր զոր գովեստներն ու ականջն ի վար փսփսացված սիրո խոսքերը կը հաջողեին ատեն ատեն գինովցնել: Սկիզբները շատ տառապեցա ու կը խոստովանիմ որ դժնդակ բան մը եղավ ինձի այն եզրակացությունը որուն հասա և որ հիմա կը ճանչնամ թե ամենեն ուղիղն է:

«Ամեն չքնաղ առարկայի բախտն է ձեռքե ձեռք խլվիլ. գիտակցությունը չէ որ կը մղե զայն, այլ իրմե անկախ բան: մը՝ ճակատագիրը. զինքը պատասխանատու բռնելուն մեջ արդարություն չի կրնար ըլլալ:

«Աստղ մը իր շավիղը պիտի գծե, թիթեռնիկը պիտի ոստոստե, գետը պիտի վազե երթա՝ ու ազվոր կնիկը պիտի ժպտի ասոր անոր. կը կարծեմ որ տխուր բան մը պիտի ըլլա եթե խոժոռած ճակատ ու սրդողած աչքեր դնենք գեղեցիկ կնկան մը երեսին վրա: Կան որ փողոցին մեջ կ'անցնին միշտ խոժոռած ու գետին նայելով և, դիպվածով, եթե երեսդ ալ նային, զայրացած կերպարանք մը կ'առնեն. չեմ ախորժիր ատոնցմե. լկրտած խնդուք մը՝ ամենեն պարկեշտ բայց կախ երեսեն նախամեծար կը սեպեմ ես:

«Իմ կինս, պշրասեր քիչ մը, միշտ իմս մնաց, անոր համար որ շունեցա իր թեթևություններուն դեմ այդ ծանր ու դաժան վարմունքը որ ամենեն ջերմ սերերը կը պաղեցնե: Չորս տարի առաջ կորսնցուցի զինքը»:

Հետո՝ աղջիկը միտքը իյնալուն՝ հառաչեց քիչ մը:

— Սերաֆիթաս ճիշտ իր մայրն էր. բայց էրիկը իմ ներդամտությունս շունեք, խիստ ու անգուժ եղավ իր կնոջը դեմ. կ'երևա թե ասով պատվավոր մարդ հռչակվեցավ աշխարհի առջև:

— Ես, պատասխանեցի իրեն, պատիվը շատ ավելի բարձր, շատ ավելի մեծ բաներու մեջ պահւած կը նկատեմ. կնոջ մը՝ էրկանը հանդեպ հավատարիմ ըլլալը կամ ոչ՝ շեմ նկատեր իբրև իրական պատվո խնդիր մը, այլ այն եսական պահանջումներեն մեկը որոնք առնական բնազդի ու կիրքի մը գոհացում կու տան: Սեփականության խնդիրն է աս որ անշունչ նյութերեն անցնելով՝ մինչև կնոջ վրա կը ծանրանա:

«Ես պատիվը մարդոց իրարու օգտակարության մեջ կը տեսնեմ միայն. այն մարդը որ իր նմաններուն ամենեն ավելի օգտակարն է՝ ամենեն պատվավոր մարդն է ինծի համար»:

Հիմա, ամբողջ օրեր միասին կ'անցընեինք խոսելով Սեփաֆիթային վրա, և այնպես մը որ իբրև թե դեռ ողջ՝ եղած ըլլար անիկա. այս կամովին պատիր ու շինծու բանը հաճելի էր մեզի: Բայց ժերունին երթալով կը տկարանար ու գոհ էր այդպես հատնելուն համար: Ձմեռը շկրցավ տունեն ելլել. ամեն առթիվ բան մը կը գտներ իր աղջիկը հիշելու համար:

— Թե որ ճանչցած ըլլայիր զայն՝ պիտի սիրեիր զինքը, ըսավ ինծի օր մը:

— Արդեն կը սիրեմ զինքը:

— Գիտեմ:

Առաջին անգամն էր որ երեսիս կ'ըսեր այս խոսքը, թեև շատոնց հասկցած ըլլալու էր իմ սերս:

Ապրիլ ամսվան մեջ իր վիճակը ծանրացավ բուրբուրովին. քթիշկը ըսավ ինծի որ հագիվ քանի մը ժամվան կյանքը մնացած էր:

Խելքը գլուխն էր մինչև վերջը ու հոգեվարքի մեջ էր արդեն նրբոր նշան ըրավ ինծի որպեսզի ավելի մոտենամ իրեն. երբոր քովը գացի, իրեն քաշեց զիս ու ճակատս համբուրելով մրմընջեց հագիվ հապ լսելի ձայնով մը որ իր վերջին բառը ու վերջին օրհնանքը եղավ.

— Փեսա՛ս...

Ա.

Գևորգյան Նիկողոս ազան բանը գործը տեղը խուլյաւմնի մըն էր: Հիսունին մտտ՝ տմարի մնացեր էր, աշխարհ շմտած իր երկու քույրերը, Փեմպե ու Նեկտար հանըմները կարգելու սպասումին մեջ: Շատ թախանձեր էին իրեն, բայց չէր հոժարած ոտնակոխ ընելու կանոնը որ կը տրամադրե թե հղբայր մը իր քույրերը ամուսնացնելի վերջը միայն կրնա ինքը ամուսնանալ: Իսկապես կանոնի ու ավանդութեան մարդ էր, հա՛վտացող անոնց սրբութեանը ու օգտակարութեանը:

Իրմե տարիքով պզտիկ եղբայր մը, որ իրեն շափ խղճահարութեան տեր մեկը չէր, ամուսնացեր էր. բայց ձախորդութունը ետեւն հասեր էր իսկույն: Քանի մը տարվան մեջ դրամագլուխը փճացեր ու սրտին ցավեն մեռեր էր մարդը, Յիկողոս ազգային վրա ձգելով իր այրին ու մանչ զավակ մը:

Նիկողոս ազան ազդարարութուն մը տեսեր էր այս վախճանին մեջ:

Պզտիկ տարիքն հնազանդելու վարժութուն ուներ, դաժան հոր մը՝ Գևորգ ազային — հուշակավոր բոլոր Չարչրին մեջ — անդիմադրելի կամքին տակ ճգմվելով շարունակ: Այս հայրը, հիմա գերեզմանին անդիին, տասը տարվան անցյալի մը տե-

չըրպետեն դեռ կ'իշխեր իր վրա, ամեն խնդրի մեջ իր կարծիքը, լավ ևս է ըսել, իր հրամանը կ'արձակեր ու Նիկողոս աղան կը հնազանդեր անոր:

Տարակույս վերցնող ամեն բանի մեջ խույումնին իր հորը կոչում կ'ըներ և շէր ուշանար պատասխանը առնելու. ինչ որ ալ ըլլար այդ պատասխանը, Նիկողոս աղան կը հետևեր անոր, խիղճը թեթևցած, նույնիսկ եթէ իր գործելիքը մարդասպանութիւն մը ըլլար:

Ամեն անհատականութենէ զուրկ այս մարդը գոհ էր այսպես ըլլալուն համար: Տրված պատվերի մը նտին ապաստանելով՝ իր գոյութիւնը ամեն փորձանքի և ամեն դատափետութենէ զերծ պահելու գաղտնիքը գտեր էր:

Քատը-գյուղ՝ Մյոհյուրտարի կողմը կը բնակեր ան ու, առանց բացառութեան, ամենուն հարգանքը կը վայելեր իր գեղին մեջ:

Իրենց տունը, Էսնաֆի ավանդական տունն էր: Միջին հարկին վրա էր ամենավուր սինյակը. սետիւրը ծայրի ծայր կը գրավեր անոր ճակատը ու երկու դիւն պատերու շրջանը կ'ըներ ամբողջ, Ո տառը ձևացնելով. մաքուր, ձյունի պես ճերմակ մատամբով ծածկոց մը այդ սետիւրին ու բարձերուն տամակուն նախանձոտ զգուշութեամբ և ծայրահեղ խնամքով մը ամեն աչքի կը պահեր և նույնչափ մաքուր մատամբով և վարագույրներ, իրենց երկուքի ճեղքված թերթերովը, պատուհանները կը գոցեին: Ձախ դին պատին հենած պոռին վրա հին արերի մնացած մեծկակ ժամացույցը շատոնց շէր բաներ, լայց երկու ծայրանաձև փոքրիկ սյուներով բռնված բոլորակը անթարթ կերպով բացված աչքի մը պես կը կենար, Գևորգ աղային աչքը կարծես: Անոր երկու դիւն ապակիի ծածկույթի տակ նույն տեսակ զույգ մը ծածկույթներու տակ ալ հին արհեստական ծաղիկներն շինված պզտիկ զարդարանքներ. ասոնց ճիշտ առջին շիշ մը շուր ու երկու դիւն շարված երկու գավաթներ ծուփ ծուփ ծփալով իրենց ճռճէն շինված պզտիկ փսեներուն վրա:

Ու իրիկունները, Նիկողոս աղան, իր հատուկ անկյունը նստած մտիկ կ'ըներ օրվան լուրերուն զորս իր քույրերը կը

հավաքելին լվացարար Մարիամեն որ ամեն տուն մտնել ելլելուն համար՝ ամեն բանի տեղյակ էր:

— Գիտե՞ս, Նիկողոս աղա, Պոյաճյաններուն աղջիկը կը կարգվի կոր:

Միշտ ամուսնության լուրով մը կը սկսեր շարքը, զոր Նեկտար հանրմ իրեն տունը մնալու անիրավությունը շեշտելու նպատակով առաջ կը նետեր:

Հետո, տղուն և աղջկան տարիքին խնդիրը կուգար, ու հոս՝ վեճը կը դառնանար:

— Ես սանկ աղջիկ մըն էի, կ'ըսեր Նեկտար՝ ձեռքը տախտակամածեն թիզ մը վեր բռնելով, անիկա ալ ինձի մոտ բան մըն էր:

Նիկողոս աղան շէր կրնար համբերել ասոր.

— Խե՞նթ ես ի՞նչ ես, Նեկտար հանրմ, ան պզտիկ աղջիկ մըն է, քսան տարու կա չկա:

Ու պառված աղջիկը կը զայրանար, Բեմպե հանրմը վկայության կը կանչեր:

Խոսակցությունը կը կենար հոս, հետո կը վերսկսեր:

— Նշանիկ աղային կնիկն ալ իր սիրողեն զատվեր է, տանը ծախքին մեծ մասը, կնկան լաթերը մարդուն ստակովն է հղեր:

Ու գոհունակության հառաչանքով կ'ավելցներ.

— Հիմա ամեն բան հասցվեցավ, ես այդ կնկան հազվելուն խելք շէի հասցներ կոր:

Նեկտար հանրմը այսպես ամբողջ գեղին շրջանը կ'ըներ, դուռ դուռ պտտցնելով իր քինախնդիր հոգիին ատելությունները, մեկու մը շխնայելով:

Ամեն գիշեր մինչև շորսը կը տներ ասիկա ու հետո ամեն ոք իր սենյակը կ'առանձնանար:

Բ.

Նիկողոս աղան Փերա շէր երթար. բայց շաբաթը գիշեր մը բացակա կը մնար տունեն: Այսպես էր տարիներե ի վեր: Նիկողոս աղային բոլոր պատմությունն էր ասիկա:

Գեո քսան տարու տղա մըն էր, երբոր Չարշը ելավ ստակ վաստկելու: Այն ամառը նոր դրացի մը եկավ իրենց մոտը: Այրի կնոջմն մը ու երկու աղջիկ զավակներն կը բաղկանար այս ընտանիքը. ունևոր էին, խոհարար մը և սպասուհի մը կը պահեին ասոնք. մայրը երեսունհինգի մոտ, մեծակառույց աղվորութիւն մը ունեւր և զվարճութիւնը կը սիրեր. իրենց գալնն երկու ամիս ետքը արդեն բոլոր դրացիներուն հետ մտերմացած էր ու ամեն իրիկուն հյուրիւր անպակաս էին անոնց տունեն: Տարին մեկ երկու անգամ երեկույթներ ալ կու տային: Նիկողոս աղայի ծնողքին համար ճշմարիտ գայթակրողութիւն մը եղավ այս դրացնութիւնը. նախ մանրամասն հարցուցին փնտրեցին անոնց ո՞րի կին, ո՞րի զավակ ըլլալնին, ո՞ւրկե գալերնին, նյութական կարողութիւնին: Անոնց զվարթ ու խոլ կյանքը ճիշտ իրենց քիթին տակը, իրենց անմոռնչ ու մոռլամած կենցաղին դեմ անճահ հեգնութիւն մը թվեցավ. հետո կինը որ եկող գացող հյուրին ձեռքը կը թռվելու ու ժպիտը պակաս չէր ըներ շրթունքին վրայնն, աղջիկները որ իրենց մորը վարքը ունեին, այս ամենը վտանգավոր մերձավորութիւն մը կը կաղմեին և զգուշ կենալու պարտքը կը դնեին Գևորգ աղայենց վրա: Մեկ երկու հեղ հազիվ այցելութիւն գացին. Բեմպեն ու Նեկտարը այս խնդումերես ընտանիքեն բան չհասկցան. Նիկողոսին համար՝ այդ տունը երջանկութիւն կոչումի պես անդիմադրելի բան մը ունեւր. անոնց անդրանիկ աղջիկը, Սոֆիկը, իր բարձր ու նուրբ հասակովը, իր կապույտ և անուշ աչքերովը, ոսկի մաղբրուն ծփացող, վետովետող մետաքսովը զինքը բոլորովին գրավեց. ինքն ալ աղվոր երիտասարդ մըն էր, հազիվ վերի շրթունքը պերեքտով մը մրտած. երկուքն ալ իսկույն իրար սիրեցին, բայց Գևորգ աղային խոժոռ դեմքը շուտով այս լուսավոր պատկերը նսեմացուց: Անիկա նախ սա իմացեր էր որ նորեկ այրի կինը շատ զուրցված կնիկ մըն էր, միջոց մըն ալ իր էրկնեն զատուկեր էր անոր կենդանութիւնը միջոցին, հետո ունեցած ստակն ալ շնչին բան մըն էր ու անոր հարուստի վայելող մսխումը՝ աղջիկները ամուսնացնելու ունայն ճիգ մը միայն: Այս վերջին տեղեկութիւնը մանավանդ Գևորգ աղային մնացած ակնա-

ծուծյունները փճացուց. էսնաֆները միշտ վարժված են խոնարհելու իրենցմէ հարուստներուն առջև ու ամբարտաւան ըլլալ՝ իրենցմէ նվազ ունեւորներուն դեմ. Գևորգ աղան հիմա, գուշակելով կարծես Նիկողոսին սերը, դեմը ելլողին կ'ըսեք.

— Ես զավկըներուս՝ զուրցված կնկան աղջիկ շեմ առնելու Նիկողոս այս կտրուկ ու զարհուրելի վճռին առջև ընկճված մնաց. բայց շատ ուշ էր արդեն. երիտասարդը մեռնիլը ավելի դյուրին գտավ քան թէ հորը կամքին դիմադրելը. հիվանդացավ. բիշ մը վերջը իրենց դրացիներն ալ հեռու փողոց մը՝ Փուշ Տիլիի կողմերը գացին: Ատեն անցավ վրայեն, բայց երիտասարդը աղեկնալուն պես վազեց Սոֆիկին քով նորեն: Հիմա գաղտնի, գիշեր ատեն, պարտեզին դրան քով իրար կը գըտնենին: Հետո՝ տեսնելով որ Սոֆիկի մայրը նեղութեան մեջ էր՝ Նիկողոս հոժարութեամբ ձեռնտու եղավ, անոր ապրուստին օգնեց: Ալ դրան առջև չէր սլքտկար, տուններնին կ'երթար հորմէն գաղտնի միշտ. անոնց բոլոր հոգերը կը: ստանձներ ու անձնվիրութեամբը ինքզինքը ա'լ ավելի կը սիրցնէր: Երկու տարի տեւեց ասիկա, օր մըն ալ Սոֆիկին մայրը անկողին ինկավ մեյ մըն ալ շեղելու համար. սաստիկ թոքատապ մը ութ օրվան մեջ գերեզման տարավ զինքը: Նիկողոս ամեն օր միջոց գտավ հիվանդին տունը երթալու, խնամելու զինքը, բանի մը կարոտը չզգացնելով անոր:

Հոգեվարքի մեջն էր՝ երբոր հիվանդը իբր զավակներուն մտածեց:

— Ես կեցեր եմ, ըսավ Նիկողոս:

Այս սփոփանքով մեռավ հիվանդը:

Գ.

Ամուսնութեան մը պես ու ամուսնութենէն ավելի բան մը եղավ ասիկա երիտասարդին համար. իր գաղտնի սիրույն ա խոստումին տերը մնաց. Սոֆիկեն զատ ուրիշ կին չճանչցաւ աշխարհի վրա. ուխտ մը ասկէ ավելի սրբութեամբ շարտի պահակեր:

Ասանկով՝ իր դատողության անձուկ շրջանակին մեջ կը հաշտեցնեն իր սերը՝ հորը դեմ ունեցած հնազանդության հարկին հետ. հայրը իր ամուսնութիւնը չէր ուզեր այս աղջկան հետ. ինք ալ չէր ամուսնացած ահա վասիկ. բայց կրնար հարկավ, հիմա որ կատարյալ երիտասարդ՝ գրեթե չափահաս մարդ է, կին մը սիրել, և այս իրավունքով Սոֆիկեն շղատվեցավ:

Իր վաստակեն մաս մը, այնչափ միայն որ հորը մանրազնին հաշիվներեն ճարտարությամբ կը փախցնեն, անոր և քրոջը ապրուստին հատկացուցած էր: Հետո ուրիշ նախապաշարում մըն ալ կապեր էր զինքը այս կնոջ. իր գործը, առուտուրը օր օրի ավելի հաջող, ավելի շահավոր դարձեր էին. մինչդեռ իր արհեստակիցներեն շատեր հետզհետե կ'աղքատանային, կը փճանային: Մեռնող կնոջ հանդեպ ստանձնած հանձնառության դեմ՝ նախախնամության կողմե եկած փոխարինութիւն մը կը նկատեր այս բախտավորութիւնը:

Օր մը միայն, և այդ օրը շարունակ կը հիշեր, Սոֆիկ իր ծոցվոր ըլլալը իմացուց իրեն. զավկի մը մերձավոր ծնունդը տեսակ մը հրապարակային հանգամանք կու տար իր այնքան խնամով գաղտնի պահած սիրույն: Այն ատեն իր շվարումին մեջ այդ զավակը չքացնելու համար դեղ ու դարման փնտրեց, բայց բնութիւնը անոր բոլոր հնարքները ի դերև հանեց, ու երբոր օրին մեկը զավակը ծնավ, ուրախացավ իր հնարքներուն ապարդջուն մնալուն: Բայց այս ուրախութիւնն ալ խիստ վաղանցուկ բան մը եղավ. իր կյանքը հետզհետե նոր շփոթութիւններով, նոր դառնութիւններով կը լեցվեր: Երեխային կնունքը մեծ գործ մը եղավ, ո՞ւրկե կնքահայր գտնել, որո՞ւն խոստովանիլ իր գաղտնիքը. վերջապես մկրտութիւնը եղավ և իրիկունը անոր մայրը ըսավ իրեն թե իրենց փոքրիկ Արամը արձանագրվեցավ ժամուն տոմարներուն մեջ իբրև «եկեղեցվո զավակ»:

Երբոր իր հայրը, Գևորգ աղան, օր մը հանկարծ մեռավ սրտի կաթվածե, նիկողոս աղան արդեն մեկզմեկե աղվոր երկձե զավկի հայր էր ինքն ալ:

Որքան ալ գաղտնի պահած կարծեր իր կենակցութիւնը, շատերը իմացեր էին ասիկա: Այն վրան գլուխը շնորհքով

մարդը որ ատեն մը ցերեկները միայն և վերջն ալ շաբաթը գիշեր մը Սկյուտար կու գար Սոֆիկ հանրմին տունը, նախ ազգական մը կարծիւր էր դրացիներեն. բայց այս ենթադրությունը շուտով մեկդի եղած էր: Քանի մը ընտանիքներ Սոֆիկ հանրմին երթալ գալը դադրեցուցեր էին՝ չգիշանելով պահժուկնկան մը հետ տեսնվիլ: Անիկա սակայն իր զավակները խնամելու, մեծցնելու ետևեն էր միայն. իր չքացած կյանքին վրա փոստալով շէր դառնացած սիրտը. շատեր իր գեղեցիկ կնոջ հրապուլրներուն հետամուտ եղած էին առանց հաջողելու. հարկավ կը փափագեր որ այդ մարդուն հետ, որ վերջապես իր ճշմարիտ էրիկն էր աստուծո առջև, եկեղեցվո պսակովն ալ ամուսնանար, գոնն իր զավակներուն առջև ամոթահար շմնալու համար, գոնն անոնց անուն մը ձգելու համար: Բայց Նիկողոս աղան միշտ խուսափեր էր ասկե: Դպրոցին մեջ իր տղաքը՝ Արամը ու Գևորգը՝ մորերնուն մականունովը հիշվեր էին: Երբոր խելամուտ լլլալ սկսան անոնք, ուրիշ հոգ մը իր մայրական մտմտութներուն վրա ավելցալ. պետք էր իր տղոցը առջև անուն մը տալ այն մարդուն որ շաբաթը մեյ մը իրենց տունը կու գար: Նիկողոս աղան մորեղբայր մը եղավ ուրեմն, և քիչ մը ատենի համար այս հնարքը հաջողեցալ: Հետո, ուրիշ կսկիծներ եկան. օրին մեկը Արամ դպրոցեն լալով տուն դարձալ. կռիվի մը միջոցին տղաքը փին փին պոռացեր էին իր երեսին ու հալածեր էին դինքը. վարժապետն ալ՝ փոխանակ պաշտպանելու՝ վռնտեր էր դինքը: Անկե վերջը այդ նախատինքը տեսակ մը սովորական մակդիր եղած էր Արամին, այնքան որ ստիպվեր էին դայն դպրոցեն հանել:

Գ.

Հորը մեռնելուն՝ Նիկողոս աղան քառասունը անցուկ էր արգեն, դպրոցական տղու մը հնազանդ ու կրավորական դերին մեջ փճացած: Մայրերն ու հայրերը «շնորհքով», «խոսք մտիկ ընող» զավկի օրինակ ցույց կու տային այս աղերեկ մազերով մարդը, միշտ սև կամ մութ գույն զգեստներ հագած, ամառ

ձմեռ չհանելով կռնակեն փառտըսյուն զոր իր տարիքեն եղող մարդու մը համար անհրաժեշտ կը կարծեր: Օձիքը վար դարձած ճերմակ շապիկին սև քուլաքը երբեք չէր փոխվեր: Իր առուտուր ըրած խանութեն գիտեին անոր հաստատատիպ ճաշակը ու ներս մտնելուն, սովորաբար ծնունդեն կամ զատկեն քանի մը օր առաջ, առանց հարցնելու կը պատրաստեին իր ուզածը, հոս իր զգեստները, հոն վեց ձեռք շապիկ, երկու քուլաք, ձմեռը երեք հատ լավ տեսակ բուրդե ֆանելա և վեց հատ գուլպա, ամառը բամբակե: Նոր լաթ հագնող տղու մը պես կը հրճվեր այս ամենը գնելով, միակ ուրախությունը իր բովանդակ կյանքին որ անխափան կերպով տարին երկու անգամ կը կրկնվեր:

Գևորգ աղային մեռնելեն ի վեր, տանը մեջ անոր տեղը բռնելու կոչվելուն՝ նախ բոլորովին շվարեր մնացեր էր ու ապարդյուն ջանքեր ըրած էր իր հլու ու ծռած ողնաշարը շտկելու համար:

Միշոց մը կարգվելու գաղափարը մտքեն անցավ: Սոֆիկ հանրմ այնքան շատցուցեր էր թախանձանքը որ Նիկողոս աղան պահ մը համոզվեցավ պսակվելու հետո: Իր խոստովանահայրը՝ մաքուր ու պարզասիրտ քահանա մը՝ ան ալ խրատեց Նիկողոս աղան: Բայց տունը խոսքը բանալուն՝ ամեն բան տակնուվրա եղավ:

Նեկտար հանրմ մեղմ ու հեզ ձայնով մը զգացուց որ հորը անեծքը պիտի հասներ անոր վրան, թե որ ատանկ բան մը ըներ. հետո, դեռ իր քույրերը չկարգած ինքը կարգվելու ելլելը շտեմնված բան մըն էր. մյուս եղբայրը կարգվեր էր ահա և գլխուն եկածը տեսեր էին. նորեն ինքը գիտեր. հարկավ կարգվելուն պես՝ գալիք հարսը պիտի վոնտեր զիրենք տունեն և երկու խեղճերը պիտի մուրային կամ Հիվանդանոց պիտի երթային, բայց տանը մեծն էր ինքը և անոր հրամանին հնազանդելու պարտավոր էին իրենք:

Նիկողոս աղան այս խոսքերուն դեմ պատասխանելու բան մը չկրցավ գտնել. հորը խոժոռ դեմքը պատկերացավ իր աչքին առջև, հայրը նստած սա դեմի անկյունը, ճիշտ դեմը. ու այս վերհուշումով չկրցավ խոստովանիլ ոչ իր հին սերը, ոչ

իր զավակներուն գոյութիւնը: Ներսիդիեն իրավունք տվա՛վ իր քրոջ ու՝ ամեն վարանամիտ մարդու պես՝ հարմարագույն ժամանակի մը թողուց այս անել վիճակին կարգադրութիւնը:

Նիկողոս աղային գործերը ալ ավելի աղեկցեր էին հիմա: Չարշըին մեջ խույումնիներուն էն հարուստներեն մեկն էր, լոնճայի մեջ անդամ, իր գեղին Թաղական Խորհուրդին մեջ գանձապետ էր:

Իր եղբորորդին, չափահաս պատանի մը, իր առուտուրին մեջն էր: Իրքա՛ն երջանիկ պիտի ըլլար թե որ իր բուն զավակները, հիմա երկու հրեշտակի պես տղաքներ, իր քովը ըլլային. բայց կը խորհեր որ բարոյականի դեմ պիտի ըլլար ասանկ բան մը ընելը: Ու Նիկողոս աղան իր վարանումին մեջ մնաց:

Ե.

Հորը պես ինքն ալ օր մը հանկարծակի, սրտի կաթվածեն, ժառանգական ախտեն մեռավ:

Եկեղեցին ու ժողովուրդը տակն ու վրա եղան այս մարդուն հուղարկավորութիւնը ընելու համար:

Հուլիսի մեջ կիրակի ցերեկ մըն էր: Ժամուն բոլոր ջահերը ու մոմերը վառեցին, վարդապետները ու տերտերները հրավիրվեցան ու եպիսկոպոս մը գտնվեցավ որ պատվավոր մարդու իբրև տիպար մեկը ներկայացուց ննջեցյալը: Ապաքեն ժողովուրդին կարծիքն է որ պատիվը՝ ոչ այնքան կարգե ու կանոնե իրոք շնորհիւ, քան թե շնորումները շջուցնելու, պարտըկելու մեջն է:

Ոչ որ աշխարհիս վրա Նիկողոս աղայեն ավելի կյանքին մեջ իր թերացումները պահած էր. ամբողջ ընտանիք մը քայքայեր, իր հարազատ զավակներուն ոչ միայն ապրելու նյութական միջոցները՝ այլ անուն մը ձգելու չէր հոժարեր. ատոր համար ու իր հանցանքը աստ տղոց վրա ձգելով փախեր էր աշխարհէն: Ընկերական նախապաշարյալ կարծիքը ոչինչ կրնար ուզել իրմե ասկե ավելի:

Հանրութեան առջև իր վայելած հարգանքն բան մը պակասած չտեսնելու համար շարժած էր միշտ անիկա, իր բովանդակ կյանքին մեջ. իր կամքի ղուրկ մարդու նկարագիրն ալ մնացածը ըրեր էր:

Կամաց կամաց կը տանեին դագաղը այս մարդուն որ իր հանցանքին բոլոր ահավորութեամբը կարծես թե ժանրացած էր այս պահուս:

Հետո, մեռելակիր մարդիկ ֆոլոննի ջուր՝ սրսկել սկսան դագաղին վրա. անոր շատ մոտեն գացողները թաշկինակնին քիթերնուն տարին. դիակին նեխումը սկսած ըլլալու էր, վասն զի գարշելի հոտ մը, ամեն ջանքերու հակառակ, կը ծավալեր, դուրս կ'ելլեր գոց սնտուկին շորս դիեն:

Ու այս ապականութիւնը, զոր կարելի չէր ըլլար ահավասիկ պարտկել, այս մարդուն վախճանին խորհրդանշանը կը թվեր, ամեն եսասեր կյանքի վերջանալուն խորհրդանշանը, իսկույն ժայթքելով դուրս, գերեզմանի մը մինչև մուտքը հասնելուն իսկ չսպասելով:

Հիմա գարշահոտութիւնը կը սաստկանար, այս աղվոր կիրակի օրը աղտոտելով. ապահովապես ներքին արյունահոսութիւն մը պատահած ըլլալու էր. մեռելին տերերը ինչ ընելիքնին չէին գիտեր ալ. եկեղեցիին առաջին կարգի թավիշ ծածկոցը՝ իր արծաթափայլ լայն խաշովը փոված այս գիակին վրա՝ բոլոր համակրութիւնները որ այս մարդուն կ'ուղղվեին, չէին հաջողեր այս թարախի ու շարավի կուլտին պղծութիւնը նվազեցնել:

Ցերեկվան մտքուր ու պայծառ արևը վերեն կ'իջներ ամենուն վրա; իր ճշմարտութեան հստակ լույսովը ողողելով այս պատիր մարդոց տղայական շարժումները, հեզնելով անոնց մութ ու շինծու խղճմտանքին կարգն ու սարքը:

Ընտրյալ բազմութիւն մը ետեան կ'երթար. ամենքը միաբերան անոր գովեստը կու տային. շարախոս մը որ անպակաս է ասանկ հավաքումներու մեջ, փսփսաց որ լուսահոգին երկու զավակ ուներ, երկու զավակ զորս չէր ճանչցած. ամենքը լսեցին ասիկա. բայց այդ բազմութեան աչքին՝ ճիշտ այդ զավակ-

ները շճանշնալուն մեջ կը կայանար այս մարդուն պատվա-
վորութիւնը. երես շտվին ու ծուռ նայեցան այդ շատ-
զրուցին:

Կը հիշեմ հետո դատը որ ծագեցավ այս մարդուն մահվը-
նեն վերջը:

Սոֆիկ հանրմ իր սուզը պահեց, բայց զավակներուն իրա-
վունքները պահպանելու մեջ շթերացավ. նախ Թաղական Խոր-
հուրդին, հետո Պատրիարքարան գնաց, իր զավակներուն ի՞նչ
ըլլալիքը հարցուց. ամեն տեղ իր լրբութիւնը վրա զարմա-
ցան. ի՞նչպէս ս. պսակը շտեսնող կին մը՝ ամուսնական և
մայրական իրավունքներու թեկնածու կ'ըլլա. վնասեցին զին-
քը. ճարը հատած այս մայրը նեկտար հանրմին լուր ղրկեց.
անոր եզբայրը իր զավակներուն հայրն էր ու մեծ հարստու-
թիւն մը ձգած էր. այդ զավակներուն համար օգնութիւն մը
ուզեց:

Նեկտար հանրմ խօսքը ուրիշեն փոխ շէր առներ. պատաս-
խան տվավ որ անոր փինքը նայելու պարագ շուներ. այն
ատեն Սոֆիկ հանրմ դատարան գիմելու ելավ: Ժողովները ու
դիվանները իրար անցան խսկույն, պահպանելու համար
ամուսնութեան նվիրականութիւնը որ վտանգի տակ ինկած
կ'երևար իրենց աչքերուն:

Բայց արդարութիւնը այս կնոջական վայնասուններուն
առջև տեղի շտվավ:

Գիպվածով ներկա գտնվեցա Մեծ Զարշիի դուռը, երբ Շե-
րիի պաշտոնյաներ հանգուցյալին սենյակը կը կնքին. իրիկ-
վան ուշ ատեն էր ու մութը կ'իջներ տակավ, քարակոփ կա-
մարներուն տակ կը թանձրանար. խօսումները եկեր հա-
վաքվեր էին այնտեղ:

Նեկտար հանրմը իմացեր, վազեր հասեր էր հոն՝ լեզու ու
բերան կտրած. բոլոր էսնաֆութիւնը իր ավանդական մոլոր
վարդապետութիւններովը, կեղծիքով ու շահով շինված բա-
րոյականովը, այս պառված աղջիկով կը ներկայանար, հայե-
րեն-տաճկերեն խառն ի խուռն հիշոցներով լեցուն լեզվագա-
րութեամբը: Կը խոսեր ան, պաշտոնյաները համոզել կը ջա-
նար. ու անոնց անկարեկիր ու անտարբեր գեմքեն շկրնալով

քաջալերութիւն գտնել, հոն ժողոված արհեստավորներուն կը դառնար, վկա կոչելով զանոնք իր դատին արդարութեանը, քրտնաթոր, լեզուն դուրս ինկած, գրեթե հեկեկալով:

— Ես Նիկողոս աղային հարազատ, էսզ քուրն եմ. կը ճանչնաք խաւյումնի Նիկողոս աղան:

Բազմութիւնը կը մոտենար, հետաքրքիր կռիվ մը դիտելու, վեճի ունկնդրելու համար:

— Հորմեա մնացած է այս բոլորը, կը պոռար անիկա, Գևորգ աղայն. եկեր ախպորս սենյակը կը կնքեն, ի՛նչ իրավունքով. ես ու քուրս, մեյ մըն ալ եղբորս զավակը ժառանգորդ ենք. այս է օրենքը. հիմա ելեր սուտ զավակներ կը հնարեն կոր. աս ի՛նչ անպատվութիւն իմ ախպորս. լուսահոգին աղա մարդ էք, անանկ բան չէր ընդուներ:

Հետզհետե ծանրացող մթութեան մեջ՝ դեմքը շէր տեսնվեր, բայց ձայնը՝ հեղձամղձուկ, խղղվող, անհետացող մոլորանքի մը պես, վերջին անգամ նոր ույժով մը լռութեան մեջ կը թընդար, կամարե կամար կը թռչտեր:

Հոն եկողներն մեկը խոսքի խառնվեցավ.

— Ես աղեկ գիտեմ որ Նիկողոս աղան երկու զավակ ունի:

— Զավակ մի ունի, փինե՛ր չըսե՛ք սըվոնց, ո՛վ կը ճանչնա ատոնք...

Հուզմունքն՝ ձայնը կը դողար ու պաշտոնյաներու ձեռքն կը բռներ կնքելու գործողութեան դիմադրելու համար: Մեղմիվ, մարդիկը մեկդի կ'ընեին զինքը, համոզելով որ իրենց պարտքը կը կատարեին ամեն բան կնիքի տակ գնելովնին, թե այդ գործողութիւնը մեկու մը իրավունքին վնաս չէր տար:

Բայց նեկտար հանրմ կը համառեր, կ'ընդվզեր՝ իր կամքը ունէ կերպով քալեցնելու վարժութեանը մեջ վիրավորված, ու իր գեր ու կարճ հասակովը պատվարի մը պես կենալով երկաթե դրան առջև, անոր մուտքը արգիլելու գերմարդկային ջանքով մը ու ցասմնակոծ ատելութիւնը գարձնելով անոնց որ այս դատը կ'ընեին իրեն դեմ:

— Այո՛, փիներ, պարզ փիներ անոնք...

Հետո մարելիք մը եկավ վրան, երեսը կապուտցավ, ծռ-

մըրտկեցալ. ջուր զարկին ու աթոռի մը վրա նստեցուցին զինքը. աչքերը գոց էին, բայց շրթունքը դեռ քիչ մը ատեն երևրացին՝ շարունակելով թոթովել նախատինքը, մինչև որ գոցվեցան:

— Իջվածք է, ըսին հոն գտնվողները:

Ու նորեն ժառանգությունն էր, ախսի ժառանգությունը այս անգամ, որ ուտացվածքի ժառանգությունը այդքան սաստկությամբ պահանջող այս կինը միանգամ ընդ միշտ գոհացուց:

Մ Ա Մ Ա Յ Ի Դ Բ Ա Ր Ե Վ Ը Ր Ե

Ա.

Թարգմանչաց վարժարանին հիշատակներես ամենեն քաղցրը՝ պատուհան մըն էր, Թաշ Վերտիվենեն պատուհան մը:

Փողոցի դրան քովեն եղրեանի մը կը բարձրանար կը տարածվեր տանը երեսին, հինցած տախտակներուն գունաթափներկին վրա, հազար ու մեկ ճյուղերով որոնք հետզհետե հեռուն երթալով կը նրբանային, իրենց ելևէջներուն, գիրկընդխառնումներուն հետ պտտոյնելով կանանչ տերևներու և կապույտ ծաղիկներու կոհակներու:

Մենք այդ ծաղկի ու տերևի, գարնան ու երջանկության շրջանակին մեջեն կը տեսնեինք միշտ իր հիանալի դեմքը, մազերը՝ ցլրուցան իր եղրեանիին պես, և սև սիրուն աշվրները՝ որոնք կը ժպտեին մեզի՝ երբ իրիկվան արձակուրդին կ'անցնեինք փողոցեն, դասի տետրակները թևերնուս տակ, ապագայի հիմար երազները գլխնուս և որ ավելին է՝ սրտերնուս մեջ:

Կը ժպտեր մեզի, մեր դպրոցականի հետաքրքիր ու պահանջող ականարկին փոխարեն, կը խնդար փողոցին այս պա-

տանի անցորդներուն որոնք ա՛լ մտերիմները, պաշտողներն էին իրեն:

Սորված էինք անունը՝ գեղեցի՛կ, տարօրինա՛կ, իր դեմքին պես. կը հիշեմ որ մեր բանաստեղծական առջի փորձերուն մեջ ինքը եղած էր խառվիչ մտատիպարնիս:

Հայր Արսենի ազատ մեծաշափ տողերեն սկսած մինչև հինգ ոտքով անձուկ ոտանավորներու մեջ սիրեցինք ու երգեցինք զինքը, սիրահարական գրագիտություն մը որուն մեջ Քերզյանի դասերը իր անուշ նայվածքին կը խառնվեին ամեն ատեն:

Հիմա այդ պատուհանը փակ է, այդ տունը կիսակործան ու թափուր՝ մեր սրտերուն պես:

Միայն՝ եղրկանին կ'աճի, կը ստվարանա միշտ. ծառ մըն է հիմա. ամուր ու հաստատ բունին կոթնած՝ մինչև տանիքը հասցուցած է տերևներուն կանանչ սաղարթները ու ծաղիկներու գլխահակ գանգուրները. իր ճյուղերն ու ընձյուղները՝ անհուն տարփանքի մը, ջիղերու մշտնջենական երիտասարդության մը զալարումները, պրկումները ունին, և ծերությունը, այս ծառին մեջ, ամեն գարէան՝ մոլեգին, ախտավարակ ծլումներով, ծաղկումներով աչքի կը զարնե:

Բ.

Սերվինազ մեկունը կամ մյուսինը չէր, հայտնի կ'երևար որ կը սիրեր մեր Դ. կարգը իր հոգիին պես. հա՛րկ է ըսել որ ինքն՝ ալ մեր Դ. կարգին պաշտեցյալ հոգին եղավ միշտ:

Իր ժպիտը՝ ամենուս վրա բաժնվելով շէր տկարանար, պզտիկնար, անբավական դառնալով առանձինն ամեն մեկերնուս. ո՛չ. այլ կերպով մը իր զավակներն էինք որոնց վրա հավասարապես կը տարածվեին իր գորովը ու խանդաղատանքը՝ վառ ամենուս համար ալ:

Քերևս մեր անձերը շէր սիրեր այլ մեր պատանությունը, մեր թիվը, մեր զարտուղությունը:

Օրրեք իրարմե շնախանձեցանք զինքը. ոչ ալ իր ընտանիքը
ընդմիջեց մեր անմեղուկ տարփանքին քաղցրությունը. տասե-
րեք տասնըշորս տարու պատանիներ՝ լուրջ թեկնածուներ
կամ վախնալու տարփավորներ չէին անշուշտ. բայց կրնամ
վստահությամբ ըսել որ ամենքնիս ալ այդ պահուն հոժարա-
փուլթ պիտի ամուսնանայինք իրեն հետ, թեև ութը, տասը
տարու մեծ եղած ըլլար մեզմե:

Այս սերը՝ Դ. կարգին ուսման ծրագրին մասը կը կազմեր,
քաղցրացնելով անհատնում դասախոսություններով լեցուն
օրերնիս. իր հրապուրիչ դեմքը՝ կառավարչին ժանտ ու թըթ-
ված երեսին դառնությունը կը մոռցներ:

Այսպես հեշտիվ բոլորեցավ տարեշրջան մը որ չպիտի
վերսկսեր, Թարգմանչաց վարժարանի խանգարմամբ: Դ.
կարգը՝ այնքան հոժ, այնքան սերտիվ կապված, մեկ սիրտ,
մեկ հոգի շմնաց. ամենքը ցրվեցան հոս հոն, ամբողջացնելու
համար կիսկատար ուսումնին, ապագա մը շինելու, ընկերա-
կան գոյություն մը պատրաստելու հետամուտ: Անհունական
հաշիվներու ֆուրմյալներուն և Քեփլեռի օրենքներուն մէջ
մոռցանք Սերվինազն ու իր եղրեանիով գոցված պատու-
հանը:

Գ.

Ինքը շմոռցավ մեզ. հինգ տարի վերջը, երկրաչափի վկա-
յականս առնելե ետքը, տոնախմբության երկկուլթի մը մեջ
հանդիպեցա իրեն. նույնը մնացեր էր իր հրաշալի գեղեցկու-
թյունը, և բազմության մեջ իր գլխու շնորհալի շարժումեն
աւմիջապես ճանշցա Սերվինազը. պարողներու կրկին շղթա-
յով մը շրջապատված էր. ես՝ արդեն հեռու աշխարհիկ երի-
տասարդ մը ըլլալի, ավելի վայրենացած իմ շափի ու հաշվի
մարդու վերացումիս մեջ, արհամարհանքով կը նայեի այդ
փերեկտիկ տղոց, հեռվեն կ'ունկնդրեի այն փուռ ու սնտոթ
խոսակցությանց որոնցմով օրիորդին քով ամեն ոք իր նրբա-
մըտության շափը կու տար:

Ակամա միտքս կը հաշվեր (հաշվի մարդու ունակութիւն մը) արժեքը այդ տղոց, այդ ծեփծեփումը, այդ սեթևեթ շարժումները, և գումարս՝ անհունապես փոքրի, զրոյի, ոչնչութեան կու գար կը հանգեր:

Սրահին լույսերուն մեջ Սերվինազ կը ճառագայթեր, մաքուր հագված, ձեռնոց դնող երիտասարդներու թևը մտած. որչափ կը փափագեի խոսիլ հետը. ի՞նչ պիտի ըսեի եթե էրբեք համարձակեի մոտենալ իրեն. հինգ տարի առաջվան մեր պատուհանի մտերմութիւնը կը բավե՞ր հանկարծ քովը երթալու, հոս այս մարդոց մեջ, իբրև թե ընդհատված խոսակցութիւն մը շարունակելու ձևով:

Սերվինազը դիտելով իր գեղեցկութեան հաղթանակին մեջ, կը հիշէի Թաշ վերտիվենի պատուհանը, եղրևանիի կապույտ խոպոպները և մեր անմոռանալի Դ. կարդը, որուն մնացորդն ու ներկայացուցիչն էի այստեղ. և այս պահուս միտքս կու գային մեր քերթվածներեն տուններ, ամբողջ հավաքածո մը, որուն մեջ իր անունը կը կրկնվեր միշտ անուշ արձագանքի մը նման և զորս ներշնչող աստվածունհին ահա դեմս է, հո՛ղ, այդ ապերախտը՝ որ զիս շի ճանշնար հիմա:

Սրահը կը թողում սենյակի մը անկյունը քաշվելու համար և ահա շրջագգեստի շրջյուն մը կը լսեմ ետիս. ինքն է. աճապարանքով կը մոտենա ինձի. կ'երևա թե շատ ատեն չունի կենալու:

— Ի՞նչպես ես, աղե՞կ ես:

Կը սիրեմ այս պարզ ու եղակի ձևը որ պաշտոնականի շիվերածեր մեր տեսութիւնը. կը զգամ որ միշտ մեր Դ. կարգին Սերվինազն է:

Լրջաթույր ձեռնոցին թաթիկներովը կը շոյե երեսս:

— Մեծցեր ես:

Ինքը ապահովապես ավելի երիտասարդացած էր:

Հետո, մտերմաբար, տասը տարվան բարեկամի մը պես, շարժելով իր աղվորիկ գլուխը, ու վեր առնելով սաթի պես փայլուն մազերեն մաս մը որ ճակտին վրա կ'իյնար, շուրջը կը դիտե անդամ մը, զոցունի նայվածքով, կարծես նախան-

ձոտ աչքերն գաղտով՝ սիրո ապացույց մը տալու համար
ինծի. ո՛չ ոք. այն ատեն գոհ սիրտով ինծի կը դառնա.

— Մխելու համար հոս եկա. մարդ շտեմնա, շո՛ւտ, սիկառ
մը տուր:

Ի.

Այդ գիշերն ղատ մեյ մըն ալ շտեմսա զինքը:

Այն միայն իմ դասընկերներես, որ միշտ հետևեցավ իրեն՝
ինձմե տարիքով ու սրտով մեծ երիտասարդ մըն է:

Երկուքն ալ ձախորդությանց զուգահեռական գիծով մը շա-
րունակեցին ճամփանին. Զարեհ շմտավ երբեք այն ուղին ուր-
կե խղճահարություններն զուրկ ապիկարությունները կը հա-
ռաջդիմեն. գործի մարդ շեղավ բնավ. իր հոգին՝ մաքուր, միա-
միտ ու երիտասարդ մնաց: Դպրոցեն ելլելուն՝ վաճառականի
գրագիր եղավ և գրագիր մնաց մինչև վերջը. դպրոցին մեջ
ամենետ հառաջադեմն էր, բանաստեղծ մըն էր. հոս՝ վաճառա-
տան ահագին մաշտոցներուն դեմը՝ ապշած, օրն ի բուն կթելով,
խոնարհելով անբանի մը աշխատության տակ, դեռ ատեն կը
գտներ իր գրական փորձերը, պատրանքները շարունակելու:

Զորպաճին Արևելի մեջ կարդալով Զարեհի ստորագրու-
թյունը, կը զարմանար, կը նախանձեր իր յազրեթին գրական
կարողության և համբավին վրա. գրպանը ստակ մը շունեցող
մեկը զոր ամեն ոք կը ճանչնար, մինչդեռ ինքը՝ էֆենտին,
հարուստ ըլլալով հանդերձ, անծանոթ կը մնար. և հաջորդ օրը
Զարեհին դեմ կը դառնար իր զայրույթը, կը դիտեր սեղանին
վրա ծռած գրագիրը, ցանալով աչքին պոչովը գուշակել անոր
գրության նյութը, վախնալով որ իր վճարած աշխատության
մեջեն մաս մը չգողնա. և այս հեռատեսությամբ առաջուց կը
հանդիմաներ զայն.

— Արևելին զրբ զրբ հողված գրելուդ սա սոն պիլանշոն
լմնցուր:

Այս հաշիվներուն մեջ Սերվինազի պատկերը, գպրոցական
օրերուն սերը, անբաժան կը մնար իր սրտէն, որուն վրա կար-
ծես հիմա պատատուկ տունկի մը պես երթալով կը փաթթվեր:

Ա Չէ՛ր վշտացեր Սերվինագի ամուսնութեան լուրը առնելուն. թերևս երջանիկ ըլլար այդ ամուսնութեամբ. Զարեհի սերը անձնուրացութեան կը մոտենար հիմա. բայց այս ամուսնութիւնն ալ ահա աղետավոր ու դժբախտ միութիւն մը եղած էր. հիվանդութեան, շքավորութեան շրջան մը:

Հիմա երիտասարդը ալ ավելի կը համառեր, անդրդվելի կը մնար իր սիրույն մեջ: Տարօրինակ տեսարան մըն էր այս տղուն կյանքը, որ իր տոմարներուն մեջ թաղված, հավատարիմ իր առջի սիրույն, դեռ այս կինը կ'երազեր ու անոր կը ցանկար ամեն վայրկեան. ոչ ամուսնութիւնը, ոչ շքավորութիւնը, ոչ գեղեցկութեան կորուստը մագի շափ չէին դղրդած և տկարացուցած իր սիրույն հաստատուն ու զորավոր շենքը:

Վեհանձնութեան, ասպետական հավատարմութեան պարտք մը կը համարեր ձախորդութեան, անկման ժամանակ չքել իր սիրույն առարկան. ընդհակառակը՝ վաճառատան մեջ զինքը շորս կողմեն շրջապատող ապշեցուցիչ թվանշաններուն մեջ իր բանաստեղծի երևակայութիւնը կը գրգռվեր:

Գրչին տակն էին այն մեծամեծ գումարները, որոնք վայելքներու աշխարհներ կը նշանակէին. հարցուք հազարավորներ իրարու վրա բարգելով կամ իրարմեզ զեղչելով ոսկիի գեզեր կը խառնէր իր տոմարներուն մեջ, ինչպէս միջին դարու ալշիմիսք մը իր ատրաշեկ հալոցին մեջ: Օրն ի բուն գրչի մեկ հարվածով կը հարստացներ կամ կը փճացներ այն հեք արարածները, զորս ինք ստեղծած ու կնքած էր Մայր-Հաշիվին ամեն մեկ էջին գլուխը, Ընդհ. Ապրանք, Մնտուկ, և որոնց վրա, ամենահզօր նախախնամութեան մը նման, կը խորխորտար

ի՛նչ կ'ըլլար եթէ այս բոլոր հիացուցիչ գումարները, որոնք իր գրչին տակեն կ'անցնէին շարունակ, մարմին առնէին հանկարծ, շքավորութեան մատնվող սիրահարի մը ընծայելու արժանի կյանք մը շինելու համար:

Ե.

Քարլա-Պաշրի անձուկ ցեխոտ փողոցներեն մեկը. քարուկիք առնելու խիտ ու հոծ շարք մը, կարգով կենցաղ զբար

քոյականներու գիծի մը կամ քով քովի սեղմվող մսկոտ հավերու երամի մը նման. հազիվ հինգ կանգուն լայնքով տուն մը, որ իր երկու քովի պատերուն մեջ ճզմվելուն համար կարծես վե՛ր վե՛ր կ'ելլե շարունակ. բաց դուռնեն՝ կերակուր եփելու հոտ մը կը ծավալի դուրսը, ներսը, բակին մեջ, սանդուխին վրա, որ մութին մեջ կը կորսվի:

Դեմ դեմի երկու սենյակ առաջին հարկը կը կազմեն. այսպես ալ բոլոր մյուս հարկերը. իրական սեֆեր թասի մըն է այս տունը. ու կ'ելլես վեր, հարկ մըն ալ վեր, և ուրիշ հարկ մըն ալ, առանց հաջողելու կատարը հասնիլ. Պ. Փափազյանի «Վերելքն հԱրարատ»ը:

Ամեն սանդուխին վերջանալուն՝ որ սահմանագլուխ մը կը նշանակե, լեզուները, դեմքերը կը փոխվին. հունարենով կը սկսիս՝ գերմաներենե, ֆրանսերենե, տաճկերենե անցնելի հետո հայերենին քով շունչ առնելու համար: Հոս՝ ժեր հելլենուհի մը, հող՝ մանկամարդ հայ հոռմեական. կին մը, ամեն տարիքներ ու ամեն տարազներ, որոնցմե կ'անցնիս անսայթաք, հոն, վերը, Սերվինազի սենյակը մտնելու ջանքով:

Այդ սենյակը պետք է տանիքին անմիջապես տակը գրտնըվի. բայց որքան ալ բարձրանաս երբեք բացարձակ վրստահություն չկա հոս, վրադ դեռ ուրիշ հարկ մը շունենալուդ:

Երկու պատուհաններեն կը տեսնվի թաթափյան Փերայեն քաժնող ձորը, որուն զառիվայրի տուներուն երկարող կարգերը հետզհետե իջնող լայն սանդուխ մը կը ձևացնեն:

[Սերվինազ՝ էրկնեն քաժնված՝ հոս կը բնակի իր ութ տարու տղուն, լևոնին հետ.] Երեսունըհինգի մոտ. կին մըն է, անցյալ գեղեցկությանը գիտակցությունը, արժեքը զգալով հոս, այս պոռուսային մեջ որ Փերա կը կոչվի, հիմա՛ ալ, իր սև սաթի մազերը առատ ու գեղեցիկ են առաջվան պես. հասակը նուրբ, բարեձև մնացած է. Երեսին մորթը կծկած քիչ մը. շրթունքը՝ հեգնության պրկում մը ունի, որ դեմքը կը տգեղցրնե, բայց ակոճաները մաքուր և ամբողջ են. վերջին հիվանդութենեն նիհարցած՝ ուսին տախտակները կը ցցվին դուրս:

Ձարեհին հետ խոսած ատեն կը բացատրե որ չէ կրցած աղեկ մը վրա գալ. պզտիկ օղափոխություն մը, քիչ մը աղեկ գինի, և առջինեն աղեկ միս պիտի կապե, մի'ս, այո', վասն զի, անանկ չէ՞, էրիկ մարդիկ միսե կ'ախորժին:

Կը խոսի խնդալով, կը խոստովանի իր հրապույրներուն պակսիլը, ինչպես հանցանք մը պիտի խոստովաներ ակամա. և արդարացնել կ'ուղե ինքզինքը, պատճառները թվելով, քաշած նեղությունը, գեշ էրիկ մը, հիվանդությունները: Հետո երիտասարդը իսպառ շնուսահատեցնելու համար իր վայելչությանը վերադարձեն, կ'ավելցնեն որ ամեն բան կրնա դարմանվիլ քիչ մը հանգստության երես տեսնելով: Անցյալը ապագային երաշխավորության կը կոչե, երաշխավորություններու ամենեն անհիմնը:

— Ատեն մը, գիտե՞ս, ինչպե՞ս պլըխ պլըխ էի. հիմա շորցա:

Եվ կը ժպտեր տխուր ժպիտով մը որ ալ ավելի կը տգեղցրներ զինքը:

Շուրջը կը նայեր, սեղանին վրա, անկյունները փնտրտութի կ'ելլեր ու կը դառնար երիտասարդին.

— Թյություն շունիմ որ հրամցնեմ:

Քիչ մը վերջը իր կյանքեն կը գանգատեր.

— Աղեկ օրի երես շտեւա. հազար հոգի փնջիս կը պտրտեր, դուն աղեկ գիտես:

Կը շարունակեր, բաղդատություն մը ընելով մտքեն.

— Իմ կեսս շարժողները...

Եվ, հավանական պատասխանի մը առաջքը առնելով,

— Չեմ ըսեր որ ես գեղեցիկ եմ. առա՛ջ՝ ուրիշ խոսք:

Ամեն ոտքի ելլելուն ակնարկ մը կը նետե դեմի հայելիին. սե, հինցած շրջանակով հայելի մը որուն վրա ոսկի քանդակները կեցած են դեռ. մեկ նայվածքով իր մարմնին, կեցվածքին, հադուստին դիմացինին վրա ընելիք տպավորությունը կը հարցնե անոր և շրջագետտին մեկ փոթը կամ մազին մեկ ոլորքը կը շտկե շուտով:

Փողոց ելած ատեն՝ ուշադիր, հետաքրքիր, կը դիտե կիները, որոնք կառքերով կ'անցնին սրարշավ, ժամանակ չձգե-

լով իրեն դատաստանը ամբողջացնելու. անաշուտ արվեստագետի մը պես կը տեսնե, կը ցուցնե ամենուն պակասութիւնը, չքաշվելով բնավ տեսած կատարելութիւններուն վրա ալ հիանալե.

— Սա՛ անցնողը, նայե՛, աղվորիկ է, ըսելիք չունիմ:

Զ.

Սերվինազ կը գիրնար. միս կը կապեր վերջապես, տանտիկնութեան միսը. և երիտասարդը կը շարունակեր գալ, ամբարացած իր տոմարակալութեան պաշտոնին և այս կնոջ համար ունեցած սիրուն մեջ. ամուրի մնացած էր հակառակ իր մորը ջանքերուն, երբեմն գեղեցկութեանը, երբեմն տգեղութեանը համար շկրնալով զատվիլ Սերվինազեն և անոր կյանքին մոտ մնալու սովորութիւնը շկրնալով մեկդի թողուլ, մեկդի թողուլ իր բոլոր հավատքը:

Այս տան մեջ, ուր բոլոր վարձակալները կը ճանշնային զինքը, կու գար ժամերով մնալ. երբեմն վերը կը սպասեր մինակ որպեսզի Սերվինազ վարը խոհանոցին մեջ իր կերակուրի պատրաստութիւնները ավարտե ու գա դեմը նստի. երբեք հետը դուրս չէր ելլեր, վախնալով, որ արատ չբերե անոր անունին:

Վերջերը ա՛լ տունեն էր գրեթե, ազգական մը Սերվինազին համար, որ անոր ներկայութեանը իր սենյակը կը մաքրէր, անկողինը կը շտկեր. երբեմն դեմի սենյակեն դրացուհին կու գար, կաթուղիկ հայուհին, իրենց հետ խոսակցելու, ան ալ ամուսինեն բաժնված կին մը, ավելի մանկամարդ, պզտիկ քույր մը Սերվինազին, և բարեկամ մըն ալ կը բերեր մեկտեղ, ան ալ իր ազգականը անշուշտ:

Սերվինազ կը սկսեր ճանչցվիլ, հյուրեր կու գային. ինքը կը սորվեր Փերայի խոսելու հատուկ շեշտերը, վարվելու եղանակները:

Զարեհ կատակ կ'ըներ այս հյուրերուն վրա. երբեմն կը հարցափորձեր.

— Ո՞վ էր սա առջի օրվան մարդը:

— Ի՞նչ, ա՞տկե ալ կը նախանձիս, ես մնացի մնացի՝
ատանկի՞ն մնացի:

Հետո՛

— Ես մարդու նայելու սի՞րտ ունիմ. ասկե՞ ետքը:

Օր մըն ալ ելավ խորհուրդ հարցնելու Զարեհին:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Պեքյար փողոցը աժան տուն մը կա,
վարձու բռնե՞մ՝ փանսիոնեռ առնելու համար:

Երիտասարդը համակարծիք չէր. այս պզտիկ սենյակեն
գոհ էր ինք, թեև ատեն ատեն արմուկովը՝ ներս մտնողի մը
կամ դուրս ելողի մը զարնվեր մութ սանդուխին վրա:

Վայրկյան մը չէր կասկածեր այն կեղակարծ պարկեշ-
տության երևույթին վրա որ այս տան մեջ կը տիրեր, այս
էրիկնեն զատվող կիներուն, այս երիտասարդ ազգականնե-
րուն ալեվլուկ բարբերուն վրա, որ կը լեցվեին հոն, իր սերեն
դուրս հետաքրքիր ըլլալու պետքը չզգալով բնավ և հավեր-
ժացնելով մեր միամիտ Դ. կարգը:

Է.

Ամառվան իրիկուն մըն է. Մեծ Փողոցին մեջեն կը քալեր
դիտելով վաճառատուններու ապակիներուն պարզած պեր-
ճուկները, հանդարտ ու ստոյիկ, երբոր Կալաթա Սարա-
յի մոտ լեռնը տեսավ, ձեռքը օղիի շիշ մը բռնած, թուղթի
մը փաթթված աղանդերի տեսակներով:

Կեցավ. հարցուց որի՞ տանիլը այդ ամենը. հյուր կար
տունը. հյո՞ւր. ի՞նչ հյուր. օղիի փոքրիկ շիշը կը պատաս-
խաներ իրեն. այս գլուխ գլխի զվարճության պատրաստու-
թյունները՝ փոքրիկ տղուն ձեռքին մեջ՝ պերճախոս ու ահ-
ռելի կը թվին հանկարծ. սթափում մը կ'ունենա. փոքրիկ
մանրամասնություններ որ իր աչքեն կը վրիպեին, հիմա
կուգան հատիկ հատիկ ամբաստանության ահագին զանգ-
ված մը ձևացնելու. իրա՞վ է արդյոք. այո՛, առջի անուղղա-
աղջիկն է այս կինը, այն զոր թաշ վերտիլինի պատուհա-

նեն կը տեսներ, եղրևանիին կապույտներուն մեջեն, և որ հիմա այդ ծառին սիս ապաժաման ծաղկումներով կարթրննար՝ տարիքը առնելուն հետ ուշ մնացողի մը պես՝ ավելի բուռն տենչանքներու կասուարը բարձրանալու մրցումով:

Եվ կը խորհի իր ալ կյանքին, ամուլ, անօգուտ ու աննըպատակ, ամբողջ տառապանքի, սպասումի կյանք մը, որ ընդքարչ գացած է միշտ այդ կնոջ ետևեն, բոլոր պատանությունը ու բոլոր երիտասարդությունը կապված, գամված այս կնոջ խոստմնատու նայվածքին, որոնք այս վայրկյանիս անկե բաժնվելով ո՛րէ հենակետ մը շեն կրնար գտնել:

Իր պասուրանքներուն այս քայքայման մեջ կը զգա, որ Մեծ Փողոցի շենքերը կ'երերան, իր վրա կը փլչին. կառք մը՝ զոր չի տեսներ՝ զինքը խորտակել կը սպառնա. թևեն կը քաշեն. անցորդները այս ապշած դեմքը դիտելով կը զրոսնուն: Սփոնքի խանութին առջև, օղիին շիշը բռնող փոքրիկ տղուն քով կեցած կը խորհի, կը վճռե. պիտի ձգե, պիտի թողու այդ կինը որ այս վայրկյանեն ա՛լ գոյություն չունի իրեն համար. կը չափե իր որոշման առաջ բերելիք սրտահուզությունը ու կ'ուրախանա, հիմա՛, շուտով, լուր մը, մահացու կապարի մը պես անոր ճիշտ սրտին. հասկնա, որ ա՛լ տեղյակ է ամեն անցած դարձածին:

Լևոնին թևեն կը բռնե.

— Ինձի նայե, մամայիդ բարև՝ ըրե ինձմե:

Ու շեշտելով տղուն իր ապսպրած բարևին ահագին նշանակությունը,

— Զմոռնաս հա՛, ինձմե մամայիդ բարև ըրե:

Ա.

Է մվան հայ հոռմեական կին մըն էր, եվրոպացիի մը հետ ամուսնացած. գեղեցիկ, շեմ գիտեր շիտակը. ո՛չ, գեղեցիկ չէր ան, գեթ արվեստագետներուն սահմանած գեղեցկությամբը:

Թուխ դեմքով սևաչվի մը, հոյաշեն կառուցում մը ձրուն լանջքին ու բարձերուն գեղծանող, շոայլվող կարկանդակը պակասություն մը պիտի ձևացնեին եթե հասակին բարձրությունը չըլլար:

Հոն՝ ուր իր մասնավոր պշրանքը կը դներ այս կինը, իր ոտքերն էին, միշտ նոր պոքերու մեջ ամփոփված ոտքեր որոնց նրբավարտ մատներուն ծայրերեն մինչև սրունքին դնողուց միսը բարձրացող ու գրկող նուրբ կաշին երևան կը հաներ ան, անպատկառ հրճվանքով մը, փողոցի փողին կամ ցիխեն շաղտոտելու համար, պետք եղածեն ավելի վեր՝ շատ ավելի վեր հանգրիճելով իր շրջագգեստը:

Այս ոտքերը բանաստեղծներուն երգած փոքրիկ ու մանկական խաղալիկները չէին. այլ իր մարմնեղ ու հասուն կնոջ — ըսի՛ միթե, որ երեսունը անցուկ էր անիկա — համեմատություններուն կը պատշաճեին, իրենց գիծերուն

զմայլելի ներդաշնակությանը մեջ միայն հայտնելով իրենց ուրույնութիւնը:

Էմմային դեմքը վերլուծող մը, այն հատուկ գիտության կանոններուն համեմատ որոնցմով կ'ըսեն թե մարդկային հոգւոյն մինչև խորը կը թափանցեն, վախեն պիտի կենար. այնքան պակուցիչ ու ահավոր բան մը պիտի գտներ այս անմեղ ու մասնկունակ երեսին վրա:

Աղջիկ ատենը Օրթագյուղի մեջ շատ տեսած էի զինքը. հիմա, շատ մը տարիներ անցնելէն վերջը, երբեմն Փերայի Շիտակ ճամփուն վրա կը հանդիպեի իրեն. ամառները Քարապիա կամ Փրինքիփոյի մեջ ուր կու գար միշտ էրկանը հետ. կը տեսնվեր և աներևոյթ կ'ըլլար իսկույն:

Էմմա անոնցմե չէր որ ամիսներով տեղ մը կը կենան, այնպես որ զինքը տեսնելու ստուգութիւնը ունենաս: Այլ այն վաղակորույս և ճիշտ ատոր համար փնտրված հետաքրքրող ու երբեք չգոհացնող կնոջական տեսիլքներեն մեկն էր որոնց էրիկ մարդիկ անձկաբեկ կը սպասեն: Հորիզոնին վրա անակընկալ կերպով ծագող ու անհետացող լույսերեն մեկը՝ որոնց շավիղը իր Վեռիե մը, աշխարհիս բոլոր անհունական հաշիվները մեկտեղ բերելով, չէ կրցած դեռ ճշտել: >

Ես որ դիմագուշակ հարցուկի հովեր կ'առնեմ երբեմն, ամեն հեղ իրեն հանդիպելուս կը ջանայի, ինքնիրենս, իր գոյության առեղծվածը, իր աղիտաբեր արարածի կյանքին ալքերը պրպտել: Տեղ մը իրեն հանդիպելու, հետը տեսնվելու համար հնարք մը շտեղծած դեռ, կը ձգեր կ'երթար ան, կարծես շատ իսկ սեպելով, իր վրա հիացողներուն համար, իր տեսքին քանի մի ժամվան վայելքը:

Բ.

Էմման ամուսնացած էր, շատ երիտասարդ ամուսնացած, քանի որ իր զավկըներուն էն մեծը հազիվ տասերեք տարեկան կար հիմա, թխադեմ տղա մը, ճիշտ մորը աչքերով: Իր ամուսնության պատմութիւնը հետաքրքրական ու

մասնավոր բան մը շուներ: Աղվորությանը համար միայն առեր էր զինքը էրիկը, նիհար ու հիվանդկախ մարդ մը, ժանգոտած պղինձի դեմքով, որ շհափրացող ցանկության մը վայելքը փնտրած էր միայն այս ամուսնության մեջ: Էմմա, իրր ճշմարիտ հայ հոռմեական աղջիկ մը, եվրոպացիի մը հետ ամուսնանալովը իր և իր ընտանիքին բաղձանքներուն կատարը հասած էր:

Ճշմարիտ սիրով մը կապված էր էրկանը հետ, տարիներով ու անձնվիրությամբ խնամելով զայն գթության քրոջ մը պես, առանց տրտնջալու և ուղիղ բանի քիչ մը անհամաձայն թվող այս հավատարմության հարուցած ընդհանուր զարմանքին վրա գվարճանալով:

Շատոնց ըսեր էին բժիշկները որ էրիկը երկար շապրիր, մինչդեռ մարդը հաճույք կը զգար ի դերև հանելով այս գուշակությունները ու իր հեք ոսկորներուն կմախածև շենքը, իր կանչըցած երեսը պտտցնելով կնոջը պարարտ հրապույրներուն քովը:

Ո՛չ վեճ և ոչ կռիվ իրենց մեջը, ինչ որ քիչ զարմանք պատճառած չէր իրենց բարեկամներուն, որոնք, ամեն բարեկամներու պես, գայթակղություններու ակնկալությամբը կ'ապրին: Անակնկալ համերաշխությունը այս ամուսին՝ զըրկանքի պես բան մը կ'ըլլար անոնց որ ամուսնության հաջորդ օրվան համար գժտում, երկպառակություն նախատեսեր էին:

Եվ անոնք որ ջանացեր էին իր հոմանիները ըլլալ, հիմա մեկիկ մեկիկ քաշվեր էին, շծածկելով իրենց զայրույթը:

Մեկը միայն համառոր ու գամվեր էր անոր հրապույրներուն:

Օրթագյուղի իմ դպրոցական ընկերներես էր, ան ալ հեռվանց ծանոթ մը էմմային, հիմա երեսունի մոտ, բայց դուրահավատ ու միամիտ սրտով տղա մը, որուն հոգվույն ազնիվ մետաղը իր նոր թափծուի փայլին մեջն էր տակալվին և զոր ձախորդությանց շունչը չէր եկած նսեմացնել:

Մաքուր հագված, առանց սեթևեթի սակայն, միշտ կարդալու գիրք մը բռնած ձեռքը, ընթերցումը ըլլալով իր մե-

ծագույն դրադմունքը, ճերմակ թաշկինակովը՝ իր կարճատեսի ակնոցը մաքրելու գրադած շարունակ:

Ամեն աղմուկե, չափազանցութենն հետացող իր կյանքը՝ իրավամբ մեզ ամենուս օրինակ ցուցուցած էին միշտ: Երկրաչափական ձևերու ճշտությամբը կաղմված էր իր գոյությունը: Հորը մորը մեկ հատիկը, աչքերնուն լույսն ու պարծանքն էր. զինքը ամուսնացնելու կարոտեն գատ իր ծնողքը մտմտուք շունեին: Նշանավության պղտիկ խոսքեր զուրցվելու վրա էին իրենց պրացիներեն մեկուն աղջկան համար որուն տունը շատ կ'երթար ինքր:

Պանքային մեջ, ուր լեցուն ամսականով պաշտոն մը ունեք, իր մեծերը կը սիրեին անոր հավատարիմ ու աշխատասեր բնավորությունը. մեծ ապագա մը վերապահված էր իրեն, գրեթե խոստացված:

Դպրոցեն դուրս՝ միշտ բարեկամ, մանավանդ թե մտերիմ մնացեր էինք, ինչ որ շատ շի պատահիր. կ'ըլլար սակայն որ ամիսներով, երբեմն տարի մը իրար շտեսնեինք, բայց առջի հեղ իրար գտնելնուս, փոխադարձ քաղվածքը կ'ընեինք իրարմէ հետու անցուցած օրերնուս, մեր ուրախություններուն և մանավանդ մեր հուսախարություններուն, առանց անտեղի հպարտությամբ մը իրարմէ բան պահելու. և այս խոստովանություններով մեր ընդհատված մտերմությունը ա'լ ավելի կ'ամրանար: Չէր հավնեք ան իմ ապրելու եղանակիս ու խրատելու կ'ելլեք զիս.

— Երջանկությունը՝ երջանկություն շփնտրելուն մեջն է, կ'ըսեք ինձի, երբեմն:

Եվ իր անդորր կյանքը նետելով երեսիս, իր ըսածը կը հաստատեր:

Գ.

Ինձի համար, քուր զինքը ճանչցողներուն համար, ամենեն ապշեցուցիչ անակնկալը ևղավ էմմային համար ունեցած իր տարփանքին գայթակղությունը: Դիտեի թիչ մը այս

կնոջ համար ունեցած իր համակրությունը, բայց այս վերջավորությունը մտքես չէի անցրներ բնավ:

Ուսկի՞ց ուր այս անփորձ ու միամիտ երիտասարդը կըրցեր էր էմմային պես կնկան մը սիրտը գրավել. ի՞նչպես մանավանդ, ինքը՝ հանրային կարծիքին այնքան ուշադիր մը, պայմանադրական բարոյականեն մազի շափ շեղող մը՝ ոտքի հարվածով մը մեկդի ըրեր էր իր ծնած օրէն զինքը մեծցնող, շորս դիեն պաշարող կյանքի կարգն ու սարքը, ընտանեկան ավանդությունները, ատոնց բոլորին վրա ելեր նստեր էր, ամուսնացած ու զավկի տեղ կին մը առևանգելու ու անոր հետ ապրելու շափ առաջ երթալու համար:

Երբոր այս լուրը առի, վեղարը ու սքեմը նետող վանականի մը նմանցուցի զինքը, այնքա՛ն ավելի հոխորտ իր ըմբոստությանը մեջ՝ որքան խստակրոն եղած էր իր հավատքի ժամերուն:

Բնություններ կան որոնք ջուրին թույլ ու մեղկ հնազանգության երևույթը կ'ընծայեն. բայց ջուրին կաթիլներուն միօրինակ ու անփոփոխ աշխատությունը լռելյայն կը կատարեն անոնք, մեղմիվ, հեշտորեն մաշեցնելով զիրենք շրջապատող քարերը ու ժայռերը և ծակ մը, անցք մը բացվելուն՝ հեղեղի մը պես դուրս կը թափին:

Այս երիտասարդինը այդ կարգէն էր ահա. ինքնիրենս այս խորհրդածությունները բրի միայն: Այս առևանգությունը սակայն ընդհանուր խոսակցության նյութը եղավ. կինները իրենց մազձոտ շարախոսությունները դուրս թափեցին. այս կնոջ՝ էրկանը դեմ ցուցուցած անհավատարմությունը քարկոծեցին. զինքը ձեռքն ձեռք հափշտակել ուզող էրիկ մարդոց ճաշակին վրա ալ շատ մը խնդացին. գոնե գեղեցիկ կի՞ն մը ըլլար անիկա. սե ու նվազու՞ն աչքեր ունե՞ր ան. ո՞վ սե աչք շունի Պոլոս մեջ. իր միտք ազգությունը, իր արդուզարդին շքեղությունը, ատոնք էին բոլոր հրապույրները, որոնց առջև ահա մարդիկ կանգ կ'առնեին:

Երիտասարդին մասին էրիկ մարդոց դատավճիռը նվազ խիստ չէր: Հանրային կարծիքը այն ատեն մանավանդ կ'որոտա ու շանթեր կը տեղա երբոր իր ամենեն խաբխալ ու

կեղծիքով միայն ոտքի վրա կեցող սկզբունքներեն մեկուն դեմ է մեղանշումը:

Իմ բարեկամս, մեկ օրեն մյուսը, ամենեն անշնորհ ու անառակ երիտասարդի հռչակը ստացավ. իր անհատական կյանքը քրքրվեցաւ ծայրե ծայր ու լեցուն գտնվեցավ արատներով:

Պանքային մեջ անգամ իր խղճամիտ պաշտոնյայի դիրքը կորսնցուց. հառաջդիմութեան հույսերը մարեցան և մտերմական բարևները գլխու հարևանցի շարժումներու փոխվեցան:

Քես առիթ շունեցա զինքը տեսնելու բոլոր այն ամառը. իմացա սակայն որ իր ծնողքեն զատվելեն վերջը էմմայի հետ միջոց մը Յագաճըգի կողմերը գացեր էր. հետո, տեղի տալով իր սիրած կնոջ հարափոփոխ պահանջումներուն, վերսկսեր էր անոր հետ աստանդական կյանք մը գյուղագնացութեան, ութ օր հոս՝ հինգ օր հոն և այսպես մինչև աշունը պատելե վերջ Փերա եկեր էին ձմեռը անցընելու X

Դ.

Օր մը, բնավ մտքես չանցած մեկ վայրկյանիս, գրասենյակես ներս մտավ ան. տիրաբար, շապասելով գրագրիս հրամցնելուն, երկար ճամփու մը հոգնութենեն պարտասած մեկու մը պես աթոռի մը մեջ ինկավ. հետո՝ դեռ ինծի բան մը չըսած՝ խահվե մը ապսպրեց ինքզինքին և սիկառեթ մը վառեց:

— Քենե ուրիշ մեկը չունիմ իմ սիրտս բանալիք, ըսավ ինծի դողդոջուն ձայնով մը. այն վայրկյանին ուր ամեն ինչ կ'երերա ու փլշելու մոտ կ'երևա շուրջս, անխախտ՝ քու բարեկամութիւնդ միայն կը տեսնեմ ու քեզի կ'ապավինիմ:

Այս ձայնը զարմացուց զիս. երեսը նայեցա աղեկ մը. որքա՛ն փոփոխութիւն. քանի մը ամսւլան մեջ նիհարեցեր ու վատեր էր. տենդի կարմրութիւնը իր այտերը կը շառագուներ:

— Ինծի պատահածները հարկավ գիտես, շարունակեց անհկա, ատեն չկա որ երկար բարակ պատմեմ քեզի զանոնք: Էմման էրկընեն զատվեցավ, այր ու կնոջ մեջ փոխադարձ հոժարութեան գործ մը եղավ ասիկա, իրենց ամուսնութեանը պես. իրենց շահերը, իրավունքները, ամեն ինչ ճշտած, որոշած են. զավկընները իրենց հորը քով կը մնան ու մայրը իրավունք ունի ուզած օրը զանոնք տեսնելու առանձին: Դատարան մը ասկե աղեկ չպիտի վճռեր:

Ուրեմն իմ բաղձանքիս լրումին մեջն եմ հիմա. ասո՞ր համար արդոք աշխարհիս ամենեն ապերջանիկ մարդն եմ: Ի՞նչ տա՛րօրինակ սեր է իմինս որուն վայելքը զրկանքին շափ կը տառապեցնեն:

Ահավասիկ բոլոր խնդիրը:

Էմման իմս է, իմս բոլորովին, բայց զայն կորսնցնելու վախն է որ ամեն վայրկյան կը պաշարե գիս:

Եթե օր մը ձգե գիս երթա՞, աստվա՞ծ իմ: Այս ահուդդ զին մեջ ո՛չ գիշեր, ո՛չ ցերեկ ունիմ ես. քաջառողջ մարդիկ կան որոնք թոքախտ ըլլալու սարսափով իրենց կյանքը կը դառնացնեն. ես անոնցմե՞ եմ արդոք, թե ոչ նախազգացում մը, մերձավոր կորուստին նախազգացումն է որ զիս կը խռովե: Ծշմարտութեան ասիկա ավելի մոտ է. երջանկութեանս այնքա՞ն մեծ է, այնքա՞ն անհավատալի, որ վայրկյաններ կան ուր անոր ստուգութեան վրա կը սկսիմ տա՛րակուսիլ: Քնաշրջիկի մը պես կ'անցնիմ կյանքին մեջեն, երազաշեն աշխարհի մը շրջանը ընելով, որչա՞փ օրվան մեջ... և ե՞րբ պիտի ըլլա զարթնումը:

Տեսնելով իմ անհամբերութեանս այս անկապ ու անհարիր խոսքերուն դեմ,

— Երջանկութենե երես առած մեկը շեմ, ավելցուց բարեկամս, մեկը անոնցմե որոնք իրենց եզական բախտավորութեանը ուրիշի մը վկայութեամբը հաստատելու հաճույքին համար՝ անոր կը պատմեն զայն՝ հատկապես խել մը դժգոհանքի պատճառներու մեջ պարուրելով:

Ո՛չ. ես իրական անձկութեան մը մատնված եմ, վախի մեջ թե ուրիշ մը էմման ձեռքես պիտի հափշտակե: Ո՞վ է

այդ մյուսը, մեջտեղ ելած է արդեն, թե երևան պիտի ելլե, մութ հարցեր ինծի համար. բայց այդ մյուսը կա. կասկած չունիմ ատոր նկատմամբ: Գիտե՞ս, երբեմն սենյակիդ մեջ գիրք մը կարդացած պահուդ, կամ պատուհանն փողոցը դիտած մեկ վայրկյանիդ, առանց ոտնաձայն մը լսած ըլլալու կը զգաս իսկույն որ մեկը ներս մտած է. շեռ տեսած դեռ զինքը, բայց ապահով ես, ստուգությունը ունիս որ գլուխդ վեր առնելուդ գիրքիդ վրայն, կամ ետիդ դարձնելուդ, մարգը պիտի տեսնես, և իրոք զայն կը տեսնես ալ: Ես ալ ատոր պես՝ իմ երջանկութեանս մեջ ոտք կոխող ինչ ուրիշի մը գութութեան ահաւոր ստուգությունը ունիմ: Ի՞նչ կ'ըսես դուն ատոր:

Այս հարցումին վրա նոր սիկառեթ մը վառեց անիկա:

Ե,

— Դուն նախ պատմե ինծի, ի՞նչպես ճանչցար, ի՞նչպէս ձեռք ձգեցիր այս կինը, պատասխանեցի իրեն. միայն մտմտութեանդ ըսելու եկար հոս. ի՞նչպէս և ինչո՞ւ կը սիրես զինքը. ես որ երբեք սիրած չեմ, հետաքրքիր եմ ատոր:

— Սիրեցի զինքը անոր համար գուցե որ հազարումեկ պատճառ ունեի շիրիլու համար. այո՛, հազարումեկ. իմ կյանքս, իմ սկզբունքներս. իմ ընտանեկան վիճակս, ասոնք բոլորը մեկ կողմն, այս կնոջ բոլոր կյանքը մյուսն, իրեն մոտենալն անգամ կ'արգիլեին ինծի:

Փրկիչփոյի մեջ հանդիպեցա անոր, միևնույն պանդոկը գտնվեցանք դիպվածով, ու դրացի իրարու Պզտիկուց գիտեթ էմման, բայց բոլորովին մոռցեր էի զինքը. ո՞րչափ գեղեցկացեր էր մեծնալով: Առջի տեսած վայրկյանես ամենն թուան տպավորությունը ըրավ վրաս:

Իրիկունը, ճաշն ելլելուս, — անիկա էրկանք ու տղոցը հետ մասնավոր սեղանի մը վրա կ'ընէր ճաշը, — պարտեզին մեջ միևակր կը պտտեր. վարանոտ քալվածք մը ունէր, որ ձեռքի անգիտակից շարժումով, որ վարժութիւնն եղած է ա՛լ

իրեն համար, իր սանտրած մագերուն կարգեն կանոնեն փախչելով ճակտին վրա իյնող պզտիկ գանգուրները կը շտկեր:

Մինակը ծառերուն տակ շրջագայած ատեն անթափամբցի խորհուրդներու մեջ ընկղմած կը թվեր. տրտմության բողբ մը, այն ամառ գիշերին ստվերներուն պես թափանցիկ, ոտքեն գլուխը կը պարուրեր այս աղվոր կինը. ինչո՞ւ համար տխուր էր արդյոք. ինքնիրենս ըրի այս հարցումը. քովես անցնելուն՝ մեր նայվածքները իրարու հանդիպեցան. կարծեմ թե բացահայտ զմայլանք մը կարդաց իմինիս մեջ. ուէ զարմանք կամ ուրախություն չցուցուց ասոր փոխարեն՝ միայն հանդարտ ուշադրությամբ մը և առանց քաշվելու ինքն ալ զիս դիտեց. անկե վերջը՝ ամեն անգամ իրարու պատահելուս՝ այս նայվածքը շպակսեցուց վրայես, անթարթ կեքպով սեեռած ու տրտում նայվածք մը, մինչև սրտիս խորք իջնելու ակներև մտադրությամբ:

Ես՝ ներսես՝ այս անտեղի սիրույն հետևանքները կը հաշվեի ու իմ բողբ արիությանս կոշում կ'ընեի ազատելու համար անոր հմայքեն. անիկա, կարծես զգալով խուլ պայքաբք որ կը մղվեր հոգվույս մեջ, ա՛լ ավելի լուռ պշրանքով կը սեեռեր իր նայվածքը վրաս, մարելու մոտ կանթեղի մը մեջ յուղ թափելու պես:

Այս եղավ մեր սիրույն սկիզբը: Էրիկը սակայն հիվանդ էր միշտ. կանոնավոր կերպով շարթվան մեջ օր մը կամ երկուք իր սենյակը մնալու ստիպված էր ցավին սաստկացած միջոցին և իր կինը քովը կը հսկեր, թողլով իր զավակները սպասավորի մը հսկողությանս:

Զէի սիրեր այդ մարդը:

Աննկարագիթ, անպատկառ ու ամեն բան հեզնոզ մարդացմե մեկն էր, որոնց առջև ամեն ընկալլալ կանոններ միամըտություններ կը համարվին:

Լուսնի գիշեր մը որոշվեցավ որ պանդոկին բոլոր հյուսիս կղզիին շրջանը ընենք: Ոմանք կառքով՝ ոմանք էջ հեծած ճամփա ելան:

Փրինքիփոն զինքը շրջապատող կապույտ ծովին վրա կը

ցուացներ իր սաղարթախիտ ըլուրները, իր վիլլաներուն գույնզգույն երեսները, իր պարտեզներուն երփնագեղ կանանշուքյունները: Ու անհուն հայելիին մեջ որ այս աննման կապույտն կը ձևանար, այս բոլորը կը դողար, կը սարսուռք ալյակի մը վեհերոտ տատանումին հետ:

Աջեն ու ձախեն բարձրացող երգերու ժխորովը Տիասքելո հասանք: Հոս լուսինը իր բոլոր պայծառությամբ կ'ողողեր պզտիկ սարահարթը. Փենտիքի եզերքեն՝ ուրկե կը բարձրանար, աննշմարելի վերելքով մը, ադամանդի կոտորտութենով հարդարված լուսեղեն պողոտա մը ծովուն վրա կ'երկննար, կը փալփէր, կը լայննար, կը նեղնար շարունակ:

Բազմության մեջ տեսա էմման որ վար իջած կառքեն, երիսթոս տանող մեծ ճամփուն կողմը կ'երթար մինակը. այս ժամուն բոլորովին ամայի էր այդ տեղը, նոճիներուն շուքովը պատսպարված:

Գիտես որ ձեռներեց մեկը շեմ ես, բայց ութ օրն ի վեր այս կինը այնքա՛ն լուռ պշրանքով պաշարեր էր հոգիս, որ իրեն հետ խոսելու փափագին դիմադրելու անկարող էի ա՛լ:

Հող, այդ ճամփուն վրա, զոր կարծես ինքն ալ հարմարագույն վայրը դատեր էր, խոսեցա հետը առջի անգամ:

Սև մետաքսե ֆոլսած մը ունեք, այս օրվան պես միտքս է, և վեր ժողված ճերմակ պատմուճանին ժլուքեն տանքելներու եռեկիը ու փրփուրը դուրս կը ժայթքեր: Ինքը կ'ունկրնդրեր ինձի՝ շարունակելով ժողվրտուքը իր ճակտին անհնազանդ մագերուն, մատը բերնին դնելով երբեմն, խոհեմություն պատվիրելու դիրքով, բայց որոշ ու մեկին պատասխան մը չտալով երբեք:

Այսպես իր վրդովիչ կնկան դերին մեջ էր զոր Սենքիևիչ, իրավամբ, Բիզայի աշտարակին կը նմանցնե, ծռելով միշտ՝ բայց շիջնալով բնավ:

Իր ձեռքը զոր համբույրներով ծածկեր էի, քաշեց հանկարծ ուժով. մեր կողմը եկող ոտնաձայն մը լսեր էր. վայրկյան մը սպասելիս ետքը մեր վախը ի դերե ելավ. վարեն՝ միայն երգի եղանակներ կը հասնեին մեզի:

Հոս, անտառին խորը, գիշերը իր վճիռ անդորրությանը

մեջ շքեղ էր, բյուրեղի մը շինչ պայծառութիւնը հագցնելով
ամեն առարկաներուն:

Սառերու երկար շարքը՝ իրենց պոչերուն վրա հանկարծ
կանգնած անհամար օձերու բանակ մը կը պատկերացնէր,
խայտարղետ շապիկներով վիշապներ, մեր սերը, մեր երջան-
կութիւնը դիտող նախանձոտ աշքերու պես, պաշարելով մեզ
չորս դիմն: Գետինը ծածկող տերևներուն խշրտութեն զատ
աշինչ կը խոսվեր մեր կարճատև առանձնութիւնը:

Էմման ինքը սթափեցուց զիս ըսելով.

— Դառնա՛նք:

Շաղթի, վաղահաղթի ու մյուս օրերը էմման իր էրկանը
հետ ա՛յ ազնիւ սիրով, ա՛յ ազնիւ մտերիմ և ինծի դեմ ազնիւ
անտարբեր ու սառն գտնվեցա՛մ:

Հնարք մըն էր առ՝ էրկանը կասկածները շարժեցնելու
համար:]

Զ.

Գիտե՞ս թե ինչ ծանր գոհացութիւններու պարտազորեց
զիս այս սերը: Եթէ ոչ պատճառ, գեթ խղճմտանքի դեմ շատ
մը մեղանշումներու առաջնորդեց զիս. ոչ որ ինն ազնիւ խրս-
տությամբ կը դատե իմ արարքս. ծնողքս՝ որոնց բոլոր հա-
մոզումները, ակնկալութիւնները, շոյած երազները ոտնա-
կոխ կ'ընէի. այն սիրուն աղչիկը՝ որուն սիրտը վաստկեր էի
այնքան անարժանությամբ և որ քիչ մնաց նշանածս պիտի
ըլլար. ասուց լուս կշտամբանքը կը զգայի սրտիս մեջ.
ամուսնացած, զազկրներու տեր կի՛ն մը հրապուրելու ձեռ-
նարկը ոչ նվազ անարգ ու անարժան գործ մը կ'երևար ին-
ծի. ու այս ամենը կոխելով անցնելով, ա՛յ ազնիւ ու՛ժով
կապված կը զգայի ինքզինքս էմմային հետ, իմ բոլոր հան-
ցանքիս մեծությամբը կապված:

Էմման ինքը զիս ընդունէր էր նախ անոր համար որ իմ
ցուցուցած անսահման սիրույս պես սեր մը տեսած չունէր.
հետո, գեղեցիկ կի՛ն մը միշտ պետք ունի որ մեկը իր գեղեց-
կութիւնը երեսին ըսէ. հո՞՞մանին տեսակ մը խոսուն հայելի

է, կանանց արդուզարդի սպասին մասը կազմող: Շատ վերջ
միայն, կարծեմ, ինք ալ փոխադարձ համակրութիւն մը
զգաց ինծի համար: Այդ միշտցին էր որ հանկարծ, ինքնա-
բերաբար, շատոնց որոշված վճուված բանի մը պես, հայտ-
նեց ինծի թե պատրաստ է գատվելու իր էրկընեն՝ ինծի հետ
տարելու համար: Էմմային այս արիութիւնը բոլորովին զիս
կապեց իրեն. ահա թե ինչո՞ւ ես ալ իմ ծեր հայրս ու մայրս
թողուցի:

Անկեղծութիւնը կը մեծարեմ նույնիսկ եթե հանցանքի մը
մեջ ի հանդես կուգա: Չեմ սիրեր մանվածապատ ձևերը որոնց
ռակ Մեղքը կը պահվըտի ու կը շարունակե Առաքինութեան
հատուկ մրցանակները քաղելու: Ըսողներ կան որ բարոյականի
կեղծիքն ալ բարոյական մըն է. ես այս բանաձևը գարշելի կը
համարեմ: Բոլոր խնդիրը իր ըրածին պատասխանատվութիւնը
ընդունելու և շքնդունելու վրան է: Մեկը՝ թողլով ամուսնական
հարկը, ինքզինքը չի պաշտպաներ այն հարվածներն որոնց
արժանի՝ է թե ոչ, շեմ գիտեր, բայց որոնց ապահովապես
չ'ենթարկվի: Մյուսը՝ դիմածածուկ կինը՝ պարկեշտ ամուսնի
պատրվակը երեսին վրա, բարեններու ու մեծարանքներու
և մաքուր կնոջ տիտղոսի կողոպտումին մեջ կը զայրաց-
նե՛ն զիս: 7

Ու դառնալով իր մտատանջութեանը, բարեկամս ա-
վելցուց:

— Ըսի որ հիմա Էմմային սիրտը կորսնցնելի գատ ունէ
վախ շսպառնար ինծի, մտացածին սարսափ որ հիվանդ երևա-
կայութեանս ծնո՞ւնդն է. այսպես չէ սակայն, ես այն հա-
զարումեկ շնչին նշաններուն անձկութեամբ կը հետևիմ, որոնք
մտտալուտ կը ցուցնեն ասիկա: Նախ Էմման մտամոլոր ու
չգարած բան մը ունի. շատ հեղ խոսակցութեան մեջ մտրով
բացակա է ու հագիվ հազ մեկ խոսքը կրկնելու կ'ուշաբերի:
Գեշ նշան. հետո իր արդուզարդին միշտ խնամոտ, հիմա մա-
նավանգ ծայրահեղ մարմնապաշտութեամբ մը իր բնական
շնորհներուն ուշադրութիւն կ'ընե. ավելի գեշ նշան. ինծի հետ՝
իբ սովորութեան հակառակ՝ քծնող ու ներողութիւն խնդրելու
պես ձևեր մը ունի միշտ. ասոնք լիովին կ'ապացուցանեն ինծի

ներկայութիւնը այն մյուսին որ ինն երջանկութիւնս կը հա-
փըշտակե:

Կը խորհիմ մանավանդ որ էմման՝ ինծի համար իր էրիկը,
ձգելեն վերջը՝ կարող է գիտ ալ, ուրիշի մը սիրույն, ձգել: Բող
ձգե գիտ. բայց պիտի գտնվի՞ մեկը որ ինծի պես ու ինծի շահի
գիտնա սիրել զինքը. դյուրին ու դժվարին բան միանգամայն
անիկա ինծի համար միայն գեղեցիկ կինը շէր որուն կը տե-
շան, այլ մարմնացումը ամեն մարդկային երազներու, կը
հասկնա՞ս: Ո՞վ ինն գատ այս ըմբռնումով պիտի ծնրագրե իր
առջև. ռամիկ հեթանոսներն էին միայն որ ատենով կուսփրջ
կը պաշտեին իբրև նյութ. մյուսները երկրպագած են անոր
միայն՝ իբրև խորհրդանշանը գերագույն զորութեան մը: Այս-
պես ալ ես էմմային դեմը:

է.

Ես սրտապնդեցի հեք տղան. իր խանգարած երեակայու-
թիւնը հանդարտեցուցի:

— Որովհետև էմման ատեն ատեն մտմտութիւններ ունի եզեր՝
չի հետևիր ատկե որ անպատճառ նոր հոմանի մը ունեցած
ըլլա. քեզի համար իր ըրած զոհողութիւնները ամեն տարու-
կույս վանելու շափ մեծ բաներ են. անխելութիւն է ուրեմն
միտքդ շարշարել անզո ոսոխի մը կսկիծովը. բայց այդ վի-
ճակդ էապես երջանկութեան հատուկ վիճակն է, այն է՝ շկա-
բենալ անխառն վայելել զայն: Սիրե՛ էմմադ և ուրիշին վրա
մի՛ խորհիր: Մի՛ խորհիր մյուսին վրա:

Համոզվեցա՞վ քիչ մը. հետո,

— Երատ մը կ'ուզեմ քենն, քանի որ հատկապես ատար-
համար եկա գործի օր մը այսպես ժամերդ գրավել. կ'ուզեմ
այս կասկածի մթնոլորտն դուրս ելլել, և եթե կարելի է հաս-
կընալ իմ ենթադրութիւններու անճիշտ ըլլալը:

— Երատը, պատասխանեցի իրեն. հարցումիդ մեջն էջ
գժվար բան մը չէ էմմային պես կնոջ մը ուր նրթալ գալը հաս-
կընալ:

Զկեցա՞վ ալ քովս. ձեռքս թոթվեց ու գնաց: Տասնըհինգ օր

հազիվ անցեր էր, իրիկվան մը դեմ եկավ նորեն. բերանը կղպպած էր:

— Ի՞նչ կա, ի՞նչ ունիս նորեն:

Ան ատեն խորունկ ու ցած ձայնով կամաց կամաց սկսավ պատմել.

— Քանի մը օր շարունակ լրտեսեցի զինքը. էմման շաբաթը երկու անգամ առնվազն զավակները տեսնելու կ'երթար էրկանը տունը ու ժամերով կը մնար հոն. բան մը չկար ստգտանելի այս վարմունքին մեջ: Ատկե դուրս՝ պզտիկ գնումներուն համար՝ Փերայի վաճառատունները կը մտնեի, ու ոչինչ ատոնցմե զատ. իր կյանքը հստակ կանոնավորությամբ կը ճշտվեր և խիստ մոտ էի հիվանդոտ երեակայությանս վրա ծի-
տաղելու, երբոր շաբաթ մը առաջ տեսա էմման իր տղոցը տունեն դուրս ելլելուն. տժգույն այտերը կարմրած ու երեսին վրա այն շեմ գիտեր ինչ արտահայտությունը կար որ հանցավոր կիներ կը մատնե:

Կասկած մը, փայլակի մը արագությամբ, անդամ մտքիս մեջն. թերևս հոս, այս տանը մեջ, ուր էրիկը բացուկա էր ջերեկ ատեն, կը տեսակցեր իր սիրած մարդուն հետ. սպասավորները որ վերջապես իր առջի ծառաներն էին, կրնային չբամի համար աչք գոցել եղածին:

Այսօր, երկու ժամ կա, էմման նորեն գնաց հոն. ես որոշումս տվեր էի արդեն: Քիչ մը ատեն անցնելի վերջը դուռը զարկի. սպասավոր մը դիմավորեց զիս. պատրվակ մը պետք էր այս տան մեջ մուտքս արդարացնելու համար. տանտիրոջ անունը տվի:

— Վերն է, պատասխանեց սպասավորը. իմաց տամ:

Ապշեցա. էրիկը տո՛ւնն էր այս ժամուն. հետո սանդուխ-
յերեն վեր նետվեցա. սպասավորը հազիվ ետևես կրնար հաս-
նիլ. իզուր ցանալով խոսք հասկցնել ինձի, կեցնել զիս: Ոչ ոք
կար տան մեջ. միայն, էն վերի հարկը ուր հասեր էի ահա,
ննդասենյակի մը կիսաբաց դուռնեն անուշ ձայն մը, էմմային
ձայնը. ականջիս դպավ, ու զգուշությամբ մոտենալով կրցա
որոշ կերպով տեսնել զինքը իր ամուսնին թևերուն մեջ մարմ-
նակործան:

Ա.

Մարգ մը, որուն երեսը երբեք չէինք տեսած, խավարի մեջ ապրող դիվային էակ մը. գոյութիւն ունե՞ր իրոք, թե առասպել մըն էր որ բերնե բերան կրկնվելով, տարածվելով՝ վերջնական ձև ու վավերացում կը ստանա, իրողութեան կարգ կ'անցնի:

Գող Մըն էր Զարուղըն մեր գեղին մեջ. (ո՛չ այն ուամիկ գողը որ կը բռնվի շարունակ, կը ծաղրվի ու բանտերու մեջ կը փճանա) ոչ ալ այն ահարկու ավազակը որուն գողոնին արյուն կը խառնվի ատեն ատեն:

Իր մեծ արժանիքը ճարպիկութեանը մեջ էր. օդի պեմանոսը, ոգիի մը պես աներևույթ, տեղ մը չէ ու ամեն տեղ է միանգամայն:

Ամենն ավելի ամուր փակված դուռը, ամենն բարձր պատը՝ մտնելի չեն արգիլել զինքը. բանալիին ծակն, տախտակներուն ճեղքերն ներս կը սպրդի կարծես, անշշուկ ըստվերի մը պես:

Ամեն բան գիտե, ամեն խոսք կը լսե ու դռնփակ նիստերը իրեն համար չեն. իրեն համար պատրաստված ծուղակներուն մեջն հաջողութեամբ դուրս կ'ելլե միշտ, վարպետ ձեռնածուի

մը պես զարմանքի մեջ թողլով զինքը բռնելու պատրաստվող միամիտները:

Երեսը շիտակ տեսնող չկար. բայց կը պատմվեր — ա՛վ, կամ ի՞նչպես, չեմ գիտեր — թե երիտասարդ մըն էր այժ տղան, նկնահասակ, թխադեմ ու վատույժ տղա մը. երկաթագործի քով աշկերտութենե եկած էր ու կղպանքներու արվեստը պետք եղածեն ավելի սորված էր:

Հիմա արվեստասերի մը պես կ'ապրեր, գողնալով թալլելով շարունակ, ավելի սնապարծութենե քան թե իրական շարութենե մղված: Կը բավեր որ իր ճարտարութեան փորձը տար ամենեն անմատչելի կարծված տուները կողոպտելով, ու հոժարութեամբ ետ պիտի տար գողոնը թե որ բռնվելու վախք չըլար:

Կամաց կամաց մտերմութիւն մը հաստատված էր գոլողացվոց ու այս գողին մեջ, ի հարկե ստիպյալ՝ վարժվեր էինք իր ներկայութեան. այս խորհրդավոր ու անմեկնելի գոլութիւնը, հալածական մարդու այս աստանդական կյանքը՝ սրտերնիս կը շարժեր, ու քիչ մըն ալ թե որ երթայինք առաջ, պիտի սիրեինք զինքը:

Բ.

Զարուզոն նշանված էր. կը զարմանա՞ք:

Նշանտուքը Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը կատարված չէր հարկավ: Փոխանորդ հայրը օրհնած շէր զայն, ոչ ալ լրագիրները ծանուցեր էին:

Պարզապես, հավիտյան իրար սիրելու խոսք տված էին, գիշեր մը, ծառի մը տակ, աստղերը ունենալով իրենց վկա, և աշխարհիս ամենեն մեծահանդես ~~նշանտուքը եղած էր~~ իրենցը:

Ամենքնիս կը ճանչնայինք Վասիլիկը, այն վտիտ դեմքով ու թնջուկ մազերով աղջիկը, որ գուլնզգուլն պատմուճաննեբով, արտակարգ արդուզարդերով՝ վերը, լեռը կուգար պատեշու մինակը, շաբաթ իրիկունները:

Ոչ ոք կը համարձակեր աչք նետել կամ դարպաս ընեք անոր. կեսարի խոսեցյալն էր անիկա. իր բացակա նշանածին տարածած սարսափին մեջ պլլված՝ աներկյուղ կը պատեր ամեն տեղ. ու զինքը պահպանող այս վախը կը վայլեր իրեն. անմատչելի ըլլալը՝ հրապուրիչ կ'ընէր զինքը: Մասամբ մըն ալ նշանածին փառքը իր վրա կ'անդրադառնար. անոր արկածալից կյանքին կապովո՞ղ այս աղջիկը սովորական մեկը չէր կրնար ըլլալ. աշխարհքեն դուրս ապրող մարդուն նշանածն ալ աշխարհքեն դուրս արարած մըն էր, ու տեսակ մը պատկառանքի խառնված ըղձանքով մը կը նայէին իրեն, ամեն անգամ որ այս լվացարարի աղջիկը, վես ու արհամարհու գիցուհիի ձևերով, իր շաբաթական պտույտը ընելու կուգար մեր կողմերը:

Վասիլիկ՝ ինքը գոհ կը թվեր այս կյանքէն. մարդ մը կար մութին մեջ որ զինքը կը պաշտեր, Ռյուլ Պլասի ըսածին պես, առանց երևան ելլելու, առանց իր քովը գալու հրապարակավ:

Ու մութը՝ իրական մութն էր հոս. կյանքը՝ գիշերը կը սկըսեր իրեն համար ու գիշերը կը վերջանար. վասն զի նշանածը մութին կրնար գալ, ամենն անակնկալ մեկ պահուն, մտքն շանցած ծպտումի մը տակ, որուն գրկաբաց կը սպասեր:

Ուրիշներ կրնային ըսել որ «այսքան օր» ապրեցան. ինքը պիտի ըսեր «այսքան գիշեր»:

Լուսինին պես խավար պէտք էր որպեսզի փայլեր. էպես աղջամուղջի դշխոն էր այս աղջիկը:

Ու գողը, իր հարափոփոխ այլակերպություններովը, ամեն գիշեր նոր սիրահար մը կը թվեր իր աչքին, և այսպես ամեն հասակները ու ամեն գույները կարգով կը ծնրադրէին իր առջև, դյուրական անուրջ մը շինելով ամեն ատեն:

Գ.

Սկիզբները Վասիլիկ երջանիկ եղավ այսպես: Բախտին չէ՞ր նմանը քիչ մը այս անտեսանելի սիրահարը որ աշխարհքը կը կողոպտեր զինքը հափրացնելու համար ամեն ճոխաթիւններով:

Օր մը սակայն այս ամենը ծաղրելի թվեցան իր աչքին: Իր գաղտագողի ու թաքուն երջանկութիւնը բան մը կը կորսընցնէր այսպես ծածուկ մնալով և չկրնալով ուրիշներուն ցուցվիլ: Երևակայեցեք մեծագին աղամանդ մը որ հավիտյան տուփի մը մեջ փակված մնալու դատապարտված ըլլա ու չկրնաք օր մը կուրծքերնուդ վրա դնելով գիմացիներնիդ շլացնել:

Իր բոլոր վայելքները, իր բոլոր ունեցածը այս գողցված աղամանդին տպավորութիւնը կը թողեին: Ինքը մանավանդ, ցուցամուլ էակ, չէր կրնար գոհանալ կյանքի այն ներքին ու լռին ներդաշնակութեամբը որ ահա իր ձեռքին տակն էր և որ դուրսը արծագանք չէր ձգեր. մարդիկ կան որ դերասաններ են աշխարհիս վրա. իրենց սեփական կյանք ու գոյութիւն շունին և ուրիշներուն համար կ'ապրին միայն. հանդիսատեսներ պետք է ասոնցպեսներուն, ու կյանքը հրապույր շունի եթէ զիրենք դիտողներ պակսին, դերասաններ՝ որ հանձն չեն կրնար առնել թափուր սրահի մը առջև ներկայացում տալու:

Այսպիս էր Վասիլիկ. իր մեկուսացումը՝ լքում կը նշանակէր. ոչ ոք իր երեսը կը նայեր փողոց ելած ատեն. գեղին բոլոր երիտասարդները իր հրապույրներեն կը դողային: Հիմա պշրանքի արվեստը կը փորձեր անոնց դեմ, թույլ ու երեքուն քալվածք մը առած էր որ նուրբ մարմինին ամեն խաղերը կը մատներ, և այսպես ցանկութեան տաք հով մը կը տարածեր շուրջը ու օձի նայվածք մը՝ որուն հանդիպողը կը կախարդվեր:

Օր մը տղուն մեկը կապվեցավ անոր ու հետը ամուսնանալ առաջարկեց. այն վայրկյանն գողի սերը անտանելի լուծ մը դարձավ իրեն: Այլ չկրցավ սպասել անոր, գիշերները լուսցնել, ժամադրութիւններուն գտնվիլ, սա պարտեղին մեջ, կամ ան լերան վրա. ամեն առթիվ գանգատեցավ, բողոքեց ու լացավ. մյուսը կը զարմանար. ինչո՞ւ այս արցունքը, չէ՞ մի որ առաջվան պես կը սիրեին իրար. ի՞նչ փուլթ մնացածը. Զարուղն իր առանձնացած կյանքովը, միամիտ մարդու հատուկ անծալք գաղափարները կը պարզեր:

— Ի՞նչ պիտի ըլլա ասոր վերջը, կը հարցնէր աղջիկը:

Ասոր վե՛րջը. Զարուղոն երբեք չէր խորհած ասոր. ընդ-
հակառակը կը փափագեր որ վերջը չգա:

Այն ատեն հուսահատած՝ հոժարությամբ բաժանում ձեռք
բերելն այս նշանտուքեն, որ օրհնված պւակե ավելի ամուր
ու հաստատ կ'երևար, դիվային խորհուրդ մը անցավ մտքեն.
գիշեր մը սստիկանները կանչեց ու ձերբակալել տվավ Զարու-
ղոնը:

Դ.

Քարաշեն պատերուն, երկաթե ամրափակ դուռներուն
հտին կը սլքտկան, սպասելի վհատած, կամքի պարտասումի
Ճը մեջ անզգա և անտարբեր դառնալով տարիներու անվերջ
հոլովումին:

Անակնկալ փրկության մը հույսը, առջի օրերուն ակնկա-
լությունը, շատոնց լքած է զիրենք և հիմակ նախասահման-
յալ թվականին սպասելով միայն, կծկված կը մնան այդ տեղ
ժամերով, շորս դիեն բարձրացող պարիսպներուն տակ բու-
սած հսկա սունկերու նման:

Ամեն հաւակները ու ամեն տարիքները կան հոս, այս դի-
մացկուն քարն արզանդին մեջ որ Թիարան կը կոչվի և որ
այս մարդիկը պիտի վերածնի օր մը, պիտի արտաքսն իր
ժոցեն դուրս, համերամ հղացումներով:

Վերեն, նեղ բացվածքներն լույսը կը սպրդի ներս, հաշվը-
ված խնայված լույս մը, տկար ու տժգույն բան մը, այն դեմ-
քերուն պես զորս լուսավորելու կու գա:

Զարուղոն ասոնց մեջն է. իր համբավը կանխած է զինքը
բանտին մեջ. մեծ շարագործ մը չէ բայց մեծ ճարպիկ մըն է.
հսկողության տակ է շարունակ այս բանտարկյալը որ ոտքը
երկաթներ ունի ամուր ու կոնակը հաստ պարիսպներ:

Յոթը տարի պիտի մնա այսպես. երիտասարդ էր հոս
եկած ատեն ու ծերացած դուրս պիտի ելլե. իր նշանածին կը
խորհի ամեն ատեն, այն մեկհատիկ բարեկամության որուն
աներկբա կը հավատա դեռ. ո՛ր է. ի՞նչ կ'ընե արդյոք. ու

Վազկառակ ամին զգուշության, փախչելու ջանքեր կ'ընեն. անգամ մը երեսուն կանգուն բարձրությամբ պատե մը կ'անցնի, բայց դուրսի բակին մեջ կը բռնվի. ուրիշ անգամ մը բանտի երդիքին վրա ելլելու կը հաջողի. երկու գիշեր կ'անցընեն հոն. կը տեսնեն ու կը բռնեն զինքը նորեն:

Այն ատեն ամեն խստությունները ի գործ կը դնեն ամին վայրկյան փախչելու հետամուտ այս մարդուն դեմ. բանտին կարգապահական պատիժները կը տեղան իր գլխուն. բան մը չի կասեցներ զինքը. դուրս պիտի ելլե Վասիլիկը գտնելու համար. իրավ որ ուրիշ պատճառ մը չունի փախչելու:

~~Եվ գիշեր մը կը հաջողի վերջապես. խոհանոցին ժողովուրդին մեջեն վեր կ'ելլե նախ ու հետո հիանալի ճարտարությամբ մը այդ ցից բարձրութենեն վար կ'իջնե, այս անգամ բանտին շրջափակեն դուրս:~~

~~Արեւ տարվան մեջ այս վեցերորդ փորձը կը հաջողե ահա, ու շիտակ, անխոհեմությամբ թերևս, մեր գեղը կը դառնանորեն. կասկած մը չանցնիր այս հնարամիտ մարդուն մտքին. տարակույս մը չի գար թունավորելու իր սիրուն մաքրությունը: Իր ձերբակալությունը. ձախող դիպված մը միայն. առջի օրերուն պես գիտե որ սպասող մը կա իրեն ամենեն անակրեկալ ժամուն. ու վայելած ազատության գինը՝ այս բերկրանքով կը բազմապատկվի, կը մեծնա, իր սրտեն դուրս պոսթկալու շափ:~~

Վասիլիկին թովիչ ակնարկը պիտի գտնե նորեն. անոր գուռը մազերուն պատկերը դեռ շտեմած, աչքին առջևն կ'անցնի, և ուրախության սարսուռ մը կը ցնցե իր հեք մարմինը:

Մեղմիվ կը մոտենա անոր տունին. պատուհանին առջե խոսակցության ձայն մը կը կեցնե զինքը. ո՞վ է ներսը. մտիկ կ'ընե, չի հավատար իր լսածին. ներս կը մտնե անձայն, առանց իր ներկայությանը կասկածը տալու, ու չի հավատար իր տեսածին. ժամ մը ամբողջ անկյուն մը կծկված կը սպասե, շիրնալով ցրված միտքը ամփոփել. հետո տակավ ինքզինքը կը գտնե, կը խորհի ու ձեռքը ահամա կ'երթա պատիկ դանակի մը կռթին զոր մեջքի գոտիին անցուցած է. մատները կը շոյեն

զենքը. առջի հեղին է որ արյուն թափելու հարկը կը տեսնե
օրոշ ու հստակ. ինքը որ ամեն բանն կրնա փախչիլ, այս
վրեժխնդրության գաղափարն չի կրնար զատվիլ ահա: Ո՞վ
է այդ ապուշ էակը որ իր թողած պակասը լեցնելու եկած է
այստեղ. սա նստող տղա՞ն համար վաւիլիկ մոռցած է զին-
քը: Անկ նայվածքով կը շափե, կը գնահատե այս ոստիւր ու
շատ վար կը գտնե իբրև:

Եվ իր սիրտը լեցնող արհամարհանքին առջև վրեժի գա-
ղափարը կը թուլնա. ձեռքը կը քաշե դանակին բուննն՝ զոր
իր պրկված մատները կիսովին դուրս քաշած էին մեջքի գո-
տիեն. ո՛չ, չեն արժեր ասոնք իր զայրույթը, ու կամացուկ
զուրս կ'ելլե կրկին: Բոլոր գիշերը կը քալե թափառական,
փողոցներուն մեջ. ո՛ւր պիտի երթա այսպես. տուն շունի,
ժանոթ շունի: Կը խորհի որ այդքան ծանրագնի ձեռք անցու-
ցած աղատութիւնը բանի մը չի ծառայեր և ուսիրուն վրա
կը ծանրանա:

Արշալույսին հետ՝ վարանոտ քայլերով ետ կը դառնա, իր
բանափն նորեն, որուն դրան առջև կը գտնեն զինքը առտուն
ու ներս կ'առնենք:

Ա.

Ան ատենն ալ առատ մագերը կը սիրեի ու քովընտի նըստած՝ կը դիտեի ձյունսպիտակ ծածրակին վրա ժողված սեթումբը՝ պարտեզին մեջ տեղ տեղ դրված կազի լապտերներու լույսերուն տակ, շքեղ ու անբարբառ ցոլացումով որուն աչքերս հառած կը մնային:

Ինչե՛ր չէին ըսեր ինծի այդ մագերը. իրենց անմոռնչ կեցվածքը՝ հո՛ղ, այդ բարձունքին վրա, պարկեշտ ու վրդովիչ բան մը ուներ:

Հեռվեն՝ նայվածքս կը հետևեր անոնց շնորհալի շրջագիծին, կամակ ելևէջներուն, ըմբոստ պզտիկ թելերուն, — ըմբոստ՝ որպես են ամեն պզտիկները, — որոնք սանտրեն փախչելով կը դառնային կ'իյնային վար, զսպանակի գալարումներով:

Քիչ քիչ, մտերմություն կը հաստատեի անոնց հետ. կը ճանչնայի զանոնք, գրեթե կը խոսեի հետերնին:

Ամենն հաճոյալի անակնկալը եղավ երբ ինծի դարձավ իր դեմքը. գեղեցի՛կ. ոչ հարկավ. բայց տարօրինակ կերպով սրտի մոտ ու համակրելի պատկեր մը, հոգնած ու տրտում

նայվածքով որ ինկած տեղը կանգ առնելու պես բան մը ունեւր կարծես:

Անո՛ր համար երկար ատեն սեեռած մնաց վրաս. շեմ գիտեր. բայց ինծի այնպես թվեցավ որ այդ նայվածքը մանրամասն հետախուզեց զիս. շափեց, ձեեց, տեսավ մանավանդ զմայլած ու քիչ մը ապշած արտահայտութիւնը աչքերուս: Քոհ երեցավ անշուշտ այս քննութենեն, վասն զի ժպիտ մը գծագրվիր ու աներևութանալը մեկ եղավ երեսին սաստիկ կարմրութեանը մեջ, այն վերջալույսի տարտամ շառավիղնեբուն նման որոնք արեւմուտքին մեջ կը հալին՝ համասփյուռ շեկութիւն մը ձգելով հորիզոնին վրա:

Բ.

Որչափ որ կեցանք այնտեղ՝ անխոս մտերմութեան մը կապերով միացած զգացիւնք սրտերնիս: Տարեց մարդիկ կային իր շուրջը, հայրը, հորեղբայրները թերևս, ու անոնց առջև, մանավանդ այն շարահայաց բազմութեան մեջ որ այս Մյոհ-յուրտարի պարտեզը կը լեցնէր հիմա, զգուշավոր դիրքը պահելու ստիպված՝ շէր կրնար ուզածին շափ ստեպ ինծի դառնալ. բայց զինքը տոշորող հայտնի անհամբերութիւնը կը կարողայի երեսին վրա, ամեն անգամ որ առիթը գտներ իմ կողմս նայելու:

Պատանութեան անուրջներուն մեջ երազված, ըղձացված էակն էր գեմս, խորհրդանշանը իմ բոլոր փափագներուս, որ հոգ նստած էր, իր անվերլուծելի ձգողութեանը մեջ:

Ազատ էր ան երեսս շնայելու ու շխնդալու ինծի. ի՞նչ փուլթ. նորեն պիտի սիրեի զինքը, պիտի հետևեի իրեն ու կապվեի իր հիշատակին իր Կուռքի անտաքբերութիւնը՝ մազի շափ շափտի խախտեր իմ հավատքս: S

Իսկ հիմա ավելի բախտավոր էի. կը զգայի ստույգ կերպով որ անուշադիր շէր ինծի, ու զիս վրդովող խորհրդածութիւնները՝ իր մտքեն ալ կ'անցնէին:

Սրագող ու մտամոլոր կերպարանք մը առած էր անիկա և

անդադար կը դիտեր ծովը՝ հանդարտ, անծալք սփռոցի մը պես պարզված, որուն վրա լուսինը՝ իր լրումի առատութեանը մեջ՝ ադամանդե ոստոստուն գոհարներ կը թափեր, մինչդեռ ամառ գիշերին անդորրութեանը մեջ, ծառերը կը կենային մեք շուրջը անշարժ՝ մինչև իրենց դողացող սաղարթները: Օդին մեջ՝ ամբողջ անուրջի, վերացումի հրավեր մը կար կարծես որուն երկուքս ալ անձնատուր կ'ըլլայինք ժամերով:

Գ.

Կես գիշերին մոտ էր երբոր բազմութիւնը ցրվիլ սկսած լուսինը անհետացեր էր. անոնք ալ ոտքի ելան. գլխու աննըշ՝ ժարելի շարժում մը՝ որ երկուքիս միայն հասկնալի ըլլալուն համար այնքան ավելի քաղցր բարև մը ձևացուց:

Հեռվին ուղեկից եղա իրենց, ու ճամփուն վրա, մութին մեջ տեսա իր նազելի գլուխը՝ որ ետին կը դառնար մեկը փընտրելու համար կարծես:

Համր ու դանդաղ քալվածքով մը կ'երթային ու հորը ձագեր կ'իմանայի մեզ շրջապատող անդորր լութեան մեջ, խիստ ու հրամայող ձայն մը որ հնազանդութիւն կը պատվիրեր:

Արդեն կը մեղքնայի զինքը. ի՞նչ կը քաշեր արդյոք խըտտասիրտ հոր մը ճնշումին տակ. մեծ ծառի մը անքույթ հովանիին ներքև փթթած ծաղիկ՝ որ քամիի հարվածներուն դեմ պաշտպանված է անշուշտ, բայց ուզածին շափ արևին երևալ չի տեսներ. անդին, ուրիշներ կան, բաց օդին, ձյունին տըրտըին ձգվածներ, որոնց՝ վտանգները ու վայելքները հավասարապես շուայլված են. ո՞րն է բախտավորը ասոնցմե:

Կը զգամ որ իմս վանդակներու ետին պահվըտող աղջիկ մըն է. իր վեհերոտ ձևը այս համոզումը կուտա ինծի: Ո՞վ է ինքը. ո՞ւր կը բնակի. այս հարցումները այնքան ավելի կը հուզեն միտքս որքան ահա քիչ քիչ կը մոտենան հարկավ իրենց տունին:

Կանգ առին վերջապես ֆրերներու դպրոցին կողմը, նաք շինված տան մը առջև. պզտիկ սպասուհի մը՝ կանթեղ մը

բռնած ձեռքը, դուռը բացավ. ես քայլ մըն ալ առի մոտենալու ու վերջին անգամ մը տեսնելու համար զինքը. հայրը մտավ նախ, վերջը մյուսները, տարիքի կարգով. էն վերջը մտավ անիկա ու ես մինակ մնացի տասը քայլ հեռուն, փողոցին մթությանը մեջ:

Ան ատեն ուզածիս պես դիտեցի տունը. դեպի Քուշ-Տիլի իջնող զառիվայրին ու հոն վազող վտակին կը նայեր երեսը. գեղջուկ ու սիրուն բան մը ունեւր. աչ կողմը՝ անկյունի սենյակը, էն աղվորը դիրքով, լույս մը երևցավ հանկարծ ու փողոցն կրցաւ տեսնել զայն, մազերը թափած հիմա, որ բաց պատուհանին աուչե եկավ կանգ առնելու վայրկյան մը ու դիտեցաւ Մոտայի ծոցը՝ իր սեղմված հողե լանջքերուն մեջ:

Հետո լույսը մարեցավ ու ամեն բան խավարի մեջ ինկաւ Պանկարծ:

Գ.

Ի՞նչ կը խորհիս գուն, ձեռքդ գլխուդ այդպես, պատուհանիդ աուչե նստած. թեթե քամին մեզմիջ կը շոյե մազերդ ու ես էլ նշմարեմ հոսկե անոնց վրա վազող սարսուռը:

Այս իրիկվան դեմդ ելող տղո՞ւն կը մտածես դուն ալ. ըստապատեմ, օր մը չէ նե օր մը գտնված անծանոթին՝ որ հին բարեկամի մը պես առջի ժամեն մտերիմ կ'երևա քեզի, ինչպես որ ես ահա, փողոցին մեջ պատի մը տակ կեցած, քեզի կը մտածեմ:

Հետո, ձանձրացած այս միակերպ անշարժութենեն, փողոցին մեջ կը քալեմ, աչքս վեր այդ պատուհանին սեեռած. ի՞նչ կ'ակնկալեմ քեզմե, բառ մը, անուշ խոսք մը որ շոշափելի ապացույցը ըլլա մեզ միացնող համակրության:

Մութին մեջ՝ շեմ կրնար որոշել դեմքը, զոր ծնոտին դրված ձեռքը կը գոցե, բայց սև մազերուն ժողվվածքը կը տեսնեմ հստակ. մունջ կեցած է հոն, շհամարձակելով առջի բառը ինքը արտասանել:

Եվ ես, իրմե ոչ նվազ վեհերոտ. շեմ խոսիր, վախնալով որ շխուզեմ այս գեղեցիկ երազը ու ձեռքե շհանեմ զայն:

Հիմա, զովությունը կ'ավելնա. աջ ու ձախ երկարող փողոցներուն մեջ կը լսեմ գիշերապահին ճոկանը որ կը հնչե ոսկ'իմացնեթ թե ժամը յոթն է:

Վերը անշարժ կը սպասե ան իր արձանի դիրքին մեջ, ոսկ'իմացնեթ թե ժամը յոթն է: Բայց վարեն, զինքը դիտելով միայն երջանիկ եմ ահա: Հորիզոնին վրա պլպլացող լուսները կը տոգունին քիչ քիչ. գիշերը ավելի հստակ, վճիտ ու թափանցիկ կ'ըլլա, ու հեռուն՝ ծովին մութ կապույտը, իր առջի փայլը կորսնցուցած՝ սև ծածկոցի մը պես կը տարածվի իբրև թե անհուն դագաղի մը վրա:

Շուրջ տիրող վեհության ու խաղաղության մեջ ինքզինքս բարիչ աշխարհ մը փոխադրված կը զգամ. մաքուր ու խաղաղ երկիր մը որ իզմե և իրմե զատ բնակիչ չունի. ամբողջ տիեզերքը մեր երկուքիս ձգված:

Աքաղաղները կը խոսին. արևելքեն լուսի հոսում մը կը սկսի. գեղեցիկ մազերը վերն են միշտ, պատուհանին առջև, իրենց առջի դիրքին մեջ. հովը կը գգվե զանոնք, անոնց պզտիկ թելերը կը դողացնեն. դեմեն՝ լուսը կ'ավելնա, կը զեղուկ կը շոայլվի. արշալույսն է:

Վաստակաբեկ, ժամերով հոս անքուն անցընելու համար չեմ գանգատիր, դեմս է անիկա, իր պատուհանին առջև ինձի պես անքուն, ինձի պես երազող:

Քիչ մըն ալ կը կենամ այսպես. հանկարծ սև մազերու կոհակը կը ճշտվի աչքիս առջև. ուհանի պզտիկ թումբ մը, իր մութ կարմիր թաղարին վրա կեցած, առտվան զեփյուռեն կը սարսուռ:

Ա՛ն էր բաց պատուհանին առջև ինձի սպասողը մինչև լույս. կը զարմանամ. ի՞նչպես շտեսա. ծաղրելի կը գտնեմ ինքզինքս. կը բարկանամ պզտիկ իյնալու համար:

Ե.

Հիմա, որ տարիներ անցան անկե ի վեր, հիմա կ'օրհնեմ քեզի, ո՛վ ուհանի պզտիկ փունջ, որ ամեն սրտի մոտ բարեկամե ավելի երջանիկ ըրիր զիս գիշեր մը ողջույն:

Աղջկան մը դեմք առիր պատրելու համար զիս. աղեկ
ըրիր, այն բոլոր խանդակաթ գորովին համար՝ զոր թափեցի
պզտիկ թերթերուդ վրա, շեմ զղջար:

Առավոտը թող գա ուզածին շափ՝ իր հոսած լույսին անո-
ղոք ստուգութունը թոթափելու շորս դիս:

Դուն իմ աչքիս՝ առատ գեղեցիկ մազերն ես միշտ անոր:

ԱՌՋԻ ՍԵՐ ԱՌՋԻ ԲԱՐԻ

Ա.

Քազուկ տուտուն իմ դրացիս է. շամուսնացած բարի պառավ մը որ տունը մնացած արջիկներու ասհամբույր ու դանացյալ սիրտը շունի: Իր անուշ լեզուն, զվարթ խոսակցությունը կը հիշեցնեն ինծի այն շքաղված խաղողի հատիկը որ կեցած տեղը, բիրտ հպումներե հեռու, թոռմելով ավելի ևս կը քաղցրանա, շամիչի կը վերածվի:

Քազուկ տուտուն անբասիր անցյալի մը համբավը ունենալով հանդերձ, ներողամիտ է երիտասարդներուն, ու հոժարակամ ամեն ոք իր ցավը կը խոստովանի անոր ու խորհուրդ կը խեղդի իրմե:

Ամեն իրիկուն, կանոնավոր կերպով, պատուհանը նստած կը տեսնեմ զինքը. մաքուր հագվելու վարժված կնկան մը անսեթևեթ պաճուճանքին մեջ. այս արդուզարդը հին օրերու տարազը անփոփոխ ու անայլայլ կը պահե. նրբագեղ ասեղնագործություններով զարդարված սև յազմաին տակ՝ ալևոր մազերուն ցոլացումը կը փոխանցվի դուրս, մութ գիշերվան մեջ՝ ձյունապատ դաշտի մը փողփողումին պես: Դեմքը՝ ճերմակ, անարյուն, խորշումներով լեցուն հիմակ, կաթնապուրին քրեւը ծածկող պարուտակին կը նմանի, մաքուր ու փոթ փոթ:

Ձմեռ գիշերները իր շուրջը կը ժողվվինք ամենքնիս, գին-
վելով իր հեզ ու համբերող բնավորութեանը դեմ, կատակներ
տեղադրելով իր տարիքին, առանց գործածութեան մնացած հրա-
պուրներուն, իր յազմաին հաստատատիպ հանգույցին և այն
անվերջ, անհատնում օյախ մանվածահյուս դրասանգներուն
վրա՝ զորս, ակնոցը աչքին՝ Քազուկ տուտու օրն իրիկուն կը
չինն, կը բանի, ճշմարիտ արվեստագետի մը երանութեամբ
համակված:

Բոլոր արդուզարդեն՝ գլխուն օյան կը փոխվի երբեմն,
Վանդիսավոր օրերու մեջ, ծնունդին, զատկին, խաչին, և որուն
տնակնկալը, անոր նուրբ գծագրութեան նորութեանը մեջ կը
կայանա:

Հիմակվան ժանյակներու կոշտ ու ճաշակե գուրկ ձևերով
վրա արգահատելով, Քազուկ տուտուն՝ իր ձեռագործին ան-
նման կատարելութունովը կը խրոխտա ու հաղթանակը կը
տանի, ծերացած դողդոջուն մաքներուն, անլույս ու տկա-
րաչներուն հաղթանակը:

Բ.

Ոմանք, անողորմներ, գլուխը հավաքված՝ կտակը կը շի-
նեն խեղճ պառակին. բռնի, ակամա կտակ մը, իր ներկայու-
թեան, իր աչքին առջև, ի կենդանվույն ժառանգութիւնը բաժ-
նելու համար մեջերնիս, քանի որ էրիկ շունի, զավակ շունի,
մարդ ու մարդասանք շունի բացի մենն որ ահա իր շուրջը բա-
լորված, իր լքված առանձնութիւնը մեր զվարճախոսութեան-
ներովը կը կենդանացնենք ու կ'ոգևորենք:

Օր մըն ալ ունեցածը շունեցածը տեսնելու փափագը ունե-
ցանք. ադամանդ շունէ՞ր, Բոնսուլի՞տ ալ շուներ, ի՞նչ ունեք
տրեմն այս Քազուկ տուտուն, մեզի արժանի ի՞նչ ժառան-
գութիւն ցույց պիտի կարենար տալ օր մը եթե մեռնէր, ան-
պիտան շորերե գատ որոնք դուրսը անկուն մը ընկուզենի
չինված պարկեշտ անտուկի մը մեջ պահված էին:

— Սնտուկը նայինք մեյ մը՝ ըսավ վարի քովի տան տղան:

Թագուկ տուտուն բողոքեց. պողաց. չէ՛ մի որ մահվրնեն
ետքը մերն էր այդ սնտուկը, ի՛նչ հարկ հիմակուց խառնը-
տըկել իր բոլոր գույքը. իր իրավացի բողոքը խեղդվեցավ մեր
հարուցած ժխորին մեջ:

— Սնտուկը, պողացին ամեն կողմն:

Բռնի առինք բանալին ձեռքեն ու ներս բերելով սնտուկը,
ժանրացած դագաղի մը պես, վրան վազեցինք դիակեր ագ-
ռավներու երամի մը նման:

Հիմա Թագուկ տուտուն իր նստած անկյունեն կը դիտեր
մեզ առանց նեղանալու. ակնոցը հաներ աչքեն ու բարձին
վրա դրեր էր ձեռքի ասեղնագործությունը, ինչ որ շատ կարե-
վոր պարագաներու մեջ միայն կը պատահեր:

Իր բոլոր կյանքը, կարգով կանոնով այդ սնտուկին խորը
խնամով զետեղված, շարված, դուրս կ'ելլեր հետզհետե, եր-
կար շղթայի մը օղակներուն նման որուն ծայրը՝ ծովին հա-
տակը նետված երկաթին պես, մինչև իր երիտասարդության
կ'երթար կը հանգեր: Եվ ո՞րքան կ'իջնեինք խորը, կը մոտե-
նայինք հատակին, օդն ու լույսն զուրկ մնացող այդ բոլոր
նյութերուն հոտը սաստիկ ու կծու կուգար մեզի, քառասուն
տարի առաջվրնեն պահված հոտ մը:

Հարության և վերակենդանության կոչված այս ամեն
առարկաները սեղմված թանգարանի տպավորությունը կը
ձգեին վրանիս. ու գովեստները շէինք զլանար տնօրենին, իր
ճաշակին նրբության ապացույցը հոս ալ տեսնելով:

Ամբողջ շարք մը կը սկսեր, ցուցահանդես մը հին ատեն-
ներու պերճանքին, մեծարժեք կերպասներու, վառ ու պողոտ
գույներով, որոնք հիմա գործածական չեն, էնթարի շալվար-
ներ Պրուսայի կազե շինված, գույնզգույն տիատեմներ, քաֆիֆ
մատնիներ, սանտրեր, գլխու ասեղներ, բաղնիքի թաս մը.
ու հետո, շգիտցողին հասկցնելու համար Թագուկ տուտուին
ջերմեռանդ հոռմեական մը ըլլալը,— ինչ որ մենք գիտեինք
արդեն,— ամբողջ ու կատարյալ հավաքածո մը հոն՝ Հիսուսի,
աստվածածնի փոքրիկ գունավոր պատկերներու, համրիչնե-
րու ու վենետիկ տպված փոքրակազմ աղոթագիրքերու:

Մեզի պես ինք ալ հետաքրքիր աչքով կը հետևեր այս ի

տես հանումին, իբրև թե օտարոտի ըլլային իրեն այդ ամենը, որոնք՝ այս վայրկյանիս, իր առջի օրերը ետ կը բերեին, անփոփոխ իրենց ձևով, գույնով ու բույրով, գրթի մը էջերուն մեջ զետեղված ծաղիկներու, տերևներու նման տափակցած ու փոշիացած քիչ մը:

Ու առանց վեճի, ինչ որ հազվագյուտ է իրական ժառանգորդներու մեջ, մեր մեջեն ամեն ոք իր բաժինը կ'որոշեր, իրեն պետք եղածը կը նշանակեր, մեկդի կը գներ:

Հիմա բոլորովին խորն էինք սնտուկին. ձեռագործներ կը հանեինք դուրս, գունավոր մետաքսե հյուսված անհավատալի նրբությամբ, և սքանչացած՝ կը դառնայինք պառավին որ կը ժպտեր համեստությամբ:

— Մեր ատենի աղջիկները բոլորն ալ՝ գիտեին ասոնք:

Ու է՛ն վերջը, կապույտ մետաքսե պզտիկ պահարանի մը մեջ, որ ինքնին արվեստագիտական հրաշակերտ մըն էր, պզտիկ փունջ մը... խարտյաշ մազերու:

Գ.

Կոիվը այս հեք մազերուն վրա փրթավ. ուսկի՞ց էին, ո՞րունն էին այս մազերը. և առանց իր պատասխանին սպասելու, անհամբեր, մեր վճիռը կուտայինք. սիրահարի մը գըլխուն մազերն էին ասոնք, Քազուկ տուտուին սիրահարը. ու անմիջապես կերևակայեինք այդ սիրահարը, կը պատկերացնեինք զինքը, մարմին ու հոգի կուտայինք իրեն. միջակ հասակով, ո՞չ. ուրեմն բարձրահասակ. Քազուկ տուտու մասնավոր տկարություն մը ունենալու էր շքեղ հասակներու ու բարակ մետաքսե պելխերու. զոնե քրջանիկ եղած էր այս մարդուն հետ: Ու կը հարձակեինք Քազուկ տուտուին վրա, կը դատապարտեինք զինքը. այս սուրբ կինը, այս աղջիկը որ մինչև ետքը էրիկ մարդոցմե իր հեռացումը պահեր էր, կեղծավորին մեկն էր. իր հանցանքին խոստովանութենեն ավելի բան մը ունեինք ձեռքերնիս, դրական ապացույց մը: Կատակները կը վերսկսեին ամեն գլխե մեյմեկ ձայնով, անլուր ժխորի մը ներդաշնակությանը մեջ:

— Քազուկ տուտո՛ւ, բռնեցինք քեզի:

— Խարտյաշներեն կ'ախորժի եղեր, շրսեի՞ր մինչև հիմա:

— Ո՛վ է խարտյաշը մեջերնիս, թող առաջ անցնի:

Պառավր պատասխանելու ատեն շուներ, բայց իր սովորական անարյուն ելքեր կը գունավորվեր ահա, փոքրիկ խաժուկ աշքերը արտասովոր փայլով կը ճառագայթեին՝ սևեռած այդ մազի փունջին վրա, շկրնալով զատվիլ այդ անխոսուկ հիշատակեն. ու տակավ առ տակավ կը թրջեին, ծիրանի գոտիի մը տակ տեղացող անձրևի մը նմանութունը բերելով:

— Ատիկա մարդու շեմ տար. ինձի հետ գերեզման պիտի գրվի:

Ինչո՞ւ համար. բացատրութուն կ'ուզենք, աղվոր սրտաշարժ պատմութուն մը, անոնցմե՛ զորս Քազուկ տուտուն համով հոտով քսելու արվեստին մեջ նմանը շունի:

Եվ տեսնելով որ ծաղրածութունները կը վիրավորեն զինքը, լուրջ կերպարանք մը կ'առնենք, կ'աղաչենք.

— Քուզում Քազուկ տուտու:

Եվ սնտուկը պարպված կը թողունք սենյակին մեջտեղը. բազմոցին ու աթոռին վրա ալ անոր պարունակած այլազան առարկաները, անցյալ կյանքի մը բեկորները. պառավին բռնորը կը հավաքվինք, ուշադիր, խելոք կեցած տղոց նման որոնց մասալ մը խոստացված է:

Դ.

Մանկութենեն հորմե ու մորմե որք, Քազուհին հոգեգավակ էր Փերա ընտանիքի մը մեջ, որ մանչ զավակ մը ունեք միայն և աղջիկ զավկի կարոտ կը քաշեր:

Այս աղաքը թույր ու եղբոր պես մեծցան, քով քովի, երկուստեք մոռնալով այն տարբերութունը որ ճակատագիրը գրած էր իրենց մեջ. մանկական խաղերեն, կռիվներեն, ծեծկվուքներեն ու համբույրով մը կնքված հաշտութուններեն վերջը՝ պատանութունը եկավ անծանոթ վրդովումներով, չհասկըցված տրտմութուններով, ուրախութուններով խառնված.

և վերջեն, երիտասարդութիւնը՝ ճշտելով ու հաստատելով ընդնշմարված սրտի անքակտելի կապերը, ինչպես քիմիական բաղադրութիւն մը որ հստակորեն ի հայտ կը բերե լուսանըկարի փոքրիկ տախտակին վրա դրոշմված աներևույթ պատկերը:

~~Այն ատեն իրենք ալ վախցան, աղջիկը մանավանդ սարսափեցավ, հոգեզավակ մը ինքը, ընկեցիկ աղջիկ մը որ տան տիրոջ զավկին վրա աչք նետած էր: Հետո քույր ու եղբայր կոչված էին միշտ. այս պայմանադրական ազգականութիւնն ալ իր սրբութիւնը ուներ, ի՞նչ պիտի ըսեին մանավանդ իրենց ծնողքը. իր տեսած խնամքներուն փոխարին չէր կրնար վիշտ ու կսկիծ ցանել այս տանը մեջ, ուր սիրով հյուրընկալեք խնամեր, մեծցուցեր էին զինքը:~~

Քսան տարու էր ու Դորհրդածութիւնը կու գար, հատու գանակի մը պես, այդ անմեղուկ սերը սրտեն կտրել նետելու հարկը զգացնելով. պահ մը կը դիմադրեր, ինքզինքը կը պաշտպաներ անձնազոհութեան դեմ. հետո քիչ քիչ տեղի կուտայ. նորին վերաբերման գործողութեան մը ենթարկվելու պես. այն ի թի անընդհատ անցուղարձին առջև կը կենար ժամերով վարանած, իր իրավանց ու պարտուց զուգակշիռը ընելով, անգունդի մը խորը շփելու հիմար աշխատութեանը մեջ համառելով շարունակ. ութ օր այսպես անցուց, սենյակը քաշված. առանձնացած էր հիմա սև ու մութ սենյակին անկյունը:

Ե.

Վերջապես որոշումը տվավ. իր միամիտ սրտին մեջ իր գտնաստանը ըրավ ու անիրավ գտնով ինքզինքը. ո՛ր էր թե այդ մարդասիրութիւնը տեսած չըլլար այս տանը մեջ ու երախտիքի մը պարտքին տակ շնչվեր հիմա. փողոցի աղջիկ մը ըլլար, անոք ու անտեր, մազերը թափած ու ոտքը բարիկ մուրացիկ մը, սիրելու ազատութիւնը պահելով:

Ու անմիջապես դադրեցուց իր մտերմութիւնները, մեկ հարվածով կծկեց այս փոքրիկ ամփոփուկ ծաղիկը որ իր հոգ-

վույն մեջ դողալով կը փթթեր, մինչդեռ դեմը երիտասարդը կը զայրանար ու կը նախատեր զինքը: Անոր դեմ կեղծավոր անտարբերութիւն մը ձևացնել հարկ էր, էն՝ դժնդակը իր պարտավորութեանցը. ամեն նախատինքի հանդուրժեց ու ամեն աղաչանքի դեմ անդրդվելի մնաց. հառաչանք մը դուրս չթռավ իր խեղդուկ սրտեն, բայց որքա՛ն լացավ իր բարձին վրա:

Ամսվան մը մեջ երիտասարդին քով ոչինչ մնաց առջի պերեն՝ մահացու ատելութենն մը զատ. հիմա ամեն առթիվ իր հայտնի թշնամին էր տանը մեջ, այնքան որ մայրը կը միջամտեր իր տղուն անիրավութեանը համար, ու առանձին մնացած ատեն Թագուկը կը սփոփեր.

— Հոգո՞ մ'ընեք, աղջիկս, էրիկ մարդիկ բարկացած ժամեր ունին:

Այդ միջոցին էր որ տղան հիվանդացավ. այն ատեն ըրոջ մը անձնվիրութեամբ խնամեց զինքը, օրերով անքուն հսկեց անկողնին քով, մորը հետ միասին փոխնիփոխ բաժնելով մեջերնին հոգնութիւնը ու կսկիծը. ու երբ հիվանդին վիճակը ծանրացաւ ու տենդը ցնորանք բերավ, այն ատեն իր վարանումները վերստին սկսան. ի՛նչ շահած էր այս բոլոր մահացումներեն. և հիվանդին սնարին քով, կանթեղին արծակած առկայծ ու դողդոջուն լույսին պես, իր համոզումները ու տված որոշումները երեքալ սկսան:

Այն ատեն փափագ մը ունեցավ հիշատակ մը գոնն պահելու իր ողորմելի սերեն. մկրատ մը գտավ փոքրիկ, որով հիվանդին երկարած մազերեն փունջ մը կտրեց առավ, գողի պես շորքին նայելով:

Հիվանդը առողջացավ, բայց իր երեսը շնայեցավ. ոչ իսկ հիշեց զինքը. ծնողքը ամուսնացուցին զավակնին ու Թագուկ հարսնիքին զվարթ ու խնդումներես երևցավ:

Անկէ ետքը, իր պարտքը կատարած մեկու մը խղճի հանգարտութիւնը ունեցավ. իր սերը կը պահեր սակայն սրտին մեջ, հանցանքի մը պես որ թողութիւն ստացած է, պարտքի մուրհակ գոր հատուցած էր իր բոլոր արջանկութիւնը տալով, և գոր իրավունք ունեք ա՛լ քովը պահելու:

Այսպես պահեց ահա տարիներով փոքրիկ մազի փունջը ու
ինքը շամուռնացավ:

Հիմա, երեսուն տարի ետքը, կյանքի հազար փոփոխում-
ներն վերջ, հաշտված էր նախկին բարեկամին հետ. եղբայ-
րության կապը վերստին կը միացնէր զիրենք ահագին ան-
շըրպիտի մը վրայն: Անիկա թոռան տեր ծերուկ մըն էր կո-
րաքամակ, մազերը ճերմկած, մինչ իր քովիները ահա այդ-
պես թարմ ու դեղին կը մնային, ու ատոնց պես իր սիրտն ալ
երիտասարդ ու աշխույժ մնացած էր, իբրև թէ հանկարծ դադ-
րած ըլլար բարախելե այն օրը՝ ուր իր սիրածն բաժնվելու
ցավը զգացեր էր. այդ օրնն ի վեր իր սիրտը ապրած չէր ու
ծերացած ալ չէր, մինչդեռ մարմինը կ'իյնար, կը տկարանար
հետզհետե:

2.

Եվ ձեռք ձեռք կը պտտցնէինք այս մազերու փունջը, շա-
նալով գտնել անոր մեջ պատմված կսկիծներուն հետքը: Այդ
մազերը կը պահէին իրենց սեցած ոսկիի փայլը և երիտա-
սարդի թարմությունը: Տարօրինակ բան. իրենց գոյության
մեջ մկրատին տված ընդհատումը փրկած էր զիրենք. չէին
ծերացեր ա՛լ, իրենց տարեկից բոլոր ուրիշ մազերը ալևորած,
թափած, շքացած էին, և իրենք միայն անխախտ ու անդդր-
գելի կը մնային քսան տարու՝ խոպոպիքի զվարթությանը մեջ
ու պիտի մնային այսուհետև: Մեկ ցավ մը ունեցեր էին, մրկ-
րատին հատու ցավը, բայց այդ ցավը որքա՛ն կսկիծներն,
անկումներն փրկեր էր զիրենք, ~~մշտնջենական երիտասար-~~
~~գությանը շնորհելով~~, այն՝ զոր Քաղուկ տուաուի սրտին մեջ
կը գտնէինք: ✕

Ա.

Արտորալով կ'անցնեն փողոցն, տենդոտ ձեռքովը ուժ-
գին սեղմելով կլորցած թուղթի պատիկ գլաններ որոնք իր
տալիք դաշնակի դասերուն տետրակներն էին:

Մտազբաղ, ակնարկը մոլորած, անհասկնալի եղանակներ
մրմնջելով քիթին տակեն, կ'անցնեն զմայլած ու զվարթ դեմ-
քով որ իր հոգեկան երանության ճշմարիտ ցուացումն էր:

Մյուսյու Սեֆերյան այն իրապես երջանիկ մարդն էր զոր
հոռետեսները կը փնտրեն ու շեն գտներ: Երջանի՞կ. ինչո՞ւ
չըլլար. աղքատ կոշկակարի զավակ, ինքնօգնությամբ, ձրի
աշակերտներու վերապահված զրկումներով մեծցած, առաջ
եկած տղա՝ յորուն հոգիին անեղծանելի ու ազնվական մետաղը
չէր ավրված ճղճիմ ու ողորմելի կյանքի տաղնապներին:

Իր աչքին... բայց իր աչքը դարձա՞ծ էր երբևք իրական
կյանքի վրա, անշատվելով այն հորիզոններն ուր սևեռած էր
միշտ. իր գոյությունը մշտնջենական պատրանք մը եղած չէ՞ր.
սիրո, անձնվիրության, - առաքինության, ամեն կերպ ազնիվ
զգացումներու գիրկընդխառնում մը չէ՞ր կյանքը, վսեմ նվագ-
ներու փռփուրի մը. գեթ այսպես ըմբռնած էր ինք կյանքը և
չէր զղջացեր:

Ո՞ւսկից ուր, ազգային վարժարաններու մեջ ստացած թերի ուսումեն անցեր էր դաշնակի սեր տալու. ի՞նչ աներևոյթ թելով իր անձուկ միտքը, իր անդորր հոգին երաժշտության անսահման ու վրդովյալ երազներուն կապված էր:

Բիրտ ու կոպիտ գիծերեն, որոնցմով իր մանկությունը, իր պատանությունը կը ձևանար, հիմակվան գեղարվեստի, բանաստեղծության շնորհալի շրջագիծը շինված էր որ իր հեզ ու համակերպիկ դեմքը կը պարուրեր. այն թուփի ու մացառի շորաբեկ ու վտիտ ճուղեբուն պես որոնցմով հորինված շըրջանակ մը երփներանգ ծաղկեպսակե մը ավելի պճնագեղ կ'ըլլա երբեմն:

Բ.

Երաժշտությունը զինքը գրավող առաջին հուրին եղավ. անկայուն ու հարափոփոխ դեմքով կին որ ուզված, ըղձացված պատկերը կը զգենու ամեն վայրկյան, տեսակ մը մանանա որ փափագված ամեն համը, ամեն հաճույքը կու տա:

Իր դյուրահավան սիրտը շուտ մը կը կապվեր այս երաժշտության նվազներուն մեջեն իր աչքին երևցող կիներուն, համոզումով ու անկեղծությամբ ինքնիրեն փեսա ըլլալով շարունակ, անուշ խոսքի մը կամ սիրուն ժպիտի մը տպավորությունը պահելով, սնուցանելով, մեծցնելով իր հեք սրտին մեջ, հնչուն ու կույս քարանձավի մը պես որուն մեջ ինկող հետին մրմունջը՝ հարուցած անհամեմատ արձագանքովը կ'երկարաձգվի ու կը բազմապատկվի:

Գթացողներ ու ծիծաղողներ միայն կային իբր շուրջը. ի՞նչ ծաղու նյութ քան այս տարօրինակ երջանիկը. հպարտ չքավոր մը չէ՞ր արդո՞ք որ իր ողորմելի վիճակը՝ հայտնի սնափառությամբ՝ քողարկել կ'ուզէ:

Ու դաշնակցություն մը կը սկսեր իր բոլորտիքը. կատակի, խաղի, ծաղրի դաշնակցությունը որ այս մարդուն միտմիտ սիրահարի ձևերովը պիտի զբոսնուր:

Վախցվելու մեկը չէր որուն ներհիլի չէ խաղ ու կատակ ընել:

այլ այն անտրտունջ վշտատեսներեն մեկը՝ որոնք կարծես հազվագյուտ խաղալիկներ, զվարճության առարկաներ ըլլալու սահմանված են:

Գ.

Ինքը՝ բնավ մտքեն չէր անցըներ որ կրնան ծաղրել զինքը. ամենն անակնկալ ու անհավատալի լուրն անգամ չէր կրնար մերժվիլ իր պարզ ու դյուրախաբ սրտեն. այնպես որ, երբ օր մը, իր հարուստ աշակերտուհիներեն մեկը, Զարուհին, իր սրտին ազնվութունը գովեց, այս պարզ խոսքը սիրո հայտարարության մը պես հուզեց զինքը. այս աղջկան նայվածքը իր հոգվուն խորը կը թափանցեր հիմա և հրապուրիչ կնոջ խոսվանքը կը ձգեր հոն: Այդ օրը դաշնակի դասին մեջ շփոթեցավ. տիեզերքը ու պեմելները ոստոստեցին ձայնագրության տետրակին վրա, ինչպես որ բոլոր տունը ու բոլոր աշխարհը ալ այս պահուս կը դառնար, հիմար երջանկության մը խոյ հոլովումովը միակ լուսավոր ու կայուն կեդրոնի մը շուրջը, այս աղջկան: Տանը մեջ՝ անոր վրդոված դեմքը տեսնելով զվարճացան. ինչպե՞ս ասանկ մեկ բառով սիրահար կը դառնար այս տղան: **Լ**

Փերայեն, այդ տունեն, դարձավ խռոված մինչև իր սրտին խոր հատակը. բոլոր գիշերը չքնացավ. բանաստեղծ մըն էր այս տղան ու իր լքված ամուրիի տենյակին մեջ ստանավոր գրելով անցուց գիշերը:

Այն ատեն խաղը բոլորովին զվարճալի հանգամանք մը առավ. ոտանավորը ձեռք ձեռք պատեցավ ու համնվեցավ. այս փիանիսթը, իրավ որ շատնված մարդ էր: Լուրջ տարածվեցավ տուն տուն, գեղե գեղ, և ամեն տեղ միևնույն խնդուքը պատճառեց:

— Փիանիսթ Սեֆերյանը Զարուհին սիրահարեր է: }
Իրա՞վ. ամենքը այս հարցումը կ'ընենին, չկրնալով իրենց թրթիջը զսպել. պակաս էր քիչ մը խեղճ տղան:

Անկե ետքը խաղը կատարյալ ընելու բազմանքներ հայտնեցան. ներկայացումը ամբողջ ըլլալու էր. ու Զարուհին

եղբայրը գյուտ մը ըրավ. իր պաշտպանութիւնը տակ առավ
երկտասարդ ուսուցչին սերը. թղթակցութիւնը իր միջոցով
պիտի ըլլար:

Այն ատեն նամակները սկսան, միևնույն հիմար սիրույն
խոստովանութիւնը որ դրացիներու, բարեկամներու օրական
զվարճալիքը կը հայթայթեր ու զվարթ ժամեր անցընել կու-
տար: Քանի մը մտերիմներ միջամտեցին այս անողորմ կա-
տակին դեմ. զգուշացուցին ու արթնցնել ուզեցին զինքը

— Մի՛ խարվիր, Սեֆերյան:

Խարվե՞ր. իր բարեկամներուն սիրտը հանդարտեցուց,
Զարուհին կը սիրեր զինքը: Իզուր խրատ ու խորհուրդ տվին
իրեն. ասոնք ամենքը նախանձոտներ էին իր սիրույն. ո՞վ
ըսավ որ հարուստի աղջիկ մը աղքատ մը սիրելու անկարող
է. կ'ուզէին որ Զարուհիեն ստացած նամակները կարդա՞ր մե-
կիկ մեկիկ. գի՞րը. եղբորն էր անշուշտ. Զարուհին չէր կրնար
իր գրովը այդ նամակները հանձնել, բայց ան տուն տված էր
անշուշտ եղբորը: Ի՞նչ արձայլ չէին հավտար. հո՞գը. ինք կը
հավտար ու այս կը բավեր իրեն:

Եվ ճամփուն վրա անցնողները կանգ կ'առնեին, դիտելու
համար այս մտազբաղ մարդը որ իր աճապարող քալվածքով
ու շուրջին անուշադիր ձևովը ստույգ երջանկութեան մը ետե-
վեն վազողի մը կը նմաներ:

Դ.

~~Սր մըն ալ Զարուհիին եղբորը ձանձրացավ. կատակը~~
~~կ'առնէր. ասոնք ամենքը նախանձոտներ էին իր սիրույն. ո՞վ~~
կ'եւելեր, իր սիրույն, իր իրավունքներուն վրա խոսիլ կը սկսեր.
ու բամբասող բերանները, որ անսպակաս են, այս անիմաստ
կատակը մատերնին կը սկսեին փաթթել: Այն ատեն կոշտ ու
ստորին բառերով հասկցուցին իրեն որ այդպիսի աղջիկ մը
չէր կրնար իրեն հետ ամուսնանալ. խելքը դուրսը կանչելու էր,
ասանկ այլանդակ առաջարկութիւն մը ընելն առաջ: Ը

Ու երբ համառոտեցավ, պիտի գլուխ մարդու ձևեր առավ, ճամփու դրին զինքը. ո՛չ, շատ աներես մեկն է եղեր այս տղան որ առջի դեմը ելլող աղջկան հետ կարգվելու կ'ելլիր:

Անկե ետքը անոր Լրեւը շուրջուցին իրեն. հերքումներ տեղացին դասատուին գլուխը. կատակ մը, կը հասկնա՞ր, պարզ կատակ մը ըրած էր աղջկան եղբայրը, խնդալու համար իր վրա. այդ նամակներուն գոյութիւնն իսկ չէր գիտեր Զարուհին:

Իր բարեկամները նորեն բոլորվեցան իր շուրջը, համոզելու համար զինքը ու բառնալու համար սրտեն այդ հիմար սեփրը որ անբուժելի ախտ մը ըլլալ ու զինքը հավիտյան դժբախտ ընել կը սպառնար: Զհաջողեցան. իր ուղիղ ու պարկեշտ սիրտը շրնդունեց որ իրեն հայտնված սերը ծաղր ու կատակ մը եղած ըլլա միայն. այս էր որ այլանդակ, անհնար ու եղբունական կը թվեր իր աչքին ու Զարուհին բարի սրտին անհամաձայն:

Տարիներ անցան ու դիպվածով Զարուհին յամուսնացավ, և ասիկա պետք եղածն ավելի էր անեղծ ու անկորուստ պահելու սերը իր հեք ու ողորմելի սրտին մեջ: Մարդիկ կը միաբանեին իր իրական դժբախտութիւնը զգացնելու իրեն ու չէին հաջողեր. իր պատրանքը այն մշուշ շենքերեն չէր որ արշալույսի առաջին նշույլին առջև ծվիկ ծվիկ կը բզկտին, կ'անհետանան:

Իրեն հետ զբոսնելու համար, իր դյուրահավան սրտին խաղ խաղալու մտքով հորինված կատակը՝ հիմա մշտնջենական ու անվանելի ստվերի մը պես ամեն տեղ կը հալածեր զինքը:]

Ե.

Գիշերը փողոցին մեջ կը սլքտկա. ջութակի մը աղեղին պես տրտնջող և անդուլ երթեակ մը. երբեմն կանգ առնելով, ունկնդրելով ապաւանքի մը պատուհանին տակ որուն գոց վարագույրին ետին կանթնղի մը լույսը կ'ընդնշմարվի, առ-

կայծ ու պլպլացող լույս, մութի սահմանակից, որ հանցանք մը գործելի առաջ վարանող խղճմտանքի մը կը նմանի:

Այս սենյակին մեջ է հիվանդը, Զարուհին, հյուծված ու մաշած, պահելով դեռ գեղեցիկ աղջկան ախտաբույր վայելչությունը:

Ձինքը սպառող հիվանդությունը անուն չունի. բարոյական երկարատև տառապանք մըն է ավելի քան թե մարմնական ջգով մը, տառապանք՝ որ ամենեն սաստիկ խոնջւնքեն շուտ քանդած է իր առողջությունը: Իր երբեմնի դասատուին անընդհատ հալածանքն է որ կը սպաննե զինքը, հո՛ղ, այդ անկողնին մեջ. այդ ծաղրելի սերն է որուն ենթակա եղած է այսքան տարիէ ի վեր՝ առանց փրկություն մը գտնելու: Այդ մարդը հետապնդած է իրեն շարունակ՝ հավատարիմ ուղտին պես, որ իր անշահասեր ու ծաղրելի անձնվիրությամբը Թարթարենին ետևեն կ'երթար Ափրիկէն մինչև Թարասքոն:

Ամեն միջոց ի դերև ելած է համոզելու համար այդ մարդը թե չսիրեր և երբեք չէ սիրած զինքը. ու ամոթահար այդ ապուշի սերնն, ջղախին, անհանգստություն մը ունեցած է որ, քիչ քիչ, տարիներու շրջանին մեջ, ջուրին թուլիկ այլ համառ գործունեությանը պես քայքայած է իր առողջությունը: Այս սրտի ախոնդանքն՝ կյանքը արդեն զգվելի թվելու մոտ է իր աչքին. մինչդեռ վարը, փողոցին մեջ, անգիտակից մարդասպանը կը թափառի դեռ իր սիրո անուրջներուն մեջ մոլորած. ուրախ ու երջանիկ է ան, այս կանխահաս մահվան մեջ նոր ու գերագույն ապացույց մը գտնելուն համար, իր սիրված ըլլալուն ապացույցը այս աղջիկեն, երբ աշխարհ՝ խոսք մեկ ըրեր էր կարծես Զարուհին իբրև խաբեբա և անսիրտ էակ մը ցույց տալու իր աչքին: X

Այս միտքաբույրները կը ցուա հիմա իր ավերյալ դեմքին վրա. այս հավաստիքով՝ իր կսկիծը երջանկության կը փոխվի նորեն, ու շկրնալով դուռնեն ներս մտնել, հոգ կենալու դատապարտված, փողոցին մեջ կը շարունակե երթևեկել, իբրև թե մտադրած տեղ մը ունենար, անուրջի մեջ քալող մարդու մը պես:

Չարուհիին մեռնելեն ետքը ամենքը բոլորովին հուսահատ ու դժբախտ կարժեցին զինքը: Իրոք, առջի երջանիկ ու երանյալ մարդն էր: Հիմա ոչ դաս, ոչ դրամ և ոչ հարգ ունեւալ, մտերիմները այս սեւեռյալ մտածումի, այս զակատյալ մարդեն կը հեռանային քիչ քիչ:

Հագուստները կը հիննային ու չէր կրնար նորեր դնել տեղը. բնակած փոքրիկ սենյակին վարձքը կը դիզվեր ու տանուտերը կը սպառնար դուրս նետել զինքը ու դաշնակը գրավել դաշնակը. երբեք չհավատաց որ այդ բանը կարելի է, ու վայրկյան մը մտահոգ շեղավ:

Ու կը շարունակեր փողոցները թափառիլ աննպատակ, պահելով իր առջի նրանյալ մարդու դեմքը զմայլած պատկերի մը առջև, որ ամենուն աներևույթ՝ իր աչքին դեմն էր սակայն: Իր սիրելիին մահը, սրտմաշուք ցավն՝ մը առաջ նկած, հատնումը ու սպառումը այս քաջառողջ աղջկան՝ իրմե զատվելեն ետքը, իր սերը ու հավատքը նվիրագործներ, ու իրեն խաղ մը խաղցուցած ըլլալու կարելիութունը հերքեր էր Ապաքեն երբեք չէր տարակուսած անոր սիրույն վրա: Այսպես հեռվեն, լռիկ մնջիկ, տարիներով սպասեր էր առանց անձկության, և առանց կասկածի թունավորումը զգալու իր մաքուր սրտին մեջ, ու ծերացեր էր գրեթե:

Հիմա ալ, մահը կու գար իր ձեռքեն հափշտակելու համար զայն. ու ան ալ չէր հաջողեր. սիրելին հոն է միշտ, իր դեմը, իր աչքին առջևը, այն առջի օրվան անուշ ու տրտում նայվածքովը որ չի գրվիր, չի զուրցվիր ու չի մոռցվիր:

Ֆ Ո Ւ Ր Թ Ո Ւ Ն Ա

Ա.

Տուրթունան իմ դրացիս էր Քանտիլիի բնակած տարիս. հին ու փռած մակույզը որուն մեջ կը թիավարեր օրն ի բուն, գիշերները մեր քովի ծովեզերքը կը պահեր:

Մարդ ու մարդասանք շուներ. ընկեցիկ մեկն էր գեղին մեջ, ամառը՝ բաց օդին ու ձմեռը՝ հաստ պատի մը կողին մեջ բացված պատուհանաձև խորշը կը քնանար ամեն իրիկուն, երբ գինետունեն, օրվան վաստակը վճարելիք ետքը, դուրս ընելին զինքը. առանց տրտնջալու, խանութպանին անվիճելի իրավունքը ճանչցողի մը պես կը հնազանդեր, դիմացինը ամչցնելով գրեթե իրեն դեմ ցույց տրված խստությանը համար, ու պատե պատ, քարե քար զարնվելով, իր տեղը, իր ողորմելի խշտյակը կը գտներ միշտ:

Օդին իր միակ մոլութունն էր, իր միակ ըմբռնումը կյանքի, իր միակ իմաստասիրութունը. որքա՞ն ատենն ի վեր կը խմեր այս մարդը. ոչ ոք պիտի կրնար ճշտիվ գուրցել. բայց իր կարմրած ու թմթրկած այտերեն, իր միշտ կիսափակ ու նվաղած աչքերեն, իր երերուն ու օրորվող քալվածքեն դատելով, որուն մեջ հավիտենական գինովը ու ծովի վրա մեծցող նավաստին իրար կ'ամբողջացնեին, նոր բան մը ըլլալու չէր: Հա-

գուստ շուներ. իր գրգլյակը մարած, նվաղած, մեռած երան-
ներու խառնուրդ մըն էր, աղքատության ծիրանի գոտին, գո-
նետոն չէր գտած դեռ: Անհամար կարկտաններու հակառա-
արմուկները դուրսն էին միշտ, և զգոցվող կուրծքեն, լանջ-
ուռած, կախված գորշ մսակույտ մը՝ աչքի կը զարներ, արգա-
հատանք կը հրավիրեր այս մարդուն վրա:

Բ.

Ատենով էն վայելչասեր նավավարն էր, մեկը անոնցմ
որոնք անգիտակից արվեստագետի մը ճաշակը ցույց կուտա-
իրենց ռամիկ գործին մեջն ալ. անարատ պլուրինենիկ շապի-
կով, կապույտ թավիշն պզտիկ բաճկոնակով, ձյունսպիտա-
մաքուր շավաւուով կը պտտեր միշտ. իր նավակը, նուրբ
հյուծախտավոր տոհմիկ աղջկան մը նրբությամբ, սրընթաց
նետի մը աշխուժը ուներ. կը դողար, կը ~~ցուրցուրար~~ այս նա-
վակին վրա, կը շոյեր, կը սիրեր գայն գավկի մը պես. հաճա-
խորդները կը գանգատելին այն շափազանց զգուշութենէն, գոր-
իրենցմե նավավարը կը պահանջեր, կոխած կամ նստած
ատեննին. ինքզինքը կ'արդարացներ. գիտեր որ մեյ մըն ալ
ասանկ ձեւովոր նավակ մը չպիտի կրնար յիներ տալ: Ո՛չ. առի-
կա մասնավոր շնորհք մը ~~ուներ~~, ~~անբացատրելի բան~~ մը. իր
տեսակին կատարելությունն էր. օր չէր ~~բլլար~~ որ տախտակները
չսրբեր, ~~արույրն կազմածքը շմաքեր~~, չփալկեցներ ոսկիի պես:

Գեշ օգերուն, անձրևին, ծովը չէր իչեցներ. ադահի մը՝ հա-
րըստության համար ունեցած սերը ու տառապանքը ուներ ին-
քըն ալ:

Այն ատեն երիտասարդ մըն էր. նշանված էր ու պիտի
ամուսնանար. երևակայեցեք նավավար էտմոն Տանթես մը:

Գ.

Ամառ օր մը, Պեշիկթաշի առջև փոթորիկի բռնվեցավ. հան-
կարծուստ պայթող մրրիկ մըն էր, սև թաթառի մը պես խոյա-
նալով իր վրա: Միս մինակ էր ծովուն բացը. իր անձին շմտա-

ժեց այնքան որքան իր խեղճ նավակին. շփոթեցավ, կորսվեցավ. ու երբ ողողող աղի ջուրերեն դուրս հանեցին գինքը, իր պրկված ձեռքին մեջ թի մը կար, վերջին քեկորը իր ընկղմած նավակին Երբոր խելքը գլուխը եկավ, շհավտաց, փնտրելու ելավ. անկարելի էր որ անհետ կորած ըլլար իր նավակը. տեղ մըն էր պահված ուր պիտի երթար գտնելու զայն, մաքուր, փայլուն կազմած թուղ, ժպտուն հարսի մը պես:

Հետո հարկ եղավ համոզվիլ. բայց անկե վերջը երեսը շխնդաց. իր կսկիծը ճշմարիտ սուգի մը համեմատությունները առավ. ետ ձգեց հարսնիքը, ու ատեն մը շաշխատեցավ:

Հաջորդ ամառ նոր մը շինել տալու ձեռնարկեց ու շինվածին շհավնեցավ. ետ ձգեց՝ ուրիշ մը ապսպրելու համար ու անկե ալ գոհ շեղավ. իր նավակին ճիշտ նմանը կը պահանջեր, շափը կուտար, ձեր կը բացատրեր. բայց ո՛չ. էն վարպետները այդ անանուն փափկությունը անգամ մըն ալ շհաջողեցան տալ: Ու իր հավաքած դրամները այսպեսով վատնեց. քիչ մըն ալ գինեծունները սկսավ երթալ, օղիին, այս լուռ խոսակցին, իր ուղածը, իր բացատրել շկրցած խնդիրքը հասկցնելու

Դ.

Անկե վերջը անկումը եկավ, մեղմ, թույլ, աննշմարելի բայց ստույգ փճացումը: Նշանածը, սպասելի ձանձրացած, ուրիշի մը հետ ամուսնացավ. և ինքը շարունակեց նավակ փոխել, անտեսանելի տիպարի մը համառությամբ դեռ հետամըտելով. իր նավակը, իր ամուսնությունը, իր վիճակը հարցնողներուն մեկ բառով մը կը պատասխաներ, որ իր ամբողջ պատմությունը կը պարունակեր.

— **Ֆուրթունա:**

Քախձալից ու տրտում ձայնով մը կուտար պատասխանը, միշտ միևնույնը, բայց մը միայն կտրուկ.

— **Ֆուրթունա:**

Ըսին որ խենթեցավ. գինովությունը ապուշի ձև մը տվավ իրեն. սկսան վրան ծիծաղիլ:

Անկե մնաց Ֆուրթունա անունը, մինչդեռ ինքը, գինետա անկյունը, օղիի սրվակին առջև, իր նավակը կ'երազեր դեռ դյութական գիծերով շինված:

Իրոք, աղքատութեան մեջ իր հինդած նավակը ա՛լ չէր կրը նար փոխել. նորոգել կուտար հիմա, կոկելով անոր ծռատախտակները, մաշած ու կոտրած թիակները. ամառները կլ ներկեր, հինեն մնացող վայելչասիրութեան դրդումով:

Բայց օղիին ավերումներուն տակ իր կամքի ու կարողութեան մնացորդները կը սպառեին: Ֆուրթունան հաճախորդ շուներ ա՛լ, բացի անցորդ մանրավաճառներե ու խարեբա մուրացիկներե զորս շնչին գնով մը տակավին կը փոխադրեր հոսկե հոն, կուպրով ծեփված մակույկին մեջ, նստուկ գացողի մը պես՝ անգիտակցաբար կարծես շարժելով թիերը:

Ու պատուհանես կը դիտեի գինքը, ամեն անգամ որ անցներ դանար: Գանդաղորեն ջուրը մխվող թիերուն ճողփյունը իր մշտնջենական երազը օրորող երգը կը թվեր ինձի:

Ատով կը շարունակեր գալ, ամեն օր կանուխ, պատրաստ կենալով իր մակույկին նստարանին վրա կորաքամակ, քիթը կորսված կունտ ու կակուղ այտերուն մեջ, անփույթ անվհատ սպասելով, և ամառը տաքուն՝ եզերքին խոտին վրա, արևին տաք ճառագայթներուն տակ քնանալով, հանդարտ ու անմեղ քունով մը, մեղի ցույց տալով իր եղկելի ու կիսամերկ մարմինը՝ համարձակ գետին թավալած:

Ե.

Մարդ չէր ճանչնար. ոչ դիտ որ տարի մը շարունակ իր դրացին էի. ո՛չ իր գեղացիները՝ որոնց մեջ ապրած էր այնքանատեն. ժարդ չէր ճանչնար. մարդկային ամեն ձայն, ամեն աղմուկ ու ամեն դեմք մշուշի մը մեջ կը խառնվեին, կը շփոթվեին մեկը մյուսին հետ: Մեկ հոգի մը կը գանազաներ դեռ չատուկ պառավ մըն էր որ կու գար առտունները իր երկու աղջիկներուն հետ յազմա լվալու իմ տանս մոտ: Ֆուրթունայի նկատման էր. ու զայն տեսնելուն իր արբեցուցեանն կարմրած

դեմքը կը դալկանար, մահատիպ գույն մը կ'առնէր: Նստա-
րանին վրա շտկվելու, ուղիղ դիրք մը առնելու ջանքեր կ'ընէր:
իր ցնցոտի փալթոնին օձիքը կը դարձնէր մերկ կուրծքը պար-
տրկելու համար, բնազդական ըղձանքով մը, որ այս կործա-
նած իմացականութեան մեջ դեռ կենդանութեան անորոշ նշան
մը կու տար, վերջին տկար շառավիղը այս մարած հոգիին
աղջամուղջին մեջ:

Աղկե զատ օդին ուներ միայն իրիկվան. խենթի պես կը
վազեր վեր, գեղը, հոն ուր գինետունները կը վխտան. ամենքն
ալ իրենն էին, ամենքն ալ. արբեցութեան մեջ իր գոյութիւնը
կը սկսեր, ոչ հիմակվան ողորմելի կյանքը, այլ առջի երի-
տասարդութեան օրերը, իրենց հուսալից ու խնդում երեսովինն:
Իր նավակը նախ, նրբամարմին թռչունի ձևով որ ծովը հագիվ
թե կը շողափե իր վազքին մեջ. հետո նավավարը՝ իր շքեղ
արդուպարգովը, ֆեսը ծոած, որուն կապույտ ծոպին ծայրը
ուսին վրա կ'իյնա. ու նավակին մեջ իր նշանածը, այն գեղե-
ցիկ հուլնի աղջիկը զոր սիրած էր:)

~~Սի այս աղոտ հետանկարը, օղիի սրվակներու հաջորդու-
թեանը մեջ, կը ճշտվեր, հայտնի, պայծառ, կը կենդանանար,
ու Ծուրթունան ամեն իրիկուն անով կ'ապրեր ժամերով, ժա-
մերով մինչև որ գինետունեն դուրս ընէին գինքր:~~

Այս արբեցութիւնը Ծարիայի գանձը չէ՞ր միթե այս ողոր-
մելի մարդուն ձեռքը, ամենազոր կարողութիւնը որ վրեժները
կը լուծե, մարդոց ու դիպվածներու դեմ անխտիր:

Թ Ե Ղ Ա՛ Տ Ե Ր

Ա.

Առտվան ժամերգութիւնը նոր կը սկսեր, մթութեան մեկորսված ղեկտեմբերի առտու մը, ցուրտ ու խոնավ. կոշնակէօղին ու բուքին մեջ կ'արձակեր իր ընդհատվող վայունքը, մինչդեռ թափուր եկեղեցին պանդուխտ քահանային ձայնովը կ'արթննար, կը սարսուար իր քարակոփ պատերուն ու կամարններուն մեջ:

Տերտերը կ'երկնցներ իր աղոթքը, սպասելով բարեպաշտներուն որոնք չէին գար: վասն զի ո՞վ կու գար եկեղեցի, ձմեռ ու լուր օր մը, այս շուսցող առտվանցով:

Քահանան շուրջառը ուսին իր ժամերգութիւնը կը շարունակեր:

— Տեր զի բազում եղեն մեղք իմ և բազում անօրինութիւնք իմ:

Խուլ ու տարտամ ձայնով մը որ տիրող կես մթութեան կը հարձարեր, անտարբեր իր շուրջի միայնութեան, և անզգա ձայնագրի մը պես արտասանելով աղոթքին տունները. իրեն հաճար քսան տարվան սովորութիւն մը:

Հետո երկրորդ ստվեր մը տեսնվեցավ իր քովը. լուսարարն էր, այս որմերուն պահապանը, անոնց պես ամուր իր անտա-

նելի պաշտոնին մեջ, սիրելով այս ստվերները, այս լքումը և կամարներն կախված, կամ սուրբերու պատկերներուն աջ և հաստատված կանթեղները, որոնք իր հիվանդագին զգալակներն էին գրեթե, փութալով անոնց քով, մեկեն մյուսին, անոնց շարունակ սպառելու մոտ կյանքը արժարժելով:

Քիչ քիչ մեկ երկու հոգի ալ երևցան, ժամկոչը, հետո մուրացիկ ծերուկ մը իր փայտե գավազանին կռթնած. ու հետո երկու պանդուխտ որմնադիրներ, հազիվ քուններուն արթնցած: Հիմա առտուն կը ճշտվեր. կանուխ գործի գացող քանվորներ կու գային խաչ մը հանելու դրան մոտ և հաջողութուն խընդրելու. ժամուն սովորական աղոթողները ասոնք:

Ր.

Աղբիւր

Սարաքը ուշ եկավ եկեղեցի այն առտու. Առավոտ լուսոին կեսին միայն հաւաւ, ինք որ ամեն օր զայն ծայրե ծայր ըսելուն կը պարծենար:

Դուրսը տիրող ցուրտին հակառակ, քրտնաթոր մտավ ներս, ծանրաշարժ ու պարարտ մարմնին բեռան տակ շնչասպառ երեսը խաշակնքեց, ծերադրեց. Ֆեսը վար առած, ցուլց տալով յուղոտ ու հերաթափ գանկ մը. հետո բարձրաձայն հառաչանք մը ելավ կուրծքին խորեն, խորեն.

— Մեղա՛ տեր:

Ծրբեք մեղա բառը այսքան ստույգ անձկությամբ, այսքան անկեղծ ապաշավի մը արտահայտության ձևով լսված չէր:

Դասին մեջ շոքած սարաքին կլոր մարմինը, ծոած գլուխը, կիսափակ աչքերը, ողորմելի ու գթության արժանի պատկեր մը էր ձեացնելն աստվածային գայրույթին տրամադրության տակ դրված. և ինք հանցանքին մեծությանը շափ այսպես անկեղծ զղջումի մը գալով միայն թողութուն կ'ակրնկալեր կարծես, երբ հետզհետե կը կրկնիր մարող, սպառող ձայնով մը, առանց քաշվելու պինքը յսողներեն.

— Մեղա՛ տեր, մեղա՛ տեր:

Հետո, թեթևացած, ոտքի ելավ ու իր հաստ ձայնը՝ տեր-

տերին ձայնին միացավ. ու լուռ եկեղեցին կ'ապշեր, կը խռ
վեր՝ ունկնդրելով այս մարդուն:

Ինքը՝ իր տանը մեջ ըլլալ կը թվեր. դասը, գավիթը, խորս
նը բոլորովին իրն էին անշուշտ. ինք կ'ըսեր աղոթքը միա
նակ. քահանայէն առաջ, բառերը հատիկ հատիկ, ամեն պալ
քերութեան նշանակութիւնն ու ւրբութիւնը շեշտելով. պա
մը կը հոգնէր, շունչ առնելու կը ստիպվեր, ու վայրկյան մ
վերջը նորեն կը սկսեր, ընդմիջելով քահանային անորոշ մըր
մունչը և ծուռ ծուռ նայելով անոր երեսը, երբ լիսալ մը սպըր
դելը կամ վարանում մը տեսներ նոր տուն մը սկսելու ատեն:

Վայրկյան մը նորեն կը մասնավորվեր իր աղոթքը, անհա
մար ծնրադրութիւններու խառնված, համբուրելով գետն/
աղտն ու փոշին, ու լալագին և սրտաշարժ ձայնով մը վերա
դառնալով իր անձին.

— Մեղա՛ տեր:

Գ.

Մարտիրոս աղան այսպես էր ամեն առտու, անպակաս
եկեղեցիին, իր ներկայութեամբը ապահովելով եկեղեցիին բո
լոր ծեսն ու արարողութեանց կանոնավորութիւնը, և ոչ մե
կուն փախուստի ճամփա չձգելով շարականներէն բառ մը պա
կաս կարդալու համար:

Քահանան այս աշխարհականին բարեպաշտութենէն կը
դողար. քարոզիչն ու թաղական խորհուրդը կ'ակնածէին իրմե
և գլուղացին կը մեծարեր այս հավատացյալ աղան որ իր բո
լոր հարստութեան հակառակ աղքատի մը պես խոնարհ ու
աստվածավախ կը թվեր:

Պոլիս, իր խանութին մեջ, Մարտիրոս աղա մեծագոր մարդ
մըն էր: Հայր մայր շուններ, այլ հորեղբայրներու ու հորեղբոր
որդիներու անհատնում շարք մը որոնք փոխն ի փոխ կու գային
իր թով, սորվելու դրամ շահելու արհեստը, հաճախորդներու
հետ վարվելու կերպերը, բայց գիշերները տունը սարաֆին
հետ նկեսցնել կենալը աչք առնելով: Այսպես անոր մեյ մեկ

մանրանկարները կը դառնային, Աստվածասիրությունը Դրամասիրության հետ հաշտեցնելու գաղտնիքը գտնելով:

Բայց անոնցմե ոչ մեկը աղային շափ հարստանալու հնարը կը տեսներ:

Իրենց ժառանգական վաշխառուի բոլոր ճարտարությամբը, ստակ փոխ տալու ձևով աշխարհ կողոպտելու բոլոր խորամանկությամբը, ոչ, այդ հարստության շէին կրցած տիրանալ, և ինքնիրեննին, երբ իրենց մեծավորին քով կեղծավորություն ընելի ու սպասավորի դիրք մը ունենալի տաղտկացած բերաննին բանային, կը հասկցվեր որ իրենց խելացի ազգականը ի՛նչպիսի դեպքերի կրցած էր օգուտ քաղել:

Գ.

Հայրենիքեն գրեթե բոբիկ եկավ Պոլիս. նիհար ու վատույթ պատանի որ խաներու, քարուկիր սենյակներու խոնավության մեջ ժառայությամբ հավաքած հինգ հարյուր դրուշով բացավ իր սարաֆի տոլապը, ճշմարիտ «տոլապ» մը զոր մինչև այն օրը ոչ ոք իրեն չափ վարպետությամբ դարձուցած էր, իր հայրենի քաղքին մեջ զոր Մարտիրոս մեք երկիրը կը կոչեր. տիրացուից ըրած ու ժամասիրություն ժառանգած էր աղկե:

Իր աղքատության, որրության բոլոր թշվառությունները տիրացուի զգեստը հագնելով կը մոռնար, և աստուծո առջև, աստուծո տան մեջ, իր անկյալ դիրքին կը բարձրանար հանկարծ ուրիշներու հավասար ըլլալու և իր ջերմեռանդությամբը զանոնք գերազանցելու շափ: — Եվ ի՛նչպես շիրեր եկեղեցին ուր ո՛չ հարուստ ըլլալու, ո՛չ քախտավոր ըլլալու պետք կար աստուծո աչքին: Այսպես երջանիկ ապրեցավ քանի մը տարի. մտածեց որ երկինքին թագավորությունը տնանկներու հատկացված է ու մխիթարվեցավ իր ներկա շքավորութենէն: — Բայց երբ տասներու թը տարին թևակոխեց, բունի Պոլիս դրկեցին գինքը մարդ ըլլալու համար, իբրև թե աղքատ ըլլալուն համար մարդ եղած չըլլար մինչև այդ ժամուն:

Իր տաժանելի ուղևորության միջոցին, հետո շոգենալին

մեջ և մանավանդ Պոլսո մեջ, իր համոզումները, սփոփանքները անբավական մնացին:

Ո՛չ, այս մայրաքաղաքը երկրին չէր նմաներ բնավ: Ակնատնակներուն երդիքը, գյուղացվոց շալվարը, կիներու աղտոտ լաշակը շտեսավ հոս, նոր աշխարհ մը՝ նոր գաղափարներ արթնցուց. վայելքի պետքը դրամի պետքը ցուցուց: Իր բարեպաշտությունը որ մինչև այն ատեն անշահասեր էր, պահանջող, ուզան բերան դարձավ:

Մայր եկեղեցվո մեկ անկյունին մեջ քաշված՝ անհատնում աղոթքներու ու շարականներու քաղվածքով ստակ և դարձյալ ստակ ուզեց աստուծմե. և իր աշխատության փոխարեն առած շնչին գումարները որոնք զինքը կը շլացնէին, աստվածային պարգևներ կը համարեր և իր աղոթքներուն վարձատրությունը:

Այսպես իր առևտուրը աստվածասիրության հետ խառնված մնաց. այն բոլոր առիթները ուսկից դրամ շահելու կարելիությունը նշմարեց, իր օգտին համար աստուծո կողմե հատկապէս կարգադրված նկատեց ու բան մը շհարցուց ա՛լ իր խըղճին: Աստված իր ըրածը չէ՛ր գիտեր միթի:

Ե.

Անգամ մը միայն տարակուսեցավ, վարանում մը զգաց: Անոր բարեպաշտ մարդու համբավեն խաբված, իր մահամերձ բարեկամներեն մեկը մեծ, շատ մեծ, իր շտեսածին չափ մեծ գումար մը ավանդ հանձնեց իրեն, մահվրնեն վերջը այդ գումարը ազգին ու իր ազգականներուն մեջ բաժնելու խնդիրքով. Մարտիրոս ադա նախ շհավատաց այս անակնկալ վստահության. հիվանդին անկողնին քով նստած, սենյակին դուռը գոց, նախ անդիմադրելի մարմաջ մը զգաց տեսնելով այդ գումարը գոր հիվանդը փոքրիկ սնտուկե մը կը հաներ. հետո հիվանդը հոն խղզելու և ստակները հափշտակելով փախչելու գաղափար մը ունեցավ, հիմարի գաղափար մը. բայց այս փորձությանց դիմադրեց. ի՛նչ հարկ անոնց. միթե աստված

իր դեմը հանած չէ՞ր այս հիվանդը. ու աստուծո թողուց որ
իր ուզածին պես տնօրինե ամեն բան: — Մարտիրոս աղա
նախ դիմագրեց, շուգեց ընդունիլ այս ավանդը, ցած ձայնով
վախնալով որ դրան մոտ սպասող մեկը չըլլար ու իմանար այս
ավանդի խնդիրը. հետո քիչ քիչ տկարացավ, ավանդին պայ-
մանները հարցուց. նախ է՛ն գլխավորը, տոկոս պիտի տա՞ր:
ոչ, ըսավ հիվանդը. այն ատեն ա՛լ անձնատուր եղավ, ստա-
ցավ ավանդը, և աստվածաշունչն հատվածներ բերավ մահա-
մեքձին ~~ազգասիրությունը գովելու համար:~~

Հիվանդը մեռավ և հուղարկավորներուն մեջ Մարտիրոս
աղա իր արցունքներովը անկեղծ ու անսահման կսկիծով մը
ննչեցյալին ամենեն սրտակից բարեկամը համարվեցավ:

Հուղարկավորութեան տեած բոլոր միջոցին ամբողջ ճամ-
փուն երկայնութեամբը այս մեռած մտերիմին վրա խոսեցավ,
անոր բարեմասնութունները, պարկեշտութունը գովեց, անոր
կյանքն մասնավոր դեպքեր պատմեց և լացավ, մինչդեռ
ուրիշներ, դագաղին ընկերանալով հանդերձ, իրենց փամբալին,
փոնջիմենքոյին, փիացախն խոսքերը կ'ընեին. Մարտիրոս
աղա զայրացավ ու իբրև թե ինքը ըլլար այս անձահ խոսակ-
ցութունը ընող, կսկծալի ձայնով մը գոչեց.

— Մեղա՛ տեր:

Մարդիկը լռեցին վայրկյան մը, քանի մը քայլ ալ բրին
լուծեցամբ. հետո մեկը, պասմսի վաճառական մը, շարունա-
կեց իր խոսքը.

— Աճեմներուն պերաքները ձեռքե հանելու է:

2.

Մարտիրոս աղա անկե վերջը իր բարերարը նկատեց ննչե-
ցյալը. թող շտվավ որ մեկը գեշ ըսե անոր վրա. միթե այս
մեծ հարստութունը անոր չէ՞ր պարտեր. ո՛չ, ապերախտ մարդ
չէր. հետո այդ ավանդը յուրացնելու համար խորհեցավ ամիս-
ներով. նախ ըսավ որ իրավունք չունեի ուրիշին ինչքը գող-
նալու. վերջը ինքնիրեն հարցուց թե ինչու և աստված իրեն

հանձնել տվա՛վ այդ ավանդը և ոչ ուրիշի մը. այս հարցումը իր տարակույսները վանեց. վստիված այս առիթը կը ներկայացնէր իրեն հարստանալու համար, և ինք՝ իբրև խելացի մարդ՝ առիթն օգուտ կը քաղէր, մինչդեռ անխելք մը այդ քանը շփտի մտածեր. այսպես բացատրեց աստուծո կամքը և ճշմարիտ գոհունակությամբ մը ավելցուց.

— Կամք տյառն օրհնյալ եղիցի:

Անդին՝ ննջեցյալին ազգականները կարոտության, չքավորության մեջ կը մնային, անոր այրին Մարտիրոս աղային կը գիմեր պզտիկ օգնություն մը հայցելու համար, իբրև իր ամուսնին սրտակից բարեկամեն:

Մարտիրոս աղա չզլացա՛վ այդ օգնությունը, բայց այս դիմումը իր տարակույսները նորեն արթնցուց. պահ մը խորհեցա՛վ որ քրածը ճշմարիտ գողութուն մըն էր. բայց ո՞ր մեղքը թողություն չստանար եթէ մարդս մեղայի գա. ու այս հույսով, սարաֆը թախանձագին ներում մը խնդրեց.

— Մեղա՛ տեր:

Պահ՝ մըն ալ լսա՛վ որ ազգականներուն դրամը տա բայց ազգին դրամը պահէ. ի՞նչ է վերջապես ազգին դրամը. չէ՞ մի որ ուրիշ մը պիտի ուտեր:

Այս վարանումներով կը պահեր, այսինքն կը գործածեր ստակը որ իր ճարպիկ ձեռքերուն մեջ արդյունաբեր կը դառնար, բարեբախտ դեպքերով կը կրկնապատկվեր, այնքան որ այս հաջողությունը իր գողության արդարացումը կ'ըլլար և իր զղջման ընդունելի եղած ըլլալուն ապացույց, զղջում մը զոր սովոր էր ա՛լ հայտնելու ամեն առթիվ, խորունկ հավատքի ձայնով մը.

— Մեղա՛ տեր:

ՊԱՐԱՀԱՆԴԵՍԻՆ ՎԱՂՈՐԴԱՅՆԸ

Ա.

Զեղունին ապակյա լուսամուտեն, նրբանցքներուն վրա
բացվող պզտիկ պատուհաններեն, առտվան լույսը թատրոնեն
ներս կը սպրդեր. — ցրտին ու դողահար լույս մը, դուրսը տե-
ղացող ձյունին սպիտակ ցոլացումը գոգցես, որ սրահին շի-
կորակ լույսերուն քով՝ կը տժգուներ, կը մարեր:

Ներսը կը պարեին, երաժշտության ոգևոր շեշտերեն մղ-
ված, հորձեռանդն ու տենդա՛ույզ, ուշադրություն շրնելով
այս կանխահաս առտվան, ու սրահին տաք ու աղմկալից
մթնոլորտին մեջ երկարելով այս ձմեռ գիշերվան զրուանքն
ու հաճույքը:

Երեսները ա՛յլ կը բացվեին. առջի զգուշությունը՝ սևա-
թույր կա՛մ վարդերանգ մետաքսե դիմակներուն հետ մեկդի կը
նետնե՛ր՝ ամենքը, այս պահուս մտերիմ դարձած իրարու: Կես
գիշերեն ի վեր անընդհատ տևող պարերուն հարուղած փոշին,
այրերու սև զգեստներուն ու ձյունաթույր փողկապներուն, կի-
ներու արդուզարդին և նուրբ շպարին վրա կը տեսնվեա՞

Հոգնած, հուլացած, դեռ կը շարժեին, հանդարտելու մոտ
եղող ծովի մը վերջին կոհակներուն պես: Քիչ քիչ, առտվան
լույսը կը զորանար, անկյուններուն ու անցքերուն մեջեն:

Մթուօթյունը կը վաներ, ու սրահին մեջ կը սկսեր տարածվիլ՝ իր շլացուցիչ ճերմակութամբը շեշտելով կազերուն դեղին ցուլքը:

Եվ ակամա կը ձգեին պարասրահը. տակավ առ տակավ քաղմությունը կը պակսեր. կը մեկնեին խումբ խումբ, դրան մոտ հավաքված, պատմուճակեն ետ առնելով ցուրտին դեմ պատսպարվելու համար բերած զգեստնին. զույգ զույգ, թե թեկ կ'ելլեին դուրս, ձյունին անբիծ ու միապաղաղ մակարդակը կոխոտելով կը հեռանային, այրերը իրենց վերարկուին օձիքը վեր առած, կիները դիպակե մեկնոցներուն մեջ փաթթրված, իրենց հետ տանելով երաժշտության եղանակներուն արձագանքը, մինչդեռ դրացի տուներու պատուհաններեն՝ կանուխ արթնցող հետաքրքիրներ թմթուկած աշվըներով կը գիտեին ձյունին անշարժ ծածկույթին վրայեն սահող այս ստվերները:

Քիչ մը վերջը ոչ ոք կը մնար պարողներեն. թատրոնին չույսերը կը մարեին, և երաժիշտները իրենց կարգին կը մեկնեին, գործիքներնին լաթե ծածկոցներու մեջ փաթթած թևերնուն տակ, պարասրահը իր սովորական կես-խավարին ու լուռ անդորրությանը հանձնելով:

Բ.

Ինքը վերջին մեկնողներեն մեկն էր պարահանդեսին. ամայի ու անձայն փողոցին մեջ կը քալեր, երկար ու կոճկված փայլթոին տակ պահելով իր պարողի սև զգեստները. շապիկին բաց կուրծքը, որ հիմա այս լուր օրին ու ցրտագին առտվան շէր հարմարեր բնավ:

Առջի գիշերվան լույսերու փողփողումներեն, օթյակներուն մերկ ուսերեն ու շպարված դեմքերեն, սրահին խոսակցությանց և երաժշտության ձայներուն թոհուրոհեն տարօրինակ խառնուրդ մը իր հոգնած երևակայության մեջ կը մնար ու կ'ընկերանար իրեն:

Ճամփուն վրա հաղվաղեպ անցորդները կը դիտեին այս դալուկ դեմքը և քնաշրջիկի քալվածքը. ինքը կը շարունակեր

ճամփան, ուղիղ փողոցի մը մեջեն, սառույցն սահուն քարահատակին վրա. տուն կը դառնար:

Եվ ամեն մեկ քայլափոխին՝ ոտքերուն տակ ճմլվող ձյունին միօրինակ խշրտուքը պարի եղանակներ կ'արթնցնէր. մտքին մեջ, վախը՝ իր թախծալից բանաստեղծությամբը, մազուրփան՝ իր ընդհատված նվագներով:

Վաստակարեկ ու դանդաղ քայլերուն հետ քաղվածք մը կընէր իր երեկույթեն. և երաժշտության, պարի, գույներու, ժանոթ ու անծանոթ դեմքերու մեջեն, կնոջ պատկեր մը միայն կը մնար, վեհ, խոռվիչ ու ամբարտաձան դեմք մը, որուն արհամարհոտ և բարձրաձայն ծիծաղը կը հնչէր իր ականջին մեջ, իր հոգվույն խորը:

Առջի տեսնելուն կանգ առած էր այդ տիկնոջ քով որ պարահանդեսին մտերմական ու ընտանեկան ձևին համար անշուշտ իր օթյակը ձգելով պարասրահը կ'իջնէր, ձախ ձեռքովը հանգրիճած իր վարդագույն բեհեզ շրջապստը. ծանոթներու, մտերիմներու բաժնելով իր ժպիտը ու գլխու թևի բարև մը:

Այդ վայրկյանեն շէր կրցած հեռանալ անոր քովերեն. ժամ մը ամբողջ լրտեսելով խոսակցությունը, շարժումը, ակնարկը, նախանձելով զայն բոլոր քովը մոտեցող մարդոցմե, մեծ մասամբ տարիքոտ դրամատերեր որոնց ալևոր գլուխը երիտասարդ կնոջ սևաթույր մազերուն կը քսվեր:

Փոխն ի փոխ անոնց թևն էր, ւրահին շրջանը ընելով ու պարծենալով կարծես մեծ անձերու իրեն դեմ ցույց տված քծնող ու ցավատանջ ցանկության համար: Պահ մը ուշադրությամբ դիտած էր զինքը, իր համառ ու շրջապատող նայվածքին պատճառը հասկնալու համար. հետո դառնալով իր քովի անձին՝ ցույց տված էր զինքը. անունը կը հարցնէր թերևս. ծանոթ մեկը չէր, ըսած էին:

Ու ինքը հեռուն անշարժ կը կենար, դիտելով անոր գեղաշնորհ հասակը ու լեցուն ուսերուն շրջագիծը որ երկուստեք մեջքը կ'ամփոփէր, կը սեղմեր:

Այսպես պիտի տներ մինչև լույս, եթե բարեկամ մը չհանգրիպեր ու հանձնառու շրջար այս տիկնոջ մոտ առաջնորդելու

զինքը: Դպրոցական դասընկեր մըն էր ատենով, հիմա կարևոր
գիրքի տեր երիտաւարդ վաճառական մը, Բոմբիսեբի ժապա-
վենը կուրծքին, որ ամենքը կը ճանչնար այստեղ և հարմար
ու պատշաճ խոսքով մը ներկայացուց զինքը:

— Տիկին, տաղանդավոր բանաստեղծ մը, Հակոբ Դավիթ-
յան, գիտե՞մ որ բանաստեղծները կը սիրե՞ք և համարձակեցա՞
ձեր մոտ բերել զինքը:

Ու երիտասարդին դառնալով՝

— Տիկին Հովսեփյան:

Տիկինը գիտեց զինքը՝ ուշադիր ու հետաքրքիր՝ ոտքն
ձինչև գլուխը, փողկապը, կոշիկները, ձեռնոցը, սրամալուխը,
թրոնք բանաստեղծի մը համար, բավական շնորհքով թվեցանս
Մյուսը թողուց զիրենք:

Իրենց խոսակցութիւնը պարահանդեսի սովորական բա-
ճաճեղով սկսավ:

— Աղեկ բազմութիւն կա այս գիշեր:

— Այո՛, տիկին:

Երջանկութեան սրտադողին մեջ շկրդավ բառ մը ավելցը-
նել, վախնալով որ ապուշ խոսքով մը իր բանաստեղծի են-
թադրյալ նրբամտութիւնը ի դերև չհաննի:

Լոութիւնը կը շարունակեր ու ծաղրելի կը դառնար:

Տիկին Հովսեփյան սկսավ նորեն.

— Գլուխը կը նստիք:

— Ոչ, տիկին, Փերա կը բնակիմ:

Կը թոթովեր. անիմաստ խոսքեր պիտի ըսեր անշուշտ:

— Լսած եմ ձեր անունը, ավելցուց վարանելով, իբրև թէ
խոստովանութիւն մը ըներ, ձեր գրութիւնները միշտ կը
կարդամ ու միշտ հաճուլքով:

Երիտասարդը իր գրագետի ամենեն դյուրազգած թելին մեջ
արթնցավ:

— Ի՞մ գրութիւններս ինձմե երջանիկ են ուրեմն:

Այս Բոմբիսեբի մանր առաջինն էր զոր ըրավ սրտատրոփ ու
քողողուն, աղեկ մը շփտնալով թե տե՛ղն էր արդյոք:

Փոլիս մը կը զարներ երաժշտութիւնը. պարի հրավիրեց
ու պարեցին. թույլ, հոգնած կը թվեր իր ընկերուհին. մարմ-

նեղ կին մըն էր ու երիտասարդը կը զգար իր սրտին վրա
անոր ինքնամատույց լանջերուն հարույցքը. հետո պարի շրը-
ջաններեն, սրահին տաք օդեն ու իրեն հենող մարմնին այս
ջերմութենեն գլուխը դարձած, մոռցավ որ հազիվ կես ժամ
ի վեր կը ճանչնար այս կինը. հանկարծ իր հանդուգն ու ձեռ-
նարկող իղձերուն բոլոր սաստկութեամբը շրջապատեց այս
մարմինը. շրողոքեց. փոխան՝ վերջանալու մոտ՝ ալ ավելի կը
շտապեր հիմա, իր ուժգին նվագներովը, և կը դառնային ջա-
հերուն ցուացումներուն մեջ, գրեթե շղայչելով գետնի տախ-
տակամածին, եթերային պար մը. ընկերուհին իր լուսնունը
կը պահեր. բայց երկար արտեսունքին տակեն ակնարկը կը
խոսեր հստակ ու պայծառ, ակնարկ մը որուն մեջ կը դներ իր
անձնատուր ու հաճույքի նվազելու պատրաստ ոգին:

Քորածշտութիւնը դադրեցավ, ու ստիպված կանգ առին ալս
հազիվ կարենալով ուղիղ կենալ ոտքի վրա. տիկին Հովսեփ-
յան իրեն կը հենուր բոլորովին վաստակաբեկ ու մեղկացած,
իրբն թե այս պարին հեշտութեամբը խորտակված ըլլար. և իր
թևովը կը սեղմեր երիտասարդին բազուկը, այս պարով վա-
յելած հաճույքուն իրբն մեկ մնացորդը և իր տարփոտ կնոջ
հպումովը սփոփելով անոր սիրատենչ պահանջումները:

Հետո ուրիշ երիտասարդներ հրավիրեցին զինքը, ու Դա-
վիթյան հեռվեն, պարողներու ու գիմակավորներու բաղմու-
թյան մեջ, շարունակեց գիտել զինքը և վարմացավ որ ուրիշ-
ներու հետ պարած ատենն ալ միևնույն սիրահալ նվազում-
ներով, մարմնի միևնույն ընծայումներով կը վարվեր:

Առտուն, փողոցին մեջ, այս էր դեռ իր միտքը զբաղեցնող
պատկերը որ հիմա հետագործ նախանձով մը սիրտը կը կե-
դեքեր. միևնույն ձյունը կը շարունակեր գալ գորշ ու ամպա-
մած էրկինքեն, դանդաղ, վարանոտ, ծայրանաձև գիծերով. և
երգիներ յայս ձյունաթույր սպիտակութիւնը սիրահոժար կու-
գար տարածվելու հողին վրա և իր սպիտակ կուրծքը հանձնե-
լու անցորդի մը գարշապարին. ոչ ցեխը և ոչ աղտը չէր կեց-
ներ զինքը. ու հաճույք կը զգար կարծես այսպես ոտքերու
տակ տղմաթաթավ հեծեծելուն և ճզմվելուն մեջ:

Ուսուցիչ ու բանաստեղծ էր միանգամայն, գավառացի նի-
հար ու վատառողջ տղա մը, այս 'Իսպիթյանը. որ կասկածոտ,
համառ ու խնայող մարդու կենցաղովը իր դրսեցիի ծագումը
կը պահեր:

Փերա, Քալիոնճու-Քուլլուքի տուներեն մեկուն մեջ, ուր
իրեն պես դեռ քանի մը ամուրի երիտասարդներ կը բնակեին,
սենյակ մը վարձած էր. իր բոլոր տունն ու տեղը. և իր մայ-
րենի լեզվի դասախոսություններեն զգլած, քերականության
Վանոնները հազարերորդ անգամ ավանդելիս ձանձրացած,
գրգռված. հուսահատ. կը դառնար իր սենյակը ու իր հավա-
քած փոքրիկ դրամագլխովը ուրիշ գործ մը փնտրելու, ապա-
գա մը պատրաստելու մտադիր. այս ակնկալությամբ, առան-
ձին մնացած ժամերուն, քերթվածներ գրելով կ'անցըներ
առտներ:

Փերան կը սիրեր՝ իր մարդաշատ տուներուն, մեծ փողո-
ցին, քարուկիր ու բազմահարկ շենքերուն, աղմկալից կյանքին
համար. այս բազմութենեն ու ժխորեն կ'ախորժեր. ու իրի-
կունները իր սովորությունն էր, ելլել դուրս, եղեգնյա փոքրիկ
գավազանը ձեռքը, իր բանաստեղծի լայն ճակատը բացած,
Կալաթա-Սերայեն մինչև Թաքսիմ շրջան մը ընելու, ման գա-
լու, ինչպես կ'ըսեր ինք, ու կ'իններու այս մեծ շուկային տեսքը,
այս վաճառիկ հրապույրները վայելելու:

Այս հարուստ արվարձանը հազար ներշնչումներով լեցուն
էր իր աչքին. և կ'ուսումնասիրեր գայն իր դուրսի գվարճու-
թյան երևույթին տակ և ներսի մոլության. ու ապականության
սարսուռներուն մեջ:

Օր մը, հանկարծ, հրատարակության տվալ իր քերթված-
ները. իր Վերջալույսի ցովները նորություն մըն էր. ոչ ծաղկի
խոսք կար հոն, ոչ արևի և ոչ սոխակի. այս ցույթերու լույսու-
վը ինքը ցույց կուտար մեծ քաղթի մը սովերամած փողոց-
ները, այգտեղի կյանքը իր հարափոփոխ միօրինակության
մեջ: Բնապաշտ քերթող մը եղավ ու հաջողեցավ. հայ տիկին-
ները որոնք գրականությամբ կը զբաղեին, հետաքրքրվեցան:

տեսնել ուզեցին զինքը. մինչդեռ իր դասախոսած դպրոցներու պասամանի հոգաբարձուները հանդիմանեցին զինքը:

— Մյուսյու 'Իավիթյան, ձեր գրությունները բարոյականի դեմ են. թող որ բան մը չի հասկզվիր այդ քերթվածներեն:

— Հակասության մեջ եք, էֆենտի, թե որ բան մը չի հասկըցվիր այդ գիրքեն, ի՞նչպես գիտցաք որ բարոյականի դեմ էր:

Հոգաբարձուն պղտիկ մնաց. բայց հաջորդ դասին ավանդական ու մահաբույր բանաձևը հասավ իրեն.

— Դադարյալ եք:

Դադարյալ. դասատունե՛րը գիտեն միայն այս անդյալ դերբային ահարկու նշանակութիւնը. այս բառը կը նշանակենախ որ ամսական թոշակե մը զրկված են, և մինչև որ նոր գործ մը գտնեն պետք է ա՛լ ավելի շափավորեն իրենց արդեն խնայող կյանքը. հետո այս բառը իր պատճառներուն մեջ կը նշանակեն որ դասատուն հարգական կերպով չէ բարևած հոգաբարձուն՝ փողոցը հանդիպած ատեն, փեշը փեշին, տասնյակ մատները իրարու կցած, ճշտելով անցորդներուն առջև իր ակնկալու դիրքը և սպասելով որ նախ մյուսը բարևե բարձրաձայն.

— Ի՞նչպես ես, պ. Դավիթյան:

Եվ շարունակե ճամփան առանց պատասխանի սպասելուս Բանաստեղծը սյս քրեական հանցանքներով արդեն նշանակված էր հոգաբարձության մտքին մեջ. մեծ փողոցին մեջ անոր գավազանը ճոճելով անցուղարձը, զիրենք շտեսնելու զարնելը, երբեմն մտերմաբար քովերնին մոտենալ ու խոսիլը. այս անբարոյական քերթվածներուն լույս տեսնելուն միանալով, շատ իսկ էին դադարման այդ որոշումը, արդարացնելու ինքը, ճշմարիտ դրսեցի, համառ ու ամբարտապան իջանկման մեջ, պարզապես ծիծաղեցավ լսելով այս որոշումը, զոր կառավարիչը կը հաղորդեր իրեն:

— Խայտառակնե՛ր, գոչեց բարձրաձայն:

Մինչդեռ կառավարիչը իր ականջը կը գոցեր շլսելու համար այս անլուր հայհոյութիւնը ու իր ներկայությամբը մեղսակից շղառնալու համար:

Հիմա դաս տալի տարբեր հոգ ու մտածում ունեւր երիտա-
սարդը. ուրիշ ատեն իր դրամ շահելու հետամուտ ոգին պիտի
զայրանար. այս վայրկյանիս գրեթե նախախնամական բան
մը եղավ այդ դագարումը, որ միջոց կը թողուր իրեն ծուլլ աւ
երազող բանաստեղծի անուրջներու:

Դ.

Վերջապես միջոց մը գտած էր երթալու Հովսեփյաններուն
տունը, տիկնոջ շորեքշաքթի օրվան երեկույթներուն, որոնց
սովորական հյուրերը զարմացած կը նայէին այս նորեկին
երեսն ի վեր:

Այս տանը մեջ երիտասարդը ուսուցիչի ավելի բանաստեղծ
մըն էր. և բանաստեղծի ավելի՝ ոսկեհեր մագերով, խանդա-
վառ խոսվածքով տղա մը որ իր սիրահարի ձեւերը շէր գիտեր
ժածկել նախանձոտ աչքերի:

— Վարժապետ մը, կ'ըսէին տիկնոջ մտերիմները:

— Ի՛նչ փուլթ, կը բավե որ սիրուն տղա մըն է:

Տիկին Հովսեփյան, իրեն շուրջը դարձող պեյերեն ու էֆեն-
տիններեն ձանձրացած կը թվեր ու նոր պատմութիւն մը կը
օկսեր: Ապաքեն միշտ սիրած էր նոր պատմութիւնները: Համ-
քավավոր ընտանիքի մը կը պատկաներ, վերջերս ինկած՝
բայց պահող միշտ ճոխ ու փարթամ կյանքի վարժու-
թիւնը:

Իրենց հարստութեան սպառելուն հետ իր ամուսնութեան
համար երազած փսոռատենչ ակնկալութիւնները պակասած
էին. դեսպան մը, պետական բարձր պաշտոնյա մը փափագած
էր ամուսին ունենալ. հետո առաջին բարտուղարով մը պիտի
գոհանար. վերջ ի վերջո Հովսեփյան ~~Պողոս էֆենտին~~ հետ
ամուսնացած էր, հարուստ երիտասարդ մը, հորը մեկ հատիկ
որդին որ աֆիոնի և բամբակի առևտուրով կը զբաղիր. մեծ
դժվարութիւններ քաշեց համակերպելու համար իր նոր դիր-
քին. վաճառականը իր հաշվի, տետրակի, աֆիոնի խոսակ-
ցութեամբը, իր մաղազախ մարդու կենցաղովը գոհհիկ ու ստո-

քին երևույթ մը ունենր. առջի օրեն՝ փեսացուին մեկնելեն վերջը՝ իր տպավորութիւնը շէր ծածկած բնավ:

— Ո՛ւսկից գտաք այս այլազը:

Վերջը համոզվեցավ. բարեկամուհիներ խրատեր էին զինքը:

— Հո՛գդ, թող այլազ ըլլա, դուն նորեն սիրտիդ սիրածը գտիր:

Ամուսնացավ ու այս հարսնիքը երկար ատեն խոսվեցավ Պոլսո մեջ. մինակ առտվան սուփեին երկու հարյուր ոսկի ծախսված էր: Հետո գատ տուն տեղ ըլլալ հարկ եղավ. Փերա բնակիչ կ'ուզեր. իր խոսքը եղավ: Միսք փողոցը տարին 120 ոսկի վարձքով տուն մը վարձեցին ու կահավորեցին. հարսը իր եվրոպական կրթութեան համեմատ ապրելու եղանակ մը հաստատեց. իրեն հատուկ ւրահ, սենյակ ու ննջասենյակ ունենր, զորս իր ճաշակով զարդարած էր փլյուշի, աթլասի կերպասներով, ուր լույսը կ'արգիլվեր երիցս վարագուրյալ պատուհաններեն:

Վաճառականը բան մը շէր հասկնար այս անօգուտ շոայտութենէն, պատերաւն, աթոռակներու վրա դրված Զինի ու Հնդկաշինի հազար մանրակերտ նյութերեն որոնց ոսկեզօծ նկարները այս մութ սենյակներուն մեջ կը փայլեին. նվիրական տեղ մը մտնելու պես կուգար հոս, որ ոտք կոխելու տեղ չկար, և ուր մթնոլորտը հարսին գործածած է՛սքաններուն բուրումովը թանձրացած էր, մինչդեռ պատերը ու տախտակամածը ծածկող օթոցները ամեն ձայն ու աղմուկ կը խեղդեին:

Հետո երեկույթներու և բնդունելութեանց շարքը սկսավ. ամեն կողմէ կը հրավիրվեին իրենք և պարտավոր էին հրավիրելու էրիկը հլու և հազարեց, շէր կրնար գիմադրել. իրենց գիտքը կը պահանջէր, և տարին երեք շորս հեղ տիկին Հովսեփյան Փերայի հայ և օտարազգի մեծ բնտանիքները իր տունը կը հավաքէր՝ ճշմարիտ պարահանդեսներ տալով:

Կըր դրոսնուր, թողով որ ամեն տեղ էրիկը իր բամբակի, աֆիոնի արտադրութեան, մաքսի, պալլախի խնդիրները պտըտցընէ ուզածին պես: X

Ամառը Փրինքիփո կ'երթային օղափոխության. շէին կրնար էսնաֆի պես ամբողջ տարին միևնույն տունը բնակիլ. հոն այ հյուրերը պակաս շէին և այս կյանքը կը շարունակվեր, ապահով ու ստույգ կործանման առաջնորդելով իր էրիկը. ինքը այդ անդունդին կը նայեր անտարբեր, գրեթե հաճույքով, հետաքրքիր՝ հասկնալու համար անոր հետևությունները:

Չորս տարվան ընթացքի մը մեջ բոլորովին զզված էրկանը առևտրական խոսակցութենեն, հետզհետե կը զղջար իր ամուսնության վրա որ շղթայակապ դատապարտություն մը կը դառնար, ու հազար անգամ պատրաստ էր փոխելու այս աֆիոնով խառնված հարստությունը, սրտի մոտ մարդու մը բարեկամությանը հետ:

Ոչ կիրք և ոչ ցանկություն ունեւր իր ամուսինը և կինը իր տենդարորը հյուծումներովը կը սպառեր, կը հիվանդանար. բժիշկը՝ գաղտնապահ ու շնորհալի տոքթոր մը՝ կուգար եթե ոչ առողջացնելու, գեթ սփոփելու համար հիվանդը. տիկին Հովսեփյան իր քնատութենեն կը գանգատեր. բժիշկը կը զարմանար. այսչափ աֆիոնի մոտ մարդու մը կինը քնատութենե գանգատեր և իր էյուալներուն պետք ունենա՞ր:

Ճշմարիտ էր սակայն որ տիկին Հովսեփյան շատ գիշեր կը լուսցններ, տենդոտ ու երազամուլ. և առտուն՝ գեղեցիկ աչքերուն կտրած կոպեն, տժգունած երեսեն գիշերվան տագնապները կը կարդացվեին դեմքին վրա:

Իր դժգոհությունը էրկանը դեմ կը դառնար և կը զայրանար այն օրինավոր հարստության դեմ զոր անոր երեսեն կը վայելեր ու հիմարական կարգադրություններ կ'ընէր մտքովը, իր էրկանը կործանման աղևիդնտ սպասելով:

Իր արդուզարդերը կը մտադրեր պատրաստել իր մտերիմներուն ընծաներեն. հագուստը բոլոր հարաբերությանցը ամփոփումը պիտի ըլլար, տեսակ մը փառնե ուր ամեն ոք իր անունը պիտի արձանագրեր:

Եվ ոչ ոք կար իր մոտը խրատելու համար զինքը և դարմանելու իր հիվանդ հոգին:

Այդ միջոցին աֆիոնի գիները մեծ անկում մը ունեցեր էին. և ահագին քանակությամբ ապրանք կար էրկանը ձեռքը, որ

հիմա շվարած ապշած կը մնար այս մեծ կորուստներուն վրա, զորս դարմանելու անկարող կը զգար ինքզինքը:

Կինը, քինախնդիր ու ոխերիմ իր ատելությանը մեջ, կը հանդիմաներ անոր ապիկար ձեռնարկությունները:

— Հորդ հարստությունը ստակ շըներ, էրիկ մարդ ըսածդ ինքը վաստկելու է, դուն կորսնցնելիս ուրիշ բան ըրած չունիս:

Ստույգ էր. երեք տարվան միջոցի մը մեջ՝ իր դրամագրւխին կեսը կորսնցուցած էր այս թմրեցուցիչ դեղին վրա կատարած շահադիտութենեն. էրիկը իր հանցանքը կը խոստովաներ, մեղմիվ, քիթին տակեն.

— Սա՛ աֆիոնը...

— Օ՛խ, տասն անգամ ըսի քեզի, դուն գործի մարդ չես. ես քեզմե տասն անգամ աղեկ եմ, ուզածիս շափ դրամ կրնամ շահիլ:

Չէր բացատրեր ինչ կերպով. բայց էրիկը կը հավատար, ու կինը հաղթական ոտքի կ'ելլեր, կարմրած, գունագեղ ու պաշտելի իր ռիսկալ ամբարտավանությանը մեջ. մյուսը ինքզինքը պաշտպանել կը ջանար լուրջ ձև մը առնել ուզելով.

— Կ'աղաչեմ, նարդիկ:

Կնոջը քրքիջը իր ձայնը կը խափաներ. խնդալեն կը մարեր էրկանը ապշած ձևերը ու անիմաստ խոսքերը կրկնելով, ճարտարությամբ ձայնը նմանցնելով խորեն, անդունդեն եկող խուլ, սնանկանալու մոտ վաճառականի մը ձայնը.

— Կ'աղաչեմ, նարդիկ...

Ու վայրկյան մը վերջը կ'ավելցներ արգահատությամբ գիտելով զինքը.

— Փեմ շիրիմ ես:

Ե.

Իր թեկնածուներուն մեջ զարտուղություն մը եղավ բանաստեղծը իր առատ ու դպրոցականի մը երկուքի ճեղքված, սանսորված մազերով: Երիտասարդը իր իտեալի հակամետ տրամադրությամբը բոլորովին վերացական հեշտությամբ մը

կը համակվեր իր քովը. և այս դրական կիներ երազացնոր հրեշտակի մը կերպերը կը զգենուր. իր սրահին մեջ, անկյուն մը, գլուխ գլխի, անոր ուսին վրա հակելով իր ժպտուն դեմքը, կարմիր լուսարգելին տակեն արձակվող մեղմ նշույլներուն մեջ, տիկին Հովսեփյան բանաստեղծին կ'ունկնդրեր:

Անդին կը փսփսային հյուրերը, դժգոհ այս բացառիկ շնորհեն զոր նորեկը կը վայելեր, բայց կը ստիպվեին տեղի տալ, գիտնալով որ տիկնոջ այս հովվերգությունը շէր կրնար շարունակվիլ:

Հետո այս ուսուցիչ սիրահարին անունը կը տարածվեր բերնե բերան, տունն տուն. կը քննադատեին, կը գովեին, կը խնդային. ինչ բախտավոր էր այս երգիչը իր քնացուցիչ քերթվածներովը. հայտնի էր որ տիկին Հովսեփյանին ճակատագիրն էր թմբեցուցիչներու մեջ տարուբերիլը. այս դիտողությունը կը ծափահարվեր այն տուններուն մեջ որոնց տիրուհիները շէին երբեք հանդուրժեր անոր գերազանցությանը:

Նարդիկ թող կու տար որ ըսեին. ներքին դոհունակություն մը կ'ունենար լսելով իր հանած աղմուկին արձագանքը. այն՝ բանաստեղծ մը կը սիրեր որ գեղեցիկ երիտասարդ մը ըլլալու առավելությունը ուներ. ճշմարիտ ու անկեղծ սեր մը փնտրած ալ գտած էր:

Երիտասարդը միայն շվարած կը մնար իր անակնկալ հաջողության առջև. իր ձեռքն էր ամեն գոհացում ստանալ. զորապետներ կան որոնք իրենց տարած հաղթության օգուտը քաղել չեն գիտեր. ուսուցիչը անսնդմն էր:

Երջանիկ էր հիմա տիկին Հովսեփյանի սրահին մեջ. այս ճոխությունը, փակ վարագույրները, աթոռներու կակուղ կերպասը, ամեն ինչ մեղկության ու երանության կոշում կ'ընեին իրեն. և այս ամենուն մեջ հեշտաբույր հոտ մը, տիրուհիին հոտը կուգար իր ատեն ատեն սպասելու համար անցուցած ժամանակը մոռցնելու. հետո դռնեն կ'երևար տիկինը՝ միշտ թարմ, միշտ նոր հրապույրով. դերերը կը փոխվեին. ուսուցիչը աշակերտ կը դառնար: Ու հանկարծ քմահաճույք մը կ'ունենար, երիտասարդը իր ճաշակովը հագվեցնելու կ'ելլեր. հրահանգներ կու տար զգեստներուն համար, փողկապի ու

շապիկի համար Քեոնի վաճառատունը կը հանձնարարեր, և ութ օր վերջը երիտաւարդը կուգար իր նոր հագուստներով, գորս վայելչապես կը կրեր, և որոնց համար, ատենով Քոնտի կիոնեի քով ձգած ստակէն՝ շունչ ու կյանք սպասելով հավաքած դրամեն՝ մաս մը ետ առնելու ստիպված էր:

Երբեմն տիկինը թատրոն կ'երթար և կը փափագեր որ հոն գտնվեր ինքն ալ. կը հնազանդեր. ու այսպես քիչ քիչ կը պարտավորուէր հանձնառու ըլլալ այն անվերջ ծախքերուն որոնք այս կերպ կյանքի մը պետք են. իր գավառացիի խնայող սովորութիւնը կը բողոքեր այս ընթացքին դեմ. դրամի ու կնոջ սերը կը մաքառեին իր մտքին մեջ. կամաց կամաց թողած էր իր բոլոր դասերը. սիրո ժամադրութիւններուն պատճառով ոչ մեկ տեղ կըրցած էր կանոնավորապես շարունակել իր պաշտօնը. հոգը չէր. տիկին Հովսեփյանի մեկ ժպիտը, մեկ ձեռքի սեղմումը կը փոխարինէր այս կորուստը. բայց Քոնտի կիոնեի ստակը կը հատներ ծաղկեփունջերու ու պզտիկ նվերներու հատկանալով, վասն զի հիմա գիտեր այս աշխարհիկ սովորութիւնները. միայն թե այս ամենուն եզրակացութիւնը կ'ուզանար և տիկին Հովսեփյան կը ձանձրանար:

Զ.

Սիրո համար ձանձրութիւն ավելի մահացու բան չկա. տիկին Հովսեփյան հուսաց, սպասեց, բայց վերջապես ձանձրացավ. մինչդեռ երիտասարդը իր սիրո մոլեգին ու անհագուրդ ցանկութեամբ կը տառապէր. երբեք պատշաճ առիթ մը չկըրցավ գտնել ոչ իսկ համբույր մը առնելու այն սիրատենչ շրթունքներին:

Ստակի նեղութիւնը՝ իր հեռավորութիւնը ու ստորնութիւնը եկավ հիշեցնել. այս վիճը, անհատակ ու ահարկու, երևցավ իր սարսափած աչքին. հիմա ալ ոչ դաս կար և ոչ ստակ. շարաթ մը առաջ իր վերջին դրամը առած էր պանքային. պարտքեր ըրած էր, ինքը որ ամեն ամիս տասը փարա պարտական մնալ չէր գիտեր. ո՛ւր գացեր էին իր դրամները.

սենյակին մեջ ձևունոցներուն տուփը աչքին դպավ՝ գույնզգույն հավաքածոյով. ու իր գավառացիի յուրջ միտքը արթնցավ Չհամարձակեցավ ապագայի վրա խորհիլ. իրեն սփոփանք մը կը մնար, տիկին Հովսեփյանը՝ իր անձնվեր ու հավատարիմ կնոջ սիրովը. և սակայն, իր անկման և աղքատութեան մեջ, ա՛յ չպիտի կարենար ներկայանալ անոր տունը, և հեռվեն միայն, ուրիշներու հետ պտտած, ժպտած ատեն պիտի կարենար տեսնել Նարդիկը, ինչպես պարահանդեսի գիշերը դիտած էր անկյուն մը քաշված:

Այս մտածումներուն մեջ իր աղքատիկ սենյակը շարաշուք գույն մը ստացավ, անձնասպանութեան գաղափարը փայլակի մը պես անցավ իր մտքին մեջնէն:

Այն գիշեր դուրս շելավ իր սովորութեանը հակառակ ու մինակը իր կյանքին հաշիվը փնտրեց. գավառը, Պոլիս գալը, պանդուխտ դպրոցականի կյանքը, դասատուի նվաստ անցյալը, բոլորը ողբալի պատկեր մը կը կազմեն, և այս ամենուն վրա արև մը կը ծագեր լուսավոր, պայծառ, կնոջ մը ակնարկը որ իր բոլոր թշվառութիւնները համակրելի կը դարձներ. կես գիշեր էր. հազվեցավ առանց գիտնալու ինչ ընելիքը, գուրս ելավ փողոցը, որ կողմ նրթալիքը շփտնալով: Մեծ Փողոցին մեջ ուշադրութեան արժանի բան մը չգտավ, և գիշերը՝ մութին կը թափառեր աննպատակ, երբ հանկարծ ծանոթ տան մը առջև տեսավ ինքզինքը. Հովսեփյաններու տունն էր, յույս կար, բազմութիւն կար, խնդալու ձայները մինչև փողոց կը հասնէին:

է.

Միացյալ Ընկերութեանց Տնօրեն Խորհուրդին կ'անդամակցեի. կարող պաշտոնյաներ կը փնտրեինք մեր լուսավորութեան գործին ծառայելու, անձնագոհ ու համեստ մարդեր որոնք իրենց միտքն ու հոգին նվիրեն առանց աղմուկի, պարտականութիւն մը միայն կատարող մարդոց պես. կը փրկուրեինք ու չէինք գտներ:

Երիտասարդ մը ներկայացավ մեր ժողովին. Դավիթ-
յանն էր:

Պաշտոն խնդրելու կուգար Ընկերութեան վարժարաններուն
մեջ. իր վրդոված դեմքեն կրած տառապանքը կը հասկցվեր.
Նիհարցելը, աչքերը հորը ինկեր էին. հանձնարարեցի զինքը
ու հարմար պաշտոն մը փնտրեցինք. Այաշկերտի վարժարա-
նին տնօրենութիւնը բաց էր. ընդունեց, ազաշելով միայն որ
կարելի եղածին շուտով ճամփա ելլել:

Ժողովեն վերջը առանձին տեսնվեցա հետը. իր կսկծալի
պատմութիւնը ըրավ ինծի. կորսնցուցած դիրքը, երկու հար-
յուր ոսկիի շափ դրամին հատնիլը, շքավորութիւնը աչքի
առջև, և սրտին մեջ այս հավետ սիրեցյալ կնոջ պատկերը:

Վերջերը ա՛յ սկսեք էր իր երեսը շնայիլ. ուրիշներ, ավելի
փորձ ու ճարտար սիրո արվեստին մեջ, վայելած էին զայն և
ինքը իր շքավոր բանաստեղծի սիրույն ու պարկեշտութեանը
մեջ մոռցված էր:

Տիկին Հովսեփյան Փերայի ամենեն ըղձալի կինը կը մնար.
իրեն անգամ մը մտեցողները տարփանքով ախտացյալ ու
վարակյալ կը հեռանային:

Ապաքեն ոչ որ իր հրապույրներուն մենաշնորհը ուներ.
ամենունը ըլլալ կը բաղձար այս կինը քանի որ իր էրկանը շէր
նոր անկում մը իր տարփանքին վայելքը ու սաստկութիւնը
կավելցներ:

Շաբաթ օրը ավստրիական թղթատարը կը մեկներ և ուսու-
ցիչը նույն օրը ճամփա ելլել որոշած էր. խոստացեր էի ուղե-
կից երթալ իրեն մինչև շոգենավ ու խոստումս պահեցի:

Իրիկվան ժամը իննին մեկնեցանք Ընկերութեան գրասեն-
յակին. բեռնակիր մը առջևնուս կը տաներ ուղևորին համեփտ
սնունդք. ձյունք կը տեղաք հանդարտ օդով մը ու ծուլութեամբ
կը տարածվեր, կը փռվեր-ցեխոտ մայթերուն վրա. ամեն ազգ
ու ամեն տարիք կը կոխեր կ'անցներ անոր կաթնաթույր երե-
սին վրայեն, հոն թողլով իր գարշապարիւն աղտոտ դրոշմը:
ձյունը կուգար կը հանգչեր, երջանիկ այս կոխոտումներուն
տակ:

Բաղդատութիւն մը եկավ միտքս այս կնոջ և այս ձյունին

ճիշև. ապաքեն երկուքն ալ միևնույն ճակատագիրը ունեին:

Մաքսատան մեջ ճամփորդները կը լեցվեին անհամբերօ հակերու, սնտուկներու, ծրարներու մեջերեն քայելով: Քարափին վրա, այս եզերքեն ուրկե ուղևորութիւնը կը սկսեր ալ, վերջին անգամ արտասանեց մեղմիվ տիկին Հովսեփյանի անունը.

— Նարդիկը չպիտի տեսնեմ ալ:

Լացավ. հետո իր գավառացիի տոկուն բնավորութիւնը հաղթեց:

— Այս քաղաքին մեջ բոլորովին թուլասիրտ մեկը դարձեր եմ:

Շոգենավին մեջ շատ չկրցանք խոսիլ ու ինքը մտազբաղ կը դիտեր այս ցուրտ օդը, ու բամբակի գուգերու պես տեղացող ձյունը որ կը հիշեցներ իր պարահանդեսն ելած առտուն, ճիշտ տարի մը առաջ: Ծշմարիտ վաղորդայնը այս ուղևորութիւնն էր ահա որ գավառացի տղան կը խզեր ախտացյալ մայրաքաղաքին մոլութիւններն՝ իր պարտականության առաջնորդելու համար:]

Ա.

Քառագծով մը շերտս, ոչ ալ տոյութ մը մեջինը: Մարդու
 փասակի բարեբությամբ վանդակ մը որուն երկաթե ցանցին
 մեջ զետեղված թափն վրա՝ բարակ շղթայով կապված կապիկ
 մը կը խաղա առտվրնե մինչև իրիկուն. դեմն ալ թռչունի փոք-
 րիկ վանդակի մը մեջ թութակ մը, որուն խնդալե ճաթող մար-
 գու քահքահը փողոցի անցորդները կը կեցնե ու դրացի տղաք
 դրան առջև կը հավաքե ամեն օր:

Ամեն անգամ որ այցելության կ'երթամ տանտիրոջ՝ որուն
 իշխանավայել հյուրասիրությունը, ազնվական օսմանցիի
 վարքը՝ զինքը ճանչցողները կը գրավե, վայրկյան մը կանգ
 կ'առնեմ պարտեզին մեջ, ներս մտնելե առաջ, և թութակին
 աղմկալից խնդուքը, այս անհիմն ու անտեղի ուրախությունը,
 ծանր ու անտեղի ուրախությանը պես, ինծի մտածել կուտա:
 Կարկանդակ մը ալ կը կենամ կապիկին մոտ, իր ճարտար
 լարախաղացի մարդանքներուն կը հետևիմ աչքովս, սուր և
 խելացի ակնարկը կը դիտեմ. իր ջղային, գերազանցապես
 ջղային արարածի տազնապներուն վրա կը զմայլիմ (շարկազ
 բան մը կը պակսի անոր՝ կատարյալ մարդ ըլլալու համար,
 ինչ արդյոք. ամեն պարագայի մեջ, պակասածը զգացումը չէ:)

Եվ ամեն անգամ որ ծանոթներու, հետաքրքիրներու հետ կ'անցնինք կը դառնանք քուլեն, միշտ բառ մը կը փոխանակենք իր վրան, ո՛րը՝ այն օրվան հնարած անոր մեկ խաղը կամ շարությունը կը պատմե. ո՛րը՝ խելքին կամ զգացումին նոր մեկ փորձին վրա կը խոսի. օրվան...) մարդն էր այս կապիկը Փրինքիփայի մեջ:

Բ.

Տանը ծառաներին զինքը խնամողներուն մեջ իր նախընտրածը սպասուհի մըն էր. persona grata-ն այս դժվարահաճ ու անհամբուլը կենդանիին. պե՛տք էր արդյոք ավելցնել իսկույն որ եկող գացող հյուրերուն ալ հաճելի էր այս ուժով լուսով աղջիկը որ Արշիպեղազոսի կղզյակեն մեկտեղ բերած էր՝ դրսեցիի առույգ ու անննգ աղվորությանը հետ՝ նայաղի մը վրդովիչ հրապույրը:

Ծանոթներես նրբամիտ թյուրք օրագրող մը որ ինձի հետ այս տունը կը հաճախեր, ու ինձի շափ այս կապիկին կյանքովը կը հետաքրքրվեր, տարօրինակ բաներ կը պատմեր անոր վրա:

— Կը հավտա՞ս, կ'ըսեր ինձի օր մը՝ խնդալով, որ այս հեք կապիկը սիրահարած է տանը օպասուհիին, ապացույց՝ որ ճաշակի մեջ ալ մենե ետ շի մնար այս կենդանին. խել մը գիրքերու մեջ կարդացած եմ որ Ամերիկայի օրանկութանները, հին ատեններու ասպետներուն պես, ճշմարիտ առևանգություններ և անվավեր ամուսնություններ կատարած են իրենց սիրած կիներով. չեմ զարմանար ուրեմն թե որ մեր կապիկն ալ Մարիդոն սիրելու:

Եվ իմ տարակուսական ձևիս վրա՝

— Հավտա՞, կ'ավելցնեք բարեկամս, որ իրողություն մըն է ըսածս. ես այս կենդանին ուսումնասիրելու վրա եմ. հիմար օս բուռն սիրո մը ապացույցները ունիմ, Ռոմեո և Ժյուլիետի սեր մը:

Իրոք, ամեն անգամ որ Մարիդոն կը մոտենար կապիկին,

դող կ'ելլեր անիկա, հրճվանքի սարսուռ մը կը վազեր իր մա-
զոտ մորթին վրա, աչքերը կը փայլեին. ցնորած, երջանկու-
թենե արբշիտ էակի մը անկարգ ու անկապ բաները կ'ընեի,
վայրկենական կերպով հլու և հնազանդ կը դառնար, և սպա-
սուհիին ձեռքին տակ կը դնեի փոքրիկ գլուխը որ այնքան շա-
րությամբ լեցուն էր ուրիշներուն համար. իր նիհար թաթիկը
փայփայանքի մը մեղմությամբ ու անհուն հեշտության մը
դողովը աղջկան դպցնել կ'ուզեր միշտ: Ասոնք և ասոնց նման
հազար մանր ու շնչին բաներ այս սիրո տառապանքը կը
մատնեին, մինչդեռ թութակը, դեմեն, ծաղրանքի խլացուցիչ
քրքիչով մը կը ծիծաղեր, իր հավիտենական հեզնությունը կը
դնեի իր շգագացած այս ցավին ու կսկիծին վրա:

Գ.

Քիչ քիչ ճշմարիտ գայթակղության մը համեմատություն-
ները առաջ այս տարփանքը: Կապիկը կը նախանձեր և սուր
ակուաները կը կճրտեցնեի Մարիդոյին մոտեցող ու խոսող
էրիկ մարդոց դեմ: Իր փոքրիկ բանտին վիզին փակչող նուրբ
բայց անփշրելի շղթային արտոնածին շափ՝ ցասմնակոծ ատե-
լություն մը կը հայտնեի իր բոլոր ոսոխներուն դեմ և վախ
կ'ազդեր: Այնքան որ հույն, սպասուհին, իր կանացի բնազդո-
վը, այս կաշկանդված անասունին վրա առաջ բերած տպավո-
րութենեն կ'ամչնար, կը պահվրտեր, և մյուս ծառաները կը
տանեին կերակուրը, որուն, կապիկը սրդողած հիմա, հազիվ
կը դպցնեի իր շրթունքը. և այսպես օրերով իր զրկանքը այն-
քան հոժարությամբ հանձն կ'առնեի որ տերը անոր անտթու-
թենե մեռնելեն կը վախճար:

Իր խուլ խաղճիքը, իր հիմար ոստումները դադրեի էին. ժա-
մերով անկյուն մը սմքած կը կենար ան որ հանգիստ ու դա-
դար չէր գիտեր: Միայն՝ երբոր աղջիկը դիպվածով անցնեի իր
վանդակին քովեն, անսահման բերկրանքի խանդով մը կը
ցատկեր տեղեն, կը քաշեր շղթան, կը դառնար, կ'ելևէջեր իր
փոքրիկ տնակին մեջ:

Օր մըն ալ Մարիդոն ձգեց գնաց բալորովին և փոքրիկ կեն-
գանին ալ իղուր սպասեց տեսնել՝ իր կապված, գամված ան-
կյունեն՝ զգացված էակը, վայելթի պատկերը որուն իրավունք
ունենալ կը կարծեր:

Գ.

Քղթախաղերնուս էն տաք մեկ վայրկյանին էր երբոր լուրը
բերին. ամենքնիս իսկույն ձգեցինք ելանք խալը, սա անհա-
վատալի բանը աչքով տեսնելու համար:

Փայտե թառին վրա ղլորված շղթային ծայրեն, որ այսպես
քարճըցած հիմա՝ մինչև գետին չէր հասներ ա՛լ, կապիկը կախ-
ված էր ուզաճից և անշարժ. իբր աք թաթիկովը ուժով մը կը
սեղմեր դեռ, կարծես թե կը փայփայեր, շղթան որ իբր նրտա-
հոժար մահվան գործիքը եղած էր. աչվրները գոց էին ու բոլոր
գեմքին վրա, հարափոփոխ ու ծաղրածու դեմքին վրա, շեմ
գիտեր ի՛նչ ծանր ու լուրջ բան մը որ այս մեռելի մանկակած
երեսին՝ ազատագրության մը՝ վերջնական փրկության ու
հանգիստի մը վեհությունը՝ կու տար:

Ի՛նչպես, ե՛րբ պատահեր էր ասիկա. պարզ դիպված ար-
գյոք. և կապիկը, այնքան փորձ ու ճարտար, կտրելի՞ էր որ
մեկանց այնքան ապիկար եղած ըլլար՝ իբր շղթային արտու-
ներուն մեջ շնչահեղձ մեալու շափ:

Մառաները, որոնք սակայն ամենեկն աղեկ կը ճանշնային
այս կապիկը, հավաստեցին թե անիկա կամովին սպաննած
էր ինքզինքը, մարդոց շատերեն ավելի մեծ արհամարհանք
մը ցուցնելով կյանքին:

Ք Այն ես, զարմացած, դեռ կարծես կը դիտեմ սա շղթային
ծայրեն կախված փոքրիկ մարմինը, իր վար ծռած գլխովը, ու
սա փոքրիկ թաթը որ վար շինալու համար շղթան բռներ է:

Ժամերով պիտի կենայի ասանկ, թե որ թուփակը հանկարծ
իր խեղալե մարելու մոտ մարդու քահքահովը, որ կյանքն ու
մահը չի զանազաներ, չգար զիս սթափեցնելու՝

Ա.

**Երբոր կարգը իրեն նկատ բան մը պատմելու, բարեկամս
Էջմաշի, հարուստ ու գեղեցիկ երիտասարդ մը, որուն սի-
բային արկածները շատ զբուցված են Փերայի մեջ, այսպէս
խոսեցաւ:**

Գեղջուկ սովորութիւն մըն էր այն հույն ապաստահիին աղ-
վորութիւնը որ անցյալ տարի մեր տունն էր:

Մեր փողոցին մեջ, ուր սպասուհիները կը վխտան, մեկ
հատիկ էր ինքը. բոլոր խոհարարներուն, ծառաներուն ա-
նպարավաճառի տղոց երազած աննման աղջիկը:

Անցորդները կը կենային զինքը դիտելու համար, երբոց
չարաթ առտունները, մերկոտն ու վար ծռած, դրան սեմի քա-
րերը, մտքեկու էջ զբաղեթ՝ ինչպէս որ սովորութիւն էր մեր
տանը մեջ:

Այս շինականի ստոքերը պզտիկութիւնսմբ կամ փափկու-
թիւնսմբ չէին կրնար պարծենալ հարկաւ. բայց իրենց աշխա-
տասեր բրտութիւնսմբ մեջ աղվոր գիծերու ու վարդ գարշապա-
թի մը շնորհը ունեին:

Այս դիրքով արձակված ոսկի մագերուն հարուստ խուր-

ձը, հրդեհի մը պես, իր պարանոցին ճերմակութիւնը կ'այ-
թեր ու երկու կողմնն վար կը թափեր:

Խաժ աչքերը, հակառակ իր գեղացիի ամոթխաժ նայված-
քին, կամ թերևս ատոր համար, թովիչ բան մը ունեին երբոր
հառեին վրադ, սաստիկ, զգլխիչ բուրումի մը պես որ կը փակ-
չի քեզի և ուրկե շես կրնար և շես ուզեր փախչիլ:

Ամենքը կարծեցին որ կրցա իր շնորհները վայելել. սխա-
լեցան:

Ձմարադտան չհաճեցավ երեսս նայիլ. սակավախոս աղչիկ
մըն էր, ինչպես կ'ըլլան անոնք որոնց ուշժը իրենց լուսթյանը
մեջն է:

Օր մը սակայն վրա հասա երբոր կես գիշերին, դրան մոտ
կը սիրաբաններ մեկու մը հետ: ուզեցի իմ բախտավոր ոսոխս
ճանչնալ. այնպես մը շարժեցա որ չկրցավ անիկա խույս տալ,
առանց դեմ դեմի գալու ինձի հետ. իմ ախոյանս պարզապես
անկյունի մսավաճառի մանչն էր. քսան տարեկան անշահ տղա
մը, աղտոտ, յուղոտ, միւի, ճարպի հոտերով ծեփված գա-
նելիք մը:

Ինձի տեսելուն՝ Ձմարադտան պահվրտեցավ, բայց միտ-
քըս դրի այս ախտավարակ հաճույքին գաղտնիքը հասկնալ.
գիտեք որ կանացի հոգեբանութիւնը իմ մեծագույն զվարճա-
լիքս է. անծանոթ, անմատչելի բեռն է ան, որ Հյուսիսինն
ա՛լ ավելի համառությամբ կը պահե իր թաքուն: հրաշալիք-
ները:

Հաջորդ օրը կանչեցի Ձմարադտան իմ սենյակս. կարծեց
որ բան մը պիտի ապսպրեմ ու վազեց եկավ. այն ատեն նըս-
տեցուցի զինքը դեմս, բռնի, աթոռի մը վրա, հանցազորի մը
պես՝ որուն դատավորը կ'ենթադրեի ինքզինքս այդ վայր-
կյանին:

Ապշությամբ երեսս կը նայեր ու քիչ մըն ալ կ'ըմբռներ որ
տոչի գիշերվան հանդիպումը իմ հանդիսավոր ձևերու հետ
կապակցութիւն մը ունենալու էր: ✓

Ու երբ տեսա զինքը այսպես մինակը,

— Աղջիկս, ըսի անոր, շեմ կրնար պահանջել որ գիս հաճելի գտնես անպատճառ. ճաշակները կը տարբերին. բայց հետաքրքիր եմ քու ըմբռնումդ հասկնալու. դո՛ւն, այդչափ շնորհալի մեկը, ի՞նչպես երեկ գիշերվան անշնորհք էակին սիրտ կու տաս:

Մտիկ ըրավ ինձի. իր դեմքին վրա գծագրված անձկութունը անհետացավ տակավ, և անփուլթ, գրեթե անպատկառ ձեւով մը պատասխանեց.

— Դուն, ըսավ ինձի, իրավ անկուշտ էակն ես եղեր. հարուստի, շտեսի, շահափրացողի տիպարն ես. ի՞նչ պետք ունիս հարցնելու իմ պատճառներս. անոնք շնչին ու անհասկնալի պիտի երևան քեզի. ինձի համար նվիրական են:

Ո՛վ ես դուն որ ինձի պես խեղճ ու աղքատ աղջիկ մը կը հետապնդես. կը պակսի՞ն քեզ սիրողներ. շե՛մ տեսներ ամեն օր սենյակիդ մեջ լուսանկարները բազմաթիվ սիրուհիներուդ որոնք հոն իրար կը գտնեն առանց իրար ճանչցած ըլլալու. տիկիներն ու վարձկաններ, ամեն տեսակեն ալ ունիս. ոչինչ կը պակսի քեզի:

Բախտը քեզի ամեն վայելքը լիուլի շռայլեր է անիրավ առատաձեռնութեամբը, և ատիկա՝ ուրիշներու զրկանքովը շինված է:

Այն հեք պատանին որ իր աշկերտի աղտոտ ու բիրտ զըրզըլակին վրա կը պտտցնե խանութին բոլոր թանձրացած հոտերը, իբր թե իր դժբախտ ճակատագիրը տաներ հետը ամեն տեղ, օրն ի բուն ամենեն նկուն աշխատութեան մը դատապարտալին է. իր տաժանքին փոխարեն ստացած շնչին ու ողորմելի ամսական վարձքը, հայրենի՛քը, հո՛ն, հեռո՛ւն,— այս բանը դուն շես գիտեր,— սպասող հոր մը, մոր մը վերջին տարիներու զրկանքը թեթևցնելու պիտի երթա. այդ ամսականը քու մեկ վայրկյանի հաճույքիդ գինն է: Հո՛ւս, իր երկրեն անչատված, նետված այդ տղան՝ ի՞նչ ունի զինքը շրջապատող այս մեծ մայրաքաղաքին ի հանդես բերած վայելքներեն:

Անիկա զի՛ս գտավ միայն վիճակակից մը իրեն, զիս որ իր
ազատ տարիներուն տառապանքին գիտակիցն եմ. իր բարե-
կամուհին եղա, շեմ պահեր քենե. այդ գեղջուկ տղան ձեք
մայրաքաղաքեն բան մը շգողցավ, բան մը չպակսեցուց ձեք
վայելքի իրավունքներեն. տիկիներնրը ձերն են ու ձերը թող
ջլան. բայց գեղջուկ աղջիկը իրն է ու իրք պետք է որ մնա:

Դ.

Շեռզհետե, քանի որ կը խոսեր, Չմարտդառային այտերք
կարմրեր էին. վերջի բաւերուն՝ ոտքի ելեր էր. իր սրտմտած
աղվորությունը, սրտարուխ պերճախոսությամբը բոլորովին
հմայող բան մը դարձեր էր. վեա ու ամբարտավան դիրքով մք
կանգներ էր դեմս, ասպարեզ կարգալուվ կարծես ինծի՝ որ իր
խոսքերուն ունկնդրելն ավելի լանջքին հարույցքը կը գիտեիս
Ծվ հաղթված ընկճված իր դեմը, հիմակ ա՛լ ավելի զայրա-
դին իղձով մը լեցվիր էի. հլու, քամակս ծռած իր դիմացը, և
պաղատագին ձևով մը՝ իբր ճշմարիտ քաղաքացի, անմիտ ու
թույ արարած, փոխանակ վիճելու հետը՝ մոտենալ ուզեցի
իրեն. բիրտ ուլժով մը ետ հրեց իրեն կարկառովող ձեռքերս՝
աղտոտ ու գարշ բանի մը հպումը արգիլելու պես, և գուրս
փախավ:

Ա

Հազար ութ հարյուր ութսունըչորսի սկիզբները վիրարու-
ժական պզտիկ գործողության մը համար Փերայի Գերմանա-
կան հիվանդանոցը տարին զիս: Տասնըհինգ օրի շափ պիտի
մնայի հոն. այսպես հավաստեցին ինծի զիս տարած ատեն-
սին: Իրոք, երեք ամիս մնացի այն տեղը: Մաս մը հիվանդու-
թյունս պատճառ եղավ ասոր, մաս մըն ալ հոնկե դուրս ելլե-
լու դժկամակությունս: Լսվա՞ծ բան է հիվանդի մը, բժշկվելեն
ետքը, հիվանդանոցին մեջ ապրելու փափագը: Տղայության
ատեն՝ դպրոց շերթալու համար սուտ հիվանդ ըլլողներ շատ
են. բայց քաջաոռոջ երիտասարդի մը՝ ազատ ու ազվոր օղբ
ձգելով, անկողնի մը մեջ ամիսներով մնալու հոժարիլը շատ
յի պատահիր:

Իմս այս տեսակեն էր. վերջիվերջո երևան ելավ իմ հի-
վանդությանս կեղծիքը. բազկերակիս կանոնավոր զարկը,
կարմիր երեսներս ու գլխավորապես զորեղ ստամոքսի մը
պահանջումները խոսք մեկ ըրին իմ հնարքս երևան հանելու
համար. բայց ասոնցմե ավելի կարծեմ թե թուլբերանությունս
էր որ ամեն բան հայտնի ըրավ: Այնպես որ օրին մեկը ըսին
ինծի թե հիվանդանոցին մեջ մնալու պատճառ մը չունե՞լ
այլևս և թե հիվանդանոցը պանդոկ մը չէր:

Հիվանդանոց մտնելուս շորրորդ օրը, կարծեմ, վիրաբու-
ժական գործողությունը կատարեր էին. Ըլուրոֆորմին պարզե-
ված անզգայության տակ՝ դանակի հոշոտումները շիմացա-
նելուս գլուխս եկած ատեն՝ երկարատև ընդարմացումն մը
ելող մարդու խոնջենքեն, վարանումեն զատ բան մը չկար
վրաս: Եթե վերքս կապող ճերմակ լաթերը շրլլային, եթե քովս
հսկող գթության քրոջ՝ շարժում չընելու պատվերը չլսեի, հի-
վանդանոց մտած օրես ի վեր վրաս փոփոխություն մը կա-
տարված ըլլալուն չպիտի հավտայի բնավ:

Զգայությանս վերադարձին հետ սակայն պղտիկ ու խո-
րունկ անհանգստություն մը որ տակավ ցավի կը փոխվի,
կտրված պատռված միսերուս, ջիղերուս ցավը, սուր ու գայ-
րագին բան մը որ հետզհետե սաստկանալով՝ հիմա անկող-
նեն դուրս նետվելու կը մղե գիս: Կ'երեա թե ասիկա նախա-
տեսված է արդեն, վասն զի գթության քույրը, որ քովես չէ
բաժնվեր վայրկյան մը, կը սրտապնդե դիս:

— Հիմա կ'անցնի, համբերե, տղաս, տեղեդ մ'երերար, որովհետև վերրդ կը քակվի և շատ գեշ կ'ըլլա վերջը:

Ցավիս ավելնալեն՝ հեծեծանքս սենյակս կը լեցնե, այն-
չափ որ գտնված տեղս շեպելով՝ ձայնս ալ կը բարձրանա
ճիչերով ու աղաղակներով:

Սնարիս քով փայտե աթոռակի մը վրա քույրը նստած է,
շարունակելով իր սփոփիչ խոսքերը, վարժ բերնով մը, գրեթե
գոց եղած պարբերություններ գորս հարկավ, մինչև ինձի գա-
լով, հարյուրավորներու ալ կրկնած է շարունակ.

— Հիմա պիտի անցնի, բան մը չէ ասիկա, ա'լ բոլորովին
աղեկցած ես:

Աղեկցած. ինչպե՞ս, երբոր ցավերս վայրագ ու ահարկու
բան մը կ'ըլլային այս պահուս, այն աստիճան որ անդիմա-
դրելի փափագ մը կը զգայի քակելու նետելու վերքիս կապերը
ու մարմնիս խորեն, շեմ գիտեր ո'րտեղեն, քաշելու փրղնելու՝
գիս շարշարող միսերը ու գործարանները բոլոր: Անկողնին

մեջեն պատիկ մը երեբալուա քույրը ուշադիր կը սրդողիր
— Մի՛ շարժիր, ո՛չ, այդ բանը շըլլար, կ'ըսեր ոտքի հլ-
ւելով, կը սրդողիմ:

Գ.

Երեսը նայեցա շիտակ մը՝ այս «կը սրդողիմ»ին վրա.
Խե՛նթ էր, ի՛նչ էր այս կինը որ տառապանքիս զարհուրանքը
չէր հասկնար ընտել: Անհավատալի՛ բան. իր մեղրամոմի
հատնումովը հատած, տոգունած դեմքին վրա տեսածս՝ կա-
րեկցութիւն մը չէր, այլ հրճվանք մը կարծես. իր պատիկս
ամփոփ և երկու դիեն վեր առնված բերնին ու շուրթերուն վրա
ժպիտ մը. հայտնի ուրախութեան մը ժպիտը, կը գծագրվեր ու
կ'աղվորցնէր զինքը: 7

Յավիս տագնապներուն մեջ ու պոռալս շարունակելով
հանդերձ, ուշադրութեամբ կը դիտեի զինքը իր կեցվածքին
մեջ. այնքան տարօրինակ և անհարկի կը գտնեի այս ցնծու-
թիւնը իմ գլխու վրա: Երբացողուն ծաղիկի մը կը նմաներ.
բարձրահասակ ու քիչ մը նիհարկեկ, վայրահակ սիրուն գլու-
խով մը՝ որուն վրա մարապետներուն ճերմակ գլխանոցը եր-
կու թևերը բաց աղավնիի մը թառիւր կը հիշեցնէր: Հստակ ու
խոշոր աչքերուն մեջ թոնուտ երկինքի մը կապույտը կար: Իր
մութ կանանչ շուխայե շրջագոստը հարկավ ուէ պերճութիւն
չունէր, բայց անոր հասակին շքեղութեանը կը վայլեր այս
պարզութիւնը և, իոտս, շղենույն հակառակ, մեջքին նրբու-
թիւնը աչքի կը գարնէր դարձյալ:

Պետք է հավատալ թե ցավիս սաստկութիւնը քիչ մը մեղ-
մացած ըլլալու էր, քանի որ այսքան մանրամասն կրնայի այս
կնոջ պատկերը վերլուծել: Դեմքին վրա սակայն՝ ծավալող
դեղնութեանը հետ՝ շափահասութեան տարիներու աննշմարելի
հպումը կար: Ամենևն ավելի իր ուրախութենէն աղվորցած
դեմքին արտահայտութիւնը զիս կը գրավեր ու քիչ մը կը
զայրացնէր: 7

Յավ մը ունեցած պահուդ կ'ուզես որ դեմի մարդդ ալ ցա-

վի ու կսկիծի մեջ ըլլաւ. վիշտը միակ ինչքն է զոր մարդս կը հոժարի, մինչև անգամ կը պահանջի, որ ուրիշին հետ բաժնի: Եւ ահա իմ քովս կին մը որ իմ տառապանքիս առջև հրճ-վելու, ակնդետ սպասված հաճույք մը ըմբռնելու երևույթ մը ունի: Քիս քաջալիբրելու համար լեզու թափած միջոցին ճերթին ցնծութեանը ցոլացումը կը տեսնեմ այդ դալուկ երեսին վրա, ինչպէս կանթեղի մը ապակիին գույնը որ ներսի բույսին վառելով հայտնի կ'ըլլաւ:

Սկիզբները այս տպավորութիւնս վերագրեցի իմ եսասիրութեանս. դիմացինիս ինծի համավիշտ շրջալիսն առաջ եկած դժգոհութիւն թերևս: Ստույգը սա է որ անիկա իր խնամոտ հոգածութիւնը անպակաս կ'ըներ վրայես. վերջիս պատանքը փոխված օրերուն ներկա էր միշտ. ու իր ձեռքով կը կատարեք զարմաններս: Օր օրի վերքս կը գոցվեր ու առողջութիւնս տակավ կը վերադառնար. բայց այդ համեմատութեամբ ալ մարապետին երեսն անուշ ժպիտը կը պակներ, իրիկուն նոսրած ատեն լեռներուն ետին պահլրտող արևու ճառագայթի մը պէս: Հիմա առաջվան պէս չէր կենար քովս և կը վազեր ուրիշներուն քով, անոնց որոնց ցավագին աղաղակները, պատերուն հաստութիւնը ճեղքելով, մինչև ականջս կը հասնեին երբեմն, Ու վերադարձին իմ մոտս, ուրախութեան և հրճվանքի ժպիտը, այն՝ որ իմ ցավերուս ամենն զայրագին միջոցին գ'ընդնշմարեի իր դեմքին վրա, կարծես թէ շուրթերուն վրա էր, մարելու աներևութանալու կոշված ժպիտը՝ երբոր ինծի կը մօտենար:

Դ.

Փուլը էմիլիին, զիս խնամող մարապետը, քաջասիրտ հիւ-ժանդապահի համրավր ունի. բժիշկները մեկ հատիկ հոշո-կած են զինքը. ամենն սարսափելի վիրահատութեանց ներկա է ան. առանց խոսվելու կատարելով իր պարտքը արյան ճահիճներու, միսերու, ջիղերու հոշոտմանց մեջ՝ ճավագին աղա-ղակներու, պաղատանքներու դիցուհին է ան կարծես: Հիվանդ

չգտ որուն կսկիծի, անեծքի հեծեծանքը ունկնդրած չըլլաւ։ Ամեն տեղ է անիկա, ուրկե հեծեծանք մը կուգա. բայց գլխաւորաբար էրիկ մարդոց մոտն է իր պաշտոնը, պահապան հրեշտակի պաշտոն զոր անվրդո՞վ արիությամբ մը կը վարե։

Այս անվհատ տոկունութիւնը ի՞նչպես մտած է այս էպես տկար ու ավշային կազմվածքին մեջ, որուն՝ երեսին թափանցիկ ու անգույն ճերմակութիւնը, սպիտակ գլխարկն երբեմն դուրս սպրդող մազերուն դեղին օսկին՝ հայտարար նշաններն են։

Ապաքինութիւնս կանոնավոր կերպով առաջ կ'երթար ե իրեն հետ երկար խոսակցութիւններու պատահութիւնը կուտար ինծի։ Կը թվեր թե ինքնալ կ'ախորժեր քիչ մը իմ հախուռն վճիռներես որոնց մեջ եթե դատողութիւնը միշտ ուղիղ չէր, գեթ համոզումի անկեղծութիւնը կար, և ճշմարտազանցութիւններու ներողամիտ լությամբ մը կ'ունկնդրեր։ Երբեմն ընկերական խնդիրներու, հոգեկան փորձութիւններու մարդոց ապագային վրա կը ճառեր, և այն ատեն լուրջ խոսակից մը կը գտնէր գեմալ Աւայալ ու զարգացած մտքի տեր կին մըն էր, և այդ պահուն մարտպետի կարգը ու սարքը կը թափափեր մեկդի, իր կարծիքը ազատ ու համարձակ հայտնելու համար։

Խոսակցութեան մեջ հայտնեց որ մյունիխցի ազնվական ընտանիքի մը զավակ էր. նկարիչ ու երգիչ ալ գիտեր, խնամված դաստիարակութիւն մը ուրիշ բոլոր առավելութիւններեն զատ։ Ու զարմանքս կ'ավելնար գտնելով զինքը հոս՝ Պոլսո հիվանդանոցի մը մեջ՝ սպասավորելու, վերքերը կապելու, ցավեր դարմանելու ապերախտ աշխատութեան մը մեջ, երբ իրեն պես շնորհագեղ էակ մը ամեն կերպ երջանիկ օրերու արդար եկեղալութիւնը կրնար ունենալ. ու ճշմարիտ դուռցազնութեան մը հմայքը կ'ավելնար իր հազար տեսակ հրապույրներուն վրա։

Ինքզինքս պզտիկ ու շատ պզտիկ կը զգայի անոր քով. հիմա իմ մեծարանութիւններս կը շափավորեի, և խորունկեմ, սրտես բխող մեծարանքով մը կ'ողջունեի իր մուտքը իմ սենյակես։ Իր ճերմակ ձյունաթույր գլխանոցը լուսավոր պսակ

մը կ'երևար աչքիս, և մտքովս կը տեսնեի անոր տակ ոսկի մազերուն ճաճանչները:

Հիմա բոլոր մտածմանս առարկան ան էր: Հեռվեն՝ նըրբանցքներուն մեջ քալելուն՝ իր թեթև ոտնաձայնը կը ճանչընայի: Սենյակես ներս մտնելուն դող կ'ելլեի բոլոր մարմնովս ու երջանիկ էի միանգամայն:

Առջի խոսուն կատակասեր տղան շէի ալ, այլ թոթովախոս մանուկ մը և երբեմն ցնորակոծ սավառնումներով բանասանդոծ մը, երկու ծայրահեղութիւններ որոնց, իրոք, ճիշտ մեկտեղն է իմ տափակ նկարագիրս:

Իմ խնդիրքիս վրա՝ գիրքեր կը բերեր ինծի կարդալու համար. մեկ հատը Շոփենհաուերի հատոր մըն էր, և այդ հատորին մեջն սա պարբերութիւնը ցույց տվաւ ինծի:

Աշխատիւ և տառապիլ՝ ապրելու համար: Ապրիլ՝ աշխատելու և տառապելու համար:

Այս էր բովանդակ կյանքը:

Սենյակս ձգել երթալուն, լույսը ու օդը կը պակսեր հոնկե: Ընդարմացած, մրափի մը մեջ կը թաղվեի. կյանքս կը դադրեր կարծես իր բացակայութեամբը. և ժամերով իրեն վերադառնալուն կը սպասեի, հատնումով մը, ուրիշ ունէ կամք ու իղձ չունենալով աշխարհիս վրա: Պատուհանես, որ Մարմարայի բոլոր տեսքը կը վայելեր, նայվածքս աննպատակ ու անտարօթեր կը սևեռեր դուրսի աշխարհին վրա. իմ բոլոր ուղածս, սիրածս հիվանդի սենյակս էր, իր ճերմակ՝ գրեթե աղքատիկ պատերովը, իր թափուր մերկութեանը մեջ: Այս կնոջ մոտ ապրիլ. այս էր բոլոր կյանքիս ըղձանքը:

Բժիշկները իմ առողջացած ըլլալս կը հաստատեին. իրոք աղեկցեր էի, եթե հոգիիս քայքայումը շսկսեր, նոր հիվանդութիւն մը զոր քույր էմիլիեն իր թափանցող նայվածքովը պայծառ կերպով կը տեսներ:

— Տղաս, կ'ըսեր քովս գալով, պետք է դուրս ելլել, քիչ մը օդ առնել, պտըտիլ:

Ես՝ համառութեամբ կը փակվեի սենյակիս մեջ, շուգելով մեկուն երեսը նայիլ, խոսքի բռնվիլ ասոր կամ անոր հետ,

ժամանակս վատնել զուր տեղը, երբոր կրնայի զայն իմ միակ
երազիս հատկացնել:

Ներսիդիես հիմա կը խոստովանեի Թե հիմարի պես կը սի-
րեի այս կինը որ հիվանդապահս էր, որուն ազգը. տարիքը
կրոնավորուհիի կոչումը, ամեն բան վերջապես կ'արդիւնին
զիս ունէ հույս ունենայլ սրտիս մեջ: Այս անկարելիութիւնը
ա՛լ ավելի կը սաստկացնէր սերս: Անջրպետին խորութեանը
չափ՝ հոն նետվելու փափագս կ'ավելնար, վիհերու ձգողու-
թեանը, անոնց տված գլխու պտուլտին պես:

Ե.

Այնչափ ատենվան մեջ օր մըն ալ միտքես շանցավ բառ
մը, ամենաշնչին ակնարկութիւն մը ընել իրեն՝ սրտիս մեջ
արթնցուցած զգացումներուն վրա: Առվեռին երգը ճիշտ իմ
վրաս էր. բայց անիկա, Առվեռի սիրած կնոջմեն ավելի սրա-
տես, քաջութեամբ խոսքը բացավ ինծի.

— Տղաս, ըսավ ինծի ցերեկ մը, երբ կը ստիպեի գինջը
վայրկյան մը ավելի քովս նստիլ, ես քու վիճակդ հասկցած
եմ, հիմար ու անկարելի երազով մը կը տառապիս...

Հանցավոր տղու մը պես շվարեր էի:

— Ես մարապետ մըն եմ հոս ու դուն երիտասարդ մը որ,
փառք աստուծո, բոլորովին աղեկցած ես և պետք է որ ա՛լ
չկենաս այս տեղը և մանավանդ միտքեդ հանես տղայական
փափագները որոնցմով զուր տեղը կը տանջվիս...

Հանկարծ մեկդի ըրի ամեն վեհերոտութիւն.

— Ոչ թե մտքես, այլ սրտես պետք է որ քաշեմ հանեմ
իմ երազներս, պատասխանեցի անոր:

Եվ իբր թե այս մեկ խոսքովս ամեն բան հայտնած բոլորի,
պզտիկ մը ծակվելով վերքի մը բոլոր արյունը պոռթկալու
պես՝ բոլոր տառապանքս դուրս թափեցի:

— Ինչո՞ւ այդքան կատարելութիւն ունիս վրադ, ըսի իրեն,
եթե քու վրադ հիանալը, զքեզ սիրելը արգիլված է: Ի՞նչ, պի-
տի վաստկիս ամփոփված մնալով քու միանկութեանդ մեջ որ.

ջրումի մը կը նմանի: Ի՞մ ուզելովս էր որ սիրեցի գրեզ. եր-
 բե՛ք. և հիմա որ կը գգամ թե շատ ավելի ծանր հիվանդ մըն
 եմ քան թե հոս եկած օրս, հիմա կը վնտես զիս, առանց
 գթության բառ մը ըսելու ինձի: Պիտի ըսես և պիտի համրե-
 ինձի բոլոր անպատեհութիւնները կամ անպատշաճութիւն-
 ները իմ սիրույս. այս բոլորը հազար անգամ ես ինքզինքիս
 թված եմ. կ'երդնում որ ես քան մը, քան մը շեմ ուզեր քննե-
 հիվանդ էի և հիվանդ եմ միշտ, ձգե որ քու քովդ ապրիմ հոս,
 առանց աղեկնալու հույսի, բայց գտնե առանց ալ մեռնելու
 հաստատ ստուգության մը:

ԱՋԻԳ ԶԱՆ, ՅԱԿԴ ՏԱՆԵՏ:

և այս քիտի այ ծառ կարգացող Գ դի

— Մեռնելու՞, ինե հեռու մնալուդ համար պիտի մեռնի՞ս,
 պատասխանեց ինձի ժպտելով, ժպիտ մը՝ որուն մեջ դառնո-
 թիւն մը կար: Չես մեռնիր, ապահով եղիր. հոսկե դուրս եր-
 ջելուդ՝ երեք օր պիտի նեղվիս, ութ տաս օր ալ վրաս պիտի
 մտածես, տասնհինգ օրեն քավական սփոփված պիտի ըլլաս
 արդեն, և ամիսս մը՝ հիշատակ մը, անուշ ու աղոտ հիշատակ
 մը պիտի մնամ մտքիդ մեջ. գալ տարի դուն ալ պիտի զար-
 մանաս զիս սիրած ըլլալուդ:

Իմ ժխտական շարժումիս վրա՞

— Ես այդ սիրո արքեպուսթիւնները գիտեմ, շամփանիայի
 փրփուրին պես շուտով կը սմքին:

Եվ հանկարծ այլափոխվելով, կարծես մերկանալով իր մա-
 քապետի խոժոռ երևույթը, իր ծանր ու լուրջ ասացվածքը,
 ամենեն հրասլուրիչ, մոլորեցուցիչ կիներ դառնալու համար ե
 ամենեն դաշն ու վրդովիչ շեշտը դնելով իր ձայնին մեջ՝

— Որովհետև վաղը պետք է որ ձգես երթաս հոսկե ու
 պիտի երթաս. և որովհետև համակրելի ու սրտի տեր մեկն ես
 կամ այնպես երեցար, քեզի կրնամ ըսել որ շեմ հավատար
 քու սիրույդ և ձեր բոլոր էրիկ մարդոց սերերուն: Ես իմ անու-
 նըս, ընտանիքս, հարստութիւնս, իմ քսան տարու երիտա-
 արդունհի բոլոր իրավունքներս զոհած մեկն եմ երիտասարդի

մը, որ, քեզի պես, մեռնելու շափ սիրելու երդումներով խա-
բեց գիս: Զիս ամուսնության ուզող շատ մը ազնվականներու
առաջարկութիւնները մերժեցի, ծնողքիս թախանձանքին
մտիկ շըրի ու փախստական գողի մը պես՝ գիշեր մը փախա-
հայրենի տունես, սիրականիս մոտ երթալու համար: Ընտա-
նիքս ուրացավ գիս, ինչ որ իր իրավունքն էր: Ես փուլթ շըրթ
ասիկա. երջանիկ էի գիս սիրող երիտասարդին քովիկը: Անիկա
պզտիկ մը մտահոգ էր. իմ սիրույս կուրությանը մեջ՝ սկիզբ-
ները ունէ կասկած շթունավորեց սիրտս, բայց վերջը տեսա,
ձանձրության և զղջումի պես բան մը տեսա անոր վրա, ինծի
հետ միացած զղջումը:

Զգացած ես երբեք բարձր ու ամուր պատի մը փլշիլթ
վրադ, քարերուն հարվածները գլխուդ ու մարմնիդ վրա, զգա-
յազիրկ ու անկենդան մնալդ անոր տակ: Այսպես եղավ իմ
զարթնումս: Օր մըն ալ, մեկդի ընելով ամեն կեղծիք, իմ սի-
բած տղաս ըսավ ինծի.

— **Պետք է որ հաշտվիս ծնողքիդ հետ, այս աղքատութիւ-**
նը շի քաշվիր ալ:

Տարվան մը շքավորութիւնը բավական եղած էր հատցնե-
լու համար այն անսպառ սերը որ մինչև գերեզման պիտի
տևեր:

Այն ատեն վերջին վարանումներս անհետացան. իր քովեն
ձգեցի փախա, ինչպես տարի մը առաջ փախեր էի հայրենի
տունես, իրեն վերադարձուցի իր ազատութիւնը, սուտ ու
փուճ խոսքերով ուրիշ կիներ խաբելու ազատութիւնը: Բայց
այդ վայրկյանեն ապառաժի մը պես քարացավ սիրտս. կըս-
կի՞ծն էր թե ~~վրձի գողափարք~~ որ հոգիս ամբացուց. ուխտ
քրի աշխարհքիս վայելքները ուրանալու մարապետ եղա: Աղ-
քատի մը ուրիշին ոգորմութիւն ելլել տալուն պես՝ ցավեր ու
վիշտեր սփոփելու տվի ինքզինքս, երբ ես այնքան կարոտ էի
սփոփանքի. քանի որ ինծի տրված չէր աշխարհքը վայելել,
չանաղի որ ուրիշներ յիովին, առանց դավի վայելեն զայն. իմ
զրկումովս ուրիշներուն վայելրը շինեցի:

Բայց ասոնց ամենուն վրա ներքին ուրախութիւն մը ունե-
ցա. մեկ հատ մը, բայց գերագույն ուրախութիւնը, զոր խոս-

տովանելու արիութիւնը պիտի ունենամ. շեմ ուզեր ինքզինքս չավագույն ցուցնել քան ինչ որ եմ իրոք: Հատկապես ուզեցի որ իմ պաշտոնս վերահատենքուն մոտ ըլլա, և այնպես ալ եղավ. ես կ'օգնեմ, կը սպասավորեմ իրենց և այսպես հանդիսատես կ'ըլլամ մարդոց, այսինքն ձեր բոլոր տառապանքին, գալարումներուն. ձեր աղաղակներն շինված այս ահարկու երաժշտութիւն ու նվագահանդեսին ունկնդիրը ըլլալու վայելքը ունիմ օրվան ամեն ժամուն: էրիկ մարդոց ցավատանջ գոռում գոշումները մտիկ ընելով՝ իմ սրտիս զսպված ու անմոռունջ ցավելը գոհացում կը ստանան, կը մեղմանան: Կ'ընդունիմ որ անգութ ու ոխերիմ գոհացում մըն է աս: Ձեր ճիշերը, վայնասունները լսելու համար ուրեմն քիչ մը հոս եկած եմ. ուրիշ հիվանդապահ կին մը ինծի շափ անվրդով արիութիւն չպիտի կրնար ցույց տալ. ամենքը կը շնորհավորեն զիս: Ես, երբոր միեակ մնամ խղճմտանքիս հետ...

Հոս, քույր էմիլիենի ձայնը մարելու պես եղավ:

— Ինքզինքս կ'ատեմ: Ահա այս տառապագին հրճվանքովն է որ, դեռ հազիվ երեսուն տարեկան, ծերացած եմ:

Վայրկյան մը դադարե ետքը, տեսնելով իմ լուսթյունս՝
— Տեսա՞ր որ քու երևակայած բարձր հոգիդ շունիմ ես. որքա՞ն հեռու եմ անկե, ճիշտ հակառակը գուցե անոր: Սիրվելու մեկը շեմ ես, այլ ճակատագրին բեռը տանող ոխակալ կին մը:

Այս բոլոր ըսածներդ քան մը շեն պակսեցներ իմ պաշտումես, ըսի իրեն, ամեննն ըղձալի էական ես աչքիս, ու կը վախնամ որ հավիտյան այդպես պիտի մնաս:

— Տղա՛, ըսավ ինծի:

Հետո անուշութեամբ ու թող տալով որ ձեռքը բռնեմ ու շրթունքս մոտեցնեմ անոր՝

— Վաղը դուրս ելիր ասկե, հավատա՛ որ քիչ օրեն կ'անցնի այս բոլորը. քոջ մը պես դարմանեցի քեզի, ենթադրե որ քույրդ եմ միշտ: Ու, եթե երբեք տարին մեյ մը քայլերդ այս հողմը առաջնորդեն քեզ, եկո՛ւ երբեմն զիս հարցնելու:

Սենյակես ելլելեն վերջը ի՞նչ գնաց ըսավ հիվանդանոցի՞ մեծավոր մարապետին: Սա գիտեմ միայն որ հետևյալ օրը անդարձ կերպով որոշեցին իմ մեկնումս. դուրս ելլելու պատրաստություններս երկարցուցի, սպասելով որ վերջին անգամ տեսնեմ զինքը. բայց չկրցա տեսնել: Եվ տարօրինակ բան, իր բոլոր գուշակածները էլան. զինքը տեսնելու կարոտս մարեցավ տակավ. օրական զբաղումները, կյանքի պայքարը, սրտիս ամեն ծաղիկներուն պես, ճզմեց շորցուց և փոշի ըրավ այս երագս ալ:

Բայց քույր էմիլիենի հիշատակը մնաց մտքիս մեջ, գրքի մը էջերուն մեջ մոռցված տերևի մը պես քիչ մը տծգունած:

Միայն, ինչպես որ ապսպրած էր ինձի, տարի մը վերջը, Քաբսիմի կողմերը պտտած մեկ օրս, հիվանդանոց գացի զինքը հարցնելու համար:

Հազիվ ժամիս մըն էր որ տարափոխիկ հիվանդություն մը՝ ութ օրվան մեջ՝ անոնք տարեր էր զինքը:

— Անոր պես հիվանդապահ մը շի գար մեյ մըն ալ, ըստ է մեծավոր մարապետը գլուխը երերցնելով:

Այս եղավ իր բոլոր դամբանականը: X

Խ Ն Դ Ո Ի Ք Ը

Ա

Երբոր ներս կը մտնեմ սենյակին դուռնեն, ի՛նչ սոսա
զուրցեմ, սիրտս ուժով կը բարախն:

Իրավ է որ տասը երկար տարիներ զիս այս տունեն կը
քաժնեն, բայց երեկվան պես աչքիս առջևն է սա հեռավոր
անցյալը: Բոլորը երկու ամսվան կյանք մը այս տունին շուրջը,
քայց է՛ն տազնապյալը, է՛ն դժբախտը որ անցուցած եմ պա-
տանությանս մեջ, է՛ն մեծ վրդովումը հիմակվան խազազո-
թյանս ուղղվելի առաջ:

Ու ահա այս տանը դուռը ոտք կոխելուս, մտովին ամբողջ
վերադարձ մը կը կատարվի հոգիիս մեջ. կ՛երիտասարդանամ
հանկարծ. կը զգամ որ հիմակվան գիրուկ ու կարճուկ մարդք
չեմ, որուն խորշոմած ճակտին վրա կյանքի պայքարները
իրենց քով քովի շարված զուգահեռականները ձգած ու գաղած
են, խղճամիտ ձեռքով ակոսված արտի մը պես, այլ երեկի
աղան՝ նիհար, հպարտ ու ճշող. կերպով մը այլափոխումք
Ֆանուսին, որուն մեջ սատանան դուրսեն շէ՛, իմ հիշատակ-
ներս են միայն:

Թեթև քայլերով ուրեմն կը մտնեմ ներս, իրրև թե այն մեծ
ժամանակի անչրպետը հանկարծ բարձված ըլլար մեջերնուս:

Ամեն ինչ, շուրջս, այս պատրանքս հաստատելու խոսք մեկ
բրած է կարծես: Նորեն տասր տարվան առջի սրահն է, ան-
փոփոխ, անայլայլ. մութ կարմիր թավիչե Բանափեն իր բազ-
մոցներով, անկյունը դրված դաշնակը՝ բաց ձգված ու շորս դիմ
երածշտուօթյան նոթաները ցիրուցան. պատերուն վրա՝ իրենց
ամեն ատենի տեղը հաստատ՝ նույն պատկերները ու լուսա-
նկարները որոնց ամենեն զմայլելին սա դաշնակին վրա դրու-
վածն է, երիտասարդ կնոջ մը դիմագիծը զոր քաշ կը ճան-
չընամ:

Այդ լուսանկարին իրականը դեմս է ահա:

Իր սովորական տեղն է՝ պատուհանին բովր, բազմոցին
վրա նստած, ու մեղմիվ՝ ահա ոտքի կ'ելլե և քայլ մը առաջ
կուգա:

Ան է:

Տեսե՛ք անգամ մը, իր աղվոր հասակը բնավ փոխված չէ,
իր սև աչքերը առջի տրտում ու խորունկ նայվածքը ունին. իք
ձեռքերը միշտ նույն մանկական թաթիկներն են. իսկ մատվը-
ները՝ ավելի նրբադաժ են քիչ մը:

Բայց պզտիկ մը գիրցած է, տարիքի բերմունք. ու իք
ածուխի կոտրվածքի պես փայլոտ մազերուն մեջ ճերմակ թեւ
լեր սպրդած են. փայլակին գծած լուսավոր շավիղները մութ
գիշերվան մը մեջ:

Իր երեսին վարդ գունավորումը չէ մնացած. անոր տեղ
Փղոսկրին տժգույն ճիւղակուօթյունը միօրինակ իր երեսին վրա
ծածկալած է, մեղրամոմի ճերմակուօթյունը:

Այս դեմքին լրջությունը աղեկ կը ճանչնամ, արձանի առ-
խոով լրջությունը զոր աշխարհիս ամեն ազերսները ու պաղա-
տանքները շին կրցած երբեք այլայլելի:

Ենթադրե՛ք ու ժպտի՛ր շէր գիտե՛ր այս կիներ. իր անտարբեց
երեսը օր մը անուշ ու զվարթ ճառագայթով մը շփայլեցավ:
Իր կյանքի կանոնն էր աս:

Ու առջի հիշատակներս, առջի կսկիծներս թուններնուն կ'ել-
լեն. ինչո՞ւ այս խոովիչ աղվորությունը և ինչո՞ւ այս խոժոռ
ու անժպիտ դեմքը որ միևնույնն է տասր տարի վերջը. մարդ-
կալին տկարություններու գլուխ շղարձնող դիցուհիի վեսու-

Քյուներ, իր արհամարհոտ կնկան բոլոր սառնությունը, հո՛ղ, հայտնի, ընթեռնելի կերպով գրված են այդ դեմքին վրա:

Ու ես կրկին փորձությունը կը զգամ սրտիս մեջ պոռալու թր երեսին.

— Մեկդի՛ դիր այդ անտարբեր ու սրդողած երեսը, աստուծո սիրույն. անգամ մը գոնե խնդա՛ ինձի, խնդա՛, ո՛վ աղվոր կին:

Հազիվ երկու բառ փոխանակեք էինք, երբ իր աղջիկը ներս մտավ. տասներկու տարու պարմանուհի մը, վարդե ու լուլպե խմորված էակ մը. նազանքով ու ժպիտով մոտեցավ ինձի: Ու աղեկ մը շեմ գիտեր ի՛նչ խոսքի առթիվ — կ'երևա թե կրցա տիկինին հաճելի կամ զվարճալի բան մը ըսել — իր սովորական անփույթ ու նեղացած դեմքը մեղմացավ, անուշցավ, ու, զարմանալի բան, թեթև ժպիտ մը ուրվագծվեցավ նախ, հետո հաստատվեցավ այս աղվոր դեմքին վրա, արշալույսին ծագելուն պես որ քիչ քիչ որոշ ու աննահանջելի առավոտի մը կը վերածվի:

Որքա՞ն գեղեցիկ էր այսպես. երբեք չէի գիտեր որ այսչափ պիտի աղվորնար. բայց ժպիտը ավելի շեշտվեցավ ու քիչ քիչ, կամացուկ մը խնդալ սկսավ:

Աստված իմ, առջի անգամ ահա ճշմարիտ կինը երևան կուգար այս անզգա աղվորության մեջ: Կը խնդար, երջանիկ էր ուրեմն, և ես իրմով երջանիկ էի:

Ինքը՝ կը շարունակեր խնդալ, երթալով ավելի շատ և ավելի ուժով, անվերջ քահքահ մը հիմակ, որով ձեղունը կը թնդար, մինչդեռ ես իր մեկ՝ մեկ ժպիտին ակնկալուն՝ ապշած զմայլած կը դիտեի գինքը և այս գեղեցիկ ուրախությունը, այսքան շնչին պատճառով մը:

Երևակայեցեք դեմերնիդ կծծի ու ազահ էակ մը որ հանկարծ, մեկ վայրկյանի մեջ, ամենեն մսխող ու շոռյլ մարդը գառնա:

Ու շվարումիս մեջ ան կը խնդար հիմա, այնքա՛ն սաստիկ որ քոսեն նեղ կուգար իր հարուստ իրանին, ու բազմոցին փռնակին կը կոթներ, չկրնալով ուղիղ նստիլ իր տեղը:

— Հա՛, հա՛, հա՛...

Այն ատեն աղջիկը մոտեցավ ինծի ամչնալով, տրտմությաւ քողով մը դեմքը վարագուրված, ու անուշ ձայնով մը՝

— Նրեցե՛ք, ըսավ ինծի, այսպես է ահա խեղճ մայրիկս իր վերջին հիվանդութենեն ի վեր. ոչինչ պատճառով մը կը սկսի խնդալ ժամերով. կ'երևա որ ջղային բան մըն է:

Եվ իրոք, քահքահը՝ զվարթ, պոռչտող քահքահ մը՝ գրեթե տգեղցնելով իր սիրուն դեմքը, անսովոր ու դառն ուրախությամբ մը կը լեցուեր սենյակը, մինչդեռ աղջիկը՝ մտքը քով ծունկ շոքած՝ անոր ձեռքերը կը սեղմեր:

Խորհեցա որ տասը տարի առաջ իմ փնտրածս այս աղվոր երեսին վրա՝ սա պոռացող, անգիտակից ու անիմաստ խնդուքը չէր, այլ այն պզտիկ, գրեթե աննշմարելի ժպիտը, այն խորհրդավոր ու շնչին բանը, որ ամեն խոստումները ու ամեն վերապահումները, ամեն մերժումները ու ամեն անձնատվությունները, ամեն տաբակույսները ու ամեն հայտնությունները իր մեջը կը պահէ:

Խորհեցա մանավանդ տարօրինակ ճակատագրին այս կրնկանը որ իր մեկ ժպիտը այնքա՛ն ժլատ, ազահ համառությամբ ամենուն զլանալի ետքը, ահա գուր ու փուն տեղք իր անսպառ խնդուքը կը թափեր իր շուրջը, առանց որ մեկը գտնվեր ու ծներ զանոնք գետնեն ժողվելու համար:

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿԱԶՄԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐԻՑ ԳՈՒՐՍ ՄՆԱՅԱԾ ՆՈՐԱՎԵՊԷՐԸ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՄԱԿԸՆՈՒՆԸ

Սերոբե վարդապետ երեսունհինգ տարու հազիվ կար, քեկ ալեխառն մորուք մը կը զարդարեր յուր լայն կուրծքը. բարեձև գլուխ ու բարեկազմ մարմին ուներ. խստակրոն էր առանց աններող լինելու, ինչ որ հազվագյուտ է, ու կատարյալ կրոնավոր էր, առանց դադրելու կատարյալ մարդ լինելիս, ինչ որ բնավ չպատահիր:

Կապույտ թավշե շէր անոր գլխարկը պճնասեր եկեղեցականներու գլխարկին պես, այլ սև շուխայե շինված էր իր անպաճույճ վերարկուին նման:

Կը սիրեի յուր «գևորյալ խոսակցությունը, մշակյալ միտքըն և ուղիղ դատողությունը, մանավանդ կը հարգեի անոց անձնվեր ու ազգասեր ոգին:

Տարիեն ավելի էր որ կը տեսնվեի հետը, առանց ո՛ր տեղացի լինելը, ո՛ր ընտանիքին վերաբերիլը գիտնալու, յուր ճաքուր ու քաղցր արտասանութենեն կ'զգայի միայն թե գրսեցի շէր:

— Ի՞նչ է ձեր մականունը, հայր սուրբ, հարցուցի օր մը քրեն:

— Մականունն շունիմ, բարեկամս, պատասխանեց ինձ
արտամությամբ ժպտելով:

Հետաքրքրութիւնն ավելցավ.

— Աստվածդ սիրես շիտակը զրուցե, կրկնեցի անոր,
ապահով եմ որ պոլսեցի ես, կարելի է որ ճանշվոր, թերևս
ազգական ըլլանք:

Յուր մականունը հասկնալ ուզելով, վարդապետին կենաց
պատմութիւնն էր զոր կը հարցնեի անգիտությամբ. մտերու
մութիւննիս կատարյալ ու անկեղծ էր և շի զլացավ յուր հե-
տաքրքրաշարժ անցյալը պատմել:

Մեր գրեթե բոլոր վարդապետներուն պես, Սերովբե վար-
դապետն ալ ուսուցչական ասպարեզի զրկանքներն անցեր
էր կրոնական կենաց մահացումներուն, մարդոց խոսքը տղոց
քարոզեր էր, աստուծո խուբը մարդոց քարոզելն առաջ:

Թեև ունեոր մարդու և ծանոթ ու անվանի ընտանյաց զա-
վակ, բայց տղա հասակեն շքավորության մեջ մնացեր էր յուր
հորը մահվամբ, որո բոլոր հարստութիւնն՝ առևտրական ըն-
կեր եղող հորեղբոր կողմեն կողոպտված էր. յուր մոր, տկար
ու հիվանդոտ կնոջ բերնեն լսած էր ադ անխիղճ հափշտակու-
թյան պատմութիւնն, երբ զատկի ու ծննդի առթիվ այս ազ-
գականին երթալով ձեռք պագնելու ու թերևս փոքրիկ նվեր
մը ստանալու համար՝ տուն կը դառնար հորեղբոր ազա-
րանքին ճոխության ու փարթամության վրա սքանչացած:

— Այդ բոլոր քեզ շլացնող հարստութիւնը քու հորդ էր
զավակս, կ'ըսեր հեք կինը:

Մինչդեռ անդին հորեղբայրն յուր եղբորորդին տեսնելուն՝
աշխարհի մեջ միայն մուրացիկ ազգականներ ունենալու վրա
կը գանգատեր:

Ի՞նչպես դասախոս գարձեր էր, պարզապես դպրոցական
չրջանն ավարտելուն լավագույն գործ մը շի գտնելն և յուր
այրի մոր ապրուստն հոգալու հարկեն ստիպյալ: Ո՞չ ապաքեն
օրապահիկ ճարելու անխուսափելի հարկն եղած է միշտ հաշ-
ուուցիչներ հասցնող վարժապետանոցը:

Սրիտասարդն առանց հմուտ հայագետ մը լինելու, քաջ
ծանոթ էր ազգային մատենագրութեան. զրկանքներով մեծ-

ցած ըլլալուն՝ գրական գրադմանց մեջ սփոփանք մը գտնելու վարժված էր և դրական ուսմանց վրա ունեցած ծանոթություններն հին վարժապետաց հատուկ եղող նախապաշարումներեն զերծ կացուցեր էին զինքը: Ինքն ալ հետզհետե կապվեր էր այս ակամա ընդունած ասպարեզին, դասախոսական կենաց բոլոր տաղտուկին և մեր ազգին մեջ անբաժանելի դարձած բոլոր նվաստացուցիչ հանգամանացը տակ, դյուրավ նշմարեր էր այս պաշտոնին գերազանցապես վսեմ գաղափարը:

Դասասրահին մեջ, յուր համարձակ լեզուն, յուր ազատ գաղափարները լսողները՝ շի պիտի ճանչնային փողոցը հանդիպած աննշան երիտասարդին: Բարձրագույն կարգի աշակերտաց համար, նա պարզ հայերենի դասատու մը չէր. գրագիտություն ու մատենագրություն դասախոսելով, ամեն դյուրություն ուներ յուր նյութեն խոտորելու և սրտերնին գզացմանց նոր բացվող յուր պատանի աշակերտաց քարոզելու հառաչագիմությունն ու ազգասիրություն, երկու ցնորքներ, երկու բևեռներ, որոնց շուրջը կը դառնար միշտ յուր խանդավառ հոգին:

Երրորդ ցնորք մը, երրորդ բևեռ մը պիտի ըլլար Երվանդի սրտին (այս էր երիտասարդ դասախոսին անունը) աշակերտուհի մը աղետալի սերը:

Տունը կ'երթար հայերենի դասեր տալու նմա, երբ դեռ 16 տարեկան աղջիկ մըն էր և օր մը միայն երեք տարիք վերջը, օր մը միայն հանկարծ նշմարեր էր թե որքա՛ն գեղանի էր յուր աշակերտուհին:

Հիմա որ տարիքն ու փորձառությունն ավելցած էր, կրնար ապահովությամբ ըսել որ հրաշալի գեղեցկություն մը շունքբայց այն ատեն չքնաղ արարած մը թվեցավ յուր աչքին:

Մանկության տարիներեն սկսյալ տնական հոգերը մեկ կողմեն, դպրոցական աշխատությունները մյուսեն, ժամանակ չէին թողած սիրաչին կապակցություններու, Իրենց անմարդի ու առանձին թաղին մեջ, ծեր ու թոռմած կիներե իզատ ուրիշ դեմք չէր տեսած, մինչդեռ յուր վեհերոտ բնու-

թյունը կ'արգիլեր իրեն, փողոցի մեջ գոնե երիտասարդ կնոջ մը դեմքը տեսնելու:

Ուրեմն ամեն գաղափարե զուրկ էր կանանց մասին, երբ առաջին անգամ աղջկան մը դաւախոսելու կանչվեցավ:

Անթիվ բազմութեան մը ներկայութեան քննութիւն տալու պահուն ոչ այնչափ դողաց որչափ այս աղջկան առաջին հեղ դասի սկսելուն: Դպրոցական շրջանե դուրս ուէ հարաբերութիւն կամ ծանոթութիւն չունենալուն՝ կը վախնար որ ծաղրելի կամ անպատշաճ բան մը կ'ընէր:

Ուշիմ, ծուլլ, շարամիտ ու բարեսիրտ աղջիկ մ'էր այս նոր աշակերտուհին, այնքան զվարճախոս որքան ինք լուրջ, այնքան համարձակ, որչափ ինք վեհերոտ էր:

Պատանուհին, տարօրինակ հետաքրքրութեամբ, մանրախույզ ու գաղտնի ակնարկով մը գլխեն մինչև ոտքը քններ էր զինքը. և կ'երևի թե բավական պակասութիւններ գտած էր վրան, ըստ որում քանիցս արհամարհոտ ձևով մը շրթունքը երերցուցեր էր, բայց քիչ քիչ դասատուին վայրենի ձևերն անշուշտ զբոսալի թվեցան իրեն, և գոնե սկիզբները, կատակերգութիւն մե տեսնելու անհամբեր անձի մը պէս կ'ապագներ անոր գալստյանը:

Այս տարօրինակ դիրքն ավելցուց դասատուին շփոթութիւնը, բայց տակավ առ տակավ ինքն ալ վարժվեցավ անոր և անհագատալի անտարբերութեամբ մը սկսավ յուր դասերը: ~~Պարտաւոր~~ աղջիկ մ'էր Արուսյակ. մինչև այն ատեն, ուրիշներն առած չոր ու ցամաք քերականութեան դասերն անտանելի նեղութիւն ու ձանձրույթ միայն պատճառներ էին իրեն. երիտասարդին ընտրած եղանակը՝ նվազ ձանձրալի պարտ էր լինիլ քանի որ ուսման սերն անոր ծուլութեան հաղթեց, և քիչ ատենվան մեջ ըրած զգալի հառաջադիմութիւնը նպաստավոր գաղափար մը տվավ դասատուին վրա:

Այսպիսով իրենց հարաբերութիւնները բարվոքեցան և հետզհետե կատարյալ բարեկամութեան մը ձևն առին, մինչգեռ յուր բնավորութեան ծանրութեամբը վարժապետն արդեն ճնողաց վստահութիւնը կը վայելեր:

Ընտանիքը մեկուսացյալ ապրողներն են չէր. իրենց տան մեջ գրեթե անպակաս էին երեկույթներն և ընդունելություններն որոնց Երվանդ շատ անգամ հրավիրվելու պատիվը կ'ունենար, առանց ոգուտ քաղելու այդ հրավերներն:

Արդարև, ինչ ընել պիտի երթար այդ ցուցամուլ ու նանրամիտ ընկերությանց մեջ՝ ուր փայլելու ամեն առավելութենն գուրկ էր և ծաղրելի դառնալու ամեն հատկությունն աներ: Նախ և առաջ ուսուցիչ մը ըլլալը կը բավեր բոլորովին ծառայական դիրք մը տալու իրեն որ յուր արժանապատվութեանը կը դպչեր. նամանավանդ յուր ստացած դաստիարակությունն հիմնովին կը տարբերեր այդ անձանց ապրելու ամտածելու եղանակն:

Յուր փոքրիկ հմտութեամբը՝ կարող էր անշուշտ ազգային կամ օտարազգի մատենագրութեան վրա ճառելու, դարուս իմաստասիրական շարժման վրա կարծիք մը հայտնելու, կամ տեղեկութիւն հաղորդելու նոր գյուտի մը վրայոք, բայց կատարելապէս անկարող էր շնորհքով ու վայելուչ բարև մը տալու կամ ճաշակավոր մեծարանք մը ընելու նիկնոջ մը եթէ դիպվածը բերեր որ կնոջ մը խոսք ուղղելու առիթն ունենար:

Հագուստի, կապուստի, զրոսանաց նոր միջոցներու, խազի, պարի ու բամբասանքի կը վերաբերեր հոն ընդհանուր խոսակցությունն, ուստի լիովին իրավունք ուներ հռու մնալու այդ ընկերություններն որոնց ունայնությունն հանչափառործելի էր յուր աշակերտուհիույն աչքին:

Անոր շուրջը ծառայող պատանիներ ու Երիտասարդներ լեցուն էին հոն: Այդ տղաքը կը կազմէին այն թաղին ճաշակի ու վայելչութեան խնդիրներու գերագույն ատյանը:

Մտքերնին պարապ, քսակնին հայրական առատածեռութեամբ լեցուն, պաճուճանքի և նորաձևութեանց սիրահար, բոլոր ունակություննին տիկնանց հաճելի լինելու հատկացուցած, ամեննն ավելի ծաղրելի ըլլալով հանդերձ՝ ամեննն շատ արիշի վրա խնդացող. նախամեծար համարելով գործածել ֆրանսերենն գոր շնն հասկնար, մայրենի լեզվնն զոր ուղիք խոսելու կարող չեն, զմայլող Բաթթիի կամ Սառա Պեանառի

վրա, առանց գոնի ի փոխարեն գիտնո մը կամ իմաստասերի՝
մը անուն գիտնալու, իբրև փոքրիկ կապիկներ Եվրոպայի
անառակ ու ազնվական երիտասարդաց. ի մի բան, անսգուտ
էակներ իրենց ազգին ու համայն մարդկության համար
Ահա այս կերպ էին իր աշակերտուհին շրջապատող երիտա-
սարդաց խումբը: Երվանդ, իր անաշու ուղղամտությամբը,
կը զարմանար թե ի՞նչպես կարելի էր ախորժիլ այս փճախոտ
անձերի:

— Չեք գիտեր, որքան կ'զբոսնում անոնց հետ, կ'ըսեր
Արուսյակ, երբ իր դասատուն անցողակի դիտողութուն
մ'ըներ այդ մասին:

Վասն զի փոքրիկ ակնարկութենե մը ավելին ընելու ար-
տոնութուն չուներ անշուշտ, քանի որ ամեն ինչ՝ հորը հա-
ճությամբ, թերևս այդ խումբին որուն վրա խեղճ մարդը
կ'սքանչանար, փեսա մը գտնելու փափագովն էր որ տեղի
կունենար:

Անցան երեք տարիներ և Արուսյակ 19 տարու աղջիկ
մեղավ, քարձրահասակ, կայտառ ու սիգաճեմ. յուր իմացա-
կան կարողութունն՝ եռանդուն երևակայությանը պես զարթ
զացած էր. երիտասարդն անհուն գորով մը կը տածեր անոր
վրա, այն պարտիզպանին պես որ յուր ձեռքը խնամած
տունկին վրա հոգի կուտա. դասի օրերու կ'սպասեր անբա-
ցատրելի անհամբերությամբ և պարզ ու սովորական դասա-
խոսութուն մը չէր զոր կը տաներ իր աշակերտուհվույն,
~~Երվանդ~~ ու հանհունս ախորժելի խոսակցութուն մը ուսկից
դյուրավ կը նշմարվեր յուր սրտազեղ խանդաղատանքը,
խանդաղատանք՝ զոր յուր պարկեշտ պարզամտությամբն եզ-
բայրական մտերմութուն մը միայն կը համարեր, երեք տա-
րիներու բարեկամությամբ հաստատված:

Եվ հիրավի բոլորովին մտերմացած էին ալ, Արուսյակ
խիստ մեծ գաղափար ուներ յուր վարպետին արժանյացք
վրա:

— Մաքուր ու առաքինի սիրտ և մեծ տաղանդ ունի-
կ'ըսեր միշտ ամենուն հանձնարարելով գանի:

Երբեմն անոր արդուզարդին դիտողութուն կ'ըներ

— Ուսյալ մարդիկ հագուստի կարևորութիւնը չեն տար, բայց դուք ալ բոլորովին տերվիշ եք դարձեր, կ'ըսեր անոր և հոգածու ու գգվալի շարժմամբ կուգար անոր փողկապը շըտկելու կամ ֆեքսը մաքրելու որ սովորաբար յուր ձեռը կորսնցուցած էր:

— Գիտե՞ք, կըսեր օր մ'ալ, շատ գեղեցիկ անձ եք, պարոն դասատու, հագուստնիդ փոխելու պայմանով, կ'ազելցնեք խնդալով:

— Տղայական խոսքեր մի՛ ընեք, տեսնենք, այսօր քեզի հաճելի դաս մ'ունիմ, Ալիշանի մեկ ոտանավորը պիտի ուսումնասիրենք ի միասին, կը պատասխաներ դասատուն յուր լրջութիւնը պահելով:

Պիտի հավատացվի՞ եթե ըսենք որ ամենաշնչին պատճառ մը այդ երջանիկ անդորրութիւնը վրդովեց—բարձի վրա թողված մետաքսյա սիրուն ու կապույտ ծնրակապ մը, հեշտաբույր այն բոլոր նյութերուն պես, որ Արուսյակի կը վերաբերեին, բավ եղավ յուր ցնորքը փարատելու. կնոջ մարմնույն այնքան մոտեն դպչող այդ փոքրիկ զարդը հեշտավետ խոստումներ կը կրեր յուր վրա, զոր երիտասարդն իզուր չի հասկընալ ջանաց և իզուր փորձեց յուր մոլորյալ մտածութիւններն ուղղել. անդիմադրելի զորութիւն մը կար այդ շողշողուն մետաքսին վրա:

Հանկարծ երևցավ անոր գեղանի տիրուհին. երբեք այնքան անդիմադրելի էակ մը չէր եղած նա, որքան այդ խոռվյալ պահուն. աղջիկ մը, ո՛չ, հրապուրիչ կին մ'էր, աշխույժ ու սիրավառ որ դեպի իրեն կը հառաջանար: Այն ատեն միայն յուր աչքը ճշմարտութեան բացվեցավ և ճանչցավ սարսափով թե այն եղբայրական գորովը, ամեն օր տեսնելու անհամբերութիւնը, անոր մոտ անցուցած կարճատև ժամերուն երանութիւնը՝ ճշմարիտ ու խորունկ սեր մ'էր միայն:

Երկար պատմելու հարկ կա՞ դժբախտ սիրո մը բոլոր տառապանքը:

┌ Գեմ առ դեմ նստիլ ժամերով առանձին ու խոսիլ պաշ-

տեցյալ անձի մը հետ, սրտիդ խորը անհուն գորովե ի զատ քան մը շունենալ, և լեզվիդ ծայրը՝ այդ խոստովանութենեն ի զատու ամեն ինչ ունենալ. ի՞նչ կեղծիք:

Աղքատիկ վարժապետ մը ըլլալ ու փարթամ աշակերտուհի վույն աչք վերցնել. ի՞նչ հանդպնութիւն:

Հիմար ու տենդաճուլզ երիտաւարդ ըլլալ ու անզգա ծերունվո մը սառնութիւնը պատրել. ի՞նչ դժբախտութիւն:

Այն վայրկյանեն վերջը ի՞նչ կերպով կարող եղավ արդոք յուր դասերը շարունակելու. հարկ է միայն ըսել որ Արուսյակ ավելի գուշակեց քան թե իմացավ անոր վիճակը. զգացման խնդիրներու մեջ ամեն աղջիկ ի բնե ավելի հմուտ է քան թե երիտասարդն. անկեղծ բարեկամութեամբ կը սիրեր յուր անփորձ ու պարկեշտ դասատուն. բայց հայր մ'ունեք որուն հնազանդութիւն կը պարտեր, և այնպիսի ընկերութեան մը մեջ կ'ապրեր որուն պատշաճիցը համակերպիլ միշտ ախորժելի էր իրեն:

Ոչինչ ավելի երջանիկ պիտի ընէր զինքը քան թե յուր դասատուն, հանկարծ լավ դիրքի մը տեր դառնալով ամուսնութեան կոշեր զինքը, բայց աղքատ ու անթի վարժապետի մը (որքան ալ տաղանդավոր լինէր այդ անձն) կինն լինել հավիտյան ծաղրելի գազափար մը պիտի մնար իրեն համար: Ուստի անուղղակի ձևերով և այն փափկութեամբ որ կանանց հատուկ է, յուր համակրութիւնը հայտնելով հանդերձ այդ սիրո երազին իրականալի դառնալու պայմանը շի ծածկեց. ապագան իրավունք ունէր այսպես վարվելու գիտնալով յուր հորը բնավորութիւնը որուն աչքին դրամն ի զատ ամեն առավելութիւն արժեք ու նշանակութիւնը շունք բնավ:

Այն պահին քրտնեղին համար ալ սկսան այն հազար ծրագիրները, խորհուրդներն ու մտածումներն, որք վեր բարձրանալու տենչեն վարակվող ամեն մարդ ուզե շուզե կ'ունենա:

Հարստանալ և շուտով հարստանալ, ծաղրելի ու անխուսափելի առեղծված գոր իզուր փորձեց լուծել: Ըսել էր շատեր որոնք մեյմեկ հանք գտնելով հարստացեր էին մեկեն, ուրիշներ որոնց՝ արհեստական փոքրիկ գլուտ մը տված էր այն-

չափ ստացվածք և ուրիշներ որոնք վիճակահանութուններն շահեր էին մեծամեծ պարգևներ, ու յուր շնչին խնայողութունները հատկացան այս զանազան միջոցներեն մին ի կուտար հանելու:

Պահ մը մեքենական փորձերու ետևե, պահ մը բախտատոմսերու հետամուտ, ստվեր մը հայածող հիմարի մը պես շրջեցավ այս անիրականալի խորհուրդներուն շուրջը, մինչդեռ հույսն ու հուսարեկութունն իրարու կը հաջորդեին միշտ յուր գաղտնի ու մթին որոճումներուն մեջ:

Ինչ, այդ գյուտը ընդունելը՝ իրմե՝ ավելի խելացի էին միթե, այդ բախտի պարգևները շահողները՝ իրմե ավելի՞ անհրաժեշտ պետք մ'ունեին անոր. նախախնամութունը չի կա՞ր վերջապես աշխարհին վրա. պատրալից հարցումներ, որոնց բացասական պատասխանները շուշացավ ըմբռնելու:

Այն ատեն մութ հուսահատութուն մը պատեց զինքն, ջնկերային վիճակը՝ ուսկից ոչինչ ունեւ սպասելու, խարբռազաշնակցութուն մը երևցավ յուր աչքին և առաքինությունն ու արժանիքն՝ անողորք ու ծաղրածու հեզնութուններ յուր թշվառ կացութեան դեմը:

Ու այս սև գաղափարներով պաշարված, օրն ի բուն կց վազեր դպրոցե դպրոց, տունե տուն, խանի մը սենյակեն օւրիշ սենյակ մը, դաս մը ավելի տալու, մեծիտ մ'ավելի շահելու հույսով. ստակը՝ մինչև այն ատեն աննշան մետաղ, հանկարծ մեծազոր ու ահարկու նշանակութուն մը ստացավ յուր աչքին. մեկեն ի մեկ խնայող, կծծի ու ազահ դարձավ, ցորեկները չի ճաշեց այլևս, զգեստի ստակ չի տվավ ու յուր գունատ ու յուղոտ փալթոն ամիսներով շնորոգեց:

Բայց ասոնց և ոչ մին հաջողեցավ. թշվառը կը մտածեր որ վեց ամսվան մեջ, անտանելի նեղութեամբ հավաքած դրամը երկու հազար դրուշը չէր անցած տակավին, մինչդեռ աճապարանք Ղալաթիայեն անցած ատեն, դասախոսութեան ժամ մը չի կորսնցնելու ջանքով, երկաթուղվո բախտատոմսեք վաճառող հրեան՝ կարծես իրեն համար կը պոռար խոստմնալից ու ապահով ձայնիվ որ յուր ծախսած ունէ տոմսին տերը՝ վեց հարյուր հազար ֆրանք ունեւ հետևյալ օրն ստանալիք:

Վեց հարյուր հազար ֆրանք, այս բախտի, այս երջանկութեան, այս կենաց կոչումը տարօրինակ համառութեամբ մը, յուր բոլոր կամքին հակառակ, կը հետևեր, կ'ընկերանար իրեն ամեն կողմ, իբրև խաբերա աւ պշտասեր անձնավորութիւն մը, ուսկից իզուր կը ճգներ բաժնվիլ և հրեա պոռացողին ձայնն՝ անլուր արձագանքով մը կը թնդար դեռ յուր սրտին խորն, երբ շատոնց արդեն հեռացեր էր անկե

Երվանդի աշակերտուհին, սիրուն, ուսյալ, հարմար տարիքի ու լավ օժիտի տեր, կ'սկսվեր ամեն կողմն փնտրվիլ, և զարմանք որ ունեւորներն ավելի հետամուտ գտնվեցան անոր մոտ քան թէ այդ օժիտին իրոք կարոտ եղողներն:

Հարուստն՝ աղքատն ավելի դրամը կը սիրէ, ուր որ ըլլա, ինչ ձևի մեջ ալ որ ներկայանա, զարմանալի ձգողութեան օրենք որու հիմը կը կազմէ մարդկային անհագութիւնն:

Երվանդի հորեղբայրը՝ ծակաշք, լավ դիրքի, թեև անշահ զավկի տեր, շատոնց յուր որդվուն հարմար դասեր էր այս միութիւնն՝ որու առավելութիւններն ակնիբէ էին: Երվանդի բերնեն գովեստներ միայն լսած էր անոր մասին և աղջկան օժիտը երկու հազար ոսկիեն վար շէր:

Այս ամուսնութեան խոսքերուն հաստատութիւն գտնելուն հետ, տան դուռը փակվեցավ երիտասարդ դասատուն դեմ, քանի որ անպատշաճ էր որ նշանվելու վրա եղող աղջիկ մը դեռ դաս առնելով զբաղվեր, նամանավանդ երբոր ապագա Գործին տնտեսայրն էր որ դասատուն ճամփելու պետքը զգացուցեր էր:

Իրավ է որ ամեն ոք պահ մը զարմացեր էր այս առաջարկութեան վրա, անոնց միջի ազգականութեան կապը հիշելով, և կերպ կերպ Թեթադրութիւններ ըրեր էին ամենքը:

Շարաթ օր մ'էր երբոր աղջկան հայրը ամասկաններու հաշիվը կարգադրելով՝

— Եկու նորեն մեզ երբեմն տեսնելու, ըսավ անոր

Երվանդ ճամփու դրված էր:

Երիտասարդը՝ ապշած ու շփարած տուն դարձավ. յուր հուսահատութեան սաստկագունջն վայրկյանին այս մոտալուս

օրը շէր գուշակած. այսքա՛ն շուտո՞վ... և ոչ իսկ ժամանակ տվին իրեն որ վերջին ճիգ մը, գերագույն փորձ մը ըներ յուր սիրուն: լույն արժանանալու համար, ամեն ինչ լմնցած էր այլևս:

Խեղճին մայրը՝ սարսափեցա՞վ անոր այլայլած երեսը տեսնելով և հուսալով յուր որդվույն վրդովումը մոռցնել, որուն պատճառը շէր գիտեր,

— Գիտե՞ս, տղա՛ս, ըսա՞վ անոր, հորեղբորորդիդ հետ նշանվեր է:

— Այսօր իմացա ու զիս ալ ճամփեցին, ա՛լ դասի պետք չունին եղեր:

Թոթովեց քան թե պատասխանեց այս բառերը:

Ուրեմն բավ շէր որ հորեղբայրն՝ հայրենական ժառանգությունը հափշտակելով՝ զինքն ու յուր մայրը չքավորության դատապարտեր և հիմա ճիշտ այդ կողոպտած հարստությանը շնորհիվ յուր մեկ հատիկ սիրեցյալն ալ կը հափշտակեր և իր որդվույն կուտար: Ապաքեն այս մարդը՝ ոխերիմ հակառակորդի մը պես, յուր դեմը ելած էր մանկութենէն մինչև երիտասարդությունն ու մի առ մի փճացուցած յուր ամենե՛ն նվիրական հույսերն ու իրավունքներն:

Սպառնալից խորհուրդներ անցան մտքեն այս անխիղճ մարդուն դեմ որ հասարակության մեջ, ուղիղ, պարկեշտ, եկեղեցասեր մարդու համբավ կը վայելեր. ու ազգին խորհուրդներուն, ժողովներուն մեջ՝ պատվավորագույն պաշտոնը միշտ անոր պահված էր իբրև առատածեռն բարերարի մը: Ապուշ ու անմիտ ազգ որուն բարերարից դասը մտնելու համար դրամն եղած է միշտ ապահով անցագիր:

Վայրկյան մ'իսկ մտքեն շանցուց յուր սերը պատմելու և գերագույն շնորհ մը խնդրելու այդ անսիրտ մարդին որո գթությունը՝ ողորմածությունը ամենուն բերանն էր:

Անոր ծաղրող ու լկտի դեմքը կը բավեր ամեն աղերս կասեցնելու յուր շրթանց վրա:

Հայնժամ ակնարկը սևեռեցա՞վ յուր լիրեցելույն կորուստովը՝ աննպատակ դարձող կենացը վրա:

Դասախոսական ասպարեզը երեցավ հանկարծ յուր բոլոր անօգուտ, ապերախտ ու ծաղրելի գույներովը. այն ժամուն միայն հասկցավ, թեև շատ ուշ, որ տղոց լեզուն խոսած պահուն մոռցած էր մարդոց լեզուն հասկնալ. աշխարհիս մեջ դարձյալ իրավունքը ու հաջողութունը կը մնար զորավորագունին, ոչ մեկ օրենք կը պաշտպաններ զինքը՝ իր կրած զրկանաց և մատնված հավիտենական դժբախտության փոխարեն: Ընկերական անիվը կը դառնար անողոք ճշտությամբ և ինքն էր որ տակը կը ճզմվեր, անոր ատամներուն մեջ թողլով յուր բովանդակ հույսն ու երջանկութունը:

Ո՞րքան տեեց յուր այս անտանելի վիճակը, ստույգը շախտի կրնար ըսել, միայն թե մեծագույն աղետ մը, յուր մորը հիվանդութունը ու մոռալուր մահվանը նախագուշակ նշանները մոռցնել տվին յուր անձը և յուր ցավերը. հաջողության պես՝ դժբախտութունն ալ մեկ կողմն միայն չէր գար իրեն և Երվանդ անդու ու անօգուտ ջանքերն վերջը քիչ օրվան մեջ յուր մայրը կորսնցուց:

Արցունքներ եկան վարդապետին աչքը յուր մայրը հիշած ատեն:

— Մինակ ու շոր գլուխ մնացած, հուսարեկ ու կյանքե դառնացած, ինչո՞ւ չի թողուցի արդյոք այս կյանքը ես ալ, շարունակեջ նա հառաչելով. մորս գերեզմանին քով, երբ որ ցանցառ հուշարկավորները հեռացան, աղոթած ու արտասված ատենս միայն գերագույն սփոփանքի մը ձայնը հնչեց սրտիս մեջ. աստծո ձայնն էր զոր ճանչցա և որուն հնազանդեցա. հայրենիք մ'ունեի ինձմե ավելի թշվառ, ազգ մ'ունեի ինձմե ավելի ողորմելի, անոնց որոշեցի հատկացնել կենացս մնացորդը. մինչև ցայն վայր կրոնքի մասին թերահավատ, աշխարհիս ունայնութունները տեսած ու ամեն հենակետի՝ ձեռքիս տակ փշրվիլը զգացած ատենս, երկնային ապավենի մը անհրաժեշտ հարկը ճանչցա:

Վարդապետ ձեռնադրվեցա, հավիտյան մոռնալու պայմանավ թողլով իմ անունս և այն ատելի մականունը զոր հորեղբայրս կը գործածեր և որ կենացս աղետները կի հիշեցնեի միայն ինձի. ահա թե ինչու համար ըսի որ ընտանեկան մա-

կանուն շունեի. շի կեցա ալ ի Պոլիս և Հայաստանի մեջ ճամ-
փորդութիւնս երկարեցալ ութ տարվո շափ և ուսկից հազիւ
տարի մ'է որ վերադարձա, շի հարցուցի զանոնք որք իմ դըժ-
բախտութեանս պատճառ եղած էին: Աստուծո մխիթարու-
թիւնը զոր կը վայելեմ այդ մարդկային տկարութենէն աբ-
գիւնց զիս:

<1887>

Ա.

Փարիզեն նոր դարձած էր բժշկութեան վկայագիրն ի ծոցին, տասնեկարս տարի շրջելիս ետք անոր աղմկալից փողոցներուն մեջ: Իրմե վերջ գնացողներն իրմե առաջ ավարտած ու Պոլիս դարձած էին. ի՛նք միայն աճապարելու պետք չէր տեսած: Կրցածին շափ շատ զրոսնուլ՝ այս եղած էր յուր նշանաբանը, ցորչափ հայրենի քսակն՝ իր ուսմանց ծախքը վճարելու վստահութեամբ՝ իր անառակութեանց ծախքը միայն կը հոգար խղճամիտ ճշտութեամբ:

Ի՞նչ բանի կը ծառայեր դրամն իր ապուշ ու անմիտ հորը, որ մեկ զրուշը մյուսին վրա դնելով, կծծի ու ազահ համառութեամբ դիզեր էր այդ հարստութիւնն զոր ինք Փարիզի ժոփուհեաց մոտ այնքան քաջ գիտեր վայելել: Ֆաթուլթեին հոգնեցուցիչ դասախոսութիւնները, վիրաբուժական ահարկու գործողութիւններն, անդամազննական գարշահոտ փորձերն իրեն համար չէին: Ինք ուսանողաց արվարձանին խոռվահույզ ու խառնագնաց կյանքը միայն կ'ուսումնասիրեր իր անձին վրա, իր մարմնույն մեջ ներմուծելով Քառթիս Լաթենի ապականյալ երիտասարդութեան ժահրը: Այս էր ահա իր բժշկական բուրք պարապումն, ու տարիներ կը հաշորդեին

իրարու արագասահ, անընդհատ հաճույքներով ու վայելքներով:

Իր ընտանյաց ուղղած նամակները ստահող խոստումներու երկար շարք մ'էր միայն, իր խուբին նայելով, շատոնց անցուցեր էր տոբթորութեան քննութիւններն և լոկ գործնական բժշկութիւնը սորվելու համար կը կենար ի Փարիզ, այսինչ վիրաբուժական գործողութեան ներկա գտնված էր, այնինչ հիվանդանոցին մեջ պաշտոն ստացեր էր, ու ընտանյաց պատրանքը կը շարունակվեր այս սլանծալի սլատմութիւններեն շլացած:

Հայրը, պարզամիտ մարդ, մտքովը կը ծիծաղեր այն նորեկ բժիշկներուն վրա որք 7—8 տարվան մեջ ուսումնին կ'ավարտեն ու Պոլիս կը դառնան: Ի՞նչպիս տգետ ժողովուրդն ինքզինքը կը հանձնէր այս համբակներուն խնամոցը: Իր կարծյոք, մինչև յուր որդվույն վերադարձը պետք էր սպասել հիվանդ ըլլալու համար: Այս հավատքով կը շարունակէր կանոնավորութեամբ ուղարկել անոր տարեկան թոշակը: Հիմակ այդ թոշակը թերևս անբավական էր, բանի որ տոբթոռ եղած էր զավակն ու այդ տիտղոսին համեմատ դիրք մ'ունենալ կը պարտեր. և իր բոլոր ազահութեան հակառակ հավելում մ'ըրած էր անոր հատկացված տարեկան գումարին վրա:

Բայց ստակին ու որդվույն սերն ամեն անգամ կը մաքուրէին յուր սրտին մեջ երբ վճարմանց ժամանակը գար. երբեմն կը մտածէր թե յուր որդին ալ շա՛տ կ'ուշացներ վերադարձն և թե անխելութիւնն էր հետաձգել Պոլսո մեջ իրեն սպասող հիվանդաց այցեգիները:

Տիլպերյան Սողոմոն աղան տարիքն առնելով հաշվո մարդ ըլլալի դադրած չէր: Իր որդվույն մեկնելեն 10 տարի վերջը, իր տոմարներեն կը գտներ թե, բաղադրյալ տոկոսը վրան ավելցնելով, զավկին կրթութեանը հատկացուցած ստակը շորս հազար յոթն հարյուր ոսկվո պատկառելի գումարին կը հասնէր. հառաչանք մը, ակամա հառաչանք մը, ծերունի վաշխառուին բերնեն կ'ընկերանար այս թվանշանին արտասահութեանը: Բայց բանը գիտցող մարդ էր միշտ. կը խորհեր թե յուր որդին՝ արվեստին մեջ աննման՝ Պոլիս գալուն պես

բժշկական դասուն մեջ առաջնակարգ դիրք մը պիտի գրավեր, ինքն իրեն կը հաշվեր թե օրական առնվազն 6 ոսկի շահելով երկու տարվան մեջ իր ծախսած բոլոր գումարը «էվել էվելոք» պիտի ձեռք բերվեր. ու այս իուլական հաշիվը կը դարմաներ կը մեղմեր իր կորուսյալ ոսկիներուն ցավն ու կը գգվեր իր շահամու մարդու անձնասիրությունը: Զավակը բժիշկ ընելու գաղափարը, սաբաֆության միջոցին կատարած առևտրոց ամենեն շահավորը լինել կը խոստանար:

Անդին երիտասարդը կ'ըբոսնուր իր մարմնույն ու հայրենի քսակին բոլոր տոկունությամբը, իր զգայարանաց բոլոր ապականությամբը: Ո՞վ պիտի ճանչնար Սողոմոն աղային տղան այդ փարիզցի անառակի հագուստներուն ու ձևերուն տակ:

Գունազեղ, բարեկազմ և առույգ պատանի մ'էր երբոր ոտք կոխեց առաջին անգամ Փարիզի կիզիչ քարահատակին վրա. հիմա նիհար ու բարակ մարդ մ'էր որուն դժգույն ու դալուկ դեմքը սրածայր մորուքով մը կ'ամփոփվեր, վերջին նորս-ձեռության համեմատ: Աչքին կոպերը կտրած քնատութենե, նայվածքը տարտամ ու անտարբեր, հեզնող բայց ողորմելի պատկեր մը, այս մնացած էր ահա առջի զվարթ պատանին: Այն առաջի օրեն ի վեր հորում հաջողած էր քննություն մը, միակ քննություն մը անցունել Բժշկական Համալսարանին մեջ, միտքն ինկած ատեն կամ լավագույն գրոսանք մը չի գտած ժամանակ միայն կ'երթար երբեմն ունկնդրել դասախոսությանց: Քանիցս քննություններե մերժվելի հետո ա՛ր քննության մտնելի ալ ետ կեցեր էր. կը խորհեր, որ ատեն շատ ուներ իր առջևը, երիտասարդ բժիշկները վստահության արժանի չէին, տարիքնին առածները միայն հաջողության կոչված են, և այս խարխուլ փոստն իր ծուլ ու մեղկ ընթացքն իբրև թե կ'արդարացներ:

Այսպիսով, Փարիզ եկող հայ ուսանողներուն երեցն ու մեկ քանիններուն առաջնորդը դարձեր էր:

Ամենքը կը ճանչեին զինքը. կերուխումի լավագույն ընկերն էր. նորեկներն անոր հանձնարարությամբ կը վարձեին իրենց սենյակը կամ ճաշարանը կ'որոշեին: Ինքը փարիզցի

գարձած՝ կը ծիծաղեր այս անփորձ պարոններուն վրա: Իր բոլոր ջանքը ցոփակյաց ու շվայտ ուսանողաց ձեերը ձեռք բերելու հատկացած էր: Այդ մեծ Բաբելոնին մեջ ուր կարուստալ աղջկունք կը վխտան, զատեր էր իրեն ընկերուհի մը ինչպես պարտ է ընել ամեն ուսանող և զոր ծիծաղելի հոխորտանք կը ներկայացնեն իր հայ բարեկամներուն, ըսելով Ֆրանսերեն լեզվով.

— Պարոններ, իմ կինս է:

Անառակ մը շէր սակայն բառին նշանակութեամբը, այլ անատակներուն վրա զմայլող մը: Իր տափակցած ուղեղին համար պարծենալու մեծագուշն նյութն, իր միակ տենչն՝ անոնց վարքը, բարքը, սովորութիւններն ունենալու մեջ էր: Մարդս միշտ պիտի ապացուցանէ թե կապիկ սերած է:

Այսպես մինչդեռ ուրիշներ Փարիզ կուգային, կ'ուսանեին և կը մեկնեին, ինք գամված մնացեր էր հոն իբրև թե տիղմի մեջ թաթխված ըլլար և ամեն վայրկյան խոր ևս մղվեր անոր մեջ. ընտանյաց, ծանոթ դեմքերու տեսութեան, ծննդյան վայրերու կարոտը մտքեն անգամ շէր անցուներ. Փարիզի ցեխին մեջ ծնած ճճի մը ոչ այնքան իրեն հարմար մթնոլորտ պիտի գտներ քան թե այս հայու տղան այդ քաղաքին մեջ:

Հանկարծ հորը մահվան լուրն ստացավ իր տարեկան թոշակին վերջանալուն գուշին հետ: Սողոմոն աղան հարուստ ճանչցված էր ամենն: Իր ծանոթ ազահութեան համար միայն վարկի ու վստահութեան տիրացեր էր: Իբր ապահով և պարկեշտ մարդ մը, շատեր ստակ տված էին նմա պահելու ի փոխարեն մեկ մեկ պարտամուրհակի: Ստույգն այն էր որ Սողոմոն աղան իր որդվուն պատճառած ծախքերեն ու մեկ քանի առևտրական ձախորդ գործողութիւններէ փճացած, ավանդ տրված ստակներն անգամ սպառեր և ճիշտ ժամանակին մեռեր էր, առանց սակայն զավկին օրական վեց ոսկի շահիլը տեսնելու:

Զբավորութեան կյանքն սկսավ երիտասարդին համար այնքան ավելի դժնդակ որքան շուրջ ապրուստի մը կը հարկեր:

Իր զբոսանաց ընկերներուն ոչ մեկուն կրնար խոստովա-

եիլ այս հանկարծական աղքատութիւնն, ուսկից մեծագույն հանցանք գործած ըլլալն ավելի կ'ամշնար:

Իր գայրույթն օրապահիկ հացի կարոտ մնալեն ավելի իր հաճոյալից կյանքեն բաժնվելուն համար եղավ. ամսո մը չափ քովի ստակովը դեռ քշքշվեցավ, վարանյալ, առանց որոշում մը տալու, կարգադրութիւն մը ընելու, շի կրնալով դեռ լուր չթափորութեան համոզվիլ. բայց նեղութիւնն երկաթի շղթայի մը պէս զինքը շորս կողմեն կաշկանդեց. ամենուն պարտք ըրավ գիտնալով հանդերձ որ անկարող էր իր պարտքերն հատուցանելու. պարտապահանջները շատցան, ձայներնին բարձրացուցին. մեջերնուն խստասիրտ մը մինչն զինքը բանտ դնելու շափ սպառնացավ:

Վատասիրտ անձ էր, իր գլխուն ճարը մտածելու, գտնելու անկարող: Բնակած տանը մոտ հայ ուսանողներ կային որոց ո՛չ քովը գացած էր և ոչ երբեք մտերմութիւն հաստատած անոնց հետ: Այս հուսահատական վիճակին մեջ անոնց ապավինեցավ: Անոնցմե մին մանավանդ իրեն գթաց և օգնեց. անոր խորհրդովը քաջալերված թողուց իր բնակարանն ու կարասիներն. իր ընկերուհին թուլու պետք չի մնաց, վասն զի արդեն մեկնած էր դրամական շփոթութեանց լուրն առնելուն պէս:

Աժան սենյակ հինգերորդ դստիկոններու մեջ միայն կար, ու ճարահատ՝ տանյաց վրա թառող թռչուններու պէս մթին սե խոնավ փողոցի մը մեջ, քայքայուն տան մը բարձրագույն ճարկը անկյուն մը գնաց մտավ:

Հոն վերստին սկսավ շարունակել իր ուսումը. բայց ապքելու դժվարութիւնն առաջին ու գլխավոր զբաղումն եղավ իրեն: Շատ գիշեր լույս շունեցավ սենեկին մեջ, շատ անգամ աղորմութիւն բաշխող պանդոկներուն դրան առջև սլքտաց առանց համարձակելու ողորմութիւն խնդրելու, անոթի էր անշուշտ. այդ միջոցին ճանչցավ ստակին կարևորութիւնը. հետին խնայողութեան դատապարտված, ամեն գնած նյութերը միշտ անհավատալի կերպով սուղ թվեցան իր պարապ քսակին. հիրավի, այս մայրաքաղաքն աղքատաց բնակելու տեղը չէր:

Պոլիս դառնալ, այս եղաւ այնուհետեւ իր միակ հուշան ու
մտածումը:

Հայ ուսանողաց բարեսրտութեան ապաստանած՝ կրցաւ
ավարտել վերջապես իր բժշկական ուսումը չորս երկար տա-
րիներէ վերջը, վաւն զի թշվառութեան տարիներու պէս ոչինչ
կա երկար տեղ աշխարհիս վրա:

Առջի սրամտութիւնն ու հիշողութիւնը շունք, բայց
քննիչները ներողամիտ էին ու բախտն հաջող. պատահեցաւ
որ իր բացառապէս գիտցած նյութերուն վերաբերին հար-
ցումներն, և ահա այս ձևով միջակ վկայականի մը արժա-
նացած Պոլիս վերադարձաւ տոքթոր Տիլպերյան:

Բ.

Լրագիրները՝ արգանդի և ջղային հիվանդութեանց մաս-
նագետ տոքթոր Տիլպերյանի անվերջանալի ազդարարու-
թիւններով լեցուն են:

Մասիսի մեջ, փոխաբերութեանց սիրահար խմբագիր մը՝
հայոց գիտական հորիզոնին վրա նոր աստղ ծագած լինելը
կ'ավետե, ու կը թախանձե մեծանուն բժիշկն որ զիջանի Պոլ-
սո հիվանդներն ալ դարմանել:

Մեծ բոմբայունով գործի կ'սկսեք այս բժիշկը: Պոլիս վե-
րադարձին հեռավոր ազգականի մը մահվամբ չորս հարյուր
ոսկիո գումար մը պատեհ ժամանակին ձեռքը կուգար՝ Փե-
րայի մեջ տուն, կահ կարասիք, սպասավոր, գրքատուն,
բժշկական գործիք, ամեն ինչ ունենալու համար:

Իր ընտանիքը՝ Պոլսո մեջ ծանոթ ընտանիքներէ մին՝ տոք-
թորին աննման ճարտարութենէն ի զատ ուրիշ խոսք շունք
բերանը:

Տաճիկ առած մը կ'ըսե որ ժամանակը անպիտաններուն
է: Տոքթոր Տիլպերյան այս առաջին կենդանի օրինակն եղաւ.
քիչ ատենվան մեջ իր համբավը՝ շատ սովելի հին, շատ ավելի
ճարտար բժիշկներունը գերազանցեց:

Ինքզինքն արգանդի ու ջղային հիվանդութեանց մասնա-

գետ հռչակելով անօգուտ ու ծաղրելի սնապարծություն մը ցույց տալ շէր իր նպատակն, այլ ստույգ ու շահավետ հաշիվ մը՝ որ «մեկ մեկ ալ երկուք կ'ընեն»ի պես պարզ ու բացահայտ էր. կանանց հատուկ եղող այս հիվանդությանց մասնավորապես աշխատած լլալն հայտարարելով, իր հաճախորդաց մեծագույն մասն իգալիան սեռեն պիտի ըլլար, որոց մոտ բժշկական հմտութիւնն ալելի իր փարիզյան ձևերն ու գեղանձն երիտասարդի անդիմադրելի ազդեցությունը՝ բարերար և առողջարար ներգործություն մը պիտի ունենային:

Տողթոր Տիլպերյան սխալած շէր իր հուշերուն մեջ, իգական սեռի տկարության ճանաչողությանը մեջ, քանի որ քիչատենվան մեջ Փերայի ամենեն շատ փնտրվող բժիշկներեն մեկն էր հիմա:

Իր արհեստակիցներն ի զուր անոր հաջողության գաղտնիքը կ'որոնեին, ի զուր անոր դարմանելու հոռի ու սխալ եղանակները կը քննադատեին. այս բժիշկը գեղեցիկ սեռին համեմատ, վատահիլին կը մնար միշտ. կանայք կը պաշտպանեին զինքն աւայսպես հուլանի պարանոցներու և հեշտավետ կուրծքերու կոնակը պատսպարված կը դիմագրեր ամեն հարձակումներու. ի՞նչ կը հասկնային այդ բժիշկները ջղային և արգանդի հիվանդություններե, միթե իրեն պես մասնագետ էին անոնք ալ. ո՛չ, ո՛չ, անոնց պատասխանելու շէր զիջաներ բնավ. ինքը շատերու պես շորս տարիեն բժիշկ դարձած շէր, այլ տասնըշորս տարի գործնականապես աշխատեր էր մեծ վարպետներու քով, որոնք իր տաղանդին վրա հիացած Ֆրանսայի մեջ կեցնել ուզեր էին զինքը. Շառքոյի առաջին աշակերտն էր ինք և զինքը լսելու համար ժողովված տիկնաց և օրիորդաց կը բացատրեր Շառքոյի ո՛վ ըլլալը:

Իգալան սեռն իր կողմն էր. բոլորն ալ անոր օգուտները կը տեսնեին ու անով միայն առողջանալու կարելիության կը հավատային:

Այրերն այս կույր հավատքին դեմ մաքառելու անկարող էին. տողթոր Տիլպերյանի գործած հրաշքներուն թվումը՝ ամեն պայքար անօգուտ կը դարձնիր. միթե տողթոր Տիլպերյան չէ՞ր որ օրիորդ Շամլյանի գլխուն ցավը աղեկցուցեր էր,

միթե տողթորը չէ՞ր որ տիկին Քարտաշյանի անհանգստությունը դարմաներ էր և ասոնց պես անթիվ պատմություններ, որոնց ներքև, ջրհեղեղի մը տակ մնալու պես, էրիկ մարդոց տկար դիտողությունները կ'անհետանային:

Հետևաբար տողթոր Տիլպերյան իր ճամփան գտեր էր. ս'ը որ հրավիրվեր, թե՛ փորի ցավ ըլլար, թե՛ դիտու ցավ, վարժվեր էր ջղային կամ արգանդի վերաբիրյալ նկատելու հիվանդությունը: Պատահեցավ որ հայտնի թոքախտավոր աղջկան մը քով տանին զինքն և տողթորը շի վարանեցավ հայտնելու թե ջղային թոքախտն մը կը տառապեր հիվանդը:

Թե որ իր դարմանումն արհեստական և գիտական տեսակետով շատ անգամ անհարմար ու երբեմն վտանգավոր իսկ լիներ, տողթորն այդ փոքրիկ թերությունը՝ խոսվածքին քաղցրությամբն ու վարմունքին վայելչությամբն անշուշտ կը լեցնէր. կատարյալ սալոնի մարդ էր եթե ոչ Ակադեմիայի, բժշկական խոժոռություն շիկար իր դեմքին վրա, ու երբեմն առժամանակյա ու անհրաժեշտ ծանրությամբ մը հանդերձ, Փարիզի պուլվառներուն վրա ճամուղի մը հովեր կային վրան որ կիները կը հափշտակէր:

Նամանավանդ կանանց ամենեն վատթար սովորությանց անվնասության, թերևս օգտակարության կողմնակից բժիշկ մ'էր. դեմքի վրա, մազի վրա քսվելիք ներկերու կամ բոլսնի կուսակից բժիշկներն հազվագյուտ են և տողթ. Տիլպերյան ալ ավելի կը սիրվեր այս ներողամիտ սկզբանց համար:

— «Սիրուն մարդ է» կ'ըսեին կանայք անոր վրա խոսած ատեննին և իր այցելությանը կ'սպասեին ավելի՛ ախորժելի խոսակից մը տեսնելու անհամբերությամբ քան թե բժիշկ մը: Իր տեսակ տեսակ արկածներով բեղմնավոր անցյալեն, 14 տարի վարած փարիզյան կյանքեն, փոքրիկ հատված մ'ունեն միշտ ընծայելու իր հիվանդին. նամանավանդ հաճելի և ճաշակավոր մեծարանքներով կը համեմեր իր բժշկական քննությունը:

— Ի՛նչ քնքույշ թե մ'ունիք, տիկին, կ'ըսեր միույն քաղկերակը բռնելով:

Երկրորդի մը՝

— Ձեր մարմինը գիտական տեսակետով ամենեն բարե-
ձևն է, կ'ըսեր այնպիսի ժպիտով մը որ հիվանդին սրտին
մինչև խորը կը թափանցեր:

Եվ այսպես կը վաճառեր իր գեղեցիկ երիտասարդի և
բժշկի արվեստն: Իր մտածելած տուներուն մեջ ամեն գաղտ-
նյաց և ամեն գայթակղելի դիպվածոց տեղյակ՝ գաղտնա-
պահ ու անհրաժեշտ մարդ մը համարված էր:

Բայց այցեգինի վրա կատակե շէր ախորժեր. իր կարծյոք
ամեն հիվանդ մեկ մեկ դրամի հանք էր զոր շահագործելու
գաղափարն ուներ միայն: Հիվանդներ ուներ որոց վրա ավելի
կը վստահեր քան թե կալվածատեր մը իր եկամուտին
վրա:

Օր մը Օրթագյուղ ոսկերչի մը տունն հրավիրվեցավ, անոր
հիվանդ կինը դարմանելու համար:

Քառասունը հազիվ անցուկ, գիրուկ, ուժեղ, էրկնեն
գժգոհ, գեղանի խարտիչուհի մ'էր. բոլոր բժիշկները սրտի
հիվանդություն մը գտած էին անոր վրա. տոքթոր Տիլպեր
արգանգի տկարություն մը տեսավ երկար դարմաններու
կարոտ:

Առանց հարուստ ըլլալու, ազնվական ընտանյաց զավակ
էր ամուսինն և պատրաստ իր ունեցածը ծախսելու՝ կնոջը
խանգարյալ առողջությունը վերադարձնելու ու անոր հավի-
տենական գանգատներեն ազատելու համար:

Սոֆիկ հանրմ, իր տարիքին հակառակ, հեշտության ու
սիրո անսպառ գանձեր կը պահեր իր սրտին մեջ թաղված. իր
անզգա ու տգեղ ամուսինը՝ որո հարուստ ամիրայի զավակ
ըլլալեն հրապուրվեր էր, հազիվ երկու երեք տարի արժանա-
ցեր էր իր գորովանաց:

Եվ սակայն Հակոբիկ աղան այս կնոջ հետ ամուսնանա-
լուն համար միայն հարկադրվեր էր թողուլ իր ընտանիքն և
զրկվիլ հայրենի ժառանգութենեն. ու ընտանյացը ծոցեն
վտարված՝ անձնական աշխատությամբը ու սորված արհես-
տին շնորհիվ կը հոգար իր ապրուստի համեստ միջոցները,
մինչ անդին յուր եղբարքը կը տիրանային հորը թողած բոլոր
հարստությանը:

Բարեմիտ, ուղղամիտ և հաստատամիտ մարդ էր այն վայրկյանն հ'որում յուր հայրը՝ Զարֆճյան Պողոս ամիրան՝ ամեն ճշմարիտ ամիրայի պես անողոք ու բռնավոր, իր բացարձակ արգելքին հակառակ որդվույն ամուսնությունը լսելով զայրացեր ու ապտակ մը զարնելով տուննն դուրս վճռտեր էր զինքը, նույն վայրկյանն իր հորը, իր ընտանյաց անունը բերանը չէր առած անգամ մ'ալ ու տարիներն անցեր էին. հայրն իր հայրական ու ամիրայական իշխանության դեմ գործված անարգանքը, որդին իր կերած ապտակը ու տեսած նախատինքը չէին մոռցած, և միևնույն արյուն կրող այս երկու մարդիկն օտարական ու հակառակորդ մնացեր էին իրարու: Մյուս եղբարքն որոց այս գժտությունը հայրենի ժառանգության ամբողջությունը կ'ապահովեր, ջանք խնայած չէին անդարձ ու վերջնական ընելու այս հեռավորությունը:

Պողոս ամիրան՝ խստակրոն մարդ՝ որ հավատքի ու կրոնական պարտավորությանց մեջ փախուստի ճամփա գտնել չէր գիտեր, այս քենը սրտին մեջ այլևս հաղորդություն չէր կրցած առնուլ. ինքն որ ամիս մը առանց խոստովանության ու հաղորդության անցուցած չէր և իր բարեպաշտ սովորության համեմատ ամեն կյուրակն առավոտ կ'երթար եկեղեցին պատարագ տեսնելու, այդ սուրբ խորհուրդեն զինքն ի բաց վանող արգելքն հիշելով ամեն անգամ ավելի զայրացած կը գառնար տուն: Ա՛հ, թե որ մեկը միջնորդեր այդ ըմբոստ որդվույն համար, զոր մյուսներեն ավելի սիրած էր միշտ, եթե նույն ինքն Հակոբիկն իր ոտքով քար հայրական աջն համբուրելու զատկի առտու մը, Պողոս ամիրան մարդոց երջանկագույնը պիտի ըլլար:

Զատիկն ու ծնունդը կը հաջորդեին ու ոչ ոք կ'երևար, ու ոչ ոք կը բարեխոսեր այս կորուսյալ որդվույն նկատմամբ որ իր հայրական ու քրիստոնյա սրտին համար մշտատև ու անդարմանելի վիշտ մը կը մնար:

Այս խորին ցավն իր կյանքը գառնացուց. օր մը հանկարծ Հակոբիկին աղչիկ զավակը տեսնել ուզեց. հրաման ըրավ որ երթան անմիջապես իրեն բերեն զայն. զինքը շրջապատող որդիքն ապշեցան ու վախցան. տուննն բաժնված օրեն զայրաց-

յալ հորերնուն հարգանք մը ցույց տալու պատրվակով Հակոբիկին խոսքն արգիլված էր տանը մեջ: Անոր զավակ մ'ունենալն առավելագույն իրավամբ գաղտնի, բոլորովին գաղտնի պահված էր. և ահա ամիրան անունն անգամ սորվեր էր և տեսնել կը փափագեր մանկուհին:

— Թւոյ Օրթագյուղ երթան ու Երանիկը ինծի բերեն, ըսեր էր:

Օրթագյուղ ըսած էր՝ Հակոբիկին անունը շի տալու համար:

Մանկուհին բերին ու Պողոս ամիրան սիրեց, պագավ, ու գիրկն առնելով իր ընդարձակ ապարանքին բոլոր սենյակները ցուցուց. պարտեզ տարավ ու ջերմոցին էն հազվագյուտ ժաղիկներն ու պտուղները փրցուց անոր տալու համար, թեև ջարունակ իր քով գտնվող մյուս թռուանը երեսն անգամ շէր համբուրած:

Մարդ շի համարձակեցավ դիտողություն ընելու, մինչդեռ Երանիկ իբրև թե գիտնար թե իրն ալ էր այդ բոլոր ճոխությունն, այդ մեծ ապարանքն, այդ ծաղկալից ու ընդարձակ պարտեզն իր բոլոր շատրվաններովը, մեկեն մտերմացեր էր իր պապուն հետ և շատախոս հետաքրքրությամբ, որ ծերունի հավուն զմայլանք կ'ազդեր, ամեն բան հասկնալ կ'ուզեր:

Պողոս ամիրան երջանիկ էր այս հարցումներուն պատասխանելով. ինքը տկար ու չորաբեկ ծերունի ունէ հոգնություն չզգաց կարծես ժամերով գիրկը առնելուն այդ մեծ ու սև աշերտով, հստակ ու խրոխտ նայվածքով մանկուհին որ հայրական ցեղը կը հիշեցնէր:

Սրտահույզ զուգավորություն մ'էր պապուն խորշոմած գեմքն ու աղբեկ մազերը թռուան վարդագույն մանկական երեսին ու խարտյաշ խոպուպաց քով: Կես դար կը բաժներ այս երկու մանուկները:

— Հոս կը կենաս այս գիշեր, ըսավ կամացուկ մը մանկուհիույն ականջն ի վար, ասիկա քուկին տունդ է:

— Իմ տունս հայրիկիս տունն է, պատասխանեց փոքրիկ աղջիկն առանց գիտնալու թե որքան մահացու հարված մը կուտար ծերունվույն սրտին:

Մերունին ալ շի կրկնեց առաջարկը:

Իրիկվան դեմ Երանիկը տարին ու Պողոս ամիրան ա՛յ ավելի հուսահատ ու անմխիթար մնաց:

Այս սրտի ցավերով իր օրերը կարճցան, կաթված մթ ունեցավ օր մը և ալ ոտքի չի կրցավ ելլեք:

Մանկուհին երկրորդ անգամ մ'ալ տեսնել ուզեց իր անկողնույն մեջ, բայց չի ցուցուցին իրեն. հիմա իր ձայնը, որ ատեն մը սարսափ կը պատճառեր, մտիկ ընող չի կար. սպասավոր մը միայն թողած էին անոր քով որ մինչև վերջը կթքնանար կամ տրտնջալով դժգոհելով կը ծառայեր:

Մեկը շուներ գանգատելու, ոչ ոք արտոնությունն ունեթունոր սենյակը մտնելու: Տեսած արհամարհանքը կաթվածեն ավելի մահացու՝ եղավ իրեն:

Այս մեծ ամիրան, այս գոռոզ մարդն, որ վաթսուսն տարի իր տան մեջ միահեծան իշխեր էր բռնակալի մը պես պատն երեսին, լքյալ և անոքիկ մեռավ, ո՞վ պիտի հավտար ասոր, մանկական զվարթ դեմքի մը, իր փոքրիկ սիրուն թոռանը. Երանիկին կարոտը քաշելով:

Ամեն բան առաջուց կարգադրված էր:

Հակոբիկ աղայի եղբարքը լուր տարածեցին ամեն կողմ թե ժառանգութենե զրկված էր նա և հատուկ թուղթ ու ստորագրություն ցույց տվին իրենց հորը կնիքովը կնքված, զոր հիվանդությանը ժամանակ գողցած էին:

Հակոբիկ աղան ո՛չ կամք և ոչ է՛իջոց ունեթունն անոնց հետ դատավարելու. եղբարքն ու աշխարհ զարմացան որ ուէ՛ ժառանգական պահանջում չսեցին. ձեռք առած զգուշություննին ավելորդ էր:

Սոֆիկ հանրմ շէր ըմբռնած երեք այս շափազանց վեհանձնությունը:

— Թող եղբայրներդ ամառը վոսփոր, գարունը Կղզիներծ երթան ու հոս մենք տանը մեջ տանջվինք, կ'ըսեր ամուսնույծ աղքատությունն ու անխիղթությունն երեսին զարնելով:

Ամուսինը մեղմությամբ կը պնդեր իր որոշման վրա.

— Ի՞նչ պիտի շահինք բան մը պահանջելով. անոնք ամեն բան խորհած են մեր իրավունքն հափշտակելու համար. պարապ տեղը պզտիկ իյնալ շեմ ուզեր:

Սոֆիկ հանրմ գոնե լուր ղրկելու, դատ բանալու, սպառ-
նալիք ընելու կողմն էր:

— Տեսնաս ի՛նչպես պիտի վախնան, կ'ըսեր էրկանը, շա-
բունակ այս խնդրուն վրա բերելով խոսակցությունը, գոնե
թիչ մը բան ձեռք կ'անցունենք:

— Աղքատներն իրավունք չեն կրնար շահիլ այս աշխար-
հիս մեջ, իրենց թող ըլլա գողության վաստակը, կը կրկնեց
Հակոբիկ աղան որ այս մասին զիջողություն ըրած չէր երբեք
կնոջն:

Եվ այր ու կին տասն տարիե ի վեր, հորմե հետե Պողոս
ամիրան մեռած էր, երկուստեք անհողողող կը շարունակեին
այս վեճն ու կռիվը:

Եվ ահա քսանամեկ տարի կ'ըլլար ամբողջ որ միասին
կ'ապրեին և Սոֆիկ հանրմ կը կատղեր մտածելով որ հարսն-
ցու աղջկան մը տեր եղած, գրեթե ծերացած էր առանց գոնե
երեսը տեսնելու այն երջանկության զոր իր դյուրարարոք
բնավորությունը երևակայել կուտար իրեն աղջիկ եղած
ատենը:

Այս միակ զավակը մեծնալով հետզհետե աչքեն ելած էր.
տանը մեջ, ամեն վայրկյան իր աչքին առջև իր շուրջը դարձող.
պատող, խնդացող, երգող այդ պարմանուհին կարծես թե իր
ծերությունը շարունակ երեսը զարնելու համար կը ծիծաղեր:
Առանց անոր ներկայության Սոֆիկ հանրմ իր կլորիկ դեմք-
վը, խրոխտ ու մտտ կուրծքովը ու վայելուչ հասակովը դեռ
երիտասարդ կին մ'էր, տարիքը տասը տարի պակաս ցույց
տալու կարող. բայց իր աղջիկը՝ կենդանի ծննդյան վկայագրի
մը պես իր քովն էր միշտ որ իր ընդունայն անցած օրերուն
գառնությունը կը հիշեցնեք:

Այս հարատև նեղութենեն ու զայրութեն երևան ելեր էին
սրտի հիվանդության մը սկզբնավորություններն. այն ատեն
ա՛լ իր դժգոհանքը չափ չէր ունեցեր, օրն ի բուն ինքզինքն էր-
կանը ձեռքը մատնված մարտիրոսուհի մը կը նկատեր: Ո՛չ
հայազգի, ոչ օտարազգի բժիշկները օգուտ ըրին անոր մոլեգիծ
սրտին. տոբթոր Տիլպերյան բացառություն մը եղավ բժշկա-
անկարողության մեջ:

Առջի այցելութենեն, Սոֆիկ հանրմ հայտնեց թե բարվոքում մը կ'զգա իր վիճակին մեջ. երկրորդ ու երրորդ այցելությունք այս համոզումը շարունակեցին. ամուսինն այցեգիները կը վճարեր անտրտունջ առանց հարցնելու փնտրելու, մինչդեռ կինն հաղթական ու հանդիմանական եղանակով կը գոչեր.

— Տեսա՞ք մի բժիշկը, մեկ անգամեն ճանչցավ հիվանդությունս, իբրև թե ուզեր ամուսինը պատախաճանատու բռնել առաջուց տոքթոր Տիլպերյանը շի բերելուն:

Էրիկը գլուխը կ'օրորեր այս խոսքերուն դեմ. մեծ վատակի տեր չէր ու հեք մարդը կը մտածեր թե իր ամսական շահը տոքթորին այցեգիները վճարելու չէր բավեր:

Մտքեն անգամ շանցուց իր կնոջ առաջարկելու որ վերջ տա անոր այցելությանց. առջի բառեն կը գուշակեր սպառնալից փոթորիկ մը որ իր գլխուն պիտի պայթեր. ապաքեն ամուսնանալեն ի վեր, փոխադարձ հակակրուծյուն մը եղած էր իրենց հարաբերությունը. միայն իր աղջկան ծնունդն սփոփանք մը եղած էր իրեն առանց անդորրություն կարենայ բերելու տանը մեջ և էրիկը լուռ ու անձայն իր բոլոր գորովն ու սերը այս մեկ հատիկ զավկին հատկացուցեր էր, զոր մայրն անհավատալի անտարբերությամբ կը լքաներ կամ կրթելու պատրվակով կը ծեծեր: Հակորիկ աղա՛ հայր ու մայր եղած էր միանգամայն իր զավկին:

— Մայրդ է, աղջիկս, համբերելու է, կ'ըսեր անոր, երբ մանկուհին կը գանգատեր օրն ի բուն մորը ձեռքեն քաշած նեղություններեն:

Ու կը համբերեին, մինչդեռ Սոֆիկ հանրմ իր վեճերով, կռիվներով, գանգատներով տունը կը յեցներ. ւպասավորները խույս կուտային ու դրացիներն՝ անոր անհանդուրժելի բնավորության տեղյակ՝ չէին տեսնվեր հետը: Այս կերպով ինքզինքը միայն կ'սպառեր յուր անվերջ սրտմտությամբը:

Տոքթոր Տիլպերյան մեղմացուց այս դժգոհ ու դուրագրգիտ հիվանդը. իր պատվերները գերազանցապես ախորժելի էին:

— Դուք ազատության, սրտի հանգստության պետք ունիք, տիկի՛ն, կ'ըսեր բժիշկն երկարորեն մտիկ ընելով անոր մերկ

առ դողդոջուն կուրծքը. նեղություն ու մտմտուք չի գար ձեզի, նամանավանդ բնավ դող ելլելու չեք:

— Դող չելլե՞լ, տոբթոր, ամեն օր զիս հատկապես կը բարկացնեն:

— Ո՛ւ, ո՛ւ, շրլար, կը կրկնեք բժիշկն անոր ձյունաթույր պարանոցին վրա հակելով իր գեղեցիկ գլուխն ու իր քննությունը շարունակելով:

Եվ պատվերները կը շարունակվեին, մինչդեռ հիվանդը քաղցրալուր եղանակի մը ունկնդրելու պես մտիկ կ'ըներ բժըշկին ձայնին:

— Դուն զիս պիտի ազատես, տոբթոր, կ'ըսեք աննման ճավատքով մը:

Ամիսները կը սահեին այս հաճելի տեսակցություններով, թեև ամեն անգամ բժշկին տված հրահանգը նոր ծախքի դուռներ կը բանար ամուսնույն. այսօր կառքով շրջագայելու հարկ կը տեսներ, վաղը շոգենավով, ուրիշ անգամ մը կը պատվիրեք կղզին օթել մը երթալ առանձին, վասն զի իբրև տան բժիշկ՝ էրիկ կնոջ մեջ եղած հարատև գժտության տեղյակ էր:

— Առանձին երթալ պատվիրեց բժիշկը, կը կրկնեք իրիկունը հիվանդն իր ամուսնույն, որ ամեն ընդդիմութենե հուսակտուր՝ տեղի կուտար:

Հակոբիկ աղան այն պարզամիտ ու համակերպող անձերեն էր որք ընդհանրապես խաբեբաներու ու մասնավորապես կանանց զոհը լինելու դատապարտված են: Շուկային մեջ առուտուր չի կար, իր դրամագլուխը խորելով ուրեմն այս բոլոր անօգուտ ծախքերը կը հոգար. իր կինն առանձին օթել զրկելու գաղափարն՝ առջի անգամ տարօրինակ երևցավ, բայց բժըշկին հրամանը բացորոշ էր:

Գրեթե տարի մ'ամբողջ այսպես անցավ ու ոսկերչին անձկությունն երթալով ավելցավ: Շաբաթն երկու անգամ բժիշկն անվրեպ կուգար սահմանյալ ժամուն: Ալ հիմա ընտանի մարդ էր գրեթե. Հակոբճակ աղայի դրամական կարողությունը գիտեք կնիկէն առած տեղեկությամբը. իբրև խորհուրդի և ծրագրի մարդ անմիջապես Հակոբ աղայի համար ընտանյացը հետ հաշտվելիս ուրիշ փրկության միջոց չէր տեսած:

— Ի՞նչ հարկ անտեղի հպարտությամբն հայրենի ժառանգությունը չի պահանջել ու իր հիվանդությունը դարմանելու անկարող մնալ:

— Բերանդ պագնեմ, տոբթոր, կը գոչեք Սոֆիկ հանրմ, բժշկին շահավետ խորհուրդներեն հափշտակված, եկու տեսա մարդուն հասկցո՞ւր:

Իր առողջական վիճակը սակայն իր բոլոր հայտարարությանց հակառակ ուէ բարվոքում ցույց չէր տար. բայց ասի ավելի իր էրկանը պետք էր վերագրել քան թե տոբթորին:

— Քառսպատ պատվիրեց բժիշկը, կ'ըսեր գիտողությունը քնողներուն. հոս մնալով անկարելի է առողջանալ. ի՞նչ հանցանք ունի մարդը, թե որ իր պատվերները շեք կրնար գործադրել:

Ու այսպես ստակը կ'երթար ու օգուտը չէր տեսնվեր: Հայնժամ այր ու կնոջ մեջտեղ կռիվ ու վեճն սկսավ ավելի սաստկությամբ:

Սոֆիկ հանրմ նախամեծար կը համարեր մեռնիլ քան թե այնքան օգուտները տեսած բժիշկեն բաժնվիլ:

Դրացին ու գյուղացին, ազգականն ու օտարականն ա՛լ բամբասել կ'սկսեին այն տարօրինակ հիվանդն որ իր անօգուտ ու երիտասարդ բժշկեն չէր կրնար անցնիլ:

Էրիկն այս ամոթալի խոսքերը լսեց ու զայրացավ. կի՞նք ինքն ալ ապշեցավ այս տարապարտ կասկածներուն վրա:

— Ի՞նչ զրպարտություններ են ասոնք, գոչեց բարկութենեն կաս-կապուտ կտրած. այսքան օր է տունս կուգա կ'երթա, բնավ անպատշաճ բան մը ըրած չէ. շա՛մչնար ադ էլպիս հանրմը որ այս տեսակ խայտառակ խոսքեր կը հանե. եղբորդ կինը պիտի ըլլա. ասոր անոր վրա աղտ քսելուն թող քեզմե հափշտակած ստակնին վճարեն. անկե վերջը քիչ մ'ալ իր վրա ըսվածներուն ականջ տա. մարդ չէ գտեր՝ սպասավորներուն հետ ժամանակ անցունելու ելեր է. բերանս չի բանամ:

Սոֆիկ հանրմ հուզյալ ու դողդոջուն իր բոլոր գայրույթը գուրս կը թափեր հրաբուխի նման. իր ներոջը բոլոր գայթակղալից պատմությունները կրկնելով ըստ կարի իր վրեժը կը լուծեք: Եվ հիրավի ինք ախորժելե, թերևս շափազանց ախոր-

ժելե ավելի հեռուն գացած շէր տոքթոր Տիւպերյանի մասին, մինչդեռ իր ներք Պլոյուքտերեի քարափն ամեննն տարօրինակ և ամեննն անամոթ հարաբերություններով լեզու հանած էր:

Ներքնապես սակայն ինքն ալ մեղադրեց տոքթորին հետագած շափազանց ընտանությունը:

— Ի՞նչ ընեմ, կ'ըսեր ասոր անոր, ուրիշ մասնագետ մը չիկա. ուզեմ շուզեմ անկե զատ մեկը շեմ կրնար կանչել:

Բայց ոչ ոք կ'ընդուներ այս ծաղրելի բացատրությունն ու քամբասանքը երթալով կը շատնար:

Այն ժամանակ Սոֆիկ հանըմ ավելի խելքի մոտ միջոց մը սրունեց բժշկին հետ իր մտերմությունն արդարացնելու ու պահպանելու համար:

— Տոքթորը Երանիկին շատ հավնած է, ըսով էրկանը, ամեն անգամ անոր գովեստը կ'ընե, կարելի է ուրիշ դիտարկություն մ'ունի:

Հակոբ աղան հանհունս կը սիրեր իր զավակն: Երանիկ եկեր հասեր էր, ինքը վերջին տարիներուն ձախորդութենեն օժիտ մը շէր կրնար հատկացնել անոր ամուսնության. աղջիկը կարգել, գոհ ու երջանիկ տեսնել ու ապա մեռնիլ, այս էր միակ մտմտութն ու միակ փափագն այս բարի մարդուն, այս անձնվեր հոր, ու այս փափագին իրագործումը երթալով անհավանական՝ գրեթե անկարելի կ'երևեր որքան ժամանակը կը մերձենար. իր երջանկության երազն ստվերի մը պես խուչս կուտար իրմե որքան որ ինք անոր ետեեն կ'իյնար: Տոքթոր Տիւպերյանի իր զավակը ուզելուն հավանականությունը լսելով, Հակոբիկ աղան վարանեցավ ու երկու սուրի մեջ մնաց:

— Աղեկ գիտե՞ս գոնե, հարցուց կնոջը:

Եվ այնուհետև տոքթորին այցելություններն ավելի համակիր ընդունելության հանդիպեցան:

Գ.

Երանիկ տասն և ութ տարեկան կար, իր մոր նման գողտտի խարտիշուհի մը, ավելի փափուկ, ավելի թարմ, ավելի քրն-

քույշ ու ավելի վեհերոտ աղջիկ մը, իր կուսական անմեղութ-
թյան մեջ: Հորը պես հաստատամիտ, պարկեշտ ու հեզահամ-
բույր էր. թեև համեստ վիճակով մեծցած, բայց մեծահարուստ
օրիորդի մը պարզասեր ճաշակն ու վեհանձն անտարբերու-
թյունը կար յուր վրա: Ամիրայի թոռ էր: Ինքը միայն խելահատ
եղած ատեն հորը իրավունք տված էր պապուն ժառանգու-
թյունը մերժելուն:

Հակոբիկ սղալի ընտանիքն առանձնակյաց եղած էր
միշտ, և տոթթորն առաջին վայելուչ երիտասարդն էր զոր
Երանիկ նշմարած էր, այն տարիքեն ի վեր հորում աղջիկ մը
ուշադրութիւն կը դարձնէ երիտասարդի մը: Իր միամիտ ու
անփորձ ակնարկին առջև կատարելության ու բարեկրթության
տիպարն էր այս երիտասարդ ակնոցավոր բժիշկն որուն ևր-
կայն ու փայլուն գլխարկն այնքան աղվոր կը վայլեր իր բա-
րեձև գլխուն: Ամենուն բերնեն գովեստ միայն լսած էր անոր
վրայոք և իր ւրտին խորը կիսաստվածի մը հատուկ հարգան-
քով շրջապատեր էր անոր սրտագրավ սլատկերը:

Իր գաղտնիքը սակայն և ոչ մեկուն հաղտորած էր. բժշկին
գալուն՝ երբեմն դրան մոտ, երբեմն սանդուխին վրա կը հան-
դիպեր անոր ու «ի՛նչպես եք, աղեկ եք, օրիորդ,— շնորհակալ
եմ» մը կը փոխանակէին, վասն զի բժիշկը գտնված սյահուն
Երանիկ երբեք յուր մորը սենյակը մտած չէր: Այս էր ընդա-
մենը իր բոլոր հարաբերութիւնն անոր հետ. բայց ամեն նո-
րահաս աղջկա պես գաղտագողի միջոցներով ուսումնասիրած
էր զնա: Բժիշկն ամեն գալուն սովոր էր իր փառալույսուն դուր-
սը ձգելու և Երանիկ անմեղ հետաքրքրությամբ կը քննէր այդ
թեթև զգեստին կերպասն, աստառը, կոճակները, կարող դեր-
ձակին անունը. երբեմն գրպանները խառնելու շափ կը հան-
դրգնէր, չի բռնվելու համար շորս դին նայելով, առանց որոշ
կերպով գիտնալու թե ի՛նչ կ'ուզեր գտնել. ու կը պատահեր
որ մետաքսե կամ վուշե թաշկինակ մը գտնէր անոր անվան
սկզբնատառերով զարդարված և որուն վրայն տոթթորին սի-
րած հոտը, նյու-մոն-հեյի մուզին հոտը կը բուրբուր:

Անկէ ի վեր ինքն ալ այդ բույրն սկսեց էր գործածել, չէր
գիտեր ինչո՞ւ համար:

Այսպէս հազար շնչին բաներով, գաղտնապես, անզգայապես ծներ ու մեծցեր էր յուր մաքուր ու անբիծ սերը, առանց մեկու մը՝ նույն իսկ յուր մորը կասկածն հրավիրելու: Երանիկ տոբթորը կը պաշտեր ինչպես որ սուրբի մը պատկերը կը պաշտեն, առանց փոխադարձ գգվանք մը կամ համակրութեան ցույց մը սպասելու: Այսչափ աստեղծական մեջ ձեռքը չէր բռնած տոբթորին:

Իր սերն, ամեն առաջին սերերու պես, կույր, վստահ ու քիչով գոհացող սեր մ'էր. տոբթորը շարաթը մեկ երկու անգամ տեսնելու հույսն ունեւր ու ասկէ ավելի խնդրելու բան մը չէր գտներ իր կուսական պարկեշտ պահանջումներուն մեջ:

Բժիշկը տեղյակ էր արդյոք որ Հակոբճան աղայի ընտանյաց մեջ իրեն աղջիկ տալու դիտավորութիւն կար առանց որոշ բան մը ըսելու. մասամբ մը գուշակած էր այս փափագը. և ո՞ր տունը գացած էր առանց այս կերպ հույս մը զարթուցանելու: Օժիտ շի տվողները՝ միջնորդ կանանց բերնով՝ ստակ ունեցողները՝ մետաղին հնչուն ու համողող ձայնով աղջիկնին առաջարկեր էին և ինքն այս անխուսափելի ընծայումներեն պաշարված, փորձ ռազմագետի մը պես շարժեր էր միջտօգուտ քաղելով իր դիրքէն:

Ոմանք մինչև իսկ իր տունը, իր խորհրդակցութեան սենյակը բերած էին իրենց աղջկունքը, մեկ մեկ պատրվակավ տոբթորին ցույց տալու համար:

Երկուշաբթի, չորեքշաբթի և շաբաթ օրերն հորում հիվանդներն իր Փերայի տան մեջ կ'ընդունէր, իգական սեռը կը խըռնըվէր հոն, սամաթիացի Փառանձեմ տուտունն սկսյալ մինչև փերացի տիկինները. և տոբթորը գիտեր զամենքը գոհացնելու ճամփան, մեկուն անուշ խոսք մը, մյուսին կատակ մը, երրորդի մը անկեղծ մը ուղղելով և ոչ մեկուն սիրտը կը կոտորէր: Եվ իրիկվան ժամը 12ին երբ ա՛լ վերջին հիվանդը կը մեկնէր, տոբթորը մեծխտիեներու կույտ մը կը գտներ իր դարակին մեջ:

Հակոբճան աղայի տան մեջ իր կացութիւնն ավելի ձախող էր անշուշտ: Կինն իր խուսափելու վրա եղող երիտասարդութեան ու հրապույրին բոլոր ուժգնութեամբն, աղջիկը նորածիլ

արտի մը բոլոր անձնվիրութեամբն ու բոլոր խանդավառութենովը
կը շրջապատեն զինք: 7

Յանկութունն ու սերն պիտոյան կը կանգնեն իրարու դեմ: Մոր և զավկի միմյանց ոսոխ ըլլալն ալիւի ի՞նչ դառն ու կսկծալի բան կա: Տոքթոր Տիւպերյանի համար այս գիրքն իր հատուկ հաճույքն ունի: Մորը կը ցանկար, աղջիկն կ'ախորժեր ու ամուսնն կը վճարվեր: Այս էր հաշվեկշիռն իր պժգութեամբ պարզութեամբ: 7

Երանիկ միայն դժբախտ կը մնար ամենուն մեջ: Իր անմեղ սիրտը կ'ըմբոստանար: Անմեղութունն հավիտյան բողոքող ու ապստամբող պիտի մնա: Հիմա մանկութենն, պատանութենն անցած կին ու կատարյալ կին եղած էր, և իր խռովյալ երևակայութեան մեջ, մայրը շէր տեսներ իր դեմ, այլ անողորմ ոսոխուհի մը որ իր պաշտած միակ անձն իր ձեռքն հափըշտակելու կը ճգներ: Երանիկ անհանդուրժելի կը գտներ այս ընթացքն. երբեմն տոքթորն ալ հանցավոր կը դատեր իր երկգիմի վարմանցը համար. իր սրտին խորն ո՛րքան գեղեցիկ հատկութիւններով, ո՛րքան վեհանձնութեամբ ու անկեղծութեամբ թտեր էր անոր պատկերն և իրականութեան մեջ ի՞նչ մեծ տարբերութիւն այդ պատկերնն. իր կիսաստվածն՝ երթալով պարզ մահկանացուներու վատթարագույնը կը թվեր Տրտում ու տխուր էր հիմա. սերն՝ իր բոլոր պատրանքներովը, կսկիծներովը կը ծանոթանար իրեն: Քաջութուն և տոկունութուն շուներ հուսահատութեան ժամերու դեմ. առջի հարվածն, առջի բախումն, իր դյուրաբեկ սիրտը փշրեր ու ավերակ գարձեր էր:

Եվ սակայն այդ կործանյալ խորանին մեջ, առաջին սիրով նվիրագործյալ պատկերը, տոքթոր Տիւպերյանի պատկերը կը մնար կանգուն, զոր Երանիկ տոքթորին դեմ զայրանալով հանդերձ անգիտութեամբ կը պաշտեր դեռ:

Իսկ ընդհանուրին մեջ ի՞նչ աղտոտ շարախոսութիւններ տարածվեր էին և իր անբիծ անունը նշավակ դարձուցեր ամեն գոհհիկ զրույցներու: Բամբասանքը կանանց բերնին մեջ՝ ձյունի մեջ թավալող գնդակի մը կը նմանի. շարունակ գլուխով կ'ստվարանա:

Այս շարախոսներու մեջ ամենեն անխիղճն Երանիկի հո-
 քեղրարց ընտանիքն էր որ քու ու կեղծավոր կարեկցության
 մը դիմակին տակ կը ծավալեր ամեն զրպարտութիւնները:
 Սկիզբն ի վեր Հակօր աղային իրենց մասին ցույց տված ան-
 տարբերութիւնն ու արհամարհանքը նախատալից թված էր
 իրենց: Հարուստները միշտ պիտի փափագին որ ամեն ոք
 կարոտ ու աղաչավոր դիրք մ'ունենա իրենց քով: Տոքթորին
 Երանիկին հետ ամուսնության լուրն՝ իրենց սրտմտության
 շափը լեցուց: Իրենք ալ աղջիկ մը ունեին, այն՝ զոր Պողոս
 ամիրան շէր կրցած երեք սիրելի քսաներկու տարեկան կար
 այս օրիորդն և հագիվ տասնէյոթը տարու կ'երևեր, իր մեծ ու
 անհեթեթ գլխով, գեղեցիկ ու առատ մագերով, բարակ ու շո-
 րուկ հասակովը սաղարթավոր աքասիայի մը կը նմաներ.
 հպարտ էր ինչպես պարտ էր լինել ամեն հարուստի աղջիկ որ
 տղա հասակեն ամբարտավան հոր մը հոռի կրթութիւնը
 կ'ստանա. գիտեր որ էրիկ մը պիտի առներ ճիշտ ինչպես
 սպասավոր մը կ'առնեն. հարուստ չէ՞ր միթե: Կենաց պայքա-
 քին մեջ ոտք չի կոխող այս աղջիկը՝ ամենեն քաջ տեղյակ էր
 գրամին ամեն առաքինութիւն փոխարինելու կարողությանն:
 Ոչ ոք կը մերձենար սակայն իր ահագին գլխուն ու առատ ոս-
 կիններուն. երիտասարդ գրագիր մը, սնանկանալու մոտ վա-
 ճառական մը, հարուստ բայց ծերունի կալվածատեր մը, այս
 կերպ էին յուր հրապույրներուն զարնվողները. և օրիորդ Ագա-
 պի ահավասիկ վեց, ճիշտ վեց տարի ի վեր էր որ կ'սպասեր
 անհամբեր և ուզածը չէր գտած դեռ:

Այս աղջիկն իր լեցուն օժիտով ավելի աղեկ կը վայլեր
 տոքթորին քան թե Երանիկ իր բոլոր գեղեցկությամբը. այս-
 պես մտածեցին իր ծնողքն և հարուստներու հատուկ լրբու-
 թյամբ ամեն պատշաճութիւն արհամարհելով որոշեցին տոք-
 թորին առաջարկել իրենց աղջիկը:

Գարնան սկիզբներն Երանիկ երջանիկ եղավ հիվանդ ըլլա-
 ըով. բավականատենն ի վեր ուրիշ հույս կամ փափագ չէր
 տածեր, անկողին իյնալու շափ հիվանդ ըլլալ՝ այս էր իր միակ
 ակնկալութիւնը: Քիչ մ'ատենն ի վեր պզտիկ նեղութիւն մը

կը զգար կուրծքեն և զարմանալի հոգնութիւն մը բոլոր մարմնույն մեջ. բանի տեղ չէր դրեր այս շնչին անհանգստութիւնն, որուն վրա հիմակ ավելցած էր շոր ու ընդհատյալ հազ մը ու իրիկվան դեմ թեթև տենդ մը:

Երկուշաբթի օր մը շկրցավ անկողնեն ելլել. հայրն, ահաբեկ այս անծանոթ ցավեն, գործի շիջավ ու հիվանդին անկողնույն քով հսկեց:

Տոբթորն եկավ ու երկարորեն զննեց ու մտիկ ըրավ իրեն համար միայն բաբախող այս թշվառ սիրտն. ի՞նչ գտավ հոն արդոյթ. հորը բան մը չըսավ, բայց դուրս ելած ատեն երկարորեն տեսակցեցավ Սոֆիկ հանըմին հետ. բժիշկը չէր կարող դեռ վերջնական բան մը հայտնել. տեսնե՛նք, կ'ըսեր պլուխն օրորելով, օրիորդ Երանիկին կազմն ու կուրծքը խիստ առողջ էր և ամառվան վրա գալովն հիվանդութեան պիտի դիմադրեր: Այս էր տոբթորին կարծիքը, զոր, իր պաշտօնական ձևերը ձեռք առնելով, կը բացատրեր, մինչդեռ մայրն ավելի այս քաղցրալուր ձայնին կ'ունկնդրեր քան թե իր զավկին կենաց համար զուրցված այս շարագուշակ խոսքերուն:

Տակավ առ տակավ հիվանդութիւնն աղետալի կերպով ծանրացավ և Երանիկի երջանկութիւնը կարծես թե կատարյալ դարձուց:

Երիտասարդ աղջիկն իր հիվանդութեան շուտով անցնելն ի զատ վախ շուներ. իր հոգվույն մանկական անմեղութեամբն, հիվանդութիւն մը, ծանր ու երկարատև հիվանդութիւն մը միայն երազեր էր իբրև միակ միջոց տոբթորին խնամքը, խոսքն ու տեսութիւնը վայելելու համար: Ի՞նչ փուլթ եթե մինչև մահվան առաջնորդէր այդ երանավետ ցավը:

Եվ բժիշկն անփուլթ ու անտարբեր կը շարունակեր իր այցելութիւնները ժամացույցի մը ճշտութեամբ, ցորչափ իր այցեգրիները կը վճարվեին:

Իր հինավուրց անառակի անցյալովը շատ ու շատ տեսած էր կանացի ամեն պշրանքները. բայց այս մանկամարդ աղջիկն՝ իր բոլոր ամոթխած ու անփորձ համակրութեան մեջ, անծանոթ հրապույր մը ունիւր կարծես:

Անդին հիվանդութիւնը կը հառաջանար հաստատ ու

արագ քայլերով, քրտինքն և հազն օր օրե կ'ավելնային:

Ժամ ութեն կ'սկսեր տենդն երեսի կարմրությամբ մը որ վերջալույսի շառագունության պես տխուր ու հրապուրիչ էր. հիվանդին երկար ու ոսկեգիսակ մազերն, անխնամ կերպով ցրված բարձին վրա, առավել ևս կը շեշտեին՝ դեմքի դեղնագույն դալկությունն ու տանթիլներով զարդարուն շապկեն երեցող լանջքին աննման սպիտակությունը:

Շատ նիհարած էր, բարակ ու վտիտ մատունքը կարծես թափանցիկ դարձեր էին. աչերն, այն հրուտ աչերը, մարեր, նվաղեր էին. և վերմակին բացվածքեն կը տեսնվեր որ անոր քնքույշ ու ձյունաթույր ուսեն ոսկորը միայն մնացեր էր մորթին տակ: Հալեր ու մաշեր էր մ'նկ բառով և երակներն իրենց կապույտ ուղիներով մի առ մի կը համրվեին հիվանդին դողդոջուն բազկին վրա:

Սկիզբները մահացու կարծելե հեռի էր գինքը տանջող անխմանալի ցավը, բայց այժմ որ հաղին սաստկության մեջ թուքը բոսորագույն կը ներկվեր թաշկինակին վրա, ա՛լ չէր խաբերինք ինքինքն և անողոք ախտը կը ճանչցվեր անբույժ ու անդարման:

Այն ատեն տոբթորին այցելությունները բոլորովին անհրաժեշտ եղան իրեն համար. մերձակա մահվան գալուստեն քաջալերյալ, ավելի համարձակություն մը ստացավ իբրև թե. պատշաճությունները իրեն համար, օրհասական հիվանդին համար չէին, հո՞գը թե որ մեռնելեն վերջն ալ շարախուսին յուր վրա:

Հայրն ու մայրն ալ բոլորովին գժտեր էին իրարու հետ. աղջիկնին մինչև աստիճան մը միության գիծ մը եղած էր այս հրկու ներհակ բնավորութեանց մեջ, Առֆիկ հանրմ իր անձնակոտն ցավին ու հիվանդութեանը զբաղած՝ ժամանակ շուներ ծրանիկը խնամելու. առտու և երեկո միայն կուգար անոր սենյակն որպիսությունը հարցնելու և հետը քիչ մը խոսակցելու համար:

Հայրը միայն, հայրական սիրո հուսահատ համառությամբը, գիշերն ի բուն կը հսկեր, դեղերը կուտար, քրտինքը կը սրբեր հիվանդին, նամանավանդ սիրտ ու քաջություն տալ

կ'ուզեր անոր, երբ թշվառն ինք ա՛յնքան պետք ուներ քաջա-
լերութեան խոսքերու:

Իր հայրական ծածկատես հոգածութեամբը դուրսով նշմա-
րեր էր որ իր զավակն հափշտակող հիվանդութենեն ավելի
անհուն ու դժբախտ սեր մը կար որ կ'ուպառեր անոր սիրտն:
Ու վիրավորյալ առյուծի մը պես դեռ կ'ուզեր մաքառիլ ան-
ծանոթ ու ծանոթ այս թշնամվունցն դեմ. բժիշկը չբերել կց
մտածեր պահ մը և կը վախնար որ զավկին մահը փութացու-
ցած չլլա:

Առավոտ մը որոշյալ ժամին տոթթորը շերեցավ. ժամը մը,
երկու ժամ սպասեցին, երբեք իր խոստման մեջ թերացած
չէր. բացառիկ արգելք մը կար անշուշտ:

Հետևյալ օրը լուր դրկեցին բժշկին տունը, դուրս ելած էր
ու Պոլոյութերեք Զարֆճյաններուն գացած էր այցելութեան.
այն օրն ալ մինչև երեկո սպասեցին. հետևյալ օրը դարձյալ
չեկավ, հիվանդը ձայն չէր հաներ, բայց տարաբախտ հայրն
անոր թաշկինակն արցունքներով թրջած կը գտներ բարձին
տակեն:

Ի՞նչ պատճառ կար շի գալու համար. գրեթե երկու տարի
ի վեր փոխանակագիր մը հատուցանել և ավելի ճշտութեամբ
վճարված էին անոր այցեգրները. տանը բժիշկն էր այս մարդն
և այս հուսահատական վայրկյանին իր զավակը լքանելն Հա-
կոբ աղայի աչքին սարսափելի ու վայրենի ոճիր մը թվեցավ:
Ինք անձամբ գնաց աղաչելու որ գա եթե ոչ փրկելու գեթ
սփոփելու համար հիվանդը. բժիշկը մերժեց:

— Խղճիս կը դպչի ձեր ստակը առնուլ, պատասխանեց
տոթթորը. ես անոնցմե չեմ որ միայն ստակ առնելու համար
հիվանդները կը փնտրեն. ի՞նչ օգուտ, ամեն ջանք ի գործ դրի,
բայց հիվանդութունն անդարմանելի է, հազիվ շարաթ մը
կյանք ունի...

Հակոբ աղան խույս տվավ ավելին շի լսելու համար այս
անողորմ գուշակութուններեն: Տոթթորը արդեն առջի վայր-
կյանեն ամեն կողմ իմացուցեր էր Երանիկի հիվանդութունն
իբ բոլոր պարագաներովն որպես զի ապագային իրեն հան-
ցանք մը շի վերագրվի. բժշկական գաղտնապահութունն իք

համբավին պահանջումներեն վերջը կուգար. արդեն երբեք
այդ գաղտնապահութեան շէր կրցեր վարժեցնել յուր շատա-
խոս լեզուն:

— Գիտեի որ շի պիտի գար, մրմնջեց հիվանդն երբ տե-
սավ որ միայնակ կը վերադառնար իր հայրը:

— Ո՛չ, ո՛չ, պիտի գա, բայց քիչ մը զբաղյալ էր:

— Մի՛ խաբեր զիս, անուշիկ հայրս, գիտեմ որ շի պիտի
գա, բժիշկները հիվանդաց մահվան մոտ օրերը գալ շեն ուզեր,
վատե՛ր, որ ճիշտ վտանգի ժամուն կը փախչին:

Երանիկի վերջին օրերը անցան ամեն ճգնաժամի օրերու
պես շփոթութեամբ, հուսահատութեամբ և արցունքով խառ-
նըված:

Ինչ որ ալ ըրին, հիվանդն ա՛լ ուրիշ բժիշկ չընդունեց իր
քով:

Հայտնի է որ այս ցավագին տառապանաց վերջը մերձե-
ցած էր. հայրն անկողնույն մոտն էր ու հիվանդին հրավառ ու
նիհար ձեռքն իր ձեռաց մեջ էր մինչև վերջը:

Երանիկ շէր խոսեր. բայց հորը անսահման խնամոցը փո-
խարեն երբեմն անոր ձեռքը կը քաշեր իրեն ու կը համբուրեր.
Լինն ու գերագույն շնորհակալութիւն մ'էր ու թերևս վերջին
հրաժեշտ մը. հայրն ա՛լ չէր վրդովեր անոր հանգիստը. առջի
բառեն կը վախնար որ հեծկտանքն իր ձայնը խեղդեին. ար-
գեն հազիվ կարող էր ծածկել իր արտասովելի կարմրած ու
ուռեցած աչքերը:

Գ.

Ամիս մը վերջը տաքթոր Տիլպերյանի նշանովութեան լուրը
Նորեն տարածվեցավ օրիորդ Զարֆէյանի մը հետ: Տասն օր
մտաջ պարզ ու անշուք կերպով թաղեր էին Երանիկը Շիշլիի
ազգային գերեզմանատան մեջ ու բժիշկն հիմա անքանիայի
ժառին հետ պիտի ամուսնանար:

Այսպես տաքթորը կը շարունակեր Պոլսո կանանց մեջ յուր
այրական թեկնածուի պաշտօնը. ո՛ր մեկեն ակնկալելով, ո՛ր
մեկին խոստանալով ամուսնութիւնը:

Ամեն տեղ կը հաջողեր կանանց հավիտյան հաճելի մնացող այս հնարքը:

Երիտասարդ ու հարուստ այրիներ, հասուն աղջիկներ, էրիկնուն դժգոհ ամուսիններ, կիներ ու կինե՛ր վերջապես, իրենց հիվանդութեան պատմութիւններովը, իրենց կարոտակեզ պահանջումներովը՝ խորհրդակցութեան պճնազարդ ու գաղտնապահ սենյակը կը լեցնեն:

Իր Պոլիս գալեն ի վեր արգանդի ու ջղային հիվանդութիւնները տարօրինակ կերպով բազմապատկած կը թվեն. կը վճարեն ու կը վճարեն հիվանդներն այս բժշկին. ոմանք իրենց կյանքովը, ոմանք իրենց ստակովը, ոմանք իրենց պատիվովը կը վճարեն այս երիտասարդին բժշկութիւնն ու այս բժշկին երիտասարդութիւնը:

Անոր այցելած ընտանեկան հարկերը կը կործանեն. կային ալ որ, Հակոբիկ աղային տան պես, սիրեցյալ անձի մը կորուստով ավերակ ու սգավոր կը մնային:

Մահվան, անպատվութեան ու դժբախտութեան հով մը կ'ընկերանար այս տարփածու բժշկին ամենուրեք ուր մտներ էլներ:

Տոբթոր Տիլպերյան կատարելապես հաջողեր էր, ինչպես կ'ըսվի աշխարհային լեզվով. օրը շորս հինգ ոսկի կը վաստրկեր հիմա. Սողոմոն աղան կրնար գերեզմանեն ելնել՝ յուր որդվուն ավերիչ ու շահավոր արվեստին վրա հպարտանալու համար:

Ա.

Չ են կելթյոյի նավամատուցին քովեն ասիական եզերքը գեպի հյուսիս հետզհետե ծովուն մեջ կը մխվի ու փոքրիկ հըրվանդան մը կը ձևացնե հոն. Քուլելին է որ այդ բարձանց վրա գտնվող աշտարակեն ստացած է իր անունը:

Վոսփորի ծովեզերքին վրա ծանոթ գյուղերեն չէ, այլ քանի մը աղքատիկ տնակներե բաղկացյալ դառիվեր օղավետ թաղ մ'է, որուն մոտ կը տարածվի Քուլելի հյւանդանոցն իր զինվորական ուղղագիծ ճարտարապետությամբ:

Աղքատ ձկնորսներ և օրով սպասավորության գացող խեղճ կիներ կը բնակին հոն:

Ահա այդ ողորմելի տնակներեն միւսյն մեջ կը նստեր հայ նավավարի մը այլին իբ մեկ զավակով:

Տասը տարի առաջ Քում Քափուի հրշեհեն փախստական՝ հոս եկեր մնացեր էին. էրիկը՝ ծովերուն վրա վարած իր տաժանելի կյանքին բոլոր խնայողությունը՝ իր տունն ու գույքը, այս կրակին տալով, աղքատացի էր, առանց կարենալ վարժվելու այս անհավատալի ձախորդության: Առջի անվախ ու հանդուգն նավավարը չէր մնացեր. կարծես թե զինքը կործանող հրդեհին թանձր մուխն իր հոգին և իմացականությունն

ալ մթազներ, և տրտում, շփոթած ու մեկամաղձոտ մարդ մը
ըրեք էր զնա:

Նավավարը շորս տարի միայն ապրեք էր անոր վրա, և իք
կինք ծառայությամբ աշխատելով կը մեծցնեք Ներսեսը, իր
որք զավակը:

Աշխարհիս վրա մանկությունը թշվառությունը կը հեզնե,
շատ օր ուտելու հացի կարոտ, շատ հեղ ցուրտ քամիին դեմ
անպատասպար մնացեք էր Ներսես խնդալի մարելով իր անթ-
թության կամ իր ցնցոտի ու պատառուն հագուստներուն վրա:

Ապաքեն իր հասակին հարմար զգեստ մը ունեցած չէր եր-
բեք. բարեսիրտ թուրքի մը գթությանը կը պարտեր իր փալ-
քան, որուն մեջ կաններևութանար և հույն տիկին մը իր ամուս-
նույն անգործածելի ու ահագին կոշիկները տված էր իրեն,
որուն միույն մեջ Ներսեսին երկու ոտքը դյուրությամբ կը
պարտկվին:

Բնավ նախանձ կամ ատելություն ունեցած չէր՝ տեսնելով
հարուստ մարդոց զավակները, երբ հագված սքված կ'անց-
նեին իր քովն:

Հայրը ծովու մարդ, ինք ծովու մոտ ծնած, այն անփույթ
ստահակներեն էր, որոնց համար ծովագերքը բոլոր տիեզերքը
կը կազմե, իբրև տեսակ մը մարդկային խեցի, որուն ծովուն
աղի ջուրը միայն կյանք կուտա:

Յոթը տարուեն քաջավարժ ու անվախ լուղորդ էր և մայրը՝
դողդոջուն սրտիվ ի զուր պատուհանեն կը պոռար ու իր ան-
զուսպ որդվույն վտանգավոր խաղերն արգիլել կ'ուզեր:

Տարի մը վերջը Ներսես ձեռք անցուցած էր հին, փտած ու
խոշոր նավակ մը, որուն թիակներն հագիվ շարժելու կարող
էր և որուն վրա թիավարելի ետ չէր կենար:

Օրն ի բուն այդ հնօրյա նավակին մեջ քրտնաթոր կ'երգեր,
կը խաղար, ձուկ կ'որսար: Այդ նավակն իր տունը, իր բնա-
կությունն էր, և անոր կուպրով ծնփված կարծր տախտակա-
մածն իր աղքատիկ անկողինեն շատ ավելի սիրելի էր իրեն:

Մայրը՝ զուր տեղը սիրտ հատցնելի հուսահատ, ալ բան
չէր ըսեր ու թող կուտար որ ուզածն ընե: Որքա՛ն տարբեր էր
այս տղան ուրիշ տղաքներե. մինչդեռ ոմանք պեպեքի հետա-

մուտ՝ իրենց ընտանեսեր բարքը, ոմանք ծամ օյիճի խա-
ղալով, իրենց գրական կամ կրոնական կոչումը կը հայտնեն,
Ներսես՝ այժմ փոքրիկ բայց կատարյալ անառակ մը դարձած՝
շատ գիշեր շէր դառնար տուն ու անգղիացի լորտի մը պես իր
զբոսանավին մեջ կ'անցըններ գիշերները:

Ներսես տասը տարեկան եղած ատեն արեւն ու հովնն սե-
ցած, ձեռքը թի քաշելն կարծրացած, առույգ, անվախ ու
տգետ տղա մ'էր, որուն հայհոյալից խոսակցությունը կ'ահա-
բեկեր ու կ'ապշեցնէր հեք մայրը. ուսկի՞ց սորվեր էր այդ լիրբ
ու խայտառակ բացատրությունները, այդ անլուր հայհոյու-
թյունները:

Խեղճ կինն իր որդվույն ապագային վրա սարսափեցավ. իր
էրկանը արհեստեն դժգոհ էր արդեն և որդին՝ կրթյալ և
ուսումնական անձ մը տեսնելու անմեղ բաղձանք մ'ունեցած
էր միշտ. և ահա հիմակուց այդ տասը տարու տղան շափա-
հաս սրիկայի մը ձևեր՝ կ'առնէր: Մտտերը դպրոց չի կար, ու
նավավարին կինը Ներսեսը իր ազգին խնամոց հանձնելն
ուրիշ միջոց մը չգտավ: 7

Կյուրակն օր մ'էր որ ազգականի մը տանջու պատրվա-
կավ Իսկյուտարի Թաղակուսն Խորհրդույն հանձնեց զնա՝ Ազ-
գային Հիվանդանոցի վարժարանը դրվելու համար: Այս զա-
վակն ուներ միայն բովա՛դու՛կ աշխարհիս վրա ու անոր ապա-
գա երջանկությանը մասհոգությամբ, այս ողորմելի մայրը
չէր վարաներ անկի ալ զուրկ և հեռու մնալու:

Մայրությունը՝ զավկի համար մարտիրոսություն մը եղած
է հաճախ:

Սրտեն արյուն կ'երթար, երբ իբ այրի կնոջ շաղն ուսին,—
վասն զի իր ամուսնոյն մահվանն վերջը սենքը հանա՛ծ
էր: — զավկին ձեռքն բռնած, ուրախ դեմք մը կեղծելով, հե-
տիոտն կ'երթար Իսկյուտար: Եվ որքա՛ն սողաչեռ ու պաղատեր
էր աղաներուն իր զավսիլը որբանոց ընդունի: տալու համար:
Որբանո՞ց. և ո՞վ միթե այս հեք ու անտերունչ որբեն ավե-
լի այդ դժբախտ հարկը մտնելու իրավունք ուներ:

Ներսեսը հիվանդանոցի վարժարանը դրին գիշերօթիկ, ու
մայրը բոլորովին միայնակ ու անոթիկ մնաց իր ամայի խոր-

ճիթին մեջ. բայց դեռ իր ապրուստեն կտրելով, շատ օր ցամաք հաց ուտելով, կը հաջողեր փոքրիկ գումար մը տանելու իր զավկին՝ երբ ամիսը անգամ մը կ'երթար Ծտի-Քուլե անոր մոտ, սուրբի մը ոտքը ուխտի գացող բարեպաշտուհւո մը պես ջերմեռանդ ու ճշտապահ:

Բ.

Մարդկային տեսակետով՝ որբանոցը հիվանդանոցն շատ ավելի բարձր ու շատ ավելի սրբազան հաստատութիւն մ'է. վասնզի որբութիւնը դժբախտութեանց ամենեն գերազանցը աւ ամենեն նվիրականն է:

Այն անհավասար մարտին՝ զոր զորավորը հավիտյան կը մղե տկարին դեմ, որբութիւնն սկիզբն է:

Ծտի-Քուլեի մեջ ազգն հիվանդանոց և որբանոց մ'ունի. մահը՝ այս երկու հաստատութեանց մեջտեղը մնացած է միշտ. իրմե առաջ կուգա հիվանդութիւնը, ու որբութիւնը իրմե վերջը. մահը՝ տարօրինակ ու անխուսափելի միութեան գիծ մ'եղած է այս երկու աղետներուն մեջ:

Վարժարանի մեջ ներսեսի աշակերտութեան տարիներն օնցան ամեն տղայութեան տարիներուն պես դուրասահ:

Դպրոցին մեջ քիչ շատ առջի անառակն էր, միշտ ավելի խաղի քան դասերու հետամուտ. ի բնե բարի ու ընկերասեր, բայց անիրավութեանց դեմ ըմբոստ ու խրոխտ:

Որբան դառն փորձերու ենթարկվեցավ ներսեսի այս բնավորութիւնը որբանոցին մեջ. իր ուղիղ ու վայրենի դատողութիւնը երբեք չհամակերպեցավ հոն տեսած անիրավութեաններուն. զարմանք, որ այդ զրկյալներու վայրին մեջ ալ զրկականքներ տեղի կ'ունենային: Շատ հեղ պատահեցավ որ ներսես Ժեմ ուտեր իր ընկերոջ հանիրավի պատժվելուն դեմ բողոքելուն համար: Դաստիարակը՝ որուն այս տղոց հսկողութեան հոգն հանձնված էր, աստուծոմե ու մարդոցմե դժգոհ, խստասիրտ ու անտանելի ծերունի մ'էր, որ իր բախտեն կրած ձախորդութիւններուն վրեժը իր խնամոց հանձնված անմեղ տղաքներեն կը լուծեր:

Կառավարիչներու, հին վարժապետներու այն հազվագյուտ տիպարներն մին էր, որոնց այսօր հետաքրքրաշարժ հրեշք մը նայելու պես կը նայինք:

Դանիել պատվելին՝ կարճահասակ ու բարբարոս ծերուկ մ'էր, որ ինքզինքը պզտիկ թագավոր մը կը նկատեր միշտ իր սրահին մեջ. դյուրաթեք՝ բայց անբեկանելի գավազան մը, իր արքայական ահարկու մականն էր անշուշտ. իր գաղափարը իր ավանդություններն ունեւր այս մարդը ուսուցչական ասպարեզին վրա:

Հիմակվան վիճակը, նախատյալ ու արհամարհյալ, կը վերագրեր նախկին վարժապետաց ու տիրացուներու պակսելուն: Ինքը դեռ հոխորտ համառութեամբ մը անոնց սովորություններն ըստ կարի կը պահպանէր. իր թթացած ուղեղովը կը մտածէր թե վարժապետի մը համար ներելի չէ երբեք ժպտիլ աշակերտաց առջև: Դժնյա ու անողորմաբղ մ'էր՝ որուն սրտեն ծերությունը ամեն մարդկային ու գորովազգացում ջնջած էր:

Աշակերտները կը դողային իրմե. ու հիվանդանոցին հոգաբարձությունն ինքն իրեն կը կարծեր թե լավագույն դաստիարակն ունեւր իր դպրոցին մեջ:

Ամեն աշակերտ ըստ կարի շեղոքացնելու կը ջանար այս կառավարչի դեմքով մարմնավորյալ կատաղությունը. մին՝ ամենեն երջանիկն աշակերտաց մեջ, վարժապետին ծառայութեանը հատկացված էր, անոր մաքուր ջուր, սիկառին կրակ տալ, տնտես ախպարը կանչել, ասոնք էին իր առանձնաշնորհումները, որք պատժական խստություններն գերծ կը կացուցանէին զինքը. ուրիշ մի քանիներ, սովորաբար է՛ն գեղեցիկներն այս տարաբախտ մանկանց մեջն, կառավարչին նախամեծար ու սիրելի աշակերտներն էին:

Վարժապետին աչքը մտնալ՝ այս էր հեթ տղեկներուն միակ ~~գեղեցիկ~~ գեղեցիկը, մինչդեռ իրենց մանկական ու դառնացյալ սիրտը խուլ գայլույթով կը լեցվեր այս մարդուն դեմ:

Ինքը ամենեն լավ տեղյակ էր իր շուրջը տիրող ատելութեան հոսանքին. իր ծանոթ ու հայտնի հակառակորդները, թշնամիները ունեւր պատանյաց մեջ, և ներսես այդ հակառակորդներուն հռչակյալ պարագլուխն էր միշտ:

Հետզհետե մթին ու ահարկու բան մը կ'ըլլար այս տղուն ու այս ծերունվուն մեջի ատելութունը. վարժապետը պարզ կը խոստանար Ներսեսի հանցանքն հմացողներուն, իբրև թե մարդասպանի մը գլուխ մը վ՛ափագեր ձեռք անցընելու. և խեղճ մանուկները, վարժապետին շնորհաց արժանանալու հավիտենական տննչեն փորձված, կ'երթային պատանվուն բոլոր շարժումներն հաղորդել իրենց վարժապետին. այս օր գրասեղանը տաշած էր զմելիով, մյուս օրը դասագրքեն էջ մը թուղթ պատռած. այն ատեն այս քրեական հանցանքներն բորբոքյալ վարժապետին կատաղությունը շափ շուներու ինչ ապերախտ սիրտ՝ որ հիվանդանոցին գույրը կը փճացներ. ո՛չ, գավազանի սովորական հարվածներն անզոր էին Ներսեսին դեմ ու խստագույն բան մը կը փնտրեր անոր դեմ առանց գտնելու:

Ներսես իր կողմանե պարապ չէր կենար: Դանիել պատվելիին փոքր ու մեծ ամեն ձևով ու շափով ծաղրանկարները վարժարանին բոլոր պատ՛րուն, գրասեղաններուն, դասագրքերուն վրա կային. վարժապետը տեղ մը շէր կրնար երթալ առանց ածուխի կամ կապաբէ կտորով նկարված իր դեմքը տեսնելու. ի զուր մաքրել ու սրբել կու տար այս ծաղրաշարժ պատկերները. ժամ մը վերջը Դանիել պատվելիին ամեն դիրքով նկարները, կոնակի վրա պտռկած, աշակերտաց առջև ծնրադրած, կամ դագաղի մեջ դրված, նորէն պատերը կը ծածկեին:

Այն ատեն վարժապետին Ներսեսի տված բոլոր անտեղի պատիժները, փոքրիկ զրկանքները, շատ շնչին մնացին այս անլուր ընդդիմության դեմ: Վարժապետը այս անհավասար մարտին մեջ պարտյալն էր միշտ և կը գանգատեր որ ծեծելու արտոնություն միայն ուներ դպրոցին մեջ. իր կարծյոք կախաղան հանելու իրավունքն ալ իրեն պետք էր տրվիլ, Ներսեսի դեմ ի գործ դնելու համար:

Օր մը կախաղանն լավագույն բան մը հնարեց այն գազան-դահճի խորամանկությամբ, զոր տղայոց տկար ու զորավոր կողմերը ճանչնալով ստացած էր:

Ուրբաթ օր մը կատաղի հիվանդ մը բերեր էին հիվանդանոց. հուժկու ամենհի մարդ մը, զոր իր հաստ շվանն կապանքներուն մեջ դեռ վեց հոգի հազիվ կը զսպեին: Ներսես հիմարներեն կը վախնար ու սարսափահար կը նայեր այս ահեղ մարդուն, որուն արյունալից աչքը կարծես թե իրեն կը սպանար:

Դանիել պատվելիի սիրտը առջի անգամ ըլլալով թերևս ուրախութեան դողաց ներսեսի սարսափը տեսնելով. անոր անզգաստ ու անուղղա անունը շատոնց հանած էր, և այս անառակն ի զգալութիւն կոչելու համար երեք օր շոք հաց և երեք օր բանտարկութիւն տնօրինեց:

Ներսես իր կրած պատժոց վրա խորհրդածող չէր. բայց երեք օր բանտարկութիւնը պատժոց խստագույնը երեցամ իր աչքին: Զգիջավ սակայն ներում կամ սլատժո թեթևացում խնդրելու պատվելին, ու հպարտ և բարձրաշլուի տնտես ախպոր հետեցեցալ հաստատ ու ամուր քայլերով:

Վարժարանին բանտը վարի հարկին միջ բավական կոկիկ ւենյակ մ'էր: Տնտես ախպարը, պատվելինն ստացած հրահանգին համեմատ, հոն շառաջնորդեց ներսեսը, այլ դէպի հիմարանոցն ուղղվեցավ. պատանին շփոթած ու անմիմունջ կը հետևեր որք հիմարապետին որոտընդոստ ձայնը զինքը կասեցուց:

Տնտես ախպարը, կոշտ ու կոպիտ վանեցի բեռնակիր, հառաջ մղել ուզեց զայն. ներսես ընդդիմացավ, մինչդեռ տընտեսն իր բանտապահի իշխանութիւնը անարգված տեսնելն զայրացած՝ իր բոլոր ուժովը պատանին հիմարանոցը կը քաշկուտեր:

Կարճատև, աղիողորմ, ու սարսափելի նդավ այս պայքարը, որուն հիմարապետն ալ եկեր մասնակցեր էր:

Խոսիլ, շունչ առնել անգամ չտվին ներսեսին, զոր զորեղ ու անդիմադրելի բազուկներ անհավատալի կոշտութեամբ քուրջի մը պես քաշելով, հրելով, մշտելով զնտանը առաջնորդեցին:

Ներսես չէր լացեր:

Հիվանդանոցին մեջ կատաղի հիմարներուն տրված մասը, ապուշներուն և անվնաս հիմարներուն հատկացված շենքին ծայրն է. հոն պատին գամված հաստատուն ու ամուր երկաթե օղակներու կապված են հիմարները. բայց նորեկ կատաղիները երկու երեք օր խավարային խցիկի մը մեջ մնալի հետո միայն կը տարվին հոն:

Երեք հատ են այս անլույս ու փոքրիկ զնտանները որք իրարու քով գրված երեք կանգուն դազաղներու կը նմանին:

Կովին տաքության մեջ ստացած կոուփներեն ու հարվածներեն շփոթած, ներսես ժամանակ չէր ունեցեր իր շուրջը դիտելու. բանտին մեջ ա՛լ անշուշտ ժամանակ ունեւր շատ, բայց չույսը բացարձակապէս կը պակսեր:

Պատանին ձեռքովը շոշափեց իր շորս կողմը. հազիվ մեկ ու կէս կանգուն տարածութիւն ունեւր իր խցիկը, քանի՛ որ առանց շարժում ընելու նստած տեղեն անոր շորս պատերուն կրնար դպիլ. և այսպես շոր տախտակին վրա նստած ներսես առաջին անգամ իր կենացը մեջ գլուխը ձեռացը մեջ առավ մտատանջությամբ:

Այս առաջին խորհրդածութիւնը քաջալերիչ չէր ու մարդկութիւնը շարաշուք գուշնով կը ներկայանար իր աչքին առջև իր անմեզ հոգին վերջապէս կ'ապստամբեր այնքան խստութենէն զայրացած: Ի՞նչ կ'ուզեր այս պատվելին իրմե. ի՞նչ գեշութիւն ըրեր էր որ զինք այսպէս կը հալածեր. իսկ սա տընտեսին. ինչե՞ր պիտի ըներ եթէ անգամ մը դուրս ելլեր բանտեն. ու վրեժխնդիր ծրագիրներ քիչ մը իր սիրտը կը սփոփեին. բայց ե՞րբ դուրս պիտի ելլեր ասկից. ժամերը կ'անցնեին ու ներսես ի գուր կը սպասեր փրկավետ ձայնի մը. ապահով էր թէ ոչ ոք պիտի գար զինքը հարցնելու և իրեն հոգածութիւն ցույց տալու մորմեն ի գատ:

Մտքը հիշատակին ներսես արտասովեց. այս միայնության, այս մթության մեջ, մորը հիշատակը լուսավոր ճառագայթի մը պէս ցուաց ու իր հոգին ողողեց. ո՛ւր էր հեք կիներ. այս ահավոր բա՛նտը նետել կ'ուզեր իր զավակը արդյոք երբ միա-

միտ պարզությամբ մը ազգին խնամոցը հանձնելու կուգար իր մեկ հատիկ որդին. խնամո՞ցը. խնամք բառը դառն հեզ- նություն մ'էր այս վայրենի տանջանաց ու զրկանաց դեմ, որոնց զոհ ըլլալու դատապարտված են ազգին որբ ու անտե- րունչ մանուկները:

Հանկարծ երկաթե մեծադղորդ շառաշյուն մը լսվեցավ ճիշտ իր քովիկն և իր խցիկը մեծազոր ու ահեղ մարմնո մը երեքումովը տատանեցավ:

Ներսես ահաբեկ հիշեց որ կատաղի հիմարի մը ճիշտ մոտը կը գտնվեր. այն ատեն սարսափը պահ մը իր սրտին բախ- յունը դադրեցուց ու վայրկյան մը անշունչ ու անշարժ սպասեց:

Լռությունն հաջորդեց, սառն ու սպառնալից լռություն մը այս տախտակապատ գերեզմանին մեջ. ձայն չկար ու Ներ- սես սիրտ առավ քիչ մը. պահ մը վերջը մոնչյուն մը, խուլ, վայրագ, հրեշային մոնչյուն մը, ու հետո դարձյալ լռություն:

Այսպես ժամերն անցան, ամեն բանտարկության ժամե- րուն պես դանդաղ ու երկար: Ներսես այս մշտատև մութին մեջ ժամանակի գաղափարը կորսնցուցեր էր, ցորե՞կ թե գի- շեր էր, շէր գիտեր. կը հաշվեր միայն որ առնվազն օր մը եղած էր իր բանտարկութենեն ի վեր, մինչդեռ իրոք հազիվ երեք ժամ անցած էր. այս է պատճառը որ մարդս շուտով կը ծերանա բանտին մեջ:

Քիչ մը վերջը զնտանին դուռը բացին. ի՞նչ հույսով, ի՞նչ անմեղ ու հաստատ համոզում ունեցավ թե գինքը փրկելու եկած էին. երեք օրը լրացե՞ր էր արդյոք:

Ներսես տախտակամածին վրա գետնաքարշ, ոտք ելլելու ուզեց, իր նոր փրկիչը դիմավորելու համար:

Ո՞րքան դառն եղավ իր պատրանքը երբ կտոր մը շոր հաց նետելի վերջը իրեն, ճիշտ խնայեա շան մը կը նետեն, հիմա- րապէսք աճապարհոր էր գուռը գոցելու երեսին:

Մարդս միշտ պիտի ասլացուցանե թե վայրենի կենդանի- ներս սերած է:

Զարմանք չէ որ հիվանդանոցի մը մեջ պաշտոնյայք ուրիշ ամեն մարդերե ավելի զուրկ ըլլան մարդկության զգացում- ներն:

Աւոնք՝ սովորաբար առանց ընտանյաց, առանց սիրո, առանց կապակցութեան, սաւն ու անտարբեր մարդիկ են, որոնք կը կոչվին ամենեն ավելի դժայիտ, ամենեն ավելի խանդաղատանաց ու գորովո կարևոր պաշտոններու:

Զնտանին մեջ ժամանակը կ'անցնենք թե չէր անցներ. ներսես ավելի ետ երթալուն կը հավատար. ու խոնավ փայտին վրա նստած, ամենեն փոքրիկ շշուներին ու ձայնին ուշադիր, անհամբեր ու սրտատրոփ կը կենար: Ո՛չ ոք, ոչ ոք կար զինքը հարցնող կամ փնտրող: Այն ստեն կը զղջար Դանիել պատվելիին այս աստիճան թշնամանալուն. ծերունի վարժապետին դաժան դեմքը ամենակարող ու անողոք իշխանութեան մը պատկերը կ'ըլլար իր աչքին. մինչև այն օրը ծաղրած ու արհամարհած այդ բթամիտ ծերուկը, վիթխարի ու մեծազոր բացատրութեան մը կը ստանար. ու մտածել չգիտցող այս տղան մտածելի ուրիշ բան չուներ հիմա, մութին ու խոնավութեան մեջ:

Պահ մը կարծեց թե գեշ երազի մը տազնապով այս ցուրտ ու մթին խցիկին մեջ կը գտնվեր. իցի՛վ թե այնպես ըլլար:

Բայց ահա քովն հիմարին շլթայակապ մարմնույն տատանումները կ'ավելնային ու բոլոր շննքը ուժգնութեամբ կը ցնցվեր. իր խցիկը զատող պասուր անոր անդիմադրելի ույժին գեմ խիստ տկար պատվար մը կ'երևար իրեն, և ի՛նչ պիտի բներ եթե այդ տկար պատը խորտակելով, հիմարը իր վրա հարձակվեր. ներսես անզգայապես, մեղմիվ, առանց իր գոյութեան, իր դրացիութեան կասկածը տալու, ետ ետ կ'երթար մինչև մյուս պատը, իբրև թե մեծագույն միջոց մը ձգելու կատաղի մարդուն և իր մեջտեղ:

Դ.

Անդին Դանիել պատվելին կը հրճվեր կը պանծար իր հաղթանակին մեջ. Պոնափարթ ոչ այնքան խրոխտ ու փառահեղ երևույթ մը ունի Ավսթերլիցի ճակատամարտեն վերջը, քան թե այս ապուշ տիրացուն իր անողորմ ու եղեռնական շահատակութենէն հետո:

Ներսեսը մ'ըտեղեն վերցնելով, իր շուրջը տիրող թշնամության ու հագառակության գլուխը խորտակեց լր. ներսես այս տղայական ընդդիմության հուրին էր. պատվելիին դեմ մղված գաղտնի մարտին մեջ ամեն ոք իր հանդգնությանը, հնարամրտությանը կը վստահեր. ամեն անիրավությանց զոհին ծանոթ ու համառ պաշտպանն էր նա. անուր բացակայությամբը ամենքը ինքզինքնին անզոր ու անպաշտպան զգացին իրենց վարժապետին դեմ:

Ո՛ւր էր Ներսես. տղաքը զայս կը հարցնեին իրարու. դրպրոցին բանտը չէր որ տարեր պահեր էին Ներսեսը. իր ընկերներն ուրիշ հոգ ու մտածում շունեցան երեք օր:

Յորեկվան արձակուրդեն օգուտ քաղելով, մին՝ խոհանոցը, մյուսը մոմարանը, երրորդը կոշկակարաց սենյակները խուզարկեր էր, առանց հեռք մը գտնելու իրենց ընկերեն:

Ի գուր ջանացեր էին ողոթիչ խոսքերով տնտես ախպարը խոսեցնել տալ. այս անմիտ վանեցին տերության գաղտնիքը պահելու պես, Ներսեսին բանտարկության վայրը կը ծածկեր:

Դիտված է որ անոնք միայն իրենք իրենց կարևորություն տալու կը ճգնէին, որոնք ամեն կարևորութենե զուրկ են. ամեն պաշտոնատան մեջ ւտորակարույալներն են միայն ամբարտաւան:

Հիվանդանոցի վարժարանի մեջ, տնտես ախպարը իր մեծ նշանակությունը կը պահեր, ու վեհապանծ դեմքով մը իր շուրջը հավաքվող տղոց մեջ շրջելով՝ ներսեսի օրինակեն օգտըվել կը խրատեր անոնց:

Կյուրակե օրը ամսագլուխ էր ու ներսեսի մայրը հիվանդանոց եկավ իր վավակը տեսնելու. ձմեռվան ցրտին ու սաստկաշունձ օդերին մեկն էր. և այս անգամ հաստ փոքրիկ փալթո մը քնքար էր անոր համար:

Տեսնես ախպոր մոտեցավ հարգական ձևով մը ողջունելով. տնտեսը կրակով լեցուն վառարանի մը բով տեղավորվեր էր. այրին տեսավ առանց շարժելու տեղեն:

— Ներսեսս կը կանչե՞ս, ըսավ անոր կինը աղաչավոր ձևով:

— Ներսեսդ պանդն ի, պատասխանեց տնտեսը վեսությամբ:

— Բա՛նտը, տե՛ր ողորմյա, աս օղին ցուրտին ի՞նչ կ'ընե, ի՞նչ հանցանք ըրավ որ բանտը դրիք:

— Տիմադարձություն կ'ընի միեզ:

Տնտեսը ինքզինքն ալ հաշվի կը դներ:

Խեղճ կինը վարժապետին ներկայացավ գլխիկոր ու որդի վույն համար բարեխոսելով:

Պատվելին անդդովելի ու անխռով ճշմարիտ հրճվանոց մը կը նայեր այս արտասովոր կնոջ վրա. կը խորհեր որ ինքն ալ այսպես պաղպաանք ու աղերսանք լսելու բախտին կ'արժանանար ահավասիկ. աղերսանք որ իր շարամիտ աստիճանը այնքան կը գգվեր:

Ու լուռ ու խորխոտացած ճեմելով սրահին մեջ, մինչդեռ տարաբախտ մայրը իր պաղպապանքն թափանծանքը գուցե տասներորդ անգամ ըլլալով կը կրկնէր. լիաբառն կը վայելեր այս մեծ մարդու, մահու և կենաց վճիռ արտասանող մարդու դիրքը:

Կինը կը շարունակեր իր աղաչանքը, բայց վերջապես համբերությունն սպառելու մոտ էր:

— Քու տղադ հանցավոր էր ու աստժեցավ, ըսավ վերջապես պատվելին:

— Կիրակի օրով պատժժ կըլլա՞, հարցուց կինը միամուտորեն:

— Ուրբաթ օրվընչ պատժժա՞ծ է. ավելցուց պատվելին անտարբեր:

— Ի՞նչ, ըսել է ուրբաթ օր, անկե ի վեր զավակս բա՛նտն և այս ձյունին ու բուքի՛ն, գոչեց կինը ցաւագին աղաղակով:

Պատասխան չստացաւ:

Այն ատեն այս համաստ, այս աղաչավոր կինը հանկարծ կերպարանափոխ եղավ. իր զավկին աչք սաստիկ եշանակին երեք օր շարունակ բանտարկության լուրը անոր խելքը գլխն առավ:

— Ո՞վ ես դուն որ զավակս երեք օր կը բանտարկես, անանկ զավակ մը հասուցած ունի՞ս մի նայիմ, պատվելի:

գոչեց կինը մոլեգին ու հուսահատ. երե՛սս նայե, երե՛սս, ետ
քու գիտցած կնիկնեռեդ շեմ, անօրեն, անաստված, շո՛ւտ զա-
վակս կ՛ուզեմ, զավակս:

Պատվելին վախցավ այս զայրացյալ դեմքեն, մինչդեռ
կինը հետզհետե, հրաբուխի ջեռուցյալ հոսանքին պես, իր
զայրույթը հայհոյություններով և սպառնալոք դուրս կը
թափեր:

— Մորուքդ թել թել կը փետտեմ քուկին, վարժապետ,
շուտ զավակս պիտ բերես:

Խռովությունը մեծցավ սրահին մեջ. պատվելին շփոթած
վիճակեն քաջալերյալ աշակերտներն սկսան ձայներնին բարձ-
րացնել:

— Զավակդ չկերա՛նք ա, ծո՛ տնտես ախպար, բեր սըվոր
տղան. բայց գիտցիր որ հոգաբարձությունը պիտի արտաքսե
այդ անառակը:

Մայրն այս խոսքերը շէր լսեր ու ձայնը երթալով կը բարձ-
րանար:

Եղելությունը շուտով մը իմացվեցավ հիվանդանոցին մեջ
ու դպրոցին տնօրենը, բարի ու պարկեշտ երիտասարդ մը,
այդ վիրավորյալ մայրն ամոքել ջանաց:

— Մ՛ի պոռաք, կ՛աղաչեմ, եկեք վար իջնանք, զավակնիդ
պիտի տեսնեք, ի՛նչ ընենք, դպրոցին կանոնը կա:

— Երե՛ք օր զավակս բա՛նտը դնել աս ցուրտին, կը կըրկ-
ներ մայրը շարունակ, այս անհավատալի խստութենեն կատ-
ղած. զավկի տեր շե՛ք դուք, կը գոչեր իր շուրջը ժողովված
մարդոց դառնալով:

Տնօրենը գոհացում մը տալ ուզեց այս կնոջ՝ միասին տա-
նելով զինքը՝ ներսեսը դուրս հանելու համար բանտեն: Բայց
սխալ ճամփա բռնած էր, ու տնտեսը թեմեննա՛հ մը ընելով
կամաց մը իմացուց որ անառակաց հատուկ բանտը դրված էր
Ներսես:

— Անառակաց քս՛նտը, ի՛նչ կ՛ըսես, տնտես ախպար,
ըսավ երիտասարդ տնօրենն ապշած ու սարսափած, երեք օր
հո՛ն թողուցիք տղան:

— Պատվելին էնպես հրամայեց:

Տնօրենն ամոթահար ու աղետ մը պատահած ըլլալու նախազգացումն դղրդյալ, ետ դարձնել ուզեց կինը՝ որ կը համառեր, իր ձեռք զավակն այս անողորմներուն ձեռքն փրկելու համար:

Այն ատեն ստիպյալ և ուրիշ մի քանի պաշտոնեից ընկերակցութեամբ պարտավորվեցավ այս կնոջ հետ երթալու բանտը. քանի՛ կը հառաջանային հիւարանոցին մեջ՝ խեղճ կինը ապշած սարսափած՝ շորս կողմը կը նայեր, առանց կարենալ հավատալու տեսածին ու լսածին:

Բայց երբ զնտանին դուռը բացին, սրտաճմլիկ ու ահավոր տեսարան մը պարզվեցավ իրենց աչքին առջև:

Ներսես ցուրտ տախտակամածին վրա անշարժ սլառկած էր, աչքերը փակ, ու իր մանրիկ ու վտիտ անդամները ցուրտն քար կտրած էին. կարելի եղածին շափ պատսպարվելու համար, իր փոքրիկ ձեռքը մյուս թևին մեջ մտցուցեր էր, գլուխը տախտակին վրա դրած. իր գլխուն մոտ կը կենային դեռ շոր հացի կտորները, զորս ներս նետեր էին առանց ներս նայելու, և որոնց շէր դպած բնավ:

Մայրը նվաղեցավ, մինչդեռ տնօրենին ու պաշտոնեից աչքերը արտասովոր կը լեցվեին:

Բոլորն ալ փութացին մորն ու որդվուն ամեն խնամք սանելու, ու երկուքը միասին փոխադրեցին հիվանդանոցին դեղարանը:

Թշվառ կինը աչքը բանալուն, պաշտոնյաները տեսավ միայն իր շուրջը. բերանը շարժեց, բայց առանց կ'երենալու ձայն մը հանել. այն ատեն արցունքներ խառնվեցան իր աղերսարկու նայվածքին. հասկցուսն որ զավսկը կը հարցնէր:

Պատասխան չուսնին տուաւ:

Ներսես երկնից հրեշտակներու քովն էր:

Ա.

Ահ ու դողի մեջ, պատուհանը, դուռը, քարափին վրա ցրված, շվարած կը սպառնին, մինչդեռ փոթորիկը կ'ալեկոծեր Վոսփորն իր բոլոր ուժգնութեամբ:

Գիշերվան մեկ ու կեսն ըլլալու էր, ամառ գիշերվան մը, հանկարծահաս մորիկի մը սևության մեջ կորուված, զոր անընդհատ իրաւու հաջորդող կայծակին գիծերն ի զուր կը փեռեկտեին. եր'նքին մեջ ինչպես ամենուրիք պայքար մը կար լուսին ու մթության մեջ, ոխերիմ ու մահացու կռիվ մը. և խավարը կը հաղթեր հոս ալ, գրավելով ամեն կողմ՝ բարդելով իր խավերը մին մյուսին վրա և տարօրինակ գրչեղան մը պես, սև վարագույրով մը ծածկելով բոլոր հորիզոնն ու ծովուն մրրկահույզ ջուրերը:

Խավարին մեջ որոշ ու հայտնի, փոթորիկին ահեղագոշ մոնչյունը միայն կուգար, վայրենի ճիչի, աղաղակի մը պես, վայրկյան մը դադրելով, իբրև թե զայն արձակող մեծածավալ թոքերը շունչ առնել ուզեին, և հետո ավելի ևս սաստիկ գոռալով:

Եվ այս աղմուկին ու շփոթութեան մեջ տնեցիք ահաբեկ վերվար կը վազեին, չգիտնալով ըրածնին ու թողածնին, ի զուր

ջանալով որոշել ծովուն վրա «Անվեհերը», փոքրիկ մակույկն որուն մեջ իրենցմե մին այս պահուս կը գտնվեր, ահարկու դարձած այդ կոհակներուն խաղալիկ, գուցե անհետ կորսված անոնց մեջ: Կուլային, կ'աղոթեին ու կը հուսային:

— Սահակը հետն է, կ'ըսեր հայրն, հիսունի մոտ ծերացած մարդ մը, ջանալով սիրտ տալ իր կնոջը:

— Վախուբան չկա, կ'ավելցներ դրացի մը, անոնք մոտերն եզերք մը ելած են, «Անվեհեր»ը վախնալու մակույկ չէ:

Ու փոթորիկը կը մոնչեր՝ ի դերև հանելով այս հուսադրական խոսքերը, ծովուն վրա ձևացող ալյաց կատարները կը թռցներ՝ դաշույնի հարվածով կտրելով զանոնք ու ծովեզերքին վրա կեցող մարդիկն ևտ կը հրեր խստությամբ, իբրև թէ անոնց միջամտությունը մերժելու համար:

— Տեր աստված, դուն ողորմե՛:

Տղաքը կը պուսային անդիմն:

— Տյուրի՛կ, Տյուրի՛կ, ձայն մը հասցնել ուզելով ու պատասխան մը ակնկալելով ծովուն վրայեն:

Բ.

Իր սովորությունն էր իրիկվան ճաշն վերջը շրջագայություն մը ընել ծովուն վրա, կը սիրեր ծովն. անոր հետ, անոր քովը մեծցեր էր Տյուրիկ իրենց տանը մեջ: Հարս երթալեն վերջն երկու սարի միայն հեռու ապրեր էր անկե. Փերայի աղմուկին ու փոշիին մեջ բանտարկված, զզված անոր աղտոտ մթնոլորտեն, իր ծովեզերյա տանը կարոտը քաշելով, և միշտ փնտրելով անոր աղատ ու լայնատարած հորիզոնն և կապուտակ ալիքները:

Երկու տարվան հարս էր երբ որ, այրի մնացած, պարտավորվեցավ հորը տունը դառնալ, չկրնալով համաձայնիլ կեսրոջը հետ, որ չէր ներեր իրեն ողջ մնալը զավկին մեռնելեն վերջը:

Այս վերադարձեն շատեր նոր ամուսնություն մը գուշակեր էին:

— Կե՛նք է, կ'ըսեին կիներս:

— Աղվոր է, կ'ըսեին էրիկ մարդիկ:

Գեղեցիկ ու երիտասարդ էր. բայց վես ու առնական գեղեցկութիւնն մը, որ դիմացինը կը շփոթեր ու հառաջանալը կ'արգիւեր:

Իր սև աչքերը թաքուն կայծակներով լիցուն կը թվին, և ոչ ոք կը համարձակեր անոնց խորը նայիլ:

Հպարտ ու առանձին կը մնար իր երիտասարդ այրիի սուգին մեջ քաշված, գլուխ շղարձնելով երբեք երիտասարդաց չաղակրատ ու սեթևեթյալ խոսքերուն:

Չորս տարիս ի վեր որ հորը տունն էր, սուգն չէր ելած դեռ ու բամբասող կիները՝ նախանձաբեկ անոր ազդած բացառիկ հրապույրեն՝ կ'ըսեին իրարու.

— Սևերը կը վայլե, անոր համար չի հաներ: }

Արդարև կը վայլեր իրեն սևը: Ծերմակ մորթին փափկութիւնը կը շեշտեր. իր առատ մազերուն սևաթույր փայլին կը հարմարեր. բարձր ու վայելուչ հասակին բոլոր առավելութիւնը կը ճշտեր:

Աղջիկները չէին քաշեր գինքն. անոր շուրջը դարձող արանց բազմութիւնը կը հուսահատեցնէր գիրնէք: Այս երիտասարդ կիսն իրենց իրաւունքներն ու հույսերը կ'ոչնչացնէր. կը բողբոջէր:

— Թո՛ղ կարգվի ու ասանկ բոլոր էրիկմարդիկը գլուխը շտոզվե:

Եվ սակայն Տյուրիկ ձեռքեն եկածը չ'ըներ զանոնք հեռացնելու համար: Բարձր ու գոռոզ սարի մը պես անմատչելի կը կենար իր գեղվույն ու սուգին մեջ:

Գ.

Ժամ մը առաջ իր սովորական պտույտին ելած էր ծովուն վրա: Սահակը մակույկը բերած էր ու իր հանըմը կը պտտցնէր ծովուն կապույտ ու անջինջ երեսին վրա՝ Պյոյուբտերեցի տղա մը որուն հաղթ կազմվածքը կատարյալ երիտասարդի մը երե-

վույթը կուտար իրեն: Յուր հայրն այս տանը մեջ քսան տարի իրր նավավար աշխատած էր, ու ինքն ալ տարի ու կեսն ի վեր, հորը տեղ կ'աշխատեր հիմա: Զավկի մը պես կը սիրեին զինքը: Պզտիկուց ի վեր կես մը այս տան մեջ մեծցած էր: Կը հիշեր, հիմա թիավարելով իր հանրմի:ն դեմը, կը հիշեր իրենց սողայութունը: Հանրմի:ն հետ միասին վարպետ տուտուի գացած ըլլալին, շատ աղեկ միտքն էր մսավաճառի քովի տունը, ուրկե ինքը ցորեկին վերջ կը փախեր միշտ ծովեզերքը, հույն ընկերներու հետ զուգուն և խայտոախ խաղալու համար: Դառնությամբ, ցավելով, ինքինզքը հանդիմանելով կ'ըսեր թե մարդ եղած չէր ինք, ու այսպես նավավար մնացած էր հորը պես:

Կը խոսեր, մինչդեռ ալիքները մեղմիկ կը փայփայեին նավակին կողերը, ու կը հեռանային եզերքեն հոսանքին մեջ. օդը իրիկվան զովության տեղ ընդհակառակը առք ու հեղձուցիչ կը դառնար:

Տյուրիկ չէր պատասխաներ նավավարին պատմած մանկության հիշատակներուն, բայց ինքն ալ կը հիշեր այդ օրերը, ու կ'ունկնդրեր առանց ընդհիջելու. ինքն ուրիշ խորհուրդներու մեջ մտաշրջիկ, ակնարկն երկնքի եզերտից մեջ թափառիկ, չէր տեսներ իր դեմը թիավարող տղան որ իրենց մանկության մտտությունը հիշեցնելով կարծես հիմակվան հեռավորության զեմ լսելայն գանգատ մը կ'ուղղեր:

Դ.

Մովը կապույտ սավանի մը պես առանց ծալրի կը տարածվեր կը մնար ու տաք զեփյուռ մը՝ անտեսանելի հրդեհի մը ջեռուցած մթնոլորտին պես երեսի կը զարներ: Հեռվեն Պյայուքտեքի ծովեզերքը մթնշաղին մեջ նոր վառվող ճրագներն ու լապտերները լուսավոր բիծերու կը նմանին:

Սուլթանիեի բացերն էին հիմա. ոչ նավավարը և ոչ տիրուհին ուշագոթութուն: Դ՛ընին քիչ քիչ երկինքը ծածկող մթին ամպերուն որոնց խայտարդետ փայլը ծովուն անշարժության մեջ

կը ցուանար: Սովորականին շատ հեռու գացած էին արդեն ու կը հեռանային դեռ ալյաց կամաց ընթացքին հետ:

Հավասարապես բացն էին երկու եզերքեն և ծովուն վրա մոայլ քող մը կ'իջներ, հետզհետե մշուշե վարագույրի մը մեջ ամփոփելով զիրենք: Երիտասարդ կլինն իր նավավարեն զատ մեկը շէր տեսներ ալ ու ստիպյալ կը դիտեր հիմա անոր առույգ և հուժկու իրանն, որ ամեն կոնակի վրա ծռելուն, թափանցիկ պլուրյունեցուկ շապիկէն ցույց կուտար թավ կուրծքի մը ելեւէջն և շապիկին լայն թեզանյաց մեջէն մկանուտ թևերը:

Տյուրիկ իր նավավարը կը դիտեր այս ծովին ու օդին ջերմությանը մեջ, այս կես լույս ու կես խավարին մեջ, այս եզական միայնության ու առանձնության մեջ: Դեռ պատանի մ'էր, վերին շրթունքը հարլիւլ թե մրոտած, նուրբ աղվամազ մը դեռ նոր կը սկսեր անոր արեակեզ այտերուն վրա. մերկ ոտքերն հենարանին դրած էր անծածկույթ ազդերքը ցույց տալով: Թարմ, կորովի ու անծանակ բան մը կար այս տղուն վրա որ երիտասարդ կինը կը խոռվեր:

— Քանի՞ տարու ես, Սահակ:

— Ի՞նչ գիտնամ, հանրմ, տասներոթը, պելլի տասներութր կամ:

Ու մանկամարդ կլինը ալամա կը բաղդատեր այս տղուն տարիքն իր բսաւերկու տարիներուն հետ և բոլորովին հարմար կը գտներ իրարու:

— Նայինք քեզ ե՞րբ պիտի նշանենք: }

Մոր մը ձևերը կ'առնէր՝ ավելի ազատությամբ խոսելու համար, և վերջապէս ծովուն այս առանձնությանը մեջ իր համարձակութունը կ'ավելնար: Հաճույք, զաղտնի ու անբացատրելի բան մը կը զգար խոսելով այս նշանուէրին վրա, անոր նշանածին, գրեթե կնոջը վրա: Սահակին կինը պոյուրտերեցի աղջիկ մը պիտի ըլլար, երջանիկ կին մը այս հուժկու թևերուն մեջ որոնց վրա կը զմայլեր: }

Ու այս խոսքերով, պատանիին շփոթությունն ու կարմրությունը կը վայելեր: Թերասքող հարցումներով կը ջանար անոր անփորձ պարզամտությունը շափել. ու որքան ավելի շփոթ ու

Թողվյալ տեսներ նավավարն, իր բացատրութիւններն ավելի
գլուրահասկնալի, բառերն ավելի բացահայտ կը դառնային՝
տեսնելով որ վախ չկար այս տղուն հասկացողութենէն, որուն
զգայնութիւնը ժայռի մը պես ամուր ու հանդարտ կ'երևեր:

Եվ նորատի կինն ավելի կը հառաջանար պրպտելով այս
պատանի սիրտն, ու հետաքրքիր բժիշկի մը պես փնտրելով
զայն թունդ հանելիք շիղը:

Նավավարը չէր պատասխաներ, ձյունաթույր ու մեծածա-
վալ վարտիքին անհամար ծալքերովն ու փոթերովը լեցնելով
իր նստարանը, հեռուն՝ եզերքներուն նայելով միշտ զոր չէր
տեսներ մշուշին մեջ ու կանարկը փախցնելով իր տիրուհւոյն
հետախույզ ու խրոխտ աչքերէն:

Կը հասկնա՞ր թե չէր հասկնար այս լեզուն:

Ե.

Հանկարծ ծառոց խարշափյունի պես խշրտուք մը ելավ:
Մովուն վրա տեղ տեղ փոքրիկ պղպշակներ կազմվեցան, ծո-
վուն երեսը մութ երանգներով զատվեցավ. հեռվէն մղված
զորավոր շունչ մը փարատեց այս մշուշն սրսկապանն որ տի-
րուհին ու ծառան կը շրջապատեր: Ուշատետի բարձունքին
վրա երկինքը փայլատակեց, դեղին ու շլացուցիչ լույսով մը
ողողելով ծովն ու ցամաքը և ամպրոպահույզ որոտում մը
սաստկութեամբ ճայթեցավ:

— Հանրմ, ~~պոռա~~ կա, փախի՛նք, փախի՛նք:

Մովուն մակարդակը գոգ կ'առնէր, կ'ուռեր՝ երկար ու ան-
ծայր կոհակ մը ձեւացնելով:

Ետ դարձան, նավավարը փութացնելով իր թիավարու-
թիւնը երկնից մթութեան ու ծովուն սպառնալից առջև զորս
քաջ կը ճանչնար:

Հիմա կը շարժեին, կը տատանեին դեռ չփեռեկտվող այն
կոհակին վրա, բարձրանալով ու խոնարհելով անոր կամքին
հետ:

Հարավի հողմը կուգար կը հասնէր ուժգին—հալածակա՞ն
ու հալածող հով մը իր բոլոր սաստկութեան մեջ:

Նավակը Պեյքոզի բացերուն կը մոտենար, ու ծովն իր կո-
հակաձև երերման մեջ շկրնալով դիմադրել փոթորիկին շուն-
չին, հազարավոր ալիքներով կը պատուէր, կը ճեղքվեր սպի-
տակ փրփուրներու մեջ:

Սահակ իր բոլոր ուշքը կուտար՝ ջիղերուն բոլոր տոկունու-
թյամբը, մարմնույն բոլոր առուգութեամբը կուվելով:

Դյուրաբեկ մակուկը ալյաց վրա կ'ոստոստեր և փոթորիկը
կոնակեն կը մղեր զայն անընդհատ շունչով մը որ երիտա-
սարդ կնոջ ուսը ու մեջքը կ'ընդգրկեր, և մազերն՝ իրենց գե-
ղեցիկ ու ամփոփ շտկվածքը կորսնցուցած՝ հողմածուփ կ'ը
շարժէին:

Հիմա գիշերը կը շրջապատեր զիրենք, ահարկու երաժշտու-
թյամբ մը տոնելով իրենց միայնութիւնը, ու ծովուն մեջ
խեղդամահ կորսվելու վտանգովը անոնց միութեան հարկը
շեշտելով:

Փոքրիկ մակուկը ջուր կ'առնէր ա՛լ: Այրին թողած էր դեկին
մետաքսահյուս շվանները և փոթորիկը միայն կը վարեր ու
կ'ուղղեր զիրենք: Հանըմը շէր խոսեր, բայց կը տեսներ մահն.
այս հեղուկ դաշտին մեջ խեղդվիլը՝ մոտ, շատ մոտ, իր քովի-
կը, և կը վախնար:

Իր դժգույն դեմքն այտերուն կարմրութիւնը կորսնցուցած,
ալիքի հրապուրիչ էր, մինչդեռ հողմն իր անգաղտնապահ ու
որոնող շունչովն անոր շրջազգեստը կը խառնէր շարունակ՝
հեշտալի առագաստի մը պէս լեցնելով զայն:

Անկարող էր ուշադրութիւն ընելու հիմա իր զգեստից
խառնակութեանն որ, նավավարին ցույց կուտար իր սրունքն
ամբողջ, մինչև ծունկերը, զորս սև ֆիլտեմուս գուլպան իր
պարույթովը կ'ընդգրկէր մինչև ծնրակապն ու անկէ անդին և
որուն վրա նուրբ ու ձյունասպիտակ վուշ ճերմակեղեններուն
դրասանգները կը խաղային իբրև տեսակ մը փրփուր զոր շր-
ջազգեստն իր գաղտնածածուկ ու երանավետ փոթերուն մեջ
պահած ըլլար:

Մրրիկն իր բոլոր զայրույթին ու կատաղությանը հասած էր ալ. ծովը հետզհետե լեւնաձև ալիքներով շորս կողմեն կը պաշարեր փոքրիկ մակոյկը զոր իր աղի ջուրերովը լեցուցած էր:

Մուժին մեջ ա՛ն երևույթ դարձող ցամաքն՝ իրարու հաջորդող փայլակներուն ցուացման մեջ կը տեսնվեր. հանդարտ ու անքույթ: Տուներն ու ապարանքներն իրենց կարմիր ու զվարթ լույսերը վառած էին ու ալյուց մեջ կորևող մակույկն, անխրականալի երազի մը պես հեռվեն կը դիտեր ցամաքին այս հաստատ ու ապահով երջանկությունը:

Սահակ կը շարունակեր իր գիրմարդկային ճիգերը, վտանգը կը կրկնապատկեր անոր ճարտարությունը: Բոլոր ջանքը կը կայանար նավակին կողը շընծայելու ալյաց հարձակման, ու խավարին մեջ ճերմակ փրփուրներեն կոհակաց գալուստը տեսնելով՝ ձախ թիակովն իր ուղղությունը կը պահեր: Խույս տալու մեջ չէր փրկությունն, այլ անխոհեմ դիրքով մը շընդդիմանալու փոթորկին զայրույթին, և այսպես հալածական ու հնազա՛ղ կը մղվելին ալյաց կատարներուն ու խորությանց մեջ:

Երկուսուարդ կինը նավակին մեջ սարսափեն նվաղած, քնկողմանյալ կը մնար, իր արդուզաբդին գրգռիչ ու շնորհալի անկարգությանը մեջ:

Ումուր Յերիի ծոցը կը մտներ մակույկը հիմա: Այս սեղմըված եզերքներուն մեջ ծովն ավելի կը բարձրանար, կ'ուռեր սպառնալից ու մահագույժ կը դառնար: Նավավարն՝ կը զգար կորուստն անխուսափելի: Ալիքները կիսովին թրջած էին գլինքն ու իր տիրուհին: Աղի համ մը, այդ ջուրերեն ելող դառնություն մը կը լեցներ իր շնչասպառ կուրծքը, խեղդամահ կորսվելուն սկզբնավորությանը պես: այս ջուրե գերեզմանին մեջ:

Իր ուղղությունը պահելու ստիպված՝ ալյաց կը նայեր դեռ ու միջոց մը փայլակին լուսովը տեսավ նավակը մոտեցած եզերքին զոր փրփուրներու սպիտակությունը՝ ձյունապատ դաշտի մը նման բոլոր երկայնությամբը կը գրավեր:

Այլ անկարելի էր չփշրվիլ այդ ծովուն ու ցամաքին մա-

քառմանը մեջ. անկարելի՛ ետ դառնալ բացը նետվելու համար: Այն ատեն աղաղակ մը փրթավ իր կուրծքեն, օգնութիւն կոչելու ձայն մը, աղիողորմ և հուսահատ գոչուն մը՝ զոր ծովն իբրև թե անակնկալ աջակցութիւն մը արգիլելու դիտմամբ իր մոնչլունովը ծածկեց:

Յամաքեն տասը գրկաշափ բացն էին, ծովն օրորոցի մը պես առաջ ու ետ կը մղե՞ր զիրենք և իր խուլ նվագներովը՝ քնացնել կ'ուզէր այս դատապարտյալները:

Այս մահվան տարուբերին մեջ ալիք մը անհնարին մոլեգնությամբ գրկեց բարձրացուց մակույկն իր լույծ կուրծքին վրա. մանրերկրորդ մը վարանեցավ կարծես որոշում տալու համար, հետո անհավատալի զորությամբ, ցամաք նետեց զայն, հոն հավաքված ավազներուն վրա, ու ետ քաշվեցաւ:

Այս ալիքն որ իր անօրինակ ուժգնությամբը ստույգ կորուստ մը պարտ էր բերել, յրենց փրկութիւնն էղավ. շափազանց սասաւելութիւնը խորտակելու տեղ ազատեց զիրենք և իր նպատակին ներհակ արդյունք մը արտադրեց: Այս պարագային մեջ ծովու վարմունքը մարդոց վարմունքին համաձայն գտնվեցաւ:

Նավավարը դուրս նետվեցավ ու ամեն բանն առաջ իր պրկված ու ուժաթափ մասներովն ա՛լ ավելի դեպի ցամաք քաշեց թեթև մակույկն ու հետո տիրուհին դուրս հանել ջանաց:

Մթության մեջ կ'որոշեր անոր վախեն դալկացած դեմքն ու մարմնույն քոլոր զմայլելի գծագրութիւնը զոր թրջված շրջազգեստը բոլորովին հայտնի կ'ըննր:

Այն ատեն բռնեց այդ լեցուն ու հրաշագեղ մարմինը, իր գրկին մեջ, իր ուսերուն վրա առավ՝ առանց թևերուն մեջ կարենալ օգնութիւն այս հարուստ իրանը՝ առույգ բարձունքը: Մանկամարդ կիներ այս հպումով, այս ջերմությամբ սթափեցավ: Չզարմացավ սակայն ինք ինքն այս բազկաց մեջ տեսնելով. կիսովին փարատվող Նվաղմանը մեջ, երազի մը, երջանիկ ու փափագված երազի մը տպավորութիւնն ունեցավ: Իբր թե Պլուտոստերեի իրենց ապարանքին մեջ իր քաղցրաբույր ննջասենյակին անուրջներովը ու երիտասարդ կնոջ իղձե-

քով խոռովված ու բորբոքված ըլլար այս վայրկյանիս, ուզեց
որ այդ երազը շուտով չվերջանա, ու երկարի:

Ու այս պատրանաց անձնատուր, հողուն դալարյաց վրա
ուր գրկելով տարած էր զինքն իր նավավարը, նսեմաստվեր
ու խոնավ երկնքին տակ, փոթորիկին հորինած տարօրինակ
ու տիտանյան եղանակներովն, ամպրոպին ահարկու ձայնե-
րուն մեջ, չզարթնուլ ձևացուց, անպաշտպան թողլով վար-
գագույն դարձող այստերն ու նվագելու պատրաստ քնարի մը
պես բոլորովին դողդոջուն այս մարմինը, մինչև որ, այս
երազն որ այնքան կը նմաներ իրականության, շարունակվեթ
ու ամբողջանար:—

Է.

Քարափին վրա ուր նոյրատի կինն ոտք կոխեց, արցունք-
ներ, համբույրներ ու աղոթքներ իրարու խառնվեցան.

— Ազատեցա՛ր, ազատեցա՛ր:

— Եկու զգեստներդ փոխե, խխում ես, Տյուրիկ:

Ուրախութենեն վերջը հարցումներ տասնյակներով. ո՞ւր
բռնվեցաք, ի՞նչպե՞ս փախաք, ո՞ր կողմն ելաք: Այս ցնծու-
թյան ու ուրախության մեջ նավավարը մոռցված կը մնար իր
մակույկին մեջ. վերջապես անոր ալ կարգն եկավ. Տյուրիկ
իր ազատարարը ցույց տվավ.

— Ես ինքզինքս կորուսած էի բոլորովին, բան մը չեմ
հիշեր. Սահակին հարցուցեք:

Շնորհակալությունները, գովեստները չզլացան. Տյուրիկի
հայրն ոսկի մը պարգև տվավ:

— Աս տան զավակն ես, ըսին ամենքը միաբերան:

Անկե վերջը բնական էր որ նավավարն ավելի անձնվեր
ըլլար իր հանրմին որ երիցս իրեն տիրուհին էր:

Ը.

Նետո փոթորիկին հիշատակը միայն մնաց. Տիկինը մեյ
մըն ալ իրիկունները շելավ ծովուն վրա շրջագայելու: Ի զուր

նավավարը ամեն ապահովություն տվավ իրեն. հետու շպիտի երթային, ոչ, ծովեզերքը միայն. մակույկը դիմացկուն ու վստահելի էր: Հանրմը իր որոշման վրա հաստատ մնաց: Այն գիշերվընն ի վեր իր նավավարին երեսը տեսնել չէր ուզեք կարծես. կը զգուշանար անոր հանդիպելն և երբ պարտավորեր խոսք մը ուղղել իրեն, ցամաք ու հրամայական շեշտ մը ուներ միշտ: 7

Զայրույթ մը կար հիմա իր սրտին մեջ անձնատուր եղած ըլլալուն համար այս պատանի սպասավորին: Այդ վայրկյանն որուն ախտաբորբոք անհամբերությամբ մը սպասած էր ատեն մը, ամոթ ու արատ մը կը թվեր այժմ իր հագեցյալ սրտին: Իրեն հավասարներեն շատերու աղերսներն արհամարհած էր ու կը զարմանար այս ռամիկ տղուն հաջողության համար:

Փոթորիկն իր գլխուն վրա և իր հոգվույն մեջ գոռացեր ու անցեր էր. ու մոռնալ կ'ուզեր ալ այդ վրդովյալ գիշերը. մինչգեռ նավավարն ընդհակառակն հիշել ու հիշեցնել կը ջանար այդ երանավետ ու արհավրալից վայրկյանները: Իր տիրուհււյն շուրջը կը դառնար շարունակ՝ կենդանի հանդիմանության մը պես անտանելի դառնալով: Չէր կրնար երգեք պատմել իր երջանկությունն ու բախտը, չէր համարձակեր իր տիրուհււյն խոսիլ անոր նվաղման միջոցին պատահածներուն վրա. և իր սրտին ու մտքին մեջ ամփոփված այդ երջանիկ նվաղումը՝ իրականութենն ավելի երազի մը նման երևակայական բան մը կ'ըլլար, բայց ոչ առանց խորապես վրդովելու իր նոր արթնցող երիտասարդի հոգին:

Վայրկյաններ կուգար ուր ժամերով լռին նստելն վերջն իր խոհանոցի քովի փոքրիկ խուցի մեջ, ու աչքերովը պատկերացնելն վերջն իր անհավատալի երազին բոլոր մանրամասնութիւններն, անդիմադրելի բան մը կը մղեր զինքն իր հանրմին երեսն ի վեր ըսելու իր սիրատոշոր իղձերն ու տառապանքը: Վերջապես այդ ձյունաթույր ու ջերմիկ մարմինն ինքն էր փրկած ծովուն անդունդներեն և իրենը պետք էր լիներ ամեն բանն առաջ:

Լռին, առանձնակյաց ու վայրենի կը դառնար հետզհետե

Գործ չի կար տանը մեջ իրեն համար. մակույկը չէին նստեր և ավելի իրեն վարձք մը տալու համար վար դրած էին զինքը, քան թե իրական ծառայութեան մը ակնկալութեամբ: Կր զգար զայս ու կը տրտմէր. այս ողորմութիւնը ծանր կուգար իր սրտին: Շատոնց պիտի խույս տօսր այս տունեն եթե իր հանրմին տեսքեն կարոտ մնալը դ՛նդակ ու մահացու զրկում մը չթվեր իրեն: Իրավ է որ անվտանգ աղատեր էին փորոթիկեն, բայց մահվան այսքան մոտ դեգերիլը պաշտօնական մը արդունք համարված էր տանը մեջ ու նաշավարն աչքե ինկած կը զգար ինքզինքը: Հանցավորի մը պես զայն մեղքնալնուն համար միայն չէին պատժեր: Անշունչ ու անտեւանելի մնալու կը ջանար ալ. երբեք մտքեն շանցավ որ ապերախտութիւն մ'էր սնեցոց զինքն այսպես լքանելն. հիմա անօգուտ, բայց ատենոք անձնվեր եղող շան մը պես չէին վռնդեր զինքը, բայց չէին ալ ուզեր: »

Այս ցավը՝ փոթորկին սարսափին և անոր պարգևած երանութեան ու անհամար իղձերուն հաջորդելով՝ խանգարեց իր տկար իմացականութիւնը:

— Վրան մեռա՛մ եկավ, կ'ըսէին զինքը մեղքնալով, մինչդեռ երիտասարդ այրին իր անտարբեր ու խուսափող վարմունքը կ'ավելցնէր: Խոսքը եղած ատեն, այդ վիճակին ծանրացումեն վախ կը հայտնէր միշտ: Մյուսներուն՝ շափազանց կը թվեր այդ հոռետեսութիւնը. իր վախին վրա կատակ կ'ընէին, կը զվարճանային.

— Չե՛լա հանկարծ ճիտդ փաթթվի:

— Մ'ըւեք, դող կ'ելլամ:

Կը խնդային:

Դեպքերն իր վախին արդարացի ըլլալը հաստատեցին: Նավավարին մտային վիճակը հետզհետե ծանրացավ: Ինչպես հիմունքը խախտած շէնքի մը մեջ զանազան մասերն իրարու վրա կը գետեղվին խառն ի խուռն, միևնույն բանը կը պատահեր գաղափարներուն ու զգացումներուն մեջ զորս ի հիմանց դղրդեր էին: Տոթթորը կանչեցին, քառորդի մը շափ խոսեցավ հետը զանազան նյութերու վրա, բայց միշտ փոթորկին վրա էին նավավարին տված պատասխանները: Բժիշկը

խելագարութիւնը հստատեց և առանց վստահելու պատ-
ճառը ցույց ս:վաՎ. փոթորկին գիշերն ևրկյւղեն խանգարում
մը հառաջ եկած էր խեղճ ուշուն մտքին մօջ:

— Բայց վախնալիք բան մը չկա, կ'ավելցնեք բժիշկը,
ավելի ապշութեան մեկ տեսակն է:

— Չէ', չէ', տոքթոր, տան մեջ վտանգավոր է, այնպես
չէ', կը պնդեր այրին:

Վերջապես ճամփու դրին, մորը տունը դրկեցին ապուշը:
Կյանքը ազատած էր, բայց իր հոգին արդեն կորուսած էր փո-
թորկին մեջ:

Ա.

Կ'ատեի, բայց ինչո՞ւ կ'ատեի այս կիներ. ամեն հեղ որ փողոցին մեջ հանդիպեի իրեն, իր խոժոռ, թթված երեսը, փոթփոթած ճակատը, պրկված շրթունքը՝ արհամարհանքով լեցուն՝ կը զայրացնեին զիս:

Իբրև թե հետամուտ մեկն եղած ըլլայի իրեն, կամ բոլոր աշխարհ սիրո հայտարարութիւններ ունենար իրեն ընելու, գորս կանխավ կը զգար, կը գուշակեր, երեսը դառնութիւն մը կը պատեր միշտ, անթափանց պատրվակ մը, պատրաստած անույշ խոսքերդ բերնիդ մեջ ձգելու, արգիլելու համար:

Այս հակառակութիւնը մեր մեջ հետզհետե կը սաստկանար. չէի ճանչնար զինքը. բայց իր ատելութիւնը, արհամարհանքը բացահայտ կը կարգացվեր իր երեսին վրա. խուլ, անիմանալի թշնամութիւն մը որ հետզհետե կը ժանրանար առանց երբեք տեղի տրվելու իմ կողմես:

Ի՞նչ կ'ուզեր այս կիներ ինև. կը զգայի որ ծանր նախատինք մը պիտի ըներ, երեսս ի վեր պիտի պողար ըրտ ձայնով եթե խոսելու առիթը ներկայանար երբեք: Շոգենաւի՞ն մեջ, կամուրջին վրա, ոտքես մինչև գլուխս կը շափեր, ամփոփելով զիս իր մեկ նայվածքին մեջ, որուն առջև կը պըզտիկնայի ամեն ատեն:

Զինքը մոտեն ճանչնալու անհուն փափագ մը կուգար հիմա
 որտիս, տենչանք մը որ մարմաջի պես կը խածներ զիս
 Ինքնիրենս այս կնոջ կյանքը, գոյութիւնը կը ստեղծեի, կը
 ձևացնեի: Ծանչնալ կ'ուզեի զինքը առանց մեկու մը հարց-
 նելու. հետո, ամբողջ աշխարհ մը, ամբողջ էութիւն մը շի-
 նելես վերջը իմ ուզածիս պես, իրականութեան հետ բաղդա-
 տել զայն: Տեսակ մը նախախնամութիւն կ'ըլլայի, որուն
 տրված ըլլար ամբողջ կյանքեր ու միջավայրեր ստեղծել,
 մարդեր ապրեցնել, լացնել ու խնդացնել, իրական նախա-
 խնամութեան դեմ ոսոխ զորութիւն մը, մրցումի մը մեջ
 եղածին պես: 7

Եվ անավառիկ ինչպես կ'երևակայեի զինքը. պետք էր
 երեսունըհինգ տարու ըլլար, ոչ ավելի, ոչ պակաս. ոչ հիմար
 երիտասարդուհի, ոչ դժգոհ տանտիկին, ոչ հույս մը ըլլար և
 ոչ հիշատակ մը. ոչ անցյալին նայեր և ոչ ապագային. ներ-
 կան և միայն ներկան ըլլար ան:

Կ'ուզեի որ ամուսնացած ըլլար այս կինը. ինչո՞ւ համար.
 անոր համար թերևս որ ամուսնացած մեկը շամուսնացածը
կը պարունակե արդեն իր մեջ. և իմ կա'մքս էր որ բան չպակ-
սեր այս կնոջ. կ'ուզեի որ ամուսնացած ըլլար, որպես զի
 ազատութեամբ խոսեի հետը, համարձակ, գրեթե անպատ-
 կառ:

Ճաշակի տեր կին մը ըլլալու էր, որ գիտնար հովանոցը
 բռնել, սիրուն փոքրիկ կոշիկ մը ունենալ և գուպային երեսը
 ցույց տալ ամեն քայլափոխին, անհոգ ու անփուլթ կերպով
 մը, զիսու թեթև ողջույնի մը մեջ սեղմեցնել կես ժամվան
 խոսակցութեան մը բոլոր հմայքը:

Գրել ու կարդալ շգիտնար բնավ, ո՞հ բնավ շգիտնար.
 կին մը ըլլար, որ իր լեզվին վստահեր միայն, որուն ձայնը
 ներդաշնակութիւն մը ըլլար ինքնին, ու խոսքերը ամբողջ
 քերթված մը, առանց իր գիտութեան:

է՛ն մեծ մտմտութեայն էր թե պե՞տք էր սիրտ մը տալ
 այս կնոջ. թեր ու դեմ ինչե՞ր կար մտածելիք: Սիրտ մը տալ

ու դժբախտ ընել զինքը. շատլ ու իրեն հանդիպողները դժբախտ ընել. երկսայրաբանություն՝ որուն առջև իմ նախախնամությունս կը վարաներ. անհատական օգուտը և հանրության օգուտը կը մաքառեին հոս ալ. ափսո՛ս, առանց ելքի մը հանգելու:

Հո՛գս. սիրտ շունենար թող ու երջանիկ ըլլար. աշխարհ իր հրապույրեն խարվեր, սարևոար և անոր ցավովը գալարվեր, տանջվեր, ավերակներու թագուհի մը ըլլար, ի՛նչ փուլթ, որուն փոշիները ու աճյունները ուրախութենեն դողային, երբ այս կինը քալեր իրենց վրա:

Գ.

Շոգենավին վարի հարկի ընդարձակ ֆամառաին մեջ, ուր վառարանին ցօլքը կը վազեր կը վազվզեր ձարե բազմոցներուն վրա, այս բաները կ'մտածեի դիտելով շարունակ այս կինը հիմա այդտեղ, ճշտ դեմս նստած, ու կը շարունակեի կերտել զինքը, հիմար արձանագործ, սրբագրելով իր գոյությունը, բաներ ավելցնելով ու պակսեցնելով այդ կյանքին մեջ:

Այս Գաղջ մթնոլորտին մեջ, ուր անիվներուն անընդհատ բոֆրոֆը կը լսվեր միայն, միտքս կ'աշխատեր անսպառ գործունեութեամբ: Իր աղվորիկ մտտո դեմքը կը ձգեի այնպես ինչպես որ էր արդէն. իր սև շրջազգեստը կը պահեի. սև տանրելե գլխարկին շանյակներուն խառնվող ոսկի մազելուն շէի դպեր բնավ:

Հետո, դինքը ստեղծելին վերջը, հարկ էր իր ամուսինը, տունը տեղը ստեղծել. ամուսի՛ն մը այս կնոջ. հիմա կը զրդջայի ամուսնացնելուս համար այս արարածը որ իմս էր, զոր իմ ձեռքս էր պահել անեղծ իր կույս գեղեցկութեանը ու հրապույրին մեջ:

Շոգենավը կը քալեր իր ջուրի անդու աղմուկովը լեցնելով ականջս: Կի՛քը կը պահեր իր խոժոռ երեսը, և ես որ այնքան բու՛րբ էր կամենայի իրեն, որ այնքան կը պրպտեի իր կյանքին խորը, է՛ն մութ անկյունները, ես որ մաքիս ցավա-

տանջ հոգնությամբը և երկունքովը այնքա՛ն իրավունքներ ունեի իր վրա, ես անլարբառ կը շարունակեի դիտել զինքը, մինչդեռ վառարանեն արձակվող բոցին նշույլը իր դեղին խոսպոպիքը կը հրահրեր ու աշտերուն գունաթափ վարդի երանգը բոլորովին կը կարմրցներ, կը վառեր:

Դ.

Հետը խոսելու անդիմադրելի պետք մը կը զգամ. պետք մը ըսելու իրեն մեղմիվ. «Կ'աղաչեմ, թողուցեք այդ դառնացած դեմքը, շե՛ք գիտեր որ անույշ ժպիտ մը ո՛րքան պիտի վայելի ձեզի. կը տեսնեմ որ սրտերնիդ կը նեղանա այս առսնձնության մեջ, ու ես պատրաստ խոսակից մըն եմ ձեզի»: Ասոնր բոլորը բարձրաձայն ըսելու հիմար եռք մը կը շարշարե գլխ:

Նավամատույցները կ'անցնէինք մեկիկ մեկիկ. Հիսար, Պոյաճքոյոյ. ապահովապես Ենիմահալի կ'երթա ինքը՝ ճամփու վրա թողնով զիս որ պարտավոր եմ Պոյոլութերե ելլել ու կիսաշեն, կիսավարտ թողուլ այս բոլոր կյանքի հորինվածքը:

Պոյոլութերե հասնելուս ոտք կ'ելլեմ ակամա և դրացիս ինքն ալ կ'ելլե: Դիպվածով միասին պիտի շարունակենք ճամփանիս. նավամատույցեն աշիս կը դառնամ, ծառազարդ ճամփու մը հետևելով. ետիս կը նայիմ ու կինը կը շարունակե գալ մանրուկ քալվածքով մը որ բոլոր ատելությունս կ'առնե կը տանի, այնքան շնորհալի, բնական: ու հրապուրիչ է իր տեճը. կը խորհիմ որ իմ բոլոր երևանայությամբ, այս ինքնատիպ ամբողջությունը չէի կրցած ձևացնել: Կանչ կ'առնեմ տան մը դրան առջև ուր գտնուեալ խորհրդակցության մը համար կանչած են զիս, ուր ամբողջ ընտանիքի մը պատիվն ու հարգանքները կա միանգամայն վճռվելիք, և ահավասիկ այդ կինը որ քովիկս կու գա կը հասնի, կը կենա ւպասելով որ բացվի դուռը:

Ներսը ճանչցանք զիրար վերջապես. այս ընտանիքին էր, որոնց դատին համար գացեր էի իմ կարծիքս տալ. սեղանի վրա դրված պաշտոնագրերու, վճռագրերու, տաճկերեն գր-

ված կնքյալ մեծ թուղթերու շուրջը կը խորհրդակցինք, կը մտածենք, ջանալով փրկութեան միջոց մը գտնել կորսվելու մոտ այս հարստութեան համար. ու հիմա իր խոժոռ նայ-վածքը ո՛րքան կակուղցած քաղցրահոտ է երբ ինձի կը դառնա. խնդիրք մը կա հոն լռին ու բացորոշ և ես կը շարունակեմ կարգալ շուրջի թուղթերս, հարցումներով ընդմիջելով ընթերցումս ու այդ կնոջ դառնալով.

— Ամուսիննիդ թողած եք, այնպես չէ՞, տիկինս

— Այո՛:

— Քանի՞ տարու էիք երբ սա թուղթը ստորագրեցիք:

— Հազիվ տասնըշորս տարու, անշափահաս էի, չէի գիտեր ստորագրած թուղթս:

— Զավակ շունեցա՞ք երբեք:

— Ո՛չ, հազիվ տարի մը ապրեցա ամուսնույս հետ ու բաժնվեցանք. իմ բոլոր դժբախտութեանցս պատճառը ինքն էր:

Ու կատարյալ հարցաքննութեան մը կ'ենթարկեմ զինքը, ճիշտ ուրիշներուն պես, ու երկար ատենն ի վեր զիս տանջող հետաքրքրութեան վրեժը կը լուծեմ ահա:

Ուրեմն դժբախտ էր իրոք. ամուսնացած էր՝ ամուսնութեան դառնութիւնները միայն տեսած ըլլալու համար, ու հիմա այդ կապը ամեն տեղ ընդթարչ կ'ածեր իրեն հետ բանտարկյալի մը ոտքին կապված շղթային պես. ասդին իրենց հարստութիւնն ալ դատական վտանգի մը մէջ քնկղմելու փճանալու վրա էր:

Նախախնամութիւնը ինձի պես չէր. այս կնոջ գեղն ու հասակը, տարիքն ու հրապույրը չէին ազդած անոր վրա. անիկա իր ռամիկ պատուհասներուն ու ցավերուն համար բնավ խտրութիւն չէր դրած այս կնոջ նկատմամբ:

Ե.

Հետո երբ դատն ստանձնեցի ու մտերմացա բոլոր ընտանիքին հետ, պատմեցի օր մը իրեն իմ նախախնամութիւն մը ձեռնալու տնհնարին երազս:

Եվ տեսա, որ այս կինը իր դատովը կ'ապրեր միայն. իբր կորսվելու մոտ ապրուստին սարսափը իր միակ մտմտութեան էր, իր կյանքը այս հոգովը կը լցվեր բոլոր. այս վեճին բոլոր մանրամասնությունները կը զբաղեցնեին զինքը, աշխարհեն գրեթե անջատելով:

Դեմքին վրա դրոշմված խստությունը զոր այնքան շանտաջած էի վերլուծել, որուն ամեննն բանաստեղծական բացատրություններ տալով՝ մեծցուցեր էի մտքիս մեջ, այս դատին պատճառած հոգն էր անվրեպ:

— Դատերնիս շահեցեք, կ'ըսեր ամեն անգամ զիս տեսնելուն, դատերնիս շահեցեք:

Ասով կ'ապրեր ալ, այս մտատանջությունը զինքը կը սնուցաներ. դատարանի, կոչնագրի, վճռագրի վրա էր իբր խոսքը շարունակ. և ես որ իմ նախախնամությունս մեջ սիրո, հրապույրի ճակատագիր մը սահմաններ էի իրեն, հիմա այս կնոջ անձուկ ու սովորական գոյությունը տեսնելով, կ'արգահատեի՞

ԱՌ Ա Զ Ի Ն Զ Ր Կ Ա Ն Ք Ը

Քիչ մը ետքը պիտի արթննա հորանջելով ու երախայի բռունցքովը շփելով արտևանունքը: Ի՞ր վւտահող նայվածքը սենյակին մեջ շորս դին պտտցուցած ատեն՝ բոլոր խաղալիկները իրենց տեղը կարգով շարված պիտի գտնեն, հաճոյակատար և անտրտունջ արարածները՝ որին ոտքը, որին թևը կոտրած՝ զինքը գոհացնելու առջի պատրաստակամության մեջ սպասելով:

Պառկած տեղեն՝ փոքրիկ սրունքները օդին մեջ երեքցնեն պիտի քիչ մը ու տոտիկներուն հետ ալ պիտի խաղա, հետո պիտի կանչե.

— Նե՛ննե՛ն:

Վարժված է որ իսկույն պատասխանեն իր առջի կոչին, ու պիտի զարմանա՞ քիչ մը երբ որ նեննեն ուշանա քովը վազելու: Առաջին անգամն է, որ պիտի պատահի իրեն այս տարօրինակ ու անկարելի բանը, հապաղում մը իրեն դեմ՝ որ սորված է միշտ շքեղ անտարբերությամբ մը դիտել այն արտորանքը որ իր մեկ ու կես տարու մանկիկի հրամաններուն համար կը ցուցվի միշտ:

Ու անհամբեր, դառնալով անկողնին մեջ, պիտի կանչե նորեն.

Ան՝ ժամ մը առաջ գնաց հեռացավ, այս վերջին անգամուն ալ նորեն ինքը քնացնելի ետքը մանկիկը՝ Պարտիզակի երգերովք զոր ես ալ հիմա կամա ակամա գոց ըրած եմ քիչ մը:

Քունին մեջ մեղմիկ համբույր մը դնելի ետքը զավկիւն ճակտին վրա, որ քիչ մըն ալ իր զավակն է հարկավ, քաշվեցավ գնաց ոտքին մատներուն վրա կոխելով:

Նոր շրջագոստը հագած էր, վերջին նվերը զոր մեկնելին առաջ տվինք իրեն. ու, գեղը տանելիք սնտուկները կապած մեր տունեն մեկնելի առաջ, երբոր եկավ ձեռվընիս պագնելու՝ կինս ու ես արցունք մը կարծեցինք տեսնել իր գեղացիի անննեզ աչքերուն մեջ:

Արթնալուն՝ Նեննեն չի կար. բայց ծնողքը հոգածու՝ սպասեցին անոր զարթումին ու հազար տեսակ խաղերով ջանացին որ շփոթը իր ստնտուն: Իր մանկական ուշադրութիւնը զբաղեցավ ատոնցմով, բայց իր փոքրիկ կյանքին մեջ այս առաջին բաժանումին պարապը չի լեցվեցավ շուտով ինչ որ ալ ըրինք, նորեն միշտ մը Նեննեն հիշեց. ան ատեն լացավ, պուռաց, կարծելով որ մոտ տնդ մը պահվտած էր միայն և զինքը զայրացնելու համար չէր զար իր քովը: Վերջը կամաց կամաց գիտակցութիւնը, անմունչ ու անխոս ընկճումը եկավ ավելի մեծ աղետի մը, անդարմանելի կորուստին գիտակցութիւնը: Իր լացը որ բարկութեան լացն էր մինչև այգ վայրկյանին՝ փոխվեցավ, հեզ ու խոնարհ դարձած, համոզված լացը եղավ: Իր սուգը ամբողջ շարաթնեք տեկց:

Մարդկային զգացումները հողերու մեջ թողված հիւն քաղաքներու կը նմանին. որչափ որ պեղումներու շնորհիվ աչքի առչե ելլեն անոնք՝ այնքան իրենց խորունկութիւնը կը պակսի: Այսպես ալ հիմա իր կսկիծը նվազ արտահայտված ավելի ինքնամփոփ ու ավելի սպառիչ էր ամեն շրջագոստը:

ված զգացումներու պես, վասն զի ավելի անկեղծ էր: Բայց կարոտի վայրկյաններ կ'ունենար երբեմն այդ միջոցներուն, իր ձեռքի խաղալիկները մեկդի կը նետեր, արհամարհելով ատելով՝ իր ուշադրութիւնը ու իր վշտին հիշատակը ձեռքին խլող այս պզտիկ դավերը ու հատնումով ու անձկանոք լեցուն ձայնով մը կը հարցնէր.

— Նե՛նե՛նե՛ն:

— Նե՛նե՛ն պիտի գա:

Այլ հիմա գիտեր այս խոսքին սուտ ըլլալը, բայց կը հավատարատոր. սուտը սփոփանք մը կ'ըլլար այս պարագային մեջ և մանկիկը ինքնախարութեան առաջին փորձը կուտար և անձնատուր կ'ըլլար ատոր. էպես մարդկային տկարութիւն որ ահավոր ստուգութիւններին կը խուսափի միշտ, մխիթարութեան միջոցներու մեջ ամենեն պատիրը կուրութեամբ կը գրկէ, այն անրուժելի հիվանդներուն նման որոնք իրենց վիճակին գիտակից՝ զիրենք մաշեցնող հիվանդութեան գոյութիւն շունենալուն մտադրուր կը հավատան, եթէ ասանկ հավաստիք մը ընծայվի իրենց:

Ամիսներ անցան ասանկով. ես՝ կը հետեւի իր վշտին այլափոխութեանցը. իր ցավը երթալով կը մեղմանար՝ առանց բոլորովին անհետանալու. ինչպե՛ս ըսեմ, կ'անուշնար գրեթէ ու իր հառաչանքով լեցուն ձայնը երգի մը պես կը կրկնէր ատեն ատեն.

— Նե՛նե՛նե՛ն:

Տարի մը ետքը բերնի վարժութեամբ մը միայն այս անուշեր կուտար. ժամանակը ահա ասանկ իր պաշտոնը կատարեց: Հիմա մենք էինք որ իր ստնտուն կը հիշեցնէինք իրեն: Աչի հեղ այս անունը արտասանելուն՝ զարմանքով ու հարցումներով լեցուն աչքերը մեզի դարձան. հետո մտմտութի մը մեջ ինկավ պահ մը ու քիչ վերջը իր փոքրիկ գուլիսը թոթվեց մեկդի ընելու համար կարծես իր միտքը լիկող շարշարող գաղափարը ու խաղալիկները պահանջեց մենե:

Հայտնի եղավ որ իրեն համար Նե՛նե՛ն գաղթած էր իրականութիւն մը ըլլալի, հիշատակ մը դառնալու համար:

Հինգ տարի վերջը նեննեն վերագարձավ Պարտիզակեն: Յազմա կապած, շալվար հագած անճանաչ կնիկ մըն էր. իր արևակեզ դեմքը տգեղցներ ու պառվեր էր. ո՛ւր էր մեք մոտեղած ատենվան շնորհալի ու երիտասարդ կիներ:

Հետո այս հինգ տարիները անջրպետ մը բացեր էին. անիկա որ մեր ընտանիքեն էր ատեն մը, հիմա օտարական մը գարձեր էր. երկու կողմեն կը զգայինք ասիկա:

Բայց երբ որ Արամիս ձայնը լսեց՝ շփմացավ. իր շնչին նվերներու տոպրակը գետինը մոռցավ, անոր քով վազելու համար: Դեռ միտքս է տեսարանը. Արամս նախ վախցավ, ետքը զարմանալի զգացում մը ունեցավ այս կնոջ դեմ.

— Նեննեզ եկա՛վ, կ'ըսեինք իրեն:

Մտնտուն համբուլյրներով կը ծածկեր տղուս երեսը, բայց փոխադարձ ուէ սիրո արտահայտութիւն մը չստացավ. մտնուկը հետաքրքիր՝ մանրամասն քննեց այս կնոջ տարօրինակ տարազը ու միշտ մը՝ յազման վար քաշեց գլխեն. սա եղավ իր միակ շարժումը, հետո ձգելով նեննեն՝ իր մտքը քով վազեց:

Կարծեմ թե այն քանի մը օրվան մեջ որ այս կինը մեր տունը մնաց, իրենց հարաբերութիւնները բարվոքեցան քի: մը. վերհուշումը եկավ, անցյալին եղծված գիծերը տարտաժ կերպով մը ճշտվեցան մինչև աստիճան մը իր մտքին մեջ. բայց ասիկա նոր հոշոտում մըն էր որ եղավ իր սրտին համար:

Անիկա իր երախայի երևակայութեամբը դյութիչ պատկեր մը պահած էր իր նեննենն ու ահա իրականութեան մեջ այդ պատկերը իր շնորհազուրկ ու ծիծաղելի իսկութեանը մեջ երևան կուգար. այս կի՛նն էր ան որուն համար այնքան արցունք թափած և կսկիծ զգացած էր: Ավելի աղեկ շպիտի՞ ըլլար որ անեզժ մնար իր մանկական հիշողութեան մեջ մնացած դիմագիծը: Հիմա պզտիկ գորով մը կը սկսեր ցուցնել անոր դեմ, բայց ասիկա ավելի պարտքի ձևով բան մըն էր քան ինքնարուխ սեր մը. իր տղայական գիտակցութեանը

կ'ըսեր իրեն որ ապերախտ մեկը պիտի սեպվեր թե որ երես
դարձներ այս աղքատիկ կնկան, ու միմիայն այս կշտամբան-
քեն ազատելու համար կը հոժարեր ինքն ալ փոխադարձ
համբույր մը առնել իր նեննեին սևցած այտերեն:

Եվ խորհեցա ինքնիրենս որ բաժանումի մը ցավը վայր-
կյանին միայն կրնա դարմանվիլ. հապաղված վերադարձ մը
նոր կսկիծ մը կուտա՝ քաղցր հիշատակ մը եղծանելով:

ԱՆ Հ Ա Վ Ա Տ Ա Ր Ի Մ Ը

Կնոջական աշխարհը զոր էրիկ մարդիկ կազմակերպած են ուզածնուն պես, բռնադատիչ ու ճնշող կին արարածին դեմ՝ հարկավաճամենն աներևակայելի ընդվզումներու և կեղծիքներու աշխարհն է:

Ահա հատ մը անոնցմե՝ զոր ամուսնացած կին մը պատմեց ինծի անցյալ օր, այցելութիւն մը պահուն: Հիմա որ տարիքը առած մեկը կը սեպվիմ՝ կիները ալ շեն քաշվիր իրենց գլխն անցած դարձածը ինծի խոստովանելու: Գիտեն որ կը սիրեմ իրենց հոգեկան հարցերովը զբաղիլ, այդ խուչ պայքարներուն պատմագիրը ըլլալ: Մանավանդ որ իմ մեծ ներողամտութիւնս իրենց մեղանշումներուն համար տեսակ մը հրավեր է խոսելու:

Մեծ պատահարները զիս անտարբեր կը թողուն. բայց **Մանր գեպքերը՝ շնչին ուրիշներու աչքին՝ լուրջ խորհրդածութիւններու նյութ են ինծի:** Դասերը որ կը քաղեմ անոնցմե՝ վրդովիչ պայմանադրական կարգ ու սարքի կուսակիցներուն՝ թանկագին են ինծի համար: Անոնք կուզան հաւտատել այն բարոյականը որ իմս է, ճիշտ ներհակը և գլխավարը հանրութեան մեջ ընդունվածին. իմ բարոյականս որ կը կայանա

իրականը՝ Սուտին, Ճշմարիտը՝ Գեղծին վերադասելուն մեջ
ամեն տեղ և ամեն ժամանակ:

Այս պզտիկ դեպքը ինձի պատմողը շնորհալի կին մըն է,
քիչ մը դժգույն, քիչ մը նիհար, աչքին կոպերը քիչ մը կըտ-
բած, քիչ մը խուսափող նայվածքով, այն՝ որ վեհերոտներու
հատուկ է, քիչ մը ծիծաղող վրաս, վասն զի կնոջական հոգ-
վույն ամեն առեղծվածները լուծողի հովեր կ'առնեն:

— Պարոն, ըսավ անիկա երրոր մյուս հյուրերը մեկիկ
մեկիկ ձգեցին դացին և մինակ մնացինք երկուքնիս սրահին
մեջ, այս վայրկյանիս ծանրակշիռ խոստովանություն մը
պիտի լսեք ինե: Այո՛, պարոն, ես ամուսնացած կին՝ օր մը
էրկանս գեմ անհավատարմություն գործեցի:

Կը սպասեր որ աղաղակ մը արձակեմ կամ վրդովումի,
նչան մը տամ. ես, ընդհակառակը, ոտքս ոտքիս վրա նհտած
հենցաղագետ մարդու վարժությամբ՝ պատասխանեցի.

— Տիկի՛ն, ձեզի պես գեղեցիկ կնոջ մը համար այդ եղե-
լությունը զիս չի զարմացներ բնավ:

— Կ'ազաչեմ, կ'ազաչեմ, կրկնեց անիկա անհամբերու-
թյամբ, թողուցեք ձեր կնամեծար մարդու փաղաքշանքը. այս
վայրկյանիս մտածող մարդուն հետ խոսիլ կը փափագիմ.
Կ'ըսեք որ անհավատարիմ գտնվիլս, ես որ պատվավոր կին
մըն եմ, ձեզ չի զարմացներ, և սակայն իմ գործած անհա-
վատարմությունս ձեզ պիտի ապշեցնե անպատճառ, վասն զի
էրկանս ներկայությանն էր...

Յարակույսի նշաններ գեմքիս վրա:

— Եվ նույնիսկ օգնությամբը, ալեկցուց անիկա:

— Գատակ կ'ընեք, աիկի՛ն:

— Կը կրկնեմ, ի՛ր օգնությամբը, բայց ո՛չ հարկավ իր
գիտությամբը. փառք աստուծո, վերջապես քիչ մը զարմա-
ցած կը թվիք, կ'ուզե՞ք խոստովանությունս լսել և ի հարկին
թողություն առաջ:

— Առա՛նց ապաշխարության, հարցուցի խնդալով:

Գիտեք որ էրիկս դրական մարդ է, պե՛տք է արդյոք բացատրել թե ի՛նչ է դրական մարդը. մեր վաճառատան տոմարակալը և բոլոր պաշտոնյաները անոր տաղանդին վրա կը հիանան և շափազանցութուն մը չէ աս: Ամուսնութեան թվականին պարզ խանութպան մըն էր. հիմա արդեն առաջնակարգ հայ վաճառականներն է: Կատարյալ ամուսին մըն է այնչափ որչափ որ դրական մարդու մը կը վայելն ըլլաք: տարին շորս գլխարկ և վեց շրջազգեստ կը շինն ինծի. մանր մունք արդուզարդի ծախքերն ալ հոժարութեամբ կը վճարեա: Վերջապես նյութական բարեկեցութեան մը ամեն պետքերուս գոհացում կու տա և այսպիսով իր ամուսնի պարտականութունները լիովին կատարած ըլլալու հոմոզումը ունի: Պետք է ավելցնել որ կը սիրն զիս. վասն զի կը թվի թե իր արուի իտեալին պատշաճ մարմնական առավելութունները ունիմ: Ասոր մեջ ալ դրական և հաշվի մարդն է նորեն. պարտի և պահանջի գլուխները հավասարեցնելու ճարտար մարդը: Ամուսնական կյանքին համար անբավական հատկութուն մըն է աս՝ և շնչին անհամաձայնութուններ որոնց պատճառը չ'ըմբռնեք, անպակաս են մեր մեջը: Արտաքուստ բարեկիրթ ձևեր ունի. իրոք բուռն և զայրացկոտ է. նախանձն ալ մեծ բաժին ունի իր ցասումներուն մեջ:

Սա երեակայութեամբ ապրող կին մը շեմ. բայց կը կարծեմ որ մարդուս համար ուտելի խմելի, հագվիլ շքվելի ավելի բան մը կա միշտ. ամուսնութունը միայն մարմնական մերձեցում մը չեմ նկատեր, այլ հոգիներու ու զգացումներու միութուն մը: Հոս է որ զիրար հասկնալու կարող եղած շնք և ասկն ծագում առած են այն վեճերը, որ մեզ իրարմ բաժնող անջրպետը խորունկցուցած են հետզհետե, առանց սակայն զիս շեղեցնելու էրկանս հանդեպ ունեցած էական պարտավորութենես՝ որ մարմնական հանձնառութենն մը ավելի խղճմտանքի հանձնառութուն մըն է: >

Յրկու տարի կա, Պյոյուֆտերի յալը մը կը բնակեինք. հե-
ռավոր ազգականներես երիտասարդ մը հոն հաստատված էր,
մեր տունը հաճախել սկսավ: Կանացի բնազդովս իսկույն
զուշակեցի որ մեծ տպավորութիւն մը ըրեր էի իր վրա: Ան
ալ վաճառականութեամբ կը զբաղեր. բայց բնավորութեամբ
ո՛րչափ հեռու ամուսինես. ավելի մոլորած մըն էր առևտուրի
ասպարեզին մեջ քան թե անհողղող ուղևոր մը էրկանս
նման: (Նորհող քան թե գործող, զգացող քան թե արտահայ-
տող մարդ մըն էր անիկա) Իր անփութութեամբը տակալ կը
փճացնէր հորմեն մնացած հարստութիւնը, երբոր ուրիշներ
մեծամեծ գումարներ կը գիզեին նույն առևտուրին մեջ:

Եվ գոհ էր, կը վախնամ ըսելու երջանիկ, այսպես ըլլա-
լուն համար: Եիստ լավ կը խոսէր անգլերենը, քանի մը տարի
Մանչեսթր ապրած ըլլալով, քիչ մը նկարել գիտեր, ամենեն
ավելի երաժշտութեան անձնատուր էր: Պշտանք մը կար կար-
ծես այս տղուն կյանքի ըմբռնումին մեջ, պշտանք որ ազնը-
վական արհամարհանքե մը կը ձևանար այն բիրտ ուժերուն
գեմ, որոնք մարդկութեան ճակատագրին մեջ այնքան մեծ տեղ
մը կը բռնեն:

Քիչերն իրեն շափ գիտեն ազվոր խոսիլ. անակնկալներով
գրվագոված, ապրված կյանքի հատվածներով երբեմն խորունկ,
երբեմն զվարթ դիտողութիւններով պճնված խոսակցութիւն
որուն համար հոգի կուտամ ես: Իմ առանձնութեանս համար
բաղձացված ընկերն էր, զոր դիպվածը դեմս հանած էր: Ի՛նչ
վտանգավոր դիպված սակայն. լերան վերելքները հմայիչ
տեսարաններ կը պարզեն մարդուս, բայց այդ սարավանդնե-
րուն քովերը ո՛րքան անգունդներ կը պահվըտին. վա՛յ հոնկե
սահողին:

Պը զգայի որ իմ ոտքս ալ կը սահեր և դեմինս ատով հա-
մարձակութիւն կ'առնէր: Անոր աղերսներուն մեջ, նայված-
քով պատմված, կես բառերով արտասանված, վեհերոտ ու
բաղք աղերսներ, իմ ընկճվիլս կը տեսնէի: Իր լուռ պաղա-

տունը զիս կը պաշարեր առտու իրիկուն, տունը, փողոցը, ամեն ժամ և ամեն տեղ, շորս դիես կը մոտենար, մեղմիվ քայց անընդհատ, ջուրին պես աճելով շարունակ: Եվ ես կոչում կ'ընեի իմ պարտավորութեանս, իմ պատվիս, բոլոր այն թկզբունքներուն որոնցմով մեծցեր էի, իբրև թե այս բարձրացող ջուրին դեմ մինչև ոտքիս մատվներուն վրա կենալով բարձրանայի ես ալ, դիմադրելու և շընկղմելու համար:

Օր մը նամակ մը տվավ ինձի այն անդիմադրելի ու խանգոտ լեզվովը գրված որ իրեն հատուկ էր: Երջանկութեան կոչումս, որուն խորունկ արձագանքովը բոլոր հոգիս դղրդաց: Վճռական վայրկյանն էր աս կանացի կյանքին մեջ:

Իրիկվան ճաշեն վերջը եկավ պատասխան փնտրելու: Ամուսինս պոխն խաղալու գացած էր դրացիի մը տունը: Որոշումս տվեր էի արդեն՝ Ամառվան այն ոսկեհուռ ու սարսուացող գիշերներեն մեկն էր, որուն մեջ մարդերը և իրերը կը շփոթվին, կ'անոտրանան, կ'աննյութանան, ցնորքի և երազի կը վերածվին: Այս դյութիչ աշխարհքը ինձի կրկնապես զմայլելի կ'երևար, վասն զի այդ պահուն հրաժեշտ պիտի տայի անոր, քարափի վրա կէցող, շոգենավ մտնելու պատրաստ ճամփորդին պես, որ օտար երկրի մը հաճույքներեն ձեռք քաշելով իր հայրենիքը կը վերադառնա:

Երկու բառով, այն հատու ու վճռական բառերովը որոնցմով կիները իրենց անդառնալի կամքը կը հասկցնեն երբոր ուզեն՝ ըսի բարեկամիս որ պետք էր հրաժարիլ անօգուտ հետապնդումեն ա՛յնչափ անպատշաճ իրեն, որ էրկանս մտերիմն էր, որքան անվայել ինձի որ պատվավոր կին մըն էի: Զպահեցի իրմեն որ միակ անձն էր ինքը զոր հոգվույս ամենին մոտիկը նկատելուն տկարութիւնը ունեցեր էի պահ մը, և ճիշտ ասոր համար, պետք էր որ այլևս ոտք չկոխեր իմ տանս սեմեն ներս:

Մեկ վայրկյանի մեջ դահիճի պաշտոնս կատարեցի:

Զգեց զնաց առանց բառ մը արտասանելու, զարմացնելով

զիս իմ դյուրին հաղթութեանս վրա: Զղշումով խառնված թախիծով մը աչքե անցուցի այդ երիտաւարդին հետ անցուցած աղվոր ժամերս. իրո՞ք բաժնւմեր էի իրմե. ժամ մը վերջը նամակ մը անկե: Դողալով բացի զայն:

Քանի՞ երորդ անգամն էր արդոյք որ կը կարդայի զայն երբ ամուսինս սենյակես ներս մտաւ հանկարծ: Հանցավորին անգիտակից շարժումովը նամակը իսկույն պահեցի. քովս վազեց.

— Ի՞նչ է այդ պահածդ, ուսկի՞ց է:

— Ոչինչ:

— Ի՞նչպես ոչինչ, տո՛ւր որ տեսնեմ:

— Ոչինչ ըսի քեզի:

Ետ գնաց երկու քայլ, մեկ նայվածքով ոտքես մինչև գլուխըս շափեց զիս իբրև թե հասկնալ ուզիր թե արդոյք միևնույն անձն էի ես, որուն այնքան վստահութիւն ցույց տվեր էր: Տարտամ կերպով մը՝ բաներ մը կը գուշակեր առանց հավատալ ուզելու: Դեմքին վրա կը կարդայի նախ՝ ապշութիւն մը, հետո՝ պզտիկ վարանումի խառնված մտքի աշխատութիւնը, որով հասկնալ կուզեր անցած դարձածը, և ավելի ետքը՝ լուծումը՝ արդեն ձեռք բերված իր դրական մարդու կտրուկ տրամաբանութեամբը: Ուրիշ ատեն պիտի դողայի իր առջևը. շեմ գիտեր ինչո՞ւ այս անգամ, կարճ հասակովը վրաս խոյանալու պատրաստ, արյուն լեցված ու կապիճեն դուրս ցատքելու մոտ աչքերովը գարշելի և քիչ մըն ալ ծիծաղելի երեցավ աչքիս: Ես ալ ինքնիրենս հարցուցի որ այս ռամիկ էակի՞ն համար բոլոր երջանկութեանս զոհողութիւնը ըրեր էի: Հասկցավ կարծե՛ս թե իր վրա ըրած դատաստանս և ավելի կասողեցավ:

— Սիրող մը ունիս, ո՞վ է, պիտի ըսե՛ս:

— Սիրող շունիմ:

— Թուղթը, շո՛ւտ:

Իմ մեջս ալ հակառակութեան ոգին հանկարծ բռնկեցավ. ոտքի ելա:

— Պիտի շտամ:

Այն ատեն դեմքին այլակերպութիւնը զարհուրելի եղաւ. բերնեն թուքեր սկսան ելլել հայհոյութիւններով խառնված:

— Կը ճանչնամ սիրողդ. սա ազգականդ շէ՛ մի. արգեն
կասկածեր էի քիչ մը:

Լուռ մնացի:

— Ան է սիրողդ. սիրո՛ղդ, հասկցա՞ր:

Դարձյալ լռություն:

Մոլեգին վրաս վազեց, ոտքի ուժգին հարվածով մը գետին
զլորեց զիս. ցավը սրտիս զարկավ. նամակը կը փնտրեր
վրաս. բոլոր տկարությանս մեջ գեռ կը դիմադրեի, կարկա-
մած մատներուս մեջ համառ հուսահատությամբ մը սեղմելով
թուղթին կտորը: Հետո ծեծել սկսավ զիս: Իր արու անասունի
ճախանձը՝ թումբերը խորտակած հորձանքի մը բոլոր զայ-
րույթովը կը պոռթկար.

— Սիրո՛ղդ, սիրո՛ղդ:

Գետինը երկնցած, մարմնակործան, այս բառը բոլոր ցա-
վիս սաստկության մեջ-անուշ մեղեդիի մը, սփոփանքի մը
պես կու գար ինձի: Այո՛, վերջը վերջը սիրող մը գտեր էի,
հոգիիս մեկ ընկերը և զոր ինե վանելու, հեռացնելու հիմարու-
թյունը գործեր էի: Մարմնիս էն տանջված վայրկյանին այն
սիրույն բոլոր քաղցրությամբը կը վրդովեի: Ո՛րքան թուսթոյ
իրավունք ունի «Քրեոյցերի Սոնաթ»ին մեջ պնդելու որ հոգ-
վույն անձնատվությունը մարմնույն անձնատվութենեն ավելի
մեղավոր է: >

Կերած ծեծիս մեջ՝ անարգված զգացումներուս բոլոր
սաստկությամբը՝ ինքզինքս սիրած երիտասարդիս գրկին մեջ
կը զգայի և պատրաստ անոր զոհվելու, թեև ցավին շղթմանա-
յուս համար ալ միեռույն վայրկյանին բարձրաձայն կու լայի:

Եստույնգտամը մարմնիս ահեղ ու խորհրդավոր արարողու-
թյան մը պես զիս սիրածիս կը զուգավորեր. տեսակ մը պսակ՝
զոր նախանձը կը դներ մեր գլխուն վրա և մեզ իրարու կը
կապեր անդարձ: Երջանիկ և նվաղած էի: Ան մարտիրոսներու
զգացածին նման զգացում մըն էր իմինս, տեսակ մը երանու-
թյուն, որ դեմքիս վրա՝ արցունքիս մեջեն՝ պայծառ կերպով

կը ցուանար և ա՛լ ավելի կը զայրացներ էրիկս: Կը հասկնամ հիմա սուրբերը տանջողներուն բարբարոսութիւնը:

Ապտակը կ'իջներ երեսիս, հետո կռուփի հարվածներ կըռնակիս, մեջքիս. միսերուս կսկիծը հոգւոյս մեջ հեշտութեան մը պես կը ծավալեր ու սիրած երիտասարդիս անձնատուր կ'ըլլայի բոլորանվեր: Տանջանքիս էն սաստիկ ու կսկծալի ռոպեին նահատակութեան, գերագույն վայելքի մը սարսուռովք կը դողայի և էրիկս եղավ այս երջանկութիւնը պարգևողք ինծի:

Վերջապես ձեռք անցուց թուղթը, ապշութեամբ ու ամոթով լեցվեցավ, գտնելով անոր մեջ ոչ թե հանցանքիս, այլ անմեղութեանս ապացույցը. զղշաց ըրածին, ոտքս ինկավ, ներում խնդրեց:

— Դուն իմ հավատարիմ ու պատվավոր կիսս ես, ըսավ ինծի, ճիշտ այն վայրկյանին որ գուցե պատվավոր բայց անհավատարիմ եղած էի իրոք:

ՄԱՆՈՒ ԴԵՄԲԵՐ

ԳՈՒԵՏ ԻՆՉԱՏՈՒՐ ՄԻՍԸՔՅԸՆ

Տասը տարի կա. օգոստոսի կիզիչ արևին տակ, Ղալաթիո կամուրջին վրա, լայն ու հաստ թիկնոցի մը մեջ, ցուրտ շաննելու սարսափով աղեկ մը փաթթված, ու գլխուն վրա բանալով ահագին հովանոց մը որ նախապատմական օդապարիկի մը տպավորությունը կը թողուր տեսնողներուն վրա, միջահասակ, մարմնեղ, երեսը մազով յորուքով ու ակնոցներով ծածկրված մարդ մը՝ հանդարտաքայլ կը հառաջանար:

Ամեն ոք կանգ կառնե՞ր, ու ես ալ ամենուն պես, դիտելու համար տարօրինակ անցորդը՝ իր միկնույն ատեն ցուրտի ու տաքի դեմ առած շափազանց զգուշութեանցը, խոժոռ ու վախկոտ դեմքին վրա նկարվող՝ ավազակներու մեջ դիպվածով խնկած մարդու ապշութեանը համար:

Միսաքյանն էր:

Կամուրջին վրա ամենքը կաճապարեին կը վազեին իրենց գործին ժամ առաջ հասնելու և ամբիկյան տաքե մը ազատելու ջանքով. ինքը փուլթ չէր ընե՞ր. տոտիկ տոտիկ, բայց շուրջը դիտելով շարունակ, կասկածելով, վախնալով, որ առանց իր տեսնելուն մեկը շմոտենա հանկարծ իրեն ու վատութեամբ գաշույնի հարված մը տա կռնակին:

Այս մարդը գրական ասպարեղին մեջ միկնույն էր ինչ որ էր Ղալաթիո կամուրջին վրա: Իր անունն հալածող զովեստենե-

րուն ու պարսավներուն մեջ համաձայնութիւն կա միշտ դրժ-
գոհ ու մեկուսի բնավորութեանը վրա:

Ճշմարտութիւնն այն է որ հեք մարդը մեծահարուստ
իշխանի մը շոայլութեամբ իր կյանքին մեծագույն մասը վատ-
նած էր գրականութեան մը համար որ իրմե կը հեռանար շա-
րունակ ու ապերախտի վրա աշխատած ըլլալու դառնութիւնը
կը թողուր իր սրտին:

Մերունի սիրահարի մը նախանձոտ մոլութեամբ փարած
էր այդ գրականութեան, որ զինքը երեսի վրա կը թողուր նո-
րեկներու, պատանիներու հետ զբոսնելու ու անոնց հաճույթ
պատճառելու համար հարափոփոխ արդուզարդով, նորաձևու-
թիւններով, քերականական տարազը կը մերժեր և կը մեր-
ժեր այն գոց սենյակի մը մեջ վաթսուննոց մարդու մը հետ
փակվելու առաջարկը որ պատվելիինն էր:

Այսպես, չկրնալով հետևիլ ինքն ալ մշտնջենական երի-
տասարդուհիւնն որ իր նորանոր տարփանքներովը հերատուկ
կնոջ մը ձևերը կառներ իր աչքին, Միսաքեյան ամեն դառնաց-
յալ սրտի պես, անունն անգամ լսել չէր ուզեր այս անհավա-
տարիմ գրականութեան, որուն գայթակղութեանց արձագանքը
իւր սենյակին դռան շհասած պետք էր մարեր:

Կը հասկնանք ուրեմն եթե ոչ կ'արդարացնենք պատվելիին
քեն պահող տղու գոյութիւնը:

Իր դժբախտութիւնը եղած է իրենը կարծել ինչ որ իրոք
ամենունն էր և ամենունը պետք է մնա:

Ապաքեն անոր մեկուսացմամբը հայ գրականութիւնը կո-
րուստ մը ըրած չէ. հեռացումը ազգային կյանքեն՝ այնքան
կտրուկ և միանգամայն այնքան անձուկ մտքով մը տեղի
ունեցած է որ ետքեն, ուզեր իւկ, պիտի չի կրնար վերադառ-
նալ. ու երբ օր մը հանկարծ ելլեր սենյակեն դուրս ման գալու
համար գրական ասպարեզին մեջ, ո՛չ ծանոթ դեմք մը պիտի
հանդիպեր հոն և ո՛չ հասկցող մը իր գիտցած լեզուն:

Ատենով իր գրած աշխարհաբարը որուն շենք կրնար շհավ-
նիլ այսօր իսկ, իր անունը անկորուստ պիտի պահե, բայց
պետք է զեղջել, մեծապես զեղջել, իրեն թեկնածու եղած գրո-
գետի, համայնագետի և իմաստասերի համբավեն:

Առևելի խմբագրապետը — հորմեհետե Արևելք խմբագրապետ մը ունի — շի ստորագրեր իր հողվածները. պետք չունի ատոր. այն ողջմտութիւնը որ իր գրութեանց ամեն մեկ տողեն կը թորե, կարտահոսի, կը զեղու և ընթերցողը խեղդել կը սպառնա, կը մատեն զինքը. և ահա ատոր համար է որ Բյուզանդ Քեչյան անունը Պոլսո լրագրութեան մեջ շի կարգացվիր հաճախ. և նորեկ մը գրական ասպարեզին վրա թերևս անոր գոյութեան կասկածն իսկ չունենա:

Բայց եթե անունը շի լավիր ստեպ, իր հողվածներուն արձագանքը, շատ անգամ պատճառած ցավը՝ կը հասնի կերկարի ամենուրեք. հարվածին սաստկութենեն, տրվելու ձենն՝ բազուկը կը ճանչցվի և այդ բազուկը ամենեն կարշնեղ թէն է, ճշմարիտ ըմբիշի բազուկ, որո մատներուն խստութեան տակ, կը զարմանամ թե գրիչը ի՞նչպես շի փշրվիր ամեն վայրկյան:

Այն տրամաբանութեան թանձրացյալ զանգվածը, որ Բյուզանդ Քեչյան կը կոչվի, հակասութեան հազվագյուտ մեկ մարմնացումն է միանգամայն:

Երբեք պաշտպանողական ոգին՝ այսքան հարձակողական մարդու մը մեջ մուտ գտած չէր. ահա այն տպավորութիւնը որ իր հրապարակագրի կյանքը կը թողու զինքը ուսումնասիրողին վրա:

Ո՞րն է այս հակասութիւնը տարբադադրված ատեն ի հայտ գալիք անկեղծ անհատականութիւնը:

Մայրահեզ արմատականի մը վայելուչ հարվածելու տրամադրութենէն դատելով՝ իր հետախաղաց դեգերումները շեն կրնար իր բուն համոզումը, իր ճշմարիտ դավանանքը ըլլալ:

Բայց երբ կը տեսնենք թե բարոյականի և պահպանողական գաղափարներու այս համոզիչ ջատագովը՝ որ մեր հասարակութենէն դուրս ալ ամեն կողմ, իր պաշտպանած և ջատագոված գաղափարներուն հաղթանակովը կը հրճվի ու պարտությամբ կը դառնանա, որ համաշխարհային պարգևաքաշխության հանդեսի մը նախագահի մը պես՝ մեկուն մրցանակ և մյուսին հանդիմանութիւններ կու տա. այս միամըտութիւնը կը զարմացնէ մեզ, և իր հողվածները կարդացողները այս հրապարակագրին մեծ անունը լսելով, կերևակայեն ալևորյալ պատվելի մը, Միսաքյան մը իր տաղանդովը, Տերոյենց՝ մը, աններող ատելութիւններովը, այնքան որ գինքը տեսնելեն վերջն ալ, իր սև մորուքը ներկված, և երիտաւարդի առուգութիւնը դեղորեից շնորհիվ ձեռք բերված արվեստակյալ կորով մը պիտի համարեին:

Եվ այս է ճակատագիրը որ իրենին պես մեծ իմացականութիւնները շեն կրնար շեղութանալ. ասպարեզ պետք է իրենց, աչը թող ըլլա թե որ ձախը չկա. և այն ատեն, իրենց բնականին ներհակ ուղղության մեջ ալ ի հայտ կը բերեն այն տաղանդը զոր իրենց ճշմարիտ կոշումին պիտի ծառայեցնեին:

Իր դեմքը՝ ոճին խստութիւնը չունի. գիրուկ, հսկա, խընձորի պես կլոր գունագեղ երես մը, որուն վրա ամեն ինչ հեզութիւն, չափավորութիւն է. բացի ճակատեն որուն վրա տագնապյալ մտքի մը բոլոր վրդովումները կը կարդացվին:

Ոչ ոք իրեն չափ քաջ գիտե նսոխ մը պարտության մատնել, հարվածին ուժգինները ուղղելով տկարագուլն կողմերուն,

տասն և հինգ տարիս ի վեր գրական կրկեսին, ամենօրյա պայքարին մեջ ստացված սովորութիւնն մը:

Այս պայքարը՝ իր հրապարակագրի բոլոր գոյութիւնն է, իր հողվածներուն հայտնի երկարութիւնը՝ փաստերուն առարկայութեանց թվույն նեղ կու գա միշտ. և կը զգաս որ գրիչը՝ ակամա կանգ կառնու ամեն անգամ:

Իր լուրջ ու ծանրախոհ հրապարակագրութեան անմատչելի շէն սակայն ծիծաղն ու ժպիտը. անշուշտ Արևելքի խմբագրապետը քիչ անգամ կը խնդա. բայց եթէ երբեք զիշանի ծիծաղիլ, կատակ ընել, կատարյալ նրբամիտ և զվարթախոհ մարդու մը հայտնութեան անակնկալը կու տա ընթերցողներուն:

Ո՛րչափ ավելի պիտի սիրեինք այս գրական վաստակավորը թե որ խոժոռելի ավելի դյուրութեամբ ժպտիլ գիտնար, դատապարտելի ավելի հեշտիվ ներել, և զարնելի ավելի հաճույք զգար փայփայելի:

Քյուզանդ Քեչանի գրականութիւնը կարծր ու անողորմ սրտի մը ցուրտը ունի, պողպատի մը ցուրտը. թերևս անոր համար որ իրեն բաժին ինկող գոյութեան մը ներկան և ներկայեն ավելի մութ ապագան կընդնշմարե, ինքը՝ որ ապերախտ կովանի մը վրա մաշեցնելու դատապարտված է հրմտութեան և առուգութեան պաշար մը, որով աշխարհներ կըրնար շինել և որով իրեն համար հազիվ թէ տնակ մը կառուցած է:

Կըմբռնեմ ուրեմն իր գրականութեան բոլոր կարծրութիւնը, և բանաստեղծութեան և երևակայութեան այն պակասը որ էր գրվածոց մեջ այնքան զգալի է:

Գրական ասպարեզը ընտրած լինելն արդեն՝ երևակայութեան ահագին մեկ սխալը կը դավանի ինք և բնական է որ ո՞ր պահէ այդ թշնամվույն դեմ:

Իր լեզվովը — վասն զի հատուկ լեզու մը ունի այս հրապարակագիրը — հստակութեան և հոծութեան անհասանելի գուգավորման հարցը լուծած է:

Արվեստի, գեղեցկագիտական զարտուղութիւններու շի գո-

հեր երբեք իր պարբերութեանց կոկիկ ու պարկեշտ դարձվածքը և իրավունք ունի այսպես ընելու. խմբագրապետ մը հիացվելի ավելի հասկցվելու պետք ունի:

Գրագիտական նրբութիւններու և մանվածապատ արդուզարդերու սովորութիւնը շունին իր ամենօրյա հողվածները, այն գործավորուհեաց պես որք ամեն օր Պոլիս գործի երթալու ստիպված՝ ամիսն անգամ մը փողոց ելլող տիկիներու փերկետումները ի բաց թողած են:

Բայց այս պարզութիւնը զուրկ չէ ճաշակե, արժանապատւութիւնե և շատ անգամ նորութենե. Արեւելի խմբագրապետը որքան ալ բեռնավորյալ ըլլա, խղճի պարտք մը ի գործ դնելու գիտակցութեամբ, միշտ ուշադիր ու խնամոտ գտնված է իր արձակին, որ իր ամենօրյա զենքն է, և որուն գեթ սուր և հատու ըլլալուն ջանք խնայած չէ մինչև ցարդ:

Իր ապագան:

Թերևս գործե քաշված, եկամուտի տեր մարդ մը՝ որ սակավապետ կյանքի մը և խնայողական ամենանուրբ հաշիվներու, գյուտերու, հնարքներու շնորհիվ ձեռք բերած հարստութեան մը արդար վայելումը կընե, որ բնական գյուղեն քաղաք շիջներ, օրն իրիկուն սրճարանի մը անկյունը ճատրակի խաղերուն կը հետևի անձկութեամբ, իր հրապարակագրի կյանքին պայքարները հիշելով քառակուսի տախտակին առջև:

Թերևս քերթող մը, մի՛ զարմանաք. երգիծաբան, հեզնող քերթող մը որ կշիռեն կամ տեսակեն — որակեն կամ քանակեն — նենգող մսավաճառին կամ թղթավաճառին դեմ օր մը զայրանալով, ամբողջ աշխարհի փերեզակներուն դեմ ելլծ ինքը՝ անոնց պաշտպան նախախնամութիւնը՝ ոտանավորներու դառնաշունչ հատորով մը մարդկային առևտուրին հավիտենական խաբեբայութիւնը մատնանիշ քնելով աշխարհին: շ

Ե Ղ Ի Ա Տ Ե Մ Ի Ր Ա Ի Պ Ա Հ Յ Ա Ն

Ի հիվանար ոգի մը. արծվի մը եթերային ճախրանքը սարե ի սար, երբեմն ավելի անդին ուր պարապությունը կը տիրե ա՛լ. կամ հավասարակշռությունը կորսնցուցած օդապարիկի մը ոստուտուկ ելևէջները, ընդքարշ ածելով ընթերցողը իր ետևեն՝ խուլ, անբևեռ ուղևորության մը մեջ. ամենեն առաջ ինքը շափելով իր գրական զեղծմանց մտքերու վրա ձգելիք տարապայման խոնջանքը, զեղծմունք որոնց տերը չէ, զորս անգիտակցաբար ի գործ կը դնե և որոնց պատասխանատվությունը կը ծանրանա սակայն իր վրա ուղիղ բանի վերադարձի պահուն, ջղային տազնապներու պես որոնք արթնության ատեն հիվանդը կամչցնեն:

Այսպես կը դատեն Եղիան նույնիսկ անոնք որ իր համակրողներն են մեծ մասամբ. ինքնատիպ տաղանդի մը զարթուածությունները կը վրդովեն զիրենք. այս տարօրինակ փայլը, դեղնորակ լույս մը՝ կայծակի զիկզակին պես, աչքերը կը շլացնե:

Կը պնդեն թե նեւելիի, ընթեռնելիի համար որոշ, անանցանելի լահման մը կա ուրկե դուրս ելլող ամեն թռիչ կը վիրավորե իրենց ընկալյալ գաղափարներուն պարկեշտությունը:

Հետո կարծեմ քիչ մը իրավամար կը զայրանան եսասեր, փսամուլ գրականութեան մը դեմ որ Եղիայինն է: Հոժարակամ կը խոստովանին անոր քաջ հայագետի արժանիքը, — հազվագյուտ արժանիք մը մեր օրերուն մեջ — բայց ավելցնելու համար անմիջապես որ այս գրագետին շատ մը դարձվածքները, նորակերտ բառերը, գաղափարներու արտահայտութեանց ձեւերը՝ իրենց հանդգնութեան մեջ հաճախ այլանդակութեան կը հանգին:

Ու թե որ ճիշտ ըլլար այս սմեներ, պիտի պակսե՞ր միթե գրագետին արժանիքը. աշխարհաբարի այս նարեկացին պիտի մոռցվե՞ր, ուրացվե՞ր մեզմե:

Ամենուս համար՝ Տեմիրճիպաշյան, իբրև արձակագիր, մեկ հատիկ է հիմակվան հայ դպրութեան մեջ. իր հատվածներու ձևը՝ շատ անգամ երկսրածիգ, բառերու ընտրութեանը՝ շատ անգամ ծայրահեղ խնամքով ու հոգածութեամբ ի հայտ եկած, գույներու խայտաճամուկ երանգները, իր եզական տաղանդին հատկանիշները պիտի մնան:

Իր գրվածոց ճոխութեանը՝ դեռարուսիկ հարուստի մը աղմըկալից ճոխութեանը չէ, այլ վաղնջական ազնվականի մը քեղեցկագիտական ոճն ու տարազը:

Կարմիրը, կանանչը, դեղինը շեն տիրապետեր իր պատկերներուն մեջ. վրձինը՝ միշտ գովելի զգուշութեամբ մը՝ կը խուսափի այդ պոռացող գույներու սաստկութենէն. գրագետին բոլոր նկարագիրը ճերմակին ու սևին մեջ կը տարուբերի, մեկեն մյուսը կը շրջի շարունակ. այս նկարիչը՝ սքանչելի մը ունի իր մատիտին քով և այսչափ միայն:

Եվ ի՞նչ պահեմ. այս կես-ստվերը կը պատշաճի իր գունաթափ ճակտին ու վայելչապես կընդգրկե անոր մոռյալամած սիրահարի դեմքը:

Սիրահարի՞:

Տեմիրճիպաշյան ալ սիրո արկածյա՞լ մըն է արդոք. ո՞վ գիտի: Ոչ ոք կյանքի ունայնութեանը, պատրանքին թողած

դառնությունը իրեն շափ հզոր կերպով զգացած է, և կը սպասեմ որ վաղը ելլե այն անկեղծությամբ, որ իր գրական նշանարանն է, խոստովանի իր հոռետես վարդապետությանց՝ ռամիկ, սովորական և արդեն կես մը գուշակված սկզբնապատճառը:

Բայց հոն՝ ուր հուսախարը կը սպառնա երազատես մը դառնալ, հոն պետք է որ գրագետը կանգ առնու, բաժնվի անկե. դժնդակ բայց անհրաժեշտ պարտավորություն ամեն անոնց որք հրապարակագիր են, խոստացած են, Ֆաուսթին պես, իրենց միտքն ու հոգին նվիրել, լափել տալ ճիվաղի մը որ այստեղ հասարակություն կը կոչվի. ճիշտ այն փոքրիկ նապաստակներուն նման, որոնք կը պահվին, կը սնուցվին, կը մեծցվին՝ գառագեղի մը մեջ սպասող առյուծի մը ճարակ դառնալու համար:

Այս չէ՞ միթե գրագետին հանձնառությունը:

Եվ այն ատեն, սրտերնիս պիտի շեղմվե՞ր տեսնելով այն հոռետես վարդապետությանց ներգործությունները, որոնք Եղիային հասցուցած երիտասարդ գրողներու վրա առջի օրեն կը նշմարվին: Տղաքնե՛ր, որ գերեզմաններու շուրջը կը դեգերին, փոխանակ կանանց շուրջը պտտելու, որ շարագուշակ բուերու պես կուլան, կը կոծեն, երբ պարտեին զվարթության ու ժպիտի կենդանությունը բերել մեզի. որոնք առջի քայլեն դասալիք՝ կյանքի պայքարին մեջ, ո՛չ իրենց և ոչ մարդկության օգուտ ունին, և որոնք վերջապես քաղաքակրթության հաշիվներուն մեջ ուե՛լ թվանշան կամ քանակություն չեն ներկայացնե՞ր:

Ո՛չ, չեմ ախորժիր այդ ոռնացող եղանակներեն. գերեզմանի, ոսկորի, գանկի, մարմնո տարրադադրության վրա կապված գրագիտություն մը՝ որ իր ուրույն արժանիքին չի կռթնիր, այլ սարսափով ու արհավիրքով կը ջանա կանգուն մնալ, ուշադրություն հրավիրել, և խպլիկի, ուրվականի ձևեր կառնե, թերևս մանուկները զգաստության բերելու համար:

Ո՛չ, չեմ սիրեր այս ամենը. մանավանդ երբ Եղիայեն զատ, անոր բարձր կարողութենեն, կամ անոր անձին հատուկ մեղմացուցիչ պարագաներեն զուրկ պատանիներ՝ ձեռնամուխ կըլլան այս բացասական ու աղչամղչային գրականության:

Այն բարձանց վրա կամ այն անդունդներուն մեջ ուր ներջալ է Եղիային խոյանալ կամ գահավիժիլ, վհուկ մը կամ վարդապետ ըլլալ պետք է, և Եղիան երկուքն ալ է միանգամայն:

Իր հմտությունը՝ վանականի ընդարձակ աղոթատեղվուն պես վեհ ու շքեղ խստությամբ մը կահավորած է, ուրկե մարդ երկյուղած կը մտնե ներս, դուրսը թողլով ամեն աշխարհիկ կապերը. ո՛չ հիմակվան գրողներեն շատերուն գիտությանց պես որոնք ցույցի համար զարդարված պշրաւեր տղոց սրահիկներն են ուր խաղալիկներե ի զատ ոչինչ կա, ցուցամուլ և հարեանցի կահավորում:

Այդ խստակյաց միայնության ու վեհության մեջ ուր մեծ իմաստասերներու դգիները կը շրջին, ուր Աստվածաշունչ մատյանն ու հնդիկ Ս. Գիրքը կը վերծանվի, այս լուսթյունը, այս խորհելու, իր անձին վերադառնալու, խնոր վրա ամփոփվելու աշխատությունը կը վնասեն Տեմիրճիպաշյանին: Ներքնահայեցությունը բառ մըն է զոր ինք ստեղծեց իրեն համար և որ պարզ մահկանացուներու աչքին եսութենե տարբեր բան մը չի նշանակեր բնավ:

Եվ ահա խղճմտանքի այդ խուլ վերծանումներուն մեջ է որ ամբոխը — ռամիկը թե որ կուզեք — կը դադրի հետաքրքրվելի ու իրեն հետևելի: Մարդ չի մնար շուրջը, բայց եթե սակավաթիվ բարեկամներու խումբ մը որ դեռ հրապուրված կնոջ մը պես գրագետեն չի բաժնվիր ուր որ ալ երթա, աշխարհիս ծայրը և անկե ալ անդին, որ կը փնտրե, կը հալածե գինքը ամեն տեղ, փողոցին և դպրոցին մեջ, և որ պատուհանեն գեթ կը նետե իր այցեատումսը երբ Եղիային դուռը փակ կը գտնե իբր առջև:

Քայց եսության վրա կետրոնացած իր իմաստասերի խո-
կումները եթե շահագրգիռ չիրևին նյութական ու դրական մեր
ժամանակի մարդոց, գոնե մեզմե վերջը եկողները պիտի
փնտրեն իր գործերը. իր վարանումները, որոնք ծաղրելի հա-
կասություններ կը թվին մեզի, պիտի արդարանան իբրև ճշ-
մարիտ իմաստունի մը խարխափումները:

Ի՞նչ պիտի ըլլա Եղիային վախճանը:

Կը կարծեմ որ իր այլակերպությանց անակնկալներուն
ծայրը հասած չենք դեռ:

Պիտի շարմանանք բնավ եթե օր մը հիսուննոց աղջկան
մը հետ ելլե ամուսնանա, վերջին օրերու խնամող ընկերուհի
մը ունենալու համար ձեռքին տակ. կամ մսեղ, պարարտ
այրիի մը հետ որուն պիտի ցանկա հանկարծ:

Իր հարսանյաց հրավիրագիրը՝ այն սովորական գոհհիկ
արձակը պիտի չըլլա զոր տպագրիչներն ու վիճագիրները գոց
գիտեն, այլ ոտանավոր քերթված մը որուն մեջ, զմեզ ամեն-
քրս հրավիրելով հանդերձ, ներողություն պիտի հայցե այս
վերջին հիմարության համար:

Կամ փողոցը պիտի պատահինք իրեն. մագերը՝ զոր ժա-
մանակը փութացեր է արծաթել, երկա՛յն, հողմածածա՛ն,
ուսերուն վրա. ստքերը բոպիկ, ցեխին մեջ անփութորեն կո-
խելով, սպիտակ էջուլան մը գլուխը ու ձորձե վերարկու մը
կռնակը, կուրծքը բաց, անպաշտպան՝ ձյունին, անձրևին դեմ
և ձեռքը երկաթե գավազանիկ մը՝ մուխը, որուն ծայրը օձե-
բու գլուխներ իրարու կը փաթթվին. քսաներորդ դարու ֆաբիլը
սք տեշուշտ Եգիպո Տեմիրճիպաշյանեն զատ ոչ ոք կրնա ըլլալ:

Հ Ա Կ Ո Ւ Ռ Գ ՈՒ Բ Գ Ե Ն

Կապարճքը ուսեն կախած և լայնալիճ աղեղ մը ձեռքը, գլուխը՝ սաղավարտ մը որ մինչև հոնքերուն, կարճատես աչքերուն վրա իջնելով՝ ձգած շուքին տակ դեմքին դեղնությունը կարծես կավելցնեն. ձմեռվան սովորական ու կոկիկ փալթոյին տեղ ամրակուռ զրահն լանջապանակ մը. կարճուկ և ամփոփ վարտիք մը ծանոթ փանթալոնին փոխարեն, ուրկն հեակիքը կիջնեն վար, պատատելով սրունքը ամբողջ, և որուն վրա դարձող, պտըտող խրացին ծայրերը կուգան կը միանան ոտքի տրեխներուն:

Եթե այսպես կը պատկերացնեք ձեր մտքին մեջ գրաբարի՛ այս հայտնի ախոյանը, շարաշար կը սխալիք. իր զգեստին վերջին տարազը այդ ըլլար գուցե եթե իր ճաշակին՝ խստասիրտ և իրավախոհություն շսիրող տրամաբանությանը ձգեինք զինքը, այնպես որ գրական Բարեկենդանեն հետո, որուն հանդիսատեսները եզտնք ատեն մը, բուն Բարեկենդանը բերեք մեզի:

Հակոբ Գուրգեն կրտսերն Անաքարսիսը չէ, բայց ուղևորութիւն մը ըրած է հծլլադա և հԱթենս, և առանց սպասելու որ նոր Պարթեւեմի մը ծանոթացնէ մեզ իր ճանապարհորդութեան շահեկան զննութիւնները, ինքը հոժարափուլթ առած է գրիչը ձեռքը, հելլեն դպրութեան վառարանն տաքցած, կազգուրված:

Գեպի Հունաստան ճամփորդելով, այս ոչ-երիտասարդ հայագետը, իր միշտ տրամաբանական ոգիէն մղված և առաջնորդված է անշուշտ, հինգերորդ դարու ավանդական ուղևորութիւնը կատարելով, ուխտագնացութեան մը պես, որ պարտք է, խղճի պարտք, ամեն ոսկեդարի գրաբարին հավատարիմ մնացող Հայու:

Գրաբարի այս հավատքը, որուն հոմանիշ է իր անունը, ընդարույս է իր մեջ, հայտնութեան մը պես, զոր գիտութեամբ արգարացնելու համար ապարդիւն ջանքեր ի գործ չի դնել: Գրաբարի սգնութեան կոչելով, որ արգեն հերքումն զատ ոչինչ կրնա առաջ իր միտմիտ համագման:

Իր դժբախտութիւնը՝ գրաբարը աշխարհարար գրելու պարտավորված ըլլալն է անշուշտ, որ անողորմ ճակատագրի մը պես կը ծանրանա իր գլխուն վրա, ամեն ժամ:

Ի՞նչ երանութիւն եթէ առավոտուն դեմը ելլողը «Ողջույն տեառնդ» ըսեր իրեն փոխանակ աշխարհարարի գոնհիկ բարեւին, եթէ տունի կյանքը և փողոցի կյանքը ոսկեդարին վեհութեամբը ոգևորվեր:

Գեպիչը... այս անունին ի լուր Գուրգեն մագնիսացում մը կը զգա հոգովուն ու սրտին խորը, մագնիսացում մը, զոր Մեհմեթ չէր նախատեսած, և որ տասնըշորս դար հեռվէն իր բոլոր գորութիւնը և ազդեցութիւնը պահած է անկեղծ այս Հայկաբանին ջիզերուն վրա:

Ի՞նչ նյութի վրա կը խոսի այս գիրքը, որո՞նք են հեղինա-

կին գաղափարները, իմաստասե՞ր թե պատմաբան. պատաս-
խանը դժվար է տալ քիչ մը, բայց լեզուն...:

Գուրգենի գրագիտութիւնը, — թողութիւն՝ նմանաձայնու-
թյանս համար — գեթ այն՝ որ աղոտ կերպով կը նշմարվի իր
պատառիկներուն մեջ, զորս մերթ ընդ մերթ կը նետեմ, առանց
զգալու թե ի՛նչ վիրավորիչ բան կա հասարակութեան համար
պատառիկներ ընդունելու իր ձեռքեն, այս գրագիտութիւնը՝
զգացո՛ղ, թրթռացո՛ղ ոգի մը ի հայտ կածեմ գրաբարաշէն
պարբերութիւններուն մեջեն, որ հոյակապ ավերակներու վրա
ծաղկող դալարոյաց տպավորութիւնը կը թողուն, կամ Սողո-
մոնի տավիղին վրա Շոփենեն երգված եղանակներու:

Եվ ահա ասոր համար իր գրաբարի յոլութիւնը, նախա-
պաշարումը կը թեթևնա մեր աչքին, և լեզվաբանութեան այս
հերձվածողին դավանութիւնը՝ պարզամիտ աղջկան մը պատ-
րանքին, քաղցր անուրջին պես գրեթե համակրելի կը դառնա:

Չէ՞ մի որ ամենքնիս գրաբարը ուսած ենք նախ. և Գուր-
գեն իր առաջին սիրույն հավատարիմ մնացողի արժանիքը
ունի գոնե. հետագեմ մ'է, առանց կեղծիքի գեթ, ազատ հա-
մարձակ հետագեմ մը, որ կոնակը մեզի դարձուցած կը քայե
իր նպատակին. դեպի հինգերորդ դարը, և այս կերպով կը
տարբերի անոնցմե, որք՝ ո՛ր կողմ երթալնուն անգետ, հառաջ
քալելու ձևեր կընեն, ոտքերնին կը շարժեն առանց տեղեր-
նուն երերալու, երազի մը մեջ եղածի պես:

Իր համբավը գրելի ավելի խոսելով ձեռք բերած է. իսկ
աշխարհիկ գրոսանաց մասին չի հետևիր բնավ Եզնիկի որ
ապահովապես ոչ նաւտ կը խաղար և ոչ պիլաոտո, և որոնց
մեջ Գուրգեն իրավամբ կը փայլի իբրև քաջարվեստ վար-
պետ:

Իր միակ ցավը այն է անշուշտ որ այդ խաղերուն մեջ հին

ու նորի պայքարը չկա, այլ միայն հաջողելու հարատև ջանքը որ ավելի գործնական և արդյունավոր է:

Սրահի մեջ՝ Գուրգեն իր մաքուր և անխառն հայախոսությամբը ուշադրութիւն կը հրավիրե և իր շարադասութիւնները, հոլովներու, խոնարհումներու ուղիղ գործածութիւնը, միշտ կոճկված փալթոն՝ հայկաբանության ուսուցիչը կը մատեն անմիջապես:

Իր վերջավորութիւնը.

Հավանական ավագերեց մը, որ իր հմտությամբը զինված՝ Շնորհալիին դեմ պիտի մարտնչի, անոր անկյալ գրաբարին սխալները մատնանիշ ընելով և հանձն շառնելով Այսօր անճառը երգել եկեղեցվուն մեջ:

Կամ իր պիլատոսոյի խաղերը կատարելագործելով՝ հայ Սլոսոն մը ըլլա, կյուբւենպուրկի սրահին մեջ և պատերուն վրա ոսկեդարի գրաբար ծանուցումներով հրավիրե հասարակութիւնը իր արվեստին փորձերուն, հասարակութիւնը որ պիտի չկարենա գալ, ծանուցումին լեզվեն բան մը չհասկնալուն համար:

Եվ կամ հաջորդ մը Մարկոս Աղաբեգյանին²,— խնդրեմ չնեղանա զինքը պաշտոնեն արձակելուս,— գրապահ մը Ղալաթիո խորհրդարանին մեջ, որ իրեն վստահված գրքերեն ու ձեռագիրներեն զատելով հինգերորդ դարի փշուրները, մնացածները այրե բոլոր, ո՛չ թե տաքցնելու համար բազմիք մը զոր շունի, այլ իր մսկոտ ձեռքերը սրք գրպանեն գուրս շեն նշքիք:

Սիպի՛լ. ինչո՞ւ այս պատրվակը. ներելի չէ՞ անուննիդ տալ. և ի՞նչպիս ծանոթներու կարգը դասել այս դեմքը, որ անծանոթ մնալ կը փափագի:

Անծանոթ մնալ ամենուս փափագն է. մեզի հատուկ առանձին, անձեռնմխելի գոյութիւն մ'ունենալ ուր քաշվինք ուզած ատեննիս. ծպտում մը որով կարելի ըլլա թաքշիլ դժ- նահայաց աչքերն. օղահան գործիք մը, որով պարապութիւն շինենք մեր շուրջը ու պոսպոսող բերաններու կեղծավոր ձաք- նը շհասնի մեզի:

Ի՞նչ օգուտ. ճամփուն ամբողջ երկարութեամբը բուսած փուշերուն ու մացառներուն մեջ, ամեն մեկ քայլափոխին ծվիկ ծվիկ կը բզբտի վերարկուն որ անհարկի աչքերն պիտի պուհեր մարդուն ներքին ու թաքուն կյանքը:

Սրտին հետին խորշիկը պետք է պարզել ու բան մը շու- նենալ ու շպահել քեզի հատուկ. ալ այսուհետև ո՛չ ևս մաս- նակի գոյութիւններ, այլ ընդհանուր կյանք մը. ո՛չ ցողի կա- թիլ մը՝ գիշերեն մնացած թրթռացող տերևին վրա. և ոչ կաթիլ մը արցունք արտևանունքին վրա դողահար. ո՛չ գետ, ո՛չ լիճ և ոչ ծով. այլ օվկյանը միայն. բոլոր ցամաքը մեկդին ու բո- լոր ջուրը մյուսը. այս է նոր աշխարհագրութիւնը:

Կը մեղանշեմ հարկավ եթե անգաղտնապահ ձեռքով վեր առնեմ այն քողը որուն ետին Սիպիլ ծածկված կուզե մնալ. այդպես թո՛ղ ըլլա. բայց ներելի է գեթ ուրվագրել իր պատկերը այնքան՝ որքան շղարշին թափանցկութենեն կը մատնվի կամ լաշակին գեղահարդար ու արվեստաշեն ծալքերուն մեջ ժողոված բացվածքեն կընդնշմարեմ:

Վիպասա՞ն թե բանաստեղծ:

Գրող մը որ հոգիին հետ կը զբաղի, երբեք մարմինին. ու կը վախնամ ըսելու, որ սիրտը վեր կը դասե միտքեն, և ըստվճերի մը տարտամ մթությունը՝ որոշ գծի մը հստակ ու անխարդախ սևութենեն:

Բանաստեղծ մը ուրեմն:

Բանաստեղծ մը որ շնորհալին՝ գեղեցիկեն կը նախընտրե ու տպավորությունը հիշատակէն:

Ինքն ալ տպավորություններ թողուլ կուզե և ոչ հիշատակներ. իր հղանակները այն բերնուց սորվելիք ու հեղհեղվելիք երգերը շեն զորս ամբոխը միտքը կը պահե. այլ ներդաշնակություն մը որ մտքի օրորումով ու ծփանքով, հանզգայս կը տանի քեզ մինչև այն հանգրվանները ուր վայելքը տրտմության կը փոխվի: Եվ ամեն անգամ որ կյանքի պատահումներով մոտենաս այդ սահմաններեն մեկուն, այդ ներդաշնակության վայելքը կարթննա հանկարծ սրտիդ մեջ, թեև անկարող ըլլաս զայն հորինող նվագները վերհիշելու:

Իր վեպերը քերթվածներ են:

Ազգկան մը սիրտը՝ անբիծ տատրակի մը սիրտն է, որ դուն ուրեք մեր տանյաց վրա բույն կը դնե. իր երևակայած նրբասարդի հոգին ալ հրեշտակի և ճիվաղի հոգիներու մեջ կը տաքուբերի. ճոճանակի մը պես որ գծած աղեղի մեկ ծայրեն մյուսը կերթա շարունակ ու շի կենար հոն՝ ուր պետք է վերշապես կանգ առնել և ուր մարդկային հոգիները սովորաբար կը կենան:

Պատճառն այն է որ քերթող մ'է վիպասանը ու իր մտքին թռիչքովը ու աշխույժովը կոզևորե վեպին անձինքը այնքան՝

որ կը դադրին մեզի նմանելի, անճանաչ էականեր կըլլան որոնց ուրախության ու կսկիծին անտարբեր կը մնանք:

Ի փոխարեն, իր քերթվածներն ալ վեպեր են ուր սրտի անկեղծութենեն ճշմարիտ բանաստեղծությունը կը բխի:

Վանքի մեջ մոռցված միանձնուհին՝ իր շնչին բաժինը պահանջելով կյանքեն, արդար բողոք մը կը բերե ու կը հուզե մեզի: Իր ժանյակներու սիրուն մեղմոց պերճասեր աղջիկը մեք արդի Օֆելիան է, վասն զի հորմեհետե աղջիկները շեն մեռնիք ծաղիկ քաղելով, իրենց արդուզարդին համար կը սպառին:

Եվ եթե այս բանաստեղծությունը անկեղծ ցավակցություն մը կարթնցնե մեր սրտին մեջ, պատճառն այն է որ քերթողը վիպասան մ'է հոս:

Այս քերթողի ու վիպասանի գիրկընդխառնումը գեղեցիկ մազերու մեջ զետեղված ծաղկի մը տպավորությունը կընե վրաս:

Իբրև վիպագիր՝ հավատք ունի ամեն բանի վրա. ատոմ՝ իր իմաստասիրությունը կամրապնդի, երբ մերը՝ ինքնագլուխ քալելու դատապարտված, կը տկարանա, կը սայթաքի ամեն վայրկյան:

Իր շեշտը անկեղծության շեշտն է նույնիսկ հոն՝ ուր գերազանցը գտնելու ջանքով կը վրիպի. իր գծած պատկերները անտարակույս կապրին իր սրտին մեջ, և ինքը կը զգա, կը տեսնե զանոնք. իր հոգին՝ թանգարան մըն է՝ ուր գլուխ գործոցներ մուտք ունին միայն և որոնց հետ կապրի օրն ի բուն, գլուխ գլխի, կատարելության հրաշակերտներ՝ որոնք ամենօրյա դրացիներու վերջնական հանգամանքը առած են իր աչքին:

Եվ երբ կը հաճի կյանքը բացատրել այդ էականերու կյանքով, կը զմայլեցնե բայց չի համոզեր զմեզ. իր ըմբռնումը, շքեղ, խստապահանջ, բայց եթե կարելի է ըսել, անձուկ կը թվի:

Գեղջուկներ ենք մենք որ կր պահանջենք իրմե, ապարանքի տիրուհի են. լայն ու հարթ սլողոտայի վրա քալելու վարժված տիկին են, նեղ ու ցեխոտ փողոցներուն, խարխուլ տուններուն, ծուռ ու մուռ սանդուխներու վրա ապրողներուն գոյությունը շուրանալ ու շարհամարհել. ու երբ ոտքերնին սահելով իյնալ ու գլտորին վար, իր վճիռին մեջ ի հաշիվ առնելու ելևէջները քամփուն ուրկե քալելու ստիպված է աշխարհ:

Այն երիտասարդ կինը, որ Սիպիլ կը ստորագրե, իր անհատական կյանքովը պարծանքն է իր սեռին և մեծ տաղանդովը՝ մեր բոլոր գրականության:

Տան տիկին մըն է այս մեծ բանաստեղծուհին. և տան տիկին պիտի մնա մինչև վերջը. կյանքի պայքարները պիտի շղպին իր ճակատագրին. հորձանքները ու փորձանքները պիտի եռան, պիտի պտուտքին, պիտի անցնին իր թովիկեն առանց իրեն դպչելու: Գրականության մեջ ինքը պիտի մնա ճշմարիտ ներշնչյալ կինը որուն պատգամները պիտի սրտապրնդեն մեզ՝ որ այնքան կարոտ ենք քաջալերության անուշ ձայնին. և իրեն օրինակովը պիտի շարունակենք վաստակիլ, ապերախտ վաստակ, մինչև այն օրը որ Սիպիլ ապագան ցույց տա մեզի, հստակ և ջինջ հորիզոն, թողլով ներկան իր առօրյա ծփանքին:

<1893>

Ա Ր Փ Ի Ա Ր Ա Ր Փ Ի Ա Ր Յ Ա Ն

Տ ժգույն իր ոճին պես, սգավոր՝ իր գրվածոց մեջ տիրող ոգովույն նման. ժպտելով շարունակ, ժպիտ մը որ գեմքի ցավագին կծկումին հետ կը շփոթվի և ավերակի մը վրա ինկող ճառագայթի մը պես տխուր է. սիրելով աղմուկը՝ իր սրտին միայնությունը ու մահաբույր լռությունը մոռնալու համար. շարախոսելով, շարախոսվելով, գթալով ու գթության արժանի ըլլալով կազմված կյանք մը:

Նավագնացութեան մը միջոցին ծովու վրա լույս տեսած այս երիտասարդը, ատկե թերևս, անդունդի վրա քալող մարդու երերուն քալվածքը ունի ու գլխի պտույտը:

Իր անհավասար գրականությունը՝ այս ծովին պես, լի է անկումներով ու խիզախ քարձրացումներով. ակետատան ու հողողող գրականություն, որ ամեն կողմ կը տանի զինքը, որ ոչինչ ունի անբույթ, որուն կատարները ու վիհերը կերերան, կը դողան, իրարու վրա կը գլորին շարունակ, և որ իր ամբողջութեանը մեջ կոծկոծյալ բան մը ունի, ճիշտ ծովին նման:

Իր սե՛ւր. բայց սեռ շունենալն է իրենը և ահա ասոր համար է որ գրագետը շափելու համար ամեն բաղդատություն եղբ

բացարձակ կերպով կը պակսի մեզի: Իր եղանակը, ծանոթ ու սովյալ պայմաններն կը հեռանա: Գրականութեան մեջ, իր կանոնը՝ զարտուղութիւնն է: Երբ ամեն գրողներ կարգի ու սարքի կը հետամտին, ինքը միակուկ կը պահի իր անխնամ ու արտակարգ տարազը. կոճկված, սանտրված հրապարակագիրներուն մեջ ինքն է որ հանրութեան առջև ելլելու կը խիզախ միշտ թափթփած մարդու, արտաքին պաճուճանքով զբազնու առան շունեցողի անփութութեամբ, այնքան որ այս անհոգութիւնը ա՛լ ճշմարիտ պըրանք մը կը դառնա: Ահա՛ իր գրականութեան հատկանիշներն մին:

Մարդիկ կան որ ամենն աննշան նյութին վրա խոսելու համար հանդիսավոր ձևեր, կեցվածքներ կառնեն, կը հազան, ձայներնին կը փոխեն, շարժումներնին կը լայնցնեն:

Մասիսի նախորդ խմբագրապետը հակառակն է անոնց. իր քնտրած նյութին ծանրութեան շփի իր գրելու եղանակը կանոսրանա միշտ: Այս՝ իր գրականութեան ֆիզիքին օրենքներն մին է:

Հոն՝ ուր ուրիշներ պիտի խոժոռեին, ինքը կը ժպտի և հոն ուր ուրիշներ պիտի լային, ինքը կերգէ, բայց երգին մեջ ողբի պես բան մը կը պահուի: Եւ այս զվարթութիւնը՝ որուն ներքև արցունքի կաթիլ մը կապաստանի, այն ծիրանի գոտիները կը հիշեցնեն ինծի որոնք իրենց պայծառ գույներուն ցուացումին տակ կը ծածկեն երկնքի թռնընկեցիկ տրամութիւնը:

Գրականութիւնը, իր տարփանքը, զինքը հրապուրող սիրուհին ըլլալ կը թվի: Այս նախկին Վենետիկցանը՝ իր վանական կյանքի մաքրութիւնը անարատ պահած է միշտ. Ս. Ղազարի մեջ վարդապետ չէ կրցած ըլլալ, բայց աշխարհական ալ մնացած չէ. ամեն ինչ թերատ, ստվերոտ ու անկատար է իր վրա: Այս կիսավարտ քահանան, այս գրչի մարդը տեսակ մը

Պրնանի տպավորութիւնը կը թողու իմ վրաս. ո՛չ անոր մեծ զիրքը և ոչ անոր ահաբեկիչ հմտութիւնը ունի հարկավ. բայց անոր նման՝ բանաստեղծութեան ու պատրանքի թաքուն գանձեր կան իր սրտին մեջ որ եկեղեցական կրթութեան մը լուծութեան ու առանձնութեան մեջ դիզված, հավաքված են և որ իր գրականութեան մեջ երևան կելլեն, կենդանի ու զգայուն հոգի մը տալով իր սովորաբար պարզ ու անպաճույճ գրվածքներուն:

Իր ժողովրդական գավկի, գրեթե շուկատ մարդու ձևերը կը սիրեմ. Իր մշտնջենական պատիվը պիտի ըլլա մեր մեջ, իր օրվան կյաննեւրովը, առաջին ինքը տանելը, մոտեցնելը գրականութիւնը ժողովրդին՝ փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին:

Իրմով սկսած ու քաջալերված է միշտ այն երիտասարդ գրողներու շարքը որ մեր հրապարակագրութեան այժմու ռամիկ. թէ որ կուզեք, բայց հասկնալի ու սրտի մոտիկ հանգամանքը տված են:

Այս տանը տարիներուն մեջ ուր իր գրական գործունեութիւնը կը փայլի, ամեն կողմ տարած են զինքը իր թափառահած գրագետի պարապմունքը:

Ձուրի արձակումի մը պես կուզա, կանցնի, կը տարածվի, կը յաւննա, կանձկանա ու կանհետի հանկարծ և օր մը անշուշտ պիտի գտնեն գետնին վրա ակոս մը իր լրագրական արչասավոր անցքին նշանակ:

Ի՞նչպես պիտի ըլլա այս կյանքին ծիրութիւնը. վերջ իվերջոս ո՛ւր պիտի կանգ առնեն զինքը տանող նավակը:

Ինչ որ ամենեն հավանականն է, այն է որ քանի մը տարի վերջը իր մեծ իմացականութիւնն ալ այն մշուշին մեջ մտնե՛ ուրկե իր գոյութիւնը երբեք դուրս չէ կրցած ելլել:

ՏՈՔԹՈՐ ԳԱՌՐԻԵԼ ՍԵՎՅԱՆ

Գլուխը՝ ձախին ծռած քիչ մը, միջահասակ մարդ, որ իր ջարժումներուն ծայրահեղ ժուժկայությամբը, անշարժության կը մոտենա և իր սովորական կեցվածքին անփոփոխ ձևովը՝ խանձարուրին մեջ մոռցված ու հոն ծերացած երախայի մը նմանութիւնը կը բերի:

-Տոքթոր Գաբրիել Սևյան՝ Վենետիկեն հոս եկող այն ոտանավոր գրողներու սերունդին շի վերաբերի, որուն ճիշտ համբանքը ընել անկարելի է և որոնցմէ սակայն Պեշիկթաշլյան, Քերզյան ու Աճեմյան՝ միայն հաջողած են մեր մեջ:

Ա՛լ ավելի հին, ավելի լուրջ, և ավելի բարձր դասի մը կը պատկանի. իր տեղը՝ Վիեննայի լեզվաբաններուն, Այտրեյանի², Գաթրճյանի³, Գարագաշի⁴ և այլոց քովն է, որոնցմէ շատերը լուսթյան մեջ ամփոփված մնացեր էին, իրենց գիտնական գրաբարագետի ծանրութենեն շրաժնվելով ու վախնալով խառնվիլ բազմության մը որ, իրենց աչքին, բարեկենդանի մը դիմակավորներուն երևույթը ուներ:

Այսպես լքած ու լքված կը մնային միշտ. և երբ անոնցմէ մին հանկարծ նորեն կերևա գրական աւպարեզին վրա, հաբուցյալի մը ազդեցութիւնը կրնն վրանիս կամ վրեժխնդիր

ագիի մը՝ որ նորերուն անպատկառ քրթմնջյուններուն ու ծի-
ծաղններուն մեջ չի շփոթիր և իր կշտամբանքով լեցուն դասերը
կու տա առանց մեկի մը խնայելու:

Հարուցյալ մը, այո՛, որ գուցե այդ պատճառով, գլխակ-
ցաբար կը խոսի անո՞ր վրա՝ զոր մենք մեռյալ կանվա-
նենք:

Անոր քովն կուգա, աղեկ ու ոինտ ըլլալուն լուրը և մեր-
ձավոր վերադարձի մը ավետիսը կը բերն մեզի Տոքթոր Սևյան,
որ, իր արվեստին ուսուցածին հակառակ, վերակենդանության
կը հավատա:

Ու դիակին վրա ծռած, շփելով երակները, օ տը քոլոնյի
շիշը մոտեցուցած ունգերուն, արվեստական շնչառություն
մը ընել տալու ապարդյուն ջանքերով, թմրած սառած անդամ-
ները ճգնելով տաքցնել իր շունչովն իսկ, այս բժիշկը Գրաբա-
րին գլխուն վերև կը հսկե սիրելիի մը մահվան շհամոզվող
մարդու համառ պատրանքին մեջ:

Կը կսրծեմ որ դահիճի, անգութ ու անողորմ մարդու գործ
է մեր ըրածը, քաշելով զինքը այս անկենդան մարմնին քովն,
պոռալով, կրկնելով շարունակ անոր երեսն իվեր որ զայն թա-
ղել և անոր երկյուղած հիշատակը պահելի զատ բան չկա
ընելիք այսուհետև այդ մարմնին համար:

Տոքթոր Սևյանի գրական դավանանքը համոզումն ավելի
վեր բան մը, հավատք մըն է գրեթե. շենք մը՝ որուն հաստա-
տությունը իր տկարությանը մեջ կը կայանա քան թե իր իս-
կական ղորությանը, ճիշտ այն ժողովին նման որ տխեղծ ու
քնքուշ կազմվածքովը՝ փայփայանքի ու գողմանքի միայն կո-
շում կրնա ընել ու չի կրնար հրավիրել իր վրա կացլինի հար-
վածները որոնք հաստ ու բիրտ ծառերու կոճղին, — գիտական
տպացուցումներու, — սահմանված կը մնան:

Իրավունք չունի ուրեմն նեռելու այդ ծաղիկը գրական
կրկեսին մեջ, ուր կոխկոտուքը պակաս չէ և ուր մրցող տղաք՝

պայքարին ջերմության մեջ, շգանազանեն թերևս այդ անգոր
բույսը իրարու գլխու նետված փայտի կտորներեն ու ճզմեն
առանց ուզելու:

Ամեննն շահեկանն այն է որ տարիները շին կրցած ցըր-
տացնել կամ ամոքել իր դյուրագրգիռ ու պահանջող բնավո-
րությունը:

Գրաբարի սիրուն հարուցած վեճին մեջ միևնույն մարդը
կը գտնենք նորեն, առջի անհամբեր երիտասարդը, որ հինգ
վայրկյանի սպասումեն ձանձրացած, կը պոռար ունէ աղչկան
մը երեսին.

Կա՛մ հույս տուր կամ խիստ վրճիռ տուր ճետիճ.

«Քսակդ կամ կյանքդ» ըսելու պես բան մը:

Այս կամ ոչի մարդն է կտրուկ, զայրացկոտ, գրեթե երա-
խան՝ անփոփոխ իր դիրքին ու իր ճշող պահանջումներուն մեջ:

Այս եռանդը ու կորովը, զոր տարիներուն դիզած ձյունը չէ
կրցած մարել, կը զմայլեցնեն զիս. ամբողջ քերթված մը կը
աեսնեմ հոն:

Իսկ ինչ որ օրինակելի է այդ կյանքին մեջ, ինչ որ երբեք
ուզածիս չափ ստեպ առիթ պիտի չգտնեմ ըսելու հիմակվան
աղոց, մեր գրականության համար ցույց տրված այն հոգա-
ծությունն ու սերն է որ Տոքթոր Սևյանի և անոր բոլոր դասա-
կիցներուն ու ժամանակակիցներուն մեջ անվրեպ կը տեսնվի՞
սեր՝ զոր կյանքի պայքարը, մարդուն անհատական ձախորդու-
թյունները, և որ ավելին է, հաջողությունները շին կրնար մոռ-
ցընել տալ կամ մեկդի նետել:

Տոքթոր Սևյան այս օրերս Արևելի մեջ հրատարակելով
կես դար առաջ գրված իր քերթվածները, իր բանաստեղծական
եղանակեն նմուշ մը կուտա մեզի: Զարմանալի՞ բան. ինքը՝

որ համամիտ մեկը չէ բնապաշտ դպրոցին, անոր աշակերտածի պես բաներ մը նշմարել կուտա հոն. անշուշտ իրական, շատ իրական պատկեր մըն է այն որ հետևյալ տողերուն մեջ կը ներկայացվի,

Մարմնույն պարառ ձևերուն
կազմած ելևէջներուն.

Բնապաշտ մըն է ինքն ալ ուրեմն առանց գիտնալու, և ճիշտ ա՛յն վստանգավոր ցանկության հովերով տարուբեր, որմե ա՛յնքան կը խորշի հիմա:

Կը կարծենք որ Քաթյուլ Մենտես կամ Արման Սիլվեսթր ցնթությամբ պիտի ստորագրելին իր տաղերը:

Բնապաշտ ձևին դեմ գանդափարի հեղաշրջումը հապաղած կը թվի հարգելի բժիշկին մտքին մեջ. ասկից ներելի է հետևենել թե ախտաբորբոք գրականութենե մը ցույց տրված խորքումը, — իբրև պարզ բնախոսական երևույթ, — մասնավորապես այն տարիքին մեջ երևան կելլե ուր մարմնույն պարառ ձևերուն կազմած ելևէջները անօգուտ բորբոքումե զատ ոչինչ կրնան արթնցնել: Հա՛րկ է արդյոք գրական պարկեշտությունը սահմանել իբրև էապես հարափոփոխ բան մը որ տարիքներու, հասակներու ենթական ըլլա, անոնց ավելնալուն կամ պակսելուն հետ աճի կամ նվազի և անհունական հաշվոխնդիր մը ձևացնե այսուհետև,

Ք /Ք| = 0

Տոքթոր Սևյան երկդիմությանց ու վարանումի մարդ չէ: Այն նեղսիրտ նավապետին պես, որ Միջերկրականն Ատանտյան Օվկիանոս անցնելու համար Ճիպրալթարի նեղուցը կրկար բարակ փնտրելու նեղությունը հանձն շառնելով, լավագույն սեպած էր Ափրիկյան ժովեզերքին վրա խրել առ իր նավը, Տոքթ. Սևյան, որ իր առաջին ուղևորությունը այդ նավին վրա ըրած է, լեզվի խնդիրներու մեջ համբերատար քննու-

Քյուլեններե, աջը ձախը զննելե հեռանալով նախամեծար կը համարի գրաբարին վրա նետվիլ ու հոն կառչած մնալ հաստատամիտ ուտրեի մը պես:

Ու կը խորհիմ որ իրավունք ունին թերևս անոնք, որ շտիրեջով մեր հողմակոծիկ տերևի ճակատագիրը, անգտանելի ճըշմարտության մը պատրանքեն շրոնվելով, անկորուստ կը պահեն ամեն բանի մեջ իրենց միամիտ ու վաղնջական գաղտփարները:

Իրավունք ունին:

ԹՈՎՄԵՍ ԹԵՐԶՅԵՆ

Քիրթող մը և ուսուցիչ մը. գրականութիւնը սիրող մը և սիրցնող մը, հրապուրիչ կնոջ մը նման որ բան գործ ըրած է ուրիշներու սրտին մեջ արծարծել այն կրակը որ զինքը կը տալորե արդեն:

Եվ սակայն մշտաբորբոք հուրը մոխիր չէ դարձուցած զինքը: Երեք մանուկներուն պես, որ Նարուզողոնոսորի հնոցին մեջ անխոց ու անվնաս մնացեր էին, Թովմաս Թերզյան ալ չէ խանձած իր սրտին մեջ վառող կրակեն որ, շատ շատ, եղկ ու ամոքիչ մթնոլորտ մը կազմած է իր շուրջը, վակոն-լիի երանավետ բարեխառնութիւնը ձմեռ ատեն և որուն մեջ բանաստեղծը հավիտենական երիտասարդութիւն մը գտնելու բախտն անեցած կը թվի՝ երբ ուրիշներ, կես ճամփին խոնջած ու վաստակաբեկ, կանգ կառնեն ըսելով.

Իմ հուրքս անկաճ և ես տէ՛ր ծնեացա...

Թովմաս Թերզյան հակառակը ըսելու իրավունք ունի. գրեթե առջի խարտիչագեղ երիտասարդն է միշտ որ մոռցած

է ծերանալու, ճիշտ միլենույն անձը որուն, քսան տարի առաջ պատիվ ու բախտ ունեցած եմ աշակերտելու:

Հիմա փողոցը կը պատահիմ իրեն կրքեմն. չի հիշեր զիս, բայց հս քաջ կը ճանչնամ իր ձեռքի շնորհալի շարժումը որ ափի մը մեջէն խուսափող թռչունի մը սլացումին կը նմանի:

Եվ ոսկի ակնոցին ետևը, նույն կարճատես աչքի կոպերուն չարատե մերձեցումն է, հպումը գրեթե, որուն բաց մնացող պզտիկ անջրպետին մեջ սղմելու կաշխատիս, փեշդ փեշիդ բերելու, պզտիկնալու փափաքներ կունենաս, ապարդյուն ջանքեր կընես դիմացինիդ նայվածքը շոգնեցնելու, տեսողությունը դյուրացնելու համար, երբ դիպվածով դեմը գտնվիս աչք թարթափող աչքերուն:

Քերթող մը ըսի. հին դարերու թրուպատու որ կերգե ու կանցնի շարունակելով իր ճամփան, կյանքի ճամփան երկար ու ամայի. նետահար թռչունին պես, որուն փախուստի շավիղը՝ հողին վրա կաթկթող վերքի արյունեն կը գուշակվի, այդպես ալ իր հոս հոն ցիրուցան երգի, ներդաշնակության կտորներեն բանաստեղծին ուղին կը ճշտվի՝ որքան ալ անփույթ եղած ըլլա ինք ժողվելու, հավաքելու իր վատնած ու շոայլած ձայնին արձագանքը:

Իր քնարը ունկնդրվելու համար չէ որ կը մըմնջե. այլ գրչխավորապես իրեն համար ու հետո այն մտերիմներուն, որոնք «տունեն» են և ոչ փողոցը հանդիպած օտարականներ:

Այս է պատճառը որ չէ ամփոփած իր քերթվածները հատորի մը մեջ. հետո խորհած է, թերևս իրավամբ, թե պետք է զանոնք թողուլ ամենքն իրենց տեղը ու իրենց ատենին: Իրարու ըզվ բերել այդ հատուկտար քղանակները, երբ, ափսո՛ս, անհրաժեշտ է խորտու քով բերել զանոնք որ այդ եղանակները լսեցին: Ինչո՞ւ համար:

Հետաքրքիրները հասկնալ կուզեն թե այս քերթողին ի՞նչ է կյանքի ըմբռնումը, հատուկ իմաստասիրութիւնը որով գոյութիւնը արդարացնե կամ դատապարտե. հոռետե՞ս թե լավատես ոգի մըն է, ո՞ր կիսագունտին կը վերաբերի:

Հ Բանաստեղծները աստղաբաշխներու նմանցուցած եմ միշտ, որոնք՝ իրնց դիտակի ապակիներեն երբեք ճշտութիւնը չեն կրցած տեսնել ու վայելել. շատ մեծ, կամ շատ փոքր կերևան առարկաները իրենց. աշամերձիկ ապակիինն է հանցանքը որուն կորնթիքին վրա՝ ամեն պատկերներ կը բեկրեկին, կայլայլին, երբեմն ճիշտ հակոտնյան կըլլան իրականին: > *Գաւառի յիշատակ*

Ասոր համար է որ քերթողները ճշմարտութենե շատ անդին կամ շատ ասդին պիտի մնան. այս է իրենց ճակատագիրը. լալու կամ խնդալու կարող են միայն և երբ տեսնենք անոնցմե մին, որ Թովմաս Թերզյանին պես, ժպտիլ ալ գիտե, ժպտոր համակերպութիւն կը նշանակե, կյանքի տվյալ պայմաններուն լավագույն իմաստասիրութիւնը բերած կըլլա մեզի:

Ուսուցչին կյանքը քերթողի կյանքին չափ ու թերևս անկէ ավելի շահեկան է. պատվելիներեն անմիջապես ետքը, անոնց տաքուկ հիշատակովը, ավանդութիւններովը, ծեսերովը լեցւած ուսուցչական աթոռին վրա՝ այս բանաստեղծը, իր գեղեցիկ երիտասարդի վայելչութեանը մեջ, դայար ոստի մը բողբոջումն էր հոն, ուր քիչ առաջ, գոսացած ծառը կը կենար:

Իրմով է որ հայկաբանութեան դասն ետքը ու անոր քովիկը սկսած է գրականութեան դասը որ, հիմա անգամ, նորութիւն մըն է և որ քսան տարի առաջ ճշմարիտ հերձված մըն էր անդրդվելի հայկաբաններու սերունդին մեջ:

Գրաբար քերականութեան միապաղաղ սառույցն ետքը սեր, բեռնային ուղեորութեանց մեջ պատահածին պես, գացողները մեծ մասով կը փատնան, ճշմարիտ գարունի մը տպավոր-

ըությունը ըրավ այս դասախոսութիւնը աշակերտներուն վրա.
ամենքը կանանչցան՝ ծաղկեցան:

Որի՞նն է պատիվը եթե ոչ ուսուցչին, որ իր շուրջը հավաք-
ված տղոց եռանդը ու ավյունը շմարեց, այլ գիտցավ վառ պա-
հել անոնց սերը մեր լեզվին համար, որ Բագրատունին, Ալի-
շանը ու Հյուրմյուզը՝ ճանչցուց անոնց և որ իհարկին իր
քնարը, իր սիրտը դրավ անոնց մանրիկ մատներուն տակ:
Որի՞նն է պատիվը եթե, նշմարելով թաքուն հարստութիւն-
ները որոնք կը պահվին այդ փակ սրտերուն մեջ, կրցավ
հմայքի բառը արտասանել.

Բացվե, ո՛վ Սեզամ:

Թովմաս Թերզյան ո՛չ ծափերու ըղձանքը և ո՛չ դատափե-
տութիւն վախը քաշած է երբեք. փառքի ցանկացող չէ եղած և
ոչ ալ հուսախարութիւնն ենթակա:

Իր բոլոր կյանքը համակերպութիւն կյանք մը եղած է.
Պեշիկթաշլյանի կրտսերն է ինք ու անոր պես, համեստ վաս-
տակավոր, շի սիրեր աղմուկը:

Բայց որքան ալ մեկուսանալ ուզե, խուսափիլ դեպի իրեն
կարկառող ձեռքերին, գրականութիւն մեջ իր կրկին ու թան-
կագին գործունեութիւնը պիտի շմոռցվի: Կը հիշեմ որ Անա-
կրեոնի տաղերու թարգմանութիւնը Օտյանի նվիրած էր սի-
րուն ձոնով մը ուր կըսեր անոր.

Գտերեմ Կաստալի
Եվ հարսունեմ Գողթան
Քեզ բազ կրկնակի
Հյուսեցցեն, Օտյան:

Իր աշակերտները Կաստալի աղջիկները կամ Գողթան
Քարսերը շեն արժեր անշուշտ, բայց պատրաստ են իրեն ճակ-
տին հյուսելու քերթողի և ուսուցչի կրկին պսակները, որոնց
փր ազնվական ռուխը արժանի է:

Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Գ Ա Ր Ա Գ Ա Հ

Շատերը կը ճանչնան զինքը իբրև փորձ ելմտագետ մը որ հսկա ծրագիրներ ունի մտքի մեջ. հնարագիտական մեծամեծ հաշիվներ, խորհրդավոր մտերմություն մը թվանշաններու հետ որոնք իր ականջն ի վար մոզական բառեր կը փսփսան թիշտ:

Վեցհազարյակի ընթերցողն է կարծես որ անհավատալի գանձեր գտնելու միջոցը կընծայե քեզի, վայրկյանի մը մեջ սպիտակ էջի մը վրա քանի մը ձևեր գծելով միայն:

Ու երազային վայելքներու բաշխողը կը թվի աչքիդ այդ աղիբեկ մազերով անձը որ, քիչ մը թաղված իր խորհուրդներուն մեջ, հանդարտաքայլ կանցնի քովեդ մարդու մը պես որուն կը սպասվի ամեն տեղ և որ ինքը՝ տեղե մը բան մը չունի սպասելիք:

Ու քիչեր կը ճանչնան բանաստեղծը, տրտմությամբ ու սակավիկ մը պատրանքով լեցուն հոգին որ պահվրտած կապրի այդ հաշվագետին մեջ:

Իբ հղացած դրամական ահագին ամբարտակներուն մոտ,

սակիի, արծաթի հոյակապ զանգվածներուն ճիշտ քովիկը, Ի՞նչպես կրցած է փթթիլ բանաստեղծութեան դողդոջուն ծաղիկը: Ի՞նչպես այդ մետաղյա կառուցումներուն դրացիութիւնը պաղ մը չէ ձգած անոր վրա և գրգանույշ ու թախծագին մեխակ մը ծլած է հոն. ուր կը վախցվեր թէ շարախնդաց գծնիկ մը միայն պիտի բուսներ:

Ի՞նչպես:

Կարապետ Գարագաշ ալ կը պատկանի Ադրիականի կղզյակեն հասնող սերունդին. իտալական կապույտ երկեքի՞ն տակ մեծցած է ու անոր ջերմ կլիմային մեջ սնած:

Գրականութեան մեջ՝ այն բարձր ճաշակի տեր արվեստագետներէն է, որ իրենց ամեն երկին համար, անուրջի մեջ միայն ընդնշմարվող ձևի, գույնի, գաղափարի կատարելութեանը կը բաղձան, Հիսուսի քով ղրկված նկարչին պես՝ որ աստվածային պատկերի մը անթերի ճշտութիւնը ձեռք բերելու կաշխատէր:

Խղճմտութիւնը, իր անձին դեմ, անխրա՞վութեան կը հասնի անշուշտ ու երբ մենք կը զմայլինք—դիպվածով տեսած ըլլալնու համար—իր թարգմանութեանց նկարագեղ ու ճշտապահ ճճին վրա, ինքը գաղտնի կը պահէ զանոնք դեռ հասարակութենէն:

Ու կը մտածեմ որ այս գրագետը, այնքան դժվարահաճ իրեն համար որքան ներողամիտ ուրիշներուն նկատմամբ, ինչե՞ր չէ բզբտած, պատուած, ոչնչացուցած, դժգոհութեան վայրկյանի մը մեջ: Ստուգիվ, մեր հիմակվան քիչով գոհացող գրողներուն ստվար թիվին մեջ Կարապետ Գարագաշ հզական գեմք մը կը ներկայացնէ մեզի:

Այս գրաբարագետը չի խորշիր նորեն ու շանգոսներ զանոնք. իր ձայնը քաջալերող է ամեն անոնց որոնք կը վաստակին ապերախտ վաստակը գրականութեան:

Ինքը՝ քերթողին հետ որուն երգերը բերած է մեզի այն բաներուն կը թվի երագել որ «միշտ կը մնան»: Իր ընտրած ձևն ալ գրականութեան մեջ գրաբար ոտանավորի ձևը, արգոք տևականի գաղափարով է նորեն: Ազնվագույն թերևս, բայց շատերու անմատչելի մետաղին վրա են միշտ իր նրբագիտ քառյակները. կը կարծենք սակայն թե երկաթն ալ որ մեր աշխարհիկ լեզուն է, իբրև ամենեն պարզ շինվածանյութը, կարող է պիտանիի ու գեղեցկի կրկին պահանջումներուն գոհացում տալ ու կը հավատանք որ արվեստավորն հոն ալ իր ճաշակին նրբութունը, իր ճարտար ձեռքերուն վարժութունը ցուցնելու կարող է:

Այսպես ոսկի երազներու մարդը՝ վայելչապես խառնված է ոսկի երազներու մարդուն. թվանշաններուն բանաստեղծութունը տեսած ու հրապուրված է ինքը և միշտ սիրահար մը մնացած է անհունին ու անսահմանին: Բախտին ամեն մեկ ձախողվածներուն երգով մը պատասխանած է ու հիմա, հիսունի մոտերը հասած, ամփոփուկին պես զոր ամեն շոշափում կը կծկե, ինքն ալ քաշված ու ամփոփված մեկն է:

Կը սպասե՞ արդոք որ նորերն ալ կյանքի անդուլ պայքարին մեջ պարտասուն, հետզհետե ու մեկիկ մեկիկ ձգելով իրենց երիտասարդի վերացումները, կորսնցնելով սրտի պատրանքները ու պարտավորելով խոստովանիլ վաղանցուկ հանգամանքը ամեն աշխարհային վայելքներուն, իր եզրակացութեանը գան, իր բանաձևին որ հավատքի մը վերջավորութունն է և ուրիշ հավատքի մը սկիզբը.

Աստե՛ն համայն եղևանի՛ք մեռանի՛ն:

Օ Գ Ս Ե Ն Ի Ո Ճ Ա Ս Ա Ր Յ Ա Ն

**Փողովին մեջ տեսած եմ զինքը. ոսկրուտ, նիհար ու դեղին-
գլուխ մը որ հեռվեն, բեմին վրա, անջատված կերևար մար-
մինեն, միս մինակը կեցած հոն, ահարկու շոր գանկ մը որ կը
խոսի, կը բարբառի, գրեթե կը հայհոյե:**

Կը հիշեմ իր մեռյալի ցուրտ ու անթարթ նայվածքը, իր
խեղդուկ ձայնը, իր ծայրահեղության հակամետ պահանջում-
ները որ հետու տեղե մը, ուրիշ աշխարհե մը գալ կը թվեին:

Հիմա, հոն է ինք, այն աշխարհին մեջ, որուն խորագնին-
ակնարկը, բարձր շեշտը, անկարելի փափագները կը ներկա-
յացնեն կենդանությանը միջոցին իր ուրվակերպ մարդու ձևե-
րովը:

Սամաթիացի հրապարակագիրը մեծ գրագետ մը չէր. բայց
կրցավ մեծ խմբագրապետ մը ըլլալ: Լեռօրյա լրագրության
մեջ՝ ոչ այնքան գրական գեղեցկություն կը փնտրվի որքան
գրվածքներու նորությունը, ուժգնությունը, անսովորը և
խրոխտը:

Օգտեն խոճասարյան այս բոլորը ունենր ու մեկ հատիկ էր

օրը օրին զբաղեցնելու համար այն տղան՝ որուն հասարակութիւնն անունը կու տան:

Ուրիշներ՝ ընթերցանության գիրք մը կուտային ձեռքը, կաշեկազմ հատոր մը մաքուր տպագրությամբ. ինքը խաղալիկ մը կուտար, խաղալիկ՝ ուրկե ավելի կօզտվեր մանուկը քան թե այն մեծ հատորը ուսկից բան չէր հասկնար. կերպով մը ֆրոսպելյան դրութիւնը, մանկավարժական արդի եղանակները ի գործ կը դնէր այս խմբագրապետը նույն ընթերցողներուն համար որոնք իր դպրոցին, իր լրագրին կաշակերտեին և կը հաջողիր միշտ: Տղան շօնաճարացի էր և ու հասնող ժամանակը միտք հոգնեցնելու այն ամեն էական խնդիրներուն օրով հանրային կյանքը կը ձևանա: Օրագրին մշտնջենական արժանիքը պիտի մնա այս:

Ուղևորներ կան, որոնք ամեն բան նախատեսելով ճամփա կելլեն, պայուսակներ, հագուստի և ուտեստի պաշարներ, ամբողջ կարավան մը հետերնին առած. այնպես որ հարկ կրլա կարավանին սիրուն, որ ամեն ծակե շանցնիր, ետ կհնալ շատ մը տեղեր տեսնելի, այցելելի, թերևս ամենեն շահեկան մասերը ուղևորության: Եվ ուրիշներ ալ կան որ ձորձ մը ուսերնուն ձգած ու ցուպ մը ձեռքերնին կը մեկնին. որոնք վարժ են պատի մը տակ կամ քարի մը վրա քնանալու ի հարկին, որոնք ամեն նեղ անցքերը կը սիրեն, կը պրպտեն ու կարավանով գացողին չըրածը ընելու կը հաջողին:

Օգտեն խոճասարյան այս ցուպը ձեռքը ճամփորդներեն էր պարտության մեջ:

Ջուրով լեցուն ավազանի մը մեջ կրնաք գավաթ մը ջուր ալ գուր ավելցնել առանց անոր գույնը փոխել տալու. անդին՝ փաթիլ մը ներկը կը բավե գունավորելու ամբողջը: Օրագիր այդ ներկին պուտիկն էր որ ամեն օր կու գար իյնալու հասարակության մտքին մեջ, երփնելով անոր միօրինակութիւնը:

Ինչո՞ւ համար քսան տարի վերջը միտքս կիյնա հանկարծ
այս ջնջված պատկերը. անո՞ր համար արդյոք որ մեր մեջ
լրագրությունը հաստատողները պետք ունին գալ տեսնելու թե
ի՞նչ վիճակի բերած հասցուցած ենք զայն:

Ի՞նչ տպավորություն պիտի ընեն մեր վրա եթե այդ գո-
նաթափ երեսը կենդանանար, այդ շիջած աչքերը տեսնեին,
այդ փակված բերանը խոսեր:

Հավագույն է թերևս որ շգա մեր քովը ու շարունակե նիթ-
հել հոն ուր կը հանգչի հիմա:

Սամաթիայի եկեղեցվույն մեջն է իր համեստ գերեզմանը,
իրեն հատկացված դույզն հողը դրամով գնված չէ. մարմարե,
պորփյուրե չէ իր շքեղ շիրիմը. մայրենի ծոցն է ան, անշուք
ու տաքուկ մայրենի ծոցը ուր մեռելները շեն մսիր:

ՀՈՎՍԵՓ ՅՈՒՍՈՒՓՅԱՆ

Գիտուն մը, և որ ավելին է, իմաստուն մը:

Հովսեփ Յուսուֆյան, այն վարար ջուրի հոսանքներեն չէ որոնց թավալումը՝ երկու դիւի եզերքներուն անձկութենեն, կամ հետևած ճամփուն անհարթ ըլլալեն՝ աղմկահուլոյզ ու մեծաշառաչ կրլլա, ուշադրութիւն կը հրավիրե: Այլ վեհինաճեմ գետի մը հանդարտասահ ու անշշուկ ընթացքին կը նմանի որուն արգասաբեր ջուրերը իրենց առվին կը պատշաճին, էվել կամ պակաս շեն գար, և որոնք կայուն ու անշարժ կը թվին հարեւանցի դիտողի մը աչքին:

Իր կարգավորյալ կյանքը ու գործունեութիւնը շեն ճանչընար անակնկալը. այս չափագետը որ սիրուն կնոջ մը ետեւեն հետապնդելու պես ամեն հաշիվներու մեջ անծանոթը կորոնե միշտ ու Ք-երը կը փնտրե, ամենուրեք կը հալածե, երևան կը հանե պահվրտած ամեն ծակերու, ամեն ծպտումներու մեջեն, քայց իր մտերմութեան շրջանակին մեջ շընդունիր զանոնք:

Իր բոլոր գոյութիւնը կը նմանցնեմ այն հառաջատվութեան կարգերուն, որոնց մեկ օղակեն ամբողջը կը գուշակվի:

Շատերը տեսած են, բայց քիչերը կր ճանչնան զինքր: Իր սակավախոս մարդու զգուշավոր ու ժուժկալ ձևերը, ձայնին մեղմ ու միօրինակ հնչյունը, մորուքին կանոնավոր շրջագիծը, հագուստին անփոփոխ ձևերը միայն տեսնող մը երիցական քարոզիչի մը տեղ պիտի առներ զինքը, ու ճշմարիտ հարողկ մը ըլլալ պետք է գուշակելու համար այդ շափագանց համեստութեան տակ՝ մեր ազգին մեծագույն գիտնականը:

Զափական ու բնական գիտութեանց այս մեծ վարպետը երիտասարդ մըն է գիրուկ, միջահասակ, ճիշտ այն մեծ ջութակներուն պես զորս այնքան ճարտարութեամբ կր զարնեմ. վասն զի հաջող ջութակահար մըն է նաև այս գիտնականը:

Կը մտածեմ սակայն որ իր ծովածավալ հմտութիւնը հուսահատեցուցիչ բան մը ունի. ի՞նչ տարօրինակ առանձնութիւն է ան ուր լքված կը մնա մարդ, երբ այդքան կը հեռանա սովորական իմացականութեան սահմաններէն:

Հետին միջատին կյանքը ճանչնալ ու կարող ըլլալ միանգամայն ամեն աշքերու անտես լուսավոր գունտի մը համակ ջալիղը ճշտել երկնից մեջ. անհունապես փոքր ու անհունապես մեծը բմբռնել. հիմակուց գիտնալ անցյալը որ խավարն էր, ներկան որ ստվերն է, և ապագան որ լուսը պիտի ըլլա. ո՛չ, այս ամենը մեկանց պիտի շուգեր տեսնել միակ մտքի մը մեջ:

Հովսեփ Յուսուֆեան այն գիտուններէն չէ որ հին ատենի մոգերուն պես իրենց սորվածները կը ծածկեն պարզ մահկանացուներէն: Ընդհակառակը, իր ջանքը եղած է գիտական հոգվածներով, որ Արեւելի ամենն պատմաբեր էջերը կր կազմեն, գիտութիւնը ռամկացնել, հասկնալի ու մատչելի, նույնիսկ հրապարիչ ընծայել ամեն անոնց՝ որոնք կր կարծեն թէ շոր ու ցամաք անապատ մըն է ան: Յուսուֆեան հովասուն օվասիսները ցույց կուտա մեկիկ մեկիկ, ամեն մեկ քայլին, այնպես որ ամառի ու դժնդակ համարված ուղևորութիւնը՝

Փարիզի պուլվարի մը վրա շրջագայելու շափ հաճելի դարձնելու գաղտնիքը կը գտնեն:

Իրմե առաջնորդված, և իրեն ունկնդրելով, կը հետևինք ճամփուն որ գիտության համար իրմե ավելի արժանավոր մը չէր կրնար բանալ մեր գրականության մեջ: Ծամփա՛ որ իր շնորհիվ միշտ կարճ, միշտ անբավական կը թվի մեր աչքին. հետաքրքրություննիս կարթննա բայց չի հագննար ու Հազար ու մեկ Գիշերներու հրաշալյաց պես շարունակությունը լսելու անհամբերությամբը զմեզ կը շարշարեն:

Գրականություն մը կա հիմա հրապարակին վրա որ, ճշմարիտ հրապույրներե զուրկ կնոջ մը պես, փերևետի, ներկի, շպարի կը կարոտի միշտ. ո՛չ մաքուր հոգի մը ունի, ո՛չ գեղեցիկ մարմին: Իր հաջողությունը ծեփծեփումեն է. իր հոսկե հոնկե փոխ առնված գույներուն փայլը՝ ցորեկվան պայծառությունը չի դիմանար, բայց գիշերը, ջահերուն արձակած լույսին տակ, դիմացինը պատրելու կը բավեն:

Յուսուֆյանին գրականությունը անոնցմե չէ. իր հրապույրը իրն է բոլորովին. արդուզարդին անհոգությունը՝ իր ստույգ գեղեցկության գիտակցությամբն է, վեհապանծ գեղեցկությունը Գիտության: Այս հրապարակագիրը ոչինչ ունի բռնազբոսիկ ու արվեստակյալ. քեզ հմայելու համար պետք չունի աչքի քթթումներու. իր նայվածքը պարզ ու վճիտ է, ուր ճշմարտությունը կը ցուլա ու միշտ կը գրավեն զքեզ. այս է իր ոճը:

Իր լուրջ ու ծանրախոհ գրականությունը խոժոռություն չի բուրհր երբեք. զայն կարդացած պահուս, տողերուն մեջ կընդնշմարեմ խնդամիտ ու կատակասեր մարդու մը շուքը և իրոք Հավսեփ Յուսուֆյան մեր ամենեն նրբամիտն է:

Եվ իր բարոյական նկարագրին վրա ավելցող այս զվարթությունը երկնաբերձ լեռան մը վերելքին մեջ, ամայի ու քարուտ կողին վրա շսպասված ծաղկաստանի մը տպավորությունը կընեն իմ վրաս:

ՏՈՒԹՈՐ ՆԱԶԱՐԵԹ ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ

Շտապող մարդ մը փողոցը, որ երկայն ու քիչ մը ծուռ գլխարկովը Պուլվարտին մը կը հիշեցնե՛. բուռն, կրթոտ ու վեհանձն՝ ինչպես պարտքն ու իրավունքն է ըլլալ ամեն երիտաօարդի: Աշխույժի ու կորովի մարմնացում մը. անդու ու համբերատար աշխատութիւն մը որ ավելի պատվաբեր է քան շահաբեր. հազվագյուտ մարդ որ իր ուսումը միմիայն փող դիզելու սահմանած չէ. շարունակող մը, գիտութեան շեղոք ոտլորջ շրջանակին մեջ, պատվավոր ավանդութեան մը, որով հայ բժիշկները հմտութիւննին՝ իրենց ազգին մտավոր զարգացումին ալ ծառայեցուցած են:

Ասոր համար թերևս Հիպոկրատի աշակերտներուն մեջ քիչ մը մեկուսացած մեկն է ինքը. անոնց պզտիկ համերաշխութեանց, հաշիվներուն, հառաջագիմնելու, հաճախորդ վաստկելու համար ի քործ դրած ճարտասանութիւններուն մարդը չէ: Ավելի բարձր հորիզոնի մը մտատանջութիւնը ունի ինք, գիտութեան անձուկը:

Իր փառաւիրութիւնը ատով կառաջնորդվի և արդար իրավունքի մը հանգամանքը կառնե՛: Ես իմ մասիս, ուղիղ շեմ գտնե՛ր ուրեմն այն քննադատութիւնները որոնցմով ոմանք կը խծթեն զինքը երբոր երկասիրութեանց ճակատը փայտոք

անունին քով կը շարժի իր գիտական տիտղոսները «ազատ ի գիտութիւնս, ճարտարագետ երկրագործ, վկայալ Փասթիոյան ուսումնարանեն»։ Ասիկա չի նմանիր սպանիկ ազնվականի մը տիտղոսներու շարվածքին. Լկվագ Սպանիո, դուքս Լիքանթարայի և կոմս Մորրոզի։ Ժառանգական ունայնութիւններ չէ, գոր Տոքթորը կը կցի իր անունին. ավելի ճիշտ կըլլար նմանեցնել ասիկա հիշատակարանի վրա նշանակված սա կերպ արձանագրութեան մը — հարկավ գիտական աշխարհին մեջ — մարաջախտ նեյ և ասոր քով, Վակրամ, Իենա, Ավրսթերլից. մոգական բառեր որոնք դժնդակ և ծանրագնի հաշու- ղութիւններ կը նշանակեն։

Ընդհանրապէս նյութամու միջավայրերու մեջ գազափարի մարդիկ հարգ ու արժեք չեն կրնար ունենալ. փուլթ չէ ուրեմն որ հրեա սեղանավորի մը պես իրեն արհեստը շահագործող Տոքթոր Տաղավարյան, մեր լավագույն բժիշկներեն մին, դրվատիք շլսե այդ միջավայրերուն մեջ. կամ, երբոր պատահ- մամբ հրապարակ իջնե, իր մեկ երկին դեմ, ավելի մաղձով քան թե բարեմտութեամբ լեցուն քննադատութեան մը վրա իր քացատրութիւնը տալու համար, դառն, վիրավորիչ, երբեմն մինչև անհատական կյանքին թափանցել ուզող ընդմիջումներով դրվագեն իր խոսքերը։

Փուլթ չէ. իրեն պահված ու վերապահված կը մնա միշտ ամեն սրտի ու մտքի տեր մարդոց ամենաչերմ համակրու- թիւնը, որոնք լուսթյամբ, բայց ուշադրութեամբ կը հետևին իր ազգագուտ աշխատութիւններուն և որոնցմե ավելի թանկա- գին ու փրկարար դեղագիր մը պատրաստել ունէ բժիշկի տրված չէր բարեբախտաբար։

Մեր մեջ, ուր բարեկրթութիւնը իր ծայրագույն աստիճա- նին հասնելի հետի է, պետք չէ սպասել որ նույնիսկ թշնամու- թեանց ատեն՝ զենքերուն ազնիվը դործածվի միշտ. քիչ շատ վայրենի ժողովուրդն ենք, որուն պայքարի կազմածքին մեջ՝ թունավոր նետը առաջին տեղը կը գրավե ամեն տանն։

Տոքթոր Տաղավարյանի գործունեութիւնը միայն գիտական հրատարակութիւններով չէ: Հարգելի բժիշկը բանասիրական հետազոտութիւններով ալ ոչ նվազ օգտակար է իր հասարակության: Հայ թատրոնի և Հայ դպրոցներու հաստատման վրա իր հավաքած տեղեկութիւնները շահեկան վավերագիրներ կը կազմեն մեր ժամանակակից կյանքը ուսումնասիրողներուն համար:

Այս նյութերը, որոնք սակայն իր մասնագիտութիւններեն այնքան հեռի կը թվին, իրոք այնպես չեն: Սխալ է ենթադրելը թե՛ որովհետև սա մեկը բժշկութիւն ուսած է, կամ սա մյուսը որ մաթեմատիքի վարպետ մըն է, գրական հրատարակչներու հաճույքը կանգիտանան: Իմաստակներու տրված է միայն մասնագիտական ուսումներու մեջ մոլորիլ ու գամվիլ, ճշմարիտ գիտնականը մտքի ավելի շատ զարգացում ունեցող մարդն է և ոչ թե շատ ավելի բան միտքը պահողը. գիտութիւնները զարգացման անհրաժեշտ պայմաններեն են, բայց ամբողջ զարգացումը չեն:

Քաջ կը հիշեմ անհունական հաշվի ուսուցիչներես մին, ֆրանսացի մը, որ մաթեմատիքի մեջ ունեցած աննման կարողությամբը իր ազգին ալ պարծանքներեն մեկն էր հարկավ. կը հիշեմ զինքը որ մեքենաբանության առաջին դասը ժորժ Սաննն առնված հիշատակությամբ մը սկսավ՝ ըսելով մեզի.

— Մրջունի մը քայլը աշխարհը կը սարս:

Ուսկի՞ց ուր այս մեծ շափագետը իր անվերջանալի տարազներուն, Բ-երուն, Փ-երուն մեջ ատեն գտեր էր ֆրանսական մատենագրությամբ ճոխացնելու իր միտքը՝ այնքան՝ որ Մյուսնի սիրուհւոյն գործերեն առնված բնաբանով մը—և ամենն պատշաճը այն ուսման որ շարժումներուն գիտութիւնը էր (մեքանիկ)—կրնար իր դասերը զարգարել:

Թժիշկներեն անոնք որոնք գրականությամբ զբաղած են, քրեկ հատուկ լեզվական գավանանք մը ունեցած են, ոք

հերձված մը եղած է շատ անգամ: Տոբթոր Տաղավարյան այս
կանոնին բացառութիւն մը չէ, ընդհակառակը. իր երեսին
ըսեմ որ չեմ սիրեր իր գրաբարակերտ հյուսվածքը. պինդգլուխ
աշխարհաբարյան մըն էի և եմ. չեմ ընդունիր որ ուզողը այս
գեղեցիկ լեզուն ճաշակե զուրկ տարազով մը հագվեցնէ ու
փողոց նետն. բոլոր ուժովս կը բողոքեմ այս կերպ ազատու-
թյան մը դեմ որ զեղծում մըն է: Ընդունինք որ բժիշկները,
իբրև լուրջ ու գործի մարդեր, ճաշակի խնդիրներու մեջ դեգե-
րելու ատեն շունին թերևս: Իրենց նահապետը, վերջին ժամա-
նակներուն, Ռուսիայան՝ ընտրողական աշխարհաբարովը հըռ-
չակավոր կրցավ ըլլալ. տաղանդը, նորութեան փափագը, կը
մրցին իր լեզվին մեջ որ, իբրև ճշմարիտ արվեստագետի գործ,
եզական ու հիացուցիչ է արդարև:

Բայց անկե զատ ոչ ոք մեր բժիշկ գրողներեն հաջողած է
կարծեմ համակրելի ոճ մը մեջտեղ դնել. համոզումները հար-
գելի են անշուշտ, կը մնա միայն գիտնալ թե լեզուն համո-
զում մըն է:

Ասով սակայն Տոբթոր Տաղավարյանի գործը չի դադրիր
ու ինչ կերպով հարգելի աշխատութիւն մը ըլլալե, և երբ նա-
րելի է մե. ինչին պես հասարակութեան մը մեջ քանի մը ուրիշով
բարերարի անուն և հռչակ ստանալ, անուն և հռչակ գործ օրա-
գիրները իրենց քծնութիւններովը կը ստորագծեն շարունակ,
չեմ հասկնար, կամ լավ ևս, կը հասկնամ որ Տաղավարյանի
հանրագուտ աշխատութիւնները շողունովին:

Հ Բ Ա Ն Դ Ե Ս Ա Տ Ո Ւ Ր

Հեռվեն՝ բարձր ու պարթև հասակ մը որուն պարարտ շքեղությանը քով գլուխը, պզտիկ մնացած, աչրի շի դարներու

Հագուստ ու կապուստ մը որ ընդունված կանոններե շի վրիպիր ու սովորական ըլլալե դուրս շիլեր ունէ կետի վրա. քալվածք մը, որ գինվորական խրոխտությունը շունենալուն համար ոչ նվազ կանոնավոր է, շարժումներ որոնք բարեկիրթ մարդոց հատուկ օրենքներեն և ոչ մեկուն դեմ կը մեղանշեն, և ինձի պես՝ դիմացինին վրա պակասություն գտնելու աշխատող ամենեն բծախնդիր ու պահանջկոտ մարդուն ջանքերն ի գերև կը հանեն:

Ամառ ձմեռ, առտու իրիկուն, ահագին ծրարներ, հսկա գեզեր հայերեն լրագիրներու, հանդեսներու՝ արոնք իր երկու դիժ գրպաններեն դուրս կը սպրդին, գլուխնին կը հանեն. կարծես շնչահեղձ շրլլալու սարսափով: Շատ անգամ ալ տետրակներ, տեղմված թևին տակ, երբեմն գիրքերու ամբողջ հատորներ գորս տեղե տեղ կը փոխադրե ամեն օր, կը տանի կը բերե, կը շտկե կը մաքրե, կը գոցե, կը բանա, կը նոթագրե:

Ատկե անդին մնացածը՝ գեղեցիկ երիտասարդ մը, ուսյալ
▲ պարկեշտ տղա մը:

դառնալուն, միայն դասերը սորված ըլլալը կը հարցնե իրմե՝
առանց մտիկ ընելու իր գանգատներուն, ինչ որ շարգիլեր մա-
նուկը դպրոցին մեջ միևնույն պաշտպանութեանը ապաստա-
նելու հաջորդ օրը:

Մըմրյան նորեկ մըն է, գեթ իբրև աշխարհաբար գրող, հայ
հրապարակագիրներուն մեջ, թեև շատոնց իվեր իր քաջ ու
հմուտ գրաբարագետի համբավը շինած է մեր հին լեզվի քուր-
մերուն անձուկ շրջանակին մեջ:

Հյուրմյուզի, Հայր Արսենի՝ ախոյան մը ըլլալու շափ գրա-
բարագետ՝ որ Հուկոնի Փոսկոլեայն գրաբար թարգմանելով,
Ս. Ղազարու վանականներուն ասպարեզ կարդացած է ատե-
նով:

Ինչ որ իր արժանիքը կը կազմե, սա է որ ժամանակին
հասկցած է թե մեր մեջ հին լեզվով մատենագրելը՝ ո՞րքան
սերտ նմանութիւն ունի այս դարուս մեջ լատիներեն ոտանա-
վոր մը հրատարակելուն հետ:

Պրաբարին, այդ պառված ցնծուհիին սիրովը կորսված հո-
գիններուն մեջեն՝ ատենին դարձի եկող մըն է ինքը, որ մեր՝
հին աշխարհաբարյաններուս՝ վերի կողմը նստելու արտոնու-
թիւնը կը վայելե, վասն զի իր աշխարհաբարը ստուգիվ հի-
նալի աշխարհաբար մըն է, կարդացեք իր Աումաշը, Միսաբ-
քանի կենսագրութիւնը:

Քանդակված պարբերութիւններ՝ որոնց ցցվածքը ու կար-
կառները՝ նյութը կսւմ գաղափարը իսկույն կը հորինեն կը
պատկերացնեն աչքիդ առջև. ոսկեզօծ արձակ մը, ոչ կեղծ ու
խարդախ փայլով, այլ զուտ ու հարազատ ոսկիի շողունով
Ադամանդի հղկումներով հղկված բառեր ու բյուրեղե ածա-
կաններ, որոնց բոլոր ցոլացող ճառագայթներուն մեջ, այս
արձակը կը նշուի, ամառ ատեն արևին տակ տարածվող ծովի
մը ջինջ կապույտին պես:

Իր շարադասութիւնը տարբեր է մերինեն. բայց շնորհա-
գարկ չէ. ուշագիւր դիտողին համար՝ ինքնուրույն տարազը:

զոր վերջ իվերջո կը ճանչնաս բուն հայերենի բեհեզներովք, մետաքսառէջ ծոպերովը պարեգոտած ոճն է, զոր իրմե առաջ և մինչև ցարդ ոչ ոք, որչափ կը հիշեմ, զգեցուցած է իր գրք-վածքներուն:

Հարկավ, պզտիկ զննությամբ մը, դեռ գրաբարագետը կջնշմարվի հոն. բայց ոչ այն գրաբարագետը որ ճամփան կորսընցուցած է հին լեզվի մը մոլորումներուն մեջ, այլ իր մեծ վարպետին, Միսաքյանին պես, օգտվող մը այդ հին լեզվեն, ճաշակավոր ընտրություններ ընելով, անոր նրբարվեստ գանձերը ու հորինվածքը զանազանելով հոռի շաղփաղփումներեն, և բերելով զետեղելով զանոնք իր գրվածքներուն մեջ, մոզայիֆներու, կամ կարմիր, կապույտ, կանանչ, փոքրիկ յուսամուտ ապակիներու պես, որոնք իր կառուցումներուն՝ հին մեհյանի մը հանդիսավոր, լուրջ ու աղոտ շքեղությունը կընծայեն:

Հասարակ ընթերցողին մատչելի գրողը չէ անիկա. նախնական աշխատություն մը պետք է, վերլուծումի պզտիկ ջանք մը անհրաժեշտ է իր դարձվածքները ըմբռնելու ու ճաշակելու համար. ճիշտ ինչպես բնության ծոցին մեջ գեղեցիկ տեսարան մը վայելելու համար շատ անգամ հարկավոր է պզտիկ վերելքի մը հոգնության հանձնառու ըլլալ:

Ըսի արդեն որ հանապազօրյա կյանքի ռամիկ, բայց անխուսափելի պայքարներուն մեջ կտրիճ մը չէ այս գրողը. աղմուկի ու ընդդիմության մարդ չէ անիկա. քաղաքեն ավելի գեղը և գեղեն ավելի վանքը կարծես կը հրապուրեն զինքը: Հո՛ն, այդ անդորրության և միայնության ծոցը, ուր բնությունը իր անսեթևեթ պշտանքովը, ձայներու հեզությամբը ու գույներու մեղմություններովը, անպատիր վայելքներու և երազանքի գուռը կը բանա: Հո՛ն, այդ հովվական կենցաղին առջև, այնքան հեռու մարդկայինեն և այնքան մոտ աստվածայինին, գրագետը երևան կելլե. իր նկարիչի վրձինը երանգներու գույներու շտեմնված ճոխությունով մը զմեզ կը զմայլեցնե և ամենուս սրտին մեջ՝ գեղը երթալ ապրելու, աշխարհիս ունաւնություններեն հրաժարելու փափազներ կարթնցնե:

Մըմրյան ամուրի մըն է, թեև քառասունին մոտ հիմա՝ եթե

ոչ մատ մը ավելի. պետք եղածեն ավելի ամուրի մը, եթե հավատանք իր վրա և շուրջը պատմվածներուն. կնատյաց մարդն է ինքը և այդ պատճառով գուցե ինքը մինակ, էպպես սգի-պաշտ (spiritualiste) և աստվածապաշտ գրողն է, խորհրդամած գրող մը մեր մեջ՝ ուր շուկատ ու աղկաղկ գրականության մը կը տիրե միշտ: Ոչ այն գրականությունը որ գիտության կը հենու. որ մեր կյանքին, եթե ոչ մեր մահւման, վերլուծությամբը կը լուսավորվի. որ փիլիսոփայական դավանությունն մըն է վերջապես, այլ եսականության համար, շահու համար, ամեն կեղծիքը, ամեն ստորնացումը ընդունող գրականությունը, ամենն զգվելին:

Չեմ ըսեր որ իրմե զատ ոչ ոք մաքուր ու վերին գաղափարե մը, իտեալե մը շռայնորդվիր. բայց կը պնդեմ որ ոչ ոք անոր շափ ամեն վայրկյան աչքը կը սևեռե հոն, գլուխ գլխի կապրի, կը սիրաբանե անոր հետ, անոր լույսեն կամ հաճույքեն շլանալու աստիճան, եթե դուրս թողունք Եդիան, ափսո՛ս, բոլորովին շլացած մը: Աչքե անցուցեք անգամ մը Մրմրյանի Ալեյուիան և ըսեք թե կարո՞ղ եք բան մը հասկնալ այս ակնախտիղ պարբերություններին:

Հավատացողներու համար իտեալը՝ աստված կը կոչվի, կըսե Սթերֆերի Չեմ ծիծաղիր իր վրան՝ երբոր Մրմրյան ամեն բան վերադարձնելով տանելով այս գերագույն գաղափարին, ամեն առթիվ կոչում ընելով անոր իր գրվածքներուն մեջ, վերջ իվերջո աղոթքի պես բաներ մը կը թոթովե. եղական դեմքն է ան ինծի համար, նույնիսկ երբ ներշնչալի մը վերացումը կը բերե մեր գրականության մեջ, ուր ամեն բան այնքան տափակ և շատ հեղ ստորին է:

Եվ սակայն առևտուրի աշխարհեն եկող մըն է ինքը հրապարակագրության մեջ, պասսամի ու ամերիկացի վաճառականն ծագած է գրագետը: Այս հակասության առջև միտքս կը վարանի, կը կասի քիչ մը, և իր ապագան մարգարեանաբար՝ կը դժվարանա:

Իր գեղեցիկ կրծկալ մորուքը զոր վերջերս այնքան մեծ-
ցուց, իր կնախույս ու մաքուր կենցաղը՝ մոտ օրեն եկեղեցա-
կան ասպարեզը մտնելու նշան մը չեմ նկատեր ես. հակառու-
թյանց մարդն է միշտ անիկա: Ամեն ինչ ունեւր ատենով իբրև
զրագետ երևան գալու համար ու խանութպան եղավ այդ մի-
ջոցին. հիմա վեղարեն ու վերարկուեն զատ քան մը շի պակսիթ
իրեն՝ հազվագյուտ եպիսկոպոս մը ըլլալու և, ճիշտ ատոր հա-
մար, կը սպասեմ որ վաղը, զգալով ունայնութիւնը իր երկ-
նանվեր կենցաղին, ինչպես մենք՝ մեր աշխարհիկ զբոսանք-
ներուն ու գայթակղութիւններուն ունայնութիւնը կը զգանք
երբեմն, վերադարձ մը ընե դեպի մեզի, ոստում մը, վերջին
պահուն, ժերությանը մոտ, նոր Ֆաուսթ՝ նոր Մարկարիթով մը
սկսելու համար կյանքը զոր չէ ապրած դեռ, այն վայրկյանին՝
երբոր ամենքը իր անբասիր վարքին արժանի պսակումը տես-
նելու միայն կը պատրաստվին:

Հ Բ Ա Ն Դ Ը Ս Ը Տ Ո Ւ Ր

Հեռվեն՝ բարձր ու պարթև հասակ մը որուն պարտաւոր
չքեղութեանը քով գլուխը, պզտիկ մնացած, աչրի չի դարներս

Հագուստ ու կապուստ մը որ ընդունված կանոններն չի
վրիպիր ու սովորական ըլլալի դուրս շիլեր ունէ կետի վրա.
Քալվածք մը, որ գինվորական խրոխտութիւնը շունենալուն
համար ոչ նվազ կանոնավոր է, շարժումներ որոնք բարեկիրթ
մարդոց հատուկ զրենքներն և ոչ մեկուն դեմ կը մեղանշեն,
և ինձի պես՝ դիմացինին վրա պակասութիւն գտնելու աշխա-
տքը պմենեն բժայիկիցի ու պահանջկատ մարդուն շանքերն ի
զերև կը հայենն:

Ամառ ձմեռ, առտու իրիկուն, ահագին ծրարներ, հսկա գե-
զեր հայերն լրագիրներու, հանդեսներու՝ որոնք իր երկու դիմ
զրպաններն դուրս կը սպրդին, գլուխին կը հանեն, կարծես
շնչահեղձ շրլալու սարսափով: Շատ անգամ ալ տեսրակներ,
սեղմված թերն տակ, երբեմն գիրքերու ամբողջ հատորներ
զորս տեղե տեղ կը փոխադրեն ամեն օր, կը տանի կը բերեն,
կը շտկեն կը մաքրեն, կը գոցեն, կը բանալ, կը նոթագրեն:

Ատկե անդին մնացածը՝ գեղեցիկ երիտասարդ մը, ոտքով
Ա պարկեշտ տղա մը:

Գրականության մեջ Հրանդը, ինչպես կանվանենք զինքը, մեր աշխարհաբարին դայակը ու ստնտուն է. մի՛ զարմանաք էրիկ մարդ մը ստնտու տեսնելով. հորմեհետե կիները կը գրկեն արանց... մի՛ վրդովիք նորեն, պարկեշտասուն հոգիներ, ասպարեզները պիտի ըսեմ միայն և ուրիշ ոչինչ, էրիկ մարդիկ ալ փոխադարձը ընելու, կանացի զբաղումները ձեռք անցընելու իրավունքը ստացած են:

Աշալուրջ պահապանն է ան որ երախային ձեռքը կամ ոտքը ծուռ շճգելու երկյուղով կը փաթթե զայն Քերականության մը կապերուն մեջ, այն աստիճան սեղմ և ուժգին, որ մանկիկը, թևը ճիվը երեքցնելու անկարող, շատ հավանականությամբ պիտի ավանդեր իր հոգին՝ եթե դիպվածով իր ճակատագիրը ըլլար այս երիտաւարդին ձեռքը մնալ:

Թո՛ղ տվեք որ երիտասարդ բառը շարունակեմ գործածել իրեն համար, որ ինե տարու մը միայն պզտիկ է: Շնորհ մըն է զոր կընեմ իրեն՝ երբ իրոք ես եմ որ անկե կօգտվիմ անուղղակի: Հայ մեծատուններուն ազգին ըրած շնորհներուն կարգեն է այս և ես հիմա մեծատունի հովեր սկսած եմ առնել գիտցե՛ք որ Ազնվաշուք կը գրեն ինձի Պատրիարքարանեն կամ Թաղ. Խորհուրդեն: Ի՞նչպես կատարվեցավ այս աստիճանական բարձրացումը. գլուխս շեմ հոգնեցներ պատճառը գտնելու համար. բայց կը խոստովանիմ որ այս անակնկալը կը շոյե ~~ալ~~ կը գզվե փառասիրության սատանան որ ներսիդիս կը բնակի:

Այս երիտասարդը ուրեմն, կարգի ու կանոնի սիրահար մըն է ամեն բանի մէջ: Գիտած եմ տակայն որ այս սերը խոտոր ~~ի~~ է միշտ ձեռնբեցության ոգիին հետ որ անհատականութիւնները ու նկարագիրները կը կազմե: Կը կարծեմ որ այս հակումը պատասխանատվութենե խուսափումն ուրիշ բան մը չէ վերջապես: Շատ մը մարդիկ միմիայն անոր համար կանոնով կը շարժին, որպեսզի կարող ըլլան, ի հարկին, այդ կանոնին ետևը ապաստանելու: Մարդկային ամեն արարքները արդարացնելու համար դյուրին ու առաջուց գտնված

պատասխանն է ան: Կամ թե կոխված ճամփան է, ուրկե
ուրիշներ, քենե առաջ, տարիներով անցեր դարձեր են և ուրկե
դուն ալ, քու կարգիդ կը քալես, ոտքիդ տակ փոսի մը շհան-
դիպելու ստուգությամբ: Առաջինը սակայն, որ այդ ճամփան
բացավ, քու այսօրվան ունեցած ստուգությունդ շուներ անիկա:
Քիչ մը վարանելով, քիչ մը խոհեմությամբ, քիչ մը արիու-
թյամբ, քիչ մը խելքով, քիչ մը տաղանդով, քիչ մը վնասվե-
լով՝ քիչ մը վնասելով կոխեց այդ տեղին վրա. ուրիշներ հե-
տևեցան անոր և ուղին հարթեցավ այնքան որ տափակու-
թյունը եղավ, ուրկե այսուհետև կուրաց, կաղաց, գոսացելոց
անգամ ներելի է անցնիլ դառնալ: Այդ է ահա կանոնը ինծի
համար:

Սո որ համակ դարտուղություն եմ, այս շափված ձևված
մտքին հետ բարեկամ եմ միանգամայն, քսան տարվան բա-
րեկամ մը, այնքան իրավ է որ մարդս իր շունեցածին կարոտը
կը քաշե, այդ շունեցածը անուշ կերևա իրեն աչքին:

Ասոր համար թերևս ամեն անգամ որ իմ ճշմարտազան-
ցություններուս խոնջենքը կամ հարուցած վրդովմունքը կը
զգամ, իսկույն Հրանդին կը վերադառնա միտքս: Իր քարո-
զած անդորր ու խաղաղ սկզբունքները աչքիս առջև կուգան,
հստակ ու վճիտ խոսքերը, անսեթևեթ ոճը, անքննադատելի
չարադատությունները ուր՝ տեր բային, սեռի խնդիրը, բայը
և շեմ գիտեր ի՛նչը կարգով շնորհքով կը կենան, խելոք տղաք-
նորու պես, և որոնց դեմ ըսելիք չեմ գտներ:

Հարկավ, ակներև ճշմարտությունները վայելուչ ձևով մը
չարունակ կրկնելովը, Հրանդ իր գրվածքներուն մեջ կը շոայլե
քիչ մը տրամաբանության այն միջոցը դոր չեմ գիտեր ինչո՞ւ
հասարակ տեղիք կը կոչեն ոմանք: Հասարակ, ինչո՞ւ համար
արդյոք: Բայց ամեն պարագայի մեջ, ասով հավատարիմ կը
մնա իր կոշումին, իր ուխտին պիտի ըսեք, որ է դեմի մարդուն
քննադատությանը տեղի չտալ, մարդու հետ չգժտիլ:

Ինքը, որ ամենուն բարեկամն է, իհարկե կը բաղձա որ
ամենն ալ իրեն բարեկամ մնան:

Ես երանի կուտամ իրեն. ատելութենն անմասն եղող իր հոգիին վրա կը նախանձի իմինս որ շարությամբ լեցուն է: Ես՝ միայն սրտմտիլ ու խնդալ գիտեմ. սահմանափակ ու նախանական գիտություն: Հրանդը գիտե ժպտիլ անոնց դեմ որոնց ներելի չէ ծուռ նայիլ. ժպիտ՝ որ դրվատիք է, պարսավ է, այո՛ է, ո՛չ է, ամենեն անհաշտ բառերու ամենեն հաշտ խտացումն է. Հրանդն է վերջապես, հսկա հակասություն մը:

Իր համբերող սրտին, ամեն հակաուսթյանց մեջ հաշտություն գոյացնելու ճգնող ճարտարության վրա կը զմայլիմ միշտ. և այդ շնորհիվ իր ձեռք բերած ընդհանուր համակրությանը՝ բոլոր հոգիովս, ներսես, կամաց մը կը վավերացնեմ, վախնալով որ ինն եկող հայտնի վավերացում մը այդ համակրությունը չպակսեցնե իր շուրջը:

Եվ ահա այդ ընդհանուր համակրության մթնոլորտին մեջ Հրանդ կը շարժի, կը գրե, կօրագրե, կուսուցանե, երբեմն կը քննադատե, իր ամենեն անուշ ժպիտը պարզած իր դեմքին վրա և չի հաջողիր մեկու մը սիրտը կոտրել:

Ապիկարնեք կան որոնք ոտք կոխած տեղերնին անպատճառ բան մը կը կոտրեն կը թափեն. ես ատոնցմե եմ. ուրիշներ՝ ապակիե, բյուրեղե առարկաներով լեցուն խանութի մջ մեջ կը մտնեն ուր, ամեն քայլափոխի, ամեն շարժումի, հազար նուրբ դյուրաբեկ ու թանկագին բաներ—անձնասիրություններ—կոտրելու ստուգությունը կա. և ահա քաջարվեստ լարախաղացի պես հոն կը շարժին անոնք, կերերան, կանցնին, ետ կը դառնան, իբրև թե լայն ու ամայի հրապարակի մջ մեջ միս մինակ ըլլային:

Ապիկա ինքնածին հատկություն մըն է ու սորվելով չի ստացվիր:

Հրանդ Ասատուր իրավագետ մըն է, բայց փաստաբան մջ չէ. մարդը բովանդակ՝ այս զանազանության մեջն է: Դուն ուրեք, չըսելու համար երբեք, ի գործ կը դնե իր արվեստը.

իր ուսումը վայելող մը ու վայելցնող մը չէ. ազահ ու կծծի մարդու մը պես որ իր հարստութեանը տերը չէ, Այս էապես վեճի, պայքարի, կրքի, երբեմն նախատինքի կյանքը չի պատշաճիր իր հեզահամբույր սովորութեանցը. ծանր բառեր ըսելու ու լսելու վարժութիւնը չունի:

Հրապարակագրութեան մեջ՝ իր եղանակն է ընտրել այն-պիսի նյութեր որոնք իրեն դեմ ընդդիմախոսներ հարուցանելու բնութիւնը չունենան: Այս մտահոգութեամբ, ատեն մը վարանելի ետքը, Պատանեկան ներշնչումներու հեղինակը վերջ ի վերջո կանգ առած է տեղ մը, իր ընտրած առանձին մեկ անկյունը որ իր սեփականութիւնն է ալ. աշխարհաբար լեզվի քերականութիւնը և վերջացող տարվան մեջ Պոլսո Հայոց վիճակին վրա ուսումնասիրութիւններ՝ իր ճշուղը կը կազմեն:

Այս ըստ երևույթին անփառունակ ու անվարձահատույց վաստակին մեջ՝ Հրանդ Ասատուր խղճամիտ և ուշիմ տոկունութիւն մը ի հանդես կը բերե, ինքնիրեն և, քիչ մը ինքն իր գլխուն, պրպտելով, քակելով, քակոտելով հանգույցները, լուծելով առեղծվածները, փնտրելով և երբեմն գտնելով, ո՞վ երջանկութիւն, կանոններ, իր սիրական կանոնները մեր լեզվին քերականութեան, հավաքելով ժողովելով ասոնք ամենքը, ամեն մեկին etiquetteները դնելով, թանգարանի մը մեջ զետեղելու պես:

Պատմական նյութերու վրա իր պատրաստած նմուշներեն դատելով, իր աշխատութիւնը՝ անուններու ու թվականներու ժողովածու մըն է զոր կարդացողը հին գերեզմաննոց մը դուրս ելլողի տալովորութիւնը կունենա: Իր մեթոդը, որ ամեն հավաքածուի սիրահարի մեթոդն է, համբերութեամբ ու մանրամասնութեամբ ձևացած է:

Կարծեմ թե բանասիրութիւնը սսիկա չէ բոլորովին: Ապա թե ոչ, շատ դյուրին պիտի ըլլար բանասեր կոչվիլը. ըստ իս, ոչ այնքան հավաքելու որքան դատելու մեջն է անիկա. ոչ այնչափ կարդալու որքան իմաստը հանելու մեջ. ոչ այնչափ կանթիղները քով քով շարելու բազմապատկելուն՝ որքան զանոնք վառելու մեջ:

Այս վերապահումներով հանդերձ, իր աշխատությունները Արրահամ Այվազյանի՝ մը մասալներուն շեն նմանիր, ո՛չ հեռվեն ո՛չ մոտեն. ամենեն մաքուր ու ազնիվ նյութը, ապիկար ու անվարժ մարդու մը ձեռքն ինկած, ծիծաղելի շինվածք մը կարտադրե. միևնույն նյութը ձեռնհաս մեկու մը շնորհիվ թանկագին բան մը կըլլա:

Այս պարապմունքին մեջ Հրանդ Ասատուր՝ ա՛լ մարդու սիրտ կոտրելու վախը չունի. իր գրելիք ու պատմելիք դեմքերը շատոնց մեռած գացած մարդոց դեմքերն են. այսուհանդերձ իր գրիչը, նույնիսկ այս մեռնողներուն համար, միշտ զգույշ ու մեղմ է, առօրյա կյանքեն առնված ծալքով մը, ստացված վարժությամբ մը. երկաթ չէ անիկա, այլ հընօրյա փետուրը որ կը փայփայե այն միջոցին անգամ ուր խալթելու կը ջանա:

Հրանդ Ասատուր իր այս սահմանին, ու այս պզտիկ բայց իրոք լայն անկյունին մեջ տեղավորված, կը պահանջե որ իր հեղինակութունը ճանչցվի:

Կոնակը տված գրադարանին, որ կարծեմ ամենեն ճոխն է իր տեսակին մեջ, լեզվական ու թանասիրական նյութերու մագիստրոսն ըլլալու ճամփան բռնածի պես է, ինչպես Մկրտչան Հայրն՝ ալ քահանայության դասինն է ատենն մը իվերսթր միամիտ ու անխախտ համոզումն է որ մենք Հայերս իրեն կը պարտինք քիչ մը մեր լեզվական կանոնները: Սահակ Մեսրոպի նման գյուտ մը ըրած ըլլալու շափ սնապարծ չէ. բայց թանկագին ու ծածկված հնություն մը երևան հանող գիտնականին արդար հպարտությունը ունի անիկա:

Մի՛ ըսեք ինձի որ մեր լեզվի կանոնները մամիկս անգամ գիտե. մամիկիս գիտցած քերականությունը՝ հայերենի գառառանք շեն գիտեք շատ անգամ:

Քսան տարի առաջվան աղվոր տղային, որուն համար անգլիկները հոգի կուտային, հիմակվան դեռ առույգ, միշտ ազովոր, բայց քիչ մը դահացած մարդուն գալու համար, ի՛նչ

փոփոխութիւններ: Այն ժամանակի ոսկեզօծ շրջանակեն, որ իր պատանի ու խարտոյաշ բանաստեղծի դեմքը կը պարուրեր, մինչև մատենագրութեան ուսուցչի պատկերը, որ այսօրվան իր պատկերն է, ի՛նչ ուղևորութիւն. և մինչև Հիվանդանոցին Օրացույցին հեղինակը՝ ի՛նչ խոտորում:

Կիները մանավանդ, անոնք որ ազվորը աղեկեն կը նախընտրեն, հարկավ պիտի շհասկնան և պիտի շներեն երբեք ստիկա երբ ես, որ էրիկ մարդ եմ, ես անգամ շեմ ներեր իրեն:

Իրեն վախճանը շատ դյուրին է ճշտել. հիմակուց կը տեսնեմ զինքը ահագին ձեռագիր մը թկին տակ, որ Իզմիրյանց³ Մրցանակի Հանձնաժողովին կը մոտենա: Վերջին դարու մեջ Պոլսահայաց մտավորական զարգացման Պատմութիւնն է այս երկը, որուն կմախքը մասամբ մը հրատարակված է արդեն:

Ասկե օգտակարագույն գործի մը շէր կրնար սահմանվիլ այս մրցանակը որ արդար վարձատրութիւն մը պիտի ըլլա հեղինակին և պսակումը իր գրական փառասիրութեան: Ատկե անդին, ապագան ոչինչ կը վերապահե Հրանդին համար: Մոռցա ըսելու որ Պարոնյանի կենսագրութիւնը պիտի ավարտե օրին մեկը. բայց այս գործը լուրջ մարդոց շրջանակին մեջ, անոնց՝ որոնց կարծիքին մեծ կշիռ կընծայե ինքը, միևնույն ընդունելութիւնը պիտի չգտնե. հետո ուրիշ դառնութիւններ պիտի հաջորդեն ասոր. Զորայանի⁴ կենսագրութիւնը գոր Հրանդ իր ծերութեան օրերուն մեջ պիտի ավարտե, թշնամիներ պիտի հարուցանե իրեն դեմ, բան մը գոր Հրանդ մինչև այդ ժամը ճանչցած պիտի չըլլա: Հոն՝ ուր վերջին անխառն ու մնայուն սփոփանքը վերապահած պիտի մնա իրեն, նորե՛ն Հիվանդանոցի Օրացույցը պիտի ըլլա՝ ուր այս գրագետը ճարտարութեամբ պիտի սպրդեցնե իր բանասիրական հողվածները, գետնախնձորի տապկածի մը և շագանակի անուշի մը մեջտեղ:

Ապագային Տեր Երեմիան պիտի ըլլա անիկա, անոր պես կառչած իր ժամանակագրական հմտութեանը և անոր պես՝ սպիտակ բայց միշտ գեղեցիկ մորուքը ձեռքը բռնած:

ՌԵԹԵՈՍ ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

Ճառագայթող երես մը՝ պայծառ խղճմտանքի ցոլացումով. գեղեցիկ խարտյաշ գլուխ մը, երիտասարդի գլուխ, միշտ վեր բռնված, հակառակ մտավորական անընդհատ ու ծանր վաստակի մը ու, կարծես, ճիշտ այդ վաստակովը առուզացած. հասակը ոչ մեծ և ոչ փոքր. իր պարտականությանը, իր բովանդակ պարտականությանը մեջ ամփոփված մարդու հասակ:

Այս ամենը լակայն խրոխտ բան մը ունի որ անմասն չէ արդար հպարտութենե մը և որուն համար անծանոթ մը՝ իրեն մոտը երթալու պիտի վարաներ իրավամբ: Ապաքեն իր մտերմության շրջանակը անձուկ եղած է միշտ, և շափազանցություն մը չէ պնդելը որ ոչ ոք մուտք ունեցած է հոն:

Այս առանձնությունը հաճելի է իրեն. անկե, այդ բարձունքեն կը դիտե, տարիներու հուլովումին հետ, անցքը, անդուկ անցքը իրերուն ու մարդերուն, հարափոփոխ, շահեկան, ու մշտնջենական տեսարանը՝ անակնկալով, ահավորով, ծիծաղելիով, զմայլելիով լեցուն որուն թերևս ատեն ատեն սրբունեղություն մը կը հետևի, բայց զոր չի դադրիր ուշադրությամբ ուսումնասիրել:

Մեր ազգին կրթության հոյակապ վաստակավորն է ան-
 իր դաստիարակության գործը պարզապես հիանալի է. կոչու-
 մի ու անձնվիրության գործ, որ քահանայութենն ավելի սուրբ
 է և վարդապետութենն ավելի հմտության կը կարոտի. ինքն
 իր գլխուն հիմնելով, պահելով, զարգացնելով կրթական հաս-
 տատություն մը զոր ազգին բոլոր հարուստները ու աղաները
 մեկտեղ հավաքված՝ անկարող էին կանգուն պահել. ինքը
 մեկ հոգի՝ ավելի շատ աղքատ ու կարոտ տղոց նյութական
 ու մտավորական անունդ տված, մեծցուցած է զանոնք քան թե
 ունէ հարուստը մեր ազգին, և այս ամենը լոռության ու հա-
 մեստության քողին տակ՝ հռչակված ողորմությանց ճիշտ
 դեմը. ի՞նչ մեծ դաս:

Արդար է ուրեմն որ իր հիմնած վարժարանը իր անունովը
 է ինքն ալ իր վարժարանովը պարծենա:

Իր տված կրթությունը նյութապաշտ ձգտումը չէ, զոր ամեն
 բարձրագույն իտեալի վտարումն կը ձևացնին ոմանք, այն-
 քան ջատագովված, գրեթե դրվատված այսօր. այլ նկարագիրը
 կազմող դաստիարակություն, որ Օգտակարին ետևեն վազելու
 օտեն գիտե Ճշմարտին քով ալ կանգ առնել ու Դեղեցկին
 առջև կորսնցուցած վայրկյաններուն համար շափսոսալ:

Այս կրթությունը ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ արդեն,
 քանի որ ջերմ հավատացյալ մըն է ինքը, որ մարգարեի մը
 վայելուչ մթաքաղ լեզվով մը գրի առած է Համրնեի մոայլ ու
 մութ պատգամները, որոնք կարծես ստորերկրյա եկեղեցիի մը
 կուգան, անոր հաստ ու խուլ պատերը ճեղքելով կը հասնին
 մինչև մեզի: Ի՞նչ բանի հավատացող սակայն. ասիկա պիտի
 չի կրնար որոշ կերպով ըսել մեզի. հավատացող մը՝ որ մարդս
 վայելելու համար չի գար աշխարհ, այլ պարտք մը կատարե-
 շու, քաղեչե ավելի հերկելու համար. անձնուրացության հա-
 վատացող մը ուրեմն, հավատքներուն գերագույնը:

Խորհող մը, իմաստասեր մըն է ինքը. ոչ անոնցմե որոնք վայրապար դեգերանքներու մեջ մոլորած՝ ամեն օրվան ճամփան կը կորսնցնեն. իր իմաստասիրությունը գիտե սակավատե կյանքեն մարդու՝ շատ բան չպահանջել ու քիչով գոհանալ, որովհետեւ գիտե որ աչքդ բացած գոցած պահուող ահա օրը իրիկուն կըլլա. իրավունք ունի ուրեմն շարհամարհելու ամենաշնչին բարեկամությունը զոր կյանքը կրնա պարգևել:

Կյանքի պատահարներու դաժան հպումեն, անոնց ատեն ատեն մարդու ուսին վրա նետած ցուրտ վերարկունն սարսուռ զգացած է հարկավ երբեմն բանաստեղծի հոգին որ իր ներսը կը բնակի. բայց լքումի ու վհատության անմատչելի է իր սիրտը. հետո օրն ի բուն մանկության, պատանեկության հետ ապրող այս մարդը, ատով իսկ, ապագային կը նայի ամեն ատեն. անոր հետ մտերիմ ու ծանոթ է ալ: Քառորդ քարի մը տեղումսմբ հաստատված անխափան մտերմություն, ամենեւն պատվաբերն այս առանձնասերին համար:

Գրագե՞տ. է արդարև. հրապարակագի՞ր. ամեն ատեն. իր տարազը պարզության, վայելչության, ճկունության տարազն է. շլացնելի ավելի համոզելու կը միտի ան. իր ակնկալությունը դրվատիք ունենալի ավելի իրավունք ունենալու մեջ կը կայանա. գույներու, երանգներու շլացումովը չի հոգնիր իր վրձինը. բայց մատիտը իր գիծերուն ճշտությամբը անհավասարելի է, ինչ որ որքան նկարչին նույնքան գրագետին խղճմտությանը և պարկեշտությանը ապացույցն է:

Իր սեռը, տարիքի բերմունքով թե ուրիշ պատճառով մը չեմ գիտեր, fantaisieն կը խորշի միշտ. իր գրվածքը լուրջ ու հյութեղ է: Հետո, իր դավանանքը գրականության մեջ նույնն է ինչ որ էր կյանքի ըմբռնումին համար. արշավի մարդը չէ ինքը, ոչ իսկ աճապարանքի. ասոր համար է որ իր գրած լեզ-

զուն, տարիներու ընթացքին մեջ՝ ոտքեն մինչև գլուխը մերկացած ըլլալով հանդերձ գրաբարի շքեղ գրգլյակը, դեռ բուրոտվին մեր աշխարհաբարը չէ եղած. բաճկոնը պակաս չէ, ոչ ալ շապիկը, բայց բան մը, զոր ստուգիվ չեմ կրնար ճշտել՝ պակաս է վերջապես անոր վրա: Ասիկա սակայն իմ փուլթս չէ բնավ և չի նվազեցնէր իր գրագետի արժանիքը, իմ մասիս չեմ ներեր որ մեկը դեմս ելլե ու գրած լեզվիս շհավնի. գրականութեան մեջ լեզվի թուլտվութիւնը՝ անոնց համար որոնց ուզած ձևով այդ լեզուն գրելու կարողութիւնը վեճի տակ չէ, այն թուլտվութիւններեն մեկն է, զոր ժյուլ Բիմոնի մեկ խուճը փոխ առնելով հոս, «անհրաժեշտ» պիտի կոչեմ. ուստի արդար է որ ես ալ չմիջամտեմ ուրիշի մը գրելու եղանակին, գրելակերպին, քանի որ հետագեմ մը շսեպվելու համար անպատճառ հարկ է որ ես ալ քայլ մը առնեմ դեպի հառաջ:

Գաղափարներու աշխարհին մեջ շատ հեղ տարակարծիք գտնված ենք իրարու քսան տարիներէ իվեր, հորմեհետե հոս հոն կը հանդիպինք իրարու մամուլի միջոցով: Féministe մըն էր ան արդեն Մայտան՝ պաշտպանելով իմ հարձակումներու դեմ երբոր ես իմ արեւելքցիի համառութեամբս այդ դատին դեմ կը մաքառեի և դեռ կը մաքառիմ, համոզված՝ որ ատով կիսը կը կորսնցնե քան թե կը շահի իր շնորհին մեջ որ իր կողումն է. եսասերի, կնասերի համոզում պիտի ըսեք ինծի և իրավունք պիտի ունենաք:

Քիչեր մեր մեջ կը հավասարին իրեն հմտութիւնով, որ շարունակ կարդալով, վերծանելով ձեռք բերված է: Զարմանք որ այս ընթերցումի մոլութիւնը չէ վնասած իրեն: Ես կը կարծեմ որ կարդացված գիրք մը մոռցվելու է. կը վախնամ որ դարձյալ ծանր ճշմարտագանցութիւն մը ըրած չըլլամ առաջ նետելով այս գաղափարը որ, ամչնալով կը խոստովանիմ թե, իմ էն սիրած գաղափարներես մեկն է. ասոր համար է արդյոք որ այն սուղ վայրկյաններուս մեջ զոր ընթերցանութեան

կը հատկացնեմ, ակնարկ մը կը նետեմ ու կանցնիմ գրքի էջերուն վրայէն, զանոնք ավելի աչքե անցուցած ըլլալու քան թե անոնցմե քան մը հիշելու նպատակով:

Զորավոր իմացականությունները, որպես է այս գրագետինը, կօգտվին գուցե ուշադրութեամբ հետեւելով հեղինակին, բայց չի՞ գար ատեն մը որ միտքը ավելի հիշելու քան թե խորհելու ծալքը առնե. կամ միտք պահելու ամեն նյութի համար դնելու տեղ շմնա հիշողութեան մեջ և կամ այդ բոլորը խնամով կարգով հոն գետեղելը դժվարանա, անթիվ հատորներով առցված մատենադարանի մը պես:

Կրթութեան, դաստիարակութեան կենսական հարցերը իր ամեն ժամու որոճումներուն նյութերը և իր մեծ հեղինակութեան ենթականերն են, որուն իր շատ մը առիթներով արտասանած բանախոսութիւնները կը վկայեն. ու հոս է որ ահա դաստիարակը, խորհողը, գրագետը ձեռք ձեռքի կուտան կը միանան, կազմելու համար մեր ժամանակին ամենեն նշանավոր դեմքերեն մին որ Պերպերյանն է:

Ապագան. բայց ապագան հիմակվընե շնորհված է այս բախտավոր ու միանգամայն արժանավորին. անմահութեան մեջ մտնել՝ կենդանութեան ատենեն. այս առասպելային ու շքեղ ճակատագիրը այսօրվընե իրենն է:

Վ Ա Հ Ա Ն Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Տ Ե Ր - Մ Ի Ն Ա Ս Յ Ա Ն

Սև վերարկու մը որուն փեշերը հողմածուփ կերերան միշտ, հապճեպ ընդոստ քալվածքի մը բախումներով. լարված հսկա ժամացույցի ճոճանակին պես օդին մեջ խոշոր աղեղներ գծող զույգ մը թևեր. մոլորուն նայվածք մը մռայլ աչքի մը մեջ ուր ուշադիր մեկը արյան բիծեր կը նշմարե, շեմ գիտեր ուրկե եկած. խուլ ձայն մը որ բառերը կու տվող Պարտիզակցիի արտասանութուն մը կը բերե ականջիդ:

Երոխտ, ըմբոստ ու խոռված հոգի մը, մշտնջենական հաշտածող մը ու հալածված մը. գժբախա մը մեկ բառով:

Ստվերներու, մութի պիտի ըսեի, այս սիրահարը, ինչպես կրցավ Վուլյասի¹ արտոնատեր ըլլալ. կարելի է անոր համար լույս ու մութ բառեր են լուկ, ու իրապես աշխարհիս վրա ոչ լույս կա ոչ մութ, այլ տպավորութուններ միայն անհաստատ, հարափոփոխ, գրեթե հակասական. հոս ուղիղ ու հոն օխալ, ինչպես ըսած է Փասքալ:

Ավետարան կը կարդա հարկավ, բայց վեցհազարյակն առ շքիտնալուն շեմ կրնար երգում ընել:

Ստնտուներու երկրեն² եկող այս եկեղեցականը, որ այնքան շատ խոսիլ տված է իր վրա, իր ջաղացքի մը նմանող մշտաշարժ թևերուն պես թշնամական բան մը ունենալու երե-

վույթը ունի, մինչդեռ անվնաս մեկն է գուցե և եթե չի վախ-
նամ հանրային կարծիք կոչված անխելք ոգիին դեմ նոր խի-
զախում մը ըրած ըլլալու ամբաստանութենէն, պիտի ավելցը-
նեի որ ատենով օգտակար անձ մըն էր այս վտարանդիւն:

Ինչո՞ւ զինքը շրջապատող խուլ հակառակության մասնա-
կից շեմ ես. անոր համար գուցե որ մեր եկեղեցականները,
խոսք մեկ ըրած կատեն զինքը, իր մասին միայն ոտնակոխ
ընելով այն համերաշխության ոգին որ գիրենք կը մղե շք
գոցելու ամեն վրիպումներուն որոնք ավելի իրենց մեջ քան
այլուր կը հաճախեն, Գուցե անոր համար որ համոզված եմ
որ ինքնին մաքուր ու ազնիվ էր իր կավը՝ զոր անձրևները, որ
երկինքեն կուգան, ցեխի վերածեցին, ավելի մաքուր քան այն
մարմարները որոնք սպիտակ կերևան դուրսեն, արատնին
իրենց ներսը պարտկելով: Անոր համար նաև որ իրոք հան-
ճարեղ գրող մըն է. ուրույն տաղանդ ու գրոշմ դնող մը ի՞ք,
բառերուն ու տողերուն մեջ, սուր և խայթիչ երգիծանքն ու
մանկական պարզմտութենն շինված տաղանդ. հակասական
բան մը իր բոլոր կյանքին պես: Վասնզի ուրիշ բան է առհա-
սարակ տաղանդ ունենալ, և ուրիշ է զատ, քեզի հատուկ տա-
ղանդ մը, ոճ մը ունենալ. այնքան մեծ է երկրորդը առաջինն
որքան մեծ է բարեկամ մը ունինալը բարեկամներ ունենալն:

Եվ վերջապէս անոր համար որ զվարթ տառապյալ մըն Յ
այս վարդապետը, կյանքի բեռը տանելով իր ուսերուն վրա
անպատկառ անհոգությամբ մը, կանոնները, պատվերները
ոտնակոխ ընելով շարունակ. աներկյուղ ըմբոստ մը որ երկ-
նաշին պատիժներն չահարեկիր ու մարդկային հանդիմա-
նությանն էր չք տեսեր. որ ամենուն հետ կը կովի ու կց
հաշտվի, ամեն տեղ կը մտնե, կիջնե ու կելլե երբեմն ալ
բայց ավելի կիջնե քան կելլե. միշտ համակերպելով ամեն
կերպ զրկանքներու որոնց սովորած է և, նորատեսակ Միհր-
դատ, անզոր դարձնելով անոնց դառնությունները ի՞ք հոգ-
վույն վրա:

Անոնք որ գրվածքի մը մեջ խնամոտ ու վաստակյալ կանոնավորութիւնը և ուղղութիւնը կը փնտրեն, անոնք որ արդուզարդը, բառերուն պերճութիւնը, բացատրութեանց ճոխութիւնը կը սիրեն, Վահան վարդապետին գործերեն մեծ բան մը չեն կրնար հասկնալ:

Իր գեղջուկ ու քահանայախոս բարբառը Ֆրանսական մատենագրութեան նրբութիւններեն ու խաղերեն ախորժողներուն աչքին՝ արժեք չունի:

Հայրենի երգիքին տակ եփված թանն է, ապուր ուտող այս վարդապետին ապուրը, և եթե Բայառի ճաշարանին գրգանույշ համեմներովը պատրաստված չէ, գեթ հարազատ համ ունի ու սրտի մոտ հոտ մը կը բուրբ. սննդարար ու մաքուր է միշտ և արյունը շապականեր ֆրանսացի խոհարարին պատրաստածին պես:

Իր ընդհանրապես հարթ ու հավասար ոճին մեջ սակայն, տեղ տեղ թռիչ կաննե, իր ոճը կը բարձրանա անակնկալ կերպով մը և գրադետը՝ բառով, խոսքով մը հանկարծ կը հայտնե ինքզինքը, շլացնելով զքեզ:

Ժամանակ մը Վահան վարդապետը մեր աղգային կյանքի խղճամիտ ուսումնասիրողն էր. առաջնորդական ուղևորութիւններ հայրենի գավառներու մեջ՝ բեղմնավորած են իր հմտութիւնը, իր վրա ձգելով Թափառական Հրեայի մը — քրիստոնյա հրեայի մը — առասպելախառն համբավը:

Իր վերջին մասին գուշակ մը չեմ կրնար ըլլալ. հարցուկ մը ըլլալու է գիտնալու համար ինչ որ ճակատագիրը կը վերապահե իրեն. ապահովապես պատրիարք շի պիտի կրնա ըլլալ, թերևս եպիսկոպոս ալ չձեռնադրվի, թեև եպիսկոպոսացուի վարակումը հիմա կը ճարակի ավելի քան երբեք. բայց կը հավատամ որ իր մասին քիչ քիչ ավելի արդար դատաստան մը պիտի կազմվի. իր հոտն, իր եկեղեցին սիրող

մըն է ինքը, ոչ թերևս այնպես՝ ինչպես ամեն ոք կը սիրեւ։
Եվ երբ օր մը ձգե ու երթա այս աշխարհը, չեմ գիտեր թե
իր գերապատիվ ու արժանապատիվ եղբայրները ի՛նչ պիտի
ընեն, բայց ապահով եմ որ աշխարհականները իր կորուստը
պիտի զգան։

Բառեր կան որոնք գոյութիւն ու նշանակութիւն ունին,
բայց իրենց տեղը գրված չըլլալնուն համար, գիրքին վերջին
երեսը կազմող ցուցակի մը մէջ կարձանագրվին վրիպակ
անունով։

Վահան վարդապետ մարդկութեան գրքին մէջ խոշոր տպա-
գրական սխալի մը տպավորութիւնը պիտի ձգե երթա։

<1905>

Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ե Ս Ն ՈՒՐ Յ Ա Ն

Գլուխը վեր բռնած մարդ մը, միշտ վեր բռնած, սովորական մահկանացուի մը հետ շփոթվելու ջանքով մը. բարձր ճասակին վրա լանջքը դուրս կը պոռթկա, հրավեր կը կարդա, վրադ հարձակելու պես ձևեր կառնեն: Ամեն բան ույժ ու խրատութիւն կը բուրեց այս մարմնին վրա, պատերազմիկ ույժ՝ որուն ինքնավստահ հանգամանքը մեկ նայվածքով աչքի կը զարնեն իսկույն:

Գործի մեջ ու խոսքի մեջ, տունը կամ դուրսը անփոփոխաւ միակտուր կը գտնես զինքը. հին ատենի ասպետ՝ կամ զարավերջիկ բռնավոր՝ որ իր զեն ու զարդեն շի մերկանար, օրվան ուէ մեկ ժամուն հանկարծակիի շգալու համար:

Ույժի, կորովի այս արտահայտութիւնը մարմնեն ավելի պուխեն կուգա, մեծ ու իշխող զանգված, ալևորած վերջերը, — բարձր սարերու ալևորումովը — որ հոժարութեամբ, դյուրութեամբ, վերջերը՝ քիչ մը տաղտուկով, կը տանի դեռ մանվածապատ խորհուրդներու ու վրդովված խղճմտանքի մը ծանր բեռը:

Փողոցին մեջ կանոնավոր, գրեթե զինվորական քալածք՝ որ կը ճնշե կոխած հողը, ջանալով կարծես իր զարշապա-

թին դրոշմը աղեկ մը տեղավորցնել, կամ ցույցի քալվածք մը՝ շմատնելու համար հոգեկան պարտասոււմը:

Ձայնին մեջ երբեմն մեղմութիւն մը՝ որ դիմացինին գիշում մը ընելու ծանուցումը վրան կը կրն: Խոսվածքը՝ ամենեն հանճարեղը, ամենեն խորունկը և ամենեն նուրբը, սպառնալիքով ու գգվանքով խմորված, խունկի բուրումներով, վարդիփայփայումներով օծված, բայց նաև սուրբու շկահյուններով, թնդանոթներու որոտումներով շինված սենֆոնի, հիանալի ներդաշնակութիւն՝ որ զքեզ կը հմայե բայց չի համոզեր: Մարդիկ կան որոնք անուշութեամբ կը նվաճեն դիմացինը: Նուրբան անոնցմե չէր: Այս մեծ ույժը դիմացինը կրնար ընկճել, երբե՛ք անձնատուր ընել:

Ահա նկարագրութիւնը մարդուն՝ որ մեր հասարակութեան գործերը իր անսահման ակնկալութիւններուն համար բացված միակ ասպարեզն համարած էր: Իր բովանդակ կյանքը հարատև ճիգ մը եղած էր ազգին աղետները շահագործել, ասնպիսի սկզբունքներու կոշում ընելով՝ որոնք ամենեն զարհուրելի ոճիրները արդարացնելու համար հեղհեղված են միայն: Զեյթունի ապստամբութիւնը, Հայոց ջարդը 96ին, իր կյանքին երկու ահավոր ու արյունոտ էջերը պիտի կտրուեն:

Հովհաննէս Նուրբան հանրային գործերու մեջ ամեն խորհուրդ ու անշակցութիւն արհամարհող կամքով մը հառաջացեր էր, միս մինակը, իր գիտցած կերպովը, որ ափսո՛ս ամենեն մաքուրը և ազնիւը չէր: հարթելով ճամփուն դժվարութիւնները:

Յ՛վ ահա օրին մեկը սահմանադրական արշալույսի ծագումն շատ առաջ, այդ ճամփան հետզհետե անձկացեր, նեղացեր էր. իր պաշտած միակ աստվածը՝ Բռնապետութիւնն ալ երես դարձուցեր էր իրմե: Ազգը, Արփիարին ձեռքովը ապստակեր էր զինքը: Ամեն կողմն անհաշտ ատելութիւններու մը թնոյրտի մը մեջ մնացեր էր: Ոչ իսկ Փերայի թաղական խորհուրդի անդամ. հեռու՝ ամեն հանրային գործունեութենէ:

Ու այս անխոնջ ու աննկուն մարդը, մինակության այս ժամուն, հոգնությունը կը զգար անցյալին: Իր ճամփուն բոլոր երկայնքին վրա հարուցած զայրույթի աղաղակները, որոնք իր ականջը չէին հասած թերևս, հիմա որոշ ու հստակ կերպով կուգային իրեն և զարմացած ապշույթյամբ կիմանար, իմանալ կը սկսեր, որ ինքը էպես համակրելի մարդ, ամենեն բուռն հակակրությունը մարմնացուցած էր իր անձին վրա: Իրեն հետ, կամ ավելի ուղիղ խոսելով, իրեն պես աշխատողներուն դեմ՝ հասարակության զգացած զայրույթն ու նողկանքը, մի միայն իր անունին, իր համբավին վրա կը ծանրանային, այն տոկուն լաստին պես՝ որ ամեն բեռ կը տանի առանց ընկղմելու:

Գրկել մը կա այնքան բուռն՝ որ գրկվողին վայրկյան մը շունչ առնելու թող չի տար: Հովհաննես Նուրյանի հանրային գործերու հետամտությունը քիչ մը ասոր կը նմաներ: Իր ամեն գործին մեջ՝ բոլորանվիրություն մը, գաղափարի մը միայն ծառայել և ամեն բան ստորադասել մը կար այդ գաղափարին. խառնվածքի խնդիր է ասիկա. քիչ մըն ալ ասպարեզի անձկություն. պզտիկ հասարակության մը պզտիկ պետքերու հետ զբաղիլն է որ ա՛լ ավելի մեծ հոգերու դիմագրավելու կարող ույժին հետ՝ պատշաճ համեմատություն մը շառներ երբեք:

Երևակայեցե՛ք առաջնակարգ խնջույքներ պատրաստելու կարող խոհարար մը, ապարանքներու փափկաճաշակներուն գոհացում տվող արվեստավոր՝ որ էսնաֆ մարդու տան մեջ կերակուր եփելու կոչված ըլլա դիպվածով: Իր պատրաստած կերակուրը կրնա համադամ մը ըլլալ. բայց, ի՛նչ օգուտ որ այդ տունին կարագի ու հավկիթի տարեկան բոլոր պաշարը կը վատնե:

Հովհաննես Նուրյան մեր հասարակության մեջ պահպանողական ոգին իսկ է, ազնվապետական պահանջումներով լծորդված: Միշտ կը հիշեր որ ամիրայի ու անոնց լավագույնին, Պեզճյանին, շառավիղն էր:

Հեռուն գտնվող առարկայի մը մոտեցածիդ շափ այդ առարկան կը մեծնա աչքիդ. անորոշ ու տարտամ կետը՝ զոր անծայրածիր հորիզոնեն կը նշմարեիր, քովը հասնելուդ՝ իր բարձրութեանը անակնկալ շափովը զքեզ կապշեցնէ: Մարդոց մեջ ճիշտ հակառակն է ակոր. հազվագյուտ են անոնք՝ որ իրենց մոտենալուդ՝ կրնան հեռվանց նշմարված համեմատութիւններնին պահել. նուրյան այդ սակավաթիվներեն մեկըն էր:

Ամեն արժանիքի տեր մարդոց պես՝ դասակարգերու կուսակից էր ան: Եվ ասոր համար իսպառ անհպելին մնաց իրեն այն բանը՝ որուն կարոտը ու անձուկը քաշեց սակայն իր բոլոր գործունեութեան երկար շրջանին մեջ, ժողովրդականութիւնը: Իր սրտին մեծ ցավը մնաց ասիկա մինչև վերջը: Տարօրինակ բան, որ շատերուս համար մեծ դաս մը կը պարունակէ իր մեջ, այս կորովի անձնավորութիւնը իր բովանդակ կյանքին մեջ արհամարհած ու անարգած այդ բանին կարոտովը տոշորեր էր շարունակ, առանց հայտնի ընելու: Այն ցնցոտիներու մեջ պլլված պշուհին, այն պապուկ կիներ՝ որ սսորին՝ բայց ստվար դասերուն համակրանքը կը կոշվի՝ միշտ երես դարձուցեր էր իրմե, նվազագույն արժանիքի տեր մարդոց ժպտելու համար:

Եվ եկո՛ւ տես որ՝ բոլոր ուրիշ հաջողութիւններեն, թավիշե պատմութեաններու, մուշտակե վերարկուներու փերեւտումեն, վուշե ճերմակեղեններու կամ բրդեղեն ներքնազգեստներու շրջուններեն ավելի՛ այդ մուրացիկ կնկան աղտոտ լաթերը ախտավարակ հրապույր մ'ունեին իր աչքին: Այդ երես գործովի իր վերջին տարիներուն միակ մտատանջութիւնն էր. ամեն ջանք կրներ ատոր անիրավութիւնը ապացուցանելու համար: Հիմա որ երիտասարդութեան տարիներուն վերադառնալը հնարավոր չէր ալ, անցյալին պատմութիւնով ըսփոփվիլ կուզեր, իր փափագին չհասած սիրահարի մը պես: Ունայն ճիգ՝ որ ազգային աննծքի մը պես ամեն տեղ զինքը հետապնդող հալածանքը չէր կրնար զինաթափ ընել: Եվ հան-

Վարժ արցունքի կաթիլ մը կը շողար իր աչքերուն մեջ. այո, արցունքի կաթիլ մը, որ սրտեն կը բխեր՝ ապառաժն սորսորոզ վճիտ ու պայծառ շուրի մը պես:

Իր ձայնը հանրութեան մեջ երբեք համակիր արձագանք մը չունեցավ. սիրված ատենաբանը չէր ան. իր խիզախ խառնըվածքին կը պարտեր այդ անհաջողութիւնը: Շեշտի անկեղծութիւն մը կա՝ որ կեղծիքներուն ամեննն վտանգավորն է, հասարակութիւնը իրեն պատշաճեցուցած էր այս ծանր վճիռը: Եվ սակայն խոսակցութիւնը այս մարդուն՝ անհավասարելի կերպով հրապուրիչ, հազար տեսակ ցայտումներով անակնկալներով դրվագված էր:

Աղվոր խոսելու գաղտնիքը իրն էր ու կը վախնամ որ իրը պիտի մնա:

Սովորութիւնն էր իր գտնված ժողովներուն մեջ պարապ ու աշինչ մարդոց հետ գործակցիլ. իր անհատականութիւնը ավելի վեր հանելու հնարք մըն էր արդյոք ասիկա, աղվոր կնոջ մը պես՝ որ իր փայլը շնսեմացնելու համար՝ իրմե տգեղին հետ պտըտելու կելլե փողոցը: Օր մը դիտողութիւն ըրի իրեն:

— Այդ պարապ անձերը իրենց օգուտը ունին, պատասխանեց ինձի, ոչ թե ինձի՝ այլ հասարակութեան համար. միևնույն գործը՝ որ մեկ անձն մը պիտի բխի, միշտ թերի ու սխալ մտածված բան մը պիտի նկատվի, ութ կամ տասը անձի որոշումով մը հաստատված՝ հասուն դատողութեամբ մը արտադրվածի դրոշմը կը ստանա և վստահութիւն կը ներշնչե: Պատշգամներու տակ և իբրև թե անոնց բնոր տանելու համար դրված գեղեցիկ մարմարե քանդակված քարեր՝ լոնսուլներ կը տեսնես միշտ: Այդ քարերը, պատշգամին հաստատութեան տեսակետով, օգուտ մը չունին. ոչ ոք պիտի համարձակի սակայն այդ պատշգամին վրա ելլել և հոդ կենալ, երբ օդին մեջ կախված տեսնե զայն, առանց ուէ նեցուկի, մինչ-քեռ այդ մարմարե քարերը իրեն վստահութիւն կը ներշնչեն.

աչքի վստահութիւնն՝ որ մտքինին շափ էական բան մըն է՝
Ուրիշ օր մը, խոսքը մեր ազգայիններուն իրենց վիճակիե-
անգիտակցութեանը վրա էր:

— Հանցանքը, ըստ վ, մեր տուներուն մեջ գտնվող հայելի-
ներունն է թերևս, որոնք զմեզ իրականեն ավելի մեծ կը
ցուցնեն:

Ու այսպես ժամերով. ամենեն նրբամիտ ու հանճարեղ:
նմանութիւններով կը պատկերացներ իր խոսքը:

Իր կյանքին պես իր մահն ալ ուժգին ու սաստիկ բան մը
եղավ: Զինքը շանթահարող հիվանդութիւնը անոր գլխուն վրա
հարձակեցավ, ճիշտ այն տեղը, ուր իր մեծ կարողութիւնը
գետնեղված էր և ուր սիրտն ու հոգին անգամ հաստատված կը
թվեին:

Մահը՝ սովորական ու գոհհիկ հիվանդութիւններու համե-
ցումներեն՝ վերջին ստորնացումեն հեռու պահեց զինքը. մեկ
քայլափոխով կյանքեն մահը անցավ անիկա:

Իրեններուն համար հարկավ բաղձալի բան մը պիտի ըլ-
լար՝ որ զինքը զարնող հարվածեն վերջն ալ դեռ ապրեր ան
գոնե քանի մը տարի, նույնիսկ կաթվածահար, նույնիսկ թո-
թովելով լեզուն՝ սուր ու խայթիչ՝ զոր այնքան ճարտարորեն
գործածեց, նույնիսկ խոնարհած՝ գլուխը, զոր այնքան ատեն
վեր բռնած էր:

Իր ճակատագիրը շուզեց ասիկա և իրավունք ունեւ շուզե-
լուն:

1

ԷՔԵՐ ՈՒՂԵՎՈՐԻ ՄԸ
ՕՐԱԳՐԵՆ

Ի Բ Ի Կ Ն Ա Մ Ո Ի Տ Ք Մ Ը Ս Ե Վ Ծ Ո Վ Ի Ն Մ Ե Զ

Ա.

Աշունի ցողաթուրմ առավոտ մը կը մաղվի գորշ, ժուլորեն հորիզոնին վրա պառկող ամպերու ծվեններեն: Ցամաքին վրա՝ անթիվ մինարեններ վտիտ բազուկներու պես դեպի երկինք կը բարձրանան: Նավահանգստին մեջ՝ խաշաձեկած կայմերու արձանացում մը: Ղալաթիա, քարափին վրա քաղաքին վաղազարթույց եռուզեռումը նավաստիներու, բեռնակիրներու, ոստիկաններու իրարանցումեն շինված:

Իմփեռաքուռ Քրայան իր սպիտակ ներկված հոյակապ չանջքովը, իր ամբարտակաձև հարկերուն վերելքովը, իր կըրկին ծխնելույզներուն անհամբեր շնչառությամբը մեզի կը սպասե: Քյոսթենճեի թղթատարն է ան:

Մեկնելու վրա եղող սքիմըրի մը սովորական տեսարան: Ճամփորդներու և ճամփու դնողներու ամենուն գիտցած հավաքումը: Հոս՝ հայր մը, մայր մըն է որ իր զավակը ճամփու կը դնե, հոն՝ աղջիկ տղա մը որ իր ծերունի ծնողքը շոգենավին կը հանձնե, ո՞վ գիտե, թերևս մեյ մըն ալ չի տեսնելու վախով համակված. այստեղ բարեկամներ որ գիրար կը թագուն, ամենքս, այս պահուս իրարու խառնված՝ հանկարծ սոււլիչին խլացուցիչ ստիպումին վրա, իրարմե կը բաժնվինք:

հապճեպով տալով առնելով վերջին համբույրները, արտասանելով վերջին բառերը: Սանդուխները վեր կառնվին, պարանները կը քակվին, հաղորդակցությունը կը կտրվի քովիկնիս կանգնող ցամաքին հետ:

Հետո, դանդաղ տատանում մը որ թղթատարին երկաթե լուծքը կը դղրդե: Քարափեն, որուն հետ կուրծք կուրծքի կեցած էինք, կը բաժնվինք ահա, մեղմիվ, գրեթե անզգալորեն:

Անձկությունը սրտերնիս կը ճնշե. սիրելիներե բաժնվելու անձկությունը, զղջումի պես բան մը, եթե ետ կենայինք սա ուղևորութենեն. բայց ինչպես կը պատահի միշտ՝ ուշ է զրդջալու համար: Կինս ցամաքեն իր մեկնող զավակներուն նորեն պատվերներ կուտա, շի մւիք, հիվանդ շրլլաք, ձայնով մը՝ որուն մեջ հեծկլտանք մը կը մարի, հազար տեսակ վախեր իր մայրական սրտին մեջ կը լեցվին. թե որ մե՛յ մըն ալ շի տեսնա իր զավակները. բոլոր քարափին վրա սպասող այս բազմությունը՝ յուրաքանչյուր ուղևորին համար միեկնույն դողերը կը զգա. թաշկինակներ աչքերը կը սրբեն, հետո օդին մեջ կը ծածանին, լուռ ու վերջին մնաս բաղովի մը պես: Ա՛յս է զատվիր: Շոգենավը ճամփա կիյնա, հետզհետե կը բացվինք ցամաքեն. քարափին վրա կեցողները կը պզտիկնան աչքերնուս, գեմքերը շէն զանազանվիր ալ, իրարու կը խառնվին, երկու հատվածներու վերածված: Մնացողները՝ հոտ ու մեկնողները հոս. այսպես շէ՛ միթե բուր աշխարհք:

Բ.

Վուփորը կը ճեղքենք կանցնինք տիրական գնացքով մը: Ենիքոյ, Պյոյուբաերե, Ենիմահալլե, Քավաքները մի առ մի կանհետանան ու նեղուցեն գուրս կը նետվինք՝ աչերնուս վեր ցցվազ, ալիքներե ծեծված պարեխներու շարք մը քերելով:

Բաց ծածե ենք ահա, Սե ծածը և ահա նարպեյի տողերը միաքս կիյնան հանկարծ.

Ձէ՛. Ան ծո՛վ. չէ. փոփոպեզզ ալիճներ

Հաջ փյո Ելուն, գերի ինկած չեն տեսներ.

հապճեպով տալով առնելով վերջին համբույրները, արտասանելով վերջին բառերը: Սանդուխները վեր կառնվին, պարանները կը քակվին, հաղորդակցությունը կը կտրվի քովիկնիս կանգնող ցամաքին հետ:

Հետո, դանդաղ տատանում մը որ թղթատարին երկաթե լուծքը կը դղրդե: Քարափեն, որուն հետ կուրծք կուրծքի կեցած էինք, կը բաժնվինք ահա, մեղմիվ, գրեթե անզգալորեն:

Անձկությունը սրտերնիս կը ճնշե. սիրելիներե բաժնվելու անձկությունը, զղշումի պես բան մը, եթե ետ կենայինք սա ուղևորութենեն. բայց ինչպես կը պատահի միշտ՝ ուշ է զըզջալու համար: Կինս ցամաքեն իր մեկնող զավակներուն նորեն պատվերներ կուտա, շի մւիք, հիվանդ չըլլաք, ձայնով մը՝ որուն մեջ հեծկլտանք մը կը մարի, հազար տեսակ վախեր իր մայրական սրտին մեջ կը լեցվին. թե որ մե՛յ մըն ալ շի տեսնա իր զավակները. բոլոր քարափին վրա սպասող այս քաղմությունը՝ յուրաքանչյուր ուղևորին համար միևնույն դողերը կը զգա. թաշկինակներ աչքերը կը սրբեն, հետո օդին մեջ կը ծածանին, լուռ ու վերջին մնաս բաղովի մը պես: Ա՛յս է զատվիր: Շոգենավը ճամփա կիյնա, հետզհետե կը բացվինք ցամաքեն. քարափին վրա կեցողները կը պզտիկնան աչքերնուս, դեմքերը շեն զանազանվիր ալ, իրարու կը խառնվին, երկու հատվածներու վերածված: Մնացողները՝ հոտ ու մեկնողները հոս. այսպես չէ՞ միթե բոլոր աշխարհք:

Բ.

Վուսիորը կը ճեղքենք կանցնինք տիրական գնացքով մը: Ենիքյոյ, Պյոյուբտերե, Ենիմահալլե, Քավաքները մի առ մի կանհետանան ու նեղուցեն դուրս կը նետվինք՝ աչերնուս վերցցվող, ալիքներե ծեծված պարեխներու շարք մը քերելով:

Բաց ծոմն ենք ահա, Սև ծովը և ահա Նարպեյի տողերը միտքս կիյնան հանկարծ.

Զէ՛. Սև ծո՛վ. չէ. փրփռողեզդ ալիքներ

Հայը միշտ նկուս, գերի ինկած շեն տեսներ.

Իր զարհուրանքի համբավին հերքում մը տալու համար գուցե, Սև ծովը անծալք ու անհուն կապուտություն մը կը պարզե մեր առջև: Թեթև պզտիկ ցնցումներով, որ Հելիսին բախումները կը մատնե մեր պզտիկ աշխարհքը, պզտիկ մարդկությունը, թուրքե, հայե, հույնե, ռումենե, անպլիացիե, ֆրանսացիե, գերմանացիե ձեացած, կը քալե կը քալե շարունակ:

Պտույտ մը նախ շոգենավին զանազան մասերը՝ վերի կամուրջին վրա, ճիշտ ճակատը մետալ մը, առնական խրոխտ դեմք մը, որուն տակը գրված է.

Marcus Ulpius Trajanus

Հռովմայեցի կայսեր անունն այս շոգենավին տրված է. հիշեցնելու համար որ Ռումեն ազգը հին Հռովմայեցիներեն կը սերե:

«Իմփերաթուռ Թրայանյուս» իր անդուլ վազքը կը շարունակե, ժամերը կը սահին, օրվան գիտակցությունը կը կորսըվի քիչ քիչ, այսպես կը պատահի ամեն անգամ որ մարդս ցամաքը կը թողու. մինակ ենք այս ծովին վրա. մինակ, ո՛չ բոլորովին. պզտիկ թռչուններու խումբ մը Վոսփորեն կընկերանա մեզի. պահ մը մենե առաջ կը վազե, պահ մը ետ կը մնա. ի՞նչ կը փնտրեն այս պզտիկ թափառականները մեր շուրջը:

Ժամը (Ը. Ե.) * վեցն է. իրիկնամուտքը կսկսի ձախեն. բարձրունքին կոթնած՝ կը դիտեմ արեգակին, ատրաշեկ բուրբակին տակավ էջքը՝ հեռուն, ամպերուն ետին, ալիքներուն մեջ. համեցող ու միանգամայն արտորացող էջք մը: Հետո, հորիզոնին բոլոր երկարութամբը և վերը երկինքին վրա, հետզհետե գծվող, գծագրվող, քայքայվող ու իսկույն վերակազմվող, գույնզգույն, նարինջի, մանիշակի, հալած ոսկիի ամեն երանգներով ներկված ցամաքնիրու, լեռներու, կղզիներու, լիճերու փողփողումը: Հետո, տակավ շիջումը այս բուրբակառության, իբրև թե հզոր ձեռք մը հանկարծ ետ քաշած

* (Ը. Ե.) — Ըստ եվրոպականի — Մ. Կ.

լուսինն է որ ծովին վրա արծաթե լայն պողոտա մը կը բա-
նա: Տեղ տեղ փարոսներու լույսերը կը տեսնվին: Հանկարծ
գեմերնիս լույսերու շլացուցիչ շողք մը, ազամանդե տիատեմի
մը պես, դուրս կելլե. Քյոսթենճեն է ան: Կես ժամին հոն ենք,
մեր առաջադրություններուն, խորհուրդներուն, իղձերուն բե-
ռը շալկած:

<1999>

Ա.

ՊԵՆՏԻԿԱՆ.—ԿՂԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՂԵՐԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.—
«ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆԸ ՏՈՆԵՑԵՔ».—ՊՐՅՈՒՔՍԵԼ ԵՎ Կ. ՊՈԼԻՍ

Հակասություններու երկիր այս երկիրը. պզտիկ և մեծ. շքեղ և աղտոտ. նուրբ և կոպիտ: Գիտություն բայց գրականություն միանգամայն. Արվեստ բայց մանավանդ ճարտարարվեստ: Նորության և Հնության ընդելուզում. երկու անհաշտ ցեղերու, Վալոններու և Ֆլամաններու հզոր գիրկընդխառնումը և եթե բառը ձեզ շահաբեկեր, ազատ սերը ու միացումը՝ սուրբ պսակով օրհնված ամուսնության մը պես կռիվով լեցուն: Ահա Պելճիգան՝ եթե դատենք Պրյուքսելին կամ Պրյուսելին ուր կը գտնվիմ քանի մը օրե իվեր:

Կրոնական զգացումե բոլորովին զուրկ, գրեթե անհավատ այս երկիրը, անհավատալի բան, ամենեն կղերական երկիրը եղած է հիմա: Մեր հետադիմականները, անոնք գոնե որոնք եվրոպական կյանքը ուսումնասիրած ըլլալու հավակնությունը ունին, այս երկրին մեծ զարգացումը ցույց կուտան ամենուն, հասկցնելու համար որ կղերական ոգին գիտության և հառաջդիմության ոգիին հետ անհաշտ չէ ամենևին:

Անմիտնե՛րը, եթե գիտնային թե ի՞նչ է Պելճիգայի կղերականությունը, տեսնեին այն շար վհուկը որ ատենե մը իվեր կը ւավառնի հոս, եթե գիտնային որ Ֆրանսայեն արտաքսված

սևազգեստներու ահա՛վոր բանակն է ան, զարհուրելի վտարանդին է որ երկիրն երկիր կանցնի միշտ և որ Պետութեան և Եկեղեցիին բաժանման օրենքն առաջ՝ իր սովորական հեռատեսութեամբը գաղթը սկսած էր դեպի այս կողմը, դեպի այս փոքրիկ պետութիւնը որ, ճիշտ այս պատճառով, իսկույն ենթական պիտի ըլլար անոր հզոր ներգործութեանը. և այնպես ալ եղավ:

Պելճիգան այսօր ժեզուիթներու երկիրն է, ոչ ավելի ոչ պակաս. թող ցնծան մեր ազգին Ռոտենները, էժժեն Սյուրի կարագրած տեսարանները ամենքն ալ կան. միայն թափառական Հրեան կը պակսի. դեռ քանի մը օր առաջ լրագիրները պատմեցին թե՛ ինչպես հարուստ ազնվական մը հիմարանոցի մը մեջ, ժեզուիթներու ձեռքը գտնվող հիմարանոցի մը մեջ, տարիներով բանտարկված էր:

Ժեզուիթութիւն մը... Ի՛նչպես կուզեք որ սահմանեմ ես ասիկա. ժեզուիթութիւն մը որ գիտակ՝ քսաներորդ դարու դրական ոգիին, կրոնք և Բարոյականը նյութապաշտ ու շահագետ դրականութեան մը հետ լծորդելու գաղտնիքը գտած է. և անոր համար ժողովուրդը աչք կը գոցե անոր: Քրիստոնեութեան քարոզած անձնվիրութիւնները ու անշահասիրութիւնները քարոզելու եկող առաքյալ մը քսանը չորս ժամ շանցած պիտի վնասվեր կաթոլիկ Պելճիգայնն:

Հիմա՛ր պիտի ընեին իրեն ժեզուիթները, կղերը քսաներորդ դարուն մեջ չէ այն ինչ որ էր Քրիստոսի օրով. ի վաղուց անտէ՛ր Ուլթի կուսակից ու ծառայող էր: Ուլթը դրամն է այս դարուն մեջ: Մենք այս երկրին մեջ նյութական շահերու ծառայեցնելով միայն կրցած ենք կրոնքը կանգուն բռնել, ո՛ւշ մնացած քարոզել, հետոցի՛ր այս տեղին:

Քաղքին մեջ՝ Տիեզերական Արվեստահանդեսին հարուցած եռուզեռումն, օտարական այցելուներու սոփորական թոհուրոհումն ավելի ոգևորութիւն մը կը նշմարեմ. փողոցներն անցնիլ՝ անհնար. ամբողջ Պրյուքսելը պատրաստութեան մեջ

է, արդուզարդի, toiletteի հնհնութիւն մեջ: Տուներուն երեսները կը ճերմկնան, ապակիները կը սրբվին, հրապարակներուն վրա հապճեպով estradeներ կը շինվին. նվագածուներու համար, ամեն կողմ սյուներ կը դրվին, դրոշակներ կը բարձրանան գուլնզգուլն, գիշերվան լուսավառութեան համար անթիվ լամբարներու շարքը կերկննա խայտարղետ օծի մը վետիվտող օղակներուն նման:

Պելճիգան իր անկախութեան տարեդարձը կը տոնե արգլոք:

Ո՛չ. կը բավե խանութներու ցուցափեղկին մեծ ապակիին աւշադրութիւն ընել այս հանդեսին պատճառը հասկնալու համար: Քովիս մսավաճառին ի տես դրած հորթի, ոչխարի միսի հատվածներու քով պզտիկ թուղթե étiquette մը — «պիտակ մը» կըսեինք ատենով — «Fêtez-Marie», «Մարիամ Աստվածածինը տոնեցեք». իրա՛վ, Աստվածածնա տոն է կաթոլիկներու համար: Jambonի և Saucissonի խանութին մեջ միկնուլն ծանուցումը՝ «Աստվածածինը տոնեցեք», Հավանայի սիկառին և Muratieի սիկարեթներու քովիկը միկնուլն պիտակը, և զարմանք... Loewen-Braeu, Munichի անունով պարծենցող գարեջրատուններն ալ իրենց փոքրիկ կոշը ցուցադրած են, Թեզկյահի վրան պահապան հրեշտակի մը պես՝ «Fêtez-Marie»:

Ավրնյու Անսրագի խանութներուն մեջ, հաճախորդները կը վխտան, օտարականները սկեպտիկ այս կրոնավաճառական ցույցերուն առջև կը ժպտին կանցնին, բայց տեղացիները իրենց բանը գործը գիտցող մարդիկ են. առուտուրը կօգտվի միշտ այս պզտիկ étiquetteեն: Եվ ի՞նչ են միթե ամեն տեղ, բոլոր Բանայիւնները, կրոնական տոներ՝ որոնք առևտրական հաշիվներու ու քիչ մըն ալ զվարճանալու պետքին հետ հաշտեցված են, պատվավոր հաշտութիւններ, ատենով Մասիսի և Մանզումեի մեջ կնքված հաշտութեան պես:

Վերահաս գիշերվան հետ կյանքը ավելի ևս կոզևորվի. ճաշարանները նստելու տեղ չէ մնացած. սեղանները մայթեթու վրա կը դրվին ալ. ձայները կը բարձրանան. հոս լեզու մը որ գերմաներեն չէ, բայց գերմաներենը կը հիշեցնե իր յաեթով, հոն՝ ուրիշ մը որ ֆրանսերեն չէ շեշտովը, բայց ֆրան-

սերեն է գառերով. անգլիերենը անպակաս ասոնց քովիկը, այստեղ կին մը որուն գրկին մեջ մանկիկ մը կը քնանա խօնջած. այդտեղ երկու մարդ թե թեի վար շիննալու համար:

Ելեկտրական լույսը կը փողփողի ավրնյուններուն և պոպվարներուն հրկայնքը՝ շլացուցիչ ծիածաններ կազմելով. երաժրչտության նվագները ասոնց հետ. մարմնամարզի ընկերակցութիւնները իրենց զանազան համազգեստներովը և ֆանֆաններովը. գոռ ու գոշ մը. խառնիճաղանճութիւն մը. տամեն բերնե բարձրացող աղաղակներ. զոր փողոցները հսկա փողերու պես կը թնդացնեն և ամեն կողմ ծավալող հոտ մը, գարեջուրին հոտը, որ արբշիւ քաղաքի մը շնչառութիւնն է, ամբողջ քաղաքը, ի՛նչ կըսեմ, ամբողջ երկիրը, իր տոնին, իր ցնծութիւնը մեջ: Եվ ասոնց բոլորին վրա պիտակը հիմա լուսազարդված, երգված, հսկայացած որ կը սավառնի, «Աստվածածինը տոնեցե՛ք»:

Կարգ մը շահեկան նմանութիւններ, որուն մտքեն կանցնի, Պրյուքսելին և մեր մայրաքաղաքին մեջ: Հոս՝ բնակչութիւնը մեծ ափարթմաններու, խաներու մեջ լեցված, առլըցված չէ ինչպես շատ մը մայրաքաղաքներու մեջ: Ամեն ընտանիք իր տունը ունի. փողոցներու երկու դին բարձրաբերձ ու բազմահարկ շէնքեր չես տեսներ, երկհարկ կամ շատ շատ եռահարկ տուներ որոնք մերինները կը հիշեցնեն: Հետո, մեզ շահնիշիրները հոս ալ կան և տուններուն ճակատները կը զարդարեն. Պրյուքսելի էն գեղեցիկ պողոտան՝ Ավրնյու Լուիզը իր ութսուն մեթր լայնքովը ու երկուք ու կես քիլոմեթր երկայնքին վրա այսպես է:

Ուրիշ նմանութիւն մը որ բնության գործն է. Պրյուքսելը հարթ դաշտի մը վրա կառուցված չէ, այլ ելեէջավոր հողի մը վրա. հետևապես շատ մը փողոցներ շտկված ու սալարկված, թեև զառիվերներ կամ զառիվայրներ են, միայն թե գիտութիւնը կրցած է այս անկանոնության ներգաշնակութիւն մը

տալ. ասոնց մեջ ալ ոչ միայն կարգ կանոն, այլ ճաշակ և գե-
ղեցկութիւն ղենի:

Վհոհին նմանութիւն մը. այստեղի կառապանները մեր
կարգ մը օրագրողներուն տմարդութիւնը ունին. բայց ոչ հայ-
հուշը. իրենց ամբարտավան շարժումներ, եթե երկու բառ քով
քովի ղենիու արիութեան հետ միանար, մեր մամուլին հիմակ-
վան վիճակին պատշաճ մտավորականութիւն մը պիտի
կազմեր:

Ի պատիվ այստեղի կառապաններուն, պետք է ավելցնենք
օր հաշիվի. կեղծիքի, շարաշահութեան մեջ այդ կարգ մը օրա-
գրողներն շատ ետ կը մնան. շեմ ըսեր օրինակի համար որ
շնն գողնար, եթե ձեռվրնուն գա, ժամնն և սակացույցեն,
բայց այս առաքինութիւնը, որ ամեն ինքզինքը հարգող առու-
տուրի մարդու առաքինութիւնը կը կազմե, ճակատարաց ի
գործ կը ղենն. ոչ թե պարկեշտութեան քողին տակ ծածկվե-
լով. պատիկ սուրբերու պես:

Պրիւտսել, 12 օգոստ. 1910

Բ.

ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՊԵԼՃԻԳԱՅԻ ՄԵՋ ԵՎ ԱՅԼՈՒՐ.—
ՊՐՅՈՒՔՍԵԼՅԻՆ ԻՆՉՊԵՍ ԿԸ ՃԱՆՉՅՎԻ.— ՖԵՐԵՐԻ
ՀԻՇԱՏԱԿԸ ՊՐՅՈՒՔՍԵԼԻ ՄԵՋ

Ի՞նչու զի մեր կյանքի պայքարը լայնութեան աստիճաննե-
քուն համեմատ կը փոխվի. այրեցյալ երկիրներու մեջ՝ անգո,
բարեխառն գոտիին վրա՝ շափավոր, ցուրտ կլիմային տակ՝
կը սաստկանա բոլորովին: Լիստեղ՝ ըլլալ կամ չըլլալու հարցն
է այլևս. կտրուկ՝ սրված դաշույնի մը բերնին պես:

Աշխատութիւնը՝ որ մինչև ստրկութեան կը տարվի, խրդ-
մրտութիւններու պակասը՝ որ մինչև խաբեութեան կը հանգի,
այս անդուլ կուլին հանգրվաններն են:

Շահագործում. այս է մեծ բառը, մեծ գաղափարը այս

երկիրներուն մեջ. ոչ սակայն կոպիտ շահագործումը, ոչ իսկ անիմաստը: Շահագործում մարդկային տկարութիւններու, անտեսելու ու մոլութիւններու. անսպառ հանք որուն արժեթուղթերուն գինը միշտ կը բարձրանա: Շահագործում մարդկային պետքերու, Ավելորդէն սկսելով մինչև Անհրաժեշտը գազաթ մը ջուրեն մինչև բնական արտաքսումները:

Եւ այս չէ՞ միթե Քաղաքակրթութեան ընթացքը: Նոր պետքերու ստեղծում՝ նոր գոհացումներու ասպարեզ ստեղծելու համար: Վայելքին և Սպառումին արշավը Արտադրութեան դեմ:

Պրոլեթարի մեջ Արքայական Պարտեզին, Parc Royal մուտքը ազատ է, բայց աթոռի մը վրա հանգչիլը՝ տասը սանթիմի կը նայի: Խորհրդարանը կարող ես այցելել, բայց ոչ առանց հիսուն սանթիմ վճարելու: Թանգարաններու հրաշակերտները կրնաս վայելել, պայմանով որ մեկ ֆրանք աչքի հանես: Ու հետո ասոնց մանրամասնութիւնները, հոս՝ catalogue մը, հոն՝ պատմուճակ մը որոնց պետք է դարձյալ վճարել ու taxիդ գուռը բացող կամ գոցող տղան որ քանի մը սանթիմ շփրցուցած օձիքդ չի թողուր:

Tourismը, երկիր տեսնելու անձուկը, որ քսաներորդ դարուն ժամանցն է, հարկավ ամենեն ավելի կը շահագործվի. հետաքրքրական ամեն ինչ տեսնել կարելի է, բայց դրամով: Պելճիգայի մեջ քարայրները մեծ հասույթ կը բերեն. և ամենեն զվարճալին այն է, որ ամեն տարի նոր քարայր մը ի հայտ կը բերվի, վերջինը, թվականի կարգով, Ռամբենի քարայրն է Տինանի, Dinant sur Meuseի մեջ, որ իրոք բնութեան ամենեն խորհրդավոր հրաշակերտներեն մեկն է:

Բայց անակնկալներն ալ կան ասոնց մեջ: Այդ կողմերը լեռան մը գլուխը հին բերդի մը վերելքը կատարեցի որ մր. զարմանք. ո՛չ ticket, մուտքի թղթիկը գունավոր, ո՛չ դոնապան. բարձրացա, ինչպես կըսեն մեր Ռուսահայերը. վե՛ր, ավելի վե՛ր, դարձդարձիկ քարուկիր սանդուխներն, և ճիշտ գագաթը... մեկ ձեռքը հավիտենական կապույտ կամ դեղին ticketը, և մյուսը՝ պատկերազարդ carte postaleը բոնած՝ անխուսափելի դոնապանը որ իր գոց ըրած խոսքերուն շարքը սկսավ:

—1470ին շինված այս բերդը 1644ին նորոգվեցավ: Տինա-
նի պաշարման ատեն մեծ ծառայութիւն մատուցց: 1810 թվա-
կանին ֆրանսիացիներուն կողմն գրավվեցավ:

Իրա՞վ: Դոնապանը շարունակեց իր պատմութիւնը:

— Հոսկեց տեսնված պատկերը դիտեցե՛ք անգամ մը.
Մեռցի բոլոր գեղազվարճ ափերը աշվրնուդ առջևն է... տասը
սանթիմ միայն:

Բայց լրումը այս ամենուն՝ Պրյուքսելի Մայր Եկեղեցիին
պատերը զարդարող գունավոր réclameներն են: Հավատքի,
կրոնքի վերաբերող ծանուցումներ, օրինակի համար՝ այս սուր-
ջին կամ այն սրբուհիին ուխտագնացութեան պայմանները
նշտող, Քուքին մեկ տեսակը պարզապես. և քիչ մը անդին՝
արարողութեան ատեն աթոռներու սակագինը, երեք սանթիմ
գավիթին մեջ, հինգ սանթիմ մայր խորանին դեմը. ճիշտ ինչ-
պես թատրոնին մեջ աթոռները ու նստարանները կը վարձվին:

Այս դիտողութիւնները կրննի Պրյուքսելցի ծանոթի մը,
գիշեր ատեն թև թևի պտտելով փողոցները. հանկարծ լուսինը
երևցավ իր սպիտակ ու քնքուշ բոլորակովը: Ու հարցուցի թե
Պելճիգայի երկինքին վրա փայլող այս արբանյակը դիտելու
համար ticketի պետք կա՞ արդյոք:

— Ո՛չ, ըսավ քովինս ժպտելով, ո՛չ, լուսինին տեսքը ձրի
է Պելճիգայի մեջ... պարզ աչքով դիտողներուն:

Ես Պելճիգացին իր քիթեն կը ճանչնամ: Մի խնդաք, կը
խնդրեմ, Շատեր քիթի մը գոյութեան պատճառը չեն կրցած
գտնել. հոտառութեամբ համար. երբե՛ք, Ի՞նչ է ուրեմն այս
ցցմունքը մարդկային դեմքին վրա: Տափակութենն խուսա-
փում պարզապես. կանոն՝ զոր եթե օրագրողներն ոմանք չեն
կրնար սորվիլ, Բնութիւնը իր գեղեցկագիտական բնազդովը
չէր կրնար անգիտանալ:

Քիթը՝ նկարագրի արտահայտիչը այր մարդուն, զմայլելի
լրացուցիչն է կնոջական երեսին իր դողդոջուն թևիկներովը:

Ինծի համար ունեցերը իրենց ներուձայամբ ազնվականութեան լավագույն վավերագրերը կարժեն, գեղեցկութեան ազնվակեանութուն հարկավ:

Ես կը կարծեմ որ քիթը մեծ ազդեցութուն ունի մարդկային ճակատագրին վրա, սա ալ Պատմութենէն գիտենք որ մեծ մարդիկ մեծ քիթեր ունեցած են:

Ֆրանսացիները ամենէն շատ զբաղած են քիթով. *Un grand nez n'a jamais déparé un beau visage* առածը ծանոթ է: Ֆրանսացի ժամանակակից քերթողներէն Ռոսթան՝ «Սիրանոտը Պերժերաք»ովը անմահացած՝ քիթին մեծագույն երգիչը հղած է:

Այո՛ Պելճիգացի իր քիթեն կը ճանչնամ: Այս քիթը սովորաբար ամբարտավան՝ միջակութենէ կը խորշի. վեր թռած ծայրով մը կը վերջանա, միշտ լայնկեկ խարիսխի վրա կը հանգչի: Հարյուրին իննսունը այսպես է. պզտիկ բացառութիւն մը կընեմ թեթև, խիստ թեթև կերպով վար դարձոց ծայրերու որոնք անպատճառ ամշկոտութիւն շին նշանակեր: Ու օտարականներով լեցուն այս քաղաքին մեջ ինքնիրենս զանազանութիւնը կընեմ փոզոցը դեմս ելլողներուն. սա՛ Ամերկացի մըն է ածիւլած պիտովը, սա՛ Անգլիացի, դեղին գույնովը և այն անդրդվելի շարժուձևովը որ բովանդակ աշխարհքը իրեն քիչ կը սեպե. սա՛ Ֆրանսացի՛ իր մանր աչքերովը, իր աշխուժովը և ան՝ Պելճիգացի իր խոսուն ու հառաչադեմ քիթովը:

Վալոն ու Ֆլաման իրենց քիթովը միացած են գրեթե. ոչ մեկ տարբերութիւն երկու ցեղերուն մեջ որ սակայն գույնով ու մարմնի գիծերով իրարմե շատ հեռու են. Վալոնը խարտայալ է, Ֆլամանը՝ կաթնաթույր, մին նիհար է, մյուսը՝ պարարտ:

Այս կիրակի հանդես կա այստեղ, օգահանդես. ո՛չ միայն այստեղ, այլ աշխարհիս ամեն կողմը, գոնե այն ամեն տեղերը ուր կղերամտութիւնը ու tartuffismeը չի տիրեր:

Տերերի՛ ազատամտութեան մարտիրոսին՝ մահվան տարե-

գարձն է: Ինչ որ գաղափարի մարդ կա Պրյուքսելի մեջ, ամեն-
ջը վազած եկած են իրենց հարգանքը բերելու այդ մեծ հիշա-
տակին:

Վոդգոթայեն մինչև Մոնժյուիք՝ այս է կղերամիտ ոգիեն
առաջնորդվող ճամփան զոր Մարդկությունը կտրած է շուրջ
քսան դարերու մէջ: Հոն՝ զոհ, հոս՝ դահիճ ըրավ կղերը քրիս-
տոննությունը: Լմեն պարագայի մեջ քսաներորդ դարուն մեջ
Ֆերբրի սպանության շափ զարհուրելի ոճիր մը դեռ չէր գոր-
ծած ան. մեկ սփոփանք մը միայն, Ֆերբրը վարնող գնդակ-
ները Ֆերբրի մարմինը ծակեցին անցան ու գացին կղերակա-
նությունը զարկին:

Պրյուքսելի Grand place գիտե՞ք. ամենեն հետաքրքրական
ու պատմական հրապարակներեն մեկը այս մայրաքաղաքին:
Մեծ տարածություն մը շունի ու մեր գիտցած parquet քարերով
սալարկված է. շկա օտարական մը որ այցելած չըլլա զայն:
Քառակուսի գետին մը. աչք՝ ժողովուրդին տունը և ձախը՝
Արթային տունը. երկուքն ալ իրենց հին գոթական ոճովը վե-
րանորոգված, սրածայր եռանկյուններու խոյացած գագաթնե-
քով: Ծակատները այս շենքերուն բանված քարերով, կարծես
մարմարե ժանյակներով զարդարված են, ինչ որ զարմանալի
բան մը շունի այս ժանյակի քաղաքին մեջ որ Պրյուքսել կը
կոչվի: Հրապարակին մյուս երկու կողմի շենքերը նույն ոճով
են ու մեկը մանավանդ՝ համակ ոսկեզօծ:

Սգահանդեսը հոս կատարվեցավ պատկառանքով համակ-
ված բազմության մը ներկայությամբը: Ես ալ հոն էի իբր զա-
վակ ի վաղուց խավարամտությունը մերկացնող ազգի մը:
Ասկե երեք դար առաջ հոս գլխատվեր էին էկզոնթի և Հոռնի
կոճսերը*, Ֆիլիպ Բ.ի հրամանով. ասոնք խղճի ազատության
զոհեր էին: Ֆերբրի անունով կազմված ընկերակցությունը

* Մ. Հ. — Կոմս Լամորու էկզոնթ, ծն. 1522, փոխարթա Արդուայի և
Կլանտրիո, 1568-ին գլխատված՝ իբրև վարիչ հոլանտական ապստամբու-
թյան. Սպանիո դեմ: Կյոթե այս անունով ունի հինգ արարնոց ողբերգու-
թյուն մը, որուն համար Պեթհոզն գրած է «Ուվերթյուռ» մը.— Կոմս Ֆիլիպ
Հոռն, ծն. Նիվել 1518. կառավարիչ Կելտրի. գլխատված էկզոնթի հետ,
եւայն օրը, և նույն տեղը:

մարմար մը բերավ զետեղեց արքային տանը սեմին տեղ: Ահա
ինչ որ ոսկի տանկերով գրված է այս քարին վրա:

«Այս հիշատակարանը կը նվիրվի ի պատիվ էկամուրի և
Հռոմի կոմսերուն որոնք նիշտ այստեղ զլիսատվեցան. իսկնի
ազատութեան համար մահառելուն պատճառով: Նվեր՝ Ֆերե-
րի հիշատակին կազմված ընկերակցութեան կողմէն. Ֆերե՛ր՝ որ
անցյալ տարի, այս օրը մահացավ միևնույն դատին համար»:

Էկամոնթի և Հռոմի կոմսերուն արձանները Պրյուքսելի մեկ
հրապարակին վրա կանգնված են: Որոշված է որ Ֆերերի աբ-
ձանն ալ Պրյուքսելի ուրիշ մեկ հրապարակին վրա կանգնվի:
Ահա թե ինչպես կղերական դահիճներու ձեռքով մեռնող գե-
հերը կը վերակենդանանան:

Ու մտքովս վերադարձ մը ըրի մեր հեք ազգին վրա, մեք
սոււա եկեղեցասերներուն, մեր ամբարիշտ բարեպաշտներուն
վրա:

Պրյուքսել, 22 օգոստ. 1910

ՕՍԹԱՆՏ՝ ԾՈՎԵԶԵՐԸ.—

ԲՈՒԺԻՉ ԶԱՂԱՔ ՈՒ ՎԱՅԵԼԻԻ ԶԱՂԱՔ.— ՕՍԹԱՆՏԸ

ԿԸ ԶԲՈՍՆՈՒ.—

Անհուն, բայց անհուն տարածութիւն մը ծովի, անեզք,
անսահման:

Դեղին, հետո կանանչ, հետո կապույտ շերտեր, որ հեռուն,
այս ջուրերը զուգահեռական գիծերով կը բաժնեն ու անժա-
նոթ Պետութեան մը, Տարրերու Պետութեան հորիզոնածև պառ-
կող, ծփացող դրոշակը ու զինանշանը կը կաղմեն:

Ծովեզերքին վրա՝ ոչ միկ ժայռ, ոչ մեկ խութ, ոչ մեկ քարի
կտոր. այլ ավազ մը ալյուրի պիս բարակ, գրեթե անշոշափելի,
միգամած հորիզոնի մը պես գորշ, մետաքսի պես փայփայիչ:

չսված, շտեմնված թավիչն գորգ մը փոածի պես ոտքերուն տակ այս դիցուհիին որ Օսթանտ կը կոչվի:

Ամայի և անշեն այս ափերը Հուսահատության և Անէացումի հորիզոնը պիտի ըլլային գուցե. հյուրամերժ ափեր՝ ուր Յդիային, ափսո՛ս, մոռցված մեր Եդիային նիրվանան հոժարակամ պիտի գար հանգչիլ:

Եվրոպական հանճարը այլապես տնօրինած է. այս եղկելի թնկյունեն աշխարհիս ամենաշքեղ քաղաքը հարուցած է մոգական ստեղծագործութեամբ մը որուն առջև աստվածայինն իսկ կրնա ապշիլ:

Օսթանտի քարափը որ մեջքը ծռած՝ կ-ի մը ձև ունի, ամբողջ այս ծովեզերքը կընդգրկե իր հզոր բազուկին մեջ: Այս քարափին վրա ծայրե ծայր մեկը մյուսեն ճոխ պզտիկ պալատներ կամ պանդոկներ իրենց վեհ ճակատը կը ցուացնեն գեմի հեղուկ հայելիին մեջ: Ճարտարապետական արվեստը իր գանձերը լիաբուռն սփռած է ամենուն վրա, լռին մրցումի մը մղձավանջեն կարծես թե մղված, մեկը մյուսեն հմայիչ դարձնելու համար:

Ահա դեպի այս շինծու ու արվեստական գեղեցկութունն է որ խոնջած, շիղերը փրթնելու շափ պրկված Մարդկութունը կուգա, կը վազե Եվրոպայեն, Ամերիկայեն, երբոր կյանքի թնողոք պայքարեն, անոր պողպատի շրջանակեն դուրս ելլելու գն վայրկյան մը:

Եվ հո՛ս որոշ, հաստատ դիտումով մը ոտքը կը կոխե, աշխատութեամբ, շատ անգամ գրկելով, երբեմն գրկվելով, դիզված հարստութունը վատնելու դիտումով կուգա հոս, ինչ որ ամենարուռն հեշտանքն է աշխարհիս մեջ, և, բացատրութունը եթե ոչ արդարացումը, այն ամեն հափշտակութուններուն օրոնցմով միայն հարստութունները, փոխանակ տարածվելու բալոր մարդոց վրա, ասոր կամ անոր ձեռքին մեջ կը դիզվին:

Տնտեսագետները որոնք ամեն ինչ կը հետազոտեն, կը հաշվեն թե այցելուները ամեն ամառվան եղանակին, որ այս-

տեղ ամիս ու կես կը տևե, ութը միլիոն ոսկի կը ձգեն Օսթան-տի մեջ:

Ապաքեն այս վայելքի քաղաքը իր ամբողջությամբը՝ բովանդակ աշխարհիս ամենամեծ խանութներեն մեկն է իսկապես. հոյակապ Պոն Մարշե ուր ամեն ինչ ծախու է. ադամանդեն սկսելով մինչև աղբը. անբծութենեն սկսելով մինչև աղտոտությունները. հոգին և մարմինը, լուրջը և ծաղրելին: Ամեն ինչ իր ծախողը ու առնողը ունի. Մատուցումի և Պահանջումի կանոն որ այս անօրեն քաղքին միակ օրենքը քլլալ կը թվի:

Հետո, այս համակ ոսկեզօծ շրջանակին մեջ հավիտենական Եղեմը՝ զոր աստված իզուր ջնջել կարծեց: Կինը՝ ոչ միայն իր բնական շնորհներուն մեջ, այլ մանավանդ այնպես ինչպես Արվեստը կրնա հիանալի ընծայել:

Որ մեկը բեհեզե, շղարշե, կազե, տանթելե պուրնուզներու մեջ թերասքող, կարծես թե օդաշու. որ մեկը՝ մութ կերպասներն պատմուճաններու մեջ իրենց վիմաշեն մարմնին կաղապարումը դնելով ու շեմ գիտեք ինչ այրական ու տիրապետիչ քալվածքով մը:

Ամեն տարիքները ու հասակները հոս են թեև՝ բայց ալեգեր ու շինծու կազդուրումներով առուզացած դրամատերներ, ճերմկիլ սկսող մազերնին ոսկիի ներկած տարիքոտ կիներ քաղդատաբար թիվով շատ են. և այս հակասական համեմատությունը ինքնին հասկնալի է:

Ես կը սիրեմ աշունը կիներուն. շիջելափառ արևմուտքը որուն անգիտակից խորհրդանշանն է և որ իրապես Կյանքը կը ներկայացնե իր աննահանջելի վերջավորությանը մեջ:

Արևով առավոտ մը. հազվագյուտ բախտ այս տարի Օսթանտի համար:

Գիշերվան տեղատվութենեն բոլոր ավազուտ եզերքը լայնցած, լայնցած, անսովոր տարածություն մը ստացած է. տեսակ մը փոշիի հրապարակ որուն վրա հավաքված են Օս-

թանտի հյուրերը մեծ ու պզտիկ: Հարյուրավոր տղաք, մանչ ու աղջիկ, միլիոնատերի զավակներ, կը խաղան սրունքնին մերկ, ոտքերնին բոպիկ. բոպիկություն՝ որ հոս հարստության հայտարար նշանն է, ո՛վ հակասություն մարդկային գործերու:

Ու ավազին վրա մանուկները պատկերներ կը գծեն. հոր կը փորեն, ո՛չ սակայն իրարու. վաղափուլ աշտարակներ կը շինեն, ո՛չ սակայն բաբելոնյան աշտարակներ:

Ճերմակ, կապույտ, վարդագույն կառքեր, որոնք շարժուն բաղնիքներ են, ծով մտնել ուզողներուն տրամադրության տակ. և ահա մի առ մի այրեր ու կիներ ատոնցմբ դուրս կելլեն, բաղնիքի թեթև հագուստնին հագած, Հյուսիսի ծովին հղոր բախումներուն դեմ կը նետվին թույլ ու մեղկ ջիղերնին կազդուրելու համար: Եվ ամեն անգամ որ ալիքները կը քաշվին կամ կը ցածնան, կանացի մարմնին բոլոր շլացուցիչ կարկառները աչքի առջև կը պարզվին իսկույն կապույտ ջուրին մեջ թաթխվելու, պահվրտելու համար. հետո հանկարծ մարմարե ձյունե ցայտումներով իրենց ապշեցուցիչ կատարելությունները կը ցուցնեն նորեն արևին ճառագայթներուն տակ:

Եվ ծովին աղի համովը ծանրաբեռնված քամին զով հպումովը կը ցրվե, կը մարե աչքերու մեջ փայփլող ցանկությունները: Այս տեսարանը եղական գույներու ու գիծերու պեսպիսությամբը, իր ամենօրյա կրկնումին մեջ՝ սովորական ու հաստատատիպ բան մը կըլլա, նկար, tableau, որ անանուն վարպետի մը, Բնության, վրձինն են ելած ու հող կախված է:

Գիշերը Օւթանտը կը զբոսնու, այս քաղաքը չի լուսավորվիր, այլ կը վառի. չի խոսիր, այլ կերգե. չի շարժիր, այլ կը պարե:

Ճաշարաններու մեջ՝ ուր շորս դին հայելիները էլեկտրական լույսերը կը բյուրապատկեն, կանանչ հուլանի կուրծքին վրա սփռված մարգարիտե մանյակներու անփայլ և զգույշ նշույլը ադամանդե, հակինթե, զմրուխտե մեհականդներու երփներանգ ճառագայթումին կը խառնվի:

Գինիներու ու շամփանյայի շոգիներու մեջ դասակարգերու զանազանութիւնները տեղի կուտան տակալ. կանհետանան: Պատիվի կամ անպատվութեան մարդ, դրամի կամ դանակի մարդ, արվեստի կամ հնարքի մարդ, բոլորը կը խառնվին, կեղբայրակցին: Կիները մանավանդ ո՛րքան կը շփոթվին կամ շփոթվիլ կուզեն իրարու հետ. մեծ իշխանուհին մեծ ցնծուհին հետ կը մրցի, էգ վագրերու կռիվ՝ այս լուսաշող կրկեսին մեջ: Ցերեկվան զգուշութիւնները, կեղծիքը պիտի ըսեի, կը վերնան հետզհետե. փսփսուքներ, համբույրներու շառաչներ, գիրկընդխառնումներ. ամեն տեղ երաժշտութիւն և ծաղիկ: Բուրումնավետ և արբեցուցիչ մթնոլորտ՝ զոր մարդիկ տարակուսական Արքայութեան մը ապավինելի առաջ՝ խոհեմութիւն սեպեցին իրենք իրենց ձեռքովը պատրաստել: Դրախտ՝ որուն ախտաժեռ զխտութիւնները կրնան քննադատվիլ, դատապարտվիլ, բայց շեն կրնար դադրիլ բուժիչը ըլլայի այն Թախիժին որ քսաներորդ դարու Մարդկութեան ահալոր հիվանդութիւնն է:

Քազինոն անհամար ջահերու լույսովը օվկիանոսին եզերքը կանգնած փարոսի մը կը նմանի, բարոյական նավարկութիւններու փարոս. այս է արտաքինը. ներսը՝ նվագահանդես, երաժշտական արվեստին գերազանց արտահայտութիւնը. Քառուզոն՝ դուրբական երգիչը, Վեոյեն՝ աննման երգչուհին, երեք հարյուր ջութակի ներդաշնակութեանը ընկերացած:

Ամբողջ Օսթանտ հոն է. ամբողջ Օսթանտ՝ այսինքն անորակելի զանգվածը ամեն ազգերի ու սեռերի ձևացած, կունկնդրի ամենախոր լուրի մեջ. որեւէ եկեղեցվո մեջ չէ տեսնված այսքան երկյուղած պատկառանք, երկրպագելու աչքան պատրաստակամութիւն. երաժշտութեան դուրբիչ աստվածն է այս հրաշքը գործողը:

Ինքնիրենս կը հարցնեմ, կամ կը վախնամ հարցրնելու, թե ա՛յս է արդոք գերագույն ճշմարտութիւնը որուն առջև՝ ըմբոստ ու աննվաճ Մարդկութիւնը ծունկ պիտի չոքի օր մը, վերջին Կուռքը զոր պիտի պաշտե և որուն առջև մեղայի պիտի գա:

Կես գիշերին մոտ թղթախաղի մեծ սրահը լեցուն է. պաքտ-
րայի սեղանին շուրջը՝ սմոքինկներու սևութունը շապիկներու
ձյունաթույր կուրծքին քով ավելի կը նսեմանա կարծես. մեծ
դիվանագետներ կը թվին ըլլալ այս մարդիկը, մազերնին
սանտրած, երկուքի ճեղքած, որոնք իրենց շափված ձկնած
կեցվածքովը պատկառանք կազդեն:

Խաղացողներն են պարզապես, որոնք պանքնոթով լեցուն
թղթապանակնին բերած են հոս: Էն աղվոր կիները, էն անվանի
պահծունները հոս են, այս սեղաններուն շուրջը, լուրջ, գրեթե
խոժոռ. ստակ շահելու եկած են հոս. հինգ հազար, տասը հա-
զար ֆրանքի պանքո պոռացող կիներ՝ որոնց ձեռքին մեջ
էրիկ մարդիկ խաղալիկներ են միայն:

Այստեղ հետաքրքրող առարկան՝ խաղացողներու բախտա-
վորութիւնը կամ անբախտութիւնն է. սա խաղացողին վեց
ձեռք անցավ. վեց ձեռք բառը բերնե բերան, սեղանե սեղան
կը թռչի, ամբողջ սրահը կիմանա, կը խոնարհի այս բախտա-
վորին առջև և ներկաներու ակնածութիւնը կավելնա կարծես
երբ որ նոր շահված պանքնոթներու ծրարը իզուր կը ջանա
տեղավորել իր գրպաններուն մեջ:

Դուրսը՝ քարափին ամբողջ երկայնքը ալետանջ օվկիանոսին
մոնշող ձայնը. դեռ այս ժամանակ մանրավաճառներ իրենց
պզտիկ ապրանքները կը ծախեն և լրագրավաճառներ վերջին
ժամուն հասած ֆրանսական, գերմանական թերթերուն անուն-
ները կը պոռան:

— Խա՛ն, է՛ն տը Փարի, Ֆրանսիայի քրոջ Ծայթունկ, Պեր-
լինըր Թակպլաթ...

Ներսը՝ խաղացողները, գործի մարդիկ սովորաբար, որոնք
աշխարհիս լուրերեն վայրկյան մը իսկ անտեղյակ շեն կրնար
մնալ, պորսաներուն գիները կը հասկընան լրագիրներեն.
երեսներ կան որ կը ժպտին և երեսներ որ կը թթվին բոլորո-
վին. հեծոռ, խաղը իր սաստկութեամբը շարունակ կը գինովցնե
այս վայելողները:

Եվ ահա հանկարծ դրամատերներու սիրելի այս անուննե-

թուն մեջեն, իբրև գերագույն վերաջավորութիւնը, ուրիշ օրագրի մը անունը փողոցեն կը լսվի, խարազանի պես ցնցող անուն մը, որ տիրող ցնծութիւնը կը վրդովե, աղետավոր հեգնութիւն մը պես.

— Vorwaerts.

Յաթանո, 23 օգոստոս 1910

Ե՛րթ շէՏՍ ԻՄ, ՍԱՏԱՆԱ՛.— ԳԵՐՄԱՆԻԱՆ ՃԵՂՋԵԼՈՎ.—
ԿՅԱՆՔԸ՝ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍՊԱՌՈՒՄ.— ԿԻՐԱԿԻ ՄԸ
ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՄԵԶ.— ԿՈՒՐԱՅ, ԿԱՂԱՅ, ԳՈՍԱՅԵԼՈՅ.—
ԱՅՍՏԵՂ ՕՍԹԱՆՏ ՉԷ:

Ի՛նչ, հազիվ թե շոգեկառքին հեիհե արշավեն դուրս եկած, գրական ու քաղաքական մարդու կրկին կալանավորումը. նեսոսի պատմունճանը մերկանալով՝ հազիվ թե այս հեռավոր տեղվանքը եկած՝ կազդուրվելու համար որքան մարմնական խոնջենքեն, նույնքան ալ հոգեկան պարտասումներեն:

Եվ ահա Գրականութիւն Յատանան՝ այն որ թվի թե ինծի նման վերջալույսներու ետեկն՝ կը հետապնդե, Մեֆիսթոն՝ որ ճառութի մը կերպարանափոխել կուզե զիս, շեմ գիտեր ինչ անմատչելի Մարգարիտա մը ցույց տալով հեռվեն, բաներ մը կը մրմնջե ականջս իվար: Կը դիմադրեմ.

— Ոչ, հազար անգամ ոչ:

Եվ ինչպես կըլլա շեմ գիտեր, սեղանին առջև տեղավորված կը գտնեմ ինքզինքս, գրիչ մը ձեռքս, ուղևորութիւն օրագրի՞՞ զխմացը:

Գերմանիան կտրեցի անցա ոչ բոլորովին հարավեն, ո՛չ ալ բոլորովին հյուսիսեն, այլ հարավեն հյուսիս՝ 45 աստիճանի անկյունով մը, ինչպես կըսեն երկրաչափության մեջ: Լեշարհիս վրա ամեն ւրեւոյթ իր անկյունը ունի. գործը ճիշտ անկյունը գտնելու մեջն է: Ճերմակ կամ սև, իրավ կամ սուտ, անկյունի խնդիրներ բոլորը:

Այն դիժը որով ճեղքեցի ցամաքային Եվրոպայի մեծագույն կայւրութիւնը. Ի. դարու գործունեութեան տպավորիչ (impressionnant) պատկերներեն մին կը կաղմբ անշուշտ:

Բասսաուեն, Նյաւրընպերկեն, Տրանսֆուրթեն անցա: Ճամփուս բոլոր երկարութեամբը՝ աջեն ու ձախեն տարածվող, մինչև հետին հողի անկյունը մշակված փայփայված դաշտերուն ու մինչև ամենէն նուրբ ճյուղերը, ընձյուղները խնամված անտառներուն մեջեն գերմանական մեծ քաղաքները հոս հոն կը կանգնին հանկարծ, Երկրագործութեան մեծագործութիւններուն դեմ՝ Ճարտարարվեստին ստեղծագործութիւնները հանելու համար: Ուրիշ անգամներ տեսեր էի Ավկըսպուրկը, Ուլմը, Տյուսելտորֆը, էսսենը: Մուխերու ու մուխերու մեջեն ցոլացող լույսեր որոնց առջև ավելի ևս պետք է երկյուղածութեամբ խոնարհիլ քան թե երկինքին վրա փայլող արեգակներու առջև: Հնոցներ, ուր տիտանյան դարբնութեամբ մը աշխարհ նոր ի նորո կը կերտվի շարունակ:

Մյուս կողմը՝ Մյունխեն և Տրեգտեն ճարտարարվեստին հետ միասին գեղարվեստներուն կը հրամայեն. Գերմանիան միայն գիտուններ և խորհողներ կը ծնի. այս դիտողութեան դեմ՝ Տեոյշերները կը բողոքեն այն ձևով որ բողոքներուն լավագույնն է՝ աշխատելով:

Անոնք փրոֆեսյուռներ հասցուցած են ոչ միայն գիտութեանց մեջ, ինչ որ վաղուց ունեին, այլ գեղարվեստի ամեն ճյուղերուն համար: Օրն ի բուն նոր գիծեր, նոր գույներ, նոր ներդաշնակութիւններ ստեղծելու ջանքը՝ նոր գաղափարներ հղանալու պէ. տենդագին վարակումով մը վարակած է Գերմանիան:

Երաժշտութիւնը իրենն էր. նկարչութեան, արձանագործութեան ալ հաջողութեամբ ձեռք զարկավ, հիմա կահագործութեան, քանդակագործութեան, ապակեգործութեան վրա նետված է, ինչպես նետվիլ գիտե Գերմանացին, առյուծի պես:

Հարկավ այս բոլոր ջանքը դեռ հառաջ բերած չէ այն վերջին նրբութիւնը, ճաշակի գերագույն ազնվացումը, որ ցեղի մը համար կատարելութիւն մը ըլլալով հանդերձ, հոգնութեան նշանն է և որ աշխատութենէ և կամքն ավելի ժամանակով կը ստացվի:

Այսպես Գերմանացի կնոջ արդուզարդը և շարժումը ֆրանսականին ազնվութիւնը և հրապույրը շունին դեռ. Գերմանիո մեջ դեռ բավական ատեն կաթնաթույր պարանոցներու և դաստակներու տեսքին՝ ժամպոնի և սոսիսոնի տարտամ հոտեր պիտի խառնվին և մանրիկ փոքրիկ քալվածքներու տեղ՝ կիները զինվորական քայլափոխներով կոխած մայթերնին պիտի ապշեցնեն:

Վիսպատեն պարտեզ մըն է. շքեղ պարտեզ մը ժաղիկներով թուրյան, նվազներով թաթախուն, մարգարիտներով՝ որոնք իրենց գետինը փռված թավիշի կակղութիւնները կը տարածեն ամեն կողմ, ավլված, ջրված alléeները՝ որոնք լայն դեղին ժապավեններու պես դրասանգներ կը հորինեն, ստվերախիտ ծառերով՝ որոնց հովանիներուն տակ հիվանդ ծնողքներուն հետ եկող պատանիներ ու աղջիկներ կերագնն:

Անդամալույծներու ու հողացավ տառապողներու քաղաք՝ որոնց բուժիչը ըլլալու համբավը կը վայելի իր հանքային ջուրերուն շնորհիվ:

Ինծի պես շատեր վաղեր եկիր են այստեղ և շորս կողմիս բազմութիւնը, հիվանդներու բազմութիւն, հակառակ իր գվարթ երեսին աղաչանքի պաղատանքի համար, գթութիւն խնդրելու համար, շեմ գիտեր ո՛ր աստուծմեն, ծունկի եկած աղերսավորներու տպավորութիւնը կը թողու վրաս:

Այս կիրակի առտվան կապույտ երկնքին տակ, համա-
սփյուռ ծաղիկներու մեհեհանդներուն մեջ, զմայլելի երաժշտու-
թյան մը արբեցությամբը պարտկել կուզե անիկա իր տառա-
պանքը. այս երաժշտությունը մահվան երգեցողությունն է.
այս ծաղիկները դագաղներու պսակներ են. այս պայծառ
առաւիտոր շիջելափառ մայրամուտքն է բոլորիս:

Այստեղ Տանթեի դժոխքը չէ և ոտք կոխողը ամեն հույսի
պետք չէ որ հրաժեշտ տա. բայց որքան անկումներ և ի՞նչ
հակապատկերներ որոնք ծիծաղելի պիտի թվեին, եթե ողբալի
չըլլային իսկապես: Տեսած եք հարկավ այն փոքրիկ կառքերը
որոնցմով ստնտունները դեռ ոտքի շեւած երախաներ կը պտրտ-
ցընեն—փողոցը կամ պարտեզի մեջ. ո՞րչափ այդ կառքերն—
ամեն քայլիդ կը հանդիպիս ատոնց. քիչ մը ավելի մեծկակ,
որոնց մեջ մարմնակործան մարդեր, անդամալուծներ կը
պտտցվին, երիտասարդներ, երբեմն ժամանակեն առաջ պա-
տուհասված, որոնք ետևնուն հրվելով հոսկե հոն կը փո-
խադրվին:

Կանուխ՝ դեմի եռացող ջուրի աղբյուրը փութացի. սպա-
սողներու ամբողջ շարք մը գտա հոն. ձեռքերնին մեյմեկ գա-
վաթ բռնած: Ու շար հարցուկի մը պես կարդալ ուզեցի ամեն
մեկին դեմքին վրա կյանքի մնացորդը զոր այնքան անձկու-
թյամբ պահպանելու համար եկած են:

Ի՞նչ ավերակներ շուրջս: Հոս՝ երեքոցող գլուխներ ու շերեր-
ցող ոտքեր. բաց աչքեր ու շտեմնող նայվածքներ. շարժող
շրթունքներ և շխտող լեզուներ: Կը դիտեմ մյուս դեմքերը և
ամենուն վրա կը տեսնեմ ուղեղային կամ ընդհանուր կաթ-
վածք, rupture d'anévrisme, angine de poitrine դարանամուտ
Ո՞րքան դեռ պիտի ապրիք, դեռ պիտի ապրիք, հե՛ք ցավա-
գարներ:

Կարդացած կամ իմացած եք հարկավ Լրսաժի Կաղ Սատա-
նան որ ուզած պահուն տուններու մեջ անցած դարձածը իմա-
նալու համար, տանիքները վերցնելու հնարքը գտեր էր: Թե ոչ
հնար ըլլար գանկերը բանալ մեկնումի ժամը գիտնալու հա-
մար, ապահովապես պիտի գտնվեին մարդիկ որոնք չպիտի
ուզեին համենալ հոս և մահը պիտի կանխեին իրենց ուզած

օրը, ուզած ժամուն, կտրիճորեն, տեր Արտավազդ վրիժա-
հանին պես, հատուկ հանդես մը սարքելով: Եվ մտերիմներն
և ազգականները, հայ թագավորին օրով եղածին նման, առանց
լացի կոծի տուն պիտի դառնային,

— Անգետ քե լա՛ն գլուխանց արժայն՝ քե տոնն:

Ո՛չ. այստեղ Օսթանտ չէ. հոս չեն եկեր զբոսնելու համաք-
կերպով մը մահվան ընդառաջ վազելու համար. ո՛չ. այստե-
ղինները փախչողներն են անկի:

Ընդառաջ վազողներ և փախչողներ. քաղաքակրթութիւնն
ամեն բանի մեջ այս երկու հակառակ շարքերը ունի. հակընդ-
գեմ վազք որ հառաջդիմութեան հորձանքը, Կըլֆ Սթրիմը կը
ձևացնեն թերևս:

Վիսպատեն, կիրակի, 20 օգոստոս 1911

ՀՐԵԱ ՎԻՍՊԱՏԵՆ.— ՍԻՐՈ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ.— ՔՈՒՊՐՅՈՒՆՆԻ ԿԱՐՄԻՐ ՀԱՄԱԶԳԵՍՏՈՎ՝ ԱՂԶԻԿՆԵՐԸ.— ՔՅՈՒՐՀԱՌԻՉ:

Սպասելով Մեսիայի Երուսաղեմ գալստյանը՝ Հրեաներուն
արքայանիստ քաղաքը Ֆրանքֆուրթն է. Ռոշիլտները հոնկժ
ճառագայթեցին Փարիզ, Վիեննա, Լոնտոն, Իսրայելի մեծա-
հարուստ զավակները հոն կը բնակին միշտ: Վիսպատեն, որ
Ֆրանքֆուրթի մեկ արվարձանը ըսել է, հրեական քաղաք մը
ըլլալու պարտավորված է:

Հալածական և հալածող սա հրեա տարրը, ողորմելի և ան-
գութ. ցնցոտիներ հագած կամ շափյուղայով, հակինթով,
մարգրիտով բանված վերարկուներու մեջ, հակասական և սա-
կայն ըմբռնելի ճակատադիր մեծ ցեղի մը որ պզտիկ ազգ մը
ըլլալու թույլտվութիւնը կը խնդրե... մեզի նման:

Այս ամենը կը նշանակե որ Վիսպատենը լեցուն է այս պա-

հուս աշխարհիս յոթը ծայրեն փրթած եկած Հրեաներով, Մի-
աջյալ նահանգներեն, ինչպես Ռումանիայեն: Ածիլված պեխ և
երես, ամառվան կարճ veston, լայնեզր փանամա, կամ երկայն
այնխառն մորուքը կուրծքին ծեծելով, սև redingote մինչև
ոտքն հասած և քիչ մը յուղոտած երկայն գլխարկը գլուխը-
դասական երկու ծայրի սիւպարները:

Բայց ամենուն քով հավասարապես ցեղին քիթը՝ արծվի
քիթ. լավ մը տեղավորված, նստած երեսին վրա և որ կամք
ու տոկունություն կը նշանակե ու ցեղին... եղունգները՝ որոնք
բարենչրջության օրենքին համաձայն՝ պաշտպանողական հան-
գասանքը կորսնցնելով սկսած են հարձակողական դառնալ:
Կրմբոնեմ ուրեմն Սիոնականության ազդած ահր մեր թուրք
հայրենակիցներուն վրա և հառաջ բերած զգուշության կարիքը
Պաղեստինի հրեա բնակչության դեմ:

Նախ մեկ երկու հատ, ցանցառ թիվով մտան հոն, երթա-
լով՝ թիվը ավելցավ, առանց սակայն ուշադրություն հրավի-
քելու. երբ որ, իրոք, կատարյալ արշավանք մըն էր:

Եվ օրին մեկը ստվար, հոծ գաղթականություն մը արդեն
տեղավորված գտնվեցավ հոն. Ողիսևսի ձին և Հելլեներու
մուտքն էր այս Տրովադայեն ներս, թեև ուկիցե գեղեցիկ Հե-
ղինե չէր գտնվեր հոն, եթե վտարանդի ազգի մը աչքին՝ հայ-
րենի հողը Հեղինեի մը շափ հրապուրիչ չէ:

Այս կերպ խորհրդածություններով կը շենցնեմ պտույտի
ծամերս. խորհրդածություններ որոնք բարեկամներս են, հա-
վատարիմ բարեկամներ, խոսակիցներս են, համբերությամբ
ինձի ունկնդրող խոսակիցներ, առանձնությանս մեջ:

Ամեն մեկ քայլիս՝ հինավուրց շագանակենիներու շուքին
մեջ պահվոտած վիլլաներ երեսնին կը ցուցնեն: Ճերմակ պի-
տակներու վրա անուննին գրված է. Սոնիա, Մերսետես, Մա-
թիլտ... մեծ մասով կանացի անուններ: Այս պատիկ ապա-
րանքներուն տերերը իրենց կյանքեն սիրո դրվագ մը հավիր-
ծացնել ուզած են այս կերպով: Կը հիշեմ որ ատենով հայ

վաճառական մըն ալ Անգլիայեն ապստարած ամերիկացի ծրարներուն վրա իր սիրած մեկ աղջկանը պատկերը փակցնել տված էր. սիրո և վաճառականութեան գիրկընդխառնումին պես բան մը, այնպես չէ՛:

Վիլլա Մաթիլտին դռան առջև կեցած կերպով. այս անունը մեկեն երեսուն տարի ետ կը տանի կյանքիս մեջ. ի՞նչ ոստնում անհուն անջրպետի մը վրայեն: Ո՛վ իմ պատանութեանս արևը որ պահ մը, բոլոր հիմար երազներս, հորիզոնին վրա սահող փախստական ամպերուն պես, գորովանքովդ ոսկեզօծեցիր: Ի՞նչ տվի քեզի ատոր փոխարեն. սա ապարանքներու տերերուն ըրածն անգամ չըրի. սիրուն անունդ չի հիշեցի շնչին վեպին մեջ ուրտեղ՝ մեր միանալուն ուրախութենեն ավելի՛ բաժնվելնուս կսկիծը պատմեցի: Այն անուշ կսկիծը որ հիմա, անակնկալ վերհուշումին առջև, ալեորած մարդուն տխուր վայրկյանները կը քաղցրացնեն նորեն, ո՛վ Արմենիսա:

Առտուն՝ դեռ նեոպերկի անտառը իր ցողաթուրմ շուրփին մեջ պառկեր է. պառկեր է գլուխը լեռան սարին, ոտքերը մինչև վարի հովիտները երկնցնելով, երևակայեցեք Ալեմտաղլի անտառին ծառերը ավելի երիտասարդ, ավելի կարգապահ շարքերով:

Դեպի լեռը տանող արահետեն գացի մինչև ռուսական մատուռը, նրբամարմին շենքը՝ համակ բյուզանդական ճարտարապետութիւն. լեռան կողին վրա, անտառին մեկ բացվածքեն մեծ ու պզտիկ աշտարակներուն խոյանքովը վեր կը բարձրանա անիկա. ոսկեզօծ գմբեթներուն շլացուցիչ դեղինը շուրջիկանան շուրջան հետ գույներու էն շքեղ միավորութիւնն է անտարակույս:

Ներսը, ձախ կողմը գերեզմանի մը վրա, երիտասարդ ու գեղանի կին մը իբր բոլոր հասակովը երկնցած է մարմարին. անշարժութեանը մեջ. երեսին վրա շեմ գիտեր ի՞նչ վեհաշուք խաղաղութիւն մը տարածվեր է, նասաուի վաղամեռիկ դքսուհին է ան որ միանգամայն ռուս մեծ-դքսուհի մըն էր: Լեմուսինը անոր հիշատակին կանգնած է այս մատուռը:

Եվ ահավասիկ պատին վրա, գերեզմանին քովիկը, բացկապույտ մարմարե մետալյոն մը որ այս հոյակապ շիրիմը

կերտող արվեստագետին Հոֆկարթընի դեմքը կանմահացնե։ Արձան և արձանագործ, արարած և արարիչ միևնույն հավերժությամբ միացած իրարու։

Քոխպրյունեն՝ եռացող ջուրի ակին վրա շինված տաղավարն է պզտիկ պարտեզով մը շուրջը։

Ուխտագնացության պես ամեն առտու այս աղբյուրը կուգան հիվանդները ձեռքերնին մեյմեկ պարապ գավաթ բռնած։ Կարմիր քիթերու, ուռած այտերու, թուլցած երեսներու ցուցահանդեսն է որ Բարեկենդանի օրերուն Պոն Մարշե կամ Պազառ ալմանի ճամբջաններուն մեջ շարված անհեթեթ գլուխներք քիչ մը կը հիշեցնե։

Աղբյուրի առջև կարմիր պասմայե շրջազգեստներ հագած երիտասարդ աղջիկներ կը սպասավորեն. դեղին մազերով, վարդագույն երեսներով մաստվակներ՝ թռչունները, սաքանները զորս մեր տղայության օրերուն այնքան կը սիրեինք։

Ժպտուն, շնորհալի, լեցուն գավաթը երկնցնելով քեզի և անույշ ձայնով մը որ արտասանությամբ ալ ճովողումի կը նմանի,

— Պիթե շե՛ո՛ն։

Անդին Kurhausն է, Դարմանումի պալատը, անհրաժեշտ քաղինոն որ ամեն ջրաբուժիկ քաղաքի (ville d'eau) մեջ կը գտնվի. բայց հոս ճշմարիտ պալատի մը համեմատությունները ունի։ Ստորին զրոսանքի և թղթախաղի սովորական կալանը չէ, այլ մտային հանգիստի և հոգեկան դարմանումի վայր։ Իր ճարտարապետության ոճը, արտաքինը և ներքինը կը համապատասխանե այս կոչումին։

Դուրսեն՝ սյունազարդ ճակատ մը ժուժկալ գիծերով որ ամեն սեթևեթե խուլս կուտա. ներսը ընդհակառակը պերճանքն է, գունավոր մարմարն է, ոսկի դրվագներն են որ կը տիրեն ամեն կողմ։ Հուլը, ընթերցարանը, conférenceի սրահը։

Հիանալին՝ երաժշտության մեծ սրահն է բարձր գմբեթի նկորնթիքով որ պատի մութ գույներուն և տիրող կես ստվերին

մեջ կը կորսվի. երկյուղածութիւնն պես բան մը կը զգաս այս-
տեղ, սրահն մը ավելի տաճար մըն է կառուցված այն աստու-
ծուն զոր ամեն ոք առանց վեճի կը պաշտե հոս՝ Երաժշտու-
թիւնն:

Եվ իրոք ամեն կողմ նվագահանդես է. պանդոկներու մեջ,
պարտեզներու մեջ, այնքան որ դուրսս ալ ներսս ալ երաժըշ-
տութիւնն կտրած է հիմա և պզտիկ հպումով մը կենդանի ֆո-
նոկրաֆի մը պես Վակներեն, Շուպերթեն, Մոցարթեն կտոր-
ներ պիտի երգեմ:

Վիսպատեն, 27 օգոստ. 1911

ՍԵՏԱՆ.— ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՇՐՋԱԿԱՅԸԸ՝ ԸՅՈՆԻԿՇԹԱՅՆ.—
ՀԻԹԻԹ ՄԸ ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՄԵՋ.— ՇՎԱԼՊԱԽ՝ ԶԱՎԱԿ
ՈՒՆԵՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ:

Այսօր, 2 Սեպտեմբերը Սետանի հաղթութիւնն տարեդարձն
է, ֆրանսական մեծ սուզը, գերմանական մեծ տոնն է:

Վիսպատեն դրոշագարդված, հագված, շքված, ամենքք
ոտքի վրա. vereինները իրենց դրոշակներովը, նվագախումբե-
րովը կանցնին մեծ պողոտաներեն կարգով, սև երկայն գը-
խարկով, սև redingotով, հանդիսավոր. մին՝ ծերունիներու ջո-
կատ մըն էր, 1870ի զինվորներ բուլորը, հիշատակներով բե-
նավորված:

Բարձին մեջ վիլհելմ Ա.ի արձանին առջև, ուհլաններու
նվագախումբը մարտական երգեր կը հնչեցնե:

Քյուրհաուզի լիճին մեջ լաստերու վրա թատերաբեմ մը
շինված է, դափնիներով զարդարված. Պիզմարքի կիսարձանը
հոն է. գիշերը ballet մը խաղացին այնտեղ արքայական թատ-
րոնին դերասանուհիները:

Զեմ գիտեր թե որքան վեհանձնութիւնն կա այս ուրախու-
թիւններուն մեջ. արդար ըլլալու համար, պետք է խոստովա-
նիլ սակայն որ օրինակը Ֆրանսան, ամեն փափկութիւններու

երկիրը, ինքը տված ատենով: Փարիզն էր որ ամենեն առաջ իր պուլվանները, ավնյունները, կամուրջները Գերմանացիներու վրա տարված հաղթութուններու անունովը մկրտեց. Ավնյու վակոամ, Ավնյու տ' էյլս, Ավսթերլիցի կամուրջ, ո՛րը համրեմս

Մաբոքյան վեճին առթիվ, որ հանկարծ կրնա պատերազմի մը հանգիլ, այսօրվան տարեդարձը բացառիկ կարևորութուն մը կը ստանա ահավասիկ:

Ի՛նչ պիտի վճռե բախտը, եթե բախումը տեղի ունենա, երբ որ հին վրեժներու կոշում ըլլվի ու այս երկու հզոր պետութունները իրարու վրա նետվին: Գերմանիա, կովի պատրաստութեան մեջ, անզուգական կը թվի ինծի. ամեն ոք, ամեն ինչ զինվորական կարգապահութուն է հոս, իբրև թե պատերազմի մը նախօրյակին ըլլայինք, օտարականներն անգամ կը հետևին ասոր: Եթե զիս տեսնեք Վիսպատենի փողոցներուն մեջ, շի պիտի ճանչնաք անտարակույս. քալվածքս մարտական կանոնավորութուն մը ունի, պտույտե ավելի մարզանքի հանգամանք մը. մեկ՝ երկու, մեկ՝ երկու... Անգիտակից զինվո՛ր. ո՛ւր կերթամ արդյոք:

Եվ սակայն, այնքան զորավոր է մեր Արևելքցիի մեղկութունը, որ Պոլիս վերադարձիս՝ առջի թուլամորթ էակը պիտի ըլլամ, տնտնացող քան թե քալող ճամփուն վրա:

Ամբողջ դաստիարակութուն մը պետք է մեզի, Հայերուս, եվրոպական վարքն ու բարքը հիմնապես, և ոչ թե դիպվածով կամ առժամանակյա կերպով, ստանալու համար: Տարիներ Եվրոպա ապրած հայրենակիցներ գիտեմ որ այնտեղի ապրելու կանոնները կապիկի նմանութեամբ միայն նմանցնելու ջանացեր էին հոն և Թուրքիա դառնալուն հաջորդ օրը այդ ամենը մոռցան. մայրս իրավունք ուներ, երբոր կըսեր մեզի.

— Սև աչքը մորուց պետք է, ծարիրածը քնզ կավրի:

Կուզե՞ք որ ամբողջ մեկ օրս պատմեմ ձեզի:

Արշալույսին պտույտիս դեպի արևելք ուղղվեցա, մեր վըրդոված արևելքը. հոս ալ մարգագետիններ՝ դարավոր ծառե-

րով հովանավորված, դարձյալ մարգագետիններ, միշտ մարգագետիններ, որոնց վրա ականարկը կը հանգչի, ու այսպես ժամ մը ամբողջ քալեցի: Վերեն եկող առու մը իր թափանցիկ ջուրերուն անշարժ թվող սահումովը կը դիմավորեր զիս շարունակ, կընկերանար ինձի, տեղ տեղ արվեստաշեն ապառաժներու կողքին վրա կը փշրվեր, կը խոխոջեր առտվան լուսթյանը մեջ: Վիսպատեն դեռ քունի մեջ է: Թեթև հով մը. դեմեն արեգակը կը բարձրանար, մերթ լույսե հյուսված վարագույր մը, մերթ լուսանյութ գիծեր, մերթ լույսի անձրև մը կիջեցներ վերեն այս կանաչության վրա: Մառերու ոստերուն տերևներուն թուլլտվության շարժումին համեմատ, գետնի թավիշին վրա պատկերներ կը գծագրեր, կավրեր, նորեն կը գծեր: Փախվրտուք խաղալու պես կը զվարճանար, կատակներ կընէր: Դրախտի մը գոյության վրա տարակուսողները թող հոս գան: Թող տեսնեն թե ի՞նչեր կարող է ընել իմաստուն կառավարութուն մը:

Ո՛րչափ խորհրդածության նյութեր շուրջս:

Եվրոպայի մեջ որքան դեպի հյուսիս երթաս՝ այնքան դեպի կատարելություն երթալը կը զգաս. Ամերիկայի համար նույնը կընա ըսվիլ. մեկ երկրի մը, Գերմանիո կամ Ֆրանսայի մեջ իսկ՝ այս դիտողությունը կարդարանա:

Կես օրեն ետքը օթոմոպիլով պտույտ մը մինչև Քեոնիկշթայն, ուր հոյակապ պանդոկ մը ամալի բլուրի մը վրա քաղաքեն ու գյուղեն փախչողներուն ապաստան կընծայի: Վերագարձ գիշերը, անսահման դաշտերու ու սարահարթներու վրա, երբեմն գլուխնին տնկած անտառներուն մեջեն անդուլ արշալ մը: Տեղ տեղ գյուղի մը հեռվեն ցոլացող լույսերը կը տեսնվին, որոնց օթոն ժամը ութսուն քիլոմեթրի արագությամբը՝ վիշապի մը պես սուրալով կը մոտենա կը հասնի ու առաջ կը խոյանա նորեն ամալի և նուրբ ճամփաներուն վրա:

Լեռան մը սարին վրա հին դղյակ մը խավարին մեջ կը գծագրվի ու կանհայտանա և ուր՝ կարծես ձեռքը սուրին տարած ասպետ մը՝ դարերի ի վեր անքուն կը հսկե շարունակ:

Սիկֆրիտներու, Իգեոլթներու, Վալթիյրիներուն հայրենիքն է սա աչքի առջև պառկող անմոռունը հողը: Գերման հոգիին:

Քախիծով լեցուն հոգի մը, կը թափանցեմ այս վայրկյանիս, մտածող, զգացող և պատմող հոգի, որ երաժշտութեան մեջ՝ Պեթհովենով, Վակներով, փիլիսոփայութեան մեջ՝ Բանդուկ, Նիցշեով, գրականութեան մեջ՝ Շիլլեռով, Կյոթեով կարտա-հայտվի:

— Բարև, Պ. Զոհրապ:

Ետիս կը դառնամ ապշած, ո՞վ կը խոսի իմ լեզուս այս պանդուկին մեջ. ո՞վ կը ճանչնա զիս հոս. դեմս՝ ազգակից մը, Հայ մը: Ներեցեք, հիթիթ մը պիտի ըսեի:

Այո՛, հորմեհետե գիտունները հաստատեցին որ «Հայ» անունը «Հիթիթ» անունին աղավաղումն է, կարծեմ թե տրամաբանական է հայտարարելը թե Հայերը դադրած են գոյութիւն ունենալի, Հիթիթները գրաված անոնց տեղը:

Եվ մեր նախահայրերը ի՞նչ եղան արդոք, այս հետադարձ ազգափոխութեան մեջ, Հայկը, Արամը, ո՞ր անողոք գիտնականը փճացուց զանոնք իմ սրտիս հավետ պաշտելի այս անունները:

Զիս բարևողը երիտասարդ բժիշկ մըն է, Պերլինի մեջ աւսած, Տոքթ. Տեովլեթյան: Հայրը՝ բժիշկ, ինքն ալ բժիշկ. մեկ եղբայրը կիեծի մեջ հանքային երկրաչափ ըլլալու կը պատրաստվի: Առանց ճանչնալու կը համակրիմ այս ընտանիքին, որ գիտութեան կը հատկացնե իր զավակները: Իցի՛վ թե այս գիտութիւնը արհեստական մակարդակին վրա չի կենար մինչև վերջը. երբեմն ավելի վեր, մինչև ճշմարիտ գիտնականի մը բարձրութեանը հասներ: Եվրոպական համալսարաններուն մեջ ուսուցիչ ըլլալու և ատկե ալ անդին անցնելու փափագը մեր երիտասարդներուն փառասիրութիւնը դառնար:

Տոքթոռին հետ Շվալպախ գացինք, ան ալ ջրաբուժիկ կայան մըն է իր աղբյուրովը որ կազային ջուր մը կուտա, Kurhausովը որ Վիսպատենին պես փարթամ կառուցում մը չէ:

Շվալպախ մշտադալար անդաստաններ ունի. հոն շուքի՞ն՝
բազմոցի պես երկնցող լաթե աթոռներուն վրա՝ նուրբ ճեր-
մակներ հագած երիտասարդ կիներ կը պառկին ժամերով—
որը՝ գիրք մը ձեռքը. որը՝ ձեռագործի մը զբաղած. որը՝ երազի
մը մեջ մոլորուն, ամենքը ցուցնելով, կամա կամ ակամա
ցուցմունք, իրենց փոքրիկ ոտքերը:

Պատկերը զմայլելի է:

Շվալպախի ջուրը համբավ մը ունի, զոր ցած ձայնով մի-
այն պիտի ըսեմ, որպեսզի ամենքը շիմանան ու բարոյասեբ
հոգիներ չվրդովին. այս ջուրը ամուլ կիներուն զավակ ունե-
նալու փափագները կիրագործե: Ու ասոր համար է որ գունդ
գունդ կը վազեն կուգան աղվոր կիները, երիտասարդ կիներ
որոնք զավկի տեր ըլլալ կուզեն անպատճառ, երբոր զավկի
տեր եղողները ճիշտ ատոր համար կը գանգատին շարունակ:

Այն պատճառով որ կիները կը դիմեն հոս, այրերը իրենց
բացակայութեամբ կը փայլին և տեսակ մը հարեմի գույն և
մասնավոր ձգտութիւն մը կուտան այս կայանին:

Չարախոսները, որ ինչպես այլուր՝ հոս ալ պակաս չեն, կը
պնդեն որ այստեղի կայտառ պատանիները բոլորովին ան-
մասն չեն այս իդէներուն պսակմանը մեջ:

Վիսպատեն, 4 սեպտ. 1911

ԱՅԳԵԿՈՒԹՐԸ ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՄԵՋ.— ԶԻՉ ՄԸ
ԸՆԿԵՐԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.— ԵՆՆԻ ԵՎ ԿԵՐԹՐՈՒՏ.— ՄՆԱՍ
ԲԱՐՈՎ, ՎԻՍՊԱՏԵՆ:

Երբոր անդին՝ Մարոքի վեճը հետզհետե կը դառնանա, կը
քացիի, ասդին՝ խաղողները կը հասուննան, կանուշնան, գի-
նիի կը փոխվին: Մին՝ փրցնելու շի գար. մյուսը՝ անհրաժեշտ
պետք է փրցնել: Եվ տարօրինակ զուգադիպութիւն, ասոնցմով

է որ այս ժամուս—Գերմանիա և Ֆրանսա—ամեն բանն ավելի կը զբաղին:

Նախ սա նախապաշարումը վերցնենք որ Գերմանիան՝ գարեջուրի, Ֆրանսան գինիի երկիր կը համարվի: Այսօր Գերմանիա Ֆրանսայի շափ գինիի երկիր է. բոլոր այն տեղվանքը զոր Ռենը կը թրջե իր վեհաճեմ ընթացքին մեջ, բոլոր իր ափերուն վրա այգիներու անհատնում շարքերը կերկարին ու կերկարին:

Ռենի գինիները պոռտոներու շափ հոշակ ունին: Ասմանսհաուզեն, Հոխայմեռ, գինի գործաժողները գիտեն այս անունները: Նույնիսկ շամփանյային համար մրցումը սաստիկ է. այս տեղեն կես ժամ հեռու է Հենքելի գործարանը, գերմանական առաջին *marque* բնն մեկը, բոլորովին արդիկ (*moderne*) հաստատութիւն մը, տարին երեք ու կես միլիոն շիշի շամփանիա արտադրող երեսուն մեթր խորութենն մը և որ ժյուզ վեռնի երևակայութեան արժանի ստորերկրյա պալատ մըն է:

Վերահաս աշունին հետ այգեկութքը սկսած է Ֆրանսայի մեջ. գիտեի որ գյուղական հանդեսներով կը տոնեն այդ օրը, Գերմանիո մեջ միևնույն ուրախութեամբ կողջունվի անիկա:

Այս գիշեր Քյուրհաուզ ցնծութեան մեջ է. այս պատճառով լուսավառութիւն և պարահանդես կա. *conférence*ներու սրահը... գինետունի վերածված է, նկարեն գինետուն հարկավ:

1911ի այգեկութքին այլաբանական յուղաներկ պատկերը, մուտքին դեմի պատը գրեթե կիսով մը գրաված է. այս պատկերին երկու դին հսկա տակառներ կը բարձրանան որոնց ճակատի տախտակները ամենանուրբ քանդակներով քանդակված են. ձեղունեն շուրջանակի թուղթե գույնզգույն կանթեղներե ձևացած ողկույզներ կախված են, ներսեն ելեկտրական լույսերով վառված. սյունները բոլոր դափնիներով ժապավինված, պարուրված են: Մեջտեղը սեղանի տեղ՝ պզտիկ տակառներ, որոնց շուրջը կը բոլորվին գինի խմողները: Սպասավորները մեր գիտցած սև *habit*ով և ճերմակ քոսվաթով մարդիկը շին, այլ գուլպանին մինչև ծունկերնին, կազբրուն հագածին նման ամփոփ շալվարով մը և կարճ բաճկոնակ մը կոծակնին, հին ժամանակներու տարագով: Պարահանդես եկող կիները հոռ

են, բոլոր իրենց հուանի կուրծքերուն փողփողումը ավելցնելով
այս լույսերուն վրա:

Հաջողած երեկույթ մըն է. ես ալ կիս լեզու գերմաներե-
նովս խոսքի կը խառնվիմ:

— Քոռուպեն Տե՛սթ:

— Յա, յա՛:

Մարոքի վեճը միայն երկու պետութիւններու վեճը չէ, այլ
երկու որոշ դասակարգերու պայքարն է. Վայելողներու և Լեշ-
խատողներու մարտնչումն է, երբեմն արյունոտ դրվագներով
ընդհատված, նոր եռանդով, նոր զոհաբերությամբ հառաջ
տարված պայքար:

Մարոքի համար Գերմանիո և Ֆրանսայի մեջ պատերազմը
Ի. դարուն մեծագույն եղեռնը պիտի ըլլա և մինչդեռ դրամի
մարդիկ անհազ շարաշահութիւններու համար արյուն թափե-
լու հարկը կը զգացնեն, աշխատանքի մարդիկ եղբայրասպան
մարտին մեջ կը նետվին, կարգիլեն: Ի՛նչ վճռական ապա-
ցույց հաստատող որ ընկերվարականները ուրիշին ինչքը գրա-
վելու համար պատրաստված արյունարբու մարդիքը շեն, այլ
այդ կարգի մարդոց դեմ ելլողները իրենք են. (Նկերության,
Մարգկության գերագույն շահերը և էն բարձր վախճանները
պաշտպանողները իրենք են: Գերմանիո մեկ ծայրեն մյուսը
կազմված ցույցերը պատմական նշանակութիւն մը ունին.
տանձք դիվանագետներուն և սեղանավորներուն կազմակեր-
պման մեթոդային դավաճությանց ջախջախումը կը նշա-
նագործէ:

Ի՛նչ բարեշրջութիւն մարդկային դատաստաններու և բմ-
բրոնումներու. նափուեռնյան դյուղագներգութիւնը, արյունի
մուխի մեջեն, ծվիկ ծվիկ դրոշակներու պլլված հաղթութիւն-
ներու ապշեցուցիչ շարքը՝ դար մը ետք ահավասիկ՝ իր սլատիր
և շլացուցիչ դեմքը կը կորսնցնեն. և Ֆրանսայի պես մեծ ազգի

մը ճակատագրին վրա խաղցված ահավոր և ոճրապարտ բախ-
տախաղի մը պես կերևա մեր աչքին:

Այսօր ամենեն կույրերն անգամ պետք է ճանշնան ընկեր-
վարականներու մատուցած մեծ ծառայությունը հաղաղության
դատին, որ քաղաքակրթության դատն է. Բանակին դեմ Բա-
նակ. մին՝ արյուն թափելու և մյուսը՝ թող շի տալու համար:

Տառապանքներով լեցուն դարին հավերժական պատիվը
ուլա ասիկա:

Որպենսոն այնչափ շուրախացավ իր կղզիին մեջ Ուրբաթի
հանդիպելուն՝ որքան ես իննին և Կերթրուտը դիպվածով ճան-
շընալուս համար. Քյուրհաուզի ճանշվորություն:

Վարդով և հասմիկով շաղված մարմիններ, ինչպես կըսե-
տեղ մը Արման Սիլվեսթր. ցորենագույն մազերով որոնք ճեր-
մակի կը զարնեն. ո՛չ այն մսահեղց և կայտառ աղջիկներք
որոնք գերման երիտասարդուհւոյն տիպարը կը կազմեն.
Նրբացողուն ծաղիկներ երկուքն ալ:

Երկուքն ալ ֆրանսերեն գիտեին, կրկնապես երկինքեն
եկած խոսակիցներ եղան ինծի համար: Գերման պուրժուազիի
զավակ՝ մինակնին Վիսպատեն եկիր էին մոտիկ քաղթե մը:
Խիստ զարգացած, ինքնավստահ, խրոխտ մանկամարդուհի-
ներ, որոնք միշտ քաջ երածիշտ են՝ և օթոմոպիլով պտըտելու
սիրահար:

Եթե չեմ սխալիր, գերման աղջիկը, եթե ոչ ամերիկացի
աղջկան չափ, գոնե անոր մոտ ազատություններ կը վայելե և
ռչինչ ունի նախանձելու ֆրանսուհւոյն պշրասիրությանը վրա:
Զվարճությունները շի մերժեր հանուն կեղծ պարկեշտության
մը. պատշաճությունները հարգելու պայմանով՝ երկդիմի կա-
տակներեն և պզտիկ հպումներեն կախորժի. նույն իսկ գող-
ցրված համբույրներու համար թողությունը շի զլանար:

Կերգե, դաշնակ կը զարնե, կը պարե... կը խմե ալ: Բայց
երբ ամուսնանա, կատարյալ տանտիկին մը կըլլա իսկույն:

Երկու քույրերեն մեծը՝ լուրջ, պզտիկը՝ շարաճճի է քիչ մը:

Վերթրուտ տարի մը ամբողջ կարմիր Խաչի Ընկերության մեջ պիտի ծառայե իր դպրոցին ավարտական քննութունները տալիս ետքը: Ճիշտ ինչպես մանչերը զինվորական պարտականութուննին կը կատարեն. կը հիանամ իր վրա:

Գերմանական կրթության համեմատ, աղջիկ մը լավ տանտիկին մը չի կրնար ըլլալ, եթե կարկանդակ պատրաստել չի գիտեր: Իմ նոր բարեկամուհիներս, որոնք կատարելության գլուխգործոցներ են, հոս ալ իրենց գերազանցությունը ցուցուցին. օր մը դիպվածով անուշեղենի խոսք մը դարձավ, և այս առտու աչքս բանալուս՝ սիրուն տոմսակով մը և թուղթի տուփի մը մեջ մերձակա քաղաք մը եկած կարկանդակ մը զիս ուրախացուց. այս եղավ իրենց հրաժեշտի նվերը: Իրարմե զատվեցանք ինչպես որ իրարու մոտեցեր էինք, առանց ցընցումի:

Այսօր կը մեկնիմ հոսկե, ուղղակի դեպի Անգլիա: Ի՞նչ կը տանիմ հետս ապարդյուն դարմանումե մը ետքը. նախ սա ճշմարտությունը զոր երբեք մտքե հեռացնելու՝ չէի, դիպվածական հիվանդությունները միայն բուժելի են. ոչ անոնք որոնք գոյության փճացումին հետևանքներն են: Երիտասարդության ավյունեն, շափահասության կորովեն ետքը՝ ծերության խոնջները. այս է անհեղիկ կանոնը. Պեշիկթաշլյան միտքըս կիյնա.

Ձի այս եմ կյանք. հետ լուսո, երիբամած զա գիշեր.՝

Ուրեմն դեպի գիշերը կը քալեմ, իզուր սպասելով, գոնե հագիտ համար, պզտիկ, առավոտ մը:

Կանուխեն ամեն պատրաստություններս տեսա. սնտուկներս գոցեցի և կայարան ղրկեցի. շոգեկառքին տոմսակը զրուպանս է և կես ժամեն Վիսպատենը կը թողում. Վիսպատենը շատ սիրեցի, ատեցի, օրհնեցի և անիծեցի: Վերջին անգամ մը գեմի Parcեն անցա, Նյուրնպերկի ճամփան բռնեցի: Այս վայրկյանիս՝ անհավատարիմ բայց միշտ չքնաղ կնկան մը պես

ինծի կը նայի անիկա և այս Սեպտեմբերի արևով վերջին պըշ-
րանք մը կը դնե իր աղվորություններուն մեջ. երկինքը իր թո-
վիչ կապույտը, գետնի կանանչները իրենց մեղմ գգվանքը, ու
չորս դիւս ծառերը իրենց զով հովանին կուտան ինծի. ստու-
գապես մեյ մըն ալ չպիտի տեսնեմ այս տեղվանքը. վերջնա-
կան ու անդարձ բաժանումն է այս:

Աչքիս անկյունը ջերմություն մը կը զգամ, արցունքի կաթիլ
մը կամաց կամաց վար կը սահի այտես. կամչնամ, շուրջս կը
նայիմ գողի մը պես. ոչ ոք. այն ատեն համարձակ, բարձր
ձայնով, հեկեկալով կուլամ:

Վազելով պանդոկ դարձա. օթո մը և կայարան կը փութամ.
պանդոկին ծառաները դռան առջև ողջերթ կը մաղթեն ինծի.
խանդաղատանքի գանձեր ունիմ սրտիս մեջ այս մարդոց հա-
մար. ճամփուն բոլոր երկարության վրա Եննիներ, Կերթրուտ-
ներ կանցնին. կարծես թե համբույներ կը զրկեն ինծի: Վակո-
նիս անկյունն հագիվ թե տեղավորված՝ լո՛ւմոթիվը ուժով և
երկար շունչ մը կառնե. ամբողջ կառախումբը կը դղրդի, կը
շարժի ու տակավ Վիսպատեն հեռացավ, պզտիկցավ, և անհե-
տացավ աչքերես:

Վիսպատեն, 10 սեպտ. 1911

ԲԱՐՁՐ ՍԱՎՈՒԱՅԻ ՄԵԶ.— ՎԵ՛Ր, ԱՎԵԼԻ ՎԵՐ.— 20-ՐԴ
ԴԱՐՈՒՆ, ՍՈՒՐԲԵՐԸ ԵՎ ՆՈՐ ՕՐԱՅՈՒՅՑ ՄԸ.— ԱԼԲԱՆ
ՎԵՐԵԼԸՆ ՄԻՆՉԵՎ ՍԱՌՈՒՅՑԵ ԾՈՎԸ.— ՃԵՐՄԱԿ ՍՈՒԳ.—
ՄԻՇՏ ՎԵՐԵՆ ՆԱՅԵՑԵՐ:

Ա.

Նորեն աստանդական կյանքս սկսա. Փայաս օթելներով և
Վակոն-լիներով ընդելուզված ուղևորի կյանքը, անվերջ հոսու-
հոնությունը Ծվրոպայի մեկ ծայրեն մյուսը. աննպատակ,

սկեպտիկ, բաժանումներու տրտմությամբը վարագուրված. Հիմա Սեն ժեռվե ինքնեմ. հարավային Ֆրանսայի մեկ անկյունը. ինչ ընելու եկած եմ այս լեռներուն մեջ. բժշկական վերջին նորության համեմատ *cure d'altitude* վ, բարձր տեղվանքներու օդովը կազդուրվելու, մտքի ու սրտի մաշումներուն տեղը լեցնելու համար. անհնարին և ծիծաղելի ակնկալություն:

Սալցպուրկեն դեպի հարավ, կետրոնական Եվրոպայի դաշտերուն անսահման տարածությանը քով, կանանչ թավիշի այդ անհուն սփռվածքին դեմ, հեռուն հորիզոնին վրա վիթխարի և անմռունչ զանգված մը կը կանգնի, երկնքին վճիտ կապույտին մեջ թաթխելով իր ձյունապսակ սարերուն ելևէջը, տեղ տեղ ամպե շղարշի մը մեջ պարուրելով զայն:

Այդ ծուռումուռ գիծը՝ մեծ բացված կզակի մը՝ առասպելական տիրլոտոքյուսի մը՝ վարի ատամնաշարը. անվերջ կերկարի երկինքը խածնելով շարունակ: Ալբյան լեռնապարանին առաջին հանգույցները կը հայտնվին ահա: Թիրոլը, բարձր Սավուան, Շվեցիան է ան, էտրվայսներու աշխարհը:

Տափակություններու սիրահարները թող հոս չգան. տարօրինակ երկիր ուր քալել չի կա, մագլցիլ կա. ուր կանգ առնել չկա, բարձրանալ կամ իյնալ կա: Մեր դարուն նշանաբանն ու ճակատագիրը. վե՛ր, ավելի վե՛ր. գերագույն ճիգը ուրկե քայլ մը անդին մահը կը սպասե: Այս է 20րդ դարուն կյանքը՝ մեծ վայելքներու հետ մեծ վտանգները. մեծ անձնասիրություններու քով մեծ անձնազոհությունները. վերջապես մեծ մեղքերու դեմ մեծ թողությունները: Դյուցազնության դար՝ որ մահը արհամարհելու մեջ իրեն հավասարող չի պիտի ունենա:

Ոչ այն մահը որ մարդ պատերազմի դաշտին վրա կը փնտրե իր նմանները սպաննելով, այլ այն որ իր նմաններուն օգտին կը նվիրվի:

Տեսեք երկրախույզները, լեռնախույզները, բևեռախույզները. նոր աշխարհ բացողները մեր առջևը, շատերը իրենց առաքելութենեն շեն դարձած, Քրիստոսի առաքյալներեն— ապահովապես ավելի սուրբ անձնազոհությամբ մը:

Տեսե՛ք. ծովերուն վրա և ծովերուն տակը պտըտող և հան-

Պարծ աներևութացող նավաստիները, օդերուն մեջ ճախրող և հանկարծ զահավիժող կտրիճները, որոնք անդարձ գացին, հողին տիրապետութեան վրա ավելցնելով ծովին և օդին տիրապետութունը: Մեր դարուն սուրբերն են անոնք. իրենց մահվան տարեդարձները մարդկութեան մեծ տոներն են և օրացույցը որ զանոնք կարձանագրե, կը կոչվի Քաղաքակրթութեան Պատմութունը 20րդ դարուն մեջ:

Բ.

Ես ալ Ալբերուն վերելքը կատարեցի. ինչո՞ւ կը ծիծաղիք. ի՞նչ կուզեք որ ընեմ այս բարձր Սավուային մեջ: Դժնդակ և անհնարին վերելքը կատարեցի հաջողութեամբ. անդունդներու եզերքներն կախված՝ հասա մինչև անմատչելի բարձրութունները և ան Սառույց Մովը որ երկու դիմն կանգնող ախոյան լեռներու ծոցը իր կապույտի զարնող ճերմակ և հոլանթ միսովը կը լեցնե. անհամար ջիղերով, երակներով, գծված գծագրված մարմին որ ալբասերներու գարշապարնեթուն դրոցմը կը կրե ամեն տեղ:

Իմ վերելքիս համար անտարակույս ոչ ոք մտքեն կանցնծ արձան մը կանգնել ինձի, ինչպես կանգնած են Շամոնիի մեջ արձանը անոր որ առաջին անգամ Մոն Պլանի կատար բարձրացավ:

Ես իմ վերելքս կատարեցի հանգիստի և ապահովութեան բոլոր բաղձացված պայմաններուն մեջ, funiculaireին կարմիր թավիշե նստարանին վրա լավ մը տեղավորված, վայելելով հիացած աչքիս առջև հետզհետե պարզվող լայն կանանչ հովիտը որ Սեն Ժերվեեն մինչև Շամոնի կերկնա, հսկա և անշարժ երկու դիմն բարձրացող լեռներովը, նոճիի անտառներուն դողազրդացող շուքը ձգելով անոր վրա:

Ան՝ որ առաջին անգամ սրածայր երկաթով ցուպը ձեռքի՞ ռայթաքելով ամեն քայլափոխին, վտանգելով իր կյանքը ամեն մեկ շարժումին, մինակը սլացավ այդ ապալերկ կողերն վերս ան իմ ունեցած միջոցներես բոլորովին զուրկ էր. իր տաժան-

քին փառքը ոչ ոք իրմե կրնա կապտել: Վախճանը՝ մեկ, Մի-
ջոցները տարբեր:

Վախճան և Միջոց, բնադանցութիւնը ասոնց վրա կը վիճի
մինչև հիմա: Ոմանք Վախճանը՝ կը դաժանին ամեն ինչ, ուրիշ-
ներ Միջոցներուն առջև կը վարանին. ես՝ այս վարանողներուն
եմ. Վախճան և Միջոց անբաժանելի են իրարմե. մին բարձր,
մյուսն ալ պետք է բարձր ըլլա. չէ՞ մի որ Միջոցն ալ Վախճան
մըն է ինքնին:

9.

Մինչև որ Ալբերուն վերելքը աժանցավ և ապահովվեցաւ,
ս՛րբան կլանքեր զոհվեցան: Այս Սառույցի Մովը, որուն վրա
կանգնած եմ ահալասիկ սա մյուս հեղուկ ծովին պես, քանի՛
արկածախնդիր ուղևորներ կույ տվավ:

Ի՞նչ բազմավեպ դյուցազներգութիւններ կրնան գրվիլ իրե-
վա:

Քանի կը նայիմ անմեղունակ և ցուրտ երեսին, այնքան կը
զտրհուրիմ անկե: Գալարագեղ ու սովերոտ գերեզմանոցը չէ,
այլ սպիտակ և միապաղաղ կայանը, Ճերմակ Սուգն է ան:

Pêcheur d'Islandeն էջ մը միտքս կիյնա, Պորթանիի մե:
գերեզմանատան մը նկարագրութիւնը. շիրիմներ՝ որոնց տակ
մարմիններ շեն հանգչիր, վասնզի ծովերուն հատակը պառկած
են, միայն համեստ փայտե խաչեր՝ որոնց վրա անուն մը և սո-
պարի վեցաառութիւնը՝

Մովին մեջը կտրած

Սառույցի ծովն ալ այս պահուս, այդ կերպ անթիվ խաչ-
քան անտառով մը ծածկված կը թվի աչքիս:

Սառույցին մեջը Մաճացած

Սառույցին մեջը անմահացած, դուք պատասխանեցեք, ո՞ր
իմ ընթացքներու:

Այս բարձունքեն՝ հիմա Շամոնին, իր կարմիր տանիքնե-
թովը երփներանգ ծաղկի փունջի մը կը նմանի դալար խոտե-
րուն մեջն և լեռներու կողքին վրա՝ արևմուտքին բոցավա-
ռությանը մեջ՝ նոճիներուն անտառները իրենց ուղղաձիգ բու-
ներուն անհատնում ու կանոնավոր շարքը կը տարածեն ասեղե
տերևներով, վարագուրված շարքը երբեմն դեպի վեր, երբեմն
դեպի վար կախված, կանանչ թելբեշե դրած հարսերու պես:

Հոս վերեն տեսարանը գմայլելի է, մինչդեռ քիչ մը առաջ,
ստորոտեն՝ բան մը զանազանել կարելի չէր: Ուրկե կը հե-
տևցնեմ թե Մարդոց և Իրերուն վերեն նայելու է միշտ. նայիլ
գիտնալու է. լա՛յն, ազա՛տ, մաքուր նայվածքով, որպեսզի
ամեն ինչ ընդգրկես անոր մեջ. ոչ թե անձուկ և հաշաղկոտ
ակնարկով մը որով պատկությունները ու տգեղությունները
միայն կը տեսնես միշտ. իսկ մեծություններն ու գեղեցկու-
թյունները՝ երբե՛ք:

Յեն ժերվելիպեն, 18 օգոստոս, 1912

ԷՋՍԼԵՊԵՆ.— ԼԱՄԱՌԹԻՆԻՆ ԼԻՃԻՆ ՎՐԱ.— ՈՒՐ
ՍԱՎՈՒԱՅԻ ԻՇԽԱՆՆԵՐԸ ԿԸ ՀԱՆԳՉԻՆ.— ԱՆՄԱՀԱՆԱԼ
ԲԻՋՈՂ ՄԸ ԵՎ ԱՆՄԱՀԱՅՈՂ ՄԸ.— ԽԱՂԱՐԱՆԻ ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ
ՋՈՐ ՇԱՏ ՄԸ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՕՐԻՆԱԿԵԼ ՊԻՏԻ
ՈՒՋԵՆ.— ԹԱԳՈՒՀԻ ԵՎ ԹԱԳԱՎՈՐ ՄԸ ԿԱՆԱՆՉ
ԾԱԾԿՎԱԾ ՍԵՂԱՆՆԵՐՈՒ ԶՈՎ:

Ա.

էքսլեպեն հողացավե տառապողներու մեծ իջևանը, Սեն-
ժերվելի մոտիկ է. իր բաղնիքներուն բուժիչ համբավը ոչինչ
կորսնցուցած է հոս ու հոն երևան ելլող կարգ մը նոր հանքա-
լին ջուրերու մրցումեն, դրամ շահելու մրցումներ բոլորն ալ

Հիներու ու նորերու պայքարը միևնույն սաստկութեամբ առաջ կը մղվի հանքային բաղնիքներու՝ որքան գաղափարի աշխարհին մեջ, ո՛չ գուցե միևնույն հաջողութեամբ: Ինձի այնպե՞ս թվեցավ որ հակառակ իր անսաստ հեղափոխականի հռչակին, Ֆրանսան՝ երկիրներուն ամենեն պահպանողականն է... երբ որ խնդիրը դրամ շահելու վրա է: Այս է պատճառը թերևս որ հիները, էքսլեպեն և Վիշի, պարապ տեղը կը գրավեն միշտ ջրաբուժիկ հաստատութեանց մեջ:

Առաջինը՝ իր հաջողութունը բնական գեղեցկութեանք կը պարտի ավելի քան թե ջուրերուն գերազանցութեանը. գեղեցկութուն՝ զոր տարիները, փոխանակ խաթարելու, ավելի կը պանծացնեն հիշատակներու հրապույրը դնելով վրան:

Սավուայի բոլոր դուրծիչ աղվորութիւնները յիսբունն սփռված, լեցված են իր գիրկը, իր շուրջը, իր ոտքերուն տակը:

Ճիշտ իր քովիկն է Պուրժեի Լիճը. շափուղե ձվաձև հայելին, զոր Լամառթին երգեց և որուն ձախ եզերքին ուղղաձիգ բարձրացող լեռները անմատչելի կը դարձնեն այդ փերը: դեպի արևելք՝ մեղմիվ մինչև հովիտը ծոող բլուրներուն հարուստ կանանչութիւնը:

Միայն քսան վայրկյան հեռու է Շամպեռին որուն ուսուցչական վերջին համաժողովը իր ընկերվարական ձգտումներուն համար այնքան աղմուկ հանեց և այնքան հալածանքի ենթակա՝ արդի կարգը ու սարքը պահպանելու զոհներու կողմեն: հոն է Լե Շարմեթը, պզտիկ այգիի մը և պարտեզի մը մեջտեղը, աղքատի մը մոտիկ. գեղջուկ տնակը ուր ժան-ժաք Ռուսո տիկին տը Վառուանսը սիրեց:

Ո՛րքան հիշատակներ, երևակայեցեք անգամ մը, Ֆրանսական գրականութեան գլուխ գործոցները այս տեղերուն ներշնչումներեն բխած:

Քացի երկյուղածութեամբ այցելեցի այս վայրերը:

Իրիկվան մը դեմ պզտիկ շոգենավ մը Կոան Բոռեն Հոթթոմպ տարավ զիս լիճին հարավի փերը քերելով, հյուրամերժ և անբնակ փոխը: Վճիտ ու անապակ երեսին վրայեն սահեցանք իրիկնամուտին անդորրութեանը մեջ. Հոթթոմպ՝ պզտիկ հրվանդանն մը շինված է. դղյակ և եկեղեցի Սավուայի

թագավորներուն սեփականութիւնն են: Ոչ ո՛ր պահապաններն զատ, մարդկային ամեն աղմուկն հեռու այս մինակութեան անձուկը ունեի. կեցա, այստեղն շուրջս դիտելու համար. հեռուն էքսլեպեն իր ետևի լեռներուն ոտքի վրա փռված է. գեմի եզերքին վրա՝ ներկված դաշտերու միօրինակ ու անշշուկ տարածութիւնը. ժամը վեցը ըլլալու է. հորիզոնն եկող սկեզօծումին մեջ Հոթթոմպին սրածայր կատարները գուլնըգլուլն գոհարներով կը զարդարվին և վայրկենապես կը մերկանան զանոնք ավելի վառ կամ ավելի նվաղածներով պճնվելու համար. և այս բոլորը շուրջի մարգագետիններուն և ժայռերուն կանանչութեանը միացած՝ լիճին անշարժ փայլունութեանը վրա կը վետվետին ու կը հանգչին:

Ներս մտա եկեղեցիեն. դասին և գավիթներուն մեջ Ստուայի իշխանները իրենց իշխանուհիներուն քով կը բնանան Այս տան ամբողջ պատմութիւնը հոս է. Եվրոպայի ասպետական կյանքին մեկ մեծ դրվագն է աշքիս առջև պառկող յա գերեզմաններու շարքը:

Կես ժամ կեցա Մառի Քրիսթիսի արձանին առջև որ դուան լոտիկն է. ի՛նչ արվեստի գանձեր թափվեր են հոս. դիտեցեք յա շրջազգեստի ծալքերուն բնականութիւնը. կուրծքին վրա աջոն ձախ իջնող լայն ժապավենին moiréի վետվետումը և սա տանթել pelerineին նուրբ բանվածքը. տեսե՛ք ինչպես սա ոտքի ռարձին կակուղ ու փայտփայտիչ երևութիւնն իսկույն կը հասկցվի թավիշն ըլլալը:

Եվ միտքս՝ թագուհիեն որ անմահանալ ուզեր է՝ արվեստաշատին կերթա որ ահա անմահացած է՝ այս արձանով:

Վերադարձա. աշքիս առջև ջրքրվող հիշատակներու ահագին ծրարին, դարերուն մեզի բերած հանձնած մեծ վեպերուն առջև զարմանահար ու... քիչ մը տրտմած թե ի՛նչ շնչին հյուսիսի բաժին մը ունինք ամեն մեկերնիս մեր օրերուն պատմութեանը մեջ:

Բ.

Վիլլա տե Զլեռը, էքսլեպենի քաղինոն, Renaissanceի ոճով շինք մըն է որ ինքզինքը հավնեցնելու փափազը ունի, ոչ

զքեզ հիացնելու հավակնութիւնը: Վեհութեան, տարապայման համեմատութիւններու կամ արտասովոր ճոխութեան մը ընձեռած միջոցներուն շապավինիք այն պզտիկ, պատին տակեն արտորալով քալող grisetteին կը նմանի որ քեզ կը հրապուրե՛ առանց բացառիկ գեղեցկութեան կամ արդուզարդի մը օգնութեան:

Քազինո մը, Եվրոպայի մեջ, միևնույնն է ամեն տեղ: Մաղկներե պարտեզ մը, ու երաժշտութեան, պարի ու ընթերցանութեան սրահներ, թատրոն մը, էական մասերը կը կազմեն անոր: Ոմանք իրենց թղթախաղի սրահը ունին:

Մոնթեքալոյնն ետքը էքսլեպենինը համբավովոր է... գրավներու մեծութեամբ, պատճառած աղետներուն թիվովը:

Երբ որ ներս մտա ես՝ իր բովանդակ ոգեկորութեանը մեջ էր: Բարձր ձեղունեն կախված, Ոսկի շահերը գլխիվար ծուռ հսկա ծաղկեփունջերու կը նմանին:

Հո՛ժ, աճապարող ու մտահոգ բազմութեան մը. տարիքները, սեռերն և ազգերը խառնփխռան. ուղիղ կեցող սև սմոքիններու ու ձյունաթույր շապիկներուն քովք, նուրբ շղարշներու մեկավելի պլլված քան թե ծածկված մարմիններու ու քողամերձ կուրծքերու կոհակները. ադամանդներու, մարգրիտներու, գահարներու ցոլացումը՝ հազար տեսակ գգլխիշ բուրումներով անույնքան հաշիվներով, հոգերով կազմված մթնոլորտի մը մեջ. էն սիրուն դեմքերը՝ լուրջ, խոժոռած. ո՛չ մեկ ժպիտ, ոչինչ շնորհալի կամ քաղցր. ամեն բան՝ խիստ, թախժոտ. պայքարը ոչ թե հանգիստը. պայքարը անողոք. բնաշինչ ընելու կամ ըլլալու որոշումը ամեն բանի մեջ. կտրուկ գործի մարդու հատուկ շարժումներ. սակարան մը իր տազնապի ժամունե:

Մաս մը՝ կանանչ ծածկված երկար սեղաններու շուրջը խնլոք մը նստած է որ ինձի՝ Պեշիքթաշի Մաքրուհյան վարժարանին սեղանատունը կը հիշեցնէ. մաս մը անոնց ետին ոտքի վրա և մաս մըն ալ ասոնց ետին. մարդկային ամփիթատրոնայր ու կին քով քովի, շունչ շունչի. սեղանին մեջտեղը և ամեն խաղացողին առջև պանքնոթներու ու ոսկիներու դեզ մը:

Ատեն ատեն բարձր ձայնով արտասանված բառեր, հրա-

վերներ, մարտի կոչերու պես որ ընդարձակ սրահներուն մեկ ծայրեն մինչև մյուս ծայրը կերթան.

— Հինգ հարյուր ոսկիի գրավ մը. ո՞վ կը բռնե հինգ հարյուր ոսկիի գրավ մը, ո՞վ:

Ապշած մտիկ կրնեմ: Ոչ ոք անտարակույս:

— Պա՛նքս:

Բոլոր գլուխները ան կողմը կը դառնան հետաքրքիր ու քիչ մը հարգանքով հանդուգն խաղացողին հանդեպ:

— Չորս:

— Վեց:

Շարունակ թիվերու բախումներ, սուրբրու շկահյունին պես. կամ մեծ թվանշանը, անվիճելի հաղթությունը, որ խրոխտ շեշտով կարտասանվի.

— Ի՛նք:

Եվ մյուսը, պարտությունը, նկուն, երկչոտ, գրեթե ամոթահար:

— Պաքթառա՛:

Որ գերո կը նշանակե:

Այս տարսրինակ աշխարհը իր հատուկ օրենքները ունի, էականը՝ սրտնեղելու, գանգատելու իրավունք չունենալն է. ո՞րչափ կառավարություններ գիտեմ որ ասանկ օրենք մը հաստատել պիտի ուզեին իրենց երկրին մեջ: Օսմանյան կառավարությունը մանավանդ ամենքը պիտի կանխեր: Կարող ես մեկ ժամվան բոլոր հարստությունդ փճացնել, բոլոր քուկիներուդ կյանքը խաղալ և կորսնցնել, բայց նեղանալու, ձայնդ քիչ մը բարձր հանելու արտոնյալ չես. մեռնիլ՝ ժպիտը շուրթին. այս է Կանոնը. Հոովմեական արիությունը ոչինչ է ասոր քով. է՛ն մեծ կորուստ տվողը անզգա, արձանացած կը կենա, բայց ես զսպված հառաչանք մը կը գուշակեմ իր կուրծքին մեջ և արցունքի կաթիլ մը իր արտևանունքին վրա:

Մեծ սեղանին շուրջը հավաքվողներուն մեջ չափահաս տարիքով կին մը, սև աղվոր աչքերով. մութ գույնն մեծագին վերարկուի մը մեջին բեհեգե վարդագույն շրջագգեստը արձանի գեղեցկություն մը կը խոստովանի. ադամանդե թագ մը ճակտին վրա կրակներ կարձակե. պարանոցին շրջանը ընելե վեր-

ջը մինչև մեջքը իջնող մարգարիտի շարք մը, ճանչցողներու խոսքին նայելով, անհաշվելի գումար մը կը ներկայացնեն:

Անհոգ ու ծուլ անտարբերութեամբ մը կը խաղա—էրիկ մարդոցմե ավելի խիզախ ու կտրիճ: Կը հետաքրքրվիմ կը հարցնենմ.

— Գեղեցիկ Օթթերոն է:

Քարմենի հայրենակցուհին զոր տասներհինգ տարի առաջ Փարիզի բեմերեն մեկուն վրա ծափահարեր էի իր անտալուզայան պարերուն մեջ: Քիչ մը ստվարացեր է, բայց դեմքին ձվաձևը ավելի շնորհալի եղեր է. որոշ աշունը չէ դեռ, բայց ամառին վերջն է. անիկա էրիկ մարդոց վրա իր առջի տիրապետութեանը մեջն է, միահեծան և անկարեկիր, ինչպես ամեն տիրապետութիւններն են: Սահմանադրական կամ ռամկավարական կարգերը իրեն համար չեն. խորհրդարանական իշխանութիւնը չի հանչնար անիկա. դահլիճ իր boudoirը ունի:

Կը խորհիմ որ երբ Եվրոպայի feministeները ու Մեծն Բրիտանիո սuffrageտեները էրիկ մարդոց հավասար իրավունքներ ձեռք բերելու համար կը ճգնին, ահա կին մը որ արանց վրա իշխելու իրավունքը տարիներե իվեր կը վայելե առանց վեճի, իր արվեստին ու գեղեցկութեանը շնորհիվ:

Այն վայրկյանին որ ներսես կողջունեմ այս խաղի ու պարի դշխոն, իրական, վավերական թագավոր մը կանցնի քովես. Հելլենաց թագավորը՝ Յորկիոսը: Ի՛նչ փնտրելու եկեր է այստեղ երբոր իր երկիրը այնքան ծանր տագնապներ կանցնե այս պահուս:

Գլխուն melonը ծուռ, ճերմկած պեխերը խնամով վեր ոլորած երկու կողմեն, պզտիկ խուզարկու նայվածքովը Հելլեներու թագավորը՝ խաղասրահի մը մեջ թափառական, ամենեն զժնդակ տպավորութեանը ըրավ վրաս, ու մեղքցա հելլեն ազգր:

Էջսիպեն, 25 օգոստոս, 1912

ԼԵ ՇԱՐՄԵԹ.— ԺԱՆ ԺԱՐ ԱՌԻՍՈՅԻ
ՅՐԿՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿԸ.— ՎԻՇԻ.— ԻՆՉ ՊԵՏՔ Է ԸՆԼԱ
ՔՐԱԳԵՏ ԿԻՆԸ:— ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍԵՎԻՆՅԵ ՀՈՍ.— ՌԱՆՏԱՆԻ
ՊՂՅԱԿԻՆ ԱՌՋԵՎ.— ՄԵՐ ԱՐԵՎԸ ԵՎ ԱՅՍՏԵՂԻՆԸ:

Լ

Ռուսոն այն մատենագիրն է որ ամենեն խորունկ ներգոր-
չությունն ըրած է վրաս: Սեն Փոհոյին հետ ժյուլիին համար
արտասոված եմ. Տիկին տը Վառուանսը, իրեն պես նս ալ սիրած
նալ քիչ մը:

Հազիվ քանի մը շաբաթ կա որ Ֆրանսա անոր ժննդյան
երկհարյուրամյակը տոնեց մեծաշուք պատիվներով. Պարթո-
լամե Փանթեոնին մեջ հանգչող անոր աճյուններուն համար
նոր արձան մը կերտեց. ապաժաման պատիվներ— ո՛ր էիք
արդոր անիկա աղքատ... հալածական էր պատեր:

Քուրք բանաստեղծին տողերը միտքս կիյնան.

Պատրիկ սենի մուսալատա պիլուպ, է՛յ Պաֆի,
Ճուրուպ էլ պաղլայալար քաշընտա յարան սաֆ, սաֆ:

Արժանիք՝ գերեզմանաբարձ առաջը պիտի նանչնան ո՛վ Պաֆի
Յվ այնտեղ կարգով քեմք բարև պիտի կենան բարեկամներդ:

Գյուրակե ցորեկ մը Շամպեռի գացի Լե Շարմեթը տես-
նելու համար. Ռուսոն այնտեղ ապրեցալ իր երիտասարդու-
թյան էն աղվոր տարիները. վաղանցիկ օրեր որոնց կարոտը
քաշեց մինչև վերջը:

Ջառիվեր ու ամայի ճամփու մը կողքին, կրկու բլուրներու
գրկին մեջ, Լե Շարմեթ ծառերուն ետին պահվրտեր է:

Պուրսեն սովորական տնակ մըն է երկհարկ. կոնակը պրզ-
տիկ այգին, քովը պզտիկ պարտեզ մը, անդին աղբյուրը
խրեց տեղն են. մտքովս կը վիրադառնամ խոստովանանքին

մեջի պարզ ու սրտառու լատիներուն՝ որով Ռուսո, առաջին անգամ հոս ոտք կոխելուն, իր զգացած ուրախությունը կը պատմե. իրավցնե անդորր միայնությունն է, թարմ ու զով միայնությունը ուր երջանկությունը, որ վկաներու շի կարողիր, սովորաբար կապաստանի:

Ներսը՝ գետնահարկին վրա՝ սեղանատունը, ամենօրվան որահը, իրենց հինցած կահ կարասիով կեցած են:

Տիկին տը Վառուանսի ննջասենյակը վրայի հարկն է, խցիկով մը քովը՝ զոր պզտիկ խորան մը աղոթատեղիի կը վերածե. անկողինը, որուն վրա այնքան երազներ հյուսված են անկյունն է: Ֆրանսան երկյուղած հարգանքով մը կը պահե այս տնակը իր առջի վիճակին մեջ, այնպես՝ ինչպես իր տերերը ձգեցին. ո՛չ ոք կարող է ձեռք դպցնել անոր, հապտ ժամանակը. պատերուն թուղթերը մաշեր, իյնալու վրա են. տիկին տը Վառուանսի անկողինը ծածկող վերմակին բուրդերը գուրս թափելու վրա են. գոց տուներու հատուկ խոնավության ու փտտումի մթնոլորտ մը կա:

Ամեն բան իր տեղը՝ այո՛, բայց ոչինչ մնացեր է հին օրերու ուրախութենեն. կսկծալի բան մը կա այս անշունչ վկայություններու մեջ, փախչող երանություն մը՝ որ մեյ մըն ալ չպիտի վերադառնա հոս.

Վարը սեղանին վրա բաց տետրակ մը՝ ուր այցելուների իրենց տպավորությունները կրնան արձանագրել. ես երկու տող միայն գրեցի այս տետրակին մեջ.

«Հեռավոր Արևելքեն՝ Արևմուտքի մեծադույն հանճարին պաշտում»:

Ռուսոյի վրա անհատնում ուսումնասիրություններ հրատարակված են. վերջինը էմիլ Ֆակեինն է որ անոր բարեկամութենեքուն պատմությունը կընե. բաղմաթիվ են անոնք. բայց Ռուսոն, իրոք, ո՛չ մին սիրած է անոնցմե. Տիկին տը Վառուանսը, մայրական գուրգուրանքի վրա կնոջական սիրո պատվաստ մը, Տիկին տը Լառա՛ժը, զգայարանքի գոհացում. Տիկին տ՝ Ութրտո՛ն, պարզ տենչանք:

Եվ սակայն ո՛չ ոք սերը երգեց և հավատաց անոր որքան Ռուսոն: Դարեր դարհրու պիտի հաջորդեն, բայց Նոր էլոյիզը

Մեկ մըն ալ շի պիտի գրվի. մարդիկ այս գիրքը միշտ արտասովելով պիտի կարդան:

Ժյուլին գոյութիւն չունի. անիկա Ռուսոյի սիրատու շոք հոգովոյն ստեղծած էական է. տարօրինակ հեղաշրջում ուր արարիչն է որ արարածը կը պաշտե:

Գրագետներու համար, մտքով քան թե զգայարանքով ապրողներու համար՝ կարծւածեն ավելի հաճախադեպ է ասիկա:

Շատեր Ռուսոն հալածանքի ցնորքէն տառապող մը, հիվանդ մը նկատած են. Ֆակե՝ հանճարին համընթաց հիմարութիւն մը կը նշմարե անոր մեջ. ափսո՛ս. ի՞նչ է հանճարը եթե ոչ սովորական մտայնութենե և զգայնութենե տարբերիլ. այլասերիլ կոչեցեք զայն եթե կը փափագիք, բայց շեք կըրնար շի ծնրագրել անոր առջև:

Ասոնց վրա մտածեցի վերադարձիս. ճամփուն վրա, խոտերուն ծաղիկներուն մեջ, երիտասարդներ, երիտասարդուհիներ թև թևի, երգելով, պզտիկ համբույրով մը ընդմիջված երգեր, վրանին երջանկութեան ծիածանը ինձմե ուրիշին անտեսանելի. ցնծութիւնը ամեն տեղ:

Երեք մեծ հանգրվանները այս արտասովոր կյանքին քով քովի բերի. Լե Շարմեթ՝ ուր Ռուսո սիրված և երջանիկ էր. էռմընսվիլ՝ ուր լքված մեռավ. Փանթեոն՝ ուր իր փառքին մեջ պառկեր է:

Բ.

Ուէ բարվոքում չկա առողջական վիճակիս մեջ. ասիկա անակնկալ մը չէ ինձի համար որ հոռետես եղած եմ միշտ, գոնե իմ անձիս վերաբերմամբ:

Ոչ միայն բարվոքում չկա, այլ վատթարացում. իսկույն սնտուկներս կը կապեմ. անկողին շիյնալ օտար երկրի մեջ. այս է բոլոր ջանքս, զո՛ւր ջանք: Ահա ցավերս կը սկսին. կարիանամ. շուտ կայարան. Վիշի, հոն պիտի բժշկվիմ:

Շոգեկառքեն ելա կաղալով. մինակս հսկելով հազար ու մեկ շնչին բաներու վրա որոնք ճամփորդութեան մը բոլոր հոգեներուցիչ մասերն են:

Տաւր օր անկողնի մեջ, պատը երեսիս, պանդոկի մը սեն-
գակին մեջ. ա՛յս է վիշին:

Վերջապես ոտքի կելլեմ. պտույտ մը քաղքին շուրջը. Ալ-
լիեն հոսկե կանցնի. փողոցներուն մեջ կը թափառիմ. ի՛նչ է
սա շենքը. մարմարի վրա արձանագրութիւն մը հարցումիս
կը պատասխանե. տիկին տը Սեվինյե հոս բնակեցա՞վ ատեն
մը. ո՞վ չի ճանչնար այս անուշիկ կնիկը որ նամակագրության
անվիճելի դշտոն պիտի մնա, կին գրողներու մեջ տիկին տը
Սեվինյեն անոր համար կը սիրեմ որ իր սեռը իր գրության
մեջ կը ցուցնե ամեն վայրկյան. ուրիշներ կը պահեն, էրիկ
մարդ ըլլալու կը ճգնին, մինչև իսկ էրիկ մարդու հագուստ կը
հագնին՝ ժորժ Սանին պես. անիկա իր կանացի հանգամանքը
ի տես կը բերե ամեն տողին մեջ. խանդաղատանք, գուրգու-
րանք, նրբութիւն, անուշ ժպիտ մը, սուր դիտողութիւն մը,
ահա բուն կինը ըստ իս, ահա տիկին տը Սեվինյեն:

Առտուն կանուխ կանանչ կակուղ օթոցներուն քովերեն կը
քալեմ, սփռված հոս հոն, եզերքը Ալլիիին որ դեռ քուն է. արևը
նոր ծագեր է ու տերևներուն վրա գիշերվան ցողեն մնացող
կաթիլներ ադամանդներու կը վերածե. ճամփուս վրա տեսակ
տեսակ ծառեր՝ որոնց անունները շեմ գիտեր. ձևերու զանա-
զանութիւն ամենուն մեջ. ասոր բոլոր ճյուղերը, բունին զու-
գահեռական, դեպի վեր, շուրջերնին տերևներու պզտիկ փուն-
ջով մը, հարսնիքի մոմերու պես. հատ մը նույն տեսակեն՝
որու բոլոր ճյուղերը այնքան իրարու քով ամփոփվեր են, որ
թևը ոտքը խանձարուրի մեջ փաթթված երախայի կը նմա-
նի. ուրիշ մը, որուն ճյուղերը, հովանոցի մը պես բացված,
կանոնավոր բոլորակ մը կը կազմեն, կարկինով շափված,
ավազանի մը մոտ ուռնիներ իրենց գլխահակ ոստերովը.
հետո նոճիները, հազար ու մեկ պեսպիսութիւններով. մութ
եղրկանիի գույն տերևներով բույսեր. ոմանք բաց, բաց, ճեր-
մակի մոտ դեղնությամբ:

Այս վայրկյանիս Ալլիիին երեսը հորիզոնաձև դրված նկար
մըն է՝ տեղ մը՝ ծառերուն մութ կանանչութիւնը, տեղ մը՝ տա-
նիքի մը կղմինտրներու վառ կարմիրը, տեղ մըն ալ՝ երկու
կողմի հողերուն գույնը իրենց բոլոր երանգներով, մեղմու-

թյուններովք. զմայլելի պատկե՛ր, զոր ոչ մեկ վրձին կրնա
իրականացնել, և զոր ոչ մեկ մյուզեի մեջ կրնաս տեսնել:

Ժամ մըն է որ կը քալեմ, առանց գիտնալու ուր երթալս,
առանց նպատակի, ինչ որ շատ հեղ, որոշ նպատակ մը ունենա-
լի նախամեծար է, վասնզի հուսախարության տեղի չի տար:

Անտառներու մեջեն կանցնիմ, արտերու մեջեն. երկիրը կը
տարածվի, կը տարածվի, տեղերը կը շփոթեմ, այնքան իրա-
քու կը նմանին. քովես հանկարծ օթո մը կը սլանա, փոշիք
ամպի մը մեջ ծածկելով զիս. գյուղի մը մոտն եմ, մեկ երկու
տուն, հետո փողոց մը կերևան. քիչ մը անդին գղյակ մը իք
վես ճակատը՝ կը ցուցնե:

Ռանտան, Ֆրանսայի թագավորներուն, Պուլպոններուն
կալվածներեն մեկն է. Փարիզի կոմսուհին հոն կուգա ամառ-
ները. հիմա անրնակ է. Քաշին մուտքը ազատ է. ներս մտա,
ժամերով թափառեցա այս տեղերը: Ռանտանի գղյակը ոչինչ
ունի ասպետական. երկու կողմի բոլորակաձև աշտարակները
առամնավոր պարիսպներու խրոխտությունը չունին. ոչ խրա-
մատներ, ոչ շարժուն կամուրջ որոնք հին օրերու հիշատակ-
ները արթնցնեն. այլ ամեն կողմ ավլըված ծառուղիներ, ավա-
զով շտկված ճամփաներ, վարդերով, հասմիկներով, դեռ շեմ
գիտեր ի՛նչ տեսակ ծաղիկներով հարդարված պարտեզներ.
փոխված, փոխված ամեն բան, ինչպես Ֆրանսան ինքը.
Թագավորը պարզ քաղաքացիի, Լուի ԺԴ-ը՝ Լուի Ֆիլիպի վե-
րածված. Ռանտանի գղյակեն այս պատմության դասը առի ես:

Նույն ճամփան վերադարձա ոտքով, ծուլորեն, վայելելով
վերահաս իրիկունը, անույշ՝ հասունցած խաղողի հատիկի
պես, շնչելով հողերուն հոտերը, գյուտեր ընելով ամեն քայ-
լափոխիս՝ ծառերու ու բույսերու աշխարհին մեջ, նոր աշխարհ
ինծի համար:

Իրիկունը կուգար մեղմիվ անզգալորեն իր ամոքիչ խաղա-
զության վերարկուն տարածելով կամաց կամաց, նախ ձորե-
րուն, հետո սարավանդներուն վրա. քայլերս կը փութացնեմ
ճամփա կորսնցնելու վախով. աշունի մեջ ենք, զովությունք
հետզհետե կավելնա. բայց հոգս չէ. Վիշի հասած եմ արդեն,
կամուրջին վրա կը կենամ հոգնություն առնելու համար.

արևմուտքին կը նայիմ, կյանքիս մեջ ասանկ արևի մուտք տեսած շեմ. կարմիր բոլորակ մը, բայց մարած, բոլորովին մարած. կյանքե զուրկ կարմիր մը, ջրաներկ պատկերի մը վրա տեսնվածի պես, կարմիր բոլորակ կապույտ թուղթի մը վրա փակցված. այսչափ. այս արևը գույն ունի բայց լույս չունի. ճառագայթ չարձակեր. ուզածիդ շափ գիտե զայն աչքով. չի շլացնեք քեզ. ոչ փողփողում ունի, ոչ անթիվ գույնեքու մոլուցքը, ոչ երկվայրկյանե երկվայրկյան կատարված ալլափոխությունները. ոչի՛նչ մերին արևմուտքներեն որոնք ժինչև վերջին վայրկյանը կը մաքառին, կապրին, իրենց ճութությունները կը շուայլեն, իրենց լույսերը կը սպառեն. ոչինչ ասոնցմե. այլ հանդարտ ու պարկեշտ էջք մը ծառերուն ետին հորիզոնին վրայեն. անհայտացումը արդեն մեռած արարածի մը:

Մեր արևը երիտասարդ և հայրատ կնոջ անձնատվությունն է. լիաբուռն պարգևողը իր բոլոր գանձերուն՝ առանց վաղվան մտածելու և մինչև հետին շունչը անզգաստ մեռնողը շեմ գիտեր ուրտեղ, ան՝ որուն՝ Եկեղեցին թաղում շընեք: Իսկ այս տեղինը՝ պարկեշտ այրին է, տանտիկին եղած, որ սետիրին վրա հոգին կավանդե՝ հաղորդություն առնելի վերջը:

Վերջ, 12 սեպտ. 1913

ԷԻ ՍԵՔՍՏԻՆ ԳՅՈՒՏԸ.— ԱԺԱՆ ԱՆՄԱՀՈՒԹՅՈՒՆ.—
 ՋԱԶՈՂԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՐ ԳԱՂՏԵԻՔԸ.— ՆԱՅԻԼ ՈՒ ՏԵՍԵԼ.—
 ՎԵՐՋԻՆ ՊՏՈՒՅՏ ՎԻՇԻ ԲԱՐՇԻՆ մեջ.—
 ԴԵՊԻ ՓԱՐԻՉ:

Ա.

Սելեսթենի աղբյուրը տանող ճամփուն վրա, իր փոքրիկ խանութին առջին, ուր կավե մեծ ու պզտիկ կիսարձաններ չարված են, էլի ՍԼԹԹԱՆ կեցուց զիս.

— Պարոն, երեք նիստի մեջ կատարյալ նմանությամբ

կիսարձաննիդ շինե՞մ. ահավասիկ ձեզի աղվոր թելադրու-
թյուն մը. արձանը հավերժացումն է մարդուս. անոր երկարա-
ձգումն է դարերուն մեջ, գերեզմանեն անդին:

Կը խորհիմ թե ուղիղ է ըսածը:

— Ասոր համար ոչ հաղար ֆրանք կուզեմ, ոչ ալ հինգ
հարյուր:

Երկու հարյուր ֆրանք գոնե, կըսեմ մտքովս:

— Հիսուն ֆրանք միայն պիտի վճարեք, ըսավ Սեթթան:
Որքա՞ն աժանցեր է անմահությունը:

Եվ փարատելու համար վերջին վարանումս՝ ավելցուց.

— Թե որ նմանությունը կատարյալ գտնեք և գոհ մնաք
աշխատութենես՝ հիսուն ֆրանք կը վճարեք. ապա թե ոչ
սանթիմ վճարելու պարտավոր չեք:

Փաստը վճռական թվեցավ ինձի:

Աթոռին վրա խելոք մը նստած եմ, գլուխս դեպի ձախ, քիչ
մը վեր բռնած. կոկոզավիզ պիտի ըսեր հայագետ մը. աչքս
աչ կողմը ձեղունին հառած: Այսպես անշարժ կեցեր եմ, մինչ-
դեռ Սեթթան իր առջևի կավե զանգվածին վրա ծռած՝ կաշ-
խատի ու կը խոսի:

Վաթսունի մոտ կերևար, գիրուկ, ուսերը վեր ժողված քիչ
մը: Կարիպալտիի գլուխ մը մանրուկ անհանդարտ աչքերով.
աղբբեկ բայց առատ մազեր, որոնք մի՞նչև ուսերը կը հասնին,
սանտրված, երկուքի ճեցքված՝ լայն ճակատին վրա, գիտունի
մը վայելուչ:

Տիրացուի շապիկ մը հագած էր ճերմակ լաթե. աշխատու-
թյան շապիկը:

Կը խոսի, սուտը իրավին խառնելով, սխալներով լեցուն
ֆրանսերեն մը, ամեն բառին ծայրը իր Իտալացիի երգող
շեշտը դնելով: Անվանի արվեստագետներու մտերիմ ըլլալը
հասկցնել կուզե.

— Ֆալեիեռին կըսեի որ...

Ազնվական տիկիները իր հաճախորդներն են.

— Հոթուվի կոմսուհին կը ճանչնաք հարկավ:

Բացասական նշան մը ինձմե:

— Ո՞չ:

Կը զարմանա, զարմանք որ մեղադրանք կը նշանակե:

— Աշխարհք կը ճանչնա կոմսուհին. միլիոնատեր, գեղեցիկ. ուզեց որ այս ամառ իր կիսարձանը շինեմ. այս ամառ անկարելի է ըսի իրեն. Վիշիս շեմ կրնար ձգել. նեղացավ քիչ մը, բայց իսկույն հաշտվեցանք. գիտնաք ի՞նչ խոնարհափրտ կին է. ո՞րքան կը պատվե զիս:

Եվ ճիշտ այդ միջոցին՝ իր անձնասեր խառնվածքեն մըղված՝ իր շքավորութունը կը խոստովանի. հիվանդ կինը անկողինն է ու բժիշկ բերելու կարողութուն չունի. զավակներուն կրթութեան ծախքը շի կրնար հոգալ:

Սեթթան մին է անոնցմե որոնց բովանդակ կյանքը միշտ հակասութուն է. շատզրուց ու մեծխոսիկ Պոհեմին վավերական թիփն է աշքիս առջևը: Չեմ հավտար իր ըսածներուն, միայն շինելիք արձանին ինծի նմանելուն վստահ եմ. այնքա՛ն համոզիչ են իր հավաստիքը և այնքան մարդս, ամենեն խորամանկը ու զգույշը, իր փափագած բանին դյուրութեամբ կը հավատա:

Ունայնասիրութունս գգվող խոսքեր ալ կընե Սեթթան:

— Ճակատնուդ վրայի այդ պզտիկ մազի փունջովնիդ շատ կը նմանիք Պոնափառթին. իրավ կըսեմ, շատ կը նմանիք:

Այս գաղափարը հետզհետե կը տեղավորվի իր մտքին մեջ:

— Կը պնդեմ որ շափազանց կը նմանիք անոր:

Հանկարծ աշխատութունը կընդմիջե, գլուխը վեր կառնե ու ինծի կը հարցնե.

— Շիտակ ռսե՛ք, դո՞ւք էիք որ անցյալ ձմեռ Ֆոլի Պեռ-ժեռի թատերախումբին վրա Պոնափառթի դեմքը կը նմանցնեիք:

Չեմ կրնար խնդալս զսպել:

— Տեսե՛ք ինչպես գտա:

Մանկական միամտութուն մը մնացած է այս ծերունիին վրա. ինչպես արևի ճառագայթ մը մոլորած հին քարայրի մը անցքերուն մեջ:

Հետո հանկերզը.

— Սիրուն և կատարյալ նմանությամբ արձանիկ մը պիտի
ունենաք:

Նիստերը շարունակվեցան. երեքը՝ շորս եղավ, շորսը՝
հինգ. Սեթթային փուլթը շէր. կաշխատեր մեծախոսություն-
ներու տոսարակը պարպելով. բայց կավի զանգվածը կը հա-
մառեր ինծի շի նմանելու:

— Դյուրին շէ ճշգրիտ նմանություն մը ձեռք բերելը, կը-
սեր ինծի. բովանդակ Արվեստը, Մեծ Արվեստը ատոր մեջն է.
գերագույն վայելքն է ան:

Վեցերորդ նիստին համբերությունս սպառած էր. շեմ գի-
տեր ի՛նչ սրտնեղություն մըն ալ ունեի. ոտքի ելա պզտիկ
արձանը ուշադրությամբ դիտելու համար, Ո՛վ է սա մարդը,
այդ թթված երեսը. այդ ծուռ քիթը. ես շատ մը ծուռու-
թյուններ ունիմ հարկավ, բայց քիթս ուղիղ է, պատրան-
քը որ մինչև այդ վայրկյանը աշվրնեքս գոցեր էր՝ մեկեն
ի մեկ վերցավ. ոամիկ խաբեբայության մը բռնված ըլլալս
կըմբռնեի:

Սեթթան կը շարունակեր խոսիլ առանց գլուխը վեր առ-
նելու.

— Մարքիզ Գավոշինին...

— Պարո՛ն, պոռացի երեսն իվեր, կը բավի թոյնապիւր-
Տիկին տը Մենթընոն ոստրե ուտելու հրավիրած էր իր բա-
քեկամները. ոստրե շի գտնվելուն, տիկինը սիրուն պատմու-
թյուն մը հրամցուց հրավիրյալներուն՝ որոնք գոհ մեկնեցան.
գուր ճշգրիտ նմանությամբ արձանս խոստացեք էիք, ատոր
տեղ՝ անմարսելի սուտեր կը ծախեք կոր:

Երեսս նայեցավ, ապշած այս անակնկալ հարձակումեն,
շի հավատալով իր լսածին, ինքզինքը պաշտպանելու փորձ
մը ըրավ.

— Գիտեք, պարո՛ն, որ պզտիկ կիսարձանի մը վրա նմա-
նություն դնելը դյուրությամբ չըլլար:

— Կը բավն ըսի ձեզի. մեծ արձանագործներու անուններք
գոց ընելնուդ՝ անոնց արվեստեն քիչ մը բան առնելու էիք:

Սեթթան կակազել սկսավ.

— Կը խնդրեմ, մի՛ բարկանաք. մինչև որ նմանությունք կատարյալ չըլլա՝ մի՛ առնեք արձանր:

Բայց ա՛լ պոսթկացե՛ր էի ու շի կեցա.

— Արձաննիդ ձեզի ըլլա. ահավասիկ հիսուն ֆրանքսիդ. գուք ո՛չ արձանագործ եղած եք ձեր կյանքին մեջ և ոչ ալ ասկե վերջը պիտի ըլլաք:

Սեթթան գլուխը խոնարհեցուց, վայրկյան մը համամիտ կը թվեր ինծի, այնքան շվարեր, ինքնավստահությունը կորսընցուցեր էր: Իր մեծակառույց սուտերուն փլշելուն հետ՝ անոնց ավերակներուն տակը մնացած մարդու երևույթը առած էր. ինձմօ՞ ավելի ինքզինքը խաբած էր անոնցմով և ահա՛ իր շաջողած մարդու, կեղծ արվեստադետի կյանքը, բովանդակ մերկությամբը, աչքին առջևն էր:

Բոլոր աղքատությանը հակառակ՝ շուգեց առնել հիսուն ֆրանքը զոր սեղանին վրա դրեր էի. աղերսարկու ձայնք ականջս է երբ կըսեր ինծի.

— Համբերեցե՛ք, մեկ նիստ մըն ալ, խոսք կուտամ որ...

Մտիկ չըրի, ստակը ձգեցի ողորմություն տալու պես. Սեթթան ալ բառ մը շարտասանեց, իր մանրուկ աչքերը մորթվելիք ոչխարի մը հեզությամբ ինծի դարձուց ու արցունքի կաթիլ մը հանկարծ գլտորեցավ իր խորշոմած այտին վրային:

Որքա՛ն զղջացի ըրածիս:

Տոտեին ո՛ր գործին մեջն է այն ծերունի դերասանը, Տըլուպելը, ամեն թատրոններե ճամփված, որ շի հասկցված արվեստադետ մը կը դավանի ինքզինքն ու այդ մխիթարությամբ կապրի կյանքին վերջին տարիները: Ես ա՛հա այդ գերագույն վերջին սփոփանքը կորզեր էի անոր ձեռքեն՝ ճշմարտությունը երեսն իվեր պոռալով:

Զգեցի գացի. բայց մինչև գերեզման իջնալս այդ արցունքի կաթիլը պիտի գլտորի խղճմտանքիս վրա:

Երեք օր վերջը դարձյալ այդ կողմեն կանցնեի. Սեթթային ձայնը ականջս հասաւ. ներս նայեցա. մարդ մը դեմը առեք էր և ինքը՝ սեղանին առջև կավե զանգվածի մը վրա ծռած կաշխատեր:

— Գիտե՞ք, պարո՛ն, կրսեր անոր, որքա՛ն կը նմանիք է՞ք ինձին. ճշմարիտ կրսեմ, ճիշտ անոր նայվածքը, անոր խորոխտ գլուխը ունիք:

Բոլորովին գինաթափ էի: Ու կը մտածեի ինքնիրենս այս թերունիին ճակատագրին վրա. ի՞նչ էր իր անհաջողութեան գաղտնիքը. աշխատասեր և խելացի էր. ինչո՞ւ համար այն նմանութիւնը, զոր իր հաճախորդներուն կը խոստանար, չի կրցավ իրականացնել օր մը. վասնզի, շատ մարդոց պես, թերութիւն մը ուներ. կը նայեր բայց չէր տեսներ. նայիլը չի քավեր. Տեսնել գիտնալու է. ինչ որ քիչերու տրված է:

Բ.

Այսօր Վիշիեն կը մեկնիմ. առտուն սովորական պտուլտս վատարեցի: Ալլիեն՝ անշարժ կը թվի, երկու կղզիներուն մեջ-տեղը պառկած, իր ճակատագրին համակերպող էակներուն տրտմութիւնը ունի. իրոք, անշուկ կը քալե անիկա: Ո՛րքան մարդիկ այսպես են, ո՛րքան մարդիկ որոնք քալելու երևույթը ունին մինչդեռ անշարժ կեցած են:

Կապուլտ երկինք մը, վճիտ կապուլտով, անամպ, գլխուս վրա է. հեռուն՝ հորիզոնը, հոն ուր դաշտերն ու երկինքը իրարու կը դպչին, մեղմ կոհակներու թավալումը ունի:

Թեթև հով մը ելավ. հսկա սոսիներուն անհամար տերևները, փոթրիկ ծնծղաներու պես, կերերան, երգել կը սկսին՝ խորունկ սոսափյուն մը հանելով: Շատ մըն ալ կարմրած դեղնած տերևներ գետին ինկան. ե՛րբ դեղնեցաք, կանա՛նչ տերևներ. քամիին փշելուն հետ աշունը հայտնվեցավ հանկարծ, մինչդեռ մենք ամառվան մեջ կը կարծեինք ինքզինքնիս. այն կիներուն պես որոնց թաքուն վիշտ մը՝ մազերը կը ճերմկցնե մեկ ժամվան մեջ. ակնա՛րկ մը հայելիէն. երիտասարդութիւնը ձգեր փախչեր է ահա:

Կառախումբը կը սուրա հեալով. մոնչելով. միօրինակ և խլացուցիչ երածշտութիւն. կամուրջներուն վրա՝ անիվներուն թավալումը ավելի շառաշյուն կը հանե որ պարապութիւնն -sonoritéն է: Մարդոց մեջ ալ նույն բանը կը պատահի միշտ:

Պատուհանիս ապակիին առջևն դաշտերն ու բլուրները. ետ ետ կը փախչին շարունակ. Սինեմաթոկրաֆի պատկերներ. արևին բոլորակը հորիզոնին վրա հետդհետե խոնարհելով կողեկցի մեզի, երբեմն ծառերու շարքի մը ետին կը վարագուրվի, երբեմն դուրս կելլե, երեսին քողքը դնող, վարանող կնկան մը պես խաղեր ընելով:

Մուլե՛ն, Նըվե՛ռ, Մոնթա՛րշի, պզտիկ դադարներ ու իսկույն արշավը:

Հիմա արևը ա՛յ մարը մտած է՝ վակոններուն մեջ լույսերը կը վառվին. մութին մեջ կերթանք անգետ՝ որ կողմ դիմելնուս. գեղեր, բնակություններ իրենց պզտիկ լույսերու խումբովը զ՛ազելով դեպի մեզի կուգան և նույն վայրկյանին կը հեռանան մենե. մարդկային բաղձանքներու խոստացած երջանկության նման. այսպես ժամ մը, երկու ժամ:

Հանկարծ հեռուն, գիշերը լույսե բիծերով կը ծակծկվի. երթալով լույսերը կը շատնան կը շատնա՛ն. պահ մը հողին վրա փռվածի պես կը թվին. քովերնուս վազող ջուրի մը, Սենին, վճիտ հայելին կը կրկնե գանոնք. տեղ տեղ կարմիր կանանչ լույսեր կը խառնվին. ծանր ծանր կը քալենք. անիվները հազիվ թե կը թավալին. երկաթե կամարի մը տակ մեր մուտքը տարօրինակ արձագանքով մը կը թնդա. կառախումբն ուժով մը կը ցնցվի, կանգ կ'առնե երկար շունչ արձակելով. Փարիզ հասած ենք:

20 սեպտ. 1912

ՓԱՐԻԶ. ՀԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ՄՏՋԵՐՈՒ ԶԱՂԱՐԸ.—
ՀԱԳՎԵՑՆԵԼԸ ԱՐՎԵՍ Է.— ՍՈՒՏԻՆ ԵՎ ՃԵՄԱՐՏԻՆ
ՊԱՅՋԱՐԸ.— ԶՈՄԵՏԻ ՖՐԱՆՍԵԶ ԵՎ ՕՓԵՐԱ ԶՈՄԻՔ:

Ա.

Փարի՛զ, մեծ դարբնոցը ուր մարդկությունը առաջնորդող գաղափարները կը ծեծվին. կը ձևակերպվին շարունակ. հնոց՝ որ Դժոխք մը ըլլալու էր և որ Արքայություն է իրոք. արվեստ-

տական Արքայութիւնն՝ բայց հազիվ տարբերող իրականեն. անհամեմատ կերպով դուրամատչելի և աժան, ինչպես արվեստական շաքարը, խահվեն, մետաքսը, փղոսկրը՝ իրենց խակականեն:

Միանգամայն երկունքի քաղաք նոր, լավագույն աշխարհի մը ցավատանջ երկունքը որ հոս բարձրաձայն խնդուքով մը ծածկված է:

Այս է իմ տպավորութիւնս:

Ըսի որ նոր գաղափարները կը դարձնվին հոս, բայց քիչերը կը ծնին այստեղ. մեծ մասով Անգլիայեն, Ալմանիայեն կուգան. Փարիզ ձև և գույն կուտա, շնորհալի կընծայե զանոնք:

Ռամկավարական վարդապետութիւնները. Անգլիայեն եկած են. Made in England. Ընկերվարութիւնը. Ալմանիայեն. Made in Germany. Փարիզ՝ ատոնց, ինչպես ուրիշ նոր միտքերու, սիրուն պատմուճան մը և բեհեզե վերարկու մը կը նետե վրան: Այնպես որ առանց անպատեհհութեան, այս մայրաքաղաքին վրա մեծ պիտակ մը կընա փակցվիլ. այն՝ որո՞ւսման քայլափոխիդ կը հանդիպիս արդեն,

Robes et Confections.

Եվ մենք, Հայերս, որ համոզված ենք թէ բոլոր հեղափոխական գաղափարները Ֆրանսացվոց մեջ կը ծնին, մենք ոք Անգլիացիին պահպանողականութիւնը, Ալմանիացիին շահավորութիւնը, Ֆրանսացիին ծայրահեղութեանցը դեմ կը ճակատեցնենք, մոռնալով որ Ֆրանսան Լուի ժՋը Կիյոթին ղըրկելիս դար մը առաջ՝ Անգլիան Շարլ Ա.ը գլխատած և Հանրապետութիւնը հռչակած էր. առանց հիշելու որ Ֆրանսացի ունէ մատենագիր գործավորական կյանքին դժբախտութիւնները գիտնականապես դեռ չի քննած՝ Քարլ Մարքս իր հոյակապ գործը, ընկերվարութեան Ավետարանը, «Դրամագլուխը» հրատարակած էր, այսօրվան տնտեսագիտութեան հիմերը դնելով. և առանց խորհելու որ գործավորներու հանգստութեան թողակը, դեռ վերջերս միայն ընդունված Ֆրանսայի մեջ, Մեծն Քրիտանիա և Գերմանիա հաստատված էր շատունց. եկա-

ժուտի վրա տուրքը՝ կես դարե ի վեր Մեծին Բրիտանիո, քի; մը պակաս ատենե ի վեր Ալմանիո մեջ ընդունված, Ֆրանսայի մեջ դեռ հաջողած չէ մուտ գործել:

Անվիճելի փաստեր այս բոլորը ցույց տվող որ Ֆրանսան՝ իբրև թե հառաջապահը կամ ժայրահեղը այս կարգի աղիտաբեր մոլորումներու մեջ, ինչպես կըսենք մենք, ամենեն երկշտն ու հետամնացն է:

Ասոր նման դեռ ո՞րքան սխալ կանխամտածումներ տեղավորված մեր մտքերուն մեջ, որոնք մեզ միշտ ծուռ, երբեմն անհեթեթ կամ ծիծաղելի եզրակացութիւններու կառաջնորդեն:

Ի՞նչ մեծ, ի՞նչ հիմնական սրբագրութեան մը կը կարողա՞ն հայ մտայնութիւնը:

Հագվեցնե՞լ. մեծ գործ, դժվար արվեստ. հագվեցնել Մերկութիւնները՝ որոնք առհասարակ տգեղ են. նույնիսկ կանանցը. Մոփասանի ամենեն նրբամիտ գրվածքներեն մեկը այս նյութին վրա է:

Իսկ Ճշմարտութիւնները. գիտե՞ք, ամեն անգամ որ գրիչը ձեռքս կառնեմ ճշմարտութիւն մը հագվեցնելու համար, որքա՞ն նեղութիւն կը քաշեմ, գրեթե կը հուսահատիմ, ո՞ր ձևը պիտի վայել արդո՞ք, ո՞ր կերպասը, ո՞ր գույնը, հագուստ մը որ շատ լայն չըլլա, որուն մեջ իր ինքնութիւնը չի կորսւլի. ոչ շատ նեղ, ուր իր ամեն գիծերը բացահայտ երևան չի գան. ոչ շատ երկայն ոչ շատ կարճ և ոչ շատ թեթև կերպաս մը, ոչ շատ ստվար, որպեսզի ոչ տաքեն նեղվի, ոչ ալ մրսելով հիվանդանա. վասնզի ճշմարտութիւնները եթե շեն մեռնիր, ստեպ կը հիվանդանան: Ո՛չ շատ բաց գույն, ո՛չ շատ մութ. որը՞ ուրեմն:

Եթե ճշմարտութիւն մը հագվեցնել այսքան դժվար է, որքա՞ն ավելի ծանր աշխատութիւն մըն է Ստութիւն մը հագվեցնելը: Եվ սակայն անոր մեջն ալ կը հաջողին մարդիկ:

Պուլվառներուն վրա, Rue de la Paixին մեջ պտտած միջոցիս ասոր կը խորհիմ. ճշմարիտ գոհարներու ճիշտ քովը՝ ահա կեղծերը. իրավ մարգրիտին քովը՝ սուտը. և այնքան

իրարու նման՝ որ անհնար է զանազանել, գիները միայն կը տարբերեն. բոլոր սուտերը և կեղծերը աժան, բոլոր ճշմարիտները սուղ. սուտին մրցումը, հավիտենական մրցումը, կը վախճամ ըսելու հաղթական մրցումը, ճշմարտին դեմ. վրդովեցուցիչ չէ՞ ասիկա:

Բ.

Հոկտեմբերը վերամուտի ամիս է. զարթումի, վերակենդանության ամիս. աշուն՝ որ մեծ քաղաքներու մեջ՝ գարունին փթթումը, կենսունակությունն ունի. սալոն, դպրոց, թատրոն՝ վերաբացում ամեն տեղ:

Ֆրանսական թատրոնը տիեզերական համբավ մը կը վայելե թեև՝ հիմա, հանճարե ավելի ճարտարությամբ կազմված է ան. և այս չէ՞ միթե հաջողության պայմանը ամենուրեք. միջակություննե՞ր որոնք պզտիկ հնարքներով մեծ տաղանդներու հատուկ տեղերը կը գրավեն:

Շատ թատրոններ կան Փարիզի մեջ. երկուքը միայն էապես ֆրանսական են. ֆրանսական ոգվույն անեղծանելի դրոշմը կը կրեն՝ ըսել կուզեմ. երկու հատ՝ զոր ուրիշ ունէ երկրի մեջ շեւ կրնար գտնել:

Քոմետի Ֆրանսեզը դասական գրականության նվիրված է. Մուլիեոի տունը, գաղղիական նրբամտության ապաստանն է. աշխարհիկ հաստատություն մըն է, բայց սովորական թատրոն մը չէ ան. գրեթե ժիսական բան մը ունի. սրբավայր՝ ուր մեծ թատերագիրները և մեծ դերասանները, ժողովուրդեն ճանչցվելու համար, անպատճառ պետք է որ օծվին, աստիճան առնեն: Ամեն ինչ սեթևեթ և հանդիսավոր է հոն. խոսքերը, շարժումները և երբ բովանդակ աշխարհ արվեստական կյանքեն խորշելով դեսյի իրականը կը դառնա, ոչ ոք Քոմետի Ֆրանսեզին ժամանակագրական սխալ մը ըլլալը դեռ կը խոստովանի:

Վասնզի մեծ անցյալ մը, շլացուցիչ օրեր ունեցա[ծ է] ան, երբոր ինքը միայն ֆրանսական թատերգությունը իր ծոցին մեջ կամփոփեր. դասականները՝ Քոունելլ, Ռասին, ռոման-

Թիկնեբրը՝ Մյուսե, Հյուկո, իրապաշտ դպրոցին հոյակապ և աննման վարպետը՝ Տյումա որդին, հոն փառաբանվեցան։ Եվ այս մեծերուն քով և անոնց շուքին տակ կրտսերները՝ որոնց մեջ աչքի զարնող դեմքեր ալ գտնվեցան, Հենրի Պեքե՛նման։

Այնպես որ, Փայե Ռոյալի քովիկը պարկեշտ մը նստած այս անպաճույճ շենքը՝ տպավորութիւնը կրնն վրաս Հաղթական Կամարի մը, որուն վրա ֆրանսական գրականութեան մեծագույն անունները քանդակված են և որ Փլաս տը Լեթուալի-խրոխտ կամարեն շատ ավելի ակնածելի է ինծի։

Բայց բավական ատեն կա որ մեծ թատերագիր մը շարտադրեց ֆրանսական լուրջ մամուլը։ Հոս թատերական արվեստին անկումի մատնված ըլլալը, քողարկված ձևով մը հասկցնելու վրա է։ Փարիզյան թատերաբեմներուն ներկայացուցած piecesները՝ պարապութեան, ոչնչութեան ներգործութիւնը կը ձգեն հանդիսականին վրա. վաղուց ֆրանսական ճաշակը չի սիրեր մթութիւնները, խորունկութիւններն ու մոնշտունները. Շեքսպիր և Իպսեն երբեք հաջողութիւն գտած չեն Փարիզի մեջ. Պայծառութիւն, Վայելչութիւն, Սրամտութիւն այս նրբացած ժողովուրդին համար անհրաժեշտ պայմաններ են. բայց ատոնցմով միայն չի շինվիր կյանքը։ Նոքշարժում մը չպիտի ուշանա կարծեմ վերանորոգելու ֆրանսական թատրոնին այժմու միաձև formuleները. և քիչ մը շիղու արյուն մտցնելու անոր տկարացած մարմնին մեջ։

Օփեռա Քոմիքը ֆրանսական երաժշտութեան տաճարն է։ Մյուս երկիրներեն Ֆրանսան՝ իր ժպիտին անուշութեամբ կը տարբերի. ժպիտ զոր հոս ամեն բանի վրա կը տեսնես. Օփեռա Քոմիքին երաժշտութիւնը՝ այդ ժպտուն երազող երաժշտութիւնն է ահա. մեծ օփեռան չէ ան, ոչ ալ պզտիկը, թեթևը, օփեռեթը. վականերյան երգերուն խորունկ ու ճնշիչ վայելքը չի տար. ոչ մյուսին խոլ զվարթութիւնը. ոչ Վալքիյ-ռի, կամ Լոհենկոնն, ոչ Հրացանակիրները կույսերու վանքին մեջ կամ Տոլլառներու իշխանուհին. մեծ կիրքերու որոտում։

ները շին թնդար անոր ձեղունին տակ. միայն սովորական
գլխանքի տրոփումները, և որքա՛ն սրտի մոտիկ:

Գացի անգամ մըն ալ մտիկ ընելու Մինիոնը որ իր զմայ-
լիչ ձայնովը կերգեր.

Կը ճանչնա՞ս այն երկիրը ուր ճարճչեմները կը ծաղկին

Բոպիկ, ցնցոտիներու մեջ, ահ ու սարսափ լեցված աղվոք
աչքերովը, առևանգված իր հայրենի տունեն՝ Մինիոն, Հայու-
հին կը պատկերացներ իմ աչքիս: Կը ճանչնամ, ըսի մտքովս,
երկիր մը ուր նարնջենիները շարունակ արյունով կը ներկ-
վին. այդ երկիրը իմ հայրենիքս է և ուրտեղ քեզի բախտակից
չատ մը քույրեր ունիս, ո՛վ Մինիոն:

Փարիզ, 18/1 հոկտ. 1912

ՓԱՐԻԶԻ ՍԱԿԱՐԱՆԸ.— ԶԻՉ ՄԸ ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ:

Առտուն՝ պտույտ մը աննպատակ, Rue du 4 Septembre՝
Փարիզի ամենեն կենսահորդ փողոցներեն մեկն է: Իր անունը
փութամոռաց ֆրանսացիին կը վերակոչե նափուկոն Գ.ի ան-
կումին հետ արդի Հանրապետության հաստատումը. 4 սեպ-
տեմբեր 1870. քառասուն երկու տարի անկե ի վեր: Ի՛նչ շուտ
կանցնին տարիները:

Առևտուրի տենդոտ կյանքովը գիղուն այս փողոցը՝ գրեթե
միշտ մարդկային գետով մը աուցված է. գե՛տ որ կառքերու,
թրամվեյներու ու օթոներու անընդհատ անցուդարձին մեջեմ
Bourseի հրապարակը կը թափի:

Ի՛նչ է սա շինքը. անժպիտ բայց ոչ անշնորհ երես մը-
սյունազարդ ճակատ մը որ լուրջ և հպարտ բան մը ունի. չորս
առնկյունը չորս քարադրոշ արծաններ՝ Հարստությունը, Առա-
տությունը, Խոհեմությունը և Արդարությունը կեցեր են. Փա-

րիզի Սակարանն է ան. դարավելուչին մեհյան որ իր քուրմերը, իր ծեսերն ունի և ուրկն ելած պատգամներուն առջև թաղապսակ գլուխներն անգամ կը խոնարհին:

Պատկառանքով կը նայիմ իրնն:

Տեսակ մը հնդկութուն կա իր պարզությանը, իր կամովի աղքատությանը և այն անհաշվելի հպարտությանը մեջ որ անկե կը հոսի ամեն կողմ, աշխարհի շրջանը կընե և իր տեղը կը վերադառնա՝ նոր պտույտներ վերսկսելու համար ճիշտ ինչպես արյունը սրտն կելի, մարմնին շրջանը կընե և նորեն սիրտը կը վերադառնա: Այս գեղեցիկ նմանութունը իմս չէ՝ ելևմտադեմներու և ընկերաբաններունն է:

Սիրտ՝ սա տարբերությամբ միայն՝ որ կյանքը պահպանելուն հետ երբեմն մահ ու կոտորած ալ կը սփռե իր շուրջը. ցասումի պահուն իր գահավեժ տրոփումներուն հետ ս՛րբան տուներ տեղեր կը փլչին, երկրաշարժե մը փլչողներին ավելի շուտ, ավելի հիմնահատակ: Քիչ մըն ալ կանացի սիրտ որ տկարներուն անողոք՝ զորավորներուն իսկույն անձնատուր կըլլա:

Ավելի ճիշտ է ըսել վարար ջուր մը որ հոգերը կոռոզե, կարգասավորե, երբեմն ալ կը հորդի, իր փոսեն դուրս կը նետվի, ճամփուն վրա հանդիպած բոլոր մշակութուններն ու ցանքերը կավրե կավրշտկե:

Այո՛, պատկառանքով կը նայիմ անոր, Գրամագլուխն է ան, առասպելային ուժը որ աշխարհը կը վարե տիրաբար և որուն գեմ կովելու համար ընկերվարութունը կը հանե, հազիվ քանի մը տարիե ի վեր, սա մյուս ուժը՝ նկունը և ողորմելին, Աշխատութունը. Գավիթին և Գողիաթին պատմութունն է ան գուցե. մենե վերջը գալիք սերունդը պիտի տեսնե թե՛ ո՛վ է վերջնական հաղթողը:

Որքա՞ն զարմանալու նյութեր կան այս քաղթին մեջ: Խանութներուն, տուներուն վրայի ժանուցումները հազար թելագրութուններ կընեն մարդուս. ճիշտ հիմա երկու վերտառու-

թյուն աչքիս կը հանդիպին. մին «Քաղաքային դպրոց ման-
չերուն» և ճիշտ քովը, մյուսը՝ «Քրիստոնյա դպրոց մանչերուն»
Նկեղեցին՝ Պետութեան դեմ, երբոր ատեն մը անոր թևն ոս-
թիկունքն էր. երեկվան բարեկամները այսօր թշնամի. ի՛նչ
մեծ փոփոխութիւն. ի՛նչ հետաքրքրաշարժ պայքար. ազատ
մրցումն է ան: Թող խայտա Սփենսըրի հոգին. «Աշխարհը ար-
ժանավորագունին» ըսավ անիկա: Մեր քերթողահայրը, դա-
րեր առաջ, ըսած էր. «Սահմանք քաջաց գենքն յուրյանց»:

Մրցումին ամենեն բուռնը Պետութեան դեմ կը մղվի կոր-
սի՞վ կը հավատա ատոր, այո՛, Պետութեան դեմ. չէ՛ մի որ
ամեն ինչ առուտուր է աշխարհին մեջ. նույնիսկ Պետութիւն-
նը: Քաղաքացին տարեկան գումար մը կը վճարե՛ծ ծախու, առ-
նելու համար անկե ապրանք մը որ կը կոչվի «Ապահովու-
թյուն կյանքի, պատվո և ինչքի» կամ «Արդարութիւն» կամ
«Ուսում» և կամ «Պաշտպանութիւն ճարտարարվեստի ու վա-
ճառականութեան»:

Պետութիւնը՝ վաճառողը, անհատը՝ հաճախորդն է: Որով-
հետև Պետութիւնը, մյուս վաճառականներուն պես, շատ հեղ-
իր ապրանքը կը խարդախե, կամ խիստ բարձր գին կը պա-
հանջե, անհատները իսկույն իրեն դեմ մրցումի կելլեն. անոր
ծախած ապրանքները լավագույն տեսակեն և ավելի աժան
տալու առաջարկութիւններ, մատուցումներ կընեն: Ես պե-
տութիւն մը գիտեմ — դուք ալ — որ ասանկ մրցումի մը
առջև շատոնց պետք է որ իր խանութը գոցեր:

Սա՛ արդարութիւն կը վաճառե. իրավարարներ կարգելը
ի՛նչ է՛ եթե ոչ խուլս տալ դատարաններեն, այսինքն պետու-
թեան վաճառած արդարութեանն, որ միշտ սուղ, դանդաղ և
գեշ տեսակեն է: Սա մյուսը՝ պապահովութիւն կը ծախե. Պեր-
լինի, ժընէի մեջ վաճառականները իրենց խանութներուն
պահպանութիւնը պետութեանն շեն սպասեր, գիտեն որ ասի-
կա գոհացուցիչ կերպով այդ գործը շի կընար ի գլուխ հանելու
հատուկ ընկերութիւն մը կազմված է որ տարեկան շնչին
վարձքի մը փոխարեն՝ գիշերը աշալուրջ հսկողութեամբ մը
վաճառատունները կը պահպանե գողերուն դեմ: Ոճրագործ-
ները ձերբակալելու համար Մեծն Բրիտանիո մեջ detective-

Ները վաղուց ծանոթ են. անոնք Ոստիկանության գործը կը տեսնեն շատ ավելի հաջողութեամբ: Իսկ ուսումը անվիճելի կերպով անհատները շատ ավելի օգտակար կերպով կ'ավանդեն քան թե պետութիւնը: Vill d'Evèque փողոցի մեջ Քրիստոնյա դպրոցին գոյութիւնը քաղաքային դպրոցին դեմը ատոր ապացույցն է:

Ինչ մնաց պետութեան ձեռքը, այն որ պետք է միայն՝ արտաքին թշնամիին դեմ երկրին պաշտպանութեանը համար բավականաչափ ուժ մը, պահեստի բանակ մը՝ ոչ ավելի ոչ պակաս:

Շանգ էլիզեի Ավրնյուին մեջ կես մութ մը, գորշ ու թանձր, կիշներ վերեն, կը տարածվեր հետզհետե ավելի խտանալով. գիշեր էր գրեթե. տեղ տեղ լույսեր փայլեցան, շտապան, քիչ մը վերջը բոլոր ավրնյուն լուսասփյուռ տարածութիւն մը եղավ. իբրև թե աստղաշարդ երկինքը իր կապույտ թավիշովը վերեն վար ինկած Etoileի հրապարակեն մինչև Concordeի հրապարակը փռված ըլլար:

Մինչև պանդոկին դուռը այս աղամանդազարդ գիշերին մեջ խորհրդածութիւններս շարունակեցի. ահավասիկ Մարդկութիւն մը որ դարերն ի վեր աննահանջ կը քալե, վարանումներով, համեցումներով, աչ ու ահյակ խոտորումներով իր շավիղը կը գծե, այսօր ճգմելով իր գարշապարին տակ ինչ որ իր գլխուն վրա դրած էր երեկ և vice versa: Կը մտածեմ սա Մարդկութեան վրա, շվարած հիմա, երկու մեծ ճամփաներու առջև. մեյ մը մեկին, մեյ մը մյուսին երթալով, ինծի պես, ան ալ չգիտնալով իր ուղեւիթը:

Երկինքին վրա՝ Սենի ափերուն քով բարձրացող շենքերուն կռնակեն՝ կարմիր փոշիացում մը կը տարածվի և բոլոր հորիզոնը կը գրավե հետզհետե. գիշերը՝ փոխանակ սևնալու, կանոսրանա, կես լույս կես մութ, կես կապույտ, կես կարմիր քողք մը կըլլա և որուն մեջ մշտավրդով Քաղաքը կը փաթթվի:

Օ ԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՆՈՐԱՎԵՊԵՐ

Զոհրապի նորավեպերը տպված են 1887—1912 թթ., Կ. Պոլսի գանձապետի թերթերում, գլխավորապես Մատիս և Արևելի թերթերում: Զոհրապը գրել է բնդամենը բառասունմեկ նորավեպ, որոնց մեծ մասը (34 նորավեպ) ինքը գետնից է իր հրատարակած երեք ժողովածուների մեջ՝ Խղճմտաճեփի ծայլեր (1909 թ.), Կյանքի ինչպես որ է (1911 թ.) և Լուս ցավեր (1911 թ.):

Այդ ժողովածուները ժամանակագրական կարգով չեն կազմված: Առաջին ժողովածուի մեջ, որինակ, մտել է ութ նորավեպ, որոնք լույս են տեսել 1901, 1892, 1893, 1902, 1888, 1890 և 1893 թվերին: Հեղինակը այդ երկերը համախմբել է. հետագայում տրված խորագրերի տակ՝ Ելնելով նորավեպերի բովանդակության իր ըմբռնումից: Ուստի մենք անհրաժեշտ գտանք պահպանել այդ խորագրերը և նրանց տակ համախմբված նորավեպերի կարգը: Այդ ժողովածուներից դուրս մնացած նորավեպերը տրվում են առանձին բաժնով՝ պահպանելով դրանց գրույթյան ժամանակագրական կարգը:

Իր կազմած ժողովածուների որոշ նորավեպերի մեջ, մասնավորապես առավել վաղ շրջանի նորավեպերի, հեղինակը կատարել է բնարային (տեքստային), և հատկապես լեզվական ոչ-մեծ շտկումներ՝ հրաժարվելով գրարարյան տարրերից և հիմք ընդունելով աշխարհարարի հետագա փոփոխություններն ու զարգացումը: Երեսունչորս նորավեպ տպագրվում է ըստ այդ ժողովածուների. առանձին, տարակույս վերցնող բառերը համեմատել ենք նորավեպերի առաջին տպագրությունների հետ, իսկ մնացած նորավեպերը, բացառությամբ Վարդապետին մականունը տպագրվում է ըստ Գրական թանգարանում գտնվող արտագրույթյան:

Ջոհրապի նորավեպերը՝ ի մի հավաքված, առաջին անգամ հրատարակվել են Սովետական Հայաստանում, 1941 թվին: Այդ ժողովածուի մեջ մտել է քառասուն նորավեպ, Երկրորդ անգամ հրատարակվել է 1954-ին. երկու նորավեպի («Վարդապետին մականունը» և «Առաջին զրկուներ») հավելումով: Այժմ մենք նպատակահարմար գտանք հանել նորավեպերի ցանկից Բաբերաբը, որը ավելի շուտ ականարկ է, ֆելիետոնի տարրերով, քան թե նորավեպ: 1932 թ. Փարիզում լույս տեսած Մանոթ դեմֆեր և պատմվածքներ ժողովածուի մեջ Բաբերաբը զետեղված է իբրև պատմվածք, դրանից էլ 1941 թ. հրատարակության կազմողները այն մտցրել են ժողովածուի մեջ, 1954 թ. ժողովածուի մեջ մենք նույնպես Բաբերաբը զետեղել ենք իբրև նորավեպ և այդպես էլ մեկնաբանել մեր աշխատությունների մեջ, սակայն սխալը պետք է ուղղվի: Ներկա հրատարակության մեջ Բաբերաբը զետեղում ենք իբրև ականարկ:

Մամուլում տպագրելիս նորավեպերի մեծագույն մասի տակ հեղինակը գրել է «նորավեպ» բառը: Մի քանի նորավեպեր ունեն ենթավերնագրեր. Տալիա նորավեպը ունի «Բժշկի մը պատմությունը» ենթավերնագիրը, Իրլանդիկ մանը—«Բժշկի մը հիշատակարանն», Դիմակը—«Բարկկենդանի պատմություն», Ճեկուն—«Միամիտի պատմություն», Զարուզուն—«Գոզի պատմություն»:

Բոլոր նորավեպերի տակ դրել ենք առաջին տպագրության տարիթիվը: Այստեղ բերում ենք դրանց ցանկը՝ ժամանակագրական կարգով և թերթի անունները, որոնց մեջ առաջին անգամ տպագրվել են:

Վարդապետին մականունը — 1887 դեկտեմբեր 21—22, Արևել

Կանաչ քիչկը — 1888 մայիս 18—20, Արևել

Ներսես — 1888 նոյեմբեր 19, Մասիս

Այրին — 1888 դեկտեմբեր 10, Մասիս

Արմենիս — 1889 մարտ 9—10, Արևել

Փարսիկ — 1889 նոյեմբեր 15, Մասիս

Պարտեանդեսին վաղորդայնը — 1890 մարտ 1, Մասիս

Խարխալ — 1890 սեպտեմբեր 15, Մասիս

Մեղա տեր — 1890 հոկտեմբեր 1, Մասիս

Մամայիդ բարե քրե — 1892 հունվար 4, Մասիս

Ճիլուն — 1892 փետրվար 2, Հայրենիք

Այինկա — 1892 մայիս 16, Մասիս

Թեֆարիկ — 1892 հունիս 18, Սասիս

Սխալ — 1892 հուլիս 6, Հայրենիք

Ազի սեր ազի բարի — 1892 սեպտեմբեր 19, Մասիս

Ճիտին պարտք — 1892 հոկտեմբեր 17, Մասիս

Կառակ — 1892 դեկտեմբեր 5, Մասիս

Չարբունա — 1893 հունվար 18, Մասիս

Ճեկուն — 1893 հունվար 23, Մասիս

Դիմակը — 1893 փետրվար 6, Մասիս

Տալիւս — 1893 մարտ 13, Մասիս
 Սառա — 1893 մայիս 8, Մասիս
 Զարուզն — 1893 մայիս 20, Մասիս
 Ռեհան — 1893 հուլիս 17, Մասիս
 Խնդուբ — 1898 փետրվար 21, Մասիս
 Կարծեմ բե — 1898 մարտ 5, Մասիս
 Զմարաղտա — 1898 մայիս 1, Մասիս
 Կապիկը — 1899 հունիս 26, Արևելք
 Երջանիկ մահը — 1900 հունվար 1, Մասիս
 Մարապետը — 1900 մարտ 25, Մասիս
 Փարուրըն — 1900 մայիս 20, Մասիս
 Փաստալ — 1901 հունվար 6, Մասիս
 Անդրշիրմի սեր — 1901 ապրիլ 7, Մասիս
 Մյուսը — 1901 օգոստոս 4, Մասիս
 Լուսահոգին — 1901 սեպտեմբեր 29, Մասիս
 Վերագարծը — 1901 դեկտեմբեր 29, Մասիս
 Մագդաղինն — 1902 մայիս 4, Մաղիկ
 Առաշին գրկանքը — 1902 մայիս 4, Մասիս
 Հակոբիկ — 1904 հունվար 3, Մասիս
 Ժամին բակը — 1908 հուլիս 5, Լույս
 Անեպառարիմը — 1912 հունվար 1, Ազատամարտ

ՓՈՍՏԱԼ

Այս նորավեպի լույս ընծայումը ունի իր պատմությունը, որը ցույց է տալիս թե ինչպիսի անհեթեթություն հասնող գրաքննության դատան պայմաններում է ստեղծագործել Զոհրապուր Տ. Արփիարը իր հուշերի մեջ պատմում է, թե ինչպիսի խորամանկության դիմելով է տպագրել Փաստալը՝ 1901 թվին իր խմբագրությամբ հրատարակվող Մասիս հանդեսում: Զոհրապուր անունը, գրում է նա, «ստսկում կազդեր» ավագ գրաքննիչին, որին ասված էր, թե պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել Զոհրապուր վրա: Իսկ Զոհրապուր թույլ չէր տալիս իր ձեռագրերից մի բառ անգամ շնչել: «Հարկ էր կամ հրատարակել զայն ամբողջությամբ և կամ հրաժարվել այդ գահար նորավեպին», որովհետև այդ գրաքննիչը շարունակ կրկնում էր՝ «մենք ազաններու գեմ գրել չըլլար»: Այնուհետև, Մասիսի խմբագիրը պատմում է, թե ինչպես ինքը արտագրել է Փաստալը, վերնագիրը դարձրել՝ Ազախինի մը պատմությունը և ստորագրությունը դրել «Ողվարդ» (Կարապետ Ռեթուհյանի տղայի անունը): Գրաքննիչը այդ անունը տեսնելով այնուհետև հարկ չի համարում կարողալ նորավեպը «Շարքի առտու», շարունակում է Արփիարը, հրապարակ կելլե Մասիսը [որի մեջ տպված էր այդ նորավեպը իր բուն անունով և հեղինակի ստորագրությամբ—Մ. Հ.] մեծ աղմուկ հանե-

լով մանավանդ Քատրգյուղի և Փերայի շոշ դասակարգերու մեջ, ուր գայ-
թակղութիւն սփռեց, մինչ ժողովրդական խավերը հիացմունքով լսփած էին
Զոհրապի նորավեպը:

ՆԵՐՍԵՍ

Զոհրապի առաջին շրջանի մի քանի նորավեպերը օրվա հուզող հար-
ցերի ուղղակի արձագանքն են: Այդպիսի նորավեպերից է Ներսեսը, որի
մասին Արփ. Արփիարյանը գրում է. «Ներսեսը Ազգային հիվանդանոցին
վարչութիւնը դեմ ճակատամարտելու առաջին հրացանածգութիւններն է»: *Հիվանդանոցը, շարունակում է Արփիարյանը, «սպանդանոց մըն էր պար-
զապես: Հոն շարաշար կը տառապէին հիվանդները, ծերերը, որրերը. կը
մեռնէին՝ անհոգ անխնամ մնալով: Ու զոհերը ամենամեծ մասամբ պան-
գուխտներն էին, որոնք հիվանդանոցին անունն իրավամբ կը սոսկային»:*
Արփիարյանի խմբագրած Մասիսը սկսում է խիստ քննադատել Ազգային
հիվանդանոցի վարչութիւնը, և ինչպես գրում է Արփիարյանը՝ «Զոհրապ իր
վրա առավ հիվանդանոցին որրերու բաժինն դատը. տխուր իրականութիւ-
նը ներկայացնող պատկերով մը ազգին հոգին խռովեց: Ներսեսը ա՛յս էր»
(«Բանբեր գրականութեան և արվեստի», Ս. Պետերբուրգ, 1904, ր. գերթ,
էջ 169—170):

ԾԱՆՈՔ ԴԵՄՔԵՐ

Զոհրապի Մանոք դեմֆերը վերաբերում են գլխավորապես ժամանակի
գրական և հրապարակախոսական դեմքերին, հասարակական գործիչներին:
Զոհրապը իր այս դիմանկարներում քննադատել է, երբեմն բավական խրս-
տորեն, պահպանողական և ունակցիոն դեմքերին (Բ. Քեչյան, Հ. Նուրյան),
գրարարաժողիներին (Հ. Գուրգեն, Գ. Սևյան), բայց միևնույն ժամանակ
եւ ունեցել է «Գնահատելու քաջութիւնը» (Սա. Շահապ) և, առանց
սկզբունքային որևէ զիջում անելու, գնահատել է նաև այդ նույն անհատ-
ների արժանիքները:

Արտատպւովում են Մանոք դեմֆեր և պատմվածքներ ժողովածուից
(Փարիզ, 1932 թ.), բացի Վահան Վրդ. Տեր-Միևսայան դիմանկարից:

Վերահիշյալ ժողովածուից բերված դիմանկարների մեջ կան լեզվական
աննշան փոփոխութիւններ (համեմատած առաջին տպագրութեան հետ),
բացառութեամբ Բյուզանդ Քեչյան և Հակոբ Գուրգեն դիմանկարների,
որոնց մեջ բավականաչափ փոփոխութիւններ են կատարված: Բյուզանդ
Քեչյան դիմանկարի մեջ՝ ասոր դարձված է ասոր. այլևոր—այլևորյալ
և այլն, Հակոբ Գուրգեն դիմանկարում՝ տրամարուն օգիլեն—տրամարա-
նական օգիլեն, զմուծ «Իարե»-ին—զոլեհիկ քարեւսին և այլն: Կան գիմա-
նկարներ, որոնց մեջ ոչ մի փոփոխութիւն չի արված (Արփիար

Արփիարյանն կամ՝ շատ աննշան: Այս լեզվական շտկումները կատարել են վերոհիշյալ գրքի տեքստը կազմողները, թե՛ ինքը հեղինակը, որ մտադիր էր հատորների մեջ առնելու. իր՝ գրքերից դուրս մնացած երկերը, մեզ հայտնի չէ և հնարավոր չեղավ ստուգել, քանի որ ձեռքի տակ չկան հեղինակի ինքնագիրները:

ՊՈՒՆՏ ԵԱԶԱՏՈՒՐ ՄԻՍԱՓՅԱՆ

Այս գիմանկարով հեղինակը 80ական թթ. գրական շարժման դիրքերից թնտագատել է նախաուխտունական թթ. գրականության ճանաչված ներկայացուցիչներից մեկին և պահանջել վերանայել նրան արվող նշանակությունը: **Մխարայանը (1805—1891)**, անտարակույս, իր ժամանակին կատարել է զգալի դեր, հատկապես աշխարհաբարի մշակման գործում, կան նրա մասին հակուսնյա կարծիքներ: Եղիա Տեմիրճիպաշյանը նրան համարել է սասկավաթիվ բնորյալներեն մեկը», իսկ Ստ. Ոսկանը խիստ ծաղրել է: Զոհրապը, որ առհասարակ միշտ արժեքավորել է այն մարդկանց, որոնք որևէ գործ են կատարել ժողովրդի համար, մի աղյուս են գրել նրա մշակույթի շնորհին, այս գիմանկարում տարասովոր խիստ է: Հավանաբար այս խառնությունը մեղմեցու բնույթ ունի հետագայում Մխարայանին տաղանդավոր համարելը (տես՝ «Քյուզանդ Յեչյան» գիմանկարը) և նրան օժեծ մակդիրով մեծարելը (տես՝ «Հարություն Մրճրյան» գիմանկարը): **Մխարայանը** Ն. Պարոնյանի Ազգային ըզերից մեկն է:

Առաջին պոպուլյարիստ՝ Արևել 1891, թիվ 2219:

ՔՅՈՒԶԱՆԻ ՔԵԶՏԱՆ

Ականավոր հրատարակատես (1859—1927), շուրջ քառասուն տարի զբաղվել է հրատարակարությունը: Եղել է Մասիս օրաթերթի օգնական խմբագիրը 1879—1884 թթ., ապա Արևել օրաթերթի խմբագրապետը, 1896—1918 թթ. հրատարակել է Քյուզանդիան օրաթերթը իբրև արտոնաանթխմբագրապետ: Հեղինակ Պատմության Ս. Փրկչյան ազգային նիվանդանոցի սովոր աշխատության:

Քյուզանդ Յեչյանը ունեցել է շատ պահպանողական հայացքներ և այդ դիրքերից էլ հակադրվել է 39ական թթ. գրական աեսխատական շարժմանը, նույնիսկ աեսխատ գրողների երկերը համարել է անբարոյական գրականություն: Զոհրապը թնտագատել է Քեչյանի պահպանողական հայացքները և աեսխատական շարժման այդօրինակ զբաղառումները: Զոհրապի Անբարոյական գրականության հոդվածը (տես առի երկառարյակի ր. հատորը), բառ Ն. Առատուրթ, գլխավորապես ուղղված է Յեչյանի դեմ: Զոհրապը Յեչյանի հետ բաժանվել է օժեցել նաև Գրեչյուսի գառի տաթիվ

Այդ մասին տե՛ս Զոհրապի նամակը Քեյջանին՝ Գրիգոր Զոհրապ, Նավի-
նեհ, Երևան, 1941, վերջաբան, էջ 294:

1. Տերոյենց Նովհաննես Զամուրճյան (1801—1888)—հանրային գոր-
ծիչ, լրագրող, ուսուցիչ: 1846ին, Մկրտիչ Աղաթունի հետ, հրատարակել է
Հայաստան շաբաթաթերթը, 1857ից՝ Երևակ կիսամյա հետադիմական պար-
բերականը, որ Մասիսի խմբագիր Կ. Ութուճյանը անվանել է «Ավերակ»: Գրել է
կրոնա-բարոյախոսական և դավանաբանական մի շարք աշխատու-
թյուններ: Համարվել է ժամանակի ամենազարգացած մարդկանցից մեկը,
բայց հետադիմական հայացքների տեր, զբաղվել է կրոնական բիցուս վե-
ճերով» (Հ. Ասատուր): Հ. Պարոնյանը գրել է նրա երգիծական դիմանկարը
(«Ազգային շոշեր»):

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1892, թիվ 3957:

ԵՂԻԱ ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇՅԱՆ

Ե. Տեմիրճիպաշյան (1851—1908)—գրող, իմաստասեր, քննադատ,
հրատարակագիր, ցարդ մնացել է մեր գրականության առեղծվածային
գեմքերից մեկը, որի մասին դատողությունները հաճախ ծայրահեղույթյան
են հասել, ինչպես դրական, նույնպես և բացասական, թիև գերակշռել է
գրականը: Անտարակույս, Ե. Տեմիրճիպաշյանը եղել է ինքնատիպ մարդ,
մեծ մշակույթի տեր (Տ. Կամարականը նրան անվանել է «շրջյալ գրա-
տուն»), նուրբ գիտակ հայոց լեզվի, հատկապես աշխարհարարի («աշխար-
հարարի նարեկացի» է անվանում նրան Զոհրապը), որի մշակման և
հարստացման համար շատ բան է արել: Սակայն Տեմիրճիպաշյանը ամեն
քամու բացել է իր առագաստը, մեծ բաժին տալով միստիցիզմին և
հոռետեսությանը: Թողել է բազմաթիվ անտիպ աշխատություններ, որոնք
հավանաբար կորսվել են: Խմբագրել է Երկրագունտ (1883), Գրական և
իմաստասիրական շաբաթ (1883—1885) և Տնտես (1886—1887) պար-
բերականները: Ունեցել է Գրասեր Ատոմ, Նուրանիա, Մելանիա, Թևանիա,
Հուր Հայրան, Դին Հակոբ և այլ ծածկանուններ:

Առաջին տպագրություն՝ Հայրենիք, 1892, թիվ 126:

ՀԱԿՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ

Հ. Գուրգեն, Արեա (1850—1914)—գրականագետ, ուսուցիչ, հանրային
գործիչ: Եղել է Ազգային Ժողովի Ուսումնական Խորհրդի անդամ, հիմնել
է Պոլսո Օրթագյուղի մեջ «Հայկական կրթարան»:

1. Ճաշակ ոսկեղեն զգրության գրաբար պարբերական, որ հրատա-
րակվել է Պոլսում 1886—1889 թթ., Մատթիա Գարագաշյանի և Հակոբ
Գուրգենի խմբագրությամբ:

2. Մարկոս Աղաբեգյան (1830—1908)—հանրային գործիչ և լրագրող: Խմբագրել է Կոունկ հայոց աշխարհի (Քիփլիս, 1860—1863) և Միլն Ավա-
րայրի (Կ. Պոլիս, 1866—1867) հանդեսները:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1892, թիվ 3958:

ՍԻՊԻԼ

(Ջապել Ասատուր)

Սիպիլը (1863—1934) հայտնի է իբրև բանաստեղծ, ականավոր հան-
րային գործիչ և բազմաշխատ ուսուցչուհի, հայոց լեզվի դասագրքերի հա-
րակից հեղինակ, ավելի քիչ հայտնի է իբրև արձակագիր և հրապարակա-
խոս, մինչդեռ նրա հրապարակագրությունը և մանավանդ ունիտարական
նորավիպերը մնալուն արժեքներ են: Երկար տարիներ ավանդել է հայոց
լեզու և գրականություն, ինչպես և լրացուցիչ (բարձրագույն) դասարաննե-
րում, պատրաստել ուսուցչական ուժեր: Իբրև հրապարակախոս պաշտպանել
է կնոջ իրավունքները: Նրա հանրային գործունեության գլխավոր գործն է
համարվում Ազգանվեր Հայուհյաց Ընկերության հիմնադրումը: Սիպիլը
պայքարել է նաև պոլսահայ բուրժուազիայի ֆրանսամուլության դեմ, հատ-
կապես՝ քննադատելով բուրժուազիայի խորթացումը ժողովրդից, օտար
կրթության հակումը, ցույց տալով, որ այդօրինակ «հավակնոտ, թեթևա-
լիկ և օտարոտի» կրթություն ստացող բուրժուազիայի շառավիղները «նվազ
զարգացած են ընդհանրապես քան միջակ և աղքատ դասուն զավակները»,
և որ այդ օտար վարժարանները չեն որ տված են մեզի այն սակավաթիվ
մարդիկը, որոնք ազգին մեջ հեղինակություն մը կը նկատվին այսօր»,
ընդհակառակ, արդյունքը այդ օտարոտի կրթության, որով աշխարհակալ
պետությունները ձգտում էին հուսալի հենարաններ ստեղծել իրենց քաղա-
քականության համար, եղել է այն, որ «հարուստներուն զավակները» հե-
ռացել են «իրենց ընտանիքեն, սովորություններեն ու տոհմային զգացում-
ներեն» («Մասիս», 1898, թիվ 132):

1. Աղջկան մը սիրտը վեպը լույս է տեսել 1891ին Պալսում:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1892, թիվ 3966:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐՑԱԼ

Ա. Արփիարյանը (1851—1908)—այդ ժողովրդական մարդը իր ամ-
բողջ կյանքը նվիրել է հայ մշակույթի, դպրոցի, գրականության ու մամուլի
զարգացման գործին, գլխավորել է 80ական թթ. արևմտահայ գրական ունի-
տարական շարժումը, որով ուղղություն է տվել այդ շարժման մեջ մտնող
սեփերին: Խմբագրել է մի շարք թերթեր, թե՛ Թուրքիայում, թե՛ արևասահմա-

նում: Զոհրապի այս դիմանկարը գրված է 1892 թ. որից հետո Արփիարյանը շարունակեց իր գրական և հրատարակատեսական գործունեությունը մինչև 1908 թ., մինչև նրա դավադրական սպանությունը, գրեց մասնավորապես «Կարմիր ժամուց» վեպը, որ նրա գլուխ-գործոցն է, բայց այն ինչ ասել է Զոհրապը իր դիմանկարի մեջ՝ մարդու և գրողի վերաբերյալ հիմնականում մնացին ուժի մեջ: Ա. Արփիարյանը 80ական թթ. գրական շարժման ուրվագիծը շարադրելիս՝ իր մասին մեջ է բերում Զոհրապի գրած դիմանկարից առանձին բնորոշումներ: Տես՝ Բամբեր գրականության և արվեստի թ. գիրք, Ս. Պետերբուրգ, 1904, էջ 156:

✓ ՏՈՔՔՈՐ ԳԱՔՐԻՆԸ ՍԵՎՅԱՆ

Այս դիմանկարը փոխանակ Մանոթ դեմֆեր ընդհանուր խորագրի՝ վերնագրված է Անծանոթ դեմֆեր: Իրոք Գ. Սեյանը թեև հմուտ գրաբարագետ էր, Վենետիկում ուսում ստացած, բայց շատ քիչ էր երևում մամուլի մեջ: Աշխատակցել է ճաշակ ուկեղեն դպրության գրաբար պարբերականին: Եղել է ծայրահեղ գրաբարամուլ:

1. Աճեմյան Մկրտիչ (1838—1917)—բանաստեղծ, թատերագիր, թարգմանիչ: Հրատարակել է Ժպիտ և արտասուփ (1871), Գարնան հովեր (1892), Թրքուն հանգեր (1910) ժողովածուները: Կատարել է շափածո թարգմանություններ ֆրանսիական գրականությունից, որոնք լույս են տեսել առանձին հատորով:

2. Այտընյան Արսեն (1824—1902)—ականավոր լեզվաբան, հայագետ, հայ գիտական քերականության հիմնադիրներից մեկը: Ե. Տեմիրճիպաշյանը իր Փիլիսոփայական բառարանի Փորձի մեջ գնահատելով Այտընյանի և Մ. Գարագաշյանի հայագիտական աշխատությունները, գրել է որ նրանք «ամբողջ Վիեննայի վանքը կարժեն» (Հ. Ասատուր «Դիմաստվերներ», էջ 205):

3. Գաթրճյան Հովսեփ (1820—1882)—բանասեր, պատմաբան, թարգմանիչ, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անգամ: Հեղինակ Պատմություն տիեզերական աշխատության (որի մեջ լայն տեղ է հատկացված հայոց պատմության) և Պատմություն մատենագրության հայոց:

4. Գարագաշ, Մատաթիա Գարագաշյան (1818—1903)—հայտնի պատմաբան, բանասեր, հեղինակ Քննական հայոց պատմություն աշխատության: Առաջին տպագրություն՝ Մասիս 1892, թիվ 3970:

ԹՈՎՄԱՍ ԹԵՐՉՅԱՆ

Թ. Թերզյան (1838—1909)—բանաստեղծ, թատերագիր, սիրված ուսուցիչ: Կրթությունը ստացել է Վենետիկում: Բանաստեղծությունները ինքը հատորի մեջ չի ամփոփել: Գրել է Արշակ Բ., Սանդուխտ, Հովսեփ Գեղե-

ցիկ, Մանն Անճելի, Մովսես և Խոսրով Բ. Թատրերկերը: Նրա Արշակ Բ. քօպերայի է վերածել Տիգրան Չուխաճյանը: Երկերի ժողովածուն երկու հատորով լույս է տեսել Վենետիկում, 1929 թ., Ա. Չոպանյանի խմբագրությամբ և առաջաբանով:

1. Հյուրմուզ Եղվարդ (1799—1876)—բանաստեղծ, թարգմանիչ, հմուտ գրաբարագետ: Մեծ արվեստով, երանգալից հարուստ գրաբարով թարգմանել է Ֆենելոնի Տելեմախի արկածները:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1893, թիվ 3971:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ

Կ. Գարագաշ (1840—1902)—բանաստեղծ, թարգմանիչ, ելևմտագետ (ֆինանսիստ): Գրել է գրաբար բանաստեղծություններ, Կատարել է բազմաթիվ թարգմանություններ, որոնք ամփոփված են հետևյալ գրքույկների մեջ՝ Քանի մը քարգմանութիւնք ի Գաղիականէ (1879), Մաղկափաղ յօտարազգի ֆերթողաց Ա. և Բ. (1870—80), Հատընտիր քարգմանութիւնք յօտարազգի ֆերթողաց (1886), Հատընտիր քարգմանութիւնք ի գաղիացի ֆերթողաց (1887):

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1893, թ. 3973:

ՕԳՍԵՆ ԽՈՃԱՍԱՐՅԱՆ

Օ. Խոճասարյան (1833—1878)—հրապարակախոս և հասարակական գործիչ, եղել է Ազգային երեսփոխանական ժողովի անդամ, խմբագրել է Օրագիր թերթը (1868—1878): Լ. Պարոնյանի Ազգային ջոջերի հերոսներին: Այս դիմանկարի ընդհանուր խորագիրն է Մոռացված դիմեր:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1893, թ. 3976:

ՀՈՎՍԵՓ ՅՈՒՍՈՒՅՅԱՆ

Հ. Յուսուֆյան (1856—1913), Արևելք օրաթերթի հիմնադիրներից մեկը: Հրատարակել է գիտական հանրամատչելի հոդվածների տարբեր հարցերի շուրջ: Գրել է նաև Արա ժածկանունով:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1893, թ. 3979:

ՏՈՔՔՈՐ ՆԱԶԱՐԵՔ ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ

Ն. Տաղավարյան (1862—1915)—բժիշկ, կենսաբան, գյուղատնտես, Ազգային ժողովի և օսմ. պառլամենտի անդամ, գիտական տարբեր, հատ-

կապես կենսաբանական աշխատությունների հեղինակ, եմբարգրել է Գիտական շարժումը (1885—1887), Ն. Տաղավրայանը, ինչպես նշում է կենսաբան Ռ. Գարրիելյանը, ունեցել է մատերիալիստական հայացքներ, Այդ մասին տես՝ Ռ. Բ. Գարրիելյան—Արևմտահայ առաջավոր բնագետ-բժիշկ Նազարեթ Տաղավրայանը (Հայ բժշկություն և բիոլոգիայի պատմության սեկտորի Աշխատություններ, 1948, № 1):

Առաջին տպագրություն՝ Արևելք, 1898 թ., 3827:

ՀԱՐՈՒՓՅՈՒՆ ՄՐՄՐՅԱՆ

Հ. Մրմրյան (1860—1926) — բանաստեղծ, պատմագիր, հմուտ հայագետ և գրականագետ: Ունեցել է բավականին միատիկ հայացքներ, որոնք քննադատում է Ջոհրապը: Գրել է Հին օրեր, Պուեստ Խաչատուր Միսաֆյան (1907) Թուրքահայ երեք վաճառականությունը և վաճառականը (1908), Մասնական պատմություն հայ մեծատուններու (1909), Պատմություն հայ գրականության (1910), Ստվերի հին դեմքերու (1907) և այլ աշխատություններ, որոնց մեծագույն մասը՝ անտիպ՝ ժամանակին հասնելած է եղել էջմիածնի Մատենադարանին: Գեղարվեստական երկերից հայտնի է Ալիլայան:

1. Խոսքը Արսեն Բազրատունու մասին է:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1900, թ. 36:

ՀՐԱՆԻ ԱՍԱՏՈՒՐ

Հ. Ասատուր (1862—1928) — ականավոր բանասեր, գրականագետ, հրապարակախոս, մասնագիտությամբ իրավաբան: Կատարել է նաև գրական փորձեր: Աշխարհաբարի լավագույն գիտակներից մեկը: Կազմել է հայոց լեզվի մի շարք դասագրքեր իր կնոջ՝ Ախպիի հետ: Մասնակցել է Մասիս հանդեսի (1892) և Մասիս օրաթերթի (1898) խմբագրմանը: Հոդվածները ցանցնված են մամուլի էջերում: 1901ին հրատարակեց Կ. Պուստեայերը աշխատությունը (տպված է Ս. Փրկչի հիվանդանոցի Տարեցույցի մեջ), 1921ին հրատարակեց Գիմաստվերներ գիրքը, որի մեջ առանձին գլուխներով ներկայացրել է Նիկողոս Ջորայանի, Հովհաննես Հիսարայանի, Կարապետ Ութուճյանի, Նահապետ Ռուսինյանի, Գրիգոր Օտյանի, Մտեֆան Ոսկանի, Մատթեոս Մամուրյանի, Գրիգոր Զիլինկիրյանի, Սրբուհի Տյուսարի, Հակոբ Պարոնյանի, Մեսրոպ Նուպարյանի, Եղիա Տեմիրճիպաշյանի, Գրիգոր Ջոհրապի, Տիգրան Կամսարականի, Զապել Ասատուրի (Միպիլ) դիմաստվերները: Գրական փորձերը ամփոփված են Պատանեկան եերշնչումներ հատորի մեջ (1879):

1. Խոսքը Աբրահամ Այվազյանի Շուր հայ կենսագրությանց գրքի մասին է:

2. Մկրյան Հովհաննես (1831—1909)—եկեղեցական գործիչ, բանասեր, Գրեկ է Կենսագրություն Մեսրոպ Քաղիադյան Երևանցի աշխատությունը, որ լույս է տեսել 1886ին Արձագանքի մեջ և այս արտատպվել է առանձին գրքով:

3. Իգմիրյանց Հովսեփ — ծնվել է Ղզլարում, նրա կտակած գումարով հիմնվել է Պոլսում Իգմիրյան գրական մրցանակը: Մեռ. 1883ին:

4. Զորայան Նիկողոս (1821—1859) — սևտեսագետ, հրապարակախոս, մանկավարժ, հեղինակ Նլարագիր ազգային դաստիարակության, Տեղեկություն տնտեսագիտության վրա, Վարժություն ընթերցանության և այլ աշխատությունների:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս 1901, թ. 6:

ՌԵՔՆՈՍ ՊԵՐՊԵՐՅԱԼ

Ռ. Պերպերյան (1850—1907) — բազմաշխատ ուսուցիչ և ազգանպաստող հրապարակագիր: Իր մասնավոր դպրոցը, Պերպերյան վարժարանը, Պոլսո լավագույն ուսումնական հաստատություններից մեկն էր, որ գոյություն ունեցավ մինչև 1922 թիվը: Գրել է նաև Հրաշյա ծածկանունով: Հրատարակել է Մարգիկ և իր. Խոհի և հույժ. Առաջին տերև, Դաստիարակի մը խաճեթը և այլ գրքեր: Այս գիտական գրված է Ռ. Պերպերյանի, ինչպես և նրա անվան վարժարանի (25-ամյա), կրկնակ հոբելյանի առթիվ:

1. Խոսքը Սրբուհի Տյուսարի Մայրու վեպի մասին է:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1901, թ. 43:

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Տպված է Երևակ հանդեսում (Ալեքսանդրիա) Արտավազ ծածկանունով, իբրև անտիպ երկ, 1905ին, բայց գրված է եղել 1898 թ. դեկտ. 7ին: Երևակի խմբագրությունը դիմանկարին կցել է հետևյալ ծանոթագրությունը իբր նախաբան, որը մեջ ենք բերում ամբողջովին. «Ընծահամբավ թրքահայ գրագետի մը այս էջը, զոր հանգեստ հեղինակին ձեռք անցուցած ըլլալու բխտն ունինք՝ կը պատկանի նույն վերնագրով հոգվածներու ոսկեշարքի մը որոնք, մինչև ասկե քանի մը տարի առաջ, Պոլսո պարբերական մամուլին գեղեցկագույն զարդը կը կազմէին: Մեր ընթերցողները ամենամեծ հաճույքով պիտի լսեն անշուշտ՝ թե վարպետին անտիպ գրություններն ուրիշներ ևս — նորավեպ, «Մանոթ դեմքեր» և այլն — հառաջիկային հետզհետե լույս պիտի տեսնան Երևակի մեջ: — Գալով այն տխրածանոթ դեմքին, որ այս հոգվածին ենթական է՝ ավելորդ չէ նկատել տալ թե հոգվածագիրը անոր գրական կարողության գովեստը կրնե հոս մասնավորապես: Այս վերապահությունը մեր կողմեն՝ դյուրավ կը բացատրվի անշուշտ» («Երևակ» 1905, թիվ 4, էջ 250):

Մեզ ծանոթ չէ, թե ինչո՞ւ Եիրակի խմբագրությունը «տխրածանոթ» է անվանում Տեր-Մինասյանին, բայց ճիշտ չէ Եիրակի այն պնդումը, որ հեղինակը միայն նրա «գրական կարողության գովեստը կընե՞»: Զոհրապը, արդարության այնքան նախանձախնդիր մարդ, որոշակի ասում է, որ ինքը Տեր-Մինասյանին «շրջապատող խուլ հակառակության մասնակից» չէ: Հետո, հեղինակը նրան անվանում է «աներկյուղ ըմբոստ»: Սա, անտարակույս, մի բան նշանակում է: Այս դիմանկարը գրելուց առաջ, Զոհրապը նույն հեղինակի Անգիր դպրություն և առակի՞ երկի մասին նույնպես խոսում է գովեստով (տես՝ այս հրատարակության երկրորդ հատորում): Հ. Պարոնյանը գրել է Տեր-Մինասյանի երգիծական դիմանկարը՝ վաճաճ Պարտիզակցի խորագրով:

1. Ակնարկում է լույս կրոնական գրական բանասիրական քաղաքական շաբաթաթերթի արտոնատեր լինելը 1895—1896 թթ.:

2. Ակնարկում է պարտիզակցի լինելը:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՆՈՒՐՅԱՆ

Հ. Նուրյան (1839—1900) — ազգային գործիչ, երկար ժամանակ Ազգային ժողովի ատենապետ, ունեցել է շատ պահպանողական և ռեակցիոն հայացքներ: Զոհրապը քննադատում է Հ. Նուրյանին գլխավորապես «Ազգին աղետները» շահագործելու համար:

Առաջին տպագրություն՝ Ազատամարտ, 1909, թ. 49:

ԷՋԵՐ ՈՒՂԵՎՈՐԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԵՆ

Էջեր ուղևորի մը օրագրեն խորագրով ճամփորդական ակնարկների շարքը գրված է 1909—1913 թվերին, երբ Զոհրապը բուժման և այլ նպատակներով եղել է Բելգիայում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում: Էջերը լույս են տեսել Կ. Պոլսի Ազատամարտ թերթում, թիվ 88, 361, 364, 367, 666, 672, 678, 684, 984, 996, 999, 1002, 1028 և 1101: Էջեր ուղևորի մը օրագրենի մի մասը՝ ինը ակնարկ, առանձին գրքով հրատարակվել է Իզմիրում, 1922ին, իսկ 1945ին Գահիրեում հրատարակված Մեր կյանքեն... ժողովածուի մեջ մտցված է յոթը ակնարկ, որոնցից երեքը շկան Իզմիրի հրատարակության մեջ: Երկու ակնարկ (թիվ 88 և 1028) չի մտել ոչ մի հրատարակության մեջ: Էջեր ուղևորի մը օրագրենը ամբողջությամբ հրատարակվում է առաջին անգամ: Արտատպվում է վերոհիշյալ ժողովածուներից և մամուլից:

Ա

Ափարքըման—Ֆ. քնակարան բազմաթիվ հարկաբաժիններով
 Allée—Ֆ. ծառուղի
 Ալլըման—բ. աննման
 Ալեվլուկ—մեղկ, թեթևսուրիկ
 Ախունդանֆ—հոռետեսություն, մեղամաղձոտություն
 Ախտածեա—ախտավոր, ցավազար

Աղկաղկ—թույլ, տխեղծ
 Ամերիֆան—սպիտակ կտավ (բյազ)
 Ամիրա—ազնվական տիտղոս
 Ամբարձիկ—հպումից կծկվող ծաղիկ
 Այիևկա—ծխախոտի մաքսանենգ
 Այվազ—բարապան
 Այրացավեր—վշտահար

* Օտար բառերի, տեղանունների և ազգանունների Պ, Տ., Ճ, Կ. տառերը պետք է կարդալ Բ, Դ, Ջ, Գ. օրինակ՝ Պուլվառ—բուլվար, տերտ—գերդ, Ճեհեննեմ—չեհեննեմ, կենճ—գենջ, Լատինատառ բառերը դրված են հայերեն այբուրենի համապատասխան տառերի բաժնում: Հայատառ և Լատինատառ օտար բառերին կից նշված է ո՛ր լեզվից լինելը, հետևյալ սղումներով. անգլերեն՝ անգլ., արաբերեն՝ ա., գերմաներեն՝ գ., թուրքերեն՝ թ., իտալերեն՝ ի., հունարեն՝ հ., պարսկերեն՝ պ., ֆրանսերեն՝ ֆ.: Հայերեն բարբառային բառերի մոտ դրված է բ. տառը, իսկ օտար լեզվից աղավաղվող բառերի մոտ՝ աղ. սղումը: Բառերի բացատրությունները և թարգմանությունները տրվում են կաղնիի խտացումով և միայն հեղինակի կիրառած նշանակությամբ: Չեն նշվում այն Լատինատառ բառերը, որոնց հայերենները գործածել է հեղինակը անմիջապես նրանց կից, օր.՝ արդիկ (modern), արքայական պարտեզ (Parc royal), տպավորիչ (Impressionnant), բարոյական հաղթանակ (Moralischer sieg), օրակարգ (Ordre du jour):

Երկրորդ հատորի մեջ չեն մտնելու այն բառերը, որոնք արդեն նշված են առաջին հատորի բառարանում:

Անդրիացում—արձանանալ, վերանալ

Անակնունելի — անակնկալ, անսպասելի

Անծանակ—անարտո, անբիծ

Անճահ—անպատշաճ, անվայել

Անձկարեկ—կարոտակեզ

Անճուր—աննյութական, եթերային

Անճույր—ապահով, անվրդով

Անգոսնել—արհամարհել

Անգետ քե լա՛ն յուրյանց արժան, քե տունն—չգիտեն ողբա՛ն իրենց արքան, թե տոնեն

Ազպարել—պատվիրել

Ազտիեն—արգեն

Ազաշավ—ղզրում

Ազուլար—թ. փաստաբան

Ազածաման—ուշացած, հապաղած

Ազայն փոքուռ—թ. բրդյա հասալայն տափաս (շալվար)

Առջի բերան—առաջին հերթին

Աստեն համայն եղրեանի՛մ մեռանին—այստեղ բոլոր եղրեանի՛նեքը մեռնում են

Ավրնյու—Ֆ. պողոտա

Ավրշուկելի—տակնուվրա անել

Ավուրչեֆ—օրավարձ

Արածաղեմ—բծավոր դեմք

Արվեստակյալ—կեղծ, շինծաւ

Արտորանֆ—աճապարանք

Ափափա—ապառաժուտ

Ք

Ballet—Ֆ. բալետ

Բարուրտնֆ — պատճառաբանություն, պատրվակ

Բարավրունֆ—վանդակի ձողեր, վանդակորմ

Բակեզ—խմորեղենի մի տեսակ

Boudoir—Ֆ. կանացի ընդունարան

Bourse—Ֆ. սակարան, բորսա

Պ

Պեշ—խոնավ

Grand place—Ֆ. մեծ հրապարակ

Grac'hique—գրաֆիկ

Գրգունուշ—հեշտալի

Grisette—Ֆ. պշրուհի

Պ

Պանայան տակառ—հունական դիցարանությունից փոխարերություն, որը նշանակում է շքվող, ծակ տակառ

Décolleté—Ֆ. հուլանի

Detective—անգլ. գաղտնի ոստիկան

Պի—կողմ

Պիմայլակ—դեմքն այլանդակող, դիմակ

Պատիլուն—բարոյական պարտավորություն

Պուն ուրեֆ—երբևիցե, հազիվ թե

Ե

Եզերտֆ—սահման

Ելիսդե—երեկոյան աղոթք

Եմենի—թ. շուտ, ոտնաման

Եփուն—փորձառու

Երիբամած—հայած, մաշած

Երփնել—երանգավորել

Ջ

Ջակտեիլ—մոլի դառնալ

Ջանգապան—ծնկակապ, սոնապան

Չքր-գրք—թ. ձանձրալի հաճախա-
կանությունք

է

էտրվայա—Այգերին հասուկ ան-
թառամ ծաղիկ

Elle mourait de l'hiver en ven-
dant le printemps—Ֆ. գա-
րունը վաճառելով մենքում էր
նա ձմռանը

էյլենեն—թ. ժամանց

էնքարի—թ. կանացի լայն զգեստ
Un grand nez n'a jamais de-
paré un beau visage—Ֆ. մեծ
քիթը երբեք չի տգեղացրել գե-
ղեցիկ դեմքը

էոգ—թ. հարազատ

Estrade—Ֆ. էստրադա, պառ-
վանդան

Etiquette—Ֆ. պիտակ

Ը

Ըլլըվի—բ. լինի

Ընդարայա—ընդոժին, ինքնածին

Ըմա—բ. սակայն

Ընդիուզել—փակցնել, կցնել, զար-
դարել

Ըռքնաթիկ—փակիկ, սիրուն

Թ

Թանազան—

Թավարձի—բրդոտ, թավամազ

Թե րեւե—թ. հարսանեկան քող

Թեմեմենահ—ա. արևելատիպ ող-
ջույն

Թեգ—թ. արագ

Թեղանյաղ—զգեստի թևերին

Թեղալ—թ. միջնորդ մունետիկ

Թեղալիք—թ. միջնորդչեք

Թեռատ—թեքավարտ, կիսատ

Թեֆարիկ—ա. օժանելիք

Թմբկած—խորշոմած, թարշամած

Թոնրնկեցիկ—անձրևաթափ

Թրաուպենն ֆեսա—գ. այգեգուլի
տոն

Թրավերու—Ֆ. երկաթգծի միջև ամ-
րացված գերան

Toilette—Ֆ. արդուզարդ

Թոխոբոյոգ Ֆ. գործվածքեղեն
(վաճառանիշ)

Jambon—Ֆ. խոզի ապուխտ

Ժամ օյիկի—թ. եկեղեցական ա-
րարողությունն ձևացնող խաղ

ժյուսի—Ֆ. շրջազգեստ

Ի

Իզմն—ինձնից

Ինն—ինձնից

Լ

Լանչապուհակ — լանչքի, կողերի
պահպանակ

Լարիկ—վերնազգեստ, թիկնոց

Լոննայի—Ֆ. աղ. օթյակ

Լ

Լալրախ (զալփաթ)—թ. փափախ,
գլխարկի մի տեսակ

Լան—աղ. իջևան, քարվանսարայ

Լալալիտ—խաչակիր դրոշ

Լազալ—թ. կոշտ, տեսաշ

Լազմեր—թ. ծառայություն

Լարյմեր—թ. հարգ, արժեք

Լարմեր—ա. բախտ, վիճակ

Լարվազուրյուն — թ. միջնորդու-
թյուն

Լայակ—բեկոր

Լայում—բուրոսվին թրջված, խել-
մած

Խպնոտ—ամաշկոտ, ամոթխած
Խպլիկ—խեղկատակ, խրտվիլակ
Խորհրդարանական — պառլամենտ-
տական

Ս

Սարուրած — աչք-հոնք նկրկած,
գծված
Սեֆեֆուս — կոտորատվել

Պ

Կաղամար — թանաքաման
Կամակ — հոժար
Կանձկանա — կըղձա, կկարոտի
Կարկառ — ռեյլնֆ
Կարշենդ — ջլապինդ, ուժեղ
Carte postale — ֆ. բացիկ
Catalogue — ֆ. ցուցակ
Կելմե — թ. մի' արի
Կեղանկ — նեղ բերանով, խոր վերք
Կեղակարծ — երկբայելի, տարակու-
սելի

Կենն — թ. երիտասարդ
Կիյոթին — ֆ. կառափնատ
Կլմանի — բ. կնմանի
Կոծկոծյալ — վշտահար
Conference — ֆ. ժողով, զեկուցում
Կորնթիք — կորնթարդ, կամարածե
Coup d'oeil — ֆ. ակնարկ
Կուրտ — ներքինացած

Հ.

Habit — ֆ. տարազ
Համայրամել — երկարատև հագե-
կան կապ ստեղծել
Համերամ — համանման
Համալ — թ. բեռնակիր
Հայնուչ — հայհոյանք
Հաչաղկոտ — շարակամ
Հասարակ տեղիք — սովորականու-

թյուն, սովորական, կրկնված,
Հասունիստ — մոլեռանդ հայ կաթո-
լիկ պատրիարքի հետևորդ
Հավ — մեծ հայր
Հափրանալ — հղփանալ
Հափիք — ա. սարդիոն, (թանկագին
քար)
Հեղուն — հեղ, անգամ
Հեռատուկ — անամոթ, անպատկառ
Հեսկիք — սրունքի պահպանակ
Հիշ — թ. բնավ
Հյուլե — ատոմ
Հնննուֆ — մտմտուք, մտահոգու-
թյուն
Հոլ — անգլ. սրահ
Հոմանի — սիրած, տարփածու
Հսկում — երեկոյան աղոթք
Հուլանալ — ծուլանալ

. Ձ

Ձարե — մազե
Ձտղկաներ — ուղիղ, շիտակ մազ
Ձեռվընուն զա նե — եթե կարողա-
նան

Ճ

Ճազ — փայտյա դագաղ
Ճամբֆյան — թ. ապակեփեղկ
Ճաղուկ — ճկուն, դյուրաթեք
Ճարտարարվեստ — ինդուստրիա,
արդյունաբերություն
Ճարակիլ — տարածվել
Ճենենեն — ա. դժոխք
Ճիվ — ոտք
Ճուրֆ — ասեղնագործ նկար

Մ

Մանոնե — մահոկենի փայտից
Մանատարածամ — մահվան ճգնա-
ժամ

Մաղազա—*թ.* վաճառատուն
 Մանառիկ — դարձդարձիկ, քլորա-
 պտույտ
 Մանրեկրորդ—վայրկյան
 Մասալ—*ա.* հեքիաթ
 Մատամբուլ—*ֆ.* բամբակյա նուրբ
 և տոկուն կտավ
 Մատովակ—մատուցող
 Marque—*ֆ.* պիտակ, վաճառանիշ
 Made in England—անգլ. շին-
 ված Անգլիայում
 Made in Germany—անգլ. շին-
 ված Գերմանիայում
 Մեքսիկա—*թ.* 10 փարանոց
 Մեկնոց—թիկնոց (պլաշշ)
 Մեհեանդ — ուլունք, շղթայաձև
 զարդ
 Mellon—*ֆ.* յուրահատուկ գլխարկ
 Մեհիտիե—*թ.* արծաթյա 20 դահե-
 կանոց
 Մեյտան—*ա.* հրապարակ
 Մենե—մեզնից
 Մեֆգի — *թ.* կարգ (տրանսպոր-
 տում)
 Մետայն — *ֆ.* մետալյոն, հուշ
 պարրակող թանկարժեք շրջա-
 նակ
 Մետաբառէշ—մետաքսահյուս
 Մերաբ—*ա.* հոգս
 Միս-միճակ—մին-մինակ
 Միսաֆիր—*ա.* հյուր
 Մյուզե—*ֆ.* թանգարան
 Մյուսյու—*ֆ.* (աղավաղված) պա-
 րան

Ցա—*գ.* այս
 Ցազմա—*թ.* գլխաշոր
 Ցազրնի—*թ.* գրագիր
 Ցալը—*թ.* ծովափ
 Ցայա—*հ.* մամիկ, տաաիկ

Ն

Նայալ—չրահարս, ծովանուշ
 Նարտ—*պ.* նարտի
 Նիրվանա — բուտոտայականության
 խոստացած անրշային աշ-
 խարհը
 Նկանասակ—կարճահասակ
 Նկարեն—նկարազարդ
 Նշանակ—պիտակ, խորհրդանշան

Շ

Շաղփաղփում — սնտիարանու-
 թյուն, ցնդարանություն
 Շափյուղա—կապույտ թանկագին
 քար
 Շրիկըլ—*գ.* հայելի
 Շերի—*ա.* կրոնական դատարան
 Շիջելավառ—մարվող, շիջող, շքե-
 դություն
 Շկանյուն—սրբրի բախման ձայնը
 Շուկատ—խաբերա, շուկայիկ
 Shocking — անգլ. ցնցող, ան-
 պատշաճ

Ո, Ու

Ողոֆիշ—աղաշող, աղեքտող
 Ունլան—գերմանական, ավստրիա-
 կան և ռուսական բանակների
 ուրույն զինվորական խմբավո-
 րումներ (Անցյալում)
 Ուլխիճանա—հորդահոս

- Չավուշ—թ. հիսնապետ, ավագ
- Չարշի—թ. շուկա
- Չարշիհի—թ. շուկայիկ
- Չէին քաշեր — նախանձամ էին, չէին հանդուրժում
- Չեփկեն — արևելյան տիպի անթև վերնազգեստ
- Չօզտեն—չհերիքեն, չքավարան
- Չօնուխ—թ. երեխա
- Չօրպանը—թ. գործատեր
- Չպլշկվել—չվարակվել, չփոխանցվել
- Չուխա—թ. ասվյա կտոր

Պ

- Պույտ—ֆ. հակ, ծանրոց
- Պախնվանդ—սեղմիրան (կտրակ)
- Պախշիշ—թ. նվեր
- Պակուցիշ — երկյուղալի, վախազդեցիկ
- Պահձու-կին—հոմանուհի, սիրուհի
- Պայքարիկ — պայքարի ընդունակ, (պայքարող)
- Պանհնդ—դքամանիշ, թղթագրամ
- Պապա-մարդ—հարգելի, պատվական մարդ
- Պատմունակ—հանդերձապահ
- Պապու-կին—մուրացկանուհի
- Պասմա—թ. տպածո կերպաս, շիթ
- Պասմանի—թ. տպածո կերպասի վաճառական
- Պատտուկ—փաթաթուն
- Parquet—ֆ. պարկետ
- Պատիր—խարուսիկ, կեղծ
- Պատրել—խարել, մուրեքցեն
- Պարեգոտել—զգեստավորել, պատմունանել
- Պարելս—ժայռ, ապառաժ
- Պարխան—թ. պղնձյա շրաման, դուլլ

- Պարծուկ — պարծենկոտ, գոռոզ, սնափառ
- Պարուսակ—նուրբ թաղանթ, մաշկ
- Պարտկել—սրողել, ծածկել
- Պաքարա—թղթախաղի մի տեսակ
- Պեզիկ—թղթախաղի մի տեսակ
- Pelerine—ֆ. թիկնոց
- Պելիֆի—թ. գուցե, թերևս
- Պեսլեմե—թ. ծառա
- Պերաք—ա. հրովարտակ, արտունակիր
- Պերենշտ—զուգված բեկ
- Person-Grata—ֆ. առանձնաշնճ-յալ
- Պեֆյար—ա. ամուրի
- Piece—ֆ. թատերկ, պիես
- Պլիզիմ տե ճանրմբզ յո՞ք մը—թ. մենք էլ հագթ լսանե՞նք
- Պիրե շյուն—գ. խնդրեմ
- Պիֆթեֆ—եզան փափուկ միս
- Պլլիս-պլլիս—չաղլիկ
- Պեղ—կրունկ, գարշապար
- Պյուրյունցուկ—թ. նավավարների մետաքսյա շապիկ
- Պոք—երկարաճիտ կոշիկ
- Պոզա—թ. կապոց, ծրար
- Պոռա—հ. փոթորիկ, մրրիկ
- Պուրփյուր—թանկարժեք քար, բոբֆիր
- Պուպոսոդ—թաքուն դիտող և շարաբանող
- Պրիշ-բառքի—թղթախաղի մի տեսակ
- Պոռ—ֆ. դարակավոր պահարան
- Պտալտին—պտուլին
- Պուլլարտին — ֆ. ծառուղիներում հաճախ ման եկող
- Պուրնուզ—թ. ցամքոց

Ռ

Ռամկավարական — դեմոկրատական

Ռեմի — Քուրթիայում ծխախոտի
 ֆրանսիական մենաշնորհ
 Reclame — ֆ. գովարանութուն,
 ռեկլամ
 Renaissance — ֆ. վերածնունդ
 Ռըտենկոբ — ֆ. հասունկ ձևի սեր-
 քուկ

Ռինտ-ընտցա — առողջ, առողջա-
 ցա

Rupture de nevrisme — ֆ. շղախին
 դրության բեկում

Robes et confectons — ֆ. շոքա-
 զգեստներ և պատրաստի
 զգեստներ

Ս

Սալեայ — արևելյան տաք խմիչք
 Սարաֆ — ք. լումայա իոխ, սեղա-
 նավոր

Սեյմեն — ք. արևելյան տիպի կա-
 նացի զգեստ

Սետիր — ք. բազմոց, թախտ

Սեֆեր բա — ք. իրար մեջ հոգ-
 ցրված ամաններ, ամանաշար

Սքամպուլին — ք. այցելության
 պաշտոնական զգեստ

Սքիմր — անգլ. շոգենավ

Սքոմբ — մատիտանկարչության մեջ
 գործածվող թղթե ոլոր՝ սևու-
 թյունը մեղմացնելու համար

Suffragettae — ֆ. քվեի իջողուցիչ
 պահանջող անգլուհի

Սիբուս — ք. կիսո

Սիրածնուն խավուշմիչ ըլլալ — սի-
 բիլիներին հասնել, միանալ

Սմոխիկ — անգլ. պաշտոնական սև
 զգեստ

Սյուս — ք. արգուգորդ, պշրանք

Sonorité — ֆ. հնչակնություն,
 հնչեղություն

Սոն-գիլանդ — ք. վերջին հաշվե-
 կշիռ

Սոնֆացած — գոռոզացած, փրված
 Մոսուրոդ — կաթկթող, ծորոդ

Saucisson — ֆ. երշիկ

Սսկապան — վարագույր անկողնի
 շուրջ

Սսրե — ֆ. ընթրիք

Վ.

Վայրապար — գուր տեղը

Վաֆալ — ֆ. արծակուրդ

Veston — ֆ. բաճկոնակ

Վերիդիվ — վերի մասովը, վերի
 կողմովը

Վերկիլի — առատաձեռն, օժտված,
 շնորհալի

Vice-versa — ներհակ, հակոտնյա,
 հակառակ ուղղության

Վոքլած — լկտիացած

Տ

Տաղավար — հայ եկեղեցվո հինգ
 մեծ տոներին տրված անուն

Տամապան — ֆ. գործվածքի տե-
 սակ

Տանդել — ֆ. ժանյակ

Տելիխանլը — ք. երիտասարդ

Տյոլչեր — գ. գերժանացի

Տերտ — պ. վիշտ, հոգս

Տիտան — ա. կանացի զարդարուն
 գլխաէնց

Tartoufisme — տարտուֆակա-
 նություն

Dinant sur Meuse — ֆ. Մյուզ գե-
 տի վրա Դինան քաղաքը Ֆրան-
 սիայում

Ticket — անգլ. տոմսակ

Տսմին — ֆ. գիմակահանգեսի տա-
 բազ

Տալապ—*թ.* պահարան
«Տալապ»—*թ.* հնարք, նենգամիտ
խաղ

Ց

Ցենժուհի—*թեթևաբարոս կին*

Փ

Փանայիր—*հ.* տոնավաճառ
Փանամա—*ծղոտե գլխարկ*
Փանքալուն—*ֆ.* տափատ, շալվար
Փանսիոներ—*ֆ.* վարձակալ
Փառքի—*ֆ.* խաղ
Փառտըսյու—*ֆ.* թեթև վերարկու
Փեռեկտել—*պատռել, ճեղքել*
Փերեկտել—*սեթևեթել, պճնվիլ,*
սիգալ

Փեշը փեշին բերել—*հարգալիր*
գիրք ընդունել

Փեշիս կը պտտեր—*ինձ հետևում*
էր, հետապնդում էր

Փեֆ շիրին—*ա.* շատ սիրուն

Փիացային—*բ.* շուկայի գներին

Փլյուշ—*ֆ.* թավիշի մի տեսակ

Փոք—*թ.* ծախք

Փոքուր—*փոքրթուրու — թ.* լայն
տափատ, այդ տափատը հազ-
նողը

Փրենքան—*ֆ.* գարուն

Փ

Փամարա—*հ.* սենյակ, խցիկ

Փամիալ—*ի.* փոխանակագիր

Փանափե—*ֆ.* բազմոց, օթոց

Փառնե—*ֆ.* ծոցատետր

Փացա—*ի.* դրամարկղ

Փյոշկ—*պ.* դղյակ, ապարանք

Փլորալ—*ֆ.* թմրեցուցիչ դեղ

Փյուրեանուզ—*գ.* դարմանատուն,
ամբուլատորիա

Փյուն, մեծարանք
Փրբում—*կոպերը բաց ու խուփ*
անում

Փուրն—*հ.* հնարք, խաղ

Փյուլան—*թ.* թաղիքե գլխանոց

Cure d'altitude—*ֆ.* բուժում
բարձրադիր վայրերում

Փուլնի—*թ.* պահակ

Փոնիշիմներն—*ի.* պետական պար-

Փոնսուլիտե—*ֆ.* բեռնակիր

Փոնսուլ—*ֆ.* ճարտարապետական
հենարան

Փոսսած, փոսե—*ֆ.* սեղմիրան,
կորսետ

Փրոշե—*ֆ.* ժանյակաձև հյուսվածք

Փուզում—*թ.* գառնեակա, սիրեխո

Օ

Օլմեզ—*թ.* չի կարելի, չի լինի

Օղուլ—*թ.* որդիս

Օյա—*թ.* ժանյակ, ասեղնագործ-
վածք

Ֆ

Ֆանելա—*թ.* ասվյա, բրդյա կտոր

Fantaisie—*ֆ.* մտացածին, երևա-

Ֆանֆտո—*ֆ.* փոքային նվագա-

խումբ

Ֆաֆիր—*ա.* անապատական, մե-

նակյաց

Fêtez-Marie—*ֆ.* տոնեցեք աստ-

Ֆոնկուրաֆ—*ֆ.* ձայնագիր

Fonculaire—*ֆ.* ճոպանուղի

Formule—*ֆ.* բանաձև, ֆորմուլ

Ֆրեներ—*ֆ.* կաթուղի սքեմավոր-

Ֆրանկ—*թ.* ֆրանսացի

Ֆուրբունա—*հ.* փոթորիկ, մրրիկ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան

7

ՆՈՎԵԼՆԵՐ

Խ Ղ Ն Մ Թ Ա Ն Գ Ի Թ Յ ՈՒ Ն

Փոստայի →

8 ✓

Բեյրան +

20

Քեֆարիկ +

30 ✓

Սառև +

40 ✓

Մագդաղինե +

47 ✓

Այրին 0

53

Խարխալ 0

67

Տալիլա +

74

Կ յ ա ն գ ը ի ն շ ա զ ե ս ար է

Ճիտին պարտք 0

81

Մրջանիկ մահը +

90

Բնիկա 0

97 ✓

Թիմակը +

105

Ժամին բակը ✓

112

Ճոկո +

124

Փոթորութիւն ք.	129
~~Վերադարձ~~	140
~~Քովնիսայ~~	155
~~Կարծեմ թե~~	171
Հակորիկ	177

Լ ա ռ ց ա Վ Ե ր

~~Անդրշիրմի սեր ք.~~	185
Հուսահոգին	195
Մամախո բարև ըրե՞	208
Մյուսը ք.	219
~~Զարուղոն ք.~~	233
Ռեհան ք.	240
Սուչի սեր առչի բարի ք.	246
Կատակ ք.	254
~~Յուրթունա~~	261
~~Մեղա տեր~~	266
Պարահանդեսին վաղորդայնը ք.	273
Կապիկը	289
Զմարարտա ք.	293
Մարապետը ք.	297
Ենդուրը ք.	308

Հ Ե Ղ Ի Ս Լ Ա Կ Ի Կ Ա Ջ Մ Ա Մ Ի Դ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ Ն Ե Ր Ի Թ
Դ Ո Ւ Ր Ս Մ Ն Ա Ց Ա Ս Լ Ո Վ Ե Լ Ե Ն Ե Ր Ը

Վարդապետին մակտեսնը	318
Կանանց բժիշկը	325
Ներսես	351
~~Փոթորիկը~~	365
Սխալ ք.	378
Առաջին զրկանքը	384
~~Անհավատարիմը ք.~~	389

Մ Ա Ն Ո Ք Դ Ե Մ Ք Ե Ր

Պուես Խաչատուր Մխաթյան ք.	396
Բյուզանդ Քելյան	400
Եղիա Տեմիրճիպաշյան ք.	405
Հակոբ Գուրգեն	410
Սիպիլ (Զապել Ասատուր) ք.	414

— Արփիար Արփիարյան †	418
Տոբթոր Գարրիել Սևյան †	421
— Թովմաս Թերզյան †	426
Կարապետ Գարագաշ	430
Օգսեն Խոճասարյան	433
Հովսեփ Յուսուֆյան	436
Տոբթոր Նազարեթ Տաղավարյան	439
Հարություն Մրմրյան	443
— Հրանդ Ասատուր †	448
— Ռեթեոս Պերպերյան †	455
Վահան վարդապետ Տեր-Մինասյան	460
Հովհաննես Նուբյան	464
ԷԶԵՐ ՈՒՂԵՎՈՐԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԵՆ	471
Մանարագրություններ	541
Բառաբան կազմեց՝ Շահնուր Շահրիկյան	585

		4	14
		5	12
		5	13
		5	
2	1	8	14
7.	2	9	15
1		10	16

17

ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՂՐԱԳ
ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՈՐՈՎ

ՀԵՏԱՐ I

Երևան ԽՍՀՄ Գրականության Կենտրոն

Խմբագիր՝ Մ. Ա. Քերզյան
Գեղ. խմբագիր՝ Աճ. Գուսպարյան
Տեխ. խմբագիր՝ ՕՃ. Փանիկյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Հ. Իսլուխանյան

Պատկեր 1708

Տիրաժ 20000

Հանձնված է արտագրության 23 IX 1961 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 10 XI 1961 թ.:

Քուլցի 84 X 108 ¹/₃₂: Տպագր. 37.0 մամ. = 30.34 հրատ. 25,2 մամ. + 15 հերդ. +
Գինը 96 կոպ.:

Հայկական ՍՍԻԻ Գուլտուրայի մինիստրության հրատարակչության ղեկավարի
և պոլիգրաֆ արդյունաբերության գլխավոր վարչության
Ձև 6 ապարան, Երևան, Թումանյանի փող. № 51: